

WILLIAM OF OCKHAM

DIALOGUS

Part 2

Part 3, Tract 1

WILLIAM OF OCKHAM

OPERA POLITICA

- I. *Octo quaestiones de potestate papae*
An princeps pro suo succursu, scilicet guerrae, possit recipere bona ecclesiarum, etiam invito papa
Consultatio de causa matrimoniali
Opus nonaginta dierum (Chapters 1 to 6)
Ed. J. G. Sikes, B. L. Manning, H. S. Offler, R. F. Bennett
and R. H. Snape
(Manchester University Press, 1940)
Second edition, ed. H. S. Offler (Manchester University Press, 1974)
- II. *Opus nonaginta dierum* (Chapters 7 to 124)
Ed. J. G. Sikes, rev. H. S. Offler
(Manchester University Press, 1963)
- III. *Epistola ad fratres minores*
Tractatus contra Ioannem
Tractatus contra Benedictum
Ed. H. S. Offler
(Manchester University Press, 1956)
- IV. *Compendium errorum Ioannis Papae XXII*
Breviloquium de principatu tyrannico
De imperatorum et pontificum potestate
Allegationes de potestate imperiali
De electione Caroli Quarti
Ed. H. S. Offler
(British Academy/Oxford University Press, 1997)
- VIII. Two tracts traditionally counted as *Dialogus*, Part 2
Dialogus, Part 3, Tract 1
Ed. Jan Ballweg, John Kilcullen, Volker Leppin and John Scott
(British Academy/Oxford University Press, 2011)

WILLIAM OF OCKHAM

DIALOGUS

Part 2

Part 3, Tract 1

Edited by

John Kilcullen, John Scott,
Jan Ballweg and Volker Leppin

Published for THE BRITISH ACADEMY
by OXFORD UNIVERSITY PRESS

Oxford University Press, Great Clarendon Street, Oxford OX2 6DP

Oxford New York

Auckland Cape Town Dar es Salaam Hong Kong Karachi

Kuala Lumpur Madrid Melbourne Mexico City Nairobi

New Delhi Shanghai Taipei Toronto

with offices in

Argentina Austria Brazil Chile Czech Republic France Greece

Guatemala Hungary Italy Japan Poland Portugal Singapore

Published in the United States

By Oxford University Press Inc., New York

© The British Academy 2011

Database right The British Academy (maker)

*All rights reserved. No part of this publication may be reproduced,
stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means,
without the prior permission in writing of the British Academy,
or as expressly permitted by law, or under terms agreed with the appropriate
reprographics rights organization. Enquiries concerning reproduction
outside the scope of the above should be sent to the Publications Department,
The British Academy, 10–11 Carlton House Terrace, London SW1Y 5AH
You must not circulate this book in any other binding or cover
and you must impose this same condition on any acquirer.*

British Library Cataloguing in Publication Data

Data available

ISBN 978–0–19–726480–5

Typeset by John Kilcullen

Printed in Great Britain

on acid-free paper by

CPI Antony Rowe, Chippenham, Wiltshire

CONTENTS

Contents of the related website	vi
Preface	vii
Introduction	ix
Conventions	xv
References	xxi
Sigla used in the apparatus	xxv
TWO TRACTS traditionally counted as <i>Dialogus</i> , Part 2	
Introduction	3
De revocacione ficta Iohannis 22 ⁱ	17
Responsiones ad quasdam rationes sophisticas	77
DIALOGUS PART 3, TRACT 1	
Introduction	105
3.1 <i>Dialogus</i>	115
Endnotes to 3.1 <i>Dialogus</i>	355

CONTENTS OF THE RELATED WEBSITE

<http://www.britac.ac.uk/pubs/dialogus/>

Dialogus Part 2

Analysis of the argument	2Analysis.html
Problems with the text	2TextProblems.html
Collation	2Collation.html
Text and translation parallel	2TxTrs.html
Reports of the retraction of 3 Jan 1334	Report.html
Relationships among witnesses	2Relationships.html
Transcription of thirteen witnesses	2Wit.html

Dialogus Part 3, Tract 1

Analysis of the argument	31Analysis.html
Problems with the text	31TextProblems.html
Collation	31Collation.html
Text and translation parallel	31TxTrs.html
Relationships among witnesses	31Relationships.html
Transcription of witnesses	Wit31.zip

PREFACE

This is the first to be published of a projected five volumes of Ockham's *Dialogus*, which is being edited under the supervision of the Medieval Texts Committee of the British Academy by a team consisting of John Kilcullen and John Scott, George Knysh, Volker Leppin and Jan Ballweg, and Karl Ubl. These volumes will complete the edition of Ockham's *Opera politica* begun by H.S. Offler, J.G. Sikes and others, who produced four volumes published between 1940 and 1997. Since 1995 we have been posting materials relating to our project on the British Academy website (<http://www.britac.ac.uk/pubs/dialogus/ockdial.html>), where there are drafts of parts of the edition not yet ready for print publication, descriptions of the witnesses, collations, studies of the relationships among the witnesses, discussions of problem passages, English translations, analysis of the argument and other material. The internet has made it possible to increase the amount of information and analysis provided well beyond the limitations of a printed volume and to make drafts available years before print publication.

We are grateful to Professor David Luscombe, formerly chairman of the British Academy Medieval Texts Editing Committee, who suggested that we undertake the project, and to his successors, Professor Richard Sharpe and John Marenbon, and to the other members of the Committee, for advice and assistance. We are grateful to Professors A.S. McGrade and Jürgen Miethke for their encouragement and advice and for their contributions to the study of the *Dialogus* in its historical context and its philosophical significance. We acknowledge also the work of scholars of earlier generations: Brother Augustine of Regensburg, the editor (or one of the editors) of the edition published in 1494, A.O. Little, who located many manuscripts of the *Dialogus*, Richard Scholz and Léon Baudry, who located and described manuscripts, edited some of Ockham's political works and wrote valuable studies, and H.S. Offler, who was the main editor of the four volumes of the *Opera politica*.

We are grateful to the staff of many libraries for help in getting access to manuscripts and other material and for their answers to our questions. There is a complete list of the libraries that have assisted us on the website at <http://www.britac.ac.uk/pubs/dialogus/sigla.html#Search>. We are grateful to Kathryn Pearson, Tim Slocum and other staff of Macquarie University Library for frequent help over the years.

The volume was typeset using the program Classical Text Editor. We are grateful to the developer of that program, Stefan Hagel, for advice and assistance.

For financial assistance in the early stages of the project we thank Macquarie University and the Australian Research Council. The former Australian government led by John Howard severely cut university and research funding, with the apparent intention of forcing academics into greater dependency on the private sector. Since the study of Ockham does not have much appeal outside the universities, our project has been moving slowly in recent years.

John Kilcullen, John Scott

Sydney, June 2009

Volker Leppin and Jan Ballweg thank the Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG), which funded the edition very generously by means of the Gerhard-Hess-Förderpreis.

Volker Leppin, Jan Ballweg

Jena, June 2009

INTRODUCTION

Ockham seems to have begun to write the *Dialogus* in the early 1330s, after 1332 and before the death of Pope John XXII in December 1334; apparently it was still unfinished when Ockham died, in 1347 or 1348.¹ The work is in three Parts, the second and third of which are each in two “tracts”. More than forty manuscripts survive that contain all or part of the *Dialogus*.² Of these some contain Part 1 alone, and these include the earliest, among them a manuscript now located at Weimar (for which we use the siglum We) and another held at Basel (siglum Bb). Two manuscripts contain Part 2 alone, but these are not early and not of good quality; the other manuscripts containing Part 2 contain Part 1 also. Only a few manuscripts contain the first tract of Part 3. Several manuscripts contain Part 3 Tract 2 alone, but most manuscripts that include that tract also include other parts of the *Dialogus*.³ Parts of the work are often bound up with other works by Ockham or other authors. The different affinities among the manuscripts of the various parts and tracts seem to indicate that the various components of the work were put into circulation under different circumstances.

All components were included in the one volume for the first time in the later fifteenth century, in a manuscript now located at Frankfurt-am-Main (siglum Fr) and in the first printed edition (Paris, 1476, siglum Pz). Both also contain Ockham’s *Compendium errorum Ioannis 22ⁱ*, and Fr also contains *Octo questiones*. The second incunabulum edition, printed by Johannes Trechsel (Lyon, 1494, siglum Ly), is the first volume to contain the *Dialogus* complete and by itself in its now familiar form. The *Dialogus* was printed for a third time in Melchior Goldast’s *Monarchia Sancti Romani Imperii* (Frankfurt-am-Main, 1614, siglum Gs). The text of this edition is that of Trechsel’s edition with the abbreviations spelled out. Goldast’s edition has been the one usually cited by modern scholars.

1. For when *Dialogus* was begun, see Baudry, p. 161. For the date of Ockham’s death, see Jürgen Miethke, “Zu Wilhelm Ockhams Tod”, *Archivum Franciscanum Historicum* 61 (1968), pp. 79-98 (“9. Mai 1348”); Gedeon Gal, “William of Ockham Died *Impenitent* in April 1347”, *Franciscan Studies*, 42, Annual 20, 1982, pp. 90-5; G. Knysh, *Ockham Perspectives* (Winnipeg, 1994), pp. 27-8 (“9 April 1348”). 2. For information on these witnesses see the project website, <http://www.britac.ac.uk/pubs/dialogus/sigla.html>. Descriptions are not contained in this volume. 3. For an account of which witnesses contain which parts see the website, <http://www.britac.ac.uk/pubs/dialogus/sigla.html#which>.

Not much is known about the making of Pz.⁴ Comparison of the text with the text of other witnesses suggests that it was printed from some manuscript akin to the manuscript now found in La Bibliothèque de L'Arsenal (siglum Ar). The manuscripts used by early printers often did not survive the process, and no extant manuscript can be regarded as the direct source of Pz. Pz was the direct source of Ly,⁵ but the editors of Ly made many alterations that usually improve the sense. Iodocus Badius Ascensius, who contributed a dedicatory letter, tells us that Trechsel had the work "faithfully corrected by diligent and clever men of Paris University", which suggests several correctors; the same writer, in a dedicatory letter to Trechsel's printing of Robert Holcot's *Sentences*, tells us that Brother Augustine of Regensburg O.S.A. worked on the Ockham edition.⁶ Perhaps Augustine was one of a team, perhaps its leader, or perhaps the "diligent and clever men" were just one man; we do not know. For Part 1 of the *Dialogus* and perhaps for the second tract of Part 3 the editor(s) may have consulted some manuscript or manuscripts,⁷ but it seems that many alterations, and perhaps all of those in Part 2 and the first tract of Part 3, were conjectural. There is some material not found in any other witness, which most probably was written by an editor.⁸ Trechsel's editors had a sharp eye for gaps in the argument and for defects of grammar and sense, and we have been greatly helped by their work. However, from a modern viewpoint they were remiss in not signalling which parts of their text were conjectural. Readers of Gs and Ly have in some places taken as written by Ockham words actually written by someone else.

As it has come down to us, the *Dialogus* is, except for Part 1, incomplete. Part 2 seems never to have been written; the existing Part 2 is not the work Ockham planned and does not really belong to the *Dialogus*. Each of the two extant tracts of the extant Part 3 is incomplete; in addition, Part 3 should have included seven more tracts on the actions of various people. In his dedicatory letter Iodocus Badius suggests that the printer of the 1476 edition deliberately omitted some tractates ("industria et dedita opera a prioris impressionis artifice

4. See Dennis E. Rhodes, "The Printer of Ockham", *Library Chronicle* 40 (1974), pp. 118-123. See also Astrik L. Gabriel, "'Via Antiqua' and 'Via Moderna' and the Migration of Paris Students and Masters to the German Universities in the XVth Century", in *Antiqui und Moderni: Traditionsbewusstsein und Fortschrittsbewusstsein im späten Mittelalter*, ed. A. Zimmermann, *Miscellanea Mediaevalia* 9 (1974), pp. 452-3. 5. For an illustration of this dependence, see <http://www.britac.ac.uk/pubs/dialogus/31d1msr.html#PzLyLm>. 6. See Miethke, *Ockhams Weg*, p. 118, n. 443, who quotes Ph. Renouard, *Bibliographie des impressions et des œuvres de Josse Badius Ascensius*, t. 2 (Paris, 1908). 7. For 1 Dial. Trechsel's editors seem to have consulted a manuscript akin to Fr. See <http://www.britac.ac.uk/pubs/dialogus/MSRlns1d1.html#LyFr>. 8. See 3.1 Dial 2.11-12, part of 3.2 Dial 1.6 ("Discipulus: Ut expressius . . .", and the Master's answer). There are other instances.

tractatulos aliquot pretermisissos”), and that the scholars consulted by Trechsel told him that the tracts omitted by the 1476 printer contained only defences and bitter accusations — implying that both the 1476 printer and Trechsel’s scholars had access to a manuscript that contained the missing tracts. No such manuscript has ever been found, and no medieval author ever reported anything of such tracts; the manuscripts (such as Ar) that are closest to the 1476 text are late manuscripts, and if any of them had contained the seven missing tracts there would surely have been some other trace in the manuscript tradition. Badius does not claim to have seen the tracts himself. The rest of his remarks offer justification for printing a work that has come down incomplete (that it will be valued, as Livy’s history is, despite its incompleteness), rather than justification for leaving out tracts that were available for printing.⁹ It seems more likely, then, that the seven missing tracts were never in circulation and were never written.

Besides conveying the text of the *Dialogus*, with various degrees of accuracy, the surviving manuscripts also tell us something of the reading public interested in the *Dialogus*¹⁰ and something of medieval book production. Several manuscripts were owned and annotated, and one was copied, by the canonist Simon de Plumetot, who also collected works of Marsilius and other “political” writers.¹¹ Two of the manuscripts (We and a manuscript held at Dijon, siglum Di) were copied by teams of about twenty, whose members worked simultaneously on different gatherings of their exemplar to make a copy quickly. One manuscript (Lambert) was a copy of Pz, another (Di) includes in its last gathering material copied from Ly; clearly, when printing began scholars did not immediately stop making manuscripts. Many of the manuscripts show signs of use, such as corrections, summaries and critical comments. Trechsel’s editors followed in the footsteps of medieval editors. Several manuscripts illustrate their methods.¹² For example, the manuscript now found in the library of El Escorial (siglum Es), written originally in Toulouse, has many corrections in several different hands, written between the lines, in the margin, over erasures or in spaces originally left blank. A number of people worked hard to correct this manuscript, perhaps consulting other manuscripts, perhaps making their own conjectures. Two other manuscripts (sigla Lb and Pa) show similar care.

9. For discussion see Scholz, *Streitschriften*, vol. 1, pp. 146-7; Baudry, pp. 210-211, Miethke, *Ockhams Weg*, pp. 118-20. 10. See Jürgen Miethke, “Marsilius und Ockham: Publikum und Leser ihrer politischen Schriften im späteren Mittelalter”, *Medioevo* 6 (1980), pp. 534-558. 11. See Gilbert Ouy, “Simon de Plumetot (1371-1443) et sa bibliothèque”, in P. Cockshaw *et al.* (eds.), *Miscellanea Codicologica F. Masai Dicata MCMLXXIX*, vol. 2 (Gand, 1979), pp. 353-81. 12. On the care medieval scholars took to correct their manuscripts, see M.A. Rouse and R.H. Rouse, *Authentic Witnesses* (Notre Dame, 1991), pp. 304-5, 317-8, 428-30.

Unlike modern editors, medieval correctors did not indicate the source of their readings, and a manuscript copied from a corrected manuscript would give no indication of its source. Another very clean manuscript (siglum Ba) may have been copied, in some sections of it, at least, from Es — or perhaps Es was corrected from Ba or from a manuscript akin to it. Despite the various cross-influences, the manuscripts of the *Dialogus* can be sorted into families, but any manuscript is likely to be “contaminated” by readings borrowed from manuscripts belonging to other families; by the same token, any manuscript, even one of generally poor quality, may contain authentic readings supplied by some corrector or reader with access to another manuscript.¹³

In making the present edition our aim has been, not merely to transcribe a single manuscript, or to record the readings of many manuscripts, but to go behind the readings of the extant witnesses to the author’s intended text. *Examination* or criticism is a traditional part of an editor’s job. If an aim in studying the *Dialogus* is to know what the author thought, then, at some places of obscurity or confusion, the editors, or if not the editors then readers, must try to guess what the author meant to say. Criticism and conjecture are therefore inescapable. The witnesses available for the texts edited in this volume are far from perfect, and indeed it is possible that the author never did produce a finished and accurate text. If after critical examination we think that all the witnesses are corrupt, we offer our own conjecture, or perhaps adopt a conjecture made by Trechsel’s editor or by some medieval scribe or corrector; if we think that most witnesses, including witnesses usually reliable, are corrupt, we may follow one or a few of the lower-ranked witnesses. Some readers may disapprove of such eclecticism and many will disagree with particular evaluations of the manuscript readings or with conjectures we adopt, but in every case the apparatus indicates the source of our text and offers other variants, giving readers the means of making their own judgments. A critical edition is an hypothesis as to an author’s intentions, and like other empirical hypotheses it is liable to revision.

Another traditional part of an editor’s task is to identify the sources our author referred to or used. We have, we believe, identified all, or nearly all, of the sources explicitly referred to, but the identification of sources used without explicit reference is another matter. In Munich Ockham worked as part of a team, other members of which included Michael of Cesena, Bonagratia of Bergamo, Heinrich von Thalheim and Franciscus de Marchia (de Esculo), and

13. On editing a text with a “contaminated” tradition see Maurice Bévenot, *The Tradition of Manuscripts: A Study in the Transmission of St. Cyprian’s Treatises* (Oxford, 1961).

there may have been others we have not heard of. These dissident Franciscans seem to have practised a kind of intellectual communism, borrowing one another's ideas and words freely without explicit acknowledgement, caring about their common cause and not about their reputation as authors. There were others, outside the Franciscan circle and outside Munich, with whom Ockham and his confreres had intellectual exchanges, sometimes in writing, sometimes *viva voce*. The academic convention at the time was that contemporaries should not be mentioned by name. To identify the "quidam" to whom an opinion is ascribed, or to recognise material borrowed without signal from a colleague or contemporary, would often require a comprehensiveness of learning that we cannot claim. We leave much, how much we cannot estimate, to the work of other scholars.

CONVENTIONS

“1 Dial.”, “2 Dial.”, “3 Dial.” refer to the three Parts of *Dialogus*, “2.1 Dial.”, “2.2 Dial.”, “3.1 Dial.” and “3.2 Dial.” refer to the tracts into which the 2 Dial. and 3 Dial. are divided. Following the reference to part or tract, we may give book, chapter and line numbers (separated by “.”) thus: “3.1 Dial. 3.4.5”, refers to line 5 of chapter 4 of book 3 of 3.1 Dial. We refer to Ockham’s other works in a similar way. Thus “OQ 3.12.224”, refers to *Octo questiones*, question 3, chapter 12, line 224, and “Brev. 2.14.31”, refers to *Breviloquium*, book 2, chapter 14, line 31.

We will assume (except when the witnesses show otherwise) that references to other writings and their parts are in the ablative, in apposition, rather than partly in the genitive (i.e. not like references to Thomas, *Summa*, 1^a 2^{ae}), for example “1^a ad Timotheum c. 6°”, “*Ecclesiastica historia* lib. 3° c. 21°”, “dist. 19^a, c. 1°”. However, the witnesses show that the genitive is used for the titles of Aristotle’s writings (e.g. “Ait enim Aristoteles, 3° *Politicorum*, c. 8°”), in references to the parts of *Dialogus* (e.g. “tractata est aliquantulum diffuse libro 6° prime partis istius dialogi capitulo 3°”), and in names of books of the Bible consisting of a single word (e.g. “Proverbiorum 3°”, “Matthei 5°”).

Unless more information is provided, a cross reference in the notes is to the same book; thus “above, 4.92” occurring in a note to book 4 of 3.1 Dial. refers to line 92 of chapter 4 in book 4 of 3.1 Dial; “above, 3.4.92” would refer to book 3, chapter 4, line 92 of 3.1 Dial. Usually we do not provide cross references to another part of the same chapter, but if we do the reference takes the form “above, line 92”. If we need to refer to some part of the *Dialogus* not contained in this volume, we may refer to the 1494 edition by folio, column and line.

Punctuation follows modern English conventions; for example, we do not put a comma before a defining clause. Capitalisation is more sparing than in English: we capitalise only proper names and their equivalent (e.g. “Apostolus” when it means Paul), and the first word of a title (e.g. *De civitate dei*). In spelling we follow the practice of the majority of the manuscripts of 1 Dial.

For an account of the manuscripts and early editions used in the preparation of this edition see “Witnesses to the text: sigla and descriptions” on the project web site. There is a list of sigla below, at p. xxv.

Generally the apparatus entries are negative (i.e. mention only disagreements with the text), but sometimes we list witnesses that agree, putting their sigla

after the lemma and before a colon. Thus “spes] Ar Ha Ed: fides W” indicates that Ar, Ha and the incunabula agree with the reading “spes” while all, or most, of the other witnesses (“W”) read “fides”. But note that we have not made it possible to infer the reading of an individual witness not explicitly mentioned — “W” and certain other generalising sigla do not mean absolutely every witness in the class, and we do not report insignificant variants. The entry quoted above therefore does not rule out the possibility that some witnesses have neither “spes” nor “fides”. Information on particular witnesses can be found on the website in the collations and in the transcriptions of witnesses.

Conjectural substitutions are not specially marked in the text but are indicated in the apparatus thus: “Sarracenorum] Knysh: paganorum Ly, christianorum W”. Thus the name of the editor making the conjecture is given before a colon. If some other text of Ockham’s supports the conjecture, a reference to it is given before the colon, thus: “et universis] Kilcullen (cf. Brev. 2.5.2-3): universis et W”. A conjectural addition is marked in the text by square brackets: “... sacri videntur asserere [minorem]”. A conjectural deletion is marked by angle brackets: “pro cursu temporalium rerum <legibus imperatorum et regum> utuntur”. Conjectural additions and omissions are reported in the apparatus as substitutions; we do not use “added” or “omitted”, since we do not want to seem to give our conjectures the same status as the archetype. In the apparatus conjectural additions are indicated thus: “asserere minorem] Kilcullen: asserere W”, meaning that “minorem” has been added by conjecture. For conjectural omissions, the lemma is the word preceding the rejected words and the variant consists of that word followed by the rejected words. Thus “rerum] Scott: rerum legibus et imperatorum et regum W” means that by an editor’s conjecture the words “legibus imperatorum et regum” have been rejected. We believe that some additions or omissions found only in Ly are conjectures and we mark them in the text with brackets. Other variants in Ly and in the margins or texts of some witnesses may also be conjectures, but we record them as ordinary variants. If the positive apparatus mentions Ly only, the reading we have adopted is probably a conjecture by the editor of Ly. If the positive apparatus mentions only Esm, Esb or Ess, the reading may have come from some manuscript not now extant, or it may be a conjecture by one of the correctors of Es; and similarly for other manuscripts.

Where Ockham quotes from some other source (for example, Gratian, or Marsilius), the text as found in our witnesses sometimes differs from the text as found in modern editions of the source. Sometimes the difference seems due to deliberate editing on Ockham’s part (for example, compression, transition,

correction of grammar), and sometimes the wording as found in the witnesses is essential to the argument. In all such cases we follow our witnesses against the modern edition of the quoted text, but we record the reading of the modern edition in our apparatus. Sometimes the difference seems accidental; in those cases also we follow the witnesses against the modern edition, if the witnesses are unanimous and their text makes reasonable sense; however, if the difference seems accidental and the text of the witnesses cannot be understood without forcing grammar or sense, we follow the modern edition, reporting the text of the witnesses in our apparatus. In every case both the reading of the witnesses and the reading of the modern edition will be clear from the apparatus; if the apparatus does not mention the source, it can be inferred that it agrees with our text.

We use “S” (for “Source”) as the siglum for the modern edition, which is identified in a nearby note on the quoted passage (or in the list of references, p. xxi below).¹⁴ Thus “conatur] Es Pz S: cognatur Ly, conor W” means that Es, Pz and the modern edition of the source read “conatur”, that Ly reads “cognatur”, and that the remaining witnesses read “conor”. In some cases the source quotes another source (for example, Marsilius quotes Augustine), and then we sometimes record the reading of a modern edition of the remote source (identified in a nearby note). Thus “aberret] S: haberent Mz, habuerunt Fr, abhorrent Ed, abhorreat Augustine” records that we have followed the modern edition of Marsilius, while various other readings are found in our witnesses and in the modern edition of the Augustine text quoted by Marsilius. In one case, where otherwise the text would not make reasonable sense, we have followed a modern edition of the original text against our witnesses and against the intermediate source. Thus “avarus cum sciencia] Augustine: avarum consciencia Ed Lb Es S; avarorum consciencia Az” means that we have followed the modern edition of Augustine rather than our witnesses or the source our author quotes (Gratian).

There are some errors in the references as found in the witnesses. Sometimes the error is minor, a wrong number or a variation in the wording of an incipit (e.g. a reference to “*Qui filii sunt legitimi*” instead of “*Qui filii sint legitimi*”); we correct such errors in the text and do not report them in apparatus or notes. Similarly we silently correct errors or omissions in references included in passages Ockham quotes (e.g. from the gloss). More serious errors apparently

14. We have consulted two modern editions of the Vulgate (see Vulg Ma and Vulg St in “References” below). Our manuscripts are generally close to Vulg Ma.

due to a mistake or fault of memory on Ockham's part (e.g. a reference to *Sane* when the text quoted is found in *Solite*) we correct in the text and report in the apparatus. We do this also with apparently erroneous references to other sections of the *Dialogus* (e.g. "supra, prima parte istius dialogi, libro 5°, 18° c.", when the material referred to is found in c. 17); these may be relics of some earlier state of the *Dialogus*.

Apart from reference errors there may be other errors for which the author himself, and not some copyist, is responsible. It is difficult to recognise such errors — difficult to recognise that they are errors, difficult to recognise that they are the author's. We assume that our author mostly wrote good sense and that he was a clear-headed logician. Generally, if we see some way of correcting faulty sense or logic without leaving the extant witnesses too far behind, we make the correction in the text, marking it as conjectural and recording the readings of the witnesses in the apparatus. Other errors that may be Ockham's, if we guess that he has said what he meant to say (e.g. where he puts "*policer-nia*" for "*politeuma*"), we do not correct in the text but correct in the notes.

On the web site there is a full collation of all the witnesses we have read, but in this printed edition we do not report insignificant variants. Variants we regard as insignificant are between: *igitur/ergo/ita*; *vel/seu/sive/aut*; *et/atque/ac*; *nec/neque*; *autem/vero*; *is/illem/iste/ipse*; *namque/nam/quia/quod*; *huius/huiusmodi*; *sciendum/notandum*; *quando/quandoque/quandocumque*; *rursum/rursus*; *scilicet/id est*; *super/supra*; *adhuc/ad huc*; *predicta/prescripta*; *dicit/dixit* in introducing a quotation; proper name/pronoun; *quidem/quidam* (between which some scribes do not differentiate); presence or absence of prefixes when there is no effect on meaning (e.g. *purgata/expurgata*) and other substitutions of synonyms (e.g. *subditi/subiecti*, *absque/sine*, *defendere/defensare*); presence or absence of "et" or "vel" in lists; presence or absence of "autem"; presence or absence of "quod" after "dicit", "dixit" (etc.); "beatus" before a saint's name; presence or absence of "est" after "dicendum"; transpositions that do not affect meaning; repetition or non-repetition of elements readily understood, e.g. of a preposition after a conjunction ("*in hoc opere quid de domino summo pontifice ac de doctrina eius...*"); presence or absence of "et cetera" at the end of a quotation, and the omission of more or fewer words before "et cetera"; dittography; presence or absence of "c." (in canon law and bible references); "y and/or x" for "x" where x and y are near synonyms and "y and/or x" seems to be the scribe's way of correcting a miscopying (see <http://www.britac.ac.uk/pubs/dialogus/MSRlns1d1.html#vel>); *eisdem/eadem causa et questione*; differences of spelling and spelling mistakes (or non-words); variations in proper names; variation

between arabic and roman numerals; deletions and marginal and interlinear changes apparently made by the original scribe; presence or absence of “*Magister*” or “*Discipulus*” at the beginning of a chapter; variations in chapter division and chapter numbering. Variants not excluded by these rules may not be reported if they seem meaningless or ungrammatical. Variants of a kind generally excluded may be reported if they seem interesting in the particular case.

Besides filtering out insignificant variants, we do not report the less significant witnesses. Which witnesses are the most significant varies from one part of the work to another. In the introduction to each part we will explain which witnesses we will report regularly and which only occasionally. If the apparatus does not mention a certain witness, it cannot be inferred that the witness agrees with the editors’ text.

The purpose of the apparatus in the printed volume is not to make it possible for readers to infer the state of every witness, or to provide evidence on the relationships among the witnesses (this is to be found on the web site, in discussions of relationships hyperlinked to full collations). Its purpose is to enable readers to reconsider the text, by recording well-attested and significant variants found in good witnesses but rejected by the editors. How this idea applies depends on the quality of the text tradition. Since the text tradition of 3.1 *Dialogus* is weak, and the text tradition of 2 *Dialogus* does not include any witness (or small group of witnesses) clearly superior to the rest, there are for the texts edited in this volume rather few variants that are really well-attested and significant and found in good witnesses, and we have therefore erred on the side of inclusion: many of the variants reported are “significant” only to a minor degree.

REFERENCES

Bibliographical details of books and articles referred to only once (or several times within a few pages) are given in the footnotes. For items often referred to the details are as follows.

Alleg.: Ockham, *Allegationes de potestate imperiali*, OP, vol. 4.

AP: Ockham, *An princeps*, OP, vol. 1.

Aristotle: References are given by Bekker numbers.

Baudry: Léon Baudry, *Guillaume d'Occam. Sa vie, ses oeuvres, ses idées sociales et politiques* (Paris, 1949).

Brev.: Ockham, *Breviloquium de principatu tyrannico*, OP, vol. 4.

Catena aurea: Thomas Aquinas, *Catena aurea in quatuor Evangelia* (Turin, 1953).

C: References of the form C.1 q.2 c.3 are to Gratian's *Decretum*. See *Corpus iuris canonici*, vol. 1.

Code: See *Corpus iuris civilis*, vol. 2.

CB: Ockham, *Tractatus contra Benedictum*, OP, vol. 3.

CCSL: *Corpus Christianorum, series latina* (Turnholt, 1954 ff).

CE: Ockham, *Compendium errorum*, OP, vol. 4.

CI: Ockham, *Tractatus contra Ioannem*, OP, vol. 3.

Collectanea: Petrus Lombardi, *Collectanea in Epistolas Pauli*, PL, vols. 191, 192.

Consult: Ockham, *Consultatio de causa matriomionali*, OP, vol. 1.

Corpus iuris canonici, ed. A. Friedberg (Leipzig, 1879). For the gloss references are to the edition of Lyons, 1671.

Corpus iuris civilis, ed. T. Mommsen, P. Krueger and R. Schoell. For the gloss references are to the edition of Lyons, 1627.

CSEL: *Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum* (Vienna, 1866 ff).

CUP: H. Denifle and A. Chatelain, eds., *Chartularium Universitatis Parisiensis*, (Paris, 1891-9).

dist.: References of the form dist.1 c.2 are to Gratian's *Decretum*. See *Corpus iuris canonici*, vol. 1.

Digest: See *Corpus iuris civilis*, vol. 1.

Dykman, "Fragments": M. Dykmans, "Fragments du Traité de Jean XXII sur la Vision béatifique", *Recherches de théologie ancienne et médiévale* 37 (1970), pp. 232-53.

Dykman, *Sermons*: M. Dykmans (ed.), *Les sermons de Jean XXII sur la vision béatifique* (Rome, 1973).

EFM: Ockham, *Epistola ad fratres Minores*, OP, vol. 3.

Eusebius: *Werke*, Bd. 2, *Die Kirchengeschichte*, Teil 1, ed. E. Schwartz; *Die lateinische Übersetzung des Rufinus*, ed. T. Mommsen (Leipzig, 1903).

Gratian, *Decretum*: See *Corpus iuris canonici*, vol. 1.

Grosseteste: Aristoteles Latinus, *Ethica Nicomachea*, Translatio Roberti Grosseteste, ed. R.A. Gauthier (Leiden, 1973).

Hinschius: *Decretales Pseudo-Isidorianae et Capitula Angilramni*, ed. P. Hinschius (Leipzig, 1863).

IPP: Ockham, *De imperatorum et pontificum potestate*, OP, vol. 4.

John of Paris, *Über königliche und päpstliche Gewalt. Textkritische Edition mit deutscher Übersetzung* ed. F. Bleienstein (Stuttgart, 1969).

Lambertini, Roberto, *La Povertà Pensata: Evoluzione storica della definizione dell'identità minoritica da Bonaventura ad Ockham* (Modena, 2000).

Maier: Anneliese Maier, *Ausgehendes Mittelalter*, vol. 3 (Rome, 1977).

Marsilius, *Defensor pacis*, ed. C.W. Previté-Orton (Cambridge, 1928); and ed. R. Scholz (Hannover, 1932, 1933). Since there are two editions, page numbers are not given, unless for some special reason. References to Marsilius are to *Defensor pacis* unless otherwise indicated.

Marsilius, *Defensor minor*, in C. Jeudy and J. Quillet, Marsile de Padoue, *Oeuvres mineures* (Paris, 1979). (References are by chapter and paragraph number. For suggested emendations to this edition, see J. Miethke, "Die kleinen politischen Schriften des Marsilius von Padua in neuer Präsentation", in *Mittel-lateinisches Jahrbuch* 17 (1982), pp. 200-211, and H.S. Offler, "Notes on the text of Marsilius of Padua's 'Defensor minor' ", *ibid.* pp. 211-6.)

Miethke, *De potestate papae*: Miethke, Jürgen, *De potestate papae: Die päpstliche Amtskompetenz im Widerstreit der politischen Theorie von Thomas von Aquin bis Wilhelm von Ockham* (Tübingen, 2000).

Miethke, *Ockhams Weg*: Miethke, Jürgen, *Ockhams Weg zur Sozialphilosophie* (Berlin, 1969).

Miethke, *Texte*: Wilhelm von Ockham, *Texte zur politischen Theorie*, ed. Jürgen Miethke (Stuttgart, 1995).

Moerbeke: See Susemihl.

NM: *Nicolaus Minorita: Chronica*, ed. Gedeon Gál and David Flood (St. Bonaventure, NY, 1996).

OND: Ockham, *Opus nonaginta dierum*, OP, vols. 1 and 2.

OP: Ockham, *Opera politica*, vol. 1 (2nd. edn., Manchester, 1974), vol. 2 (Manchester, 1963), vol. 3 (Manchester, 1956), vol. 4 (Oxford, 1997).

OQ: Ockham, *Octo quaestiones*, OP, vol. 1.

Peter Lombard: See *Collectanea*.

PG: *Patrologia*, series graeca, ed. J.P. Migne (Paris, 1857–1866).

PL: *Patrologia*, series latina, ed. J.P. Migne (Paris, 1844–55).

Previté-Orton: See Marsilius.

Pseudo-Isidorean decretals: see Hinschius.

Rufinus: See Eusebius.

Scholz, *Streitschriften*: Richard Scholz, *Unbekannte kirchenpolitische Streitschriften aus der Zeit Ludwigs des Bayern (1327–1354). Analysen und Texte*, 2 vols. (Rome, 1911, 1914).

Scholz: See Marsilius.

Sext.: *Decretals*, liber sextus. See *Corpus iuris canonici*, vol. 2.

Summa: Thomas Aquinas, *Summa theologiae* (Madrid, 1956)

Susemihl: *Aristotelis Politicorum libri octo cum vetusta translatione Guilelmi de Moerbeke*, ed. Franciscus Susemihl (Leipzig, 1872).

SL: Ockham, *Summa logicae*, in *Opera Philosophica*, vol. 1.

Thomas Aquinas: See Catena; Summa.

Vulg Ma: *Biblia Sacra iuxta Vulgatam Clementinam*, nova editio a Alberto Colunga, O.P., et Laurentio Turrado, quarta editio, Biblioteca de Autores Cristianos (Madrid, 1965).

Vulg St: *Biblia Sacra iuxta vulgatam versionem...* recensuit Robertus Weber, altera editio (Stuttgart, 1975).

X: References of the form X 1.2.3 are to the *Decretals*. See *Corpus iuris canonici*, vol. 2.

SIGLA USED IN THE APPARATUS

Ar: Paris, Bibliothèque de L'Arsenal, Lat. 517.

Ax: Aix-en-Provence, Bibliothèque Méjanes, MS Lat. 1463 (1329).

A: All (or almost all — often excepting Ca, Fr) the witnesses we have collated that belong to group A (in 2 Dial.), except any explicitly mentioned elsewhere in the same entry.

Az: All of Pa Pb Ca (in 2 Dial.), except any explicitly mentioned elsewhere in the same entry.

-b: between the lines (e.g. “Esb” refers to something written between the lines in the manuscript Es).

B: All (or almost all — often excepting Ba, Lb, Fi) of the witnesses we have collated that belong to group B (in 2 Dial.), except any explicitly mentioned elsewhere in the same entry.

Ba: Basel, Universitätsbibliothek, A.VI.5.

Bm: Bremen, Stadtbibliothek, cod. lat. b. 35. (Fol. 176rv contains a summary of the *Dialogus*, taken from the prologues to 1 Dial and 3.1 Dial.)

Bz: All of Es La Ax (in 2 Dial.), except any explicitly mentioned elsewhere in the same entry.

Ca: Cambrai, Bibliothèque Municipale Classée, MS Lat. 286 (271).

Di: Dijon, Bibliothèque Municipale, MS 340 (249).

Ed: Both of the incunabula Pz and Ly.

Es: El Escorial, Real Biblioteca del Monasterio 28200 San Lorenzo de el Escorial Madrid, unnumbered.

Fi: Florence, Biblioteca Medicea-Laurenziana, ex. Biblioteca S. Crocis, Plut. XXXVI, dext., cod. 11.

Fr: Frankfurt-am-Main, Stadt- und Universitätsbibliothek, Lat. quart. 4.

Gs: Goldast, Melchior: *Monarchia Sancti Romani Imperii* (Frankfurt/Main, 1614; repr. Graz, 1960), vol. 2, pp. 398-957.

Ha: Leuven, Fakulteit Godgeleerdheid, MS Grand Séminaire Cod. 17.

Ko: Köln, Stadtarchiv, GB fo. 76.

Kg: Klosterneuburg, Bibliothek des Augustiner-Chorherrenstiftes, CCl. 331.

La: London, British Museum [The British Library], Additional MS 33,243.

Lb: London, British Museum [The British Library], Harlean MS 33.

Lc: London, British Museum [The British Library], Royal 7F.XII.

Lm: London, Lambert Palace Library, 168.

Ly: Guillelmus de Occam, *Dialogus* (Lyons, 1494).

-m: in the margin (e.g. “Esm” refers to something written in the margin of the manuscript Es).

MF: Mz and Fr both.

Mz: Paris, Bibliothèque Mazarine , MS 3522 (478).

Pa: Paris, Bibliothèque nationale de France, MS Lat. 14313.

Pb: Paris, Bibliothèque nationale de France, MS Lat. 15881.

Pz: Guillelmus de Occam, *Dialogus* (Paris, 1476).

S: The reading of the modern edition of a quoted text. (The edition is identified in the note on the passage.)

-s: inserted into the line of text, e.g. over an erasure (e.g. “Ess” refers to something inserted into the text of the manuscript Es).

Sa: Salamanca, Biblioteca universitaria, MS 1971.

To: Toulouse, Bibliothèque Municipale, MS 221.

Vb: Rome, Biblioteca Apostolica Vaticana, MS Vat. Lat., 4096.

W: All (or almost all) the witnesses we have collated, except any explicitly mentioned elsewhere in the same entry.

Two tracts traditionally counted as

DIALOGUS, PARS 2^a

[De revocatione ficta Iohannis 22ⁱ]

**[Responsiones ad quasdam rationes sophisticas adductas ad
muniendum errorem Iohannis 22ⁱ de visione animarum sanctarum in celo.]**

Edited by Volker Leppin and Jan Ballweg

Revised by John Kilcullen and John Scott

INTRODUCTION¹

John Kilcullen

Medieval Christians believed that immediately after death each soul is judged in a “particular” judgment, from which some souls are sent to heaven, others to hell, others to purgatory. They believed that all the souls of holy people who have died, if they have completed any necessary purgation, now enjoy blessedness in heaven. Theologians held that the happiness of heaven consists in, or results from, the “beatific vision”, that is, face-to-face contemplation of God: “We see now through a glass”, i.e. a mirror, “in a dark manner; but then face to face. Now I know in part; but then I shall know even as I am known” (1 Cor. 13:12). Christians also believed that at the end of time, on “the Last Day”, also called “Judgment Day”, there will be the Resurrection of the Body, the Second Coming of Christ, and the Last Judgment; that is, souls and bodies will be reunited, and Christ will come again into the world to hold a “General” (as distinct from the particular) Judgment: “And when the Son of man shall come in his majesty ... all nations shall be gathered together before him.... Then shall the king say to them that shall be on his right hand: Come, ye blessed of my Father, possess you the kingdom prepared for you from the foundation of the world. ...Then he shall say to them also that shall be on his left hand: Depart from me, you cursed, into everlasting fire which was prepared for the devil and his angels. ...And these shall go into everlasting punishment: but the just, into life everlasting.” (Mt. 25:31-5, 41, 46, Douai).

In a number of sermons beginning from the feast of All Saints, 1 November 1331,² Pope John XXII challenged one of these beliefs, arguing that the saints will not enjoy face-to-face vision of God until the day of General Judgment.³ He pointed to Bible texts (such as the passage just quoted from Matthew 25) that seem to say that heaven and hell begin after the Last Judgment; he referred to earlier theologians, notably Bernard of Clairvaux, who seemed to say that the saints would have vision of God only after Judgment Day; he argued that if the saints had the vision of God now, then the General Judgment would be pointless. In scholastic fashion John envisaged a *pars negativa* and a *pars affirmativa*, ranged on opposite sides of the question “Do the holy souls purged

1. Volker Leppin, Jan Ballweg, John Scott and George Knysh have contributed information, ideas and criticism to this introduction. 2. See Dykmans, *Sermons*. 3. John’s thesis had been considered and rejected by Thomas Aquinas (whom John had canonized in 1324). For Thomas’s views, see Summa 1-2 q.4 a.5 and 3 q.59 a.5.

of their sins now see the divine essence?" His was the *pars negativa*. The collection of authorities and arguments contained in his second sermon on the subject, preached on 15 December 1331, was progressively enlarged and developed into several works — tracts sent to various people for comment, a *Libellus partis negative* and a work entitled *Queritur utrum anime sanctorum ab omnibus peccatis purgate videant divinam essentiam*.⁴

John's views provoked much opposition.⁵ Twice he offered to revoke his doctrine. In a consistory held between 28 December 1333 and 3 January 1334, he first had his clergy read the arguments for the affirmative position and then argued the negative "with great warmth"; however, he stated, "if its truth were proved more clearly, we would stand just as willingly, and more, in favour of the affirmative conclusion than the negative". He added a conditional revocation: "It was never our intention to say anything against the faith, and if we have said anything, we revoke the whole from this moment."⁶ He made another similar statement on his deathbed on 3-4 December 1334, affirming belief that the purified souls see the divine essence face-to-face "so far as this is compatible with the status and condition of a separated soul", revoking anything he might have said contrary to faith and submitting everything he had said to the determination of the Church and of his successors.⁷

All participants in the controversy, including John himself, agreed on two points: that the saints do already enjoy beatitude in heaven, and that after Judgment Day they will enjoy a beatitude that is in some way more perfect.⁸ According to John, their beatitude now consists in face-to-face association with Christ in his humanity, but not in face-to-face vision of the divine essence. Opponents of his view drew attention to certain Bible passages that seem to imply that the saints already have face-to-face vision of the divine essence. For instance, Paul wishes to be "dissolved" and to be absent from the body and to walk by sight with the Lord (2 Cor. 5:6-8; Phil. 1:21-3), "the Lord" referring here (they argued) to the divinity; but there would be no point in wishing for

4. See Dykmans, "Fragments", which includes a reconstruction of the *Libellus partis negative*. 5. See Noël Valois, "Jacques Duèse, pape sous le nom de Jean XXII", *Histoire Littéraire de la France*, 34 (1914), pp. 391-630, at 551-627; Christian Trottmann, *La vision béatifique* (Rome, 1995), p. 471ff; and Anneliese Maier, *Ausgehendes Mittelalter*, vol. 3 (Rome, 1977), p. 319ff. For a chronology of the controversy see Dykmans, "Fragments", pp. 165-197. There are references in 2 Dial. to various non-extant tracts or works contributed to the controversy, some by John XXII and others by unknown authors. See below, 2.1 Dial., 3.132, 3.335, 5.27, and 2.2 Dial., [Prologus].13, 1.7, 4.12, 9.9, 9.54. 6. This account follows the report quoted in the text below; see chapters 1, 9 and 11. See also NM, pp. 1030-31, and CI, p. 33.19ff. For the official report see CUP, vol. 2, pp. 435-6. 7. See CUP, vol. 2, pp. 440-1. See also NM, p. 1015, and CI, p. 30.6 ff. 8. For Benedict's account of the range of positions, see Maier, *op. cit.*, pp. 466-9.

early dissolution if there is no sight of the divinity until Judgment Day.⁹ According to John's opponents, the saints already have face-to-face vision of the divine essence, but after Judgment Day their beatitude will become more perfect either "intensively" or "extensively", i.e. either because the vision will become more perfect or because certain goods (such as the glorification of the resurrected body) will be added to the vision, or for both reasons.¹⁰

Some participants in the controversy, such as Walter Chatton, John Lutterell and Guiral Ot, tried to develop a position from which the clashing authorities and arguments could be harmonized.¹¹ Like John, they held that the saints do not yet have the vision of God that they will enjoy after the general judgment, but like John's opponents they held that the saints do already have a vision of God: in respect of the first contention, they could be regarded as defenders of John's position — Chatton certainly presented himself as such — but in respect of the second they modified John's position significantly. According to Ot, for example, the saints already enjoy a vision of the divine essence, but after Judgment Day that vision will be replaced by a more perfect vision of God, specifically and numerically distinct from the vision they enjoy now. Ot's position was unanimously rejected by a body of theologians at Vincennes on 19 December 1333.¹²

9. See the extract from Armand de Belvézer in Maier, *op.cit.*, pp. 529-32. Thomas Aquinas had also argued from 2 Cor. 5:6-8: Summa 1-2 q.4 a.5 c. and 3 q.59 a.5 ad 1. 10. According to Thomas Aquinas, "corpore resumpto, beatitudo crescit non intensive, sed extensive"; Summa 1-2 q.4 a.5 ad 5. Bonaventure held that the increase in perfection was in intensity; see Trottmann, p. 420. See also Nicolaus de Lyra, quoted Maier, *op.cit.*, p. 567. Franciscans generally agreed with Bonaventure, and this is the position of the first of our two tracts; see below, 3.233. 11. See A. Maier, *op. cit.*, pp. 319-72, especially pp. 347, 356-8. Chatton distinguishes three specifically different visions of God. The first is the knowledge and faith in this life; the second is that of the saints before Judgment Day, which is a "specular" vision of God (i.e. as in a mirror, through a created intermediary, namely the beatitude of Christ's soul); the third is the vision the saints have after Judgment, which is *facialis*, i.e. face-to-face; but the second can also be called face-to-face *denominative*. See M. Dykmans, "Les Frères Mineurs d'Avignon au début de 1333 et le sermon de Gautier de Chatton sur la vision béatifique", *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Âge*, 38 (1971), pp. 105-48, especially pp. 137, 143, 145, 147, 148. Lutterell presents a similar theory: vision before Judgment is expressed by the created mind, and therefore represents God inadequately, whereas vision after Judgment is totally effected by God; since the former is the way to the latter, they constitute a single eternal life. See *Iohannis Lutterellis Epistula de Visione Beatifica*, in F. Hoffmann, ed., *Die Schriften des Oxforder Kanzlers Iohannes Lutterell*, *Erfurter Theologische Studien* 6 (Leipzig 1959), pp. 103-119, especially pp. 105, 110, 112. 12. The meeting was called by the King of France. The theologians were asked two questions: Whether the souls in heaven see the divine essence face-to-face before the resurrection of the body and the General Judgment?, and Is the vision they now have of the divine essence emptied out at the Last Judgment and replaced by another? Unanimously they answered Yes to the first and No to the second. See CUP, vol. 2, pp. 429-432.

John's successor, Benedict XII, rejected John's doctrine and also doctrines like Ot's that denied the numerical identity of the vision before and after Judgment. In the bull *Benedictus Deus* (29 January, 1336), Benedict determined that after Christ's ascension into heaven, holy souls "immediately after their death and purification (in the case of those who need such purification)... *even before they resume their bodies and before the General Judgment*,... see the divine essence with an intuitive vision and indeed face-to-face... the *same* vision... *without any intercision or evacuation*... will be continued until the Last Judgment and from then on sempiternally".¹³ It was Benedict's personal opinion that after Judgment day the vision will become more perfect intensively, but *Benedictus Deus* left the question open.¹⁴

Of the two tracts edited in this volume, the first, which we have called *De revocatione ficta Joannis 22ⁱ*, is a critical commentary on John's first revocation, of 3 January 1334, which was also the object of an "appeal" drafted by another member of the dissident Franciscan group in Munich, Bonagratia of Bergamo.¹⁵ This and the second revocation, 3-4 December 1334, are both criticised in Ockham's tract *Contra Iohannem* and also in a tract by an unidentified Franciscan dissident, *Quoniam ut ait Leo papa*.¹⁶ These four critical works quote reports (*reportaciones*) purportedly made by persons present at the first revocation,¹⁷ and there is also an official transcript which differs somewhat from the report used by the Franciscans.¹⁸ The quotations from the report in *De revocatione ficta* and *Quoniam ut ait Leo papa* include material not found in *Contra Iohannem*, which begins with the passage quoted in chapter 9 of *De revocatione ficta*, and the report in *De revocatione ficta* contains material not found in any of the others, namely the passages quoted in Chapters 2, 3, 4 and the first passage in Chapter 5.¹⁹ Although the introduction to Chapter 2 makes no reference to the *reportaciones* and might be taken as the beginning of a

13. "...mox post mortem suam et purgationem praefatam in illis qui purgatione huiusmodi indigebant, etiam ante resurrectionem suorum corporum et iudicium generale... viderunt, vident et videbunt divinam essentiam visione intuitiva et etiam faciali, nulla mediante creatura in ratione obiecti visi se habente, sed divina essentia immediate se nude clare et aperte eis ostendente... quodque postquam inchoate fuit vel erit talis intuitiva et facialis visio et fruitio in eisdem, eadem visio et fruitio sine aliqua intercisione seu evacuatione praedictae visionis et fruitiois continuata extitit et continuabitur usque ad finale iudicium et extunc usque in sempiternum"; *Codicis iuris canonici orientalis fontes*, Series 3, vol. 8 (Rome, 1958), p. 12. 14. Trottman, pp. 751-60. 15. Ms Vat. lat. 4009 fols. 164r-168v. 16. This tract is included in NM, pp. 1017-92. 17. Cf. [Prologus].9, 1.12. 18. CUP, pp. 435-6. 19. See on the project website "Reports of the retraction of 3 Jan. 1334", where the comparisons between *De revocatione ficta* and other documents are shown by coloured text.

digression, at other places it is clear that the author attributes these passages to the reporters.²⁰ Perhaps the author was relying on a fuller version of the *reportaciones*, or perhaps he composed these passages to supply the reasoning alluded to in the words “in the same consistory he... tried to prove” etc.,²¹ drawing on other sources of John’s arguments available to the Munich group (such as his sermons, the tracts mentioned in *De revocacione ficta* and the *magnum opus* mentioned in *Compendium errorum*²²).

Like Ockham’s commentary on *Quia vir reprobis* in the *Opus nonaginta dierum*, *De revocacione ficta* is a critical commentary on a text. At the beginning of each chapter there is a quotation from the *reportaciones*, then there are various points the author makes in reply, and finally there are critical comments on short segments of the passage quoted at the beginning of the chapter (*cum enim primo dicit...* etc., corresponding to the *ad literam* sections in *Opus nonaginta dierum*). To show that John’s doctrine is a heresy is not the main purpose of the work.²³ Its objective is twofold, first to answer certain arguments John gave in support of his doctrine at the consistory of 28 December 1333 to 3 January 1334, and second, and especially, to demonstrate the insufficiency of the revocation John offered at the conclusion of that consistory. According to our author, John’s statement was not really a revocation but at best a protestation, it was untruthful and insincere and not equivalent to the revocation anyone who has pertinaciously asserted a heresy must make before being re-admitted to the Church, and even a proper revocation would not change the fact that John had been a heretic and had therefore ceased to be pope. The same line of argument is also pursued in *Contra Iohannem* and *Quoniam ut ait Leo papa*. John and his supporters might have agreed that John never revoked his doctrine except conditionally but might have argued that all the same he was not a heretic, even though his doctrine was erroneous, because the question had not yet been decided by Church authority.²⁴ However, it is an important point of the doctrine of heresy and heretics held by the Franciscan dissidents, explained in Chapter 11 of this tract, that a Catholic is bound to believe, explicitly or implicitly, many things that have never been defined explicitly by pope or

20. See the introductory words to Chapters 3, 4 and 5. 21. See 1.8. 22. For the tracts see below 3.335 and 5.27, and for the *magnum opus* see CE 6.13, p. 57, parallel with 2.2 Dial. 1.7 below. For possible identifications of these tracts see Dykmans, “Fragments”, pp. 232-6. Offler sees reasons to doubt the authenticity of CE but decides in its favour; OP, vol. 4, pp. 3-6. Knysh criticizes this decision; see his *Ockham Perspectives* (Winnipeg, 1994), pp. 46-51. 23. Cf. 5.71-73. 24. “[S]es adversaires n’auraient pas eu le droit de le faire condamner comme hérétique, le point en litige n’ayant pas encore été formellement défini par l’Église”; Valois, *op. cit.*, p. 626. Ockham would have agreed that the pope’s adversaries could not condemn him *judicially* for a doctrine the Church had not explicitly condemned as heretical, but extra-judicially they could.

councils, including, notably, any doctrine held as Catholic by all Catholics.²⁵ According to these Franciscans, before John began to preach on the subject every Catholic held that the purified souls of those who have died in the state of grace already see God face-to-face, even before Judgment Day: if this is so, then, since John has contradicted a doctrine universally held as Catholic, he can be judged without further examination to be pertinacious and a heretic. John claims that he put forward his own view only *recitative* (and some of the things he said do fit this description), but some of his words show that he put it forward *assertive* and pertinaciously, and his actions show the same thing. In the view of the dissident Franciscans, John taught a heresy (one not yet explicitly condemned), held it pertinaciously, and never revoked it.

The second tract, which we have called *Responsiones ad quasdam rationes sophisticas adductas ad muniendum errorem Iohannis 22ⁱ de visione animarum sanctarum in celo* (*Responsiones* for short), is an answer to supporters of John's position. We cannot identify these supporters or their writings. Like the first tract, the second assumes, without trying to prove, that the alleged heresy is a heresy; its objective is to answer certain arguments given in its support. These include arguments from texts of scripture that seem to imply that the souls' reward will follow Judgment Day and passages from the writings of St Bernard; there is not much overlap with the arguments discussed in the first tract. In the last chapter the author argues that simple lay people do not have to wait to be told what to believe by the pope and cardinals but are bound to believe what they find when they read the Bible themselves — or, by implication, what they find when they read the relevant Bible passages under the guidance of John's critics. In both tracts distinctions among the levels of beatitude are important to the argument.²⁶ Some Bible passages promise beatitude before Judgment Day; other passages that promise *complete* beatitude after Judgment Day do not imply that the former passages cannot be taken to promise some lower degree of beatitude before that day. There is an English translation and an analysis of the argument of both tracts on the project web site.

The two tracts have come down to us in the early printed editions and in many manuscripts as the second part of Ockham's *Dialogus*, with the title *De dogmatibus Iohannis 22ⁱ*. We know from Ockham's prologue to Part 1 that the *Dialogus* was intended to include a Part 2 discussing the erroneous teachings of Pope John XXII, but it seems certain that the extant Part 2 is not the one Ock-

25. See 11.260–269. 26. See, for example, 2.1 Dial. 3 and 5, and 2.2. Dial. 4 and 6.

ham intended to write. According to cross-references contained in other Parts of the *Dialogus* and in other works,²⁷ Part 2 would have dealt with many teachings that the dissidents regarded as heretical, and presumably it would have been in dialogue form. The Part 2 that has come down to us is not in dialogue form and deals with only one topic, John's views on the beatific vision.²⁸ Some of the topics forecast in Part 1 for Part 2 are discussed in the first two "preambulary" tracts of Part 3 (the only extant tracts of Part 3), which were not included in the original plan for Part 3 sketched out in the Prologue to Part 1. It seems that some time before beginning to write Part 3, perhaps when John died, Ockham decided to postpone writing Part 2 but deal with some of its more urgent topics at the beginning of Part 3. However, references in *De imperatorum et pontificum potestate*, which may have been his last work, suggest that Ockham never gave up his intention to write a comprehensive Part 2 on all the errors of John XXII — an intention apparently never carried out, since no text in dialogue form has been found that fits this description.²⁹

We do not know how these two tracts came to be incorporated into the *Dialogus*. Since references to Part 2 in Ockham's latest works do not fit the extant Part 2, it seems that for as long as he continued to write Ockham did not regard these tracts as part of the *Dialogus*. Perhaps they were inserted into the *Dialogus* at the end of his life by Ockham himself or by someone acting on his instructions, but in view of the unsuitability of such a substitution this seems unlikely. Perhaps they were inserted after his death, though not at his instruction, by someone who knew he had written them. Perhaps they were inserted by someone who did not know but guessed, perhaps wrongly, that Ockham had written them. We have no way of deciding between these possibilities. It has been suggested that a copyist may have mistaken this work for the missing Part 2, misled by its title "De dogmatibus papae Iohannis XXII", which was

27. See "Ockham's References to the Dialogue or its Parts" on the project web site. 28. The copyist of the Cologne manuscript gives similar reasons for thinking that the extant Part 2 does not belong to the *Dialogus*: "Sequitur tractatus secundus principaliter, qui est de dogmatibus Iohannis pape 22. Puto tamen quod tractatus ille qui sequitur non sit ille qui est secunda pars principalis huius operis, tum quia non procedit dialogando, tum quia non tractat de erroribus bullatis contentis in quattuor constitutionibus johannis 22 sed tantum de erroribus per eum predicatis, quos tamen se tractaturum in hac secunda parte in precedenti tractatu plures repromittit." (fol. 275r) (Presumably "quos" refers to "erroribus bullatis".) 29. From the references in IPP 27.223-4 (p. 333), 27.531 [rather, 27.476 (p. 342)] and 27.648-9 (p. 349), Offler infers (OP, vol. 4, pp. 274-5) that the organization of Part 2 as Ockham planned it toward the end of his life would have been: tract 1 on the heresies of John's constitution *Ad conditorem*, tract 2 on those of *Cum inter*, tract 3 on those of *Quia quorundam*, and tract 4 on those of *Quia vir*. (Cf. Baudry, p. 175.) This plan corresponds with the organization of several other attacks by Ockham on John XXII, including EFM, CE and IPP cap. 27. References in 3 Dial. are consistent with this plan; see 3.1 Dial 1.9 and 3.2 Dial 1.24.

foreshadowed as the title for Part 2 in several places in Part 1; however, there is no evidence that the existing Part 2 ever circulated as a separate work³⁰ and no information about its original title, if it had one. In a fairly detailed table of contents of the *Dialogus* included in a manuscript made some time after 1356³¹ the entry for Part 2 reads, “Secunda pars eiusdem” without further detail, which may suggest that the table maker did not have access to a copy of 2 Dial., which in turn may suggest that the existing Part 2 was inserted into the *Dialogus* after 1356; but other hypotheses are possible — perhaps the maker of the table happened not to have a complete copy of the *Dialogus* (none of the extant manuscripts except Fr contains all parts and tracts), or perhaps he did not find for 2 Dial. as convenient a summary as was offered by the prologues to the other two parts. At all events, from the last quarter of the fourteenth century there is evidence that the existing Part 2 had somehow become part of the manuscript tradition of the *Dialogus*. Pierre D’Ailly’s *Sentences* commentary and *Abbreviatio Dyalogi Okan*, which date from before 1378, show that D’Ailly was acquainted with the existing Part 2 and regarded it as part of the *Dialogus*.³² The existing Part 2 is also included in a manuscript completed in 1389.³³ On balance we have decided not to exclude the existing Part 2 from the *Dialogus* and we will continue to refer to its two tracts as “2.1 Dial.” and “2.2 Dial.”

It is not certain that the two tracts were intended to form a single work. Each has its own objective, as explained above. The objectives overlap somewhat, since the first tract is concerned not only with the adequacy of the supposed retraction but also with the pope’s arguments in favour of his position, while the second is also concerned with arguments (a different set of arguments). The two objectives could have been pursued in two parts of a work planned as a unit, or they could have been pursued in two works written separately, perhaps even by different authors, and put together later as being relevant to the same general topic. In the incunabula editions they are presented as Tract 1 and Tract 2 of Part 2. In most manuscripts, however, Part 2 does not contain two distinct Tracts: with a few exceptions, the manuscripts present what the incunabula call

30. The two tracts are contained in Ha and Kg without any other part of the *Dialogus*, but in these manuscripts also they are designated as Part 2 of the *Dialogus*. **31.** Bremen 35, fol. 176r. George Knysh drew attention to this manuscript and suggested that it shows that the existing Part 2 was then not part of the *Dialogus*. **32.** See Ian Murdoch, *Critical Edition of Pierre D’Ailly’s Abbreviatio Dyalogi Okan* (Monash University thesis, 1981), pp. xvii–xix, xxi, xxiii. **33.** Pa, which, according to the scribe’s note on fol. 171v, was finished on 11 May, 1389. Its incipit for Part 2, fol. 156rb, reads: “Incipit 2us tractatus de dogmatibus Iohannis 22us”. (Some manuscripts refer to the parts of the *Dialogus* as *tractatus*.) The table of contents, written in the same hand, refers to “secunda pars dyalogi eiusdem, scilicet de dogmatibus pape Iohannis 22us”. See Baudry, pp. 174–5.

the second tract as a continuation of the first, without any break or heading,³⁴ and in some manuscripts the chapters of the second are numbered continuously with those of the first.³⁵ The filiation of the manuscripts, though different from that for other parts of the *Dialogus*, seems to be the same for both tracts, which implies that all the extant manuscripts descend from an archetype in which the two tracts were contained together (though this does not prove that they were written to go together). On the other hand, each tract has its own prologue³⁶ and each ends with its own “protestation”; neither makes any reference to the other, even when dealing with similar material; and in explaining its objective, the prologue of the second refers to itself as “this present work”. On balance it seems more likely they were written as two separate works, and we have decided to present them as such, each with a title drawn from its own description of what it is about.

De revocatione ficta cannot have been written before its author had the report of John’s statement of 3 January 1334. It is unlikely to have been written after John’s death on 3 December 1334, since it makes no reference to his deathbed statement and in several places implies that John is still alive.³⁷ *Responsiones* also supposes that John is still alive,³⁸ and since the controversy over the beatific vision began from John’s sermon of 1 November 1331, the tract cannot have been written before then. It must have been written after the controversy had made some progress, since it refers to various other controversial works; but those works have not been identified or dated. Neither tract refers to the views of Chatton, Lutterell or Ot, which we might suppose would have interested Ockham and his colleagues. However, even if their interventions had already taken place the Munich dissidents might not have heard of them, and their positions differed from John’s and therefore might not have seemed relevant to criticism of him; absence of any reference therefore does not help to date these tracts. The most we can say, then, is that the first tract seems to have been written during 1334 and the second sometime through

34. A few do mark a break. Ko ends the first tract with an explicit, followed by an incipit for the second. Pam has “secundus tractatus”, Vbm has “forte tractatus 3us”, Frm has “pars secundus”. Lb has extra space, Sa has a large heading, Va has a small extra space. 35. Numbering is continuous in Ba, Di, Es, Fr, Vd. (In Vd the chapter numbers are not by the scribe.) In Lb the chapter numbers of Tract 2 begin again at 1. In most manuscripts the chapters are not numbered. 36. The manuscripts do not label these as prologues, but the style is strongly reminiscent of the prologues of other works of the time. 37. For example, *De Revocatione ficta* acknowledges that John may believe that his statement exonerates him (9.14–15), it envisages the possibility that John may be converted (11.8), it states what sort of revocation he should make (11.372), it warns against trusting his claim that he is willing to consider criticism (12.6). See Baudry, pp. 173–4. 38. The “Prologue” to *Responsiones* refers to John as ruler in Avignon ([Prologus].9).

the period between 1 November 1331 and 3 December 1334. Either tract or both may have been finished or revised after John's death, but there is no evidence that that actually happened.

Are these tracts authentic works of Ockham? If a copyist or editor was mistaken about their belonging to the *Dialogus*, he may well have been mistaken about their authorship. The question cannot be given a definite answer. It seems clear that the works ascribed to various members of the dissident Franciscan group were to some extent joint productions and that the degree of collaboration varied from one work to another.³⁹ Some works are clearly by Ockham as principal or sole writer. The *Letter to the Friars Minor* is explicitly personal, and it mentions (though not by name), as distinct from works of other members of the group, works that Ockham has written himself or is writing.⁴⁰ The *Work of Ninety Days*, which Ockham, writing personally in the Epilogue,⁴¹ refers to as his own, reports the views of "the attackers", i.e. the views of the dissident Franciscans, "who, though they agree in the main assertions against the attacked, do, however, think in opposed ways in some incidental matters"; at some points in this work Ockham seems to be writing almost from dictation,⁴² but in other places he indicates that his position may not be identical with that of other members of the group.⁴³ The *Dialogus* was clearly Ockham's own project (though it may originally have been intended to be anonymous), which he advertises in other surely authentic works.⁴⁴ Much of its content is the common property of the group, but again there are indications in some places that he is presenting a personal opinion — for example, when the Student expresses surprise or disbelief and asks for a thorough explanation.⁴⁵ There are other works in the writing of which Ockham had some part but not as principal writer. The *Allegationes de potestate imperiali* exists in two versions, one of which (according to Offler) is a collaboratively produced document that was then rewritten (possibly not by Ockham himself) so as to reflect Ockham's own

39. As Offler remarks, "The polemic of Michael's followers against John XXII was a collective effort, in which the participants freely shared their ideas and their materials. Consequently there is a family resemblance in their works... The similarities [between CI and *Quoniam ut ait Leo papa*] are no more than might be expected in two works, written at almost the same time, for the same purpose, from the same materials, by two men living in the close personal and intellectual contacts of the Minorite circle at Munich"; Introduction to CI, pp. 26-7. See similar remarks in OP, vol. 4, p. x. 40. Est enim mihi per viros litteraturae egregiae evidenter ostensum... ad quae probanda plura volumina sunt edita; et ego... tenuitate ingenii mei scripsi manu mea quinquaginta sexernos... et adhuc habeo scribere quadraginta et amplius; EFM, p. 15.8-16. 41. OND 124.459ff. 42. OND 105.19-21. 43. Cf. OND 94.327-332, 103.85-98, 106.66-114, 124.44, 124.96. 44. E.g. Brev., pr.18-21, pp. 97-8; IPP, pr.72, p. 282. 45. "Because I have not elsewhere heard that distinction of natural law, I wish to make objections against it...", 3.2 Dial. 3.6; "I have not heard or read that opinion anywhere else", 3.1 Dial. 3.4.

distinctive view.⁴⁶ With respect to works attributed to certain members of the group, scholars have suggested that some passages may have been contributed by other members of the group.⁴⁷ There are writings produced by members of the group of which the authorship is unknown or doubtful, for example the two “Ottoni” tracts and the Freiburg *quaestio* discussed by Annaliese Maier,⁴⁸ which might have been written by Ockham but could have been written by some other member(s) of the group. The noteworthy tract *Quoniam ut ait Leo papa*, contained in the *Chronicle of Nicolaus the Minorite*, has not been attributed to any known author, and indeed Nicolaus is not otherwise known. Although, as we noted above, in the writings for which he was principally responsible, Ockham was careful not to ascribe his own distinctive opinions to the other members of the group, it seems that he and they were not much interested in being known as writers or as holders of distinctive opinions.

Against attributing our tracts to Ockham is their general quality: in some places the argument is weak, confused or lacking in force,⁴⁹ and there is nothing that seems original. *De revocatione ficta*, especially Chapter 11, and the last chapter of *Responsiones*, are reminiscent of writings securely attributed to Ockham, and perhaps they were written by him. But the ideas expressed in both tracts were common to the dissident group and the whole of each treatise might well have been written by some other member of the group. How much other members of the group may have had to do with these tracts is a question we must leave to those better acquainted with the works of the other dissident Franciscans.

The present edition is based on the work of Volker Leppin and Jan Ballweg, whose edition is to appear in *Im Streit um die Schau Gottes. Ockhams ‘De*

46. See OP, vol. 4, pp. 360-1, 363. 47. Maier, *op. cit.*, pp. 408-9, points to features of the Trier draft appeal, ascribed to Bonagratia, that suggest that Bonagratia drew on work of his theologian colleagues: “Das Manuscript der Appellation ist im juristischen Teil offensichtlich ein erster Entwurf, der voll ist von Streichungen, Verbesserungen, Ergänzungen usw., während der theologische Teil den Charakter einer nur hier und da korrigierten Reinschrift hat”. 48. Maier, *op. cit.*, pp. 373-414, 505-42. Maier suggests (pp. 523-7) that the Freiburg *quaestio* may have been written by Ockham. Offler does not accept the suggestion, OP, vol. 4, p. xi. 49. For example, compare *De revocatione ficta* 3.131-153 with the similar argument as put by Armand de Belvézer and its parallels in the Ottoni tract, the Freiburg *quaestio* and the Trier draft appeal, Maier, *op. cit.*, p. 529-42. It is hard to believe that anyone familiar with any of these works would have been content to write the version in *De revocatione ficta*. If, as Maier suggests, Armand de Belvézer’s treatise, or, as Offler surmises, the Freiburg tract, was the *opus sollemne* that the author of CE copied in his own hand (CE, note to 6.14, p. 57), then he is not likely to have been the author of *De revocatione ficta*, unless the treatise was written before that copying was done.

dogmatibus Papae Johannis' im Spannungsfeld von Frömmigkeit, Theologie und Politik, by Volker Leppin, Jan Ballweg, Claudia Heidemann and Annette Weissenrieder. Their edition will form Chapter 5, and a discussion of the witnesses to the text will be Chapter 4. An edition of 2 *Dialogus* by Leppin and Ballweg has long been planned as part of this British Academy edition of the *Dialogus*. Kilcullen and Scott have revised the edition of Leppin and Ballweg to bring it into conformity with the editorial conventions of the British Academy edition. We have re-read many of the witnesses, we have revised the division into chapters and the paragraphing and revised the text in other ways, and we have numbered the lines by chapter rather than by paragraph. The notes in the present edition are based mostly on the research of Volker Leppin, Jan Ballweg and Annette Weissenrieder.

Ballweg found that the witnesses to the text fall into two main groups with various sub-groups. The division into Group A and Group B arises mainly from the fact that in witnesses of Group B part of the text has been misplaced, due perhaps to a binding error,⁵⁰ but the groups are also distinguished by other differences; in general, the witnesses in which the text is in the right order also seem generally to have the better (or more plausible) text. Ballweg's analysis and our observations suggest the following grouping:

Group A: (**Ca** Pc) (**Pa** Vd) **Pb** (Di **Fr** Kg⁵¹) (Ha Ko) Ar (**Pz** Lm) (**Ly** Gs)

Group B: (**Vb** Na Va) **Lb** ((**Es** **Ba** To) (**La** Lc Un) **Ax**) **Fi** Sa

Bold sigla indicate the witnesses we have re-read and collated, which include representatives of each of the sub-groups (except Ha and Ko, which contain a somewhat re-written version of the work). In formulating the consensus of the groups and sub-groups we often discount Ca, Fr, Lb, Ba, Ax and Fi: Ca because in part it is illegible, due to damage; Fr, Ax and Fi because of their many errors, i.e. omissions or variants that are implausible and not found in other witnesses;

50. In Vb the misplacement divides the word "in/tellegerunt", so it must have happened after the text was written. Anne Kilcullen has suggested the following explanation. The phrase "eadem facilitate dicitur", missing from its proper place at the top of what is now fol. 175r (which should have been 176r) was written as a correction into the bottom margin of the page that now appears as fol. 176v (which should have been 175v). As it happens, the same phrase begins fol. 177r. Someone gathering the pages for binding later mistook the correction in the margin of 175r for a catchphrase and flipped the sheet. Since such an accident is not likely to have happened twice, Vb may be the ancestor of all witnesses of Group B, but, if so, some members of group B had intermediate ancestors, since sub-groups can be distinguished, notably the one to which Es belongs. 51. Ballweg observes that Di Fr and Kg are generally closer in their readings to witnesses of group B, and indeed Kg has the misplacement of text characteristic of the members of the B group. Perhaps Di Fr Kg descend from a group B ancestor but an intermediate ancestor of Di and Fr recognised and corrected the text misplacement. The readings of Fr are often close to those of group A.

Ba because (in this Part of *Dialogus*) it seems to be a copy of Es; Lb because it seems dependent on two other extant witnesses (or on lost witnesses close to them), in that its original text often agrees with Vb and its corrections often bring it close to Es. Lb and Es have many corrections, but generally they merely bring the text into line with that of other members of Group B, though in some cases the reading of Es seems more convincing than other variants. Fi is full of errors, but often it shows a good reading not found in most witnesses. Even generally poor manuscripts may provide authentic readings, because of the efforts medieval academics made to improve their manuscript by comparing them with others. We have therefore thought it worthwhile to collate some witnesses that are generally inferior.⁵²

Assuming that users of our edition will not want to be shown a multitude of unpromising variants, we have adopted a number of “filtering” rules. We do not report variants that are insignificant (as defined in the introduction to this volume, p. xviii), and we report regularly only some of the witnesses to the text. We report the consensus of each the two main groups A and B, the consensus of two sub-groups, Az and Bz, and the consensus of the early printed editions, Ed. We often report the variants of three “lead” witnesses, namely Pa (which we regard as a good representative of group A), Vb (a member of group B, perhaps the ancestor of that group) and Es (a member of a sub-group of group B); but generally we report their variants only when the same reading is found also in at least one other member of their group or sub-group. Ly derives from Pz, and for 2 Dial. its differences from its source seem due to intelligent conjecture, rather than access to any other witness. All the same, we report significant variants unique to Ly because Ly (or its derivative, Gs) is the text most scholars have been accustomed to use, and also because the editor (or editors) of Ly took great care to produce an intelligible text. In positive apparatus entries we sometimes report witnesses not regularly reported. Otherwise we do not report variants of individual witnesses unless they seem interesting or unless support for the reading we have adopted is weak. A complete collation of all the witnesses we have read, a study of the relationships among the witnesses and a discussion of problem passages in the text will be found on the project web site. Anyone who wants a fuller apparatus should consult the edition of Leppin and Ballweg.

52. For discussion of the relations among these witnesses, with links to the places in the collation that illustrate relationships, see “Witnesses to Part 2 of the *Dialogus*” on the web site.

[DE REVOCACIONE FICTA IOHANNIS 22ⁱ]

[Prologus]

“Verba oris eius iniquitas et dolus”, ait Psalmista, per spiritum previdens propheticie protestacionem seu revocationem vel retractacionem verbalem, fictam et frivolum Iohannis 22ⁱ, supersticiosam iniquitatem hereticam, immo et dolum
5 mortiferum continentem, qui in eadem protestacione, retractacione seu revocatione (ut in sequentibus apparebit) per rationes hereticas heresim manifestam probare conatur, et vulpinam maliciam ad simplices seducendos verbis ambiguus et dolosis nititur palliare. Sane ut hoc evidencius ostendatur, ipsam totam protestacionem vel revocationem, ut reportata a quibusdam extitit, ponemus per
10 particulas, impugnaciones proprias subnectendo.

Capitulum 1

Reportaciones igitur supradicte in hec verba incipiunt:

Anno Domini 1334°, die lune 3^a Ianuarii, dominus Iohannes 22us tenuit consistorium publicum, in quo primo fecit legi allegaciones et rationes
5 aliquorum (ut dixit) qui tenent quod anime sanctorum purgate vident nunc clare et facialiter deum. Quibus allegacionibus et rationibus lectis per clericos suos, sicut ipsemet ordinavit et voluit, in eodem consistorio secundo ipsemet verbo et cum magno fervore nissus est probare quod anime sanctorum purgate non vident facialiter deum usque post diem
10 iudicii. Rationes sue, breviter repetendo, fundabantur in quinque viis seu fundamentis.

Hec sunt verba reportancium, illa que audiverunt et viderunt narrancium.

[Prologus].2 ait] *omitted* Bz | propheticie] Az Vb Bz: propheticie Fi Ed 3 vel...et] verbalem fictam sive retractacionem Ed | retractacionem] retracionem Vb 4 supersticiosam] Ed Sa: super scitum Ca, super scienciam Fr ?Pb, super sanctam ?Lb ?Vb; super Bz | immo] *omitted* B 5 continentem] contemptui autem B | qui] B: que Az, et Ed | protestacione] et *added* Bz 9 ponemus] Ar Ha Ko Ed (cf. ponenda CI p. 30 line 1): *omitted* W 10 impugnaciones] suas *added* Es | subnectendo] subnectendas B; submittendo Ed **Capitulum 1.1** Capitulum 1] All witnesses here have a large capital letter (or space for one), as if to mark the beginning of a chapter. Most manuscripts do not number chapters, but Es Ba Di Fr Va Vb and Vd number this as chapter 1; Pz and Ly begin chapter numbering with the next chapter. 3 1334] 1333 Ed, NM; legi (or legitur or legi quod) *added* most witnesses (not Es Ba To Di Ko, not NM) | die...3a] de mense NM | Iohannes 22us] Ed: *omitted* W | tenuit] convocari fecit et tenuit NM 4 in] *omitted* Vb 5 dixit] dixi Ed 6 nunc] non A; ex nunc NM | clare...deum] faciem dei NM | facialiter] faciliter Vb 8 secundo] *omitted* Ed; statim NM verbo] viva voce NM | nissus] visus Vb 10 Rationes...11 fundamentis] dicens inter cetera in effectum sic NM | sue] suas Ed | repetendo] que *added* Ed | fundabantur] fundabuntur Az, fundantur Ed

[Prologus].2 Psalmista] Ps. 35(36):4 **Capitulum 1.3** Anno...10 iudicii] Cf. NM, p. 1030

Capitulum 2

Prima ratio eius fuit quod

cum visione clara sanctorum non stat spes, sed anime sanctorum sperant corporum resurrectionem usque ad diem iudicii, igitur usque tunc non habent claram dei visionem. Maior (ut dicit) patet per beatum Thomam, prima secunde. Minor patet per sacram scripturam, tum quia Iob dicit, “et in novissimo die de terra surrecturus sum”, tum quia in Apocalypsi anime sanctorum martyrum postulant et murmurando implorant vindictam de sanguine proprio.

5

Hec ratio preter heresim principalem aliam heresim manifestam includit, que est quod omnis sperans aliquid futurum non videt clare divinam essenciam; quia per hoc quod anime sanctorum sperant corporum resurrectionem probare conatur quod non habent claram dei visionem, que probatio nulla esset nisi teneret quod omnis sperans aliquid futurum non habet claram dei visionem. Quod autem hoc sit hereticum liquet aperte. Constat enim quod Christus ante passionem suam gloriam impassibilitatis et immortalitatis speravit; si igitur qui sperat aliquid futurum non videt divinam essenciam, sequitur quod Christus ante passionem et resurrectionem divinam essenciam minime videret.

10

15

Hec ratio confirmatur. Ex persona Christi dicit Psalmista, “In te, Domine, speravi, non confundar in eternum”, dum insultabitur michi habenti similitudinem carnis peccati. Igitur Christus aliquando speravit, et tamen Christus ab instanti sue conceptionis vidit divinam essenciam; igitur non omnes qui sperant aliquid futurum carent visione divina.

20

Hoc idem patet de angelis, qui hominum resurrectionem futuram sperant, qui tamen vident deum, iuxta illud Matthei 18°, “Angeli eorum semper vident faciem patris”. Non omnes igitur qui sperant aliquid futurum carent visione dei.

25

Heresi supradicta breviter reprobata, respondendum est ad rationem sophisticam quam in fulcimentum principalis erroris adducit. Ad cuius evidenciam est sciendum quod, quamvis visio facialis divine essencie et actus sperandi vi-

2.2 Prima...eius] sua prima ratio A 6 tum] Ar Ha Ko Ed: omitted W 7 tum] Ar Fi Ha Kg Ko Lc Ed: tamen W 11 aliquid] aliquod Ed 12 corporum] omitted Bz 14 aliquid] aliquod A 15 suam] omitted Bz 16 igitur] omnis added Es | aliquid] aliquod Ed 18 videret] viderat Ly 19 confirmatur] quia added Ly | persona] sententia Ess | Psalmista] psalmus Az 20 dum] scilicet added Ly 21 carnis] corporis Ed 22 omnes...23 carent] omnis... sperat... caret Ed 26 carent...dei] et cetera A 27 Heresi] igitur added Ed | breviter] faciliter Ed

2.3 cum...9 proprio] Cf. Dykmans, “Fragments”, p. 242. 6 prima secunde] Perhaps Summa, 1-2 q.67 a.4 | Iob] 19:25 7 Apocalypsi] 6:10 19 Psalmista] Ps. 30(31):2, 70(71):1 20 similitudinem...21 peccati] cf. Rom. 8:3 25 Matthei] 18:10

30 sionem eandem simul stare non possint, visio tamen facialis et actus sperandi aliquid aliud quam illam visionem facialem possunt simul stare in eodem. Anima enim Christi, quia ab instanti sue conceptionis vidit divinam essenciam, visionem illam non speravit, sed speravit resurrectionem corporum que futura est.

35 Porro quia ille in dictis Thome se fundare videtur, ideo, ut pateat evidenter quod ipse Thomam nequaquam intelligit, eciam propter illos qui doctrinam Thome recipiunt, ostendendum est quod predictus Thomas oppositum asserit manifeste. Secunda secunde, q. 18^a, a. 2°, in solucione prime rationis, dicit in
40 hec verba: “Christus, etsi esset comprehensor et per consequens beatus quantum ad divinam fruicionem, erat tamen simul viator quantum ad passibilitatem nature quam adhuc gerebat, et ideo gloriam impassibilitatis et immortalitatis sperare poterat”. Infra, in solucione tercie rationis: “Non tamen ita quod haberet virtutem spei... sed magis ex virtute caritatis, sicut eciam qui caritatem habet dei eadem caritate diligit proximum”. Infra ait: “Cum spes sit virtus theologica
45 habens deum pro objecto, principale obiectum spei est gloria anime que in fruicione divina consistit, non autem gloria corporis”.

Ex hiis patet aperte quod iste doctor tenet quod habens talem actum sperandi non habet spem que est virtus theologica. Si autem “spes” accipiat pro actu sperandi, quemadmodum “fides” quandoque accipitur pro actu credendi (de qua
50 Augustinus dicit, “Fides secundum quam credimus quod non videmus”, secundum quod notatur in glossa, Extra, *De summa trinitate et fide catholica*, c. *Firmiter*), sic dicendum est quod cum visione clara non stat actus sperandi respectu visionis divine, sed cum visione clara stat actus sperandi quedam alia futura non habita.

55 Cum tamen dicit quod “hoc patet per Thomam prima secunde”, respondetur quod Thomas ibidem intendit quod cum clara visione non stat spes que est virtus theologica. Cum ipsa tamen stat actus sperandi aliquid adhuc futurum, quemad-

36 intelligit] nec added B | propter] omitted Bz (cf. CI p. 59 line 35) 37 oppositum] Fi: omitted W
38 manifeste] in added Ed | Secunda] enim added B | in¹...rationis] omitted B 39 etsi] S: si Az, et si W 41 gerebat] A S: gereret Vb Es 42 Infra...rationis] omitted B 43 virtute] amore S
44 caritate] deum added Bz | diligit] et added Bz | proximum] unde added Bz | theologica] catholica Vb Bz 50 Fides] est added Az; crudelitas added S | credimus] id added S 51 secundum] omitted Ed 52 visionem] dei added Bz 53 respectu] omitted Es 56 spes] Ar Ha Ed: fides W 57 adhuc] aliud Bz

39 Christus...42 poterat] Thomas Aquinas, Summa, 2-2 q.18 a.2 ad 1 42 Non...43 spei] ibid.
43 sed...44 proximum] ibid., ad 3 44 Cum...46 corporis] ibid., ad 4 51 glossa] X 1.1, col. 5 line 73. The gloss refers to Augustine as quoted De poen. D. 4 c.11, Friedberg, vol. 1, col. 1233
56 ibidem] Cf. Summa, 1-2 q.67 a.4 ad 3

modum (prout adductum est) exemplificat de Christo, in quo fuerunt simul visio clara et actus sperandi gloriam impassibilitatis et immortalitatis.

Cum etiam dicit quod “anime sanctorum sperant corporum resurrectionem usque ad diem iudicii”, hoc conceditur, quia sperant non per spem que est virtus theologica, que primo est respectu glorie anime, sed per actum sperandi — qui secundum quosdam a caritate dei procedit, secundum quosdam a deo et divina essentia, secundum quosdam ab habitu spei acquisito qui non est virtus theologica, secundum quosdam a desiderio corporibus reuniri. Et iste opiniones non sunt discutiende ad presens, sed hic tenendum est quod, absque habitu spei que est virtus theologica, sanctorum anime per actus sperandi sperant corporum resurrectionem, non visionem divine essencie.

Cum vero minor probatur auctoritate Iob, “In novissimo die”, et cetera, dicendum est quod per illa verba probatur quod anime sanctorum sperant corporum resurrectionem, sed non probatur per eam quod anime sanctorum habent spem que est virtus theologica vel actum sperandi qui non stat cum visione clara.

Cum autem eandem minorem probare conatur per hoc quod in Apocalypsi legitur (ut dicit) quod “anime sanctorum postulant et murmurando implorant vindictam de sanguine”, dicendum est quod auctoritatem Apocalypsis non bene allegat. Quamvis enim in Apocalypsi dicitur quod “clamabant voce magna dicentes: Usquequo Domine (sanctus et verus) non iudicas et vindicas sanguinem nostrum de hiis qui habitant in terra?”, ex quibus verbis sequitur quod desiderant, implorant et sperant vindictam de sanguine proprio, et ideo habent actum sperandi, non visionem claram sed vindictam, non tamen habetur in Apocalypsi quod anime sanctorum murmurando implorent vindictam predictam. Nomen enim “murmurandi” in scriptura divina vel semper vel frequencius in mala significacione accipitur, et aliquam speciem tristicie videtur

58 exemplificat] exemplificabat Ed 60 Cum] quod Ed | etiam] Bz: enim Az Vb 63 divina essentia] anima ipsa Es 64 ab] a quodam B | acquisito] omitted Es 65 corporibus reuniri] corporis reuniendi A | Et] sed B 66 discutiende] disputande Es | hic] hoc Bz 68 non] videndo Bz 69 Cum vero] quando Ed 71 probatur] probat Es | habent] habeant Bz 72 actum...73 clara] Ed: actum sperandi quod stat cum visione clara et aliquando non stat cum ipsa Az Vb, dicitur quod actus sperandi stat cum visione clara et alius non stat cum ipsa Bz. See website, 2TextProblems.html#s16 76 non] omitted B 77 dicitur] omitted B | clamabant] S: clament Pa PbVb Lb, clamant W 78 et²] non added Vulg 81 non¹...vindictam] Fi Vb: et etiam visionem claram et perfectam Ca Ha Ed; et etiam visionem claram sed perfectam Pa Pb Vd; non ad visionem claram sed ad vindictam Bz Kg . See website, 2TextProblems.html#s18. 82 implorent] implorant Pa Es 83 predictam] unde added B | enim] omitted Bz 84 frequencius] plerumque Bz

77 Apocalypsi] 6:10 (Vulg St)

85 annexam habere. Sanctorum autem anime nullum actum malum eliciunt nec aliquam tristitiam habent, et ideo non est concedendum quod murmurant de dilacione vindicte. Videtur igitur iste in verbis predictis, cum dicit, “murmurando implorant” et cetera, novam heresim manifestam invenire, quod scilicet sancti in celo non sunt ab omni malo culpe et pene penitus liberati.

Capitulum 3

Sequitur in revocatione ficta et frivola supradicta secunda ratio quam fecit, que fuit talis:

5 Ultra visionem claram divine essencie anime non possunt exaltari, quia ultra summum nichil alcius est, et certum est quod illa visio clara est summa exaltacio animarum; sed in die iudicii deus sanctos et illorum animas exaltabit; igitur usque tunc non vident facialiter deum — alias tunc non exaltarentur. Minorem huius rationis probavit, quia usque ad diem iudicii supplicamus et petimus ut nos exaltet “in salutem paratam”
10 et cetera.

Hec verba huius protestacionis seu revocationis, intellecta sicut ipse ea intelligit, plura hereticalia et alia ambigua et disputabilia continent manifeste.

Primum hereticale est, quod anima videns divinam essenciam ad maiorem gradum perfeccionis exaltari non potest. Secundum hereticale est, quod si anima
15 alicuius videt divinam essenciam, totus homo compositus ex anima illa vidente divinam essenciam et corpore exaltari non potest. (Quod ista duo contineant verba predicta patet aperte, quia in eis asseritur manifeste quod, si anime sanctorum nunc vident facialiter deum, nec anime sanctorum nec ipsi sancti exaltarentur in die iudicii.) Tercium hereticale est quod anime sanctorum usque ad diem
20 iudicii non vident facialiter deum. Primum autem ambiguum sive multiplex et disputabile est quod ultra visionem claram divine essencie non possunt exaltari, secundum quod visio clara est summa exaltacio animarum.

85 malum] *omitted* Ed 86 murmurant] murmurent Vb 87 vindicte] vindicacione Pa 88 et cetera] eciam Ed | invenire] innuere Ed 3.2 supradicta] *omitted* Ed | que] *omitted* Az 5 certum] dictum B 6 sanctos] suos *added* Es 8 probavit] probabit Pa, probat Ed 9 supplicamus...petimus] legitur quod beatus petrus dicit Bz. See website, 2TextProblems.html#s21. | paratam] quoniam anime sanctorum ut habetur in Apocalypsi usque ad diem iudicii erunt sub altare et post diem iudicii super altare videbunt deum facie ad faciem ut exponit beatus Bernardus probatur eciam auctoritate beati petri dicentis 1 Petri 5 ut nos exaltet in salutem et cetera *added* Ly 12 et²] *omitted* Ed 16 corpore] carne Ed 18 vident] videant Ed 19 diem] finem A 21 ultra] *omitted* Es

3.4 Ultra...9 paratam] Cf. Dykmans, “Fragments”, p. 243 8 probavit] Presumably by conjecture from references later in the chapter (cf. 3.298, 300, 305, 319–320) the editor of Ly has tried to supply material he assumes to be lost. He has not supplied John’s interpretation of the Apocalypse text, 3.300–302. 9 ut...exaltet] Cf. 1 Pet. 5:6 | in...paratam] 1 Pet. 1:5

Quod autem primum, scilicet quod anima videns divinam essenciam ad maiorem gradum perfeccionis exaltari non potest, sit erroneum probatur primo. Si anima beati pauli adepta est beatitudinem, et secundum veritatem (et secundum istum) adipiscetur maiorem et perfeccionem gradum visionis divine quam in raptu habuit, igitur videns divinam essenciam ad maiorem gradum perfeccionis, scilicet visionis divine essencie, poterit exaltari. 25

Minor est manifesta secundum omnes. Maior probatur primo auctoritate Augustini ad Orosium, qui ait taliter: “Raptus fuerat apostolus Paulus in tertium celum, id est ad intellectualem visionem, ut deum, non per corpus, nec per similitudinem corporis, sed sicut est ipsa veritas cerneret”. Ex hiis verbis patenter habetur quod anima Pauli in raptu vidit deum. 30

Secundo probatur idem auctoritate eiusdem Augustini, libro 12° *Super Genesi ad Literam*, qui ait: “Quod mente conspicitur ita secreta et remota et omnino abrepta a sensibus carnis atque mundata ut ea que in illo celo sunt et ipsam substantiam dei verbumque deum, per quod facta sunt omnia, in caritate Spiritus sancti ineffabiliter valeret videre et audire: non incongruenter arbitramur et illuc esse Apostolum raptum”. Ex quibus verbis colligitur evidenter quod beatus Paulus raptus fuit ad visionem substantie dei, et tamen anima Pauli post mortem eius ad clariorem visionem extitit exaltata. 35 40

Quod eciam Paulus in raptu viderit divinam essenciam habetur in glossa, 2^a ad Corinthios 12°, que dicit sic: “Tercium supple celum spirituale, ubi angeli et sancte anime fruuntur dei contemplacione, ad quod cum dicit se raptum”, scilicet Paulus, “significat quod deus ostendit ei vitam in qua videndus est in eternum”. Et post: “Scio hominem huiusmodi raptum”, id est contra naturam elevatum, ‘usque ad tertium celum’, id est ad cognicionem deitatis”. Et post: “Tercium celum est intellectualis visio, quando nec corpora nec imagines eorum 45

24 sit...probatur] probatur errorem includere Az | Si] sic B | Si...27 habuit] See website, 2TextProblems.html#s24. 25 beatitudinem] omitted B | et¹] Ed: omitted W | et²...26 adipiscetur] omitted Es; in raptu added Ess, visionem essencie divine sed post mortem exaltata est ad claram divine essencie added Esm, visionem secundum added Ess 28 essencie] Es Ax Lc: omitted W poterit] potuit Ed 30 taliter] nobis Bz | fuerat] apostolus added S 31 celum] orbem Bz | id est] omitted A | ut] in Ed | nec] non S 35 ita] in Bz 36 mundata] manifesta Es 37 ipsam] dei added S | deum] domini Ed | quod] A S: quem B | in caritate] per caritatem S 38 valeret] : valent Ed, valeat S | videre] deum added A | audire] A S: audiri B 39 esse] et added Pa 40 anima] ipse Es 43 supple] omitted S 44 cum] Ed S: tamen W 45 scilicet] sanctus Ed | deus] omitted Bz 47 deitatis] divinitatis Vb Ed 48 eorum] eius Ed

27 gradum] Cf. 2 Corinthians 12:2 30 Augustini] Ps.-Augustine, *Dialogus questionum LXV Orosii percontantis et Augustini respondentis*, PL, 40 col. 752 34 Augustini] *De genesi ad litteram*, XII, 34, ed. I. Zycha, CSEL 28, III,2 (Vienna, 1894), p. 432 42 glossa] *Collectanea*, vol. 192 col. 80-83

videntur, sed incorporeis substanciis intuitus mentis mira dei potencia figitur.
 50 Ad hanc raptus est Apostolus, ut ipsum deum in se, non in aliqua figura
 videret". Et post: "Hoc est tertium celum, scilicet visio qua deus videtur facie ad
 faciem. Et iste est paradisu (si dici potest) eciam paradisorum". Et post: "Ad
 illud tertium celum raptum se dicit, quasi diceret, 'non humano sensu vidi', et si
 55 in corpore anima existente viderit, non sit contra illud quod Deus dixit Moysi,
 'Non videbit me homo et vivet'; tunc enim Apostolus non vixit homo, id est
 secundum usum sensuum corporis, sed ablatu est ei omnis sensus hominis, quia
 necesse est abstrahi ab hac vita mentem quando in illius ineffabilis visionis
 lucem assumitur. Et non sic incredibile est quibusdam sanctis, nondum ita
 defunctis ut sepelienda cadavera remanerent, eciam istam excellenciam
 60 revelacionis fuisse concessam. Cur ergo non credamus quod tanto Apostolo
 doctori gencium rapto usque ad istam excellentissimam visionem voluit deus
 demonstrare vitam in qua post hanc videndus est in eternum. Et cur non dicatur
 iste paradisu quasi regio, ubi anime bene est, ubi scilicet ipsam dei substanciam
 verbumque dei et Spiritum sanctum ineffabiliter videt?" Post: "Hoc est tertium
 65 celum, ad quod raptum se dicit Apostolus, ut scilicet sicut illi", supple angeli,
 "deum videret". Et post: "Tertium, cognicio eciam divinitatis, ad quam raptus
 est Apostolus". Et post: "Raptus est in paradisu, id est in eam tranquillitatem
 qua fruuntur illi qui sunt in celesti patria Ierusalem; et sic potuit videre quod
 numquam corporeis sensibus impeditus videre posset". Et post: "Audiuit arcana
 70 verba, id est percepit intimacionem de secreta dei sciencia".

Ex hiis tria colliguntur aperte. Primum est, quod beatus Paulus vidit divinam
 essenciam in raptu, quia hoc in verbis predictis pluries sentencialiter et ver-
 baliter replicatur; secundum, quod sancte anime nunc vident deum, cum dicatur
 tertium celum esse "spirituale, ubi angeli et sancte anime", "ubi scilicet ipsam
 75 dei substanciam verbumque ac spiritum sanctum ineffabiliter" vident. Ex quibus

49 incorporeis] in incorporeis Ed 50 hanc] hoc Es 52 eciam] omitted S 53 illud] omitted Ed
 diceret] dicat S | vidi] Ed S: vidit W | et si] ut etsi S 54 viderit] videret Ed | non] ne Ed | Deus]
 dominus S 55 vixit] S: dicit Az; dicitur Bz; fuit Ed 56 usum] visum Pa | sed] quia Bz
 57 mentem] ipsam added S | ineffabilis] Bz Ed: ineffabiliter Az Vb, ineffabilem S 58 Et] quod
 added Az; post added Ed | sic] sit S: | est] omitted S 59 cadavera] corpora S 60 Cur] Vb S: sic A;
 cum Bz | credamus] credimus Ed | quod] pro Aw 61 rapto] raptum Pa Vb | voluit] enim added Ed
 62 post] potest Pa Pb | videndus] vivendus Vb 63 iste] Vb Ed S: ista Az | quasi] Esm S: omitted
 W | anime] ubi ipse added A | bene] Esb S: deus A Vb | ubi²] nisi S 64 verbumque] Es S: verbum
 A, unde Vb | et] autem Vb 65 ut] ubi Ed | scilicet] Ed S: omitted W | sicut] Es S: sint Pa Vb;
 omitted Ed | supple] omitted Ed 66 videret] Es S: viderent Az, vident Vb Ed | cognicio] agnicio Es
 67 Apostolus] omitted Es 68 celesti] Vb? Es S: celis A, celi B | patria] Vb La Lb Ax S: omitted W
 videre] Pb Es Ed S: videri W 69 corporeis] corporis Bz 70 sciencia] essencia S 71 tria] omitted
 Bz | aperte] aliqua added Bz 72 quia] et A 74 et] eciam added Ed | anime] eciam deum added Pa,
 esse deum added Vb 75 verbumque] dei verbum A | vident] videt Pa Vb

duobus sequitur evidenter quod anima videns deum potest exaltari ad clariorem visionem, quia anima beati Pauli nunc clarius videt deum, et videbit post iudicium, quam vidit in raptu; et anime sancte clarius videbunt eum post iudicium quam modo videant. Tercium quod sequitur ex predictis est quod inventor heresum predictarum frustra et inaniter iactat se studuisse originalia sanctorum, ex quo in communissimis glossis ex originalibus sanctorum acceptis ista tam patenter expressa non vidit. 80

Secundo sic: Quando aliqua forma eadem secundum speciem participatur ab uno perfeccius et ab alio minus perfecte, non est dicendum quin deus de potencia absoluta possit aliquem participantem talem formam minus perfecte ad maiorem gradum eiusdem forme, si sibi placuerit, exaltare: talis enim forma potest augeri, igitur non est impossibile de minori gradu ad maiorem transire. Sed visio divine essencie ab uno participatur perfeccius et ab alio minus perfecte: unus enim clarius videt divinam essenciam quam alius. Sicut enim “stella a stella differt in claritate” secundum Apostolum 1^a ad Corinthios 15°, sic una anima clarius videt quam alia. Quod manifeste asserit Augustinus in libro *De Correccione*, et recitat ius De penitencia, dist. 4^a, c. *In domo*, qui ait: “Sic parat nos sibi, et se nobis, ut maneat in nobis, et nos in eo, quantum quisque erit particeps eius plus vel minus, pro diversitate meritorum. Et hec est multitudo mansionum.” Igitur non est dicendum quod deus non possit animam videntem deum ad clariorem gradum visionis, si voluerit, exaltare. 85 90 95

Secundum hereticale quod continent verba predicta est quod si anima alicuius videt divinam essenciam, totus homo, compositus ex anima illa vidente essenciam divinam et corpore, exaltari non potest. Hoc enim verbis Apostoli ad Philippensos c. 2° apertissime obviat et repugnat. Dicit enim Apostolus, loquens de Christo: “Humiliavit semetipsum, factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod et deus exaltavit illum.” Ex quibus verbis patenter habetur, quod Christus post mortem, quando corpus gloriosum assumpsit, a deo extitit exaltatus, et tamen ante mortem et tempore mortis anima Christi vidit divinam essenciam. Igitur homo compositus ex corpore et anima poterit exaltari, licet anima eius prius viderit divinam essenciam. 100 105

76 duobus sequitur] sequitur secundum Ly | evidenter] *omitted* A 78 vidit] viderit Bz 79 est] *omitted* Es 81 communissimis] premissis Es 84 perfeccius] *omitted* Ed | potencia] sua *added* Es 86 maiorem] eundem Ed 87 impossibile] eam *added* Ed 88 Sed] si Az 90 differt] B S; distat A in claritate] *omitted* Ed 91 videt] deum *added* Es 92 recitat ius] recitatur Ed 99 verbis] Bz: verbo Ed, verbum W 100 loquens] *omitted* Bz 106 prius] *omitted* Ly

90 Apostolum] 1 Cor. 15:41 92 In domo] De Pen., D.4 c.11,col. 1233 97 Secundum] See above, 14 100 Philippensos] 2:8

Hereticalis eciam assertio supradicta verbis beati Petri repugnat. Loquens enim beatus Petrus, ut habetur Actuum 2°, de Christo post passionem suam ait: “Hunc Iesum resuscitavit deus, cuius nos testes sumus. Dextera igitur dei
 110 exaltatus, et promissione Spiritus sancti accepta a Patre effudit” et cetera. Ex quibus verbis colligitur evidenter quod Christus in resurrectione sua a deo extitit exaltatus, et tamen anima sua antea vidit divinam essenciam. Igitur consimiliter, licet anime sanctorum videant ante diem iudicii divinam essenciam, tamen, cum corpora gloriosa in resurrectione sumunt, poterunt sancti ex corpore et anima
 115 constituti per divinam potenciam exaltari. Et ita assertio supradicta sapit heresim manifestam.

Amplius, assertio memorata sancto Evangelio contradicit. Glorificacio enim poterit exaltacio nuncupari. Sed Christus postquam anima sua vidit divinam essenciam fuit glorificatus, quod beatus Iohannes evangelista in evangelio suo
 120 7° c., aperte insinuat, dicens: “In novissimo autem die magno festivitatis stabat Iesus et clamabat dicens, ‘Si quis sitit, veniat ad me et bibat. Qui credit in me, sicut dicit scriptura, flumina de ventre eius fluent aque vive’. Hoc autem dixit de spiritu sancto, quem accepturi erant credentes in eum. Nondum enim erat spiritus datus, quia ille nondum fuerat glorificatus.” Ex quibus verbis innuitur,
 125 quod ille post predicationem suam et passionem, et per consequens postquam anima sua vidit divinam essenciam, fuit glorificatus. Igitur eciam postea fuit exaltatus. Ex quo sequitur evidenter quod anima alicuius poterit primo videre facialiter deum, et ipse compositus ex corpore et anima poterit postea exaltari; et ita, licet anime sanctorum facialiter nunc videant deum, tamen ipsi sancti in
 130 iudicio constituti ex anima et corpore poterunt exaltari.

Tercium hereticale contentum in verbis predictis est quod anime sanctorum usque ad diem iudicii non vident facialiter deum. Hoc autem in diversis operibus est multipliciter improbatum. Ideo hoc pro nunc brevissime improbo. Per unicam enim auctoritatem Apostoli demonstrabo quod anime sanctorum in celo
 135 facialiter vident deum. Ait enim Apostolus 2^a ad Corinthios 5°: “Dum sumus in corpore, peregrinamur a Domino; per fidem enim ambulamus et non per spe-

109 cuius] omnes added S 111 a...112 sua] omitted Pz; fuit exaltatus licet Ly 112 vidit] viderit Ly 120 dicens] dicit Es | festivitatis] Ed S: omitted W 121 Iesus] La Ed S: deus W | dicens] omitted Ed 122 vive] La Ed S: omitted W 123 sancto] omitted S | enim] omitted Vb 124 ille] Iesus S | fuerat] erat S Ed 127 primo] omitted Bz 128 facialiter] faciliter Vb 129 facialiter] faciliter Vb 133 multipliciter] mihi Pa | improbo] improbo Bz; et added Ed 134 unicam] brevem Es | enim] B: autem Az; omitted Ed 135 facialiter] faciliter Vb 136 a] omitted Az | speciem] B S: spem A

108 ait] Acts 2:32-3 120 dicens] Jn 7:37ff. 131 Tercium] See above, 19 132 diversis operibus] Not identified 135 Ait] 2 Cor. 5:6-7

ciem”. Ex quibus verbis liquide constat quod Apostolus probat quod dum sumus in corpore a Domino peregrinamur per hoc, quod ambulamus per fidem et non per speciem. Ex qua argumentacione Apostoli ista propositio patenter accipitur: quicumque ambulat per fidem et non per speciem peregrinatur a Domino. Sed Apostolus desiderabat ante diem iudicii esse presens ad deum et non peregrinari a Domino, ipso testante, qui post verba predicta subiungit: “Audemus autem et bonam voluntatem habemus magis peregrinari a corpore et presentes esse ad Deum”. Ex quibus verbis patenter habetur quod Apostolus desiderabat non peregrinari a Domino, sed esse presens apud deum, ante diem iudicii: quia hoc desiderabat dum esset peregrinus in corpore ubi erat ante diem iudicii; igitur desiderabat non peregrinari a deo, sed esse presens apud deum, ante diem iudicii. Sed, sicut acceptum est ab Apostolo, quicumque ambulat per fidem, et non per speciem, peregrinatur a deo; et per consequens quilibet qui non peregrinatur a deo ambulat per speciem et non per fidem. Igitur Apostolus desiderabat ambulare per speciem, et non per fidem, ante diem iudicii: quod minime desiderasset, si scivisset animas sanctorum ante diem iudicii divinam essenciam non visuras.

Primum ambiguum sive multiplex et disputabile contentum in verbis predictis est quod ultra visionem claram divine essencie anime non possunt exaltari. Hoc enim potest habere multiplicem intellectum. Unus est, quod ultra claram visionem divine essencie anime non possunt exaltari ad quemcumque gradum clarioris visionis, nec ad aliquam perfeccionem vel gaudium vel honorem quam vel quod vel quem nunc minime habent. Et iste sensus est erroneus, quia ultra claram visionem quam nunc habent anime sanctorum, exaltabuntur in iudicio ad clariorem visionem, quia clarius videbunt divinam essenciam post iudicium quam nunc videant. Tunc enim exaltabuntur ad aliquod gaudium actuale quod nunc minime habent; tunc enim gaudebunt de complectione civitatis celestis et de unione sua cum corporibus gloriosis, et ideo tunc exaltabuntur ad aliquam perfeccionem quam modo non habent. Sic enim anima Christi post resurre-

138 a Domino] *omitted* Bz | et] *omitted* Az Vb Es 139 speciem] *spem* Aw Vb | propositio] probacio Bz 140 speciem] Es: *spem* A Vb 141 deum] *eum* Bz 144 Deum] *dominum* Es Ax 145 esse] *ipse* Az | apud...iudicii] *omitted* Es 146 peregrinus] *omitted* Bz | in] a Az Vb | ubi erat] Bz: *nisi* Az, *diu* Ed 147 deo] *domino* Bz | presens] *omitted* Ed 148 fidem] *spem* A 149 speciem] *fidem* A, *spem* Vb; non *added* Ed | quilibet qui] quicumque B 150 deo] *domino* B | speciem] *spem* A Vb 151 speciem] *spem* A Vb 152 non] *esse* *added* Bz 154 disputabile] *disputacione* Bz 158 quam...159 quem] quod vel quam vel quem Pa; quod vel quem vel quam Vb; quod vel quem Bz Ed 160 in...162 exaltabuntur] *omitted* Ed 163 nunc] *tunc* nunc Ly 165 Sic] *sicut* Bz | enim] *eciam* B

142 subiungit] 2 Cor. 5:8 (Vulg St) 154 Primum] See above, 20

cionem quodammodo extitit exaltata, quia tunc recepit gaudium de impassibilitate et immortalitate corporis Christi. Tunc enim ipsa anima Christi ab omni dolore et tristitia fuit penitus aliena, et ita exaltata: quem statum non habuit ante resurrectionem Christi, teste Christo, qui dicit, “Tristis est anima mea usque ad mortem”.

Alius intellectus verborum predictorum est iste: ultra claram visionem divine essencie non possunt anime exaltari ad aliquam perfeccionem, distinctam specie a clara visione dei, maiorem et perfectiorem clara visione et fruicione dei. Et iste sensus conceditur, quia nulla perfectio anime est maior et perfectior visione et fruicione dei. Et ideo anime post iudicium, licet exaltabuntur ad clariorem visionem, non tamen ad visionem distinctam specie a visione precedente. Gaudium eciam quod habebunt de complecione civitatis celestis et assumptione corporum gloriosorum non erit maius neque perfectius visione clara et fruicione quam nunc habent. Et ita iste sensus in nullo concludit intentum istius protestantis seu revocantis. Sed primus sensus, si esset verus, evidenter inferret intentum eius. Et ideo assercionem predictam accipit in sensu primo, propter quod errat aperte.

Sed diceret aliquis quod ille non accipit verba predicta secundum intellectum primum, quia tunc haberet concedere quod videns divinam essenciam nichil posset aliud recipere nec desiderare: quod non diceret, quia tunc anima Christi non potuisset desiderare resumpcionem seu assumptionem corporis gloriosi. Ad hoc dicendum est quod ipse concedit inconveniens quod infertur, nam alibi dicit hec verba: “Visio facialis predicta non compatitur secum desiderium alicuius alterius rei”. Que apertissime sunt heretica reputanda, quia Evangelio contrariantur, cum Christus, qui vidit divinam essenciam, dicat Luce 22°, “Desiderio desideravi hoc pasca manducare vobiscum”; ex quibus verbis patenter infertur quod visio facialis compatitur secum desiderium alicuius alterius rei.

Secundum ambiguum et disputabile contentum in verbis predictis est quod visio clara est summa exaltacio animarum. Hoc enim potest habere multiplicem intellectum, quorum unus est iste: inter omnes exaltaciones animarum distinctas specie clara visio est summa. Et de hoc sunt inter modernos opiniones, quibus-

168 quem statum] ad statum quem Ed **172** specie...173 clara²] *omitted* Es **174** iste...175 Et] *omitted* Ed **175** post] per Bz **176** ad...distinctam] visione distincta Ed | precedente] precedenti Az Vb; dei Es **183** diceret] dicet Vb **184** quod] tunc *added* Ed **185** posset] potest Bz **187** inconveniens] iniquiens Ed **189** heretica] hereticalia Ed **192** alicuius alterius] Scott (cf. 188–189); alicuius A Vb; alterius Bz **196** modernos] diverse *added* Ed | quibusdam] aliquibus eorum Bz

169 dicit] Mat. 26:38 **190** Luce] 22:15 **193** Secundum] See above, 22

dam dicentibus quod visio clara dei est summa perfeccio anime, quia perfectior est fruicione divina, aliis dicentibus quod ideo est summa quia est fruicio divina (non enim ponunt quod visio dei, fruicio aut dileccio patrie realiter distinguantur), aliis asserentibus quod clara visio non est summa, sed fruicio aut dileccio patrie est alcior et perfectior visione, et ideo negant visionem claram esse summam exaltacionem animarum, dicentes quod fruicio seu dileccio dei est alcior. 200

Alius intellectus verborum predictorum est iste: visio clara est sic summa exaltacio animarum quod anime videntes clare deum ad nullam perfeccionem distinctam specie maiorem illa quam habent poterunt exaltari. Et iste sensus verus est, sive visio sit perfectior sive fruicio, quia numquam habebunt anime in se formaliter aliquam perfeccionem distinctam specie a visione dei perfectiorem visione et dileccione seu fruicione dei. 205

Tercius sensus est iste: visio clara sic est summa exaltacio animarum quod anima videns deum nullo modo, neque ad ulteriorem gradum visionis divine neque ad quodcumque aliud perfectius vel imperfectius visione dei, poterit exaltari. Et iste est sensus istius protestantis seu revocantis, quia aliter predicta verba nullo modo possunt inferre conclusionem intentam. Sed iste sensus est erroneus, ut ex predictis patet aperte. Nam ex hiis verbis sequitur evidenter quod anima Christi non vidit deum ante resurrectionem vel ante mortem Christi, quia potuit contristari. Postea autem ad statum omnis impassibilitatis extitit exaltata. Sensus eciam predictus Magistro Sentenciarum aperte repugnat, qui lib. 2°, dist. 11^a, dicit angelos videntes deum in cognicione et beatitudine proficere, dicens in hec verba: “Illud vero quod alii superius dicunt probabilius videtur, quod angeli usque ad iudicium in sciencia et aliis possunt proficere”. Et ita anima videns deum potest ad aliud exaltari. Nec est hoc negandum cum omnis exaltacio sit de minori secundum speciem ad maius secundum speciem, cum eciam sepe in humanis exaltacionibus videamus tales, retentis maioribus dignitatibus, ad minores compossibiles maioribus exaltari; unde et nonnumquam cardinalis ad officium summi penitenciarum postea exaltabitur, cardinalatu retento. Sic anime 210 215 220 225

200 visio] dei *added* Ed 202 animarum] *omitted* Bz | dei est] sit Bz 206 poterunt] possunt Bz 207 sive fruicio] *omitted* Az Vb; vel dileccio *added* Bz 213 revocantis] equivocantis Ed 216 quia] *omitted* B 217 omnis] *omitted* Bz 218 eciam] enim A 219 cognicione] congregacionem Pa Ed beatitudine] beatitudinem A 220 videtur] scilicet *added* S 221 possunt proficere] proficiant S 222 aliud] aliquid Bz 223 cum] olim Bz 224 videamus] videmus Ed | maioribus] minoribus Es Lb, maioribus minoribus Ca | dignitatibus] dignioribus Pa 225 minores] maiores Es Lb | maioribus] minoribus Es Lb | nonnumquam] numquam Az | cardinalis] cardinales Bz 226 penitenciarum] pontificis Bz; penitenciarum *added* La | exaltabitur] exaltatur Vb, exaltantur Es

219 dicit] Petri Lombardi *Sentencie*, vol. 1, pars 2 (Grottaferrata, 1971), p. 383.

sancte videntes deum, retenta dei visione, ad aliquid aliud minus visione divina poterunt exaltari, et eciam ad clariorem visionem dei.

Hiis visis, ad rationem istius est facile respondere. Cum enim primo dicit,
 230 “Ultra visionem claram divine essencie non possunt exaltari”, patet ex predictis
 quod hec, in sensu quem habet iste de ipsa et ex quo sequitur conclusio quam
 intendit, est erronea, quia ultra visionem claram non clarissimam divine essencie
 est visio clarior, ad quam possunt anime exaltari, sicut ultra albedinem non
 intensissimam est albedo intensior et ultra caritatem non perfectissimam est
 235 caritas perfectior.

Cum secundo dicitur, “Ultra summum nichil alcius est”, dicendum est quod
 hoc eciam potest habere multiplicem intellectum, quia aliquid dicitur summum
 multipliciter. Aliquid enim est simpliciter summum, et sic solus deus est sim-
 pliciter summus, et ideo nichil est eo alcius. Aliquid autem dicitur summum
 240 secundum speciem, sicut inter omnes species coloris albedo potest dici summa,
 et inter omnia genera visionum visio intellectualis dicitur summa. Aliter potest
 aliquid dici summum quadam aggregacione, quod scilicet omnia possibilia ad
 perfeccionem aliquam spectancia comprehendit; secundum quem modum
 beatitudo que est status omnium bonorum aggregacione perfectus potest dici
 245 summa. Aliter dicitur aliquid summum in una specie; per quem modum intensa
 albedo potest dici summa, et visio anime Christi est summa inter omnes
 [visiones, et caritas Christi est summa inter omnes] caritates creatas; sic eciam
 inter reges unus potest dici summus et maximus.

Accipiendo igitur summum primo modo, sic summo nichil est alcius. Accip-
 250 iendo summum secundo modo, sic summo nichil distinctum specie est alcius. In
 genere virtutum nulla virtus distincta a caritate est alcior caritate; una tamen
 caritas est alcior alia. Sic in genere cognitionum dei nulla cognicio distincta a
 visione clara est alcior visione clara; una tamen visio clara divine essencie est
 alcior alia — visio enim qua videt deum anima Christi est clarior visione qua

231 hec] Ca La: *omitted* Lb Fi F, hoc W | iste...et] *omitted* Bz 233 exaltari] possunt *added* Az
 sicut] Fi: unde A 234 albedo] Fi: *omitted* W 236 dicitur] dicit Ed; quod *added* Es | alcius]
omitted Ed 237 eciam] iterum Es 238 sic...239 et] *omitted* Ed 239 ideo] eo Ed | eo] Es: *omitted*
 W | Aliquid] aliud Ed 240 dici] esse Ed 242 dici] *omitted* Ly | aggregacione] congregacione Bz
 243 aliquam] alicuius B Ed 244 aggregacione] congregacione Bz 245 intensa] Bz Fi: intensissima
 Ly, nichil Az Pz Vb Fr 246 omnes...247 omnes] Kilcullen: omnes W (Christ's soul and its
 dispositions are created.) 247 creatas] Pb Vb La Lb Ax Fr: caritas W 249 nichil] distinctum *added*
 Pa, distinctis *added* Pb Ca 250 sic summo] *omitted* Az; eciam *added* Es | alcius] nam *added* Ly
 252 cognicio] congregacio Az 253 clara¹] dei *added* B Ed | clara²] dei *added* Bz Ly

229 rationem] See above, lines 4–8 244 beatitudo...perfectus] Cf. Boethius, *Philosophiae
 consolatio* III.2.3, CCSL, vol. 94, p. 38.

angelus videt deum. Et ideo quamvis visio clara dei sit summa inter cogniciones 255
 quibus deus cognoscitur, non est tamen inconueniens quod anime primo videant
 deum minus clare et postea exaltentur ad clariorem visionem. Sic summo nichil
 est inter illa que possunt eidem rei competere alcius, licet deus sit alcior tali
 summo. Accipiendo autem summum ultimo modo, sic summo nichil est alcius
 in illa specie. Unde intensissima nigredine nullus color niger est alcior; ipsa 260
 tamen est aliquis alius color alcior. Sic igitur patet, quod summum multipliciter
 accipi potest. Et ideo ista, “summo nichil est alcius”, habet varios sensus, quo-
 rum aliquis est verus et alius falsus.

Cum vero accipit tercio quod “visio clara est summa exaltacio animarum”,
 patet per predicta quod ista varios habet sensus falsos. Quia ista falsa est accipi- 265
 endo summum tercio modo. Accipiendo etiam summum quarto modo falsa est:
 quia visio clara quam nunc habent anime sancte non est summa exaltacio ani-
 marum, pro eo quod non est clarissima visio quam habebunt; habiture enim sunt
 post iudicium clariorem. Accipiendo autem summum primo modo, sic non est
 ad propositum. Accipiendo autem summum secundo modo, sic sunt diverse 270
 opiniones, sicut dictum est, quibusdam dicentibus quod clara visio est perfeccior
 dileccione seu fruicione dei, et illi dicerent quod visio clara est summa exaltacio
 animarum sic accipiendo summum, aliis dicentibus, quod dileccio seu fruicio est
 perfeccior et alcior visione, et illi dicerent quod visio non est summa exaltacio
 animarum, sed fruicio. 275

Cum vero quarto dicit quod “in die iudicii deus sanctos et illorum animas
 exaltabit”, ista conceditur sub isto intellectu, quod anime sanctorum tunc habe-
 bunt clariorem visionem dei, et etiam gaudium de resurrectione corporum
 gloriosorum et de complecione civitatis celestis Ierusalem et aliis multis. Et ista
 erit exaltacio animarum. Sanctos vero, id est personas integras, compositas ex 280
 corpore et anima, exaltabit, quod tunc dabit eis beatitudinem perfectam, quam
 ipsi prius non habuerunt: immo nec ipsi prius videbant deum, licet anime eorum,
 et non ipsi, modo videant deum.

258 inter...competere] omitted Bz | competere] nichil est added Az Vb 259 ultimo] tercio A,
 quarto Vb Lb 260 illa] tali Ed 261 alcior] omitted Bz | igitur] enim A 263 aliquis] unus Ed
 alius] aliquis B 265 sensus] intellectus B 267 sancte] omitted Bz 270 summum] omitted Pa Ed
 272 illi] omitted Bz 276 iudicii] cum added A 278 resurrectione] visione A 279 civitatis]
 omitted Vb | celestis] omitted A 281 tunc dabit] credibilium Vb 282 immo] est added Vb; etiam
 added Es | videbant] videbunt Vb Ed | eorum] sanctorum Ed

257 Sic] This sentence must be the conclusion of a treatment of the third way, the rest of which has
 dropped out.

Cum vero quinto infert, “Igitur usque tunc non vident facialiter deum”,
 285 dicendum est quod male infert, si propositiones precedentes sane intelligantur;
 si autem intelligantur sicut iste intelligit, secundum quod dictum est, sic ex
 propositionibus hereticalibus infert conclusionem hereticam. Intelligit enim
 quod visio clara sic est summa exaltatio animarum quod anima videns deum
 nichil potest ultra acquirere, nec aliquo modo proficere, nec aliquid non habitum
 290 desiderare. Et iste sensus est erroneus, quia sequeretur quod anima Christi non
 vidisset deum ab instanti conceptionis Christi.

Cum autem sexto dicit, “Alias tunc non exaltarentur”, hoc non sequitur ex
 precedentibus, sicut ostensum est, quia, sicut dictum est, quamvis anime sancto-
 rum videant deum, tamen anime ad clariorem visionem poterunt exaltari, et ipsi
 295 sancti, quando resurgent in corpore, ad visionem divine essencie et impassibili-
 tatem et alias dotes corporis et anime poterunt exaltari.

Cum vero conatur probare minorem, scilicet quod deus in die iudicii sanctos
 et illorum animas exaltabit, per hoc quod “usque ad diem iudicii sunt sub altare,
 et post diem iudicii videbunt deum facie ad faciem”, dicendum est quod iste
 300 textum libri Apocalypsis male intelligit. Non enim ideo anime martyrum dicun-
 tur esse sub altare usque ad diem iudicii quia non vident deitatem Christi sed
 tantum humanitatem, sicut ille textus false exponitur; sed ideo dicuntur sub
 altare quia, absconse nobis et existentibus in inferno et in purgatorio (saltem
 multis), ab omni malo protecte, clare deum vident et ipso fruuntur. Porro, quia
 305 quantum ad hoc motivum in beato Bernardo nititur se fundare: verba eiusdem
 beati Bernardi non intelligit, quia non intendit nisi quod sancti secundum animas
 collocantur sub Christo, et deum vident, donec ipsi sancti, integri et perfecti

284 Cum...deum] *omitted* Ed | facialiter] *faciliter* Vb 286 iste intelligit] isti intelligunt A
 289 nichil] non Bz | ultra] *omitted* Ed; aliquid *added* Bz 291 Christi] *sue* Es 293 quamvis] *prius*
licet Es 297 Cum] *tamen* Az | vero] Es: si Pa, sic A Vb. See website, 2TextProblems.html#s62.
 scilicet] si Vb, sic Es 299 videbunt...faciem] *omitted* B 300 textum...intelligit] *textus...*
intelligitur Az 301 esse] *omitted* A 302 sicut] sic Pa | textus] *omitted* B | exponitur] *exponit* Bz
 ideo] *omitted* A 304 protecte] Scott: *protectis* A, *protecti* B 305 eiusdem] *eius* Es 306 Bernardi]
 quia *added* B | intelligit...non²] *omitted* B

297 minorem] See above, line 9 298 usque...299 faciem] Not found in text above. See apparatus to
 line 9. 300 Apocalypsis] 6:9, “vidi subtus altare animas interfectorum propter verbum Dei”. Not
 quoted in text above. See apparatus to line 9. | male intelligit] Cf. NM, p. 1078-9. 305 Bernardo]
 There is no reference to Bernard in text above. See apparatus to line 9. For John’s use of Bernard,
 see Dykmans, *Sermons*, pp. 93-6. Summary: “Animae ergo sanctae ante diem iudicii sunt sub altare,
 id est, sub consolatione et protectione humanitatis Christi; sed post diem iudicii ipse elevabit eas, ut
 videant ipsam divinitatem, et secundum hoc dicentur ascendere supra altare” (p. 96). On Bernard’s
 views on the state of holy souls before the resurrection of the body see Bernard de Vregille,
 “L’attente des saints d’après saint Bernard”, *Nouvelle revue théologique*, 70 (1948), pp. 225-44.

secundum corpus et animam, “procedant, completo numero fratrum, et participant regnum” et cetera.

Sed forte diceret aliquis: si sancti tunc participant regnum, et regnum est visio dei, igitur antea non habebunt visionem dei. Ad hoc dicendum est quod, licet quandoque regnum vocetur clara visio dei, sicut etiam regnum dei nonnumquam vocatur ecclesia presens, tamen interdum regnum dei appellatur beatitudo consummata comprehendens anime et corporis beatitudinem; et istud regnum dei de communi lege sancti ante diem iudicii nequaquam percipient — immo ipsi ex anima et corpore constituti non habebunt de communi lege prius visionem dei, sed anime ipsorum tantummodo. Et de isto regno quod est gloria anime et corporis loquitur ibi Bernardus.

Sed adhuc quereretur aliquis, quomodo sancti erunt super altare post iudicium secundum beatum Bernardum, cum numquam erunt super Christum? Ad hoc potest responderi dupliciter, uno modo, quod in scriptura divina non legitur quod anime sanctorum post iudicium erunt super altare, nec memini me legisse quod hoc Bernardus dicat. Aliter potest dici quod ideo possunt dici anime super altare post iudicium quia tunc non erunt quibuscumque electis abscondite. Nunc autem dicuntur sub altare quia videntes deum quasi absconse consolantur et gaudent in deo: gloria enim earum latet plures electos et etiam existentes in inferno, et ideo possunt dici sub altare, quasi ibidem abscondite.

Cum autem ultimo allegat beatum Petrum dicentem, “Prout nos exaltet in salutem paratam”, et cetera, dicendum est quod auctoritas Petri non facit pro isto, quia beatus Petrus loquebatur hominibus integris ex anima et corpore constitutis, et verum est, quod illi exaltabuntur ad visionem claram in die iudicii, et non ante, de communi lege, quia, licet anime multorum antea clare videant

309 participant] Bz Ed: participant Az, percipient S 310 diceret] dicet Vb | participant] A: participant Vb, percipient Ess 311 antea] ante Bz | habebunt] habebant Bz 312 vocetur] vocatur A | sicut] sic Az | etiam] et Bz | dei²] omitted Bz 314 beatitudinem] glorificationem Bz 315 dei] omitted Es | percipient] participabunt Ed 317 quod...gloria] Fi: gloriam Az Vb, et gloria Ed, glorie Es 318 Bernardus] omitted A 319 quereretur] queret Vb | super] sub Es 320 cum] Ed Fi La Lb: tamen W 323 ideo] omitted Bz 324 erunt] post iudicium added A | quibuscumque] quibusdam A | abscondite] Ly Es La Fi: absconditi W | Nunc] tunc Ly 326 earum] Vb Ly: eorum W | etiam] plures Ed; plures added Az 327 quasi] quia A | abscondite] Ly La: absconditi W 330 loquebatur] loquitur B 332 non ante] nunc autem B

308 procedant...309 regnum] Bernard, *Opera*, ed. J. Leclercq and H. Rochais (Rome 1968), vol. 5, p. 355. Bernard says that Christ descended into hell to free the saints of the Old Testament (as medieval Christians believed), “iam tunc quidem sub altare dei collocavit, abscondens eos in tabernaculo suo... donec veniat tempus quo procedant, completo numero fratrum, et percipient regnum quod eis paratum est ab origine mundi”. 328 dicentem] 1 Pet. 5:6 (“ut vos exaltet”), 1 Pet. 1.5 (“in salutem paratam”)

deum, tamen homines compositi ex corpore et anima de communi lege antea non videbunt deum. Et per istum modum omnes fere auctoritates quas pro heresi
 335 supradicta in duobus maximis tractatibus et prolixis adducit solvuntur, quia loquuntur de electis compositis ex corpore et anima, qui de communi lege deum ante diem iudicii non videbunt.

Capitulum 4

Sequitur tertia via super qua se fundavit. Est quia, prout dicit,

visio beata non stat cum doctrina, quia quicumque clare videt deum videt
 et omnia, secundum Gregorium dicentem: “Quid est quod non videt, qui
 5 videntem omnia videt?” Et per consequens secundum beatum Gregorium, [qui vident facialiter deum non ignorant aliqua que hic apud viventes fiunt, nec docentur de aliquo, nec revelatur eis aliquid quod prius non viderint.] Sed secundum beatum Augustinum, *De cura pro mortuis agenda*, anime sanctorum ea que fiunt hic apud viventes ex se non
 10 cognoscunt, sed eis innotescunt aut per animas noviter decedencium seu moriencium aut per revelaciones angelorum qui curam habent de viventibus aut per revelacionem immediate a deo. Cum igitur non videant omnia, et per consequens non facialiter clare vident deum.

Hec ratio eius tertia in una heresi manifesta est fundata, quod scilicet clara visio
 15 dei sine omnisciencia esse non potest, vel saltem non est sine omnisciencia. Quia asserit manifeste quod videntes deum nulla ignorant; igitur omnia sciunt. Sed hec heresis scripture divine aperte repugnat. Ait enim Apostolus ad Ephesios 3°: “Michi autem omnium sanctorum minimo data est gracia hec: in gentibus evangelizare investigabiles divicias Christi, et illuminare omnes que sit dispensacio sacramenti absconditi a seculis in deo, qui omnia creavit, ut innotescat
 20 principibus et potestatibus in celestibus per ecclesiam multiformis sapiencia dei”. Ex quibus verbis manifeste colligitur, quod angeli sancti ante incarnationem et passionem Christi nonnulla secreta de incarnatione Christi ignora-

333 tamen] cum Vb | homines] perfecte added B 334 fere] omitted Bz 4.2 Sequitur] omitted Ed se] Pb Fi Ed: omitted W 5 videt] vident Vb | Et...Gregorium] B: omitted A | Gregorium...8 viderint] Kilcullen (see below, line 92 ff): Gregorium W. See website, 2TextProblems.html#s69. 8 Sed...Augustinum] A: omitted B 9 ea] omitted Az 12 immediate] immediatam Ed 13 non] nec A Vb 18 autem] enim Ed; omitted S | minimo] minime Az 19 evangelizare] evangelizaret Pa Pb Vb | investigabiles] ininvestigabiles Vulg St | dispensacio] Ed Es S: disputacio Pa Vb 21 principibus] W Vulg St: principatibus Vulg Ma 22 manifeste] ultimate A

335 tractatibus] On possible identifications, see Dykmans, “Fragments”, p. 233 4.3 visio...13 deum] Cf. Dykmans, “Fragments”, pp. 243-4. 4 Gregorium] “Quid est quod ibi nesciant ubi scientem omnia sciunt?”; *Dialogorum* IV c. 34, ed. A. de Vogüé, *Sources Chrétiennes* No. 265 (Paris, 1980), p. 116 8 Augustinum] Cf. *De cura pro mortuis agenda* xv.18, CSEL, vol. 41, pp. 650-1 17 Ephesios] 3:8-10

bant. Angeli autem tunc viderunt deum. Igitur non omnes videntes deum omnia sciunt; immo multa ignorant.

25

Quod vero secundum intencionem Apostoli, angeli sancti videntes deum aliqua de incarnationis mysterio ignorabant, glossa super verba premissa asserit manifeste, dicens in persona beati Pauli et exponens verba eius prescripta: “Quia datum est michi ‘evangelizare’, et ‘illuminare’. Et videte quantum hoc est, quia per hoc aliquid accrevit angelis, qui multa secreta in hiis didicerunt. Et hoc est quod ait ‘evangelizare’: dico ita ut ‘multiformis sapientia dei’ de reparacione hominum ‘innotescat per ecclesiam’, que dona dei recipit, id est per apostolos in ecclesia predicantes ‘principibus et potestatibus’, id est diversis ordinibus angelorum qui sunt ‘in celestibus’, id est in celo, ubi et nos erimus. Dicit namque beatus Ieronimus angelicas dignitates supra memoratum mysterium aliquid pure non intellexisse, donec impleta est passio Christi et apostolorum predicacio per gentes dilatata. Unde in Isaia angeli admirantes dixerunt: ‘Quis est iste qui venit de Edom?’ et in Psalmo: ‘Quis est iste rex glorie?’ Non solum igitur patriarchis et prophetis sed etiam potestatibus celestibus multiformis sapientia dei per ecclesiam est revelata.” Et post: “Multiformis ergo dicitur dei sapientia quasi multiplex, multas species et formas habens, quam principes et potestates per ecclesiam agnoverunt”. Ex hiis colligitur evidenter quod angelis videntibus deum aliquid accrevit per ecclesiam, et quod aliquid didicerunt per apostolos predicantes, et mysterium redemptionis humane, quod ante redemptionem et passionem et predicationem apostolorum non intellexerunt ad purum seu plenum, et quod multiformis sapientia est per ecclesiam angelis deum videntibus revelata, et quod angeli multiplicem sapientiam non cognoverunt. Ex quibus omnibus patenter concluditur quod visio beata stat cum doctrina, et quod non omnes qui clare vident deum vident omnia, et quod aliqui qui facialiter vident deum ignorant aliqua, atque aliqua eis docentur, et quod eis

30

35

40

45

50

24 deum²] *omitted* Az 26 sancti] *omitted* Bz 29 videte] S: videre W | quantum] quid Es Ed 30 accrevit angelis] accipient Ed | hiis] hoc Ed | est] S: *omitted* W 31 dei] A Esm S: *omitted* B 32 recipit] recepit Es 33 est] pro *added* Ed 35 angelicas] auctoritas Ca 36 aliquid] *omitted* Bz pure] ad purum S | impleta est] completa S 37 dilatata] Es S: dilata A Vb 39 igitur] *omitted* Es etiam potestatibus] principatibus et potestatibus in S 40 dei¹] Esb Ed S: *omitted* W | dicitur] A S: dicit B 41 quasi multiplex] S: quia multipliciter W | quam] *omitted* Bz Pz; quas Ly 42 hiis] omnibus *added* Ed 43 accrevit] actualiter B 44 quod] *omitted* B 47 multiplicem] multitudinem Pa Ed | sapientiam] sapientie A | non] *omitted* B 48 quibus] hiis verbis Bz | beata] bene Az 49 omnes...vident²] omnis... videt... videt B | vident²] videant Az 50 facialiter] faciliter Vb ignorant] nesciunt Es | atque] et que Vb | aliqua eis] *omitted* Vb

27 glossa] *Collectanea*, vol. 192, col. 189 35 Ieronimus] *In epistolam b. Pauli ad Ephesios*, PL., vol. 26 col. 483C. 37 Isaia] 63:1 38 Psalmo] 23(24):10

aliquid revelatur, et quod non sequitur, igitur non vident facialiter clare deum, quae omnia iste negat aperte in verbis premissis.

Sed diceret aliquis quod premissis Augustinus obviare videtur, qui super Genesim ait, loquens de angelis, “Non eis latuit mysterium regni celorum, quod
55 opportuno tempore revelatum est pro salute nostra, quo, ex hac peregrinatione liberati, eorum cetui coniungamur”. Sed ad hoc respondet glossa, ubi prius, et Magister Sentenciarum, lib. 2°, dist. 11^a, ad eandem obieccionem respondet eodem modo sicut glossa. Dicit enim glossa, “Ne videantur sibi contradicere in
60 predictis sentenciis sacre pagine doctores”, scilicet Ieronimus et Augustinus, “ita potest declarari quod factum est, ut illis qui maioris dignitatis sunt, et per quorum ministerium illa nunciata sunt, cognita fuerint ex parte utpote familiaribus nunciis; illis vero qui minoris dignitatis sunt incognita essent”. Ex quibus verbis liquet aperte quod, licet aliqui angeli secreta ante incarnationem eandem cognoverunt, quidam tamen angeli videntes deum minoris dignitatis illa
65 minime cognoverunt, et ita non omnes videntes deum omnia vident.

Item, quod non omnes deum videntes omnia sciunt, sed ignorant aliqua, ipse Salvator testari videtur, dicens Matthei 24°, “De die autem illa et hora nemo novit, neque angeli celorum”. Ideo poterunt videre deum licet non omnia sciunt.

Amplius, apostolus Paulus in raptu vidit divinam essenciam, sicut ostensum
70 est supra; et tamen Paulus non omnia novit, et ita non omnis videns deum scit omnia.

Rursus, de Christo singulariter dicit Apostolus, ad Collosenses 2°, “In quo sunt omnes thesauri sapiencie et sciencie absconditi”. Igitur istud nulli alii videnti deum debet attribui. Hoc enim est privilegium singulare anime Christi,
75 quod ipsa sola inter spiritus videntes deum habet prescenciam. Quod ex verbis evangeliste Iohannis 3° posse probari videtur. Soli enim Christo datus est

51 aliquid revelatur] aliqua revelantur Es 53 diceret] dicet Vb Ed | quod] *omitted* Ed | qui] *omitted* Az Vb 54 Non eis] nec illud eos S | latuit] omne *added* Es 56 cetui] cetu Ed 58 enim] ergo Vb sibi] *omitted* Es 59 sentenciis] Az Vb: *omitted* S 60 declarari] determinari | factum] dictum S | est] et *added* A Vb 61 ministerium] Pa Vb S: mysterium A, ministeria Es, mysteria Fi Ax La | fuerint] Vb S: fuerunt A Es, fuerant Fi Ax La | ex parte] experta Ed 62 familiaribus] et *added* B 63 liquet] constat B | aliqui] *omitted* Ly 64 cognoverunt] cognoverint B 66 quod] *omitted* B | deum] Ax Fr La Lb: *omitted* W | sciunt] sciant Pa Lb Fi Ed | aliqua] quod *added* Bz 68 novit] scit S | Ideo] et ita angeli celorum Bz | sciunt] sciant Ed, scient Bz 69 vidit] viderat Ly 70 Paulus] nunc *added* B 72 singulariter] singulare A 76 evangeliste] evangelicis Ed Bz

53 super Genesim] CSEL, vol. 28, ed. J. Zycha, p. 162 57 dist 11a] PL, vol. 192, col. 674

58 glossa²] *Collectanea*, vol. 192, col. 190 67 Matthei] 24:36 72 Collosenses] 2:3 76 Iohannis] 3:34

spiritus “non ad mensuram”, igitur solus Christus habuit omnem scienciam, et ita videns deum poterit ignorare.

Hiis visis, discurrendo facile est rationem predictam refellere. Cum enim primo dicit quod “visio beata non stat cum doctrina”, dicendum est quod hec est 80
erronea, sicut dictum est prius. Cum vero secundo dicit probans per hoc minorem, “Quia quicumque clare videt deum videt omnia, secundum Gregorium dicentem: ‘Quid est quod non videt, qui videntem omnia videt?’”, dicendum est secundum quod dicit Magister Sentenciarum, lib. 2°, dist. 11^a, dicens in hec verba: “Gregorius quoque hoc dicit, loquens de angelis, ‘Quid est quod ibi 85
nesciant, ubi scientem omnia sciunt?’ Videtur dicere quod omnia sciant angeli et nichil sit quod nesciant. Sed accipiendum est hoc de hiis quorum cognicio beatum facit cognitorem, ut sunt ea que ad mysterium trinitatis et unitatis pertinent”. Hec sunt verba Magistri Sentenciarum, tenentis quod angeli videntes deum non omnia sciunt, et quod Gregorius non loquitur de cognitione creatur- 90
rarum sed de hiis que spectant ad mysterium trinitatis et unitatis divine.

Cum vero tercio infert dicens: “Et per consequens secundum beatum Gregorium, qui vident facialiter deum non ignorant aliqua que hic apud viventes fiunt, nec docentur de aliquo, nec revelatur eis aliquid quod prius non viderint”, dicendum est quod ex verbis Gregorii male intellectis (ut ostensum est per 95
Magistrum Sentenciarum) infert tres conclusiones erroneas. Prima est quod qui facialiter vident deum non ignorant aliqua, secunda est quod non docentur ab aliquo, tertia est quod non revelatur eis aliquid quod prius non viderint: quas esse erroneas superius per Apostolum Paulum et glossam est probatum.

Auctoritas Augustini quam adducit secundum bonum intellectum est concedenda, quia sive dictum Augustini intelligatur de mortuis videntibus deum sive 100

77 non] A S: *omitted* B | Christus] deus Az 78 ita] quis *added* Bz | deum] *omitted* Es | ignorare] et cetera *added* Az 79 Hiis visis] All witnesses except Ly at this point use a chapter treatment (Pz does not give a separate chapter number). A new chapter here seems inappropriate. | discurrendo] distinguendo Bz Ed | refellere] repellere Bz 80 cum] beata *added* Es 81 dictum...prius] prior est Bz | probans] probando A | per hoc] *omitted* B | minorem] Ly: priorem B; *omitted* Az

84 secundum...dicit] A: adducit probationem Vb; quod hoc adducit Bz 85 quoque...angelis] A; in libro Dialogorum ait S; quocumque hoc dicit locorum ait Bz | ibi] illi Es 91 divine] hec ille Bz 93 ignorant] ignorat Az Vb 94 viderint] Pa Ca: viderunt Ed, videret Vb, viderent Bz 98 viderint] Pb Ca Ed: vident Pa, videret Vb 101 dictum] *omitted* B | Augustini] augustinus B | intelligatur] intelligat Bz, intelligitur Ly

82 videt omnia] Cf. Ockham, Quodlibet IV.5, *Opera theologica* IX (St Bonaventure, 1980), p. 319-22 84 dist 11a] Petri Lombardi *Sentencie*, vol. 1, pars 2 (Grottaferrata, 1971), p. 383.

85 dicit] *Dialogorum* IV c. 34, ed. A. de Vogüé, *Sources Chrétiennes* No. 265 (Paris, 1980), p. 116

de aliis, concedendum est quod non omnia sciunt omnes mortui que hic aguntur, quia, sicut ostensum est, etiam videntes deum non omnia vident.

Et ideo cum ultimo concludit dicens: “Cum igitur non videant omnia, et per consequens non facialiter clare vident deum”, dicendum est quod non sequitur, sicut nec sequitur, angeli boni non viderunt omnia ante incarnationem, igitur non viderunt clare deum.

Capitulum 5

Sequitur in protestacione frivola memorata: consequenter dicit quod

ad videndam et investigandam veritatem istius conclusionis debetis attendere tria: primum est cui merces clare visionis dei promittitur, secundum est tempus pro quo merces promittitur, tertium est ad quid futurum iudicium generale ordinatur.

Hiis premissis, in quibus tres ultimas vias [posuit] super quibus se fundat, statim subiunxit de eo cui promittitur, in quo consistit prima via sue probacionis, sic:

Si attendamus cui illa merces in sacra scriptura promittitur, certum est quod toti supposito. Probatum primo, quia Iacobus ait, “Beatus vir qui suffert temptationem”, et cetera, et certum est quod anima non est vir. Secundo ad idem, quia Christus dicit, “Omnis qui reliquerit . . . patrem”, et cetera, “vitam eternam habebit”, et cetera, et certum est quod illi quibus loquebatur erant supposita et non anime separate. Ad idem est quod Christus dicit, “Vos qui reliquistis omnia”, et cetera, et certum est quod illi quibus dixit hoc erant beatus Petrus et aliorum supposita, et non eorum anime separate. Item merces illa reddetur pro operibus misericordie; unde Christus dicet in iudicio, “Esurivi”, et cetera: sed certum est quod suppositum, et non anima separata, dedit eleemosynam; igitur supposito et non anime separate reddetur merces.

Post tres rationes predictas ponit alias tres sumptas ex tribus notabilibus que dicit esse attendenda. Prima autem ratio eius que hic ponitur est hec. Visio beata

102 sciunt] non *added* Vb, non enim *added* Es | mortui] sciunt *added* Es **104** et] Pa Ed (cf. line 13): *omitted* W **105** non¹] nec B **106** nec] non Bz | ante] puta Ed **5.2** consequenter] quia Ed **3** conclusionis] quescionis B | debetis] debet Ed **4** dei] *omitted* Ed **5** tempus...tercium] *omitted* B **7** vias posuit] Kilcullen: vias W | super...fundat] fundat Ly **9** scriptura] pagina Ed **10** Probatum] *omitted* B | ait] *omitted* B **12** reliquerit] Vulg Ma W: reliquit Ed **13** habebit] possidebit S et²...et³] Az Lb: et cetera *omitted* B **14** supposita] sive composita *added* NM | est] *omitted* B **16** quibus...hoc] Bz: qui erant hic A; *omitted* NM | aliorum] alia Ed **20** merces] *omitted* Az Vb **21** Post] propter Es **22** beata] creata Bz

5.3 ad...6 ordinatur] Not in NM or CI **9** Si...20 reddetur] Cf. NM, p. 1030, Dykmans, *Sermons*, pp. 103-4. **10** Iacobus] 1:12 **12** dicit] Mat. 19:29 **15** dicit] Mat. 19:27-8: “Ecce nos reliquimus omnia... vos qui secuti estis me” **18** dicet] Mat. 25:34

est reddenda toti supposito, et non anime separate; igitur anime sanctorum in celo non vident deum. Ista ratio est quasi principalius motivum ipsius pro heresi supradicta. Propter quod ipsam sepe replicat, et reputat ipsam irrefragabilem. Ponit enim ipsam in sermone qui incipit, *Gaudete in Domino* et cetera, et in tractatu suo qui incipit, *Queritur utrum anime sanctorum* et cetera. Antecedens ipse probat sic: visio illa, que est merces, reddetur illi cui promittitur; sed merces promittitur supposito et non anime separate; igitur et cetera. Minor probatur tribus auctoritatibus et una ratione.

Sed ista ratio fundamento hereticali innitur, quod scilicet merces non nisi supposito et non anime promittitur. Ad cuius evidenciam est primo veritas elucidanda; secundo veritas fundamento hereticali prefato contraria est probanda; tercio discurrendo per auctoritates quas adducit sunt illa que apparent in contrarium repellenda.

Circa primum est sciendum quod ista est catholica veritas, quod merces que includit gloriam anime et corporis soli supposito seu homini integro ex corpore et anima constituto promittitur, et illa de communi lege non dabitur ante diem iudicii generalis. Merces autem que non includit gloriam anime et corporis sed solum gloriam anime, scilicet visionem dei et fruicionem, promittitur anime antequam corpus resumpserit, et ideo ista merces dabitur et datur multis animabus a corpore separatis. (Est tamen advertendum, quod gloria anime datur et dabitur multis animabus ante iudicium respectu quarum non dicitur proprie merces, quia non dicitur merces propter meritum illarum; sed potest dici merces earum quia propter meritum Christi promittitur.)

Secundum est quod visio divine essencie animabus ante universale iudicium est promissa. Primum sic ostenditur: animabus decedencium nichil purgandum habentibus requies promittitur. Hanc non oportet probare, quia nota est, et inventor heresis memorate ipsam non negaret, cum concedat expresse in multis locis animas separatas esse in quiete. Sed ista requies est quedam merces, que

25 reputat] referat Vb, refert Bz | irrefragabilem] reputans added B 26 Ponit] ponens A, potens Vb Lb, reputans et ponit Bz 27 suo] omitted Ed | Queritur] Fi: quere Es Ed, quare Pa Vb 31 ratio] omitted Ed | non] omitted Vb Es 32 supposito] Ca Ly: composito Esm; omitted W | et non] Esm Ly: omitted W | non] separate added Esm 33 elucidanda] ennaranda Vb, evangelii Es | veritas] heresis Ed 35 repellenda] refellenda B 41 et datur] omitted Bz Ed 43 animabus] a corpore separatis added Es | proprie] proprissime Vb 45 quia] Bz: omitted W | Christi] quod added Ed 48 probare] negare Bz 49 negaret] negat Ed | expresse] omitted Bz

26 sermone] Dykmans, *Sermons*, p. 100ff. 27 tractatu] Not extant. See Dykmans, "Fragments", p. 234 -8

datur multis animabus propter meritum earum; igitur animabus aliqua merces promittitur.

Iterum, esse in celo, videre et gaudere de humanitate Christi est merces. Ista enim dabuntur omnibus electis propter meritum Christi et aliquibus propter
 55 meritum proprium simul et meritum Christi. Sed ista animabus sanctis promittuntur; igitur animabus separatis aliqua merces promittitur. Quod vero visio dei aliquibus animabus promittitur, salvator noster Iohannis 17° innuit manifeste, dicens: “Pater, quos dedisti michi volo ut ubi sum ego et sint illi mecum, ut videant claritatem meam quam dedisti”, et cetera. Ex quibus verbis innuitur
 60 quod Christus predicando promisit quod omnes qui erunt in celo cum Christo videbunt claritatem deitatis eius. Sed anime separate sunt et erunt cum Christo in celo; ergo vident et videbunt claritatem deitatis Christi, et ita illis visio dei promittitur.

Sed forte diceret aliquis quod Christus loquitur de claritate sua secundum
 65 humanitatem, quam vident anime separate in celo. Sed hec evasio nulla est, quia Christus loquitur ibi de claritate quam habuit antequam mundus esset, ipso ibidem dicente ad patrem, “Clarifica me tu, Pater, apud te ipsum claritate quam habui priusquam mundus esset apud te”. Illa autem claritas quam habuit Christus antequam mundus esset est claritas deitatis. Igitur qui sunt in celo cum
 70 Christo vident claritatem deitatis eius.

Hec de ista materia ad presens sufficiant, quoniam non est intencionis mee in hoc opere principalem heresim per exquisita media reprobare, sed motiva hic adducta repellere.

Et ideo tercio per illa que adducit discurrem. Cum itaque dicit, “Si attendamus cui merces illa in sacra scriptura promittitur, certum est quod toti supposito”, verum est quod aliqua merces promittitur toti supposito, quia illa que gloriam anime et corporis comprehendit. Aliqua autem promittitur in communi supposito et anime separate, et ille sunt multe: esse enim in celo cum Christo, similiter videre et gaudere de humanitate Christi, est merces quedam,
 75 que tamen promittitur et toti supposito et anime separate. Consorcium dei et angelorum est quedam merces que toti supposito et anime separate promittitur,
 80

55 promittuntur] promittitur B 56 igitur...promittitur] omitted Bz 59 innuitur] colligitur Ed
 60 in...62 ergo] ibi Ed 64 secundum humanitatem] scilicet humanitate Az 65 Sed] omitted Bz
 66 ibi] omitted A 67 tu] omitted Bz 68 habui] habuisti Pa, habuit Ly 71 quoniam] quare B
 72 reprobare] improbare Ed 73 repellere] refellere B 75 scriptura] pagina B 79 de humanitate]
 humanitatem A 80 dei et] eciam B 81 promittitur...82 separate] omitted Bz

57 Iohannis] 17:24 67 ibidem] Jn. 17:5

quia, teste Ambrosio, “Anime separate ad gaudium transeunt angelorum”; eiam supposita post iudicium ad angelorum consortium perducentur. Sic eiam visio dei est merces, et tamen promittitur et toti supposito et anime separate purgate. Et ideo licet mille millia auctoritates adducerentur ad probandum quod merces 85 que est visio promittitur toti supposito, eadem facilitate diceretur quod non posset per eas probare quod merces que est visio non promittitur animabus purgatis. Immo habitacio celestis et promittitur toti supposito et promittitur anime separate, sicut est de visione, que promittitur toti supposito et anime separate. 90

Cum igitur dicit beatus Iacobus, “Beatus vir qui suffert temptationem” et cetera, concedendum est quod hic promittitur corona vite toti supposito. Sed ista promissio est pure affirmativa, ideo ex ipsa non sequitur negativa ista, scilicet, corona vite non promittitur anime separate. Esto eiam quod in hiis verbis non promitteretur corona vite anime separate, ex hoc non posset inferri, nisi sophis- 95 tice, quod alibi non promittitur corona vite anime separate: sepe enim in scriptura sacra aliquid quod in uno loco non promittitur in alio loco promittitur. Verumptamen potest dici quod in hiis verbis promittitur corona vite et toti supposito et anime separate. Ex hoc enim quod promittitur toti supposito post iudicium, promittitur et anime postquam fuerit totaliter expurgata. 100

Cum vero dicit, “Certum est quod anima non est vir”, ista est cavillosa et puerilis deduccio. Si enim vult omnino probare quod anime separate non promittitur corona vite quia anima non est vir, probabitur similiter quod nulli mulieri promittitur corona vite, quia certum est quod nulla mulier est vir. Promittitur autem in auctoritate beati Iacobi corona vite et viris et mulieribus, 105 quia per nomen viri subintellexit et mulieres, quia in multis quod dicitur de viris intelligendum est eiam de mulieribus. Sic eiam, quamvis beatus Iacobus non exprimat nomen anime, tamen intelligendum est quod ex hoc ipso, quod corona vite promittitur viris, intelligitur eiam promissa animabus purgatis.

Cum autem dicit quod “Christus dicit, ‘Omnis qui reliquerit patrem’, et 110 cetera, ‘vitam eternam habebit’, et cetera, certum est quod illi quibus loquebatur

85 auctoritates] auctoritatum Ly | adducerentur] adduceret A 87 quod] et B 89 sicut...90 separate] omitted Ed | que] quod Az 91 vir] omitted Es 93 promissio] propositio Ed | pure] tota Ed; omitted Bz 97 aliquid] aliquod Az 99 separate] et added B 100 anime] separate added Bz | totaliter] corporaliter A 102 omnino] tantummodo Bz | probare] probaret Ed 103 similiter] Es: sibi A Vb 106 per] ponendo/ posito B | subintellexit] subintelligit Es | mulieres] mulieris A 107 eiam¹] omitted B 109 vite] omitted Bz | animabus] sanctis added Ed 110 reliquerit] Az S: reliquit Ed 111 habebit] possidebit S

82 Ambrosio] not found 91 Iacobus] 1:12

erant supposita et non anime separate”, totum hoc est concedendum. Sed ex hoc non sequitur quod anime non promittitur visio dei, quia ex affirmativa tali non sequitur negativa. Christus enim loquebatur suppositis et aliqua dixit illis non
 115 tantum pro suppositis sed etiam pro animabus suis. Ideo cum dixit hoc etiam, “Vitam eternam habebit”, hoc non tantum dixit pro suppositis sed etiam pro animabus postquam fuerint expurgate.

Cum autem dicit, “Ad idem, quod Christus ait, ‘Vos qui reliquistis omnia’, et cetera, et certum est quod illi quibus loquebatur erant Petrus et aliorum supposita et non eorum anime separate”, dicendum est quod ista verba possunt intelligi
 120 de suppositis tantum, quia supposita et non anime separate sedebunt super sedem iudicantes duodecim tribus Israel. Sed non sequitur: iste honor promittitur suppositis et non animabus separatis, igitur et visio clara.

Cum vero ultimo dicit quod “merces illa reddetur pro operibus misericordie; unde Christus dicet in iudicio, ‘Esurivi’, et cetera: sed certum est quod suppositum, et non anima separata, dedit eleemosynam, igitur supposito et non anime
 125 separate reddetur”, dicendum est quod merces illa multis reddetur non pro operibus misericordie (multi enim salvabuntur qui nullum opus omnino misericordie fecerunt), et licet illa merces sit multis reddenda pro operibus misericordie, non tamen reddetur pro operibus misericordie illis suppositis tantum-
 130 modo (scilicet que supposita fecerunt opera misericordie), sed etiam pro operibus misericordie reddetur animabus illorum ante diem iudicii generalis. Patet igitur quod ratio ista et alie allegaciones prescripte non plus concludunt de visione dei quam de habitatione celesti, quia ita promittitur habitacio celestis
 135 toti supposito sicut visio dei.

Item, si ratio illa concluderet heresim memoratam, sequeretur per eandem rationem quod ante iudicium nulla anima separata salvabitur et nulla anima separata dampnabitur. Nam sicut toti supposito clara visio dei promittitur, et toti supposito Christus dampnationem, si non crediderit, comminatur, dicens, ut
 140 legitur Marci ultimo, “Qui crediderit et baptizatus fuerit, salvus erit; qui vero non crediderit, dampnabitur”; in quibus verbis constat aperte quod Christus loquitur de suppositis, quia totus homo credit et baptizatur. Si igitur propter hoc

115 tantum] La Ax Fi Ed: tamen W | suis...117 animabus] *omitted* Bz 116 suppositis] Ed: supposito Az Vb 119 quibus loquebatur] Bz Lbb Fr: qui Az Vb | aliorum] alia Ed 122 sequitur] quod *added* Ed 123 et¹] igitur Az | separatis] humanis Bz | igitur...clara] Bz: *omitted* A Vb 125 suppositum] suppositis est Az 127 non] *omitted* B 131 scilicet...supposita] qui B 137 salvabitur...138 separata] *omitted* Bz 138 dampnabitur] dampnaretur Bz 141 constat] patet Es Christus] aperte *added* Ed

140 Marci] 16:16

quod visio clara dei toti supposito promittitur sequeretur quod anime separate non videbunt deum, eadem ratione, eo quod salvatio promittitur toti supposito et per hoc quod Christus comminatur dampnationem toti supposito, contingeret inferre quod anime separate ante diem iudicii nec erunt salve nec dampnate: quod catholicus nullus ignorat esse hereticum. 145

Capitulum 6

Sequitur: Alia via de tempore pro quo merces predicta promittitur, dicit quod

si attendatur sacra scriptura, invenitur solum post iudicium: primo, quia post iudicium dicitur, “Venite benedicti patris mei, percipite regnum”, et illud, “Cum sederit filius hominis in sede maiestatis sue, sedebitis et vos”, et cetera, et hoc, “Gaudete, quia merces vestra multa est in celo”. 5

Hic ponit secundam rationem ex tempore quo reddetur merces, et potest sic formari: merces predicta, scilicet visio dei, reddetur solum post diem iudicii, igitur anime sancte ante diem iudicii non videbunt deum. Consequencia videtur manifesta, antecedens probatur per illud Matthei 25º, “Venite benedicti patris mei, percipite regnum”, et cetera. 10

Sed hec ratio accipit heresim quam probare deberet, quia accipit quod merces, que est visio, non promittitur nisi pro tempore post iudicium, quod deberet probare. Et ideo non restat hic nisi respondere ad probationem suam, que per precedencia est exclusa. Quia, sicut dictum est, visio dei promittitur toti supposito, et illa promissio, [ut] de communi lege est facta, non implebitur ante iudicium. Promittitur eciam anime nichil purgandum habenti, et illa promissio fit pro tempore eciam ante iudicium generale. Promissio autem, vel eciam verius promissionis implecio, de qua fit mencio Matthei 25º est illa que fit toti supposito, et ideo illa nequaquam implebitur ante iudicium generale. Cum hoc tamen stat quod promissio que fit anime nichil purgandum habenti ante dictum iudicium impleatur. Et ita patet quod ex illa auctoritate, “Venite benedicti patris 15 20

143 supposito] composito Bz 144 videbunt] Pa Ca: vident B, viderent Ed | eo] per hoc B | eo...145 et] omitted Ly 146 inferre] inferri Ed 6.2 Sequitur] quod added Az, nunc added Ly | promittitur] predicta added Es; ubi added Ly 3 invenitur] quod merces predicta promittitur added NM 4 percipite] possidete S 6 et²] omitted Az B | hoc] hic Es | quia] ecce enim S | multa] copiosa Bz (cf. Matthew 5:12) | celo] celis Bz (cf. Matthew 5:12) 7 secundam] terciam A (cf. 5.5) | reddetur] redditur Az 9 igitur] sequitur quod added Bz | ante...iudicii] omitted Bz | Consequencia...10 manifesta] facialiter/faciliter ante illum diem Bz 11 percipite] possidete S 15 per precedencia] propter sepe dicta A 16 ut] Kilcullen: que Fi Ed; omitted W 17 anime] visio added A 18 Promissio...20 generale] omitted Ed | autem] omitted Az 19 que fit] omitted Pa Ca | toti] composito added Bz 22 impleatur] implebitur Bz

6.3 si...6 celo] Cf. NM, p. 1030 4 dicitur] Mat. 25:34 5 illud] Mat. 19:28 6 hoc] Lk. 6:23; cf. Mat. 5:12 7 secundam] Cf. 5.5 10 Matthei] 25:34 15 dictum] See 3.316, 3.331, 5.36.

mei”, et cetera, non potest inferri quod anime sancte antea non videbunt deum,
sed potest inferri quod homines integri ex corpore et anima de communi lege
25 antea non videbunt deum.

Sed si queratur, Ubi promittitur dicta merces anime nichil purgandum habenti?, dicendum est quod Christus, ut legitur Luce 23°, illam mercedem promisit omni anime purgate cum dixit latroni, “Hodie mecum eris in paradiso”. Hoc enim non dixit latroni pro supposito sed pro anima eius, et non solum pro anima
30 eius sed pro omni anima purgata. Omnis igitur anima purgata vadit ad paradysum. Per paradysum autem de quo ibi fit mencio intelligitur beatitudo regni celestis, que non est sine visione. Et quod de tali visione intellexerit Christus ex serie evangelici textus ostenditur. Nam dicente latrone ad Iesum, “Domine, memento mei, cum veneris in regnum tuum”, Iesus respondit dicens, “Amen
35 dico tibi, hodie mecum eris in paradiso”. Ex quibus datur intelligi quod idem intelligebat Christus per paradysum quod intelligebat latro per regnum Christi; sed latro per regnum Christi intelligebat gloriam Christi, que non est sine visione clara dei. Igitur Christus per paradysum intellexit visionem dei, ut iste sit sensus: “Hodie mecum eris in paradiso”, id est, “Sicut ego video et videbo
40 deitatem, ita tu hodie mecum videbis clare deitatem eandem”.

Ex hiis aliisque quampluribus, que brevitatis causa omittuntur, patenter habetur quod falsum asserit cum dicit quod in scriptura sacra invenitur quod visio dei promittitur solum pro tempore post iudicium. Quia promittitur animabus purgatis pro tempore ante iudicium ibi (sicut dictum est), “Hodie mecum
45 eris in paradiso”, et Iohannis 17°, cum Christus dixit, “Volo ut ubi sum ego, et illi sint mecum, ut videant claritatem meam”, et 1^a ad Corinthios 13°, cum dicit Apostolus, “Videmus nunc per speculum in enigmate, tunc autem” (scilicet quando “prophecie evacuabuntur”) “facie ad faciem”; prophecie autem de quibus loquitur Apostolus non sunt in celo, igitur anime que sunt in celo vident
50 facie ad faciem. Quod eciam dicta visio iam sit data asserit manifeste scriptura divina. Quia Apocalypsis 6° dicit beatus Iohannes, “Date sunt illis”, sanctis, secundum animam, “singule stole albe”, que sunt singule visiones dei.

24 potest] poterit Es 27 illam] omitted A 30 omni] omitted A | Omnis...purgata²] que Ly 31 ibi] omitted A 32 visione²] omitted Ed 34 cum] S: dum W | in] ad Az | Iesus] Az: omitted Ed B; ita added B 35 quibus] verbis added Ed 43 solum] animabus purgatis added Es | Quia...44 iudicium] omitted Bz 45 cum] ubi Ed 47 scilicet] omitted Ed 52 singule²] omitted Ed

27 Luce] 23:43 33 dicente] Lk. 23:42 45 Iohannis] 17:24 46 Corinthios] 1 Cor. 13:12 48 prophecie evacuabuntur] ibid. 13:8 51 Apocalypsis] 6:11

Cum vero dicit, “Post iudicium dicetur, ‘Venite benedicti patris mei, percipite regnum’”, et cetera, verum est quod tunc dicetur suppositis integris. Et ideo istud ante iudicium non implebitur, quia supposita integra de communi lege antea non percipient regnum dei. Cum hoc tamen stat quod anime multorum antea videbunt deum. 55

Cum autem allegat illud Christi, “Cum sederit filius hominis in sede maiestatis sue, sedebitis et vos” et cetera, dicendum est quod istud non implebitur ante iudicium generale. Cum hoc tamen stat quod anime apostolorum nunc videant deum. Multa enim et diversa sunt promissa apostolis, quorum aliqua sunt modo impleta, aliqua vero implebuntur in die iudicii sed post diem iudicii cessabunt (sicuti “Sedebitis super sedes duodecim iudicantes duodecim tribus Israel”, nam post diem iudicii minime iudicabunt); aliqua vero implebuntur in die iudicii et sine fine manebunt, sicut quod erunt in anima et corpore gloriosi. Si igitur hoc, quod in die iudicii sedebunt apostoli super sedes duodecim iudicantes, et cetera [text missing], quod constat esse heresim manifestam. 60 65

Cum vero ultimo dicit hoc, “Gaudete, quia merces vestra multa est in celo”, hoc non est ad propositum. Quia constat secundum istum quod merces animarum multa est in celo, quia secundum eum vident et gaudent de humanitate Christi; hoc autem gaudium est secundum istum multum. Manifestum est igitur quod non tantum merces suppositorum post iudicium erit multa in celo, sed etiam merces animarum nunc in celo est multa. Et ideo per verba predicta probari nullo modo potest quod anime sancte nunc non vident deum, sicut per ipsa probari non potest quod nunc non vident humanitatem Christi. 70 75

Capitulum 7

Sequitur:

Si etiam attendatur tertium, scilicet ad quid generale iudicium dei ordinatur, videtur quod frustra fiat iudicium si merces illa ante iudicium animabus reddatur. 5

Hic ponitur ultima ratio eius pro heresi memorata, que ex hiis que dicta sunt contra priores convincitur manifeste. Per ipsam enim probaretur quod anime

53 Cum] quando Ed 54 percipite] possidete S 58 illud] dictum added Bz | hominis] omitted Az Vb 64 diem iudicii] iudicium Bz 65 Si...67 constat] Igitur per hoc quod in die iudicii sedebunt apostoli super sedem iudicantes et cetera non poterit probari quod ante diem iudicii anime eorum non videant essenciam divinam cum constet ipsum Ly 66 sedes] sedem A 71 hoc...gaudium] gaudium enim Ed | gaudium] etiam added B | Manifestum] omitted B 72 multa] Lb: multum B, omitted A 75 nunc non] nunc A Vb, non Bz

63 Sedebitis...Israel] Mat. 19:28 7.3 Si...5 reddatur] Cf. NM, p. 1030 | tertium] Cf. 5.5

sanctorum nec sunt in celo nec aliquod gaudium habent, quia secundum illam
 10 rationem frustra fieret iudicium generale si anime sanctorum nunc gauderent. Si
 enim dicat iste quod, quamvis anime sancte aliquod gaudium nunc habeant,
 tamen illud iudicium tunc non fiet frustra quia anime sancte tunc visionem dei
 percipient et tota supposita tunc suscitabuntur et in regnum dei intrabunt, eadem
 facilitate diceretur isti quod, quamvis anime sancte nunc videant deum, tamen
 15 illud iudicium tunc non fiet frustra quia et anime sancte tunc clariorem visionem
 habebunt et toti homines integri ex corpore et anima constituti tunc gloriam
 corporis et anime obtinebunt.

Ad rationem igitur breviter est dicendum quod iudicium generale non fiet
 frustra licet anime sanctorum nunc videant divinam essenciam, quia illud
 generale iudicium ad multa alia ordinatur. Ordinatur enim ut supposita integra
 20 ex corpore et anima constituta gloriam corporis et anime tunc percipiant,
 quamvis anime quorundam prius perceperunt. Ordinatur eciam ut gloria cuius-
 cumque anime que prius vidit divinam essenciam augeatur. Fiet eciam ut multe
 anime que prius non viderunt divinam essenciam, quia purgate non fuerunt, tunc
 corporibus reunite percipient visionem dei. Fiet eciam ut mali extunc non solum
 25 in anima sed eciam in corpore crucientur. Ordinatur eciam ad hoc, quod extunc
 cesset omnis status merendi et demerendi. Propter ista igitur erronee dicitur
 quod frustra fieret iudicium generale si animabus separatis visio clara antea
 redderetur.

Cum infertur, "Igitur videtur quod frustra fiat iudicium si merces illa ante
 30 iudicium animabus reddatur," de mercede que gloriam anime et corporis com-
 prehendit posset concedi sed illa merces non redditur animabus separatis, quia
 gloria corporis ante iudicium de communi lege non reddetur.

Capitulum 8

Sequitur:

Et quia non est dicendum quod illud iudicium est solum verbale, inane et
 ficticium, idcirco super ista quescione invigilamus.

7.9 gauderent] gaudent Bz 11 fiet] fieret Bz 12 tunc] *omitted* Ed 13 diceretur] dicitur B | isti]
omitted Ed 14 tunc¹] nunc Pa | sancte] *omitted* Ed 20 constituta...anime] *omitted* Bz | percipiant]
 gloriam eternam *added* Bz 21 perceperunt] perceperint Ca Vb | cuiuscumque] cuiuslibet B, omni
 Ly 23 quia] que Es 24 percipient] percipiant Es 26 Propter ista] pueriliter Vb 27 fieret] fiet Es
 29 infertur] ingreditur Vb 30 mercede] tamen *added* Bz 31 redditur] reddetur B 32 gloria]
 glorificacio Ed | gloria corporis] *omitted* Bz 8.4 ficticium] fictum Ed | invigilamus] vigilemus A,
 invigilabimus NM

19 ad...ordinatur] Cf. NM, p. 1082 8.3 Et...4 invigilamus] Cf. NM, p. 1030

Positis motivis pro heresi sepe fata, hic inventor ipsius atque defensor verbalem, 5
fictam et frivolam ponit protestacionem seu revocationem. Et in hac parte fiunt
sex: quia primo iste ponit motivum quare predictam materiam indagavit; secun-
do dicit quod conclusioni sue amore veritatis adhesit; tercio manifestat quare
ipse predictam assercionem suam voluit promulgare et publice predicare; quarto 10
dicit quod non fuit intencionis sue aliquid dicere contra fidem, et ideo quandam
fecit protestacionem seu revocationem ne de heresi condempnetur; quinto
verbis dolosis et ambiguis se non pertinaciter zelare pro assercione predicta
pretendit; ultimo narratur quod de revocatione sua petivit fieri publicum instru-
mentum.

Dicit igitur, quod ideo super ista quescione voluit vigilare quia iudicium 15
generale non est solum “verbale, inane et ficticium”. In hiis verbis ad asser-
ciones suas et motiva eius pro assercione sepe dicta relatis, aperte insinuat quod
iudicium generale est frustra, inane et ficticium si anime sanctorum ante iudici-
um videant deum. Sed hoc in precedentibus evidencius est manifestum.

Capitulum 9

Sequitur:

Et in consciencia mea dico, quod libenter essemus pro alia conclusione,
et libencius quam pro ista conclusione negativa, si vera ostenderetur et
necessaria; et si clarum esset in fide quod anime sanctorum nunc viderent 5
faciem dei, nullus haberet tantum defendere istam fidem, nec defenderet,
plus quam nos. Sum enim Christi vicarius, licet indignus, et vicarius
generalis plus habet defendere honorem [domini] principalis quam
quicumque particularis vicarius. Item, quomodo posset aliquis credere
quod, si anima patris mei vel matris mee videret clare faciem dei, quod 10
ego vellem negare? Absit! Unde ubi veritas probaretur clarius, ita liben-
ter et amplius staremus pro conclusione affirmativa [quam negativa].

Hic dicit quod sue assercioni amore veritatis adhesit. Quod ostendit per hoc,
quod libencius esset pro conclusione alia si sibi probaretur esse vera. Si per hoc
credit de heresi excusari, turpiter est deceptus. Nam quilibet hereticus amore 15

5 fata] La: facta W 6 protestacionem] detestacionem Ed 7 predictam materiam] predicta motiva
Bz 9 promulgare] provulgare Ed 11 ne] ut Pz, ut ne Ly 12 zelare] Kilcullen (cf. 12.6); referre Ed,
relatis W 13 publicum] omitted Es 16 ficticium] fictum Ed | ad] cum Ed 17 suas] omitted Ed
eius] omitted Ed | relatis] refert Ed 18 ficticium] fictum Pa Ed 19 est manifestum] patet Bz
9.3 essemus] essem Es 5 viderent] vident CI 6 tantum] tamen A | istam] omitted Bz | defenderet]
defendere Vb Ed 7 Sum] Ly La (cf. line 85, CI p. 33.23, NM); si W 8 domini] NM CI: omitted
W | principalis] principaliter Ed 11 clarius] clare NM 12 quam negativa] CI; quam pro negativa
NM; omitted W (cf. 9. 92). 13 Hic] et Bz 15 de heresi] omitted Es | Nam...hereticus] omitted Bz

9.3 Et...12 negativa] Cf. NM, p. 1030-1, CI, p. 33

veritatis (quam credit) sue heresi pertinaciter noscitur adherere, et tamen, hoc non obstante, heretici de pravitate heretica nullatenus excusantur. Igitur quantumcumque iste amore veritatis (quam credit) adhereat conclusioni negative predictae, scilicet quod anime sanctorum in celo non vident deum, tamen per hoc de heresi nullatenus excusatur.

Quod autem omnes heretici, immo et Iudei et pagani, amore veritatis (quam credunt) suis adhereant erroribus auctoritatibus manifestis ostenditur. Ieronimus enim, ut habetur 24^a, q. 3^a, c. *Heresis*, dicit in hec verba: “Heresis grece ab ‘eleccione’ dicitur, quod scilicet eam sibi unusquisque eligat disciplinam quam putat esse meliorem”. Ex quibus verbis manifeste colligitur quod heretici illas tenent et eligunt asserciones quas reputant veriores, et ita suis heresibus amore veritatis (quam credunt) adherent. Libencius quam multi eorum tenerent contrarias, si eis probarentur esse vere, et tamen per hoc de heresi nullatenus excusantur. Igitur nec iste per hoc poterit de heresi excusari.

De Iudeis eciam idem probatur auctoritate Christi dicentis Iohannis 16°: “Venit hora ut omnis qui interficit vos arbitretur obsequium se prestare deo”. Ex quibus verbis patenter habetur quod Iudei quodam veritatis amore persequerentur apostolos, nec tamen propter hoc fuerunt excusandi; igitur nec iste est de heresi excusandus propter hoc, quod libencius teneret contrarium sui erroris si sibi ostenderetur esse verum.

Item Apostolus de Iudeis ad Romanos 10° dicit: “Testimonium enim perhibeo illis quod emulacionem quidem dei habent, sed non secundum scienciam”, ubi dicit glossa, “Pro dileccione dei putant se facere, sed veram dei dileccionem non habent”. Ex quibus verbis potest patenter inferri quod potest quis hereses impie defensare, putans se hoc facere veritatis amore, licet verum veritatis amorem non habeat et ideo de erroris defensione non est excusatus. Et ita per hoc, quod iste credit assercionem suam esse veram et libencius teneret contrariam si crederet eam esse veram, non potest de heresi excusari, licet per hoc possit haberi quod quodam falso veritatis amore.

16 et] omitted Bz 17 de] sua added Ed | heretica] omitted Es 18 iste] omitted Ed | quam] La Lb Ax: sicut Ly, quod Az | adhereat] adheret Ed | negative] Pa B: nepharie Ly, necessarie W 21 omnes heretici] omnis hereticus Ed 23 hec verba] verbis Vb | Heresis²] autem added B | grece] B S: omitted A 27 quam²] quamvis Ed 29 per hoc] omitted Bz 32 quodam] quodammodo Bz 36 perhibeo] Fi La S: perhibebo A, perhibendo Es 37 quidem] omitted S 38 dicit] omitted Bz | sed] A S: licet Bz 39 habent] habeant Es 41 erroris] errorum Es 42 teneret] sibi added Ly, suam added A 44 quodam] hoc facti Ly

21 Quod...65] Cf. NM. pp. 1084-5. 23 Heresis¹] C.24 q.3 c.27, col. 997 30 Iohannis] 16:2

36 Romanos] 10:2 38 glossa] *Collectanea*, vol. 191, col. 1472

Paulus ante conversionem suam persequabatur ecclesiam dei et negabat
incarnacionem Christi, pro qua libencius laborasset si fuisset sibi probata; et
tamen, hoc non obstante, de errore dampnabili non potuit excusari. Igitur, licet
iste credat assercionem suam esse veram et libencius teneret contrariam si sibi
esse vera et necessaria probaretur, non poterit per hoc de pravitate heretica
excusari, sed per hoc haberi potest quod quodam falso veritatis amore assentit
errori.

Rursum: per verba predicta non potest plus haberi nisi quod iste ignoranter
errat. Sed ignorancia non semper excusat, et specialiter non excusat in casu isto,
sicut inferius ostendetur. Igitur per verba predicta non potest de pravitate hereti-
ca excusari. Quod ignorancia non semper excusat patet manifeste per illud
Actuum 3°, quod dicit Petrus perfidis Iudeis: “Fratres, scio quia per ignoranciam
fecistis, sicut et principes vestri”. Ex quibus verbis patenter colligitur quod Iudei
ignoranter suis erroribus adheserunt, et tamen per talem ignoranciam non
poterant excusari. Sic, licet iste ignoranter teneat et defendat heresim predictam,
et libencius teneret assercionem contrariam si sibi probaretur esse vera, tamen
per hoc non poterit de pravitate heretica excusari. Per talem enim modum omnes
Iudei, Sarraceni et pagani, idolatre, et heretici, immo universaliter omnes er-
rantes, possent se de suis erroribus excusare. Vix enim posset aliquis inveniri
quin diceret quod libencius teneret assercionem contrariam si sibi probaretur
aperte esse vera. Quis enim diceret, quod libencius teneret falsum quam verum?

Patet igitur ex predictis quod iste inventor heresis memorate per verba
predicta et similia non potest de heresi excusari. Est tamen advertendum quod,
licet precise per talia verba non possit errans contra fidem de pravitate heretica
excusari, non tamen est dicendum quod omnis errans contra fidem nitens se per
verba talia excusare est hereticus reputandus, quia potest quis errans contra
fidem in casu aliquo satagens se per verba talia excusare de pravitate heretica
immunis existere. Sed iste inventor heresis sepe dicte nullo modo valet de
pravitate heretica excusari, sicut inferius ostendetur.

Cum igitur dicit, “Libenter essemus pro alia conclusione, et libencius quam
pro ista conclusione negativa”, non dicit asserendo nec opinando sed tantum-

45 Paulus] *omitted* B 47 dampnabili] dampnabiliter Ed 53 et...excusat²] *omitted* Ed | isto] *omitted*
Es 55 excusat] excuset Vb 57 colligitur] habetur Ed 58 adheserunt] adherebant Ed 60 teneret]
revelet Pz, vellet Ly | contrariam] credere *added* Ly 63 possent] Bz: possunt A Vb 64 quin]
quando Pz, qui non Ly 65 quod...teneret] se... tenere B | teneret] diceret Ed 67 potest] poterit Ed
de heresi] *omitted* Ed | Est] Ed: erit W 68 precise] Vb Lb Ed: precipue W | talia] alia B 71 de] a B

modo recitando. Et notatur quod per predicta verba non potest de heresi excusari, sicut ostensum est prius.

Cum autem dicit, “Si clarum esset in fide quod anime sanctorum nunc vident faciem dei, nullus haberet tantum defendere istam fidem, nec defenderet, plus quam nos”, colligitur evidenter quod ipse non credit animas sanctorum nunc videre faciem dei, quia dicit quod si esset clarum, nullus defenderet plus quam ipse: sed ipse non defendit, immo impugnat; igitur non credit hoc esse clarum in fide.

“Sum enim Christi vicarius”: eciam ista verba sonant quod “si deberet defendere quis”; tamen sepe Christi vicarius generalis defendere honorem domini principalis quam particularis plus debet.

“Item, quomodo posset aliquis credere quod, si anima patris mei vel matris mee videret clare faciem dei, quod ego vellem negare? Absit!”. Ex hiis eciam verbis notatur quod non credit animam cuiuscumque separatam clare videre faciem dei.

“Unde ubi veritas probaretur clarius, ita libenter et amplius staremus pro conclusione affirmativa quam negativa”: hoc insinuat quod non tenet conclusionem negativam nisi amore veritatis, sed per talia verba de pravitate heretica minime excusatur.

Capitulum 10

Sequitur:

Sed nos, postquam fuimus in isto statu, studuimus singulariter sanctorum originalia, et attendimus quesciones quas faciunt in ista materia, et frequenter in sermonibus fecimus mencionem; et maxime utile fuit, quia alii vel non habent originalia vel non curant studere in eis. Sunt enim

76 recitando] recipiendo Vb | Et notatur] Fi: secundo notatur B; si vera ostenderetur et necessaria A quod] quare Ly 78 sanctorum] Fi (cf. line 5 above): omitted W 80 nos] ex quibus verbis added Ed 82 impugnat] repugnat Az 84 vicarius...ista] sunt quod scilicet B | sonant] sunt B | si] scilicet B, sic Ly | deberet] debet Bz 85 quis] Pb Ca Pz: quia Ly; omitted B 86 quam...plus] quamvis Vb 87 si] omitted Vb 91 ita] Kilcullen (cf. line 11 above): ubi Pa; omitted Ly; ibi W 92 hoc] hic Ly; per hoc Bz | insinuat] insinuatur Bz | non] omitted Bz 93 nisi] ibi Bz | sed] licet B 10.3 Sed] Fi NM CI: licet W 4 attendimus] acceptavimus Ed | quesciones] conclusiones Bz 5 fecimus] Ly (cf. line 44): facimus W

84 Sum...86 debet] Something may have dropped out of the text. The missing part may have argued that sometimes others besides the general vicar should also defend the lord's honour, though often it is more the responsibility of the general vicar. 10.3 Sed...9 inquisivimus] Cf. NM, p. 1031, CI, p.

hodie studentes et alii applicati quibusdam scriptis et illa habent pro evangeliiis et epistolis, et amplius parum querunt. Et ideo quia ista studui-
mus in originalibus, ista proposuimus, ista inquisivimus.

Hic assignat rationes quare assercionem predictam voluit promulgare et publice 10
predicare, quia scilicet ipse habuit et studuit originalia sanctorum, ut dicit, et alii
vel non habent vel non student, et propter hoc istam assercionem tamquam
ignotam aliis voluit tamquam catholicam divulgare. Sed in istis verbis aperte
insinuat unde sibi acciderit quod in tot hereses est prolapsus. Quia enim in
originalibus sanctorum et in scripturis divinis, absque doctore et sine scolastico 15
exercicio aliisque scienciis que sacre theologie famulari noscuntur nequaquam
prius acquisitis, studere presumpsit, non recte intelligens, ex auctoritatibus male
intellectis quamplures asserciones hereticales nisus est inferre. Et ideo magister
erroris existit qui numquam fuit discipulus veritatis, non attendens illud Ieronimi
ad Paulinum: “Hec a me prescripta sunt breviter (neque enim epistolaris 20
angustia evagari longius paciebatur), ut intelligeres te in scripturis sacris sine
previo et monstrante semitam non posse ingredi” — nec mirum, cum secundum
eundem, ibidem, “Qui variam supellectilem et vilia opuscula fabricant, absque
doctore non possunt esse quod cupiunt”. Quomodo, igitur, iste inscius primitus,
minus eciam peritus, in senectute sua studere incipiens originalia sanctorum, 25
ipsa sine doctore intelligat, cum vix aut numquam valeat unicus reperiri vivens
qui metaphysicam sine doctore addiscat? Revera iste videtur “delirus senex”
quem beatus Ieronimus inter alios temere presumentes scripturas sacras docere
antequam discant acriter reprehendit, dicens ibidem: “Sola scripturarum ars est,
quam sibi omnes passim vendicant”. Et parum post: “Hanc garrula anus, hanc 30
delirus senex, hanc sophista verbosus, hanc universi presumunt, lacerant, docent
antequam discant”.

7 hodie] Ly Lb (cf. line 51, CI, NM): homines W | scriptis] NM: scripturis W | scriptis...illa] scripturis... illas CI | illa] illas Ly 9 proposuimus] proponimus B | inquisivimus] inquirimus B NM CI 11 scilicet] propter added Ed; hoc added A 13 tamquam] omitted Bz | Sed] secundum quod Bz | in] omitted Ed 14 acciderit] accidit Bz | in tot] inter Ed 16 sacre] sciencie Bz 19 existit] extitit A | qui] Pab Bz: et Ed, omitted Pb Ca Vb 20 prescripta] scripta Ca Fi, prestricta S neque...21 paciebatur] S: neque enim epistolares angustie (agniciones Ed) evagare longius paciebantur A; nec B 21 intelligeres] intelligens Es | sacris] sanctis S 22 previo] primo Vb | et] omitted A 23 ibidem] quia added Ly | Qui] quia Ed; qui added Ly | fabricant] fabricantur S 24 inscius] Ly: iustius Pz, iustus W 25 peritus] imperitus B 26 unicus] omitted B 27 metaphysicam] mechanicam B | delirus] esse ille Bz 29 ibidem] omitted B 30 sibi] si Bz omnes] omnis Ed | vendicant] vendicat Pb Ca Vb Ed, vendicent S 31 sophista] soloecista S

18 magister erroris] Cf. C. 24 q. 3 c. 30, col. 998. 19 Ieronimi] *Epistulae*, epist. 53 c.6, ed. I. Hilberg, CSEL, vol. 54, p. 452.

Cum igitur dicit, “Postquam fuimus in isto statu, studuimus singulariter originalia sanctorum”, ostendit unde sibi contingit quod tot hereses dogmatizavit, quod scilicet studuit originalia sanctorum, que nequaquam intelligit, et tamen se intelligere putat, et ideo ad suas hereses, ipsa repugnancia, molitur pertrahere.

Cum vero dicit, “Et attendimus quesciones quas faciunt in materia ista”: Quia etsi a puericia sanctorum originalia studuisset ad multorum contentorum in eis verum intellectum nullatenus pervenisset, quanto magis senex, qui a puericia fluctibus seculi insistebat, et postquam fuit ad istum statum assumptus occupationibus extitit infinitis implicitus, ad verum intellectum profundarum et subtilium veritatum que in sanctorum auctoritatibus inseruntur nequaquam attinget.

“Et frequenter in sermonibus fecimus mencionem”, verba sanctorum erronee pervertendo.

“Et maxime utile fuit”: immo perniciosum extitit et nocivum, quia per sermones suos, ambiciosos quamplurimos ad negandam fidei agnitionem veritatem, et ad predicandam, tenendam, docendam et defendendam hereticam pravitatem induxit, ac inter Christianos dissensiones, emulationes et scismata seminavit.

“Quia alii vel non habent originalia vel non curant studere in eis. Sunt enim hodie studentes et alii applicati quibusdam scriptis, et illa habent pro evangeliis et epistolis, et amplius parum querunt”: Hoc putant nonnulli veritatem de multis habere, qui ante sunt magistri quam discipuli; sed propter aliorum impericiam et ignoranciam ista determinacio nullatenus excusatur.

“Et ideo quia ista studuimus in originalibus, ista proposuimus, ista inquisivimus”: Male studuit originalia, et ideo hereticalia multa proposuit et defendit.

Capitulum 11

Sequitur:

33 singulariter] simpliciter Pa 34 ostendit] bene added Bz 35 quod] quot Ed 36 repugnancia] repugnari Pa B 37 pertrahere] protrahere Es 38 quesciones] suas added A 42 implicitus] Ed: implicatus Bz, implicitis Pa 43 inseruntur] Ed: inferuntur B 46 maxime] nichilominus Az 47 negandam] negandum Bz Ed 48 predicandam] Pa Vb: probandam Bz Ed 50 enim] homines added Bz 51 scriptis] NM: scripturis W | illa] illas Ly 52 Hoc] hic Bz 53 qui...discipuli] Az: hoc/hic put-ant/at B; qui sunt magistri antequam discipuli Ed 55 ista²] Ly La Fi Fr (cf. line 9 above): ita W | ista³] etiam added Az | inquisivimus] Pa Pb Ly (cf. line 9 above): inquirimus B

36 ipsa repugnancia] cf. Jerome, *Epistulae*, epist. 53 c.6; OND 93.226

Numquam tamen mee intencionis fuit dicere aliquid contra fidem, et si aliquid diximus, totum ex nunc revocamus.

Hic ponitur protestacio seu retractacio vel revocacio ficta et frivola inventoris heresis sepe dicte. Circa istam partem facienda sunt tria. Primo enim probandum est quod verba predicta ipsum non excusant quin fuerit et adhuc sit hereticus. Secundo ostendendum est quod assertor heresis ante dicte, licet posset converti ad catholicam veritatem, tamen nullo modo poterit excusari quin fuerit hereticus. Tercio dicendum est qualem revocationem oportet ipsum facere, si velit inter catholicos reputari, que scilicet declararet ipsum non esse hereticum, licet per nullam revocationem poterit declarare se non fuisse hereticum.

Ad evidenciam istorum sunt aliqua notanda, quorum primum est quod due sunt difference credendorum. Quedam enim sunt credenda explicite, et quedam sunt credenda implicite. Patet aperte, quia nullus catholicus debet totam fidem Christianam penitus ignorare; igitur sibi non sufficit solummodo credere fidem Christianam esse veram, sed oportet quod aliquid explicite credat quod ad fidem pertinet Christianam; et ita quilibet catholicus aliquid credere tenetur explicite. Quod Augustinus super Iohanne, prout recitatur de cons. dist. 4°, c. 1°, aperte insinuat, dicens: “Necessarium est visibile sacramentum aque ad ablucionem visibilis corporis, sicut necessaria est doctrina invisibilis fidei ad sanctificationem invisibilis anime”. Ex hiis aperte colligitur quod quilibet Christianus tenetur aliqua addiscere de fide Christiana que credat explicite.

Item, idem Augustinus, ut habetur de cons. distincione predicta, c. *Ante baptismum*: “[Ante baptismum] cathecizandi debet homo prevenire officium, ut fidei principium cathecumini accipiat rudimentum”. Et capitulo sequenti sic legitur: “Ante viginti dies baptismi ad purgacionem exorcismi cathecumini currant, in quibus viginti diebus omnino symbolum, quod est, ‘Credo in deum patrem omnipotentem’, spiritualiter doceantur”. Ex hiis patet quod baptizandi fidem suam, antequam ad alia se transferant, debent addiscere, quod etiam ex

11.3 mee] nostrae CI 4 nunc] tunc Ed 8 posset] possit Es 9 fuerit] sit A 10 qualem] qualiter Ed 11 declararet] Pa Fi: declarat Vb, omitted Es, declaret A 14 credendorum] Pb Ed: credere Pa, in credere Ca, de credere Fi, credendi Es 15 catholicus] christianus Ed 16 penitus] omitted Ed 18 aliquid] aliqua B 20 ad] omitted Vb 25 baptismum¹...baptismum²] Kilcullen: baptismum W homo] hominem Ly 26 principium] primum Ly S | cathecumini] cathecismus Bz 27 viginti] S: vigesimas Ed, vigesima Pa Vb, vigesimam La Ax | dies] Ly S: die Az, diem Bz | ad] Ly Esm S: omitted W | purgacionem] Pa Ly S: purgacionis W 28 currant] Pa Ly Vb Ess S: curant W | viginti] vigesimis Ly 29 spiritualiter] omitted Bz | baptizandi] baptizati Ly 30 alia] aliam Az

11.3 Numquam...4 revocamus] Cf. NM, p. 1031, CI, p.34-5 20 dicens] De cons. D.4 c. 1, col. 1361 24 Augustinus] Rabanus (Friedberg) | Ante baptismum] de Cons. D.4 c.54, col. 1382 26 capitulo sequenti] ibid., c. 55, col. 1382

tractatu de cons., dist. 4^a, c. *Symbolum*, et c. *Cathecismi*, et c. *Non liceat*, et c. *Postquam*, patenter habetur. Ex quo evidenter infertur quod quisque catholicus aliqua credere tenetur explicite.

35 Quod vero aliqua sunt credenda implicite est manifestum. Nam quilibet catholicus tenetur credere totam scripturam divinam; aliqui tamen multa in ea contenta ignorant, et ita non possunt ea credere explicite; sufficit igitur eis quod credant ea implicite.

Porro, quia multi doctrinam Thome recipiunt, pro illis adducenda sunt verba ipsius quibus ostenditur distincio supra dicta. Ait itaque 2^a-2^e, q. 2^a, a. 5°:
40 “Quantum ergo ad primum, prima credibilia, que sunt articuli fidei, non solum tenetur homo explicite credere, sed etiam tenetur habere fidem. Quantum autem ad alia credibilia, non tenetur homo explicite credere sed solum implicite vel in preparacione animi, inquantum paratus est credere quicquid in scriptura divina continetur”. Ex hiis patenter habetur quod aliqua sunt credenda explicite et
45 aliqua implicite.

Secundo notandum est que sunt illa que sunt tenenda explicite. Circa quod dicendum est quod aliqua sunt credenda explicite ab omnibus Christianis de communi lege, quia omnes Christiani de communi lege ea credere tenentur explicite. Alia vero credenda non sunt explicite ab omnibus de necessitate sed
50 ab aliquibus tantum.

Prima credenda explicite sunt illa que sunt apud omnes catholicos tamquam catholica divulgata, cuiusmodi sunt articuli fidei contenti in “Credo in deum patrem omnipotentem”. Illos enim articulos fidei omnes Christiani tenentur credere et addiscere. Preter quos etiam sunt nonnulla alia que omnes credere
55 tenentur explicite, licet explicite in dictis articulis non contineantur — sicut quod anime reprobatorum in infernum descendunt, ubi graviter puniuntur; quod anime electorum que sunt in purgatorio erunt in celo; quod demones in inferno torquentur; quod sunt aliqui alii sancti et boni in celo; et similia — que ideo

31 liceat] licet W 32 quisque] Az Ly: quilibet B 34 sunt] sint Vb 35 aliqui...36 contenta] La: gap contenta Es; quam tamen A 36 ignorant] ignorat Ed | ea] eam A 37 ea] eam Pa Ed 39 distincio] discordia Bz 40 primum] omitted S | fidei] non solum added Pa Ed | non solum] omitted S 41 homo...etiam] A S: omitted B | explicite] implicite Ly | sed etiam] sicut et S; explicite added Ly 42 vel] etiam added B 43 animi] omitted Bz 46 tenenda] credenda Ly | Circa] sicut Vb; omitted Es 47 dicendum] dictum Bz, notandum Ed | explicite] omitted Ed 48 quia...lege²] omitted Es 51 tamquam] omitted Bz 55 explicite²] omitted Ed | contineantur] teneantur Pa 57 que...erunt] purgate sunt Bz | quod] quedam sunt in purgatorio quod added Bz | in³...58 torquentur] sibi extorquentur B

31 Symbolum...32 Postquam] ibid., c. 56, 57, 59, 61, col. 1382-3

debet ecclesia catholica credere explicite quia sunt veritates catholice apud omnes catholicos tamquam catholice divulgate.

60

Aliqua vero sunt credenda explicite non ab omnibus, quia non omnes catholici tenentur credere ea explicite, sed illi, scilicet, qui sciunt ipsa in scriptura divina aut in doctrina ecclesie contineri. Quia illi qui tenentur scire scripturam divinam et doctrinam ecclesie multa tenentur credere explicite ad quorum fidem explicitam alii non tenentur. Propter quod prelati, et maxime prelatus prelato-

65

rum, id est summus pontifex, multa tenentur credere explicite que alii non tenentur explicite credere.

Propter illos autem qui doctrine Thome adherent sunt verba eiusdem in hac materia recitanda. Ait itaque, 2^a-2^e, q. 2^a, a. 6°, “Explicacio fidei oportet quod perveniat ad inferiores homines per maiores, et ideo, sicut superiores angeli, qui inferiores illuminant, habent plenioram noticiam de rebus divinis quam inferiores, ut dicit Dionysius 12° c. *Celestis Hierarchie*, ita etiam superiores homines, ad quos pertinet alios erudire, tenentur habere plenioram noticiam de credendis et magis explicite credere”. Ex hiis verbis patet quod de intencione istius doctoris est quod aliqui tenentur aliqua credere explicite ad quorum fidem explicitam alii non tenentur.

70

75

Sed quereretur forte aliquis, que sunt illa credenda explicite ab aliquibus et non ab omnibus? Ad quod potest responderi quod illa sunt in duplici differentia: quedam enim sunt que de necessitate spectant ad officium aliquorum, sicut qui habent officium predicationis aliqua tenentur credere explicite ad que alii non tenentur; quedam vero sunt ab aliquibus credenda explicite, et non ab omnibus, quia ad aliquorum pervenit noticiam quod in scriptura divina aut doctrina universalis ecclesie explicite continentur, licet hoc ad noticiam omnium nequaquam pervenerit. Sicut aliqui sciunt in sacris literis contineri quod Abraham habuit plures uxores, et quod Heliseus prophetavit post Heliam, et quod Christus fugit in Egyptum, et ideo illi tenentur explicite credere supradicta; aliqui autem ignorant hec in sacris literis reperiri, et illi non tenentur ea credere explicite sed implicite solum. Et sic loquendo de credendis explicite, potest contingere quod

80

85

59 debet] *omitted* Ed | credere] tenetur *added* A | veritates] explicite *added* A 60 catholice divulgate] Ha Ko Ly: catholica divulgata W 61 omnibus] omni B | quia] scilicet *added* Bz 62 sed] *omitted* B 63 Quia] que B | illi] et *added* B | scire] et *added* Pa B 66 tenentur] tenetur Vb 68 qui] que Ed | in] Bz: de Ed; *omitted* Az Vb 70 sicut] Fi Ed S: sint Vb Lb, sunt W | angeli] alii B 72 ut] A S: et B | *Celestis Hierarchie*] A S: B has various readings | etiam] S: ad Pz, ut ad Az, *omitted* Ly | superiores] A S: inferiores B 73 tenentur] A S: tenetur B 74 verbis] *omitted* Ed 88 credendis] credere Ed

84 Abraham] Cf. Gen. 25:1 85 post Heliam] Cf. 3 Kings 19:19 | Christus fugit] Cf. Matt. 2:14

laicus tenetur aliquid explicite credere ad quod credendum explicite episcopus
 90 aliquis, eciam in theologia magister, minime tenetur: si enim laicus sciret in
 scriptura divina reperiri quod Amasias fuit filius Ioas, ipse teneretur hoc credere
 explicite; episcopus autem et magister in theologia, si non teneret in memoria
 quod hoc reperitur in scriptura divina, non teneretur pro tunc hoc credere ex-
 plicite.

95 Isto igitur modo accipiendo credendum explicite ab aliquo, omne credibile
 potest esse credendum explicite ab aliquo. Quia nullum est credibile quin aliquis
 possit scire in scriptura divina vel doctrina ecclesie explicite vel implicite
 contineri; qui autem scit illud in scriptura divina sive explicite sive implicite
 100 contineri tenetur illud credere explicite; ideo, et cetera. Ex hoc sequitur quod
 aliquis tenetur uno tempore aliquid credere solum implicite, et alio tempore
 tenetur illud idem credere explicite. Et hoc quidem Thomas aperte insinuat,
 dicens: “Quantum ad aliqua credibilia, non tenetur homo explicite credere sed
 solum implicite vel in preparacione animi, inquantum paratus est credere
 quicquid in scriptura divina continetur. Sed tunc hoc solum tenetur explicite
 105 credere quando hoc ei constiterit in doctrina fidei contineri.” Hec allegacio fit
 pro illis qui tenent doctrinam Thome.

Tercio notandum est quod heretici sunt in duplici differencia: quidam enim
 sunt scientes heretici, et quidam sunt heretici nescientes. Illi sunt scientes hereti-
 ci qui sciunt se Christiane fidei obviare, sicut apostate a fide, qui fidem Chris-
 110 tianam arbitrantur falsam. Illi sunt heretici nescientes qui putant se tenere fidem
 Christianam sed reputant et tenent pertinaciter quandam fidem esse Christianam
 que in rei veritate non est. Multi enim fuerunt heretici qui putabant se solos
 catholicos et omnes alios eis contrarios a veritate catholica deviare. Hec distinc-
 cio ex verbis beati Augustini que ponuntur 6^a, q. 1^a, c. *Quero*, patenter accipitur.
 115 Ait enim: “Quero ergo quis peccet gravius, qui nesciens heresim incurrit, an qui
 sciens ab avaricia, id est ab idololatria, non recessit? Secundum illam regulam

90 tenetur] Ed Fi: teneretur Az Vb Bz 92 in theologia] omitted B 95 credendum] credere Ed
 101 idem] omitted Ed | explicite] ideo et cetera added Ed 102 aliqua] alia Vb S 104 tunc] hoc
 added A; huius added Vb | hoc] A: huius Vb Fi 105 in] sacra added Bz 108 scientes¹] scienter B
 nescientes] nescienter B, non scientes Ed | scientes²] scienter B 109 apostate] Ly Es Lb: apostatates
 Ca, apostatare W 110 nescientes] nescienter B 115 ergo] B S: enim A | incurrit] incurrerit S | an]
 A S: aut Bz 116 sciens] scienter Ed | recessit] recesserit Pa Es S | illam] quidem added S

91 filius Ioas] 4 Kgs 14:1 102 dicens] 2-2, q. 2, a. 5 114 Quero] C.6 q.1 c.21, col. 559, text
 corrected from Augustine, *De baptismo contra Donatistas*, IV.v.7, ed. M. Petschenig, CSEL, vol.
 51, pp. 229-30.

qua peccata sciencium peccatis ignorancium preponuntur, avarus cum sciencia vincit in scelere. Sed si forte hoc faciat in heresi sceleris ipsius magnitudo quod facit in avaricia scientis admissio, hereticus nesciens avaro scienti coequatur”; ubi dicit glossa super verbo “nesciens”, “Ille est ignorans hereticus qui sequitur opinionem quam putat veriolem, ut 24^a q. 3^a c. *Heresis*”. Ex hiis patenter habetur quod aliqui sunt scientes heretici et aliqui nescientes. 120

Quod eciam aperte probatur, quia Arius, Sabellius et alii plures dampnati fuerunt heretici; sed non fuerunt scientes heretici, quia scripture divine et doctrine apostolice et ecclesie universali putabant se firmiter adherere et in illa doctrina se fundare; igitur non fuerunt scientes heretici, quemadmodum apostate a fide scienter negant Christianam fidem et scripturam sacram, dicentes eam esse falsam et fictam. Fuerunt igitur predicti heretici nescientes, et nonnulli scientes. 125

Quarto notandum est quod errantes contra fidem Christianam oberrant ipso facto, et hoc contingit dupliciter: quia aut errant contra veritatem quam tenentur explicite credere, sicut si quis assereret Christum non fuisse mortuum, putans hoc ad fidem Christianam minime pertinere; quidam autem errant contra veritatem quam non tenentur credere explicite, sicut si aliquis putat Christum non fugisse in Egyptum. Et hoc quidem adhuc contingit dupliciter, quia quidam errant pertinaciter nec parati sunt corrigi, quidam vero errant sed parati sunt corrigi. Ista quatuor predicta possunt per exempla aperta probari, sed videtur quod probatione non egent. Primi autem errantes sunt heretici manifesti, et similiter secundi, et tercii, sed non quarti, quod per multas rationes et auctoritates apertas posset ostendi, sed causa brevitatis unica auctoritas adducetur, qua quatuor predicta probantur. 130 135 140

Est autem auctoritas Augustini, que ponitur 24^a q. 3^a c. *Dixit Apostolus*, qui ait: “Qui sententiam suam, quamvis perversam aut falsam, nulla pertinaci

117 qua] Pa Ly S: que Vb; quod Es | ignorancium] ignorancie S | avarus...sciencia] Augustine: avarum consciencia Ed Lb Es S; avarorum consciencia Az 118 si] ne S | hoc] hunc A | magnitudo] magnificando Vb 119 coequatur] coequetur S 120 ignorans] ignoranter S 121 ut] S: et W 122 scientes] scienter B | nescientes] nescienter B 123 aperte] omitted Ed | Arius] B: arrianus Pa Ed 124 scientes] scienter B 125 universali] Es Ba Ax Fi Fr: universalis W 126 fundare] putaverunt added Ed; nisi fuerunt added W (except Fi) | scientes] scienter B 127 scienter] decedentes Ed, scientes Az 128 nescientes] nescienter Vb 129 scientes] scienter Vb 130 notandum est] sciendum Ed | oberrant] ab added B | ipso] ipsa B 131 facto] omitted B 132 assereret] assentiret A 135 fugisse] fuisse Az Es | hoc] omitted Ed 136 quidam...137 corrigi] omitted B 137 quatuor] ex added Pa | predicta] exempla B | possunt] possent B 139 auctoritates] acciones Vb, ocasiones Bz 141 probantur] probat Bz 143 aut] atque S

120 glossa] C.6 q.2 c.21, v. nesciens, col. 804 142 Dixit Apostolus] C.24 q.3 c.29, col. 998

animositate defendunt, presertim quam non audacia sue presumptionis pepere-
 145 runt sed a seductis atque in errorem lapsis parentibus acceperunt, querunt autem
 cauta sollicitudine veritatem, corrigi parati cum invenerint, nequaquam sunt
 inter hereticos reputandi". Ex hiis verbis patenter infertur quod scientes errantes
 contra Christianam fidem sunt heretici reputandi. Quia secundum verba pre-
 missa errans contra fidem qui non est paratus corrigi est hereticus; sed hereti-
 150 cans scienter contra fidem non est paratus corrigi. Quia errans contra fidem
 debet corrigi per regulam fidei Christiane; qui ergo regulam fidei putat falsam
 non est paratus corrigi; igitur est inter hereticos computandus.

Secundo, ex verbis predictis concluditur quod errans contra veritatem cathol-
 icam quam tenetur explicite credere est hereticus censendus, quia talis non
 155 querit cauta sollicitudine veritatem nec paratus est corrigi. Constat enim quod
 iste qui non credit hoc quod credere debet non solum implicite sed explicite de
 necessitate salutis non querit cauta sollicitudine veritatem, nec paratus est
 corrigi; igitur est inter hereticos numerandus, secundum auctoritatem Augustini
 predictam.

Tercio, ex auctoritate prescripta evidenter ostenditur quod errans pertinaciter
 contra veritatem catholicam quam non tenetur explicite credere est hereticorum
 numero aggregandus. Nam errans pertinaciter contra veritatem catholicam quam
 non tenetur explicite credere, defendens etiam pertinaci animositate falsam et
 iniquam sententiam comprobatur (quia defendens pertinaciter sententiam
 165 falsam contrariam veritati quam non tenetur explicite credere propter solam
 pertinaciam et non propter defensionem inter hereticos numeratur). Sed
 defendens pertinaci animositate falsam et iniquam sententiam secundum
 Augustinum inter hereticos computatur. Igitur errans pertinaciter contra
 veritatem catholicam quam non explicite tenetur credere hereticus est
 170 censendus.

Quarto, ex auctoritate supra dicta infertur quod errans non pertinaciter contra
 veritatem catholicam quam non tenetur credere explicite non est inter hereticos
 computandus. Quia talem dicit Augustinus inter hereticos minime computan-

144 pepererunt] Ed Vb Fi S: per/pre-ceper-it/int Az, ceperunt Bz 145 atque] et S Ed | acceperunt]
 acceperint Vb 146 cauta] A S: tanta B 147 reputandi] deputandi Vb S, computandi Ed | scientes]
 scienter B 148 fidem] veritatem Ed 152 inter] omnes added B 153 concluditur] concludere Vb,
 concluderetur Bz 154 censendus] reputandus Ed 155 cauta] Ed: tanta B, tantam Az | sollicitudine]
 sollicitudinem Az 156 debet] Bz: omitted A Vb | explicite] tenetur added Ed 157 cauta] Es Ed:
 tanta W 162 veritatem] fidem Ed 163 defendens] Bz Ly: defendenti A | etiam] omitted B; enim
 Ly 164 quia...166 numeratur] See website, 2TextProblems.html#s174. | defendens] La Lb Ly:
 describens W 165 non] omitted Bz 166 non] Bz: non solum W 169 veritatem] fidem Ed
 171 dicta] omitted Az Vb 172 explicite] Fi Vbm: omitted W

dum: talis enim paratus est corrigi per regulam fidei Christiane, et ideo non errat scienter contra fidem; querit eciam cauta sollicitudine veritatem <et ideo non contra aliquod quod teneatur credere explicite errat>; quia eciam paratus est corrigi, non errat pertinaciter, sed ex sola simplicitate vel ignorancia errat, et ideo non est inter hereticos computandus. 175

Quinto, notandum est quod non solum per verba, predicationes, dogmatizationes, determinaciones, diffinitiones, asserciones verbales errantes contra fidem de pertinacia convincuntur, verum eciam per facta et opera sepe pertinaces probantur. Ille enim qui presumptione violenta potest convinci negare aliquam veritatem catholicam quam prius agnovit esse catholicam est pertinax reputandus. Item, iste qui correctus legitime se non emendat; item, ille qui molestat vel persequitur catholicam veritatem contrariam defendentes et pravitatem hereticam impugnantes, item ille qui recusat se subicere correccioni et emendacioni illius vel illorum cuius vel quorum interest, item ille qui de veritate penituit informari, item ille qui ad suum tenendum errorem alios premiis, penis vel preceptis aut iuramentis commovet et cogit, item qui cogit alium veritatem catholicam abiurare — est pertinax reputandus. Hiis enim modis aliisque quampluribus est errans de pertinacia convincendus et inter hereticos computandus. 180 185 190

Sexto, notandum est quod differentia est inter protestacionem et revocationem. Protestacionem enim, quantum ad propositum spectat, potest facere tam ille qui errat quam ille qui non errat contra fidem. Errans enim contra fidem protestatur quod non intendit aliquid dicere contra fidem, et talis protestacio, si est vera, declarat protestantem non errare vel non dicere aliquid scienter contra fidem, et in hoc ostendit quod non est scienter hereticus; sed non suffragatur sibi quin possit esse nesciens hereticus. Non errans eciam contra fidem protestatur, per hoc ostendens quod, si erraret, non erraret nisi ex simplicitate vel ignorancia, non ex pertinacia. Revocacio autem non pertinet nisi ad errantem tantummodo; qui enim non errat, non debet aliquid revocare. Sed qui errat contra fidem, cum cognoverit se errasse, tunc debet facere tam revocationem quam protestacionem, quia debet fateri se errasse et debet promittere quod de cetero contra fidem nequaquam errabit. 195 200

175 cauta] tanta Az Vb | veritatem] Kilcullen: veritatem et ideo non contra aliquid (aliquod Bz Ly) quod tenetur (teneatur Bz) credere explicite errat (errat omitted B) W. See website, 2TextProblems.html#s175. 178 computandus] reputandus Vb 179 predicationes] predicationis Ed | dogmatizationes] Ca B: dogmatizare et acciones Pa, dogmatizantes seu per Ly 181 fidem] veritatem Ed 184 emendat] emendaret Bz 186 hereticam] non added Es 188 premiis] Lb: prius La, parvis Bz; omitted A 189 commovet] Kilcullen: commovit A, non novit B | cogit¹ coegit Ly 190 enim] omitted Bz | modis] Lb Fi: innumeris W 201 contra] errorem added Az B

205 Septimo, notandum est quod revocacio quam facit errans contra fidem non debet esse condicionalis, sed debet esse pura et absque omni condicione. Sicut enim penitencia de peccato commisso non debet esse condicionalis sed sine condicione, ita non debet quis errans revocare errorem suum sub condicione sed absolute. Videtur quod aliqui errantes contra fidem, et eciam aliqui non errantes,
 210 ex consuetudine revocant aliqua sub condicione, dicentes, “Si aliquid dixi vel dixero contra fidem, revoco totum”. Talis revocacio magis dicenda est protesta- cio quam revocacio; talis enim non fatetur se errasse, sed fatetur quod non dixit vel dicet scienter aliquid contra fidem et quod, si sciverit se dixisse aliquid contra fidem, paratus est revocare <magna autem differencia est inter revoca- cionem et protestacionem si sciret aliquid dicere contra fidem revocare>; talis
 215 enim non revocat, sed protestatur se paratum revocare si se cognoverit contra fidem errasse vel errare.

Hiis visis probanda sunt tria que in principio huius capituli premissa fuerunt, quorum primum est quod inventor heresis sepe dicte (scilicet quod anime
 220 sanctorum in celo non videbunt clare deum ante diem iudicii) non potest per verba que hic dixit aliquid excusari quin fuerit et adhuc sit hereticus. Quod probatur sic: Per verba communia catholicis et hereticis obduratis ac perfidis non potest tenens heresim contrariam veritati catholice quam tenetur credere explicite excusari quin fuerit et adhuc sit hereticus. Quia heretici verba talia
 225 communia catholicis et hereticis proferentes morem simie imitantur, que, cum sit expers penitus rationis, in quibusdam gestibus et actibus sequi animal racio- nale conatur, licet non sit (1^a q. 1^a, *Si quis inquit*). Heretici cum sint a fide catholica alieni, in quibusdam verbis catholicos imitantur, sed frustra, quia per verba talia minime excusantur. Sed verba predicta que iste profert sunt commu-
 230 nia catholicis et hereticis obduratis et perfidis. Dicunt enim catholici, dicunt et omnes nescientes heretici, quantumcumque obdurati et perfidi, quod non est intencionis eorum aliquid dicere contra fidem et, si aliquid dixerint, revocant totum. Talem enim protestacionem et revocacionem, que magis dicenda est

209 Videtur] Pa Vd: unde W 210 aliqua] Ed: aliquid Lb, aliquod La, aliqui W | sub] La Lb Pz: cum Fi Frm; sine W | dixi] dixerim Es 212 errasse] errare Bz 213 aliquid¹] Bz: *omitted* W | fidem] veritatem Ed 214 revocare] Kilcullen: revocare magna autem differencia est inter revocacionem et protestacionem si sciret aliquid dicere (dixisse Es Fi) contra fidem (paratus est *added* Es) revocare W. See website, 2TextProblems.html#s180. 216 paratum] probatum Pa 218 fuerunt] sunt Ed 219 inventor] intencio Ly 220 potest] possit Bz 221 dixit] dicit Vb 225 proferentes] *omitted* Bz que] qui Es 227 Si...inquit] si qui sint (sunt Ed) W | sint] sunt Ed 228 catholicos] Lb Ed: catholicis W 229 verba¹] *omitted* Ed | communia] contraria Vb Es 230 enim] Fi Ly: *omitted* W et³] Fi Ly: *omitted* W

227 Si...inquit] C.1 q.1 c.70, col. 382.

protestacio quam revocacio, omnes Sabelliani, omnes Arriani, omnes Donatiste, omnes Greci et ceteri heretici universi (qui alios sibi contrarios reputabant 235 hereticos et se catholicos) saltem protestati fuissent: qui tamen per talem protestacionem nullatenus excusati fuissent. Igitur cum iste teneat heresim contrariam veritati quam tenetur credere explicite, per verba huiusmodi minime excusatur quin fuerit et adhuc sit hereticus.

Et si dicatur quod per illam rationem nullus errans contra fidem per talem 240 protestacionem excusaretur quin esset hereticus (cum talis protestacio sit communis catholicis et multis hereticis, quia omnibus hereticis qui sunt nescientes heretici), secundum quod tenens aut predicans heresim contrariam veritati catholice: probabiliter potest dici quod nullus errans pertinaciter apud deum per talem protestacionem poterit excusari, licet apud ecclesiam, que decipi potest, 245 possit errans contra veritatem catholicam quam non tenetur credere explicite excusari si per alium modum de pertinacia convinci non possit — et tunc quidem non excusatur solummodo per protestacionem huiusmodi, sed simul per talem protestacionem et defectum probacionis per alium modum de pertinacia convincendi. Sed qui tenet, docet, aut predicat heresim contrariam veritati 250 catholice quam tenetur credere explicite, et hoc ipse scit, constat quod de heretica pravitate convincitur, et ideo talis per protestacionem huiusmodi nullo modo poterit excusari.

Dicunt igitur quod ista duo sunt probanda. Primum est quod iste, qui tenet et predicat heresim contrariam veritati quam tenetur credere explicite statim, 255 absque maiori inquisitione vel examinatione, est hereticus iudicandus. Secundum quod licet talis possit converti ad catholicam veritatem, tamen nullo modo, nec per protestacionem predictam nec alio modo quocumque, poterit excusari quin fuerit hereticus.

Primum aperte probatur sic. Illa veritas catholica que est apud omnes catholicos tamquam catholica divulgata est ab omnibus credenda explicite; hoc ex notabili secundo supra scripto colligitur evidenter. Sed hec, “Anime sanctorum 260

235 qui] quia Ed 236 se] seipsos esse Bz | protestati] Fi Ly: probari Ca Vb La Ax, probati W

241 quin...hereticus] quia de heretica Vb; de pravitate heretica Bz | sit] sic added Ed

242 quia...hereticis²] omitted Es | nescientes] nescienter Bz

244 probabiliter] probandum est Vb, probandum Bz 248 non...per¹] eum non excusat protestacio

Ly | per protestacionem] Kilcullen: per talem (illam Ko) protestacionem Ha Ko; protestacio W

huiusmodi] solum added Az B 249 talem] huiusmodi Ed 251 constat] posse Ly | quod] Bz Pz:

omitted W 252 convincitur] convinci A 254 Dicunt...quod¹] Es: dico quod Ax, octavo igitur W

qui] omitted Pa Vb 256 vel examinatione] omitted A | Secundum...259 hereticus] omitted B

(except Fr) 260 catholica] omitted Ed 262 secundo] Pa Vb La Lb: tercio A | hec] quod Az Ly

262 secundo] See above, line 153.

in celo clare vident deum”, postquam iste ad papatum fuit assumptus et ante, fuit
 apud omnes catholicos tamquam catholica divulgata, quia diu postquam iste
 265 papatui presidebat nullus catholicus eam in dubium revocavit. Igitur tenebatur et
 tenetur eam credere explicite, sicut illam, “Christus fuit passus”. Ex quo se-
 quitur quod iste tenet et predicat heresim contrariam veritati quam tenetur
 credere explicite. Ideo statim, sine maiori inquisicione vel examinatione, hereti-
 cus est iudicandus. Hoc enim ex quarto notabili suprascripto colligitur evidenter;
 270 ibi enim probatum est quod omnis talis errans est hereticus manifestus, et ideo
 quando constat quod talis errat, est hereticus reputandus.

Hoc eciam aliter consimiliter probatur. Qui teneret et doceret Christum non
 fuisse passum et mortuum, ideo esset statim hereticus reputandus quia apud
 omnes catholicos tamquam catholicum divulgatur quod Christus fuit passus et
 275 mortuus. Igitur quicumque negat veritatem catholicam que apud omnes tam-
 quam catholica divulgatur est hereticus reputandus. Nec est de tali querendum
 an paratus sit corrigi vel non sit paratus corrigi, an protestetur vel non proteste-
 tur, sed statim est hereticus reputandus. Aliter enim inter errantes contra illa que
 tenentur credere explicite et inter errantes contra illa que non tenentur credere
 280 explicite diferencia assignari nequiret.

Item, errans contra fidem, si debet de pravitate heretica excusari, oportet
 quod per ignoranciam excusetur. Errans igitur contra fidem qui laborat ignoran-
 cia que non excusat nisi probetur, antequam probetur non debet per ignoranciam
 excusari. Sed qui errat contra veritatem que apud omnes catholicos est tamquam
 285 catholica divulgata <vel ignorat talem veritatem esse apud omnes tamquam
 catholicam divulgatam vel> laborat ignorancia que ipsum apud ecclesiam non
 excusat nisi ignoranciam talem probaverit, quia secundum sanctos canones, illa
 que publice fiunt nemini licet ignorare, et si talem ignoranciam allegaverit,
 ipsam probabit (9^a, q. 1^a, *Ordinaciones*, in textu et in glossa). Igitur qui negat
 290 catholicam veritatem communiter apud catholicos divulgatam, si protestando
 qualitercumque se voluerit per ignoranciam de pravitate heretica excusare,
 oportet quod ignoranciam huiusmodi probet. Unde si iste posset probare le-
 gitime quod numquam audivit aliquem catholicum predicare, tenere, docere vel

264 quia diu] quamdiu Ed 265 catholicus eam] casus eum Ed 266 tenetur] eciam added Ed
 267 predicat] et probat added Es 268 Ideo] Es La: qualiter Az; quare Ed 275 catholicam] omitted
 Ed 283 probetur²] probet Ly 284 Sed] similiter A 285 divulgata] Kilcullen: divulgata vel (ideo
 Az, nec Ed) ignorat (ignoret Vb) talem veritatem esse apud omnes tamquam catholicam divulgatam
 vel (non A) W (except La). See website, 2TextProblems.html#s189. 286 non] omitted Ly
 290 communiter] omitted Bz 292 posset] potest Bz

269 quarto] See above, line 171 289 Ordinaciones] C.9 q.1 c.5, col. 602; gloss v. nisi probare, col.
 866

asserere animas sanctorum in celo videre deum, posset de pravitate heretica
excusari, sed aliter non — sicut etiam si quis negans Christum fuisse passum 295
per protestacionem huiusmodi (scilicet quod non intenderet aliquid dicere contra
fidem, et si diceret, totum revocaret) de pravitate heretica excusaretur, nisi per
alium modum de pertinacia convinceretur.

Sic ergo pro prolixitate vitanda probatum est unica ratione quod per sacros
canones asserentes quod nulli licet ignorare ea que publice fiunt, geruntur, et 300
tenentur posset multipliciter confirmari quod inventor heresis sepe fate, per
illam protestacionem quam facit, nullo modo potest excusari quin fuerit et adhuc
sit hereticus.

Secundum autem probandum est quod, licet possit converti ad catholicam
veritatem, tamen nullo modo — nec per protestacionem predictam nec alio 305
modo quocumque — poterit excusari quin fuerit hereticus. Quod breviter sic
probat. Qui in rei veritate est hereticus, licet possit converti, tamen nullo modo
poterit excusari quin fuerit malus. Sed iste fuit hereticus, igitur, licet possit
converti ad catholicam fidem, tamen non excusari poterit quin fuerit hereticus.

Maiores est manifesta. Minor probatur primo per predicta, quia predicavit et 310
docuit heresim contrariam veritati catholice quam tenetur credere explicite,
igitur fuit hereticus.

Secundo probatur sic. Sicut patet ex quinto notabili, errans contra catholicam
veritatem non solum convincitur per verba que asserit sed etiam per facta et
opera; et ideo ad convincendum istum de pertinacia et heretica pravitate non 315
solum attendenda sunt verba ipsius, sed simul cum verbis consideranda sunt
opera eius per que aliquis de pertinacia convincitur manifeste.

Preterea sic. Errans contra fidem qui predicantes, docentes, vel defendentes
aut tenentes catholicam veritatem, et impugnantes hereticam pravitatem, perse-
quitur et molestat est hereticus iudicandus, sicut tactum est in quinto notabili 320
suprascripto. Sed iste predicantes et tenentes catholicam veritatem, scilicet quod
anime sanctorum in celo vident deum, et impugnantes contrariam hereticam
pravitatem, persequitur et molestat. Igitur hereticus est censendus.

294 posset] potest Bz 296 per] Esb Ly: omitted W 297 excusaretur] Fr Ed: excusari Az; excusari
non posset Es Lb 302 facit] fecit Ed | potest] possit Ed | fuerit] fuit Ed 307 possit] posset Ed
314 convincitur] Esm Fi: vincitur W 315 opera] eius added Bz 317 per...aliquis] per aliqua B;
enim added Bz 318 Preterea] primo B

295 sicut...298 convinceretur] He must be able to prove that he had never heard any Catholic
preach that Christ had suffered—this point seems to have dropped out. 313 quinto] See above, line
179

Maior istius rationis est manifesta, que tamen multis modis ostenditur,
 325 primo sic. Reprobi circa fidem sunt heretici reputandi. Qui autem predicantes
 veritatem catholicam et pravitatem hereticam impugnantes persequitur et mole-
 stat est reprobis circa fidem: quia dampnabiliter veritati resistit; qui autem
 dampnabiliter veritati resistunt sunt reprobi circa fidem, teste Apostolo, qui 2^a
 330 ad Timotheum 3°, ait, “Quemadmodum autem Iannes et Mambres restiterunt
 Moyse, ita et hii resistunt veritati, homines corrupti mente, reprobi circa fidem”;
 et per consequens sunt heretici iudicandi.

Secundo sic. Errans contra fidem qui persequitur et molestat veritatem
 catholicam confitentes et pravitatem hereticam impugnantes non querit cauta
 sollicitudine veritatem, nec paratus est corrigi. Talis autem est hereticus mani-
 335 festus, secundum Augustinum, ut habetur 24^a, q. 3^a, *Dixit Apostolus*. Igitur tales
 persequentes veritatem catholicam confitentes sunt heretici manifesti.

Item sic. Gravius peccat et delinquit qui veritatem catholicam predicantes
 impugnat quam qui tales non recipiunt. Sed qui non recipiunt predicatorum
 catholice veritatis peccant mortaliter, testante ipsa veritate, Matthei 10°, que ait:
 340 “Quicumque non receperit vos vel audierit sermones vestros, exeuntes foras de
 domo vel civitate excutite pulverem de pedibus vestris. Amen dico vobis,
 tollerabilius erit terre Sodomorum et Gomorreorum in die iudicii quam illi
 civitati”. Igitur gravius, vel non minus, peccant qui ideo alios persequuntur vel
 molestant quia catholicam tenent vel predicant veritatem et pravitatem impug-
 345 nant hereticam. Sed peccatum tale et tam grave non est sine pertinacia. Igitur
 tales sunt pertinaces, et per consequens heretici sunt censendi.

Sic igitur probata est maior, quod errans contra fidem qui predicantes et
 asserentes catholicam veritatem aut impugnantes hereticam pravitatem perse-
 quitur et molestat est hereticus iudicandus. Minor autem, quod iste predicantes
 350 et tenentes animas sanctorum in celo videre deum et impugnantes contrariam
 hereticam pravitatem persequitur et molestat, per opera eius aperte probatur:
 primo, quia ideo, ut fertur, quemdam predcatorem in theologia magistrum
 carceri mancipavit; secundo, quia, ut dicitur, volentes predicare veritatem

325 primo] modo *added* Ed 326 et¹] reprobantes *added* Es | impugnantes] *omitted* B 332 Secundo]
 tercio Az 333 cauta] Pa Ess Ed: tanta W 336 confitentes] *omitted* Bz 337 Item] tercio Bz
 peccat...delinquit] peccant et delinquant Bz | predicantes] veritatem Ed 338 tales] Bz: *omitted* W
 Sed...recipiunt²] Pb Bz: *omitted* Ed 339 veritatis] et tamen *added* Ed 340 receperit] Ly S: recipit
 W | vel] neque Ly S; non *added* Bz | audierit] audiet Az 342 erit] Es Ly S: est Az Vb 343 Igitur
 gravius] *omitted* Es 345 tale] tantum *added* Bz 349 iste] isti Pa Vb

329 Timotheum] 2 Tim. 3:8 335 Dixit Apostolus] C.24 q.3 c.29, col. 998 339 Matthei] 10:14-15

catholicam privavit sermonibus consuetis; tercio, quia, ut narratur, quosdam
amicos suos suadentes sibi veritatem predictam male portavit; quarto, quia, sicut
fertur, scripta defendencium veritatem predictam conatur pervertere et eripere
eos in verbis, ut sic cogat eos a veritate consona cessare. Ista et multa alia que
dicitur fecisse in defensores veritatis catholice consistunt in facto, et ideo non
per rationem vel auctoritatem sed per testes et alia documenta legitima sunt
probanda.

Secundo, per opera eius ostenditur quod est hereticus manifestus. Nam
errans contra fidem qui in favorem sui erroris reprobos et malignos promovet et
exaltat hereticus est censendus, quia talis non est paratus corrigi, et per conse-
quens est hereticus reputandus. Sed inventor heresis sepe dicte in favorem
erroris sui hereticos, reprobos et malignos, ut refertur, promovet et exaltat; igitur
hereticus est censendus. Maior est manifesta. Minor in facto consistit, et ideo
per legitima documenta est probanda.

Ex dictis aperte colligitur quod secundo promittebatur probandum in princi-
pio istius capituli: quod, scilicet, licet assertor heresis antedicte possit converti
ad catholicam veritatem, tamen nullo modo poterit excusari quin fuerit hereti-
cus.

Tercio principaliter est dicendum qualem revocationem ipsum oportet facere
si velit inter catholicos reputari, que scilicet declaret ipsum non esse hereticum
(licet per nullam revocationem poterit declarare se non fuisse hereticum). Ad
cuius evidenciam est sciendum quod errantes primo modo, secundo et tercio, de
quibus dictum est in quarto notabili, ad hoc quod debeant catholici reputari,
necesse est quod simpliciter et absolute sine omni condicione (sicut dictum est
in quinto notabili) revocent suum errorem et fateantur se errasse. Errantes autem
quarto modo, de quo dictum est in <quinto> notabili quarto prescripto, si cog-
noverint se errasse, per puram revocationem absque omni condicione ad hoc
quod pro catholicis habeantur satisfacere restringuntur. Si autem aliquis erraverit
quarto modo, non tenetur aliquid revocare proprie loquendo, sicut ante dictum

354 quosdam] Bz: quondam A Vb 355 male...356 predictam] *omitted* Es Ax Lb 356 eripere]
arripere Ed, capere Es 358 fecisse] Ed: *omitted* W 365 hereticos] *omitted* Ed | et malignos]
omitted A 368 secundo] duo A | promittebatur] promittebantur Pa Ed | probandum] probanda Pa Ed
369 licet] *omitted* Ed | possit] posset Vb 372 Tercio] Ly: secundo W 373 que] Ed Bz: qua Az Vb
376 quarto] tercio Ed 378 se] sic *added* Bz 379 in] Kilcullen: in quinto W | quarto²] *omitted* Ly
prescripto] suprascripto Ly; scripto Az 380 per] Lb: *omitted* W | puram] Vb La Lb Fi: primam W
381 restringuntur] astringuntur B

376 quarto] See above, line 130 378 quinto] Rather, in the seventh, above, line 205

379 quinto...quarto²] See above, line 130

est in sexto notabili, sed sufficit sibi facere protestacionem, nisi per alia verba eius aut opera possit de pertinaci animositate convinci.

385 Ex istis duo liquide constant. Primum est quod omnes heretici, sive sint
scientes heretici sive nescientes heretici (de quorum differencia dictum est in
tercio notabili suprascripto), et omnes eciam catholici qui sciunt se ex ignoran-
cia vel simplicitate contra fidem errasse, ad hoc quod pro catholicis habeantur,
tenentur errorem suum pure et absolute et simpliciter sine omni condicione,
390 notificacione et palliacione revocare et se errasse fateri. Secundum est quod
catholicus errans ex sola simplicitate non tenetur aliquem errorem revocare, sed
si nichil habetur contra ipsum nisi quod talem errorem tenuit absque omni
pertinacia opinando antequam sibi constiterit quod erravit, sufficit quod protest-
etur se ex intencione nichil dixisse contra fidem et quod paratus est revocare, si
395 cognoverit se errasse.

Primum istorum auctoritate, exemplis, et racione probatur. Auctoritate
quidem primo Leonis pape, ut habetur 1^a, q. 7^a, c. *Saluberrimum*, evidenter
ostenditur. Ait enim: “Saluberrimum et spiritualis medicine utilitate plenissi-
mum est ut (sive presbyteri, sive diaconi, sive subdiaconi, aut cuiuscumque
400 ordinis clerici) qui se videri correctos volunt atque ad fidem catholicam, quam
pridem amiserant, rursum reverti ambiunt, prius errores suos et ipsos auctores
erroris a se dampnatos sine ambiguitate fateantur, et sensibus pravis eciam
peremptis, nulla desperandi supersit occasio, nec ullum membrum talium possit
societate violari, cum per omnia illis professio propria ceperit obviare”. Ex
405 quibus verbis evidenter colligitur quod omnes errantes contra fidem, qui volunt
videri correcti, suos errores revocare tenentur.

Ad hoc est facile respondere quod errantes primo modo, secundo, tercio et
quarto, si se errasse cognoverint, tenentur velle videri correcti, et ideo pure et
sine omni condicione suos errores revocare tenentur. Errantes autem quarto
410 modo, si se errasse nequaquam cognoverint, non tenentur de hoc velle videri
correcti pro tunc; sed nec tenentur tunc scire se errasse.

385 Ex...omnes] *omitted* Es Ax Fi 387 eciam] *omitted* Ed 391 simplicitate] credere *added* Az B
394 contra...et] eciam A 396 probatur] probaretur Az 397 ut habetur] *omitted* A 401 pridem] Es
Fi S: quidem W 403 peremptis] ut *added* Bz 404 violari] violentari Ed 405 verbis] *omitted* Ly
407 Ad] sed dices forte ex hac auctoritate videtur posse inferri quod qualitercumque errantes
teneantur errorem suum revocare si voluerint videri correcti cuius tamen oppositum assumitur in
secundo quod sequitur ex dictis ad Ly | tercio] *omitted* Vb

383 sexto] See above, line 192 387 tercio] See above, line 107 397 Saluberrimum] C.1 q.7 c.21,
col. 435 407 hoc] The objection seems to have dropped out of the text. The editor of Ly has
attempted to supply it, presumably by conjecture.

Ad predictam conclusionem est concilium Martini Pape, in quo, ut legitur 1^a, q. 7^a, c. [Si quis episcopus, dictum est:] “Si quis episcopus vel alicuius episcopi presbyter aut diaconus in alicuius heresis opinionem offenderit, et ob hanc causam fuerit excommunicatus, nullus episcopus in communione eum recipiat, nisi prius in communi concilio, porrecto fidei sue libello, satisfaciat omnibus, et ita liberam teneat suam purgacionem. Hoc idem et de fidelibus laicis sit decretum, si in aliquam heresis opinionem fuerint nominati”. Ex quibus verbis datur intelligi quod omnes errantes contra fidem qui errores suos revocare tenentur pure suam debent confiteri fidem, et per consequens pure et absque condicione suos errores revocare.

Hoc etiam ex decreto Pape Lucii, quod ponitur Extra, *De hereticis, Ad abolendam*, potest intelligi vel colligi evidenter.

Verum quia auctoritates predictae, et alie de ista materia, ad intellectum perversum possunt trahi, sunt duo notanda, quorum primum est, quod in auctoritatibus predictis quedam ponuntur que sunt de iure humano positivo; aliquid autem continent quod est de iure divino, quod omnes summi Pontifices et omnia concilia generalia mutare non possunt. Asserunt enim auctoritates prefate quod errantes contra fidem errorem suum revocare pure tenentur, quod verum est secundum legem divinam, quantum ad simplicitatem revocationis, presertim si aliqui scandalizati fuerint de errore. Debent enim errorem dimittere et, propter scandalum sedandum, fateri se errasse et veritatem catholicam fateri, iuxta illud Matthei 10°, “Omnis ergo qui confitetur me coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre meo qui in celis est”, et ad Romanos 4°, “Corde creditur ad iusticiam, ore autem confessio fit ad salutem”. Quod autem secundum concilium Martini pape errantes debeant libellum fidei sue in concilio communi porrigere, et secundum Lucium papam heretici debent suam heresim abiurare, est ex iure humano et ex iure positivo, quod ex causa iusta instituitur et posset ex rationabili causa mutari.

413 c...est] Kilcullen: c. W 414 diaconus] vel acolitus added A | in...heresis] Ess S: in alicuius Vb Lb; omitted W 418 aliquam] Es Fi S: aliqua A | opinionem] B S: opinione A | nominati] Bz Fi S: nodati A 421 errores] tenentur added Bz 423 vel colligi] omitted Bz 424 alie] alia Ed 426 humano] et added Ed 427 omnes] omnino Bz | omnia] omitted B 428 enim] autem A 432 sedandum] Vb Es Fi: credendum Pa Pz, cedendum Pb Ca, eruendum Ly 433 confitetur] confitebitur S | hominibus] omnibus Ly 437 est] Esb La Lb: et Pa Vb Ed; omitted Pb Ca 438 humano...iure] omitted B | iusta] omitted B | instituitur] noscitur institutum Es | et²] omitted Ed posset] potest Ed

413 Si¹...episcopus¹] C.1 q.7 c.22, col. 435-6 422 Ad abolendam] X 5.7.9, col. 780 433 Matthei] 10:32 434 Romanos] 10:10

440 Secundo sciendum est quod heretici sic tenentur suum errorem revocare
quod et debent simpliciter et pure fateri se graviter deliquisse, et ideo secundum
canonicas sanctiones sunt graviter puniendi; sed errantes contra fidem ex sola
simplicitate vel ignorancia absque omni pertinacia, licet pure et sine omni
condicione debeant revocare suum errorem, non tamen tenentur fateri se errando
445 peccasse, saltem mortaliter. Nec post revocationem huiusmodi est eis penitencia
imponenda, nisi forte sponte vel ad cautelam vel ex humilitate voluerint peniten-
ciam sustinere. Nec propter talem errorem sunt infamia aliqua notandi.

Sic igitur auctoritatibus patet quod omnes heretici, sive scientes sive ne-
scientes, si voluerint correcti videri, et eciam omnes catholici errantes postquam
450 cognoverint se errasse, pure et sine omni condicione et palliacione suum debent
revocare errorem, fatendo se errasse et protestando quod de cetero scienter
contra catholicam veritatem nequaquam intendunt errare.

Hec eadem assertio aperte probatur exemplis. Primum autem exemplum
habetur in decretis, 1^a q. 7^a, c. *Maximum*, ubi de quodam heretico dicit Leo
455 papa: “Maximum quoque ex laico, reprehensibiliter licet ordinatum, tamen si
donatista iam non est, et a spiritu scismatice pravitatis alienus est, ab episcopali
(quam quoquomodo adeptus est) non repellimus dignitate, ita ut ipse libello ad
nos directo catholicum se esse manifestet”. Ex quibus verbis habetur quod iste
quondam donatista pure et sine omni condicione debuit manifestare se esse
460 catholicum, quod facere nequaquam potuit nisi pure et sine omni condicione
heresim abnegando.

Secundum exemplum ponitur, c. *Donatum*, de quodam alio, de quo idem
Leo papa sic ait: “Donatum autem Seiacensem ex Novaciano (ut comperimus)
cum sua plebe conversum, ita Dominico gregi volumus presidere, ut libellum
465 sue fidei meminerit ad nos dirigendum, quo et Novati dogmatis dampnet er-
rorem, et plenissime confiteatur catholicam veritatem”. Ex hiis colligitur quod
iste Donatus debuit plenissime catholicam veritatem confiteri; igitur et debuit
pure et sine omni condicione pravitatem hereticam abnegare.

Tercium exemplum ponitur de cons., dist. 2^a, c. *Ego Berengarius*, ubi clare
470 habetur quod Berengarius pure et sine omni condicione et palliacione sane

441 et¹] omitted Ed 442 errantes] ignorantes Ed 443 vel] et Ed 445 saltem] omitted Es 446 vel¹] omitted B | voluerint] Pa Ly: voluerit Pb Pz Ca Fr, velint B 448 scientes] scienter Bz | nescientes] nescienter heretici Bz 450 cognoverint] cognoverunt Ed 452 intendunt] intendunt Ed 455 reprehensibiliter] Az Fi S: reprehensibili Ed 460 omni] omitted Az Vb 463 sic] omitted B 465 Novati] S: novacianem Az; novaci- W 466 confiteatur] Es Fi Ed S: confiteri Az Vb

454 Maximum] C.1 q.7 c.19, col. 435 462 Donatum] C.1 q.7 c.20, col. 435 469 Ego Berengarius] De Cons., D.2 c.42, col. 1328

revocavit errorem, immo anathematizavit, dicens: “Ego Berengarius, indignus ecclesie sancti Mauricii Andegavensis diaconus, cognoscens unam catholicam et apostolicam fidem, anathematizo omnem heresim, precipue eam de qua hactenus infamatus sum, que asserere conatur panem et vinum”, et cetera. Ex hiis verbis patenter habetur quod iste pure et sine omni condicione ac pallia- 475
cione suum revocavit errorem.

Quartum exemplum est de beato Augustino, qui quandoque perpendit errorem, absolute pure et sine omni condicione revocavit eundem. Unde in epistola ad Vincencium, et ponitur 23^a, q. 6^a, c. *Vides*, sic dicit: “Mea primitus sententia erat, neminem ad veritatem Christi cogendum, verbo esse agendum, 480
disputatione pugnandum, ratione vincendum, ne fictos catholicos haberem, quos apertos hereticos noveram. Sed hec opinio mea non contradicencium verbis tantum, sed demonstrancium superabatur exemplis”. Ex quibus verbis patenter habetur quod beatus Augustinus pure et sine condicione fatebatur opinionem suam superatam a veritate fuisse, et ita opinionem suam pure et sine 485
omni condicione revocavit. Non enim in revocatione necesse est uti verbo revocandi, sed sufficit verbis equipollentibus uti.

Si enim dicit quis, “Reprehendo hanc opinionem meam vel sententiam”, vel “Dico esse falsam”, aut “contra veritatem”, immo si dicit, “Fateor assercionem contrariam esse veram”, vel verba equipollencia profert, in rei veritate pure et 490
sine omni condicione errorem suum pretendit revocare. Et isto modo Augustinus errores revocavit quamplures, ipsomet testante, qui in principio libri *Retractacionum* ait: “Iam diu illud facere cogitabam atque disponebam quod nunc adiuvante Domino adgredior, quia differendum esse non arbitror, ut opuscula mea — sive in libris, sive in epistolis, sive in tractatibus — cum quadam 495
iudiciaria severitate recenseam, et quod me offendit velut censorio stilo denotem. Neque enim quisquam, nisi imprudens, ideo quia mea errata reprehendo me reprehendere audebit. Sed si dicit non ea debuissse a me dici que postea michi eciam displicerent, verum dicit, et mecum facit; eorum quippe reprehensor est quorum et ego sum”. Et postea ait: “Quicumque ista lecturi sunt, 500

471 errorem] *omitted* Bz 472 Andegavensis] ecclesie *added* W (except Es Ba Fi) | unam] veram Es Ed S 474 que] Ca Esm Ed S: qua Pa Pb Vb La Lb Fi | asserere] astruere Ed S | conatur] Es Pz S: conor Az Vb La Lb Ax, cognatur Ly 477 perpendit] predicavit Ly 479 Mea] S Vb Es Ed: in ea W 480 cogendum] esse *added* Esm S 482 non] S: *omitted* Vb | contradicencium verbis] contra divinum verbum Az 483 demonstrancium] Ess Ed S: tenencium W 485 et²] *omitted* Ed 492 errores] suos *added* Ed | revocavit] revocat Bz 493 illud] est ut S | cogitabam...disponebam] cogito...dispono B S 496 offendit] B S: offenderit A 497 quisquam] quamquam Vb | nisi] enim Vb, *omitted* Es 498 dicit] me *added* Bz

non me imitentur errantem, sed in melius proficientem”. Ex hiis aliisque
 quampluribus verbis beati Augustini concluditur aperte quod beatus Augustinus
 errores suos pure et sine omni condicione voluit revocare. Unde et in libro
Retractacionum, de se et de suis opinionibus loquens, sepe utitur talibus verbis:
 505 “temere dictum est”, “minus considerate dictum est”, “hoc improbo et non
 approbo”, “nec illud michi placet”. Ex quibus modis loquendi colligitur
 evidenter quod Augustinus plures errores pure et sine omni condicione ac
 palliacione revocavit (licet plura dicta sua non revocaverit in libro
Retractacionum, sed retractavit exponendo quem de ipsis habuit intellectum).

510 Sed forte quereretur aliquis, an Augustinus fuerit hereticus, ex quo plures
 errores contra fidem docuerat. Ad quod dicendum est quod Augustinus post
 conversionem suam propter nullum errorem fuit hereticus reputandus. Quia
 nullum errorem contrarium veritati catholice que apud omnes catholicos tam-
 quam catholica existit divulgata, nec aliquem errorem contra veritatem catholi-
 515 cam quam credere tenebatur explicite, tenuit, eciam opinando; sed ex sola
 ignorancia aut simplicitate erravit, quesivitque cauta sollicitudine veritatem,
 quam postquam invenit, statim correxit se, ac loco et tempore opportunis pure et
 sine omni condicione revocavit errorem et confitebatur plenissime catholicam
 veritatem.

520 Sic igitur manifeste est ostensum quod tam omnes heretici quam catholici ex
 ignorancia contra fidem errantes, postquam cognoverint se errasse, pure et sine
 omni condicione errores suos revocare tenentur.

Et hec eadem assertio ratione probatur. Nam quilibet catholicus, loco et
 tempore opportunis, aliis circumstanciis necessariis debitis observatis, pure et
 525 sine omni condicione confiteri tenetur catholicam veritatem. Confessio autem
 catholice veritatis est reprobacio contrarie heretice pravitatis antea opinata vel
 asserte et pura et sine omni condicione revocacio heretice pravitatis. Sic igitur
 quilibet, loco et tempore opportunis, aliisque circumstanciis debitis et neces-
 sariis observatis, pure et sine condicione, postquam cognoverit se errasse,
 530 errorem revocare tenetur.

502 concluditur] claret Bz 503 et²] omitted Bz 505 improbo] reprobato Bz | et] vel Bz

508 licet...revocaverit] omitted Bz 509 quem] quod Az Vb 512 propter] per Bz 516 cauta] Ed:
 tanta W 526 contrarie] Ca B: contraria A | opinata] tente Ly 527 pura] pure Ed | omni] Bz: omitted
 W | Sic] Bz Ly: sicut W 528 aliisque] Bz Fr: vel Pa Pb, aliis W | et²] omitted Es 529 cognoverit]
 novit Ed

Amplius, secundum Augustinum in epistola ad Vincencium, et ponitur 23^a, q. 7^a, c. ult., nemo potest gaudere se esse correctum nisi doleat se fuisse perversum, et secundum Gelasium, ut habetur 24^a, q. 2^a c. *Legatur*, nulli nisi se corrigenti est venia concedenda. Igitur, consimiliter, nemo potest gaudere se ad catholicam veritatem esse reversum nisi doleat se a veritate catholica deviasse, et per consequens qui contra fidem erravit, si vere et non fecte revertitur, omnem dimittit hereticam pravitatem et errorem contrarium. Nec potest autem errorem perfecte, meritorie et virtuose dimittere nisi satisfaciat illis quos prius scandalizaverat (vel quibus dederat occasionem errandi), quod nequaquam facere potest nisi pure et sine omni condicione revocando errorem. Igitur talem revocationem eum facere oportet, si Deo et catholicis satisfacere cupit.

Iste autem rationes non procedunt de hereticis errantibus non manifestis sed occultis, quia illis sufficit ad veritatem redire catholicam (et qui dampnabiliter erraverunt, confiteri debent secundum formam ecclesie sacerdoti): licet rationes predictae procedant de hereticis et errantibus manifestis et publicis, qui alios scandalizaverunt, vel saltem aliis occasionem errandi dederunt, et [proben] quod isti debeant pure et sine omni condicione revocare errores.

Tercio sic. Sicut peccata sunt purganda, sic revocandi sunt errores. Sed secundum Calixtum papam, ut habetur Extra, *De penitenciis et remissionibus*, c. 1°, “Manifesta peccata non sunt occulta correptione purganda”, nec sunt sub condicione expurganda. Igitur errores manifesti et divulgati non sunt secrete nec sub condicione, sed pure et simpliciter revocandi. Sic ergo patet quod omnes heretici et omnes errantes, postquam cognoverint se errare, pure et sine omni condicione suos errores revocare tenentur, vel occulte saltem coram deo si sint occulti, [vel] publice si errores suos publicaverint (quia illis quos scandalizaverunt, vel quibus saltem occasionem errandi dederunt, satisfacere obligantur).

Secundo probandum est quod errans contra catholicam veritatem quam non tenetur explicite credere ex sola simplicitate vel ignorancia absque omni pertinacia, antequam cognoverit se errasse, non tenetur errorem aliquem revocare, sed

532 ult] quasi added A 533 habetur] omitted Ly | nulli] enim added B 536 si] etsi Ed | revertitur] debet added Bz 537 dimittit] omitted Bz | errorem¹] dimittere added Bz | autem] ante Ed Bz 538 scandalizaverat] scandalizaverit Ed 539 dederat] dedit Ed | occasionem] Ed: accionem vel occasionem W 541 Deo et] idem Ly; ideo et Vb Pz 544 erraverunt] erraverint Vb 545 predicte] omitted A | procedant] procedunt Vb 546 et probent] Kilcullen: et W 547 debeant] debent A 548 sic¹] idem probatur ratione Ly 553 errantes] Bz: revocantes A Vb 555 vel] Ballweg: et W; non added A | publice] publici Az Ly | si] et A | suos] non added Pb Ca Ed | publicaverint] publicaverunt A | illis] illos Az Vb | scandalizaverunt] scandalizaverint Vb 556 dederunt] dederint Vb 558 omni] omitted Bz

560 sufficit protestari quod paratus est revocare, si se errasse cognoverit. Quod probatur sic. Nullus tenetur mentiri; igitur talis non tenetur recognoscere se errasse, ex quo credit se numquam errasse; ergo quamdiu sibi non constat quod erraverit, errorem revocare non debet.

Sed diceret aliquis quod per hanc rationem nullus hereticus nescienter
565 teneretur suam heresim revocare: quia mentiri non debet; ergo non debet recognoscere se errasse, ex quo credit se numquam errasse. Ad hoc dici potest quod per rationem predictam bene probatur quod hereticus nescienter, stante consciencia qua putat se veritatem tenere, non debet revocare errorem; sed illam conscienciam tenetur dimittere, et non tenetur heresim tenere. Sed qui errat
570 contra veritatem quam non tenetur explicite credere non tenetur de necessitate salutis conscienciam talem dimittere, nec peccat mortaliter conscienciam talem habendo, antequam cognoverit se errasse. Et ideo non est simile de heretico et de tali errante.

Ex predictis concluditur manifeste qualem revocationem debet facere
575 inventor heresis saepedictae, si velit inter catholicos reputari, que scilicet declarat ipsum non esse hereticum pro heresi memorata (licet per nullam declarationem poterit declarare se non fuisse hereticum). Quia ipse pure et sine omni conditione ac palliacione dictam heresim revocare tenetur hiis verbis vel equipollentibus: “Abnego heresim quam predicavi et docui, qua asseritur quod anime
580 sanctorum in celo non clare vident deum; consencio autem fidei orthodoxe, ac corde et ore confiteor quod anime sanctorum purgate in celo sunt deum facilliter clare videntes”. Quod autem talem revocationem facere teneatur ex premissis ostenditur. Nam ostensum est quod omnes errantes contra veritatem catholicam quam credere tenentur explicite suum errorem pure et sine omni
585 condicione revocare tenentur. Sed iste errat contra veritatem catholicam quam credere tenetur explicite. Igitur dictam heresim pure et sine omni condicione revocare tenetur.

Et ideo cum dicit, “Numquam tamen nostre intencionis fuit dicere aliquid contra fidem”, per hec verba minime excusatur, sicut nec Greci, Iacobite,
590 Georgiani, Arriani, Sabelliani, Donatiste et alii heretici quamplurimi minime excusantur licet non fuerit intencionis eorum aliquid dicere contra fidem. Licet

560 errasse] errare A 561 errasse] errare Ed 562 ex...errasse] Es La Lbm (cf. line 566 below):
omitted W | ergo] omitted A | erraverit] et sic added Ed 565 ergo...recognoscere] omitted Ed
570 explicite] omitted Bz | non tenetur²] omitted Bz 571 salutis] omitted Bz 572 errasse] errare A
574 manifeste] quod added Az 576 declaracionem] revocationem Bz 579 predicavi] Vb Lb Fr:
putavi Pa, probavi W | qua] quia Ed | asseritur] disseritur Vb Bz, asserui Ed 582 teneatur] tenetur
Ed

enim excusetur per hoc quod non fuerit scienter vel sciens hereticus, non tamen poterit excusari quin fuerit, saltem nesciens vel nescienter, hereticus.

Duobus autem modis debet convinci. Primo, quia non credit veritatem quam tenetur credere explicite. Secundo, quia — esto quod non negaret veritatem 595 quam tenetur credere explicite, et ideo, hoc posito, quamvis per solas predicationes suas convinci non posset, tamen — convincitur per opera sua, per que ostendit pertinaciam manifestam, et quod non querit cauta sollicitudine veritatem, et quod non est paratus corrigi.

Cum autem dicit quod “si aliquid dixerimus”, et cetera, “totum ex nunc 600 revocamus”, quamvis hic utatur verbo revocandi, tamen ista non est revocatio proprie loquendo, sed est magis protestacio.

Et ideo hic probanda sunt duo, primo, quod hic non ponitur revocatio proprie dicta, secundo, quod ista protestacio sibi non prodest. Quod vero hic non sit revocatio, patet: quia condicionalis nichil ponit, hec autem est condicionalis, 605 igitur non est revocatio alicuius erroris. Secundo, quia revocatio est erroris confessio; qui autem dicit aliquid condicionaliter nichil confitetur; igitur, et cetera. Tercio, quia catholicus qui numquam erravit nullum debet revocare errorem; predicta autem verba potest et debet dicere omnis catholicus; igitur hec nulla est revocatio. Quarto, quia talia verba etiam diceret omnis nesciens sive 610 nescienter hereticus, qui errori suo pertinaciter adheret, putans eum esse catholicam veritatem, et tamen talis per talia verba nullum revocare intendit errorem; igitur talia verba revocationem non continent.

Secundo probatur quod dicta protestacio sibi minime prodest. Primo, quia protestacio tunc non prodest cum quis facit in contrarium, Extra, *De censibus*, c. 615 *Olim*, et *De constitutionibus*, *Cum*. Sed iste facit multa contra protestacionem predictam, quia per multa facta et opera ostendit se ad revocandum nullatenus esse paratum, sicut ostensum est prius; igitur talis protestacio tali minime prodest.

595 tenetur] debet Ed | Secundo...596 explicite] omitted Ed | non] omitted A 596 predicationes] Vb Lb: probationes W 597 suas] omitted Ed | per que] cum A 598 ostendit] ostendunt Ly | cauta] Ess Ed: tanta W 600 totum] omitted A 604 vero...sit] verba ista non sint Es 607 confitetur] Bz: profitetur W | igitur] omitted B | et cetera] Ed: omitted W 610 quia] Pa B: omitted W | etiam] omitted B 611 adheret] adhereret B Ly 612 tamen] omitted Bz | revocare intendit] revocat Bz 616 Cum] tantum W 618 tali...prodest] omitted Bz

616 Olim] X 3.39.20, col. 630; cf. gloss, casus and v. protestatus, col. 1353 | Cum] X 1.2.9, col. 11; cf. gloss, casus and v. sine preiudicio, col. 23

620 Secundo, quia talis protestacio condicionalis minime prodest protestanti
quem ignorancia vel simplicitas non excusat, quia in difficilibus et occultis fidei
taliter protestantur catholici, ut insinuent se errare (si errant) non ex pertinacia
aliqua, sed ex ignorancia vel simplicitate sola. Et ideo talis protestacio in diffi-
cilibus valet solummodo quando protestans potest per simplicitatem vel ignoran-
625 ciam excusari. Sed quod iste istis modis excusari non valeat constat aperte:
primo non simplicitate, quia ex multa deliberacione, meditacione et studio dicit,
et cum hoc predicat heresim sepe dictam. Nec valet per ignoranciam excusari,
quia ignorancia illorum que quis scire tenetur nequaquam excusat; ipse autem
tenetur scire quod hec est veritas catholica, scilicet quod anime sanctorum in
630 celo clare vident deum. Quia hoc tenetur ipse credere explicite, cum sit veritas
apud omnes catholicos divulgata, igitur per ignoranciam excusari non potest.

Tercio probatur sic. Per protestacionem communem catholicis et hereticis
non potest errans contra catholicam veritatem quam tenetur credere explicite
excusari. Hoc ex precedentibus satis apparet. Sed talis protestacio est communis
635 catholicis et hereticis nescienter: omnes enim tam isti quam illi protestantur, vel
protestari possunt, se esse paratos quod, si aliquid dixerint contra fidem, totum
revocant. Et iste in hoc casu errat contra veritatem catholicam quam tenetur
credere explicite. Igitur per talem protestacionem communem minime
excusatur, nec talis protestacio sibi prodest.

640 Quarto sic. Si talis protestacio sibi prodesset, eadem ratione prodesset
neganti quamcumque veritatem catholicam. Sed hoc est manifeste falsum: quia
tunc liceret cuicumque predicare publice quod Christus non est passus nec
mortuus nec natus de virgine, et quod non est alia vita perpetua post hanc vitam,
et quod bona opera non prosunt post mortem, et quod deus non est diligendus, et
645 quod non est obediendum deo; et alia consimilia predicare liceret absque metu
heretice pravitatis, si predicans protestaretur, dicens, "Ista dico et teneo; tamen
non est intencionis mee aliquid dicere contra fidem, et si aliquid dixi, totum ex
nunc revoco". Sed hoc est inconveniens manifestum. Igitur nec illis nec isti talis
protestacio prodest.

620 Secundo quia] *omitted* Es | talis] *omitted* Ed 621 quem] quare Ed | difficilibus] Es La:
diffinicionibus W | occultis] Bz: obiectis W 622 insinuent] Ly: insinuentur W 623 difficilibus] B:
diffinicionibus A 625 Sed quod] *omitted* Vb | iste...excusari²] *omitted* Vb Lb Es
626 primo...simplicitate] *omitted* B 630 credere] scire Ed 632 probatur] idem *added* B
633 catholicam] catholicos Az 635 illi] alii Ed 636 se] Fr: *omitted* W | esse] Esm Fr Ly: *omitted*
W | paratos] Fr: parati W | aliquid] dicant vel *added* Bz | dixerint] dixerunt Pa 638 communem] Bz:
omitted W 642 predicare] Lb Ed: probare W 643 alia] aliqua Bz | hanc] istam A 645 predicare]
Vb Ed: probare W 647 totum] totaliter Bz 648 Igitur] sicut *added* Ly | illis] ita *added* A Vb | isti]
istis Bz

Capitulum 12

Sequitur:

Et si quis magnus aut parvus aliquid habet pro conclusione affirmativa, secure det michi et libenter recipiemus.

Hic narratur quomodo inventor erroris predicti verbis dolosis et ambiguis se non 5
pertinaciter zelare pro assercione predicta pretendit. Sed dolus eius, cum dicit,
“Si quis magnus aut parvus aliquid habet pro conclusione affirmativa, secure det
michi”, <et> ex eius operibus perpenditur evidenter. Nam ex persecucione quam
infert zelatoribus catholice veritatis constat aperte quod qui daret sibi aliquid pro
veritate, suo errori contraria, se periculo et confusione exponeret, eo quod 10
zelatores et defensores catholice veritatis eius gratiam perdunt et indignacionem
incurrunt, licet interdum forte erga aliquos callide suam indignacionem occultet.
Hoc in facto consistit, et ideo non per rationem vel auctoritatem sed per facta
eius et opera debet ostendi.

Cum vero dicit, “Libenter recipiemus”, suam dolositatem et maliciam per 15
verba ambigua molitur abscondere. Nam potest quis allegaciones contra suam
opinionem libenter recipere, vel ad reprobandum, vel ad respondendum, vel ad
investigandum qui sue opinioni dissenciant, vel ad discutiendum, vel ad proba-
ndum. Primis tribus modis videtur probabile quod ipse libenter reciperet allega-
ciones pro parte affirmativa, ut scilicet eas reprobet, ut eis respondeat, ut qui suo 20
errori dissenciant investiget et eos, si viderit tempus, destruat et confundat. Sed
ad discutiendum et probandum, facta eius ostendunt quod non libenter recipiet
allegaciones contra suum errorem.

Capitulum 13

Sequitur:

Et super hoc statim petivit fieri publicum instrumentum: et solutum est
consistorium.

Hic ultimo narratur quod de revocatione sua, vel protestacione, petivit fieri 5
publicum instrumentum. Sed per precedencia patet quod, iuxta processum

12.3 quis] aliquis CI 7 affirmativa] omitted Az Vb 8 michi] Kilcullen: michi et (et hoc Ly) W
9 zelatoribus] Ca Es Ed: relatoribus W | aliquid] aliqua Ba 14 et] aut Ed 16 allegaciones] suas
added Ed 17 reprobandum] probandum Pa 18 qui] que Pa Lb Ed 19 reciperet] recipiet Vb
20 qui] que Ed 21 eos] eas Ly 22 probandum] predicandum Bz | recipiet] reciperet Es, recipiat Ed
13.3 statim] omitted Bz 5 sua] omitted Es

12.3 Et...4 recipiemus] Cf. NM, p. 1030, CI, p. 35 13.3 Et...4 consistorium] Cf. NM, p. 1030

precedentem, tale instrumentum sibi non poterit suffragari, eo quod predicta protestacio sibi minime prodest.

10 Omnia suprascripta que de meo protuli, sicut et dicta mea et opuscula
universa, correccioni et emendacioni illius vel illorum cuius vel quorum interest
submitto, paratus, si cognovero quod aliquid dixerim contrarium veritati,
omnimode revocare. Si vero asserciones istius vel opera aliter recitaverim quam
veritas habeat, reportatoribus imputetur.

7 non] omitted B 9 et²] omitted Es 11 quod] si added Az 12 vel] illorum vel added Es

**[RESPONSIONES AD QUASDAM RACIONES SOPHISTICAS
ADDUCTAS AD MUNIENDUM ERROREM IOHANNIS 22ⁱ
DE VISIONE ANIMARUM SANCTARUM IN CELO]**

[Prologus]

“Qualis rector est civitatis, tales inhabitantes in ea”, quia subiectis existit quodammodo naturale (vel ut placeant, vel ut displiceant) suis se rectoribus conformare. Affectant autem rectores precipue ut secte sue (quantum ad ea que
5 fidei et religionis existimant) subiecti fervencius acquiescant. Et ideo cum rector infectus fuerit heretica pravitate, quia ei placere desiderant, pravitate consimili involventur, quia exemplum erroris vehementer ostenditur quando errans timore potencie honoratur.

Cum igitur rector in Avinionica civitate circa visionem animarum sanctarum
10 in celo dampnabiliter (ut fertur) noscatur errare, consequens est ut qui ei cupiunt placere errorem istius non metuant publicare et rationibus et auctoritatibus scripturarum communire. Sane licet plures in sacris literis eruditi prefati rectoris errorem de visione animarum sanctarum in celo in diversis operibus reprobaverunt luculenter fundamentaque suorum sequacium eliserunt evidenter,
15 asserciones tamen et motiva quorundam qui, in favorem rectoris predicti, quod anime sancte in celo non vident deum publice predicare, asserere, et docere presumunt in presenti opusculo confutare conabor. Non tamen principalem errorem improbare studebo, quia in aliis operibus inquisitionibus eius poterit improbatio reperiri. Sed ad quasdam rationes sophisticas quas ad muniendum
20 predictum errorem adducunt satagam respondere, et quorundam errores quos incidentaliter dogmatizant breviter reprobabo.

Capitulum 1

Quod igitur anime sancte in celo non videant deum quidam sic probare nituntur. Tempus credendi et tempus beatifice deum videndi non compaciuntur se invicem, secundum doctrinam Apostoli in multis locis, quia fidei succedit visio.
5 Sed tempus credendi (secundum omnes sanctos) durabit usque ad diem iudicii. Igitur anime sanctorum usque tunc deum non vident, nec videbunt. Quamvis

[Prologus].2 tales] sunt *added* Ed; et *added* S | subiectis] subditis Bz 3 suis] sue Bz 6 infectus] superatus Es 7 involventur quia] quia involvuntur Ly | ostenditur] extenditur Vb Lb 10 noscatur] noscitur Ed | ut²] quod Ed 11 publicare] publice Pa Pb 12 scripturarum] Es: scripture La; quamvis scriptura Az Vb; quavis scriptura Ed 14 reprobaverunt] reprobaverint Es | eliserunt] Ed: eliserint Ca Pa Vb, elicuerint Bz 16 predicare] Es Ax Lb Ed: probare W 18 inquisitionibus] inquisicius Ed
Capitulum 1.2 videant] vident A 3 invicem] *omitted* B 6 usque tunc] Bz: *omitted* W

[Prologus].2 Qualis...ea] Ecclesiasticus (Sirach) 10:2

istius rationis solutio exquisita in tractatu contra tractatum predicti Rectoris, in quo probare conatur quod anime sancte in celo non vident deum, potuerit inveniri, ipsam tamen volo hic aliter pertractare.

Maiores itaque rationis prescripte sensum habet falsum, nam si intelligatur quod tempus credendi et tempus deum beatifice videndi nullo modo sint simul, pro diversis falsa est: quia constat quod, quantum ad angelos, est nunc tempus beatifice deum videndi, pro Christo est etiam nunc tempus deum beatifice videndi, quia Christus et angeli nunc beatifice vident deum; et tamen pro viatoribus tempus est nunc credendi. Si autem intelligatur quod, in eodem, tempus credendi et tempus deum beatifice videndi non compaciuntur se, conceditur.

Cum autem dicitur, quod tempus credendi durabit usque ad diem iudicii, [verum est in viatoribus], sed in celo non est tempus nunc deum credendi esse trinum et unum.

Sed quod nunc sit fides in omnibus vivis et defunctis probatur per illud Apostoli ad Ephesios 4°, “Dedit quosdam quidem apostolos, quosdam autem prophetas, alios vero evangelistas, alios autem pastores et doctores, ad societatem sanctorum in opus ministerii et edificationem corporis Christi, donec occurramus omnes in unitatem fidei et agnitionis Filii dei, in virum perfectum, in mensuram etatis plenitudinis Christi”. Iste autem occursus non erit ante diem iudicii; igitur fides durabit in omnibus tam vivis quam defunctis usque ad diem iudicii.

Ad hanc probationem est facile respondere, quia Apostolus in verbis predictis intendit ostendere quod usque ad diem iudicii durabit prelacio, glossa teste, que super verbo “donec”, ait quod “tamdiu durabit hec prelacio et ordinatio, donec in die iudicii nos ‘omnes’, qui sumus ‘in unitate fidei’”, et cetera. Prelacio autem illa de qua Apostolus loquitur non est nunc in celo quantum ad animas sanctas. Igitur per verba Apostoli non potest probari quod fides sit nunc in celo, sed quod fides est et erit usque ad diem iudicii in vita mortali. Et hoc est verum, quod in vita mortali durabit fides usque ad diem iudicii.

7 solutio] solummodo Pa 11 sint] sunt Ed | simul] Ly: et added W 14 videndi] videre Pa 15 credendi] credere Az | tempus²] tempore Vb 16 compaciuntur se] stant simul Ed 17 iudicii...18 viatoribus] Ly: iudicii W 18 sed] B: quoniam A | non] omitted Bz 20 defunctis] mortuis Ed 21 autem] S B: vero A 23 societatem] consummacionem S | ministerii] Fr La S: misterii W | et] in S 24 agnitionis...dei] omitted Bz 29 durabit] stabit Ed 30 quod] quasi Vb | et] etiam A | ordinatio] Bz S: ordinata W 32 animas sanctas] Scott: alias sectas W 34 quod] omitted Pa Ed | diem iudicii] iudicium Ed 35 vita] omitted Ed | fides] spes Ed

Capitulum 1.7 tractatu] Not identified. Cf. CE 6.14, p. 57, and Offler's note. 21 Ephesios] 4:11-13 29 glossa] *Collectanea*, vol. 192, col. 201

Sed forte diceret aliquis quod glossa asserit ibi quod fides remanebit in omnibus quousque omnes occurramus in unitate fidei, quia dicit quod prelacio durabit “donec, in die iudicii... omnes... in unitate fidei, id est in una et non discrepanti fide. . . occurramus”. Ex quibus verbis colligitur quod omnes
 40 salvandi occurrent in die iudicii in una et non discrepanti fide, igitur usque ad illum occursum omnes tenebunt fidem, igitur ante illum occursum nullus salvandus erit sine fide, et per consequens non videbit deum.

Sed ad hoc respondetur quod male allegatur glossa, quia non est intencio glosse quod durabit prelacio donec omnes occurramus in unitate fidei (quia
 45 multi in fine prelacionis occurrent non in fide sed in clara visione), sed est intencio quod prelacio durabit donec omnes qui sumus, quamdiu sumus in vita presenti, in una et non discrepanti fide [occurramus. Aliqui] occurrent in clara visione et aliqui occurrent in fide. Et quod sic debeat intelligi glossa patet, quia dicit, “Donec in die iudicii omnes, qui sumus in unitate fidei, et in una et non
 50 discrepanti fide”, quamdiu scilicet sumus in vita presenti, non autem pro vita post mortem: nec umquam dixit Apostolus quod fides in omnibus defunctis salvandis remanebit.

Capitulum 2

Rursus, pro errore predicto taliter allegatur. Ad hoc, scilicet quod anime sancte in celo deum minime sunt visure, est oratio ecclesie, que dicit pro defunctis, “Qui nos precesserunt et dormiunt in sompno pacis”, pro quibus orat ecclesia ut
 5 lucem videndi deum deus eis concedat in futurum, scilicet post diem iudicii. Et si dicatur eis quod hec oratio est pro defunctis quorum anime sunt in purgatorio, hoc improbare conantur, dicentes quod hoc non est verum, quia in oratione ecclesie premittitur quod “dormiunt in sompno pacis”, et non pene et afflictionis. Ex quibus clare patet quod oratio illa non fit pro animabus in purgatorio
 10 existentibus sed pro illis animabus que sunt in pace et quiete et expectant post ultimum iudicium, et non ante, dei visionem et suam beatificacionem.

36 diceret] dicet Vb Es 37 quod] que Ed 38 die] diem Ed 39 fide...occurramus] Scott (cf. 1 Dial. 7.43, 144rb 38-9, and cf. the edition by Knysh): fide occurramus Ha Ko, igitur usque ad illam occurramus W 40 die] diem Pa 42 deum] divinam essenciam Bz 43 respondetur] respondebitur Az 45 occurrent] Ly Lb Fi: occurrent Az Vb Es 46 quamdiu] quando Bz 47 discrepanti] discrepamus Bz | fide...Aliqui] Kilcullen: fide occurremus aliqui tamen Ly, fide W 48 occurrent] occurrent Es 49 iudicii] nos added S | et¹] id est S 2.4 dormiunt] dormierunt Bz 5 videndi] vident] Az | deum deus] deum Az Vb, deus Bz Ed 8 dormiunt] dormierunt Es 9 fit] fuit Az

36 glossa] ibid. 2.3 oratio] Gregory, *Sacramentale*, PL, vol. 78 col. 214

Ut istius allegacionis perversitas clarius demonstretur, est primo sciendum quod pacis vocabulum accipitur multipliciter in scripturis. Uno enim modo importat concordiam unius ad alterum, teste glossa <que> super illud Apostoli ad Romanos 15°, “Deus autem spei repleat vos omni gaudio et pace in credendo”, que ait: “‘Repleat vos pace’ habita ‘in credendo’, id est det vobis pacem, id est concordiam adinvicem”. Et super illud ad Romanos 14°, “Non est enim regnum dei esca et potus, sed iusticia et pax”, dicit glossa “‘Pax’, id est concordia, que est effectus iusticie”.

Aliter accipitur pax pro reconciliacione ad deum, que est per caritatem. Sic accipitur pax cum dicit Apostolus ad Romanos 1°, “Gracia vobis et pax a deo Patre”, et cetera, teste glossa, que ait ibidem, “Sicut gracia dei est qua donantur nobis peccata, ita pax est qua ex inimicis reconciliamur deo”. Sic etiam accipit pacem Apostolus in eadem epistola, c. 5°, dicens, “Iustificati ergo ex fide, pacem habeamus”, teste glossa que ait ibidem, “Habeamus pacem ad deum quia ei reconciliati sumus”. Sic etiam accipitur pax ad Colossenses 3°, cum dicit Apostolus, “Pax Christi exultet in cordibus vestris”, teste glossa, que dicit ibidem, “‘Pax Christi’, id est quam Christus habuit in se et haberi precepit, vel quam inter deum et hominem fecit, ‘exultet in cordibus vestris’, id est sit in cordibus vestris causa exultacionis, quod utique erit, si habeatur caritas, que veram habet pacem, quam puro corde custodit. Pax enim dici non potest que non habet caritatem, caritas vero semper secum habet pacem.”

Tercio accipitur pax pro tranquillitate mentis, et iste modus accipiendi pacem predictis modis minime contrariatur, quamvis inter ipsum et alios aliqua distincio valeat assignari; et ideo tam isto modo quam secundo modo accipitur pax cum dicit Apostolus ad Romanos 1°, “Gracia vobis et pax”, teste glossa, que ibidem ait, “‘Et pax’, id est reconciliacio ad deum et tranquillitas mentis”. Sic etiam accipitur in aliis salutationibus epistolarum beati Pauli, sicut glossa asserit manifeste. Sed sicut mentis tranquillitas est duplex, una scilicet perfecta,

12 Ut] et added Bz 13 scripturis] scilicet added Az | enim] omitted A 14 glossa] Kilcullen: glossa que W | Apostoli] omitted Ed 15 vos] Es Fi Ed S: omitted Az Vb | et] in Az 16 que ait] Scott: qui ut W 17 concordiam] concordia Ly 20 Sic] sicut Ed 22 et cetera] Es: etiam W 23 etiam] enim A 25 ait ibidem] ad idem Ly | Habeamus] A S: habemus Vb | quia] ibidem added A Vb 28 vel quam] A S: quia quod B 29 id...30 vestris] omitted Es Ed 30 quod utique] quia utrumque A Vb 31 quam] Es S: que W | custodit] custoditur Ly | non¹] omitted S | que] etsi S 35 distincio] dissencio Bz

14 glossa] *Collectanea*, vol. 191, col. 1522D 15 Romanos] 15:13 17 Romanos] 14:17 18 glossa] *Collectanea*, vol. 191, col. 1518 21 Romanos] 1:7 22 glossa] *Collectanea*, vol. 191, col. 1316C 24 eadem] Rom. 5:1 25 glossa] *Collectanea*, vol. 191, col. 1379A 26 Colossenses] 3:15 27 glossa] *Collectanea*, vol. 192, col. 283D-284A 36 Romanos] 1:7

40 que omnem anxietatem et afflictionem excludit, alia imperfecta, que aliquam afflictionem secum compatitur, ita pax est duplex: una que omnem afflictionem excludit, de qua dicitur in Psalmo, “Mansueti autem hereditabunt terram, et delectabuntur in multitudine pacis”. Alia est pax que non omnem anxietatem et afflictionem excludit, quam pacem optabat Apostolus discipulo suo Timotheo
 45 dicens, “Gracia” (supple, “sit tibi”) “misericordia et pax”, id est tranquillitas mentis et prelibatio vite eterne: sit tibi secundum vitam eternam pax, que tranquillitate mentis potest haberi. Unde et tranquillitatem mentis sancti quamplurimi habuerunt in hac vita, et tamen omni afflictione minime caruerunt. Unde et Christus dixit apostolis, “Pacem meam do vobis”, quibus tamen dixit,
 50 “In mundo pressuram habebitis”, quibus antea dixit, “Hec locutus sum vobis ut in me pacem habeatis”. Sic igitur predictis modis accipitur pacis vocabulum in scripturis, licet etiam aliter accipi possit. Ex predictis aliisque quampluribus, que causa abbreviacionis omitto, liquide constat quod non omnis pax omnem penam, afflictionem et anxietatem excludit, sed aliquam secum compatitur.

55 Ad allegacionem itaque suprascriptam contingit dupliciter respondere. Uno modo quod in illa oracione, “Memento etiam, Domine, famulorum famularumque tuarum qui nos precesserunt cum signo fidei et dormiunt in sompno pacis”, orat ecclesia pro illis qui in purgatorio puniuntur, quia, licet graviter affligantur, pacem tamen que est reconciliacio ad deum noscuntur habere. Qui
 60 enim in caritate cum venialibus decesserunt reconciliacionem ad deum quam habuerunt in hac vita minime perdiderunt, et ideo in purgatorio existentes pacem habent ad deum, licet graviter affligantur, quemadmodum apostoli et prophete et martyres et alii sancti, quando etiam affligebantur gravissime, pacem et reconciliacionem habuerunt ad deum. Et ideo concedendum est quod anime in purgatorio existentes dormiunt in sompno pacis, licet non dormiant in sompno illius
 65 pacis que omnem penam et afflictionem excludit. Quare pro illis ecclesia convenienter orat, ut scilicet post unam pacem divina clemencia aliam eis largiatur; unde et istam duplicem pacem, quarum una est post aliam, quam tamen non excludit oracio predicta ecclesie, aperte insinuat, cum ecclesia dicit in deo, scilicet fide, “et dormiunt in sompno pacis: ipsis, Domine, et omnibus in Christo quiescentibus, locum refrigerii, lucis et pacis, ut indulgeas deprecamur”. Hiis verbis liquide constat quod ecclesia pro illis qui dormiunt in sompno pacis

47 tranquillitate] Fr: tranquillitas W | sancti] sancte Ed | quamplurimi] apostoli Ed 50 antea] ante Ed, antecedentia Vb | Hec] omitted Bz 53 abbreviacionis] brevitatis Bz 55 itaque] igitur Es Ed; per added A | suprascriptam] suprascripta Ed 57 dormiunt] dormierunt Bz 69 ecclesia] Fi: omitted W 70 in¹...fide] cum signo fidei Ed 72 verbis] omitted Ed

42 Psalmo] 36(37):11 44 Timotheo] 1 Tim 1:2 49 dixit¹] Jn. 14:27 | dixit²] Jn. 16:33 50 dixit] ibid. 56 oracione] PL, vol. 217 col. 770C 69 dicit] ibid.

tantum exorat ut eis locum pacis indulgeat. Dormiunt igitur in sompno pacis, et tamen orat ecclesia ut ad locum pacis perveniant: quia licet dormiant in sompno pacis que est reconciliatio ad deum, ad locum tamen pacis que omnem anxietatem et afflictionem excludit nullatenus intraverunt. Et ita patet aperte quod predicta allegatio ex ignorantia multiplicis nominis pacis procedit. Si enim isti inter pacem et pacem scivissent distinguere, siluissent. 75

Sicut autem est distinguendum inter pacem et pacem, ita etiam distinguendum est inter quietem et quietem. De duplici enim quiete legitur in scriptura divina, sed de duplici quiete tantummodo ad presens loqui sufficiat. Est enim quedam quies ab actibus viciorum, de qua dicitur Isaie 1°, “Quiescite agere perverse”, et ista quies non omnem afflictionem et penam excludit, cum ista quies in vita presenti (saltem ad tempus) possit haberi. Alia est quies que erit in vita eterna, que omnem penam et afflictionem excludit. Anime igitur in purgatorio existentes in Christo quiescunt ab omnibus actibus viciorum, quia nullum actum viciosum committunt, sed quietem eternam, que omnem penam et afflictionem excludit, minime sunt adepte. Orat igitur ecclesia ut anime, quiescentes in Christo ab omnibus actibus viciorum, ad locum refrigerii qui caret omni afflictione ducantur. 80 85 90

Cum igitur dicunt isti quod anime in purgatorio non dormiunt in sompno pacis, si intelligant (ut series dictorum suorum insinuat) quod nullo modo dormiunt in sompno pacis, errant aperte, quia hoc non esset aliud quam dicere quod non essent reconciliate ad deum: sed anime ille dormiunt in sompno pacis, quamvis sint in afflictione et pena, quia non omnis pax penam et afflictionem excludit. 95

Aliter ad allegacionem predictam potest dici quod ecclesia in oracione predicta non solum orat pro animabus in purgatorio existentibus, sed etiam orat pro animabus sanctis in celo, ut scilicet anime sancte que dormiunt in sompno pacis, resumtis corporibus, ad locum refrigerii, lucis et pacis, que ultimum gradum essencialem et accidentalem pacis eterne quem umquam habiture sunt includit, perveniant, quam pacem anime in celo ante diem iudicii non habebunt. Quamvis enim nunc videant deum et sint beate, beatitudo tamen earum, et per consequens pax earum eterna, erit post iudicium augmentata, quia tunc clarius 100

73 igitur] etiam Ed 75 anxietatem] penam B 79 ita] sic Ed | distinguendum est] distinguere oportet B 82 actibus] operibus Bz 83 cum] tamen Pa 84 vita] omitted Ed 93 esset] est Bz Ly 94 sed] omitted B 95 sint] omitted Ly | non] omitted Es | pax] omnem added Bz 100 que] id est ad Esm 101 pacis] patrie Es | umquam] numquam Az Pz, quandoque Ly 102 includit] omitted Bz

75 reconciliatio] See above, line 37 82 Isaie] 1:16 91 dicunt] above, line 7

105 videbunt deum, et de resumpcione corporum et complecione civitatis eterne et aliis pluribus tunc gaudebunt.

Capitulum 3

Amplius quidam predictum errorem, quod anime in celo non vident deum, sic probare nituntur. Ambrosius in libro *De bono mortis* dicit quod anime purgate post claustrum corporum visione spirituali, que est per speciem, vident deum, et
 5 certum est, quod nulla species est ita medium efficax sicut humanitas Christi hominis, et cetera. Sed ista allegacio predictum errorem aperte convincit. Nam qui videt deum per speciem clare videt deum; videre enim per speciem distinguitur contra videre deum “per speculum et in enigmate”, et per consequens distinguitur contra noticiam illam que est per fidem, quod Apostolus 2^a ad
 10 Corinthios 5° aperte insinuat, dicens, “Per fidem enim ambulamus, et non per speciem”, ubi dicit glossa: “Et est illuminacio per fidem, et illuminacio per speciem. Modo per fidem tantum illuminamur, non per speciem. Homini enim vitam mortalem adhuc agenti non potest contingere, ut dimoto atque discusso omni nubilo fantasiarum corporalium, serenissima incommutabilis veritatis luce
 15 pociatur et, mente penitus a consuetudine vite humane alienata, constanter et indeclinabiliter illi adhereat”. Ex hiis verbis aperte colligitur quod visio dei per speciem a cognicione per fidem distinguitur, et quod visio dei per speciem cum fide non manet. Quare si secundum beatum Ambrosium (ut iste allegat) anime purgate post claustrum corporum visione que est per speciem vident deum,
 20 sequitur quod non ambulant tunc per fidem: si autem per fidem tunc non ambulant, clare vident deum. Igitur anime sancte in celo clare nunc vident deum.

Cum autem iste dicit, quod nulla species est ita medium efficax sicut est humanitas Christi hominis, multipliciter errat. Primo in hoc quod adducit in probacione quod visio dei per speciem de qua loquuntur sancti sit per creaturam
 25 mediam representantem divinam essenciam, quod falsum est: quia species

106 tunc] plus added Lb, post added W (except Fi) 3.3 Ambrosius] enim added Ed 7 deum²] unde added Bz | enim] deum Es 8 deum] omitted Ed | et¹] omitted S 10 et] omitted B 11 Et] omitted S fidem] est added S 12 fidem] Lb Bz Fi S: speciem Ca Pb Vb Ed | illuminamur] illuminantur Vb speciem²] B S: speculum A 13 dimoto] Vb Ess S: dimisso A 14 serenissima] A S: secretissima B; et added A | incommutabilis] incommutabili Ly; tante added A Vb | luce] omitted Vb 15 humane] huius S 16 indeclinabiliter] A S: indeterminabiliter B | illi] omitted Es; modo added B | adhereat] habeat Vb, hereat S 17 per fidem] Bz: semper Ca Fr Vb Fi; omitted W 21 Igitur...deum²] omitted Ed Es 22 ita] tam Ed 23 in¹] omitted B | quod] omitted B | in probacione] ut probet B 24 sit] Pa Pb: est Bz, fit Ed

3.3 De bono mortis] CSEL, vol. 32, p. 701 ff. | dicit] What follows does not seem to be direct quotation from Ambrose. 8 per¹...enigmate] 1 Cor. 13:12 10 Corinthios] 2 Cor. 5:7 11 glossa] Collectanea, vol. 192, col. 39B

illa per quam dicunt sancti sanctos in celo videre deum non est aliqua creatura, sed est ipsa divina essentia, teste glossa, que super illud Apostoli, “Per fidem enim ambulamus, non per speciem”, dicit primo, “Non per presenciam eorum”. Ambulare igitur per speciem est ambulare per presenciam divine essencie, ut scilicet ipsa divina essentia per seipsam et non per creaturam aliquam videatur. 30 Hoc eciam glossa 2^a ad Corinthios 12°, super illud Apostoli, “Scio hominem in Christo ante annos quattuordecim, sive in corpore”, et cetera, asserit manifeste, et loquens de visione intellectuali divine essencie non per aliquam creaturam, ait: Ubi et deus videtur non per corporalem visionem, “ut in Sina” Moyses, “vel per spiritualem, ut vidit Isaias et Iohannes in Apocalypsi, sed per speciem et non 35 in enigmate”. Ex quibus verbis datur intelligi quod visio qua deus videtur per speciem non est per aliquam creaturam sed per ipsam divinam essenciam. Unde et glossa ibidem subdit, “Hoc modo visionis petivit Moyses videre deum, id est in substantia qua deus est, quem multis figuris viderat et facie ad faciem ei locutus fuerat, quia ibi, id est in illa specie, qua deus est” cercius videtur. Ecce 40 quod aperte asseritur quod quando videtur deus in sua substantia, videtur in specie qua deus est; et per consequens visio dei per speciem non est per mediam creaturam, sed est per ipsam divinam essenciam. Unde et glossa subdit ibidem, quod “ubi, id est in qua claritate speciei, nemo vivens in istis sensibus deum videt. Hoc est tercium celum, scilicet visio qua deus videtur facie ad faciem. Et 45 iste est paradisos (si dici potest) paradisorum”. Ex quibus verbis patet quod visio dei non per mediam creaturam est visio qua deus in claritate speciei sue videtur, et per consequens visio dei per speciem est visio dei non per mediam creaturam.

Quod glossa super illud 1^a ad Corinthios 13°, “Videmus nunc per speculum in enigmate, tunc autem facie ad faciem”, testatur aperte dicens, “‘Tunc autem’ 50 videbimus ‘facie ad faciem’, id est manifeste, a simili recto vultu se intuentium. Est enim quedam visio huius temporis, et altera futuri. Ista est per fidem, illa erit per speciem”. Ex quibus verbis evidenter habetur quod visio dei per speciem distinguitur a visione per fidem, et visio dei per speciem est illa quam vocat ibi

26 sanctos] animas sanctorum Bz 29 Ambulare] Ed: ambulatur W 30 aliquam] Es Lb: aliam W 32 sive] Bz Lb S: omitted W 33 et] que B | divine essencie] omitted Ed 35 et²] omitted S 38 id est] omitted Ed 39 quem] S: quam in W 40 fuerat] erat S; ut added A | id] illud A | est²] longe ineffabilius et presencius id est added Esm Bam (continuing with the gloss). 43 essenciam] substantiam added Pa, sentenciam added Vb, suam added Ed 44 qua] aliqua Ed | vivens] S: videns W; vel vivens added B 45 visio] visione Ed 51 manifeste] S: in similitudine W 52 et altera] erit altera visio S

27 glossa] *Collectanea*, vol. 192, col. 39A | illud] 2 Cor. 5:7 31 Corinthios] 2 Cor. 12:2 34 ait] *Collectanea*, vol. 192, col. 82A. Only the words in quotation marks have been found in the source. 49 Corinthios] 1 Cor. 13:12 50 dicens] *Collectanea*, vol. 191, col. 1663A

- 55 Apostolus “facie ad faciem”; non est per mediam creaturam. Igitur visio dei per speciem de qua loquitur Apostolus et alii sancti non est per humanitatem Christi nec per aliquam aliam creaturam. Errat igitur iste, cum dicit visionem dei per speciem esse per mediam creaturam. Sic secundum alios errat cum asserit quod nulla species est ita medium efficax sicut humanitas Christi hominis: tum quia
 60 secundum eos natura aggregata est medium magis efficax quam humanitas Christi; tum quia secundum eosdem visio intuitiva dei qua anima Christi videt deum est medium ita efficax ad videndum deum sicut humanitas Christi — qui enim videt humanitatem Christi non necessario videt illam visionem qua anima Christi videt deum et qua necessario videt divinam essenciam secundum ipsos.
 65 Igitur visio dei creata est medium magis efficax quam humanitas Christi.

Capitulum 4

- Item, pro conclusione predicta taliter allegatur beatus Bernardus; fecit enim sermones specialiter quod anime sancte non vident ante diem iudicii divinam essenciam immediate, sed bene vident Christi humanitatem; igitur non est
 5 dicendum quod anime sancte in celo nunc vident deum. Sed istam allegacionem repellere non est difficile, eo quod in manifesto falso fundatur. Non enim sermonem fecit Bernardus quod anime sancte non vident ante diem iudicii divinam essenciam immediate; illam enim visionem numquam negat a sanctis in celo, licet a sanctis ante diem iudicii negaret beatitudinem consummatam.
- 10 Porro quia verba beati Bernardi ex quibus huiusmodi ignari occasionem possunt assumere opinandi quod beatus Bernardus senserit animas nunc in celo non videre deum vel divinam essenciam immediate in quodam opere sunt tractata et exposita diligenter, ipsorum ordine non duxi presentibus inserendum. Sentenciam tamen aliquorum verborum ipsius que predictum errorem sonare
 15 videntur censui recitandam, et quomodo debent intelligi brevissime declarabo.

Beatus igitur Bernardus in quodam sermone de omnibus sanctis, loquens de animabus sanctis in celo, docet et asserit quod anime sancte in celo sunt in atriis, et non sunt in domo dei; habent gustum leticie, sed non habent sacietatem

55 est] autem Ly 58 cum] et Ed 61 Christi¹] hominis added Ed | videt] videtis Ly 62 ita] magis Bz 64 deum...videt²] omitted Ly | et qua] Az: omitted W 4.2 enim] tres B 3 vident] deum added W (except La) and deleted Es Fr | iudicii] nec added Ed 4 sed] licet Bz | vident] videant Es 5 vident] videant Es 6 repellere] refellere B 9 negaret] neget Bz 10 ex quibus] Fr Ly: ex W 13 tractata] retractata Bz | ipsorum] ipsa Ed | non] tunc A 15 recitandam] recitandum A brevissime] certissime Bz 17 asserit] astruit B

4.12 opere] Not identified. Cf. NM, p. 1075-8 17 asserit] What follows seems not to be direct quotation, but a summary drawn from various sermons. See *Opera*, ed. J. Leclercq and H. Rochais (Rome 1968), vol. 5, pp. 74, 349, 386.

glorie; sunt secure, sed non sunt beate; habent divicias spiritus, sed non ubertatem domus illius torrentem voluptatis. Ex quibus aliisque consimilibus apparet <quod beatus Bernardus in diversis operibus et sermonibus noscitur affirmare> posse inferri <videtur> quod anime sancte in celo non vident deum nunc, nec ante diem generalis iudicii sunt visure. 20

Sed si varie significaciones vocabulorum quibus utitur beatus Bernardus istis non essent ignote, nullatenus estimarent beatum Bernardum predictum errorem sensisse. Ad cuius evidenciam est sciendum quod sicut nomen beatitudinis in diversis locis multis modis accipitur, sic etiam plura vocabula et termini quibus beatus Bernardus utitur loquendo de ista materia multipliciter accipi possunt, licet quedam illorum non omnibus eisdem modis accipi debeant quibus nomen beatitudinis accipi reperitur. Nomen autem beatitudinis aliquando operationem intellectualem vere optimam secundum speciem noscitur importare. Et illo modo quicumque videt deum est beatus (sive optima operatio intellectualis nature secundum speciem sit visio dei sive fruicio, quia nec visio de fruicione, nec fruicio talis a visione divine essencie, separatur). Aliter accipitur beatitudo pro statu huiusmodi operationis intellectualis nature optimo secundum speciem et omne bonum tam essenciale quam accidentale quod umquam eidem nature intellectuali perveniet includente; sic dicitur beatitudo esse status omnium bonorum aggregacione perfectus, cui scilicet nichil deest de omnibus bonis que umquam habebit. Et istam beatitudinem vocat beatus Bernardus beatitudinem consummatam, et a quibusdam integra beatitudo [missing text] tam primo modo quam secundo modo dicta, est redempta. Sic beatus Iacobus loquitur, cum dicit, “Beatus vir qui suffert temptacionem, quoniam cum probatus fuerit, accipiet coronam vite”. Similiter etiam loquitur Psalmista, cum dicit, “Beati immaculati in via”, “Beati qui scrutantur testimonia eius”. Sic dixit Christus Petro, “Beatus es Simon Bar Iona, quia caro et sanguis non revelavit tibi”. Et alibi ait, “Beati pauperes”, “Beati qui lugent”, “Beati mites”, et cetera. Quandoque autem 40 45

19 ubertatem] liberatem Az Ed 20 torrentem] torrentis A | Ex...22 quod] Some text may have been lost here (Scott). | apparet] Kilcullen: apparet quod beatus Bernardus in diversis operibus et sermonibus noscitur affirmare W (a reader's critical comment?) 22 inferri] Kilcullen: videtur added W (redundant, in view of apparet). 31 vere] nature Vb Es | illo modo] in isto Es 32 modo] omitted Vb | operacio] operatione Ca Pb 35 optimo] Ly Bz: optima W 36 umquam] numquam Az, umquam W | eidem] La: eiusdem W 37 intellectuali] Vb La Ax: intellectualis W | perveniet] convenit Ly | sic] et added B 38 que] Es La Ba: quod W 39 umquam] numquam Az 40 a] omitted Vb 41 redempta] nuncupata. dicitur etiam beatitudo status perfectorum et in gracia existencium, ut sunt iusti in hac vita et anime purgandorum post mortem Ly. See website, 2TextProblems.html#s290.

37 dicitur] Cf. Boethius, *Philosophiae consolatio* III.2.3, CCSL, vol. 94, p. 38. 41 Iacobus] 1:12

43 Psalmista] Ps. 118(119):1-2 44 dixit] Mat. 16:17 45 alibi] Mat. 5:3ff.

propter prosperitatem mundanam dicuntur aliqui esse beati, teste Psalmista qui dicit, “Beatum dixerunt populum cui hec sunt”. Sic etiam secundum unum sensum potest intelligi illud Malachie 3°, “Nam beatos dicimus arrogantes”.

50 Prima beatitudo omnem molestiam, anxietatem, penam et afflictionem excludit nunc de facto, licet desiderium maiorem perfeccionem vel aliquod commodum acquirendi compatitur; et ideo interdum non vocatur beatitudo consummata, scilicet que est status omnium bonorum essentialium et accidentalium aggregacione perfectus. Secunda beatitudo omnem molestiam, afflictionem, anxietatem, et etiam desiderium acquirendi maiorem perfeccionem vel
55 commodum futurum excludit; et ideo beatitudo consummata et integra potest merito appellari. Tercia beatitudo nec desiderium gradum perfeccionis nec commodum aliquod acquirendi vel anxietatem et penam excludit. Quarta beatitudo falsa est, quamvis appareat beatitudo multis.

60 Quemadmodum autem “beatitudo” diversas significaciones habet, sic etiam termini tales, “domus dei”, “regnum celorum”, “inebriatus amore dei”, et plures alii, quibus utitur beatus Bernardus diversimode accipi possunt. Quandoque enim important beatitudinem que est status omnium bonorum aggregacione perfectus, que omne desiderium commodum quodcumque vel maiorem gradum
65 perfeccionis habendi excludit. Aliter termini tales important beatitudinem primo modo dictam, que desiderium habendi maiorem gradum perfeccionis beatitudinis essentialis et commodum futurum nequaquam excludit.

Per istam distincionem respondetur ad omnes auctoritates beati Bernardi que sonare videntur quod anime sancte in celo non vident deum: quia numquam
70 negat eis visionem divine essencie, licet neget eis esse in domo dei, glorie sacietatem habere, esse beatas, habere torrentem voluptatis; et quedam alia negat eis. Ex quibus videtur inferri quod anime sancte in celo non vident deum, sed si verba bene intelligantur, sane ex eis hoc inferri non potest. Bernardus enim huiusmodi terminos “domus dei”, “torrens voluptatis” et consimiles accipit
75 primo modo, scilicet secundum quod beatitudinem consummatam, que est status omnium bonorum accidentalium et essentialium importare noscuntur. Non accipit huiusmodi terminos secundum quod important precise beatitudinem que est optima operacio intellectualis nature, qualis est visio divine essencie, vel

47 mundanam] non added Vb | aliqui] Bz: omitted W 49 Nam] non Vb Es, nunc S 50 et] Bz: omitted W 51 de facto] omitted Es 57 desiderium] habendi maiorem added Ly | nec²] vel A 58 et] nec Bz 59 multis] dampnatis added Es; deceptis added La 62 Quandoque] quando scilicet Az 72 quibus] tamen added Ly 73 intelligantur] et added Ed 75 quod] omitted Az 77 terminos] sed added Ly | precise] precipue Bz 78 est¹] La Fi Ly: omitted W

47 Psalmista] Ps. 143(144):15 49 Malachie] 3:15 75 primo] rather, secundo

fructio que sine visione minime reperitur. Nichil aliud igitur beatus Bernardus intelligit nisi quod anime sancte in celo ante diem iudicii, quamvis videant 80 divinam essenciam, non tamen carent omni desiderio habendi maiorem gradum visionis eiusdem, nec carent omni expectatione delectacionis future non habite, quia expectant resumpcionem corporum et complecionem civitatis eterne, de quibus sunt delectacionem non modicam habiture. Unde quamvis habeant stolam anime, corporis tamen stolam non habent. 85

Beatus igitur Bernardus in verbis de hac materia a sanctis aliis in sententia discordare nolebat, sed eandem sententiam quam expressit beatus Gregorius cum dixit 4° libro *Dialogorum*, loquens de animabus sanctis in celo: “Hoc eis nimirum crescit in iudicio, quod nunc animarum stola, postmodum vero etiam corporum beatitudine perfruuntur; unde in ipsa carne gaudebunt in qua dolores 90 pro Domino cruciatusque pertulerunt. Pro hac quippe geminata eorum gloria scriptum est, ‘In terra sua duplicia possidebunt’. Hoc etiam ante resurrectionis diem de sanctorum animabus scriptum est: ‘Date sunt illis singule stole albe, et dictum est illis ut requiescerent tempus adhuc modicum, donec impleatur numerus conservorum et fratrum eorum’. Qui itaque nunc singulas acceperunt, 95 binas in iudicio stolas habituri sunt, quia modo animarum tantummodo, tunc autem animarum simul et corporum gloria letabuntur” — hanc, inquam, sententiam beatus Bernardus aliis verbis (licet quantum ad aliquid obscurioribus) volebat exprimere, cum dixit in quodam sermone de omnibus sanctis “tres sunt sanctarum animarum status: primus videlicet in corpore 100 corruptibili, secundus sine corpore, tercius in corpore iam glorificato; primus in militia, secundus in requie, tercius in beatitudine consummata”. Hic secundus status est in requie que omnem penam et afflictionem excludit, in quo stola anime est collata; sed secundus status non est in beatitudine consummata, quia adhuc stola corporis non habetur. Vocat autem Bernardus beatitudinem consummatam cui nichil deest umquam habendum. Et isto modo secundum beatum 105

80 intelligit] intellexit Bz 84 non] omitted Ed 85 anime] et added B | tamen] cum Bz | stolam²] stola B | non habent] omitted B 87 sententiam] intendit added Ly (but see exprimere below, line 99) 88 Hoc] Fi Es S (cf. 8.25): hec W 89 nimirum] Fi Ly S: nimium Az Pz Vb Bz | stola] sola S 90 unde] ut S | ipsa] quoque added S | gaudebunt] gaudeant S 91 pertulerunt] Pb Bz Fi S: protulerunt Pa Vb, tulerunt Ed | geminata] stola added A | gloria] S: omitted W 92 Hoc] hinc S 94 impleatur...95 eorum] S: compleantur conservi eorum et fratres eorum Vulgate 95 conservorum] La S: servorum W | nunc] S: multipliciter W | singulas] singuli Ly | acceperunt] S: omitted W 98 quantum...aliquid] omitted Es 100 tres...102 consummata] esse... primum... secundum...tercium... S 101 sine...102 secundus¹] omitted Ed 102 militia] B S: malicia Az secundus²] tercius Az Ed 103 quo] qua Az 104 collata] collocata A 105 corporis] corporum Ed

88 Dialogorum] IV c. xxvi.3-4, ed. A. de Vogüé, *Sources Chrétiennes* No. 265 (Paris, 1980), pp. 84-6 91 gloria] Is. 61:7 93 scriptum] Apoc. 6:11 99 sermone] *Opera*, vol. 5, p. 349

Gregorium et Bernardum secundus status animarum sanctarum non est in beatitudine consummata, quia adhuc deest stola corporis que post iudicium est habenda. Tercius autem status est in beatitudine consummata, quia nichil
 110 umquam habendum tunc deerit; tunc enim habebuntur stole bine.

Eandem etiam sententiam expressit beatus Bernardus cum post verba predicta subiunxit, “Primus denique in tabernaculis, secundus in atriis, tercius in domo dei”. Hic enim secundus status est in atriis, quia anime sancte ante diem iudicii ad ultimum gradum beatitudinis nequaquam pervenient nec stolam
 115 corporis de communi lege sunt antea habiture. Tercius autem status est in domo dei, hoc est, tunc ad tantam gloriam anime et corporis inducentur quod numquam ulteriorem percipient.

Et hanc sententiam aliis verbis voluit explicare cum dicit, “In tabernaculis gemitus est penitencie, in atriis gustus leticie, in te sacietas glorie”. He anime sancte in secundo statu gustant leticiam de visione essencie divine, sed adhuc desiderium habent amplius degustandi, et ita sacietatem que omne desiderium firmiter excludit minime sunt adepti. [Hanc adepture sunt] “in te”, hoc est in deo, quando confert gloriam corporis et stolam anime prehabitam perficiet. Et hec est “sacietas glorie”, illa scilicet sacietas que omne desiderium cuiuscumque
 125 future delectacionis excludit, quam etiam “sacietatem uberem”, “domus dei”, “torrentem voluptatis” vocat.

Nec ex verbis eiusdem contra veritatem catholicam iam divulgatam predictam, iam a sanctis patribus explicatam, ulla calumpnia colligatur, sed verba ipsius aliorum sanctorum patrum assercionibus et scripture divine sententiis
 130 concordentur.

Capitulum 5

Item pro sepe dicto errore arguitur sic. Apostolus dicit, 1^a ad Corinthios 9°, quod “omnes quidem currunt, sed unus accipit bravium”, ubi dicit glossa quod licet

108 post iudicium] postmodum Pb Ca Ed Fr 112 predicta] dicta Az | Primus...in³] primum... secundum...tercium S 116 hoc] hec Ed | corporis] si added Az Pz; sed added Vb | inducentur] omitted Ly 118 sententiam] ab added A Vb 119 te] Vb S (cf. 122); domo W | He] Vb: hec Az Ed, hic Es 120 divine] Es: omitted W 121 amplius] omitted Bz | degustandi] Es Fi: degustari W 122 adepti...sunt²] Scott: adepti W 123 deo] sed added Ly | confert] conferet Ly | perficiet] omitted Bz | Et] scilicet Bz | Et...124 est] Ly: et A Fr, est Vb Lb; omitted W 126 voluptatis vocat] omitted Vb 127 iam] A: tam B | predictam] quam dictam B 128 ulla] Ly: nulla W (cf. nec above, line 127 129 ipsius] cum added Es 130 concordentur] concordant Ly

112 subiunxit] *Opera*, vol. 5, p. 349 118 dicit] *Opera*, vol. 5, p. 386 5.2 Corinthios] 1 Cor. 9:24 3 licet...5 essencie] Cf. *Collectanea*, vol. 191, col. 1615-1616 (not verbatim)

unus hic accipiat bravium, sed in alia vita omnes simul, et ita ante diem iudicii nulla anima sancta habebit bravium visionis divine essencie.

5

Sed isti, ut suos errores scripturis authenticis valeant confirmare, alias scripturas authenticas que verum sensum scripturarum que pro eis sonare videntur aperte declarant nolunt attendere. Si enim glossam super ista verba Apostoli, ad Hebreos 11°, “Et hii omnes testimonio fidei probati, non acceperunt repromissionem, deo pro nobis melius aliquid providente, ut non sine nobis consummar-
entur”, legissent et ratione intellexissent, glossam super verbis Apostoli “unus accipit bravium” pro suo errore nullatenus allegassent. Quia tamen glossa, quam isti pervertunt et truncant, dicit ibidem: “Ostendit hoc exemplo quanta est utilitas legis nostre, in qua non uni sed omnibus promissa est palma, quod non est in illo stadio in illo spectaculo. Ibi enim unus tantum accipit bravium, et ceteri victi discedunt, qui similiter laboraverunt. Hic autem non est sic: quotquot enim currunt, si perseveranter currunt, accipiunt, et qui prior venerit, expectat ut coronetur” bravio illo, quod est stola corporis, “cum posteriori”.

10

15

Quod glossa super verbum prescriptum Apostoli, cum dicit ad Hebreos 11°, “Hii omnes testimonio fidei probati”, etiam asserit evidenter, dicens, “‘Et hii’ quasi dicat, tanta per fidem antiqui fideles operati sunt vel passi pro fide, ‘et’ tamen ‘hii omnes probati testimonio fidei’, id est quod fides de hiis perhibuit, ‘non’ adhuc ‘receperunt repromissionem’, id est plenam corporis et anime beatitudinem, id est duas stolas etsi singulas, ‘deo aliquid pro nobis melius providente, ut non consummarentur’ et perficerentur, ‘sine nobis’, ut in
communi gaudio omnium maius fieret gaudium singulorum. Et si enim singulas acceperunt, non tamen geminam stolam habebunt usque ad communem resurrectionem, ut omnium consummatio fidelium simul fiat”. Hiis verbis patenter

20

25

5.4 hic] *omitted* B 6 scripturas authenticas] B: scriptas authenticas Vb, scriptura auctoritatis Pa, auctoritates scripture Ed 9 probati] inventi sunt *added* A 10 providente] providentem Vb 11 ratione] rationem Ly 13 truncant] cantant Bz | Ostendit] Esm S: magister Pa, monstratur Ly 14 nostre] ratione Vb 15 est] *omitted* S | stadio] statu huius seculi Ly | et] *omitted* S 16 victi] multi Vb | qui] *omitted* Vb | Hic] hoc Az 17 perseveranter] perseverant Vb | accipiunt] bravium *added* Ly | expectat] S: expectet W 18 bravio...posteriori] Kilcullen: bravio illo quod est stola anime cum posteriori sed expectat secundum glossam ut coronetur bravio illo quod est stola corporis cum posteriori W (Perhaps “sed... posteriori” was a corrective comment later taken into the text.) 20 asserit] astruit Vb Bz 21 dicat] S: *omitted* W 22 perhibuit] prohibuit Az Es 23 receperunt] perceperunt Pa Pb Ed, preceperunt Ca, acceperunt S 25 ut non] ne Ly, nec Pz | et] id est S perficerentur] profiterentur Ed Vb | ut²] id est S 26 omnium] ut *added* S | gaudium] *omitted* S | Et] *omitted* Ed 28 ut] A S: ubi B | fiat] ex *added* Es

9 Hebreos] 11:39-40 12 glossa] *Collectanea*, vol. 191, col. 1615D-1616A 20 dicens] *Collectanea*, vol. 192, col. 499D-500A

ostenditur quomodo glossa intelligi debeat cum dicit, “Qui prior venerit expectat
 30 ut coronetur cum posteriori”, quia expectat quantum ad unam stolam corporis, et
 non expectat quantum ad aliam stolam, scilicet quantum ad stolam anime.
 Merito igitur glossa ista, concordans expresse cum beato Gregorio 4° libro
 Dialogorum, sicut supra allegatum extitit, istis fantasticis scripturarum meretri-
 cibus, qui homini heretico placere desiderant, debet preferri, et illis specialiter
 35 quia deus confundet eos. Veritas est carius amplectenda et virilius defendenda.

Capitulum 6

Adhuc pro eodem errore taliter allegatur 2^a ad Timotheum 4°. Scribit Apostolus,
 “Reposita est michi corona iusticie, quam reddet michi Dominus in illa die,
 iustus iudex”. Ex quibus nituntur isti concludere quod Apostolo ante diem
 5 iudicii corona iusticie, que est visio divine essencie, non reddetur, et ratione
 consimili non aliis reddetur.

Sed ista verba Apostoli, recte intellecta, pro predicto errore non faciunt. Nam
 dupliciter possunt intelligi, uno modo de die resolutionis beati Pauli, ut iste sit
 sensus, “Reposita est michi corona iusticie”, quam, quantum ad stolam anime,
 10 “reddet michi Dominus in illa die” resolutionis mee, de qua prius dixerat, “Ego
 enim iam delibor, et tempus resolutionis mee instat”. Et secundum istum intel-
 lectum pro eodem accipit tempus sue resolutionis et illam diem in qua redditu-
 rus erat sibi Dominus coronam iusticie. Aliter possunt verba predicta intelligi de
 ultima die iudicii, et tunc intendit Apostolus loqui de corona iusticie quantum ad
 15 stolam corporis, quia stola corporis Apostolo et aliis de communi lege ante diem
 generalis iudicii non reddetur.

Et hoc est quod quidam volunt dicere, quod Apostolus loquitur de supposito
 toto et integro, ex corpore et anima composito, cui corona iusticie ante diem
 generalis iudicii non reddetur: quia licet anima prius sit coronam iusticie habitu-
 20 ra, totus tamen homo integer ex corpore et anima constitutus non stolam anime
 nec stolam corporis ante diem generalis iudicii habebit. Unde, quamvis anima
 beati Pauli nunc videat deum et ita habeat stolam unam, tamen beatus Paulus

29 prior] Ly S: *omitted* W | venerit] venit Bz | expectat] expectet Bz Ed 33 extitit] existit Vb
 scripturarum] scripturis Ed | meretricibus] Kilcullen, Scott: metris Az Pz Fr; metricis Ly; B group
 MSS have a gap or words not identified. 34 debet] Scott: debent W | preferri] proferri Az
 6.2 taliter] sic Ed 7 recte] rite Bz 11 resolutionis] resurreccionis Az 12 accipit] recipit Es
 17 Et...19 quia] *omitted* Es | volunt] *omitted* Ed | dicere] dixere Ed 18 toto] communi A | integro]
 et *added* Ly

29 dicit] *Collectanea*, vol. 191, col. 1616A 6.2 Timotheum] 2 Tim. 4:8 10 dixerat] 2 Tim. 4:6
 20 non...anime] The soul will have the “stola anime” before Judgment Day, but “totus homo integer
 ex corpore et anima” will not, because the whole man is constituted again only on Resurrection Day.

integer ex anima et corpore constitutus nunc non videt deum, quia nec nunc est ex anima et corpore constitutus.

Capitulum 7

Sed contra illud ultimum de suppositis, et in fulcimentum erroris predicti, taliter allegatur. Beatus Iohannes vidit “animas interfectorum propter verbum dei” usque ad diem iudicii “sub altari”, id est, sub humanitate Christi. Et certum est quod subiectione potestatis et dignitatis erunt sub humanitate Christi etiam post diem iudicii vel post iudicium. Quod ergo tunc ascendant super altare, ideo erit post diem iudicii per ascensum contemplacionis et ad videndum iudicium immediate.

Sed illa allegacio sic dicentes involvit dupliciter, primo quia capitaneo suo obviant, quod eos ipsi reddit obnoxios, secundo quia agnitam veritatem impugnant, quod deo reddit eos obnoxios. Quod enim capitaneo suo reddat eos obnoxios patet aperte, quia cuidam errori suo obviant manifeste. Ipse enim tenet, dogmatizat, et predicat quod Christus post diem generalis iudicii non regnabit. Isti vero hoc docent aperte, quod anime post diem iudicii generalis subiectione potestatis et dignitatis erunt sub humanitate Christi, et per consequens post iudicium generale erit potestative super animas regressurus. Secundo, ista allegacio deo, cuius veritati resistunt, reddit ipsos obnoxios, eo quod, scripturam divinam ad perversum conantes trahere intellectum, dicunt animas sanctas in celo non videre deum.

Ut autem appareat quod predictum errorem ex verbis scripture que allegant elicere nequeant: Primo namque allegant non integre, sed truncate, verborum seriem libri Apocalypsis ex quibus prefatum errorem conantur concludere. Et quod errorem suum ex eis trahere nequeant est monstrandum; secundo, quomodo verba illa intelligi debeant est pandendum. Series igitur verborum ex quibus isti probare nituntur quod anime sancte in celo nunc non vident deum

7.2 in fulcimentum] inflammatam Vb, ad inflammacionem Bz 3 dei] esse added Ly 4 sub altari] subtus altare S | humanitate] altare humanitatis Ly 6 iudicii] omitted Bz 9 dupliciter] omitted Es primo] omitted Vb Es | capitaneo...10 quia] tam capitulo (capitaneo Es) suo eius ob gratiam Vb Es 10 ipsi] se Pa | reddit] reddant Pa | quia] per added Az 11 reddit] reddit Vb Bz | Quod...obnoxios²] omitted Vb Bz 14 vero] etiam B | generalis] non regnabit isti etiam hoc docent aperte quod anime post diem generalis iudicii non regnabit quod isti etiam hic docent aperte quod anime post diem iudicii generalis added Vb; non regnabunt isti etiam docent hic aperte quod anime post diem generalis iudicii added Es 15 et¹...humanitate] omitted Es 16 regressurus] ingressurus Es 17 allegacio] dicta added Ed | deo] et added Ed | cuius] eius A | veritati] cui added Ly 20 que] quam Bz Ed 21 integre...truncate] ?cantate sed integre Vb Bz 22 seriem] series Vb; omitted Bz 23 monstrandum] mirandum Pa 24 pandendum] faciendum Az, sciendum Ed 25 nunc] omitted Bz

7.3 Iohannes] Apoc. 6:9 13 non regnabit] Cf. CE, 6.107-126, pp. 60-1.

talis est: “Et cum aperuisset sigillum quintum, vidi sub altare dei animas interfectorum propter verbum dei et propter testimonium quod habebant, et clamabant voce magna dicentes, ‘Usquequo, Domine, sanctus et verus, non iudicas et non vindicas sanguinem nostrum de hiis qui habitant in terra? Et date sunt illis singule stole albe; et dictum est illis ut requiescerent adhuc tempus modicum, donec impleantur conservi eorum et fratres eorum, qui interficiendi sunt sicut et illi”.

Ex quibus isti eliciunt quod anime sancte in celo modo non vident deum, ex quibus beatus Gregorius et alii sancti patres volebant concludere, quod anime sancte in celo beatitudinem anime (que est visio dei, vel non sine visione dei), et non corporis, sunt adepti. In verbis autem premissis, licet innotum aperte sit quod anime sancte sub altare dei, quod tamen erunt post iudicium iuxta altare dei mencio non habetur. Nec valet: “Modo sunt sub altare dei, igitur post iudicium erunt iuxta altare dei”, quemadmodum non sequitur, “Nunc requiescunt (sicut ex verbis eisdem colligitur), igitur post iudicium minime requiescent”. Quod enim nunc requiescant patet, cum in verbis prescriptis sic legatur, “Et dictum est illis ut requiescerent adhuc tempus modicum donec impleantur conservi eorum”, et cetera: ex quibus tamen concludi non potest quod, completo numero conservorum, nullatenus requiescent, quemadmodum ex hoc quod dicitur Matthæi 1º, “Et non cognoscebat eam donec peperit filium suum primogenitum” concludi non potest quod primogenito nato cognoscebat eam — et ideo, consimiliter, ex hoc, quod beatus Iohannes vidit animas interfectorum, [quod] non erunt sub altare dei (licet, sicut postea ostendetur, concedi possit, sub sano intellectu, quod anime sancte post iudicium generale erunt sub altare dei). Ex hiis patenter habetur quod per verba Apocalypsis suprascripta concludi non potest quod anime sancte in celo nunc non vident deum ex hoc quod nunc sunt sub altare dei, et quod clamant, et quod respondetur eis quod requiescant donec impleatur numerus conservorum et fratrum ipsorum: ex quibus non sequitur quod nunc non vident deum.

26 sub] subtus Ed S | dei] *omitted* Ed S 28 non...29 vindicas] La S: iudicas Vb Lb Ax, non (Esm) vindicas Es, vindicas Az Fi, non vindicas Ed 30 singule] *omitted* Ed 31 impleantur] compleantur Ed Vulg Ma 33 sancte] *omitted* A 34 concludere] oppositum *added* Ly 36 adepti] Ly: adepti W In] ex Ed | autem] eciam Ly | premissis] predictis Ed | innotum] notum Ly | aperte] et apertum Ly sit] Ed: *omitted* W 37 dei] quiescunt *added* Ly 42 impleantur] compleantur Ly S 45 cognoscebat] Fi Ly S: cognovit Bz, cognoscebat W 46 potest] debet B | cognoscebat] Bz Ly: cognoscebat W 47 interfectorum quod] Ballweg: interfectorum nunc esse sub altari concludi non potest quod post iudicium Ly; interfectorum W 49 anime sancte] *omitted* Bz | generale] anime interfectorum non *added* Bz 51 vident] videant Ly | ex hoc] sed B | nunc] Pb Ed: *omitted* Es, non W | sunt] est Vb 53 impleatur] impletur Pa | conservorum] eorum *added* Ed | et fratrum] *omitted* B

26 est] Apoc. 6:9-11 45 Matthæi] 1:25

Ut autem habeatur verus intellectus verborum prescriptorum est sciendum 55
 quod illud quod est sub aliquo quodammodo videtur absconditum, sed quod est
 supra aliquid, patulum et manifestum apparet. Quorum utrumque ipse Salvator
 insinuat dicens, Matthaei 5°, “Non potest civitas abscondi supra montem posita,
 neque accendunt lucernam et ponunt eam sub modio, sed super candelabrum, ut
 luceat omnibus qui in domo sunt”. Quia igitur anime nunc in celo sunt multis 60
 electis et etiam malis abscondite, ideo nunc dicuntur esse sub altare dei. Quia
 licet deum videant sicuti est et a civibus civitatis superne minime abscondantur,
 et nobis tamen et illis qui sunt in purgatorio et in inferno nequaquam apparent.
 In die autem iudicii generalis electis omnibus apparebunt. Reprobati etiam, tam
 homines quam demones, aperte videbunt eas in celum ascendere. Et ita quo- 65
 dammodo erunt sub altare dei, hoc est, erunt non illo modo abscondite quomodo
 nunc constat eas abscondi.

Et iste videtur esse intellectus beati Bernardi, cum loquitur de ista materia.
 Ipse enim in quodam sermone de omnibus sanctis sic ait: “In hunc ergo locum
 Salvator descendens ‘contrivit portas ereas et vectes ferreos confregit’, educ- 70
 tosque vinctos de domo carceris, sedentes, hoc est quiescentes, sed in tenebris et
 umbra mortis, iam tunc quidem sub altare dei collocavit, abscondens eos in
 tabernaculo suo in die malorum et protegens eos in abscondito tabernaculi sui,
 donec veniat tempus quo procedant, completo numero fratrum, et percipiant
 regnum quod eis paratum est ab origine mundi”. Ex quibus verbis colligitur 75
 quod, secundum Bernardum, ideo anime sancte sub altare dei sunt quia in
 tabernaculo dei sunt abscondite, non quidem deo et civibus celestis Ierusalem,
 sed nobis et aliis qui sunt in purgatorio et in inferno.

Etsi enim constet nobis animas apostolorum et quorundam aliorum sancto- 80
 rum esse in celo, hoc tamen nunc constat in sola fide. In die autem iudicii omnes
 electi clare videbunt animas que nunc sumunt ibi esse in celo. Et ita quodammo-

57 patulum] palam Bz, altum Ly 58 civitas] *omitted* Vb Lb Fi 59 accendunt] ascendunt Pa Vb
 modio] modo Pa 60 nunc] ut Bz 62 est et] *omitted* Ed 63 nobis tamen] nobiscum Az
 64 generalis] licet *added* B | Reprobati] reprobari Vb, reprobi Ed 66 sub] supra Ly, super Es
 68 videtur esse] est verus Ly 71 vinctos] victos Az Vb | sedentes] in umbra mortis *added* Ly
 sedentes] quidem *added* S | hoc est] A S: aliquid secundum est Vb; secundum aliquos *added* A
 72 abscondens] Fr La S: ascendens Az Vb, ponens Es Lbm, assumens Ed 74 procedant] La Fr Ly
 S: procedat W; vel *added* A Vb Bz | completo] iam *added* S | percipiant] Ed B S: participant Pa
 76 ideo] *omitted* Bz 80 tamen...constat] autem non constat nisi Fi | nunc] Pa Fr Ed: non Pb Vb,
 nobis Bz 81 que] quas Ly | sumunt] sunt B, credunt Ly | ibi] *omitted* Ly

58 Matthaei] 5:14-15 66 sub] Some witnesses (Es and La) have “super” and another (Fr) inserts
 “non”. But in view of 48–49 above “sub” seems correct. The emphasis is on “quodammodo”: even
 after Judgement Day the holy souls are “under” the altar, but not in the same way as they were
 before. 69 ait] *Opera*, vol. 5, p. 355

do erunt sub altare, sub isto intellectu, quod nullis electis erunt abscondite. Et tamen tunc poterunt secundum alium intellectum dici sub altare dei, eo quod tunc erunt, sicut modo sunt, sub dei dominio et proteccione.

85 Quare si potest catholice dici quod anime sancte et sancti integri ex corporibus et animabus compositi erunt sub altare, post iudicium generale videntes clare deum, sequitur evidenter ex hoc quod anime sancte in celo nunc non vident deum, cum aperte dicat quod “completo numero fratrum” procedent et percipient “regnum quod eis paratum est ab origine mundi”.

90 Sed forte diceretur: Si autem tunc perciperent regnum eis paratum ab origine, nunc non possident, nunc non vident deum.

Ad hoc potest multipliciter responderi, uno modo quod secundum beatum Bernardum sancti integri ex anima et corpore constituti primo percipient regnum eis paratum ab origine mundi, et ita beatus Bernardus non intendit negare
95 animas sanctas percepisse regnum eis paratum ab origine mundi. Et si hoc negaret, determinacioni summi pontificis et doctrine universalis ecclesie contradicere monstraretur. Nam, ut legitur Extra, *De hereticis*, c. *Maiores*, Innocencius 3us ait: “Et si originalis culpa remittebatur per circumcisionis mysterium et dampnacionis periculum vitabatur, non tamen perveniebatur ad regnum celo-
100 rum, quod usque ad mortem Christi fuit omnibus obseratum. Sed per sacramentum baptismi, Christi sanguine inebriati culpa remittitur, vitatur periculum et ad regnum celorum eciam pervenitur, cuius ianuam Christi sanguis fidelibus suis misericorditer reseravit.” Hiis verbis patenter habetur seu asseritur quod anime sancte iam pervenerunt ad regnum celorum, et per consequens ceperunt
105 regnum eis paratum ab origine mundi. Cui alludit doctrina universalis ecclesie,

82 erunt¹] sunt Ly | sub¹] Ax Fi Ed: super W | nullis] multis A | erunt²] sunt nunc A, esset Vb
83 tamen] ideo A | tunc] Esm: nunc A Vb | poterunt] possunt A 84 dei dominio] Es: dominio Fr Di, domino La Lc Un, domo W 86 animabus] que added Az Vb | compositi] constituti qui Ly videntes] Ess: videbunt Ca Ed; omitted W 87 evidenter] quod added W (not Ly) | quod] et Pa | non] omitted Bz 88 procedent et] omitted Ed | et] B S: quod Az Pz 90 Sed...diceretur] omitted B diceretur] diceret Ed | Si...origine] omitted Bz | tunc] nunc Ed | perciperent] Pa Pb Ed: participarent Ca, participient Vb | origine] sequitur quod added Ly 91 nunc¹] tunc Ly | possident] percipient et per oppositum si Ly | non²] possident nunc non added Ly 92 Ad] omitted Az Vb 93 sancti] et added Ed | primo] immo A | percipient] perciperent Az 97 monstraretur] videretur A | Maiores] baptismo Ess, baptismo et eius effectu Frm 100 obseratum] Ly Es Fi S: observatum Az Vb 101 inebriati] rubricati Ess S 102 ianuam] B Ly S: iamque Pa Ca Fi Pz 103 reseravit] reservavit Az

85 Quare...89 mundi] These words seem to be an objection to the position our author holds. Perhaps this paragraph was a reader's marginal comment beginning “quare”, of perhaps it should come after “nunc non vident deum” (line 91) in continuation of the paragraph beginning “Sed forte diceretur”.

97 Maiores] X 3.42.3, col. 645

cum in laudem martyrum fideles cantare non cessent, “Istorum est regnum celorum, qui contempserunt vitam mundi et pervenerunt ad premia regni”.

Sed forte diceret aliquis quod sicut regnum celorum, secundum beatum Gregorium, aliquando presens ecclesia dicitur, ita et regnum celorum locus celestis et naturalis aliquando vocatur, et ideo, quamvis anime sancte non videant deum, potest concedi quod sunt in regno celorum. Sed iste asserciones sanctorum patrum perverterent sententiam. Quandocumque enim sancti loquuntur de regno celorum percipiendo post vitam presentem, accipiunt regnum celorum ut visionem dei claram includit; et sic accipit Bernardus, cum dicit in auctoritate superius allegata quod percipient regnum quod est eis paratum. Sed non tunc primo percipient secundum animam, licet tunc primo percipiant regnum secundum corpus; et ideo totus homo integer non ante percipiet de communi lege regnum celorum.

Aliter potest dici quod, licet anime sancte iam perceperint regnum quod in visione dei consistit, anime tamen sancte non perceperunt illud regnum quod omnem perfectionis gradum et delectacionem habendam includit; quod regnum Bernardus intelligit per beatitudinem consummatam, que scilicet omnem delectacionem et perfectionem umquam habendam includit. Et ita Bernardus aliter accipit quodcumque regnum celorum, ut pro regno futuro accipiatur, quam communiter alii doctores et patres sancti, licet etiam in multis locis sic aliquando regnum celorum utatur. Regnum itaque quod est beatitudo cui nichil habendum deest anime sancte ante diem iudicii non habebunt; habent tamen visionem dei nunc, quamvis quasi in abscondito, quod glossa super illud Psalmi, “Abscondes eos in abscondito faciei tue” insinuare videtur, cum dicitur, “Dum mali turbabuntur” ipsi erunt in abscondito faciei tue videntes te. Et ita nunc anime sancte sunt occulte, et ideo sub altare dei, sed in die iudicii erunt manifeste, quemadmodum Christus nunc est occultus, sed tunc erit manifestus, teste glossa, que super illud Psalmi, “Sede a dextris meis”, ait, “Sede secundum

106 martyrum] nostrum Vb, sanctorum Bz | Istorum] autem added A | est] enim added S

107 premia regni] celestia regna Bz **108** diceret] dicet B **109** presens] prius Vb **110** naturalis]

materialis B **111** potest] tamen added Ly **112** perverterent] perverterentur Vb | sententiam]

omitted B **116** percipiant] percipient Es **117** ante] autem Vb **119** regnum] celorum added Bz

121 includit] per added Ly **122** per] omitted Ly **124** quam] omitted Bz **125** locis] omitted Bz

126 nichil] quod added Pa **127** deest] Esm Ly: omitted W | sancte] omitted Ed **129** tue] Ly S: sue

W **130** turbabuntur] sancti scilicet added Ly | tue] Ly Es S: sue W | te] domine added Ly

106 cantare] PL, vol. 78 col. 739D **109** Gregorium] *Homilia*, lib. 2, hom. 38, PL, vol. 76 col.

1282D **128** Psalmi] 30(31):21 **129** dicitur] “id est, dum mali homines turbabuntur damnati... etiam modo tribulati et opprobriis hominum vexati ment intrantes ad vultum Dei, non turbantur”,

Collectanea, vol. 191, col. 312. **133** Psalmi] 109(110):1 | Sede²...134 homo] Peter Lombard,

Commentarium in Psalmos, PL, vol. 191 col. 997D (not accurately quoted)

quod homo in pectoribus misericordie”, et iterum, “Sede occultus, donec regnes
135 manifestus”.

Cum igitur dicunt isti, “Certum est quod subiectione potestatis et dignitatis
erunt anime sancte sub humanitate Christi, eciam post iudicium”, conceditur,
quod in hoc non errant, licet in hoc suo magistro (quamvis forsitan ignoranter)
inveniantur adversi. Si enim advertissent quod magister eorum tenet quod
140 “Christus post iudicium non regnabit”, ut creditur, tacuissent, quia ipsi cupiunt
esse tales qualis doctor est eorum. Sed cum dicunt quod post diem iudicii
ascendent super altare ut videant deum immediate, et non ante, errant aperte,
sicut alibi est ostensum. Et auctoritas ex Apocalypsi sumpta eis minime suffra-
gatur, sicut ex precedentibus liquide patet.

Capitulum 8

Non solum autem pro errore predicto frivolas allegaciones adducunt, sed eciam
ad evacuandas auctoritates errores eorum apertissime convincentes, respon-
sionem vanissimam dare conantur, dicentes quod auctoritates et scripture
5 sanctorum (si que inveniantur) dicentes quod anime nunc videant facialiter
deum accipiente sunt et intelligende secundum locucionem devoti affectus,
secundum quod sancti meditatione devota frequenter, ubi affectus eorum et
secundum affectum loquuntur, accipiunt preteritum pro presenti et presens pro
futuro.

10 Sed ista responsio est tam frivola quod improbacione non indiget, et tamen eam
unica ratione breviter improbabo. Quod enim sancti loquendo de visione
animarum sanctarum non utantur preterito pro presenti et presenti pro futuro sic
patenter ostenditur. Ubi sancti loquuntur de visione animarum sanctarum non
<utantur preterito pro presenti> tantum ad monstrandum suum affectum ad
15 sanctos sed eciam ad monstrandum veritatem de visione eorum pro presenti,

134 pectoribus] peccatoribus Bz | misericordie] A S: meis B | iterum] interum B **135** manifestus]
manifeste Bz **136** subiectione] subiectionem Az, subiectioni Vb **140** non] Bz Ly: nec W
141 est] omitted Ed | cum] Kilcullen: tamen W; quia added Ly **8.3** errores] errorum Pa **4** quod]
omitted Es **5** inveniantur] Bz: inveniuntur W | dicentes] contradicant Vb, concludere Es,
contradicere Ax | nunc] non Az, ante diem iudicii Fi **6** affectus] effectus Az Vb **7** ubi] erat added
Ly | et] ubi added Ly **8** loquuntur] loquebantur A **10** tam] omitted Ed | quod] que Ed | tamen]
omitted Ed **11** breviter] omitted Bz **13** Ubi] ubicumque Ly | non] Kilcullen: non utantur (utuntur
Ly Es) preterito pro presenti W **14** tantum...monstrandum] ad monstrandum tantum Ly
monstrandum] mirandum Vb | suum] sive Vb **15** eciam] omitted Ly | eorum] Pa Pb: earum B
presenti] Vb La La Ly: ergo/igitur added W

134 in...misericordie] Not found. Ballweg suggests that “in pectoribus misericordie” may be a
corruption of “in potioribus meis”, Peter Lombard, *ibid.*, col. 998C | iterum] Peter Lombard, *ibid.*,
col. 998D **143** alibi] Above c.3 and c.4

<igitur> non utuntur presenti pro futuro. Sancti autem frequenter, cum loquuntur de visione animarum sanctarum, non solum loquuntur ad monstrandum [suum affectum ad sanctos sed etiam ad monstrandum] veritatem de visione eorum pro presenti. Igitur non utuntur presenti pro futuro sed pro presenti.

Maior est manifesta, quia si uterentur presenti pro futuro, in nullo monstrarent veritatem pro presenti sed pro futuro magis. Minor etiam legenti auctoritates sanctorum apparet indubia. Nam beatus Gregorius, in 4° libro *Dialogorum*, cum interrogaretur a Petro, “Quid est”, si anime sancte modo sunt in celo, “quod in die iudicii pro sue iusticie retributione recipient?”, respondet in hec verba: “Hoc eis nimirum crescit in iudicio, quod nunc animarum stola, postmodum vero etiam corporum beatitudine perfruuntur”. Et tamen post asserit quod animabus nunc date sunt singule stole albe, et infra affirmavit quod non scient omnia. Tunc non loquebatur solummodo secundum affectum, sed veritatem de beatitudine et visione animarum sanctorum pro presenti volebat declarare. Igitur non utebatur presenti pro futuro sed pro presenti.

Innocencius etiam tercius, sicut legitur Extra, *De celebratione missarum, Cum Marthe*, dicit quod sancti “oracionibus nostris non indigent, pro eo quod, cum sint perfecte beati, omnia eis ad vota succedunt”. Non tantum voluit suum ad sanctos affectum monstrare, sed etiam de beatitudine eorum presenti declarare vult veritatem. Igitur minime usus est presenti pro futuro vel preterito pro presenti.

Capitulum 9

Ceterum ad simplices seducendos dicunt prefati sequaces erroris quod simplices inferiores de quescione predicta non debent se intromittere. Et si aliquis dicat, “Christianus sum. Volo scire fidem et veritatem, ideo moveor ad querendum de hoc, quia simplex sum,” isti respondent taliter dicentes, “Dico tibi, crede explicite quod ecclesia explicavit, et alia implicite, donec ecclesia aliter declaret”.

16 igitur...futuro] omitted Ly 17 non] omitted Ly | non solum] omitted Es | monstrandum...18 monstrandum] Kilcullen: monstrandum W. See website, 2TextProblems.html#s333. 18 eorum] Kilcullen: earum W 23 modo] quomodo Vb 24 recipient] recipient S 25 nimirum] B Ly S: nimium Pa Pz | stola] sola Vb Fi S 26 asserit] asseruit B 27 affirmavit] affirmatur Ed 28 scient] Ed: scientem W | loquebatur] loquebantur Ed 29 volebat] Es: volens Pa , voluit Ly 30 utebatur] utebantur Ed 31 sicut] sic Az 33 tantum] Es Fi: tamen W 34 eorum] earum A Vb; pro added Ed 9.2 prefati] prelati Az | erroris] errorum Ed

8.23 cum] IV c. xxvi.3-4, ed. A. de Vogüé, *Sources Chrétiennes* No. 265 (Paris, 1980), pp. 84-6 26 asserit] Ibid., p. 86 27 affirmavit] Ibid. p. 116 says the opposite: “quid est quod ibi nesciant ubi scientem omnia sciunt?” See tract 1, 4.85-86. 32 Cum Marthe] X 3.41.6, col. 639

Sed in ista assercione duos errores insinuavit, quorum primus est quod simplices non debent se intromittere de questione predicta; et iste error in quodam alio tractatu reprobatus existit. Secundus error est quod simplices nichil debent explicite credere nisi quod ecclesia explicavit, vocando ecclesiam papam et cardinales, quia de illa ecclesia isti loquuntur, sicut ex pluribus assercionibus eorum patenter habetur. Sed quod hoc sit erroneum probatur aperte. Nam quilibet Christianus credere debet explicite omne illud de quo in speciali est certus quod ex contentis in scriptura divina sequitur evidenter; sed alii quam papa et cardinales possunt esse certi de multis que sequuntur evidenter ex contentis in scriptura divina que tamen papa et cardinales numquam declaraverunt — immo forte que papa et cardinales numquam in speciali sciverunt sed tantummodo implicite crediderunt; igitur possunt Christiani, et quandoque tenentur, explicite credere aliqua que papa et cardinales numquam explicite declaraverunt.

Maior est manifesta. Quia qui certus est de antecedente et consequencia, certus est de consequente. Et ita qui credit explicite antecedens et certus est de consequencia qua consequens ex antecedente infertur, de consequente dubius esse non potest, cui illud sapientis alludit, “simul inducens cognovit”. Quamvis enim aliquis possit esse de maiore certus et tamen dubius vel contrarie opinionis de conclusionem, tamen si certus est de maiore et de minore quas applicat ad conclusionem, de conclusionem dubius esse non potest. Qui igitur explicite credit aliqua que legit in scriptura divina et de quacumque conclusionem est certus quod evidenter sequitur ex illis, de illa conclusionem dubius esse non potest, et, per consequens, vel scit eam vel explicite credit. Et ideo si est conclusio que per rationem demonstrari potest, sequitur quod explicite credit eam, nec potest non credere eam explicite quamdiu advertit quod ex contentis in scriptura divina sequitur evidenter.

Minor quamvis videatur probacione minime indigere tamen auctoritatibus venerabilium patrum probatur aperte. Ait enim Augustinus, ut legitur 24^a, q. 3^a, c. ult., “Ideo divina providencia multos diversi erroris hereticos esse permittit, ut cum interrogant nos ea que nesciunt”, possunt catholici per scripturas divinas ea

9 nichil] non A 11 ex] de Ed 13 explicite] omitted Ed 16 declaraverunt...17 numquam] omitted Bz 17 sciverunt] cognoverunt Ed | tantummodo] tantum A 22 qua] quia Ed 23 sapientis] philosophi Ly 27 et] eciam Ed; omitted B | quacumque conclusionem] quocumque Ed 34 venerabilium] sanctorum added Bz 35 diversi erroris] diversis erroribus Ed | erroris] errores Pa 36 nesciunt] noscimus Es, nescimus S; sic discuciamus pigriciam ut divinas scripturas capiamus added Esm (continuing with Augustine) | possunt] A Es La: presens Vb Lb Fi Ax | ea?] omitted A

9.9 tractatu] Not identified 23 illud] Aristotle, *Analy. post.* I.1, 71 a20 34 legitur] C.24 q.3 c.40, col. 1006

que nesciverint prius addiscere, et per consequens possunt esse certi per solas scripturas divinas [de hiis] que papa et cardinales nullatenus declarabant. Ad hoc eciam glossa accepta ab Augustino super illud Apostoli, 1^a ad Corinthios 11°, “Oportet hereses esse, ut qui probati sunt in nobis manifesti fiant” potest adduci. Ait enim glossa, “Omnes inimici ecclesie vel errore cecati vel malicia depravati prosunt, quia si accipiunt potenciam corporaliter affligendi, exercent eius pacienciam; si vero male senciendo adversantur, exercent eius sapienciam. Ab adversario enim mota quescio, discendi existit occasio. Multa quippe ad fidem catholicam pertinencia, dum hereticorum callida inquietudine exagitantur, ut adversus eos defendi possint, et considerantur diligencius, et intelliguntur clarius, et predicantur instancius.” Et infra: “Prosunt ergo nobis heretici, non verum docendo, quod nesciunt, sed ad verum querendum et aperiendum catholicos excitando.” Ex hiis verbis patenter colligitur, quod catholici et heretici excitati multas possunt ignotas veritates per scripturas sacras addiscere, licet eas papa et cardinales hactenus non attemptaverint declarare.

Unde et dicunt nonnulli quod occasione heresum quas magister istorum et rector sollempniter diffinivit et publice predicavit, in nonnullis pullularunt innumere veritates, quarum sunt multe iam redargute in scriptis, que toti communitati Christianorum, tam laicorum, quam clericorum, fidelium inestimabilem fidelitatem seu utilitatem inferent (ut putant firmissime) in futurum, quas tamen veritates eciam precedentes summi pontifices et cardinales catholici nullatenus declararent, quia occasionem declarandi ante tempora illius rectoris minime habuerunt.

37 nesciverint] nesciverunt Az, nescierunt Es | possunt...certi] Fi: possumus esse certi Es Lbm; presens est certi Vb; presens et certi Ax; prius (ipse Ly) est certus A La Fr 38 divinas...hiis] Ly: divinas W 39 eciam...accepta] Kilcullen: autem auctoritas Es, eciam est auctoritas La; eciam est auctoritas accepta Ed; eciam accepta Az Vb (“auctoritas” may have been a conjecture to amend “eciam accepta”) 40 ut] et added S | in...fiant] manifesti fiant in vobis S | fiant] que added Ed 42 depravati] Ca Ed S: dampnati W | si] secundum Vb, sensum Es | potenciam] potestatem S 43 vero] B S: enim A 44 mota] A S: immota B | quescio] continue Ly | discendi] Es Ly S: dicendi W | existit] existerit Az | quippe] quidem S 45 callida] omitted Ed | inquietudine] Vb Lb La Ax Fi S: inquietacione A Es 46 eos] eas Ed | intelliguntur] S: interrogantur W 47 clarius] celerius Ly predicantur] Lb S: probantur W | nobis] Az S: omitted W 48 sed] omitted Vb | aperiendum] B S: adipiscendum A 49 hiis] quibus Ed 50 excitati] Fi Vb Lb Ly: excecati Ca Pb Pz Bz 51 attemptaverint] Es: acceptaverint Ca Pb Vb, acceptaverunt Pa, attemptaverunt Ed 53 et] Bz Ed: vel W | in...54 sunt] in auctoritate summe et invenitur veritates innuere quarum que Vb, gap et inveniuntur veritates innumere quarum Es | pullularunt] Pb La: pulluavit Pa, pullulaverunt Fr, pullulant Ed 54 scriptis] Fi Vb: scripturis W 56 inferent] conferent Vb Es | ut] ne Vb Es 58 declararent] Ca: declaraverunt Fi, declarent Fr, declarant W

39 Augustino] *De civitate dei* XVIII.51, CCSL, vol. 48, p. 649 | Corinthios] 1 Cor. 11:19

41 glossa] *Collectanea*, vol. 191, col. 1637CD

60 Sed forte diceret aliquis quod simplices non debent credere nisi ea que eis
papa et cardinales tradunt credenda explicite, nec debent investigare secreta
scripture, sed communibus debent esse contenti — immo etiam de intellectu
proprio non debent presumere ut aliquid credant explicite nisi quod eis papa et
cardinales tradiderint.

65 Sed qui ista assereret novorum esset inventor errorum. Nam licet simplices
non teneantur regulariter explicite credere nisi illa que iam ut credenda a clero
sunt explicite declarata, tamen si simpliciter legendo scripturas divinas rationis
acumine, quo et simplices non omnino carent, aliquid quod papa et cardinales
minime declaraverunt advertunt evidenter sequi ex scripturis divinis, hoc pos-
70 sunt et debent in hoc casu explicite credere, nec tenentur papam et cardinales
consulere, quia pape et cardinalibus scripturam sacram preferre tenentur.

Sed forte diceret aliquis quod simplices salvantur fide; est tamen quidam
modus salvandi quo salvantur in fide maiorum; igitur non debent habere fidem
explicitam de aliquo nisi de quo papa et cardinales habent fidem explicitam.
75 Ideo videtur inconveniens dicere quod aliquid sit spectans ad fidem catholicam
de quo papa et cardinales non habent fidem explicitam.

Sed respondetur quod simplices salvantur in fide propria, quia si ipsi non
habent fidem in se, non salvantur. Est tamen quidam modus salvandi quo
salvantur in fide maiorum, quia quantum ad multa sufficit eis credere implicite
80 quod maiores credunt explicite: quod verum est, si maiores explicite habent
fidem [eandem] quam minores et minores non advertunt aliquid sequi ex
scriptura divina nisi quod maiores sequi percipiunt. Cum vero dicitur quod papa
et cardinales habent fidem explicitam de omnibus que spectant ad fidem catholi-
cam, [hoc non est verum], licet sepe habuerint fidem explicite de omnibus illis
85 qui necesse fuerit eos credere explicite.

Cum vero assumitur quod simplices non debent investigare secreta scripture,
istud non est verum, quia tunc nullus simplex deberet presumere vacare studio
scripture sacre, et ita nullus deberet in scriptura sacra studere antequam esset

60 diceret] dicet B | eis] *omitted* Ed 61 credenda] credi Ca, credere Ed 63 credant] credent Pa
64 tradiderint] tradiderunt Vb Es 66 ut] nunc A, nec Vb 67 si] *omitted* Pa Ed | simpliciter]
simplices Ly 69 possunt...70 debent] potest et debet Az Vb; licet *added* Es 70 hoc] *omitted* Es
nec] non B | tenentur] tenetur Pa 71 tenentur] tenetur Ed Bz 72 diceret] dicet B | salvantur] in
added Ly | fide] *omitted* Vb Es | fide...73 salvantur] *omitted* Ly 73 quo] Scott: quod W 75 Ideo]
immo B | aliquid] aliquis Vb Bz | sit] aliquid *added* Bz 77 Sed] hoc Vb, hic B 78 quo] Ca Es: quia
Ly, quod W 81 fidem eandem] Ly: fidem W | et minores] *omitted* Es 83 catholicam...84 verum]
Ballweg: catholicam dico quod hoc non est semper verum Ly, catholicam W 84 licet] cum Ly
sepe] non *added* A | habuerint] Es Fi: habuerit Vb, habeant A | explicite] explicitam Ly 85 fuerit]
fuit B 86 assumitur] asseritur Bz, preassumitur Ed 87 simplex] simpliciter Vb | deberet] debet Vb

papa vel cardinalis: quia omnis studens in scriptura sacra oportet quod aliquando incipiat; quando autem quicumque incipit studere in scriptura sacra quoad 90
noticiam scripturarum sacrarum est inter simplices computandus; igitur nullus antequam esset papa vel cardinalis deberet incipere studere in sacris scripturis.

Cum autem assumitur quod simplex non debet de intellectu proprio presumere ut aliquid credat explicite nisi quod papa et cardinales tradiderint, dicendum est quod simplices non debent presumere de proprio intellectu, sed 95
debent scripture sacre firmiter adherere, ut quod evidenter conspexerint ex sacris scripturis inferri, hoc explicite credant, sive fuerit sive non fuerit a papa et cardinalibus declaratum. Et huius ratio est quia papa et cardinales non sunt regula fidei nostre: licet papa catholicus et cardinales catholici debeant esse doctores fidei Christiane, ita ut quicquid secundum regulam fidei docuerint et 100
diffinierint hoc sit a fidelibus firmiter sciendum, si vero aliquid contra regulam fidei scripturamque divinam docere aut diffinire presumpserint, non sunt sequendi, sed a catholicis arguendi et tamquam heretici devitandi.

Errantes igitur memorati dicentes quod homo Christianus nichil debet explicite credere nisi quod papa et cardinales declarant, qui volunt contra Apostolum papam dominari fidei nostre, et qui non querunt intelligere veritatem sed 105
ea que suo rectori et magistro sunt placita auribus simplicium inculcare, nullatenus sunt audiendi sed sunt tamquam eversores fidei repellendi.

Hec autem contra predicta sufficiant. Si autem dicta eorum aliter quam se habet veritas reprobavi, michi nullatenus imputetur, quia sub illa forma michi 110
declarata fuerunt. Intencionis autem mee est solummodo falsam sententiam et ipsius quicumque assertores fuerint, et non alios, improbare. Si autem dixi aliquid imperite, correccionem caritativam nullatenus recusabo.

93 simplex...debet] simplices non debent Ed 94 tradiderint] tradiderunt Bz, crediderunt Ed
96 debent] Bz: *omitted* W | quod] quid Pa | conspexerint] conspexerit Pa Vb 99 nostre] quia *added*
Ly | debeant] deberent A 100 ut] quod Ed | et] vel Ly, *omitted* Az 101 diffinierint] edificaverint
Bz | si] cum Fi, ubi Vb 102 scripturamque...docere] Es: que (quam Ly) scriptura divina docet
docuerint A, et scripture divine docere Fi, que scriptura divina docere Vb La, aut scripturam divinam
docere Lb 104 memorati] inebriati Ed 107 inculcare] *omitted* A 110 reprobavi] renovavi Vb Es
113 aliquid] *omitted* A

99 regula fidei] Cf. CI p. 72, lines 32-5

DIALOGUS, PARS 3^a, TRACTATUS 1us

Edited by John Kilcullen and John Scott

INTRODUCTION

John Kilcullen

According to the Prologue to 3 *Dialogus*, the first of its planned nine tracts will be concerned with the powers of the pope and clergy. As it stands, it deals only with the powers of the pope: Did Christ make Peter head of the Church? What power did Christ confer on Peter's successors, the popes? The discussion surveys opinions ranging from the claim that Christ has given the pope fullness of power in the sense that he can lawfully do anything not forbidden by morality or divine law (i.e. that he is not bound by human law and custom), to the opinion of Marsilius, who makes the pope subordinate to the authority of the secular ruler. According to Marsilius, Christ did not make Peter head of the Church, Peter never was in Rome, the claim of the Roman bishop to be Peter's successor is false, and there is no sense in which the pope has fullness of power.

Ockham's concern with defining the limits of papal power first emerged in book 7, chapter 67, of the first part of the *Dialogus*. The Master remarks that the question is of great importance "in these days", and says that some think that ambitious clergy have greatly exaggerated the extent of the pope's power, to the detriment of the laity. A number of objections against the claim to fullness of power are reported, namely conflicts with certain traditional views on the extent of Church power – that no one can be ordered to be celibate or to become a monk, that the property even of unbelievers cannot be confiscated by the Church, that there are limitations on any obligation the Church can impose of avoiding excommunicated persons. The discussion is then adjourned to the treatise "On the doctrines of John XXII", which would have formed Part 2 of the *Dialogus*. As has been explained in the introduction to Part 2, the extant Part 2 is not the treatise that Ockham meant to write and it contains nothing on papal power; instead, the question of the extent of papal power is discussed in Book 1 of the first tract of Part 3. By the time he came to write this work, Ockham had treated the matter in a number of other writings and developed a considerable repertory of arguments.¹

Book 1 presents and discusses five views of the power of the pope. The main contrast is between the first three positions, according to which the pope has power (either entirely from Christ or partly from men) to do anything not contrary to morality or revelation, and the fourth (which is the opinion of Marsilius), according to which the pope has no more power than other priests, and no coercive power, unless such power is granted to him by the secular ruler.

1. For a tabular survey, see G. Knysh, *Political Ockhamism* (Winnipeg, 1996), pp. 271-86.

The fifth position (which we can be confident is Ockham's own, since it is found also in his "assertive" works), is that the pope has from Christ great power in spiritual matters, and in temporal matters power to intervene, not regularly, but "on occasion", i.e. when some temporal action is necessary or very useful to the Christian community and no lay person is able or willing to do it; the combination of power in spiritual matters and occasional power in temporals can be called "fullness of power".

Although this power is not the fullest, it is, nevertheless, abundant, singular and very great. . . It is not easy, however, to state, explicitly and in particular, all the cases in which he can do the aforesaid things, or some of them. And perhaps no universal teaching can be given about them by which it may be known with certainty and without error, especially by the simple, when the pope can do such things and when he cannot, and what kind of things he can do in one case and what kind in another (3.1 Dial. 1.16).

Book 2 begins a more detailed discussion of the elements of the fifth opinion. Since Christ is said to have given power to the pope by appointing Peter head of the Church (the pope being Peter's successor), the discussion begins with the question whether Christ did make Peter the head of the Church. But first there is a discussion of the question whether it is beneficial for the Church to have one person as its head. This question occupies the whole of Book 2. An interesting subsidiary question (chapters 20-28) is whether, if Christ did appoint a single head, the Church has power in some situations to change this monarchical constitution to an aristocracy.

But did Christ in fact establish the Church as a monarchy? At the beginning of Book 3 the discussion is about to come to the question whether Christ appointed Peter head, but the Student decides to reopen a question already discussed in Part 1 of the *Dialogus*, explaining that he wants to discuss it again "because of statements of certain people that we did not have then" (3.1 Dial. 3.1). These people, or rather this person, was Marsilius of Padua, and much of the discussion in Books 3 and 4 is of the opinions of Marsilius. Book 3 discusses the question, Which writings are Christians obliged to believe? Marsilius had argued that Christians are not obliged to believe anything except the Bible (anticipating the Reformers' *sola scriptura*); and, according to Marsilius, it cannot be proved by Scripture that Christ made Peter head of the Church. As the Student remarks,

it seems to me that the common opinion of all christians, especially those obedient to the Roman Church, has been that blessed Peter was established by Christ as head and chief of the Apostles and also of all the faithful. Yet that opinion is attacked these days and there is a very serious deliberate reply to

arguments which seem to be based on divine Scripture. In order, therefore, that I and others should be offered an opportunity of considering more accurately whether our forebears were deceived in this, ... I will set out their replies not in an abbreviated way but fully ... (3.1 Dial. 4.3).

In Books 3 and 4, therefore, Ockham presents Marsilius's opinions on this subject in Marsilius's own words and at length.²

On the question what must be believed, four opinions are discussed. The first is the position of Marsilius, that Christians are obliged only to believe the Bible and any interpretation of the Bible adopted by a general Council. The second is that, in addition to the Bible and the Councils, a Catholic must believe papal decrees, the Canons of the Apostles, and writings of doctors approved by the Church (Augustine, for example). The third is that in addition other doctors (that is, theology teachers) should be believed when they agree with one another. The fourth (which we can be confident is Ockham's own opinion) is more restrictive than the second and third: it is that a Catholic must always believe the Bible, Bible writers and the Apostles, and others sometimes but not always. The explanation of how one might sometimes be obliged to believe authors who are fallible and sometimes err depends on the idea of presumption: one ought to presume that what a generally credible person says on matters of fact within that person's knowledge is true, unless there is some particular reason for doubt. Subsidiary questions discussed in this book include whether Councils are infallible (Marsilius held that they are), and whether there are any passages in the Bible the literal sense of which we may not be able to understand.³

2. A. Van Leeuwen, "L'Église règle de foi chez Ockham", *Ephemerides Theologicae Lovanienses* 11 (1934), pp. 249-88, drew attention to the citations in 3.1 Dial. 3.1 and c. 21 of *Defensor pacis* II.xix; J. G. Sikes, "A possible Marsilian Source in Ockham", *English Historical Review* 51 (1936), pp. 496-504, drew attention to citations in 3.1 Dial. 4.1 of *Defensor pacis* II.xvi.3-10. In all, Ockham in 3.1 Dial. 3.1, 21 and 4.1, 3, 12, 21, quotes *Defensor pacis* II.xvi.2-10, xix.2-7, xxvii.2, and xxviii.5-9. In Books 3 and 4 we have indented the passages quoted from Marsilius, though Ockham does not mention Marsilius by name and (except in a few places) does not indicate that he is quoting anyone. The indentation is not meant to indicate that the quotations are verbatim. Ockham was not altogether consistent in his treatment of these passages. In some places he leaves first person singular pronouns and verbs referring to Marsilius (*mihi, video*), in other places he replaces them with third person plural (thus "... sequens, declino" in Marsilius's text becomes "... sequentes, declinant"). There are also some changes of word order and some minor rewriting. Ockham's text of Marsilius seems close to that of the manuscripts the editors of *Defensor pacis* have called T and H (see Scholz, pp. xxvi-xxxiv). 3. In chapters 14-20 there is a discussion of the proposition that there may be some things in the Bible that at some time cannot be understood at all, or not without some further revelation. Examples considered include passages from Daniel and New Testament passages about the last times (e.g. 2 Thess. 2:7-8). The Master remarks, with some feeling, that those who offer confident interpretations of such passages are rash, even heretics.

Book 4 at last comes to the question whether Christ did in fact appoint Peter as head of the Church, with authority even over the other Apostles. Marsilius had argued that the various Bible texts usually alleged in favour of Peter's headship do not really prove it. The Master quotes and criticises Marsilius's arguments. He draws on a point made in Book 3, that a generally credible witness ought to be presumed to be telling the truth on a matter of fact within that person's experience. That a certain text has a certain meaning is not a matter of fact but a matter of interpretation, but that a certain person interpreted a certain text with a certain meaning is a matter of fact. The Master brings forward various passages attributed to Anacletus and Clement, who were immediate disciples of the Apostles, to show that the Apostles must have understood Christ's sayings to mean that Peter was head of the Church. Christ would not have left the Apostles in doubt on such an important matter, the Apostles would not have left their disciples in doubt; the Gospel sayings must therefore mean what the Apostle's disciples took them to mean. Building on this, the Master presents another argument: if the whole Church from the time of the Apostles until now has without dissent held a certain doctrine, then that doctrine must be true, by virtue of Christ's promise to be with the Church "all days" (Matthew 28:20); but from the time of the Apostles (as the texts from Anacletus and Clement show) down to Ockham's own time the doctrine of Peter's headship has always been believed by all Christians (even by the Greeks, before they separated); it must therefore be Catholic truth. Unfortunately, the texts from Anacletus and Clement are drawn from the Pseudo-Isidorean decretals.⁴ Of the texts Ockham quotes to prove the antiquity of this belief, the earliest that are authentic are from Cyprian and Eusebius.⁵

As it has come down to us, 3.1 Dial. seems incomplete.⁶ Some of the questions listed for discussion early in the book are never discussed: for example, in Book 1 chapter 1 the Disciple lists questions relating to the pope,

4. Ockham rejected the authenticity of the *Donation of Constantine* (see the last chapter of Brev.), but he did not doubt the authenticity of other material in the Pseudo-Isidorian decretals. Marsilius quotes from those decretals sometimes, but sometimes expresses doubt. See C.W. Previté-Orton, "The Authors Cited in the *Defensor pacis*", in *Essays in History Presented to Reginald Lane Poole* (Oxford, 1927), pp. 405-20, esp. pp. 413-4. (In our notes we signal that a text comes from Pseudo-Isidore — if its historicity is important to the argument — by giving a reference to to the edition of Hinschius.) 5. If "all days" is taken to mean "each and every day", then the fact that the evidence is not enough to prove that the headship of Peter was believed throughout the *whole* period is not necessarily fatal to Ockham's argument: on his understanding of Christ's guarantee that error will never prevail, it would be enough to show that Peter's headship was believed in by all Christians during at least some time. See Kilcullen, "Ockham and Infallibility", *Journal of Religious History*, 16 (1991), pp. 387-409. 6. See G. Knysh, *Fragments of Ockham hermeneutics* (Winnipeg, 1997), pp. 121-22.

and then says: “Later I propose to examine some similar [questions] about the power of the clergy”; but as it stands 3.1 Dial. is entirely about the power of the pope. This is not a decisive point: the plan of the book may have changed as it was being written (with the early pages being left unrevised), or perhaps Ockham never intended to treat the powers of the other clergy except incidentally to his discussion of the power of the pope. Stronger evidence of incompleteness is the fact that at the end only the first five of the eleven arguments of Book 4 chapter 1 have been answered and none of the arguments of chapter 2. The first chapter of Book 2 begins a discussion of the first element of the opinion outlined at the end of Book 1; there is no discussion of the other elements, and indeed the discussion of the first is incomplete if Ockham intended to discuss the inference that Christ’s appointment of Peter as head implies that the pope has his authority from Christ. The witnesses Mz and Fr end with the comment “hic deficit aliqualis copia huius partis”.

A translation of 3.1 Dial., with English and Latin in parallel columns, can be found on the project web site. There is also an analysis of the argument, with comments on the aspects in which the discussion seems incomplete. On Ockham’s opinion of what power the pope has and does not have see below, Endnote 1. For a survey of the intellectual relations between Ockham and Marsilius see Endnote 4.

3.1 Dialogus is generally attributed to Ockham. The only shadow of a reason to doubt its authenticity is that it has been transmitted by only three witnesses, the earliest of which (Mz) dates from the late 14th century. These witnesses are also the only source of another work generally attributed to Ockham but perhaps doubtfully,⁷ namely *Compendium errorum*. There are two good reasons for accepting the authenticity of *3.1 Dialogus*. First, there are many witnesses to *3.2 Dialogus* (though none clearly earlier than Mz), and *3.1 Dialogus* and *3.2 Dialogus* are linked together by many apparently appropriate cross-references;⁸ this is strong evidence that they are the work of the same author. Second, in procedure, writing style and doctrine *3.1 Dialogus* is very like *1 Dialogus*, *3.2 Dialogus* and other works securely attributed to Ockham, such as *Octo quaestiones* and *Breviloquium*. The authenticity of *3.1 Dialogus* seems sure.

7. See G. Knysh, *Ockham Perspectives* (Winnipeg, 1994), pp. 46-51. 8. References in Part 3.1 to Part 3.2: Prologus, 1.8, 1.9, 1.15, 2.2, 2.8. References in Part 3.2 to Part 3.1: Prologus, 1.3, 1.13, 1.20, 1.23 (three references), 2.10, 2.14, 2.15. See Baudry, pp. 212-214, and “Ockham’s References to the Dialogue or its Parts” on the project web site.

When was it written?⁹ Ockham did not date his works and did not deliberately indicate the order in which they were written. A work may be datable if it refers to an event or period (e.g. the reign of a pope), if it includes a cross-reference to some datable other work (by Ockham or by some other author), if another author refers to, or shows acquaintance with, Ockham's work, or if a work does not refer to some event it might be expected to have referred to if the event had already occurred. Order of composition may be inferred from comparisons of different degrees of maturity or elaborateness of treatment or apparent verbal dependency; the absolute date of composition of a work may be inferred from the order of composition together with the dates of other works in the series established by some other method.

The prologue to 3.1 *Dialogus* (3.1 Dial. Prol.18-19, 22) indicates that the reigning pope is Benedict XII; there is no mention anywhere in the work of Benedict's successor, Clement VI, and no other references to datable events have been noticed. Benedict XII was pope between 20 December 1334 and 25 April 1342. In 3.2 *Dialogus* and in *Breviloquium*, but not in 3.1 *Dialogus*, there are references to Benedict XII's constitution *Redemptor noster*, issued 28 November 1336: we might infer that 3.1 *Dialogus* was written before that constitution was issued, but there are other indications that 3.1 *Dialogus* was being written later than 1336 (see below). The quotations in 3.1 *Dialogus* from Marsilius's *Defensor pacis*, implying a date after 1324,¹⁰ do not help, since we already know that 3.1 *Dialogus* was being written while Benedict was pope. It has been suggested that Marsilius wrote at least the first twelve chapters of *Defensor minor* in answer to 3.1 *Dialogus* and that those chapters must be dated before 1341,¹¹ which would imply that 3.1 *Dialogus* was written before 1341; but the allusions to Ockham in *Defensor minor* are not sufficiently detailed and accurate to prove that Marsilius must have seen a completed copy of 3.1 *Dialogus*.¹²

9. See Baudry, pp. 209-218; Miethke, *Ockhams Weg*, pp. 123-125; Offler, OP, vol. 4, p. 87. Miethke concludes that 3 Dial. was begun after AP, that 3.1 Dial. was completed before 1342, and 3.2 Dial. may have been in progress until the end of Ockham's life. He reports and criticizes the opinions of Riezler (that 3 Dial. was written before 1343) and Knotte, followed by Scholz (that 3 Dial. was written in 1338, on the basis of 3.1 Prol. and an apparent reference in 3.2 Dial. 2.8 to *Redemptor noster*). Baudry's conclusion (p. 215) is that 3 Dial. was composed during the years 1339-1341 and that both tracts were in circulation by the beginning of 1342. 10. *Defensor pacis* was completed 24 June 1324. See Miethke, *De potestate papae*, p. 210, n. 634. 11. Offler, OP, vol. 4, p. 87; cf. Baudry, p. 217 n. 6. 12. See "Marsilius's response to Ockham" in Endnote 4, p. 372 below; as with Lupold von Bebenberg's knowledge of OQ (see below), Marsilius's information may have been by word-of-mouth. It has been suggested that a reference in the chronicle of Johannes von Viktring might help date the *Dialogus*, but see Baudry, p. 211, n. 2, and Miethke, *Ockhams Weg*, pp. 121-2.

By comparison of the “maturity” and other characteristics of several works Offler concludes that Ockham wrote *An Princeps* before 3.1 *Dialogus* and *Breviloquium* after it, that *Octo Quaestiones* and *Breviloquium* were “nearly, if not quite, contemporaneous”, and that he wrote *Breviloquium* before he had progressed far with 3.2 *Dialogus*.¹³ Arguing from indications of absolute date, he suggests that “within the extreme limits October 1337—early 1340 the months between August 1338 and the end of 1339 seem the most likely” for the writing of *An princeps*,¹⁴ which would suggest that 3.1 *Dialogus* became the focus of Ockham’s attention at the end of 1339 or early 1340. “The extreme limits of date for the composition of *Breviloquium* are the spring of 1337 and the early summer of 1342”,¹⁵ which would suggest that Ockham transferred his attention from 3.1 *Dialogus* to *Breviloquium* in 1337; but this is too early, being inconsistent with the inference from the likely date range of *An princeps*. Offler’s narrow range for *Breviloquium* is “the twelve months following the middle of 1340”,¹⁶ and for *Octo quaestiones* “the twelve or fifteen months after mid-summer 1340”.¹⁷ If we accept these conclusions, it seems that Ockham was working on 3.1 *Dialogus* from 1339 or 1340.

The inclusion in 3.1 *Dialogus* of cross-references to 3.2 *Dialogus* has prompted the suggestion that 3.2 *Dialogus* was written before 3.1 *Dialogus*.¹⁸ However, 3.2 *Dialogus* also contains cross-references to 3.1 *Dialogus*; further, it cannot be assumed that a work Ockham refers to must already exist, since cross-references may be based on a detailed plan of a work not yet written (as seems

13. Offler, OP, vol. 4, pp. 87–89. Apart from some observations on p. 88, Offler does not set out the comparisons, but his familiarity with Ockham’s works gives his opinion authority. 14. OP, vol. 1 (2nd edn.), p. 223. 15. OP, vol. 4, p. 86. 16. *Ibid.*, p. 90. According to Baudry (p. 218), *Brev.* was written during 1341. 17. *Ibid.*, p. 88. OQ includes quotations from Lupold von Bebenberg’s *Tractatus de iuribus regni et imperii Romani*, completed in 1339 or 1340, with supplements, written perhaps in 1341, that reflect knowledge, apparently from word of mouth, of Ockham’s criticisms; see *Politischen Schriften des Lupold von Bebenburg*, ed. Jürgen Miethke and Christoph Flüeler (Hanover, 2004), p. 199–203. This helps determine the likely completion date of OQ to the end of 1341 (*ibid.*, p. 202). 18. “In Cap. 2 des 2. Buchs des 1. Tractats (p. 790 [Goldast edn.]) wird schon der Inhalt des 1. Buchs des 2. Tractats dieses Theiles citirt; die einzelnen Theile des Werkes sind also nicht in der Ordnung entstanden, die ihnen nach der Vollendung des Ganzen wurde. Der erste Theil des Dialogs ist jedoch vor dem dritten entstanden; denn in dem letzteren (p. 843) wird das 7. Buch des ersteren citirt”; S. Riezler, *Die Literarischen Widersacher der Päpste zur Zeit Ludwig des Baiers* (Leipzig, 1874), p. 265 n. 2. Similarly Georges de Lagarde, *La Naissance de l’esprit laïque au decline du moyen âge* (Paris, 1958–63), vol. 4, p. 33, n. 65, suggests that since 3.2 Dial. refers to 3.1 Dial. in the future tense, and since [which is not true] 3.1 Dial. does not refer to 3.2 Dial., therefore 3.2 Dial. is likely to have been written first. The assumption is that a writing Ockham refers to must already exist. Though he rejects the thesis that 3.2 Dial. predates 3.1 Dial., Baudry in other places makes the same assumption: “La première partie existait certainement quand fut rédigée la troisième, puisque celle-ci y fait maintes fois allusion”; Baudry, p. 159.

true of references in *De imperatorum et pontificum potestate* to 2 *Dialogus*). There has been some discussion of the tense of these cross-references and of certain other verbal details (e.g. the use by Discipulus of “conicio”).¹⁹ But a reference in the future tense may be to something already written (“If you search the Bible, you will find...”). Further, the dialogue framework of *Dialogus* is a fiction, so the Student may “conjecture” what the author knows, and it is to be expected that references to what has been or will be discussed (“erit sermo”, “tractabimus”) will be in the tense appropriate to the plan of the final work, whatever the order in which its parts were written. Nothing can be inferred, therefore, from these cross-references about the relative order of the two tracts of 3 *Dialogus*.

In two other works Ockham refers to the *Dialogus*. In *Breviloquium* he writes: “Qui illa, quae hic dimissa comparere desiderabit [et] discussa videre, dialogum quendam prolixissimum in plura volumina distinctum... inspiciat, si ipsum habere voluerit”.²⁰ This suggests that several volumes of the *Dialogus* were already available when he was writing *Breviloquium*. If we assume that a “volume” would not contain any component smaller than one tract, and that 2 *Dialogus* was not available,²¹ then we could infer that 1 *Dialogus*, 3.1 *Dialogus* and 3.2 *Dialogus* were already in circulation when *Breviloquium* was written. This inference would be uncertain, however, since Ockham may have been referring to a publication planned but not yet completed. In *De imperatorum et pontificum potestate* Ockham writes: “quae in hoc compendio perstringuntur, in aliis operibus, praesertim in quodam dialogo, quem dudum incepti, qui habuerit, discussa inveniet exquisite”.²² Again, this may suggest that some of the *Dialogus* was available, but again the inference is uncertain. The words indicate that the *Dialogus* had been begun long ago and suggest that it had not yet been completed, but they neither exclude nor imply the abandonment of the project and imply nothing about the completion or circulation of any of its parts. Since Ockham wrote the parts and tracts of the *Dialogus* in an attempt to influence an ongoing controversy, it seems likely he would have put each of them into circulation immediately it was finished. The filiations among the manuscripts for 1 *Dialogus*, 3.1 *Dialogus* and 3.2 *Dialogus* are different, suggesting that they were launched at different times under different circumstances. Matthias Eiffler’s dating of one of the manuscripts of 1 *Dialogus* suggests that that part of

19. Baudry, pp. 212-4. 20. Pr.18-23 (p. 98). 21. See the introduction to 2 Dial., above, p. 9. 22. Pr.72 (p. 282).

the work was in circulation in the early 1340s,²³ when it seems likely Ockham was working on 3.1 *Dialogus*. But for the two tracts of 3 *Dialogus* we have no evidence of when they were put into circulation.

A large work such as 3.1 *Dialogus* might well have been written over some years, some of it long before datable events it mentions, some of it long afterwards. A reference to a person (e.g. a pope) as living might survive even though the work was not finished until after that person's death, or the author might insert some topical reference just before circulating a work substantially finished some time earlier. Ockham may have had several works in progress at the same time, or he may have switched his attention from one to another and back again over an extended period.²⁴ As they have come down to us, 3.1 *Dialogus*, *Breviloquium* and 3.2 *Dialogus* are incomplete.²⁵ Any of them may have been completed but the end lost, or the project may have been abandoned, or the work may have been neither completed nor abandoned, and in that case the writing could well have continued, off and on, until the end of Ockham's life. This last possibility is not ruled out by the absence of references to any datable event after the reign of Benedict XII; there may simply not have been occasion to mention such an event. It seems that the best we can say is that Ockham was working on both tracts of 3 *Dialogus* from the early 1340s, perhaps using materials he had written earlier, but, if these works were never finished, as seems likely, he may have continued to work on them during the pontificate of Clement VI, perhaps even to the end of his life in 1347 or 1348.

23. See <http://www.manuscripta-mediaevalia.de/hs/projekt-Weimar-pdfs/Q-23.pdf>. Scholars had suggested that 3.2 Dial., 3.16, implies that 1 Dial. was put into circulation before 3.2 Dial was written: "Quamvis in prima parte nostri Dialogi li. 6 tractaverimus. . . hic tamen de hac materia conferamus ut excitemus alios tractatulum hunc visuros qui primam partem forsitan huius operis non habebunt". See Baudry, p. 159. However, this passage would not strictly prove that 1 Dial. was already in circulation, only that Ockham foresaw that 1 Dial. and 3.2 Dial. might not circulate together. 24. "We are not entitled to assume that he never had more than one piece of work in progress at any particular time"; Offler, OP, vol. 1, 2nd edn., p. 223. "We cannot safely suppose that his method was to undertake and finish off in turn a number of discrete items which can now be arranged in a neat chronological sequence... Quite as likely is that Ockham during these years [while he was writing 3 Dial., Brev. and other works] was drawing from a stock of memoranda, arguments and authorities which he had accumulated as relevant to his current preoccupations and which he had already to some extent worked up into literary form. To that stock he may have resorted in the course of his various polemical enterprises as the needs of any particular treatise seemed to demand, indulging in a greater or less degree of rewriting as the spirit moved him. If that is so, even the very extensive passages of verbal identity or similarity to be found in his various works at this period do not provide an entirely reliable guide to dating them"; OP, vol. 4, pp. 89-90. 25. Baudry is mistaken when he says, "Le premier traité nous est parvenu en entier", p. 210. See above, pp. 108-9.

3.1 *Dialogus* has been transmitted in three manuscripts (Mz Fr Lm) and in three early editions (Pz Ly Gs).²⁶ On the project web site there is an analysis of the relationships between the witnesses to 3.1 Dial., with links to places in the text that illustrate the relationships. Gs derives from Ly. Ly derives from Pz, differing from it (in 3.1 Dial.) mostly by intelligent conjecture, not because the editor(s) of Ly had access to any other witness. There is nothing to suggest that Pz derives from any other extant witness. Pz is thus the only one of the early printed editions that can count as an independent witness. The Lambeth manuscript, Lm, is simply a copy of Pz.²⁷ The independent witnesses therefore come down to three, Mz, Fr and Pz.²⁸

None of the extant witnesses is uniquely the basis of our text. In general Mz seems best, but we have often followed one or both of the other witnesses against Mz or made emendations by conjecture. Sometimes we have adopted readings from Ly, though we believe that they are conjectures made by the editor(s) of Ly. Mz and Fr often agree against Pz, and when they do they often seem to have the more plausible text. When Fr stands against Mz and Pz it usually seems plainly wrong, but occasionally its text seems best.²⁹ Correctors (including perhaps the original scribe) have amended Fr in many places, and we have sometimes adopted these corrections in preference to the readings of other witnesses, though in some cases they may have been conjectural. The text tradition is rather weak: there are many places where some conjecture must be made, if not by an editor then by the reader. There is a discussion of problems with the text of 3.1 *Dialogus* on the web site.

In our apparatus we regularly report Mz and Pz, but not Fr (or its marginal or interlinear corrections) except when it agrees with one of the other witnesses or we adopt its reading. We also regularly report Ly. Although it is not an independent witness, Ly (or Gs, derived from it) is the text on which scholars have until now relied, and it has therefore seemed useful to record its readings when we have rejected them.

26. For explanation of these sigla, see “Sigla”, above, p. xxv. 27. That Lm was a copy of Pz was suggested by Ian Murdoch, *Critical edition of Pierre d’Ailly’s “Abbreviatio dyalogi okan”* (Melbourne, Monash University thesis, 1981). Collation has confirmed this suggestion; see <http://www.britac.ac.uk/pubs/dialogus/31d1msr.html#PzLyLm>. 28. *Compendium errorum* and 3.1 Dial. have the same set of witnesses. See Offler’s introduction to CE in OP IV, p. 3ff. For critical discussion of Offler’s views on the relationship between the witnesses see Kilcullen, “The text tradition of the *Compendium errorum*”, at <http://www.britac.ac.uk/pubs/dialogus/msrce.html>. Offler remarked: “the weakness of CE’s textual tradition is not auspicious for the future editor of 1usIIIae Dial.”, Offler, OP, vol. 4, p. 11. 29. For example, see 3.1 Dial. 1.4.115, 2.23.18-9, 3.15.7-9.

**TERCIA PARS DIALOGI,
DE GESTIS CIRCA FIDEM ALTERCANCIIUM ORTHODOXAM**

Prologus

Discipulus: Salomonis utcumque sequendo vestigia, “proposui in animo meo querere et investigare sapienter de omnibus que fiunt sub sole”, in ecclesia scilicet militante, de qua non omnes Christiani hiis diebus consimiliter opinantur. Quia enim quidam circa fidem catholicam altercantur, se hereticos mutuo appellantes, quidam eorum apud quosdam et alii apud alios veram existimant ecclesiam consistere militantem. Proinde ad terciam partem nostri dialogi, quam ab initio “De gestis circa fidem altercancium orthodoxam” volui appellari, nostram intencionem vertamus, quantum nostre occupationes et studia presentis congruant temporis qualitati (quia, ut beatus asserit Augustinus ad Bonifacium comitem, et habetur 23^a, q. 4^a, c. *Si ecclesia*, omnia debent suis temporibus convenire), quam in novem tractatus volo secari, quorum unumquemque in diversos libros censeo dividendum. Primi autem duo erunt preparatorii et preambuli ad sequentes, in quibus de gestis diversorum Christianorum scrutabimur: primus quidem disputando de potestate pape et cleri; secundus de potestate et iuribus Romani imperii, in quo quamplurima de iuribus regum ac principum ac eciam laicorum aliorum tractabimus; tercius de gestis Iohannis 22ⁱ, quem nonnulli putant propter hereticam pravitatem diu antequam de hoc mundo migraret omni dignitate ecclesiastica fuisse privatum, alii ipsum fuisse catholicum et in vero papatu finisse dies suos existimant; quartus de gestis domini Ludowici de Bavaria, quem aliqui verum imperatorem non reputant, alii contrarium arbitrantur; quintus de gestis domini Benedicti, quem multi, sed non omnes, tamquam verum summum pontificem venerantur; sextus de gestis fratris Michaelis de Cesena, septimus de gestis et doctrina fratris Giraldi Othonis, quorum unum quidam, alii alium, verum generalem ordinis fratrum minorum affirmant; octavus de gestis et doctrina fratris Willelmi de Ockham; nonus de gestis aliorum Christianorum — regum, principum et prelatorum ac subditorum, laicorum ac clericorum, secularium et regularium, fratrum minorum et aliorum — qui alicui (vel aliquibus) de prenomatis personis adherent, obediunt,

Prologus.11 comitem] militem Ed 13 autem] namque Ed 15 quidem] itaque MF
16 quamplurima] quamplura Bm 17 aliorum] Bm: aliquorum W 22 domini Benedicti] Bm:
Benedicti XIIⁱ W 23 verum] omitted Ly 26 et doctrina] Bm: omitted W | deⁱ] omitted Bm
28 regularium] Bm: religiosorum W 29 vel] Fr: et W

Prologus.2 proposui...3 sole] Cf. Ecclesiastes 1:13 11 Si ecclesia] C.23 q.4 c.42, col. 922

consenciunt, communicant, favent vel quomodolibet prebere consilium aut 30
auxilium dinoscuntur, vel ipsos (aut eorum aliquem) persequuntur, impugnant,
molestant vel reprehensibilem aut reprehensibiles arbitrantur.

Magister: Tam tua instancia quam desiderium proficiendi predicta aggredi
michi suadet, sed timor calumpniam incurrendi illorum qui forsitan dicent me
audere illicite disputare de potestate summi pontificis dissuadet, presertim cum 35
leges eciam canonice et civiles videantur asserere quod sacrilegium incurrit qui
presumit de auctoritate principis disputare. Ideo, si tibi videtur, de prefatis me
nullatenus intromittam, maxime cum ad libros necessarios non valeam, ut
estimo, pervenire.

Discipulus: Timor non te retrahat memoratus, quia sicut videmus catholicos de 40
fide absque periculo iuste calumpnie ad exercitium disputare (doctores enim
sacre theologie de fide in scholis publice disputant et, contra veritatem fidei quo
sciunt acucius arguentes, nullum crimen incurrunt, licet nec tunc nec umquam
postea veritatem questionis disputate determinent; baccalarii eciam et prudentes
quantum possunt forcius irreprehensibiliter, immo sepe laudabiliter, contra 45
veritatem arguunt et allegant), sic de potestate summi pontificis ad exercitium
contingit laudabiliter disputare. Cum igitur contra potestatem pape neque asse-
rendo neque dubitando aliquid sis dicturus, sed solummodo recitando, sicut pro
toto isto dialogo peractum est inter nos a principio, de potestate pape et omnibus
aliis que commemoravi tractanda nullatenus metuas indagare, presertim cum 50
sciam te paratum omnem veritatem de potestate pape, et aliam quam teneris
explicite credere, opportunis loco et tempore, quando erit expediens, occulte et
publice confiteri. Nec librorum carencia te retardet, quia, licet non possis facere
opus perfectum, aliquid tamen facere non erit inutile, quia occasionem faciendi
opera perfecta copiam librorum habentibus ministrabis. 55

Magister: Quod absque assertione et dubitatione falsa liceat recitare et in
persona dicere aliorum, quodque non sit necesse omni tempore ore veritatem
eciam catholicam confiteri (cum cadat sub precepto affirmativo, quod semper
obligat sed non pro semper), multis modis posset ostendi. Ideoque, malignorum
parvipendens calumpnias, tue instancie acquiescam, et ad exercitandum studio- 60
sorum ingenia, tam circa potestatem pape quam circa alia que duxeris inquiren-

31 persequuntur] *omitted* Ed 33 proficiendi] Fr: perficiendi W 42 quo] quos Ly 49 peractum]
pactum Fr 59 posset] possit MF 60 exercitandum] exercitanda Ly

36 leges...civiles] Codex 9.29.2, p. 385; C.17 q.4 d.a.30 and c.30, cols. 822, 823; cf. Brev. 1.1.8-10,
p. 99 58 affirmativo] Cf. 1 Dial. 4.26 (Ly 31v a1), 6.39 (Ly 66r a3-4); 3.2 Dial. 1.8 (Ly 234r
a53-4); Brev. 3.8.9-10, p. 181.

da, eciam sentencias et opiniones quas reputo erroneas, immo hereticas, recitabo. Pro quibus, quo valuerō, forcius allegabo, quod eciam tu poteris interdum facere, si tibi videbitur. Incipe igitur sine mora primum tractatum.

63 valuerō] voluerō Ed

TRACTATUS PRIMUS, DE POTESTATE PAPE ET CLERI

LIBER 1

Capitulum 1

Discipulus: Claves regni celorum esse datas a Christo Romano pontifici, id est beato Petro, Christianorum non ambigit, ut estimo, multitudo; quare non dubitat quin sit a Christo aliqua concessa potestas. Plures etiam auctoritates sanctorum
5 patrum videntur asserere quod aliquam ex humana ordinatione acceperit potestatem. De quarum utraque, si utramque habeat, interrogabo quamplura: quam videlicet et quo iure, divino scilicet an humano, habeat potestatem super spiritualia et ecclesiasticas personas? quam et quo iure super laicos in spiritualibus? quam et quo iure super res et iura temporalia que ad solam Romanam spectant
10 ecclesiam? quam et quo iure super res et temporalia iura que ad alios clericos pertinere noscuntur? quam et quo iure super personas, res et iura temporalia fidelium laicorum? quam et quo iure super res infidelium et etiam personas ipsorum? Postea autem nonnulla similia de potestate cleri perscrutare propono.

Ante omnia autem interrogare decrevi an potestas pape ad omnia que non
15 sunt contra legem divinam neque contra ius nature se extendat. Hec enim interrogatio videtur comprehendere omnia predicta de potestate pape, et forte ex sententiis et opinionibus circa ipsam quas recitare studebis dabitur michi occasio de singulis in speciali querendi.

Magister: Circa hanc interrogacionem diverse et adverse inveniuntur sentencie.
20 Una est quod papa, tam in spiritualibus quam in temporalibus, talem ex ordinatione Christi habet plenitudinem potestatis ut, regulariter et in omni casu, omnia possit que non sunt expresse contra legem dei neque contra ius nature. Alia est quod talem plenitudinem potestatis habet ex iure divino in spiritualibus, non in temporalibus. Tercia opinio est quod talem plenitudinem potestatis habet partim
25 ex ordinatione Christi, partim ex ordinatione humana. Quarta est quod talem plenitudinem potestatis non habet, nec a iure divino nec a iure humano, neque regulariter neque casualiter sive in casu; et circa hanc sunt diversi modi ponendi. Quinta est quod talem plenitudinem potestatis simpliciter et regulariter neque a

Capitulum 1.3 dubitat] dubito Ed 6 De] Mz: ad W | utraque] utramque Ly | utramque] utraque
Pz 13 perscrutare] perscrutari Ly 17 sententiis] sententia Ly | studebis] debebis Fr 28 et]
Knysh: non W

Capitulum 1.14 an...15 extendat] This doctrine of fullness of power is also discussed in 1 Dial.
7.67; CB 4.12, p. 262; CB 6.2 ff, p. 273; Brev. 2, AP 1.18 ff; OQ 1.2.6 ff; and IPP 1.15 ff.

iure divino neque a iure humano habet, sed casualiter sive in casu habet talem plenitudinem potestatis a iure divino sive ex speciali ordinacione Christi.

30

Capitulum 2

Discipulus: Istas discuciamus sentencias ut acucius et profundius valeamus intelligere veritatem. Pro prima igitur aliquas allegaciones adducas.

Magister: Prima sententia in verbis evangelii, immo ipsius Christi, fundari videtur, qui, ut legitur Matthei 16°, dixit Petro: “Tibi dabo claves regni celorum; et quodcumque ligaveris super terram, erit ligatum et in celis, et quodcumque solveris super terram, erit solutum et in celis”. Ex quibus verbis colligitur quod Christus dedit beato Petro, et per consequens successoribus eius, absque omni excepcone plenitudinem potestatis ut omnia possit, quia verbo generali omnia debent comprehendi (dist. 19^a, *Si Romanorum*, et 1^a, q. 1^a, *Sunt nonnulli*, et 14^a, q. 3^a, *Putant*).

Discipulus: Ista allegacio impugnari potest, ut videtur. Nam sepe verbum generale non est generaliter intelligendum (Extra, *De iureiurando*, *Ad nostram*, et 1^a, q. 1^a, *Duces*). Unde et “verbum generale sepe restringitur”, ut notat glossa, Extra, *De appellacionibus*, *Sua nobis*. Cuius exempla quamplurima in scripturis divinis habentur. Matthei enim 3° dicitur quod “exibat ad eum omnis regio trans Iordanem et baptizabantur ab eo in Iordane”, et tamen multi non exhibant nec baptizabantur a Iohanne. Et Luce 3° dicitur, “Cogitantibus omnibus de Iohanne, ne forte ipse esset Christus”, et tamen multi hoc minime cogitaverunt, quia nec illi qui non credebant in Christum nec illi qui Iohannem non putaverunt propheta-

30 potestatis] gap quod added Mz, quod added Fr [perhaps: secundum quid; cf. 16.9] 2.8 omni] omitted Ed 10 debent] deberent MF 14 Duces] iudices W (see Friedberg's note) 16 trans] Mzb Ed: circa Fr S; omitted Mz

2.5 Matthei] 16:19 9 verbo...10 comprehendi] Cf. Brev. 2.2.6-7, p. 112; AP 1.38-40, pp. 229-30. 10 Si Romanorum] D.19 c.1, col. 58; cf. gloss, s.v. dicendo, col. 81 | Sunt nonnulli] C.1 q.1 c.114, col. 402; cf. gloss, s.v. ab omni, col. 556 11 Putant] C.14 q.3 c.2, col. 735. Cf. glosses to C.1 q. 3 c. 8, s.v. indefinite, col. 575; C.28 q.1 c.5, s.v. universalem, col. 1536; and *Digest*, 11.5.1.3, s.v. simpliciter (vol. 1, col. 1176). 12 verbum...40 subiecti] Cf. Brev. 2.14.31-48, p. 138; AP 5.28-44, p. 243; OQ 3.12.224-9, p. 119; Consult 246-53, p. 285; IPP 5.3-7, p. 289. 13 Ad nostram] X 2.24.21, col. 367; cf. gloss, s.v. in illis videlicet, col. 814 14 Duces] C.1 q.1 c.23, col. 367; cf. gloss, s.v. bona, col. 507 15 Sua nobis] X 2.28.65, col. 440; cf. gloss s.v. tercio appellare, col. 972. Cf. D. 75 c.5, s.v. ut quidquid, col. 363; C.16 q.1 c.67, s.v. divinis, col. 1128; D.95 c.6, s.v. omnia, col. 458; C.12 q.2 c.52, v. sine exceptione, col. 1002; X 1.3.15, col. 22. For attempts to reconcile the maxim “verbo generali omnia debent comprehendi” with the maxim “verbum generale sepe restringitur” see gloss to *Digest*, 6.2.8, s.v. pretium, vol. 1, col. 834; gloss to X 1.7.2, s.v. non invenitur, col. 215. 16 Matthei] 3:5-6 18 Luce] 3:15

Alia exempla innumera possunt adduci in quibus verbum generale non debet generaliter intelligi sed restringi. Dimittentur tamen ad presens omnia preter quedam pauca que de potestate et subiectione loquuntur, sed et verba Christi premissa. Ait itaque Apostolus ad Ephesios 5°: “Ut ecclesia subiecta est Christo, ita et mulieres viris suis in omnibus”, ubi verbum “in omnibus” non debet generaliter absque omni excepcione etiam quoad licita intelligi, quia uxores non sunt in omnibus licitis subiecte viris, cum quoad multa licita vir et uxor ad paria iudicentur (Extra, *De divorciis*, c. *Gaudemus*). Apostolus etiam ad Colossenses 3° ait: “Filii, obedite parentibus per omnia”, et post: “Servi, obedite per omnia dominis carnalibus”; et ad Ephesios 6° ait: “Servi, obedite dominis carnalibus cum omni timore et tremore”; et 1^a ad Timotheum 6°: “Quicumque sunt sub iugo servi, dominos suos omni honore dignos arbitrentur”; et ad Titum 2°: “Servos dominis suis subditos esse, in omnibus placentes”. Et 1^a Petri 2° sic legitur: “Subiecti estote omni humane creature propter deum”, et post: “Servi, subditi estote in omni timore dominis, non tantum bonis et modestis sed etiam discolis”. Et 1^a ad Timotheum 2° ait Apostolus: “Mulier in silencio discat cum omni subiectione”. In quibus omnibus verba generalia non debent generaliter absque omni excepcione intelligi, quia in multis nec mulieres viris nec filii parentibus nec servi dominis nec fideles omnibus hominibus sunt subiecti; ergo consimiliter per hoc, quod Christus dixit Petro: “Quodcumque ligaveris”, et cetera, non potest inferri quod omnes mortales in omnibus absque omni excepcione successoribus beati Petri sunt subiecti, ut in omnes homines, quoad omnia de se licita, plenitudinem tam in temporalibus quam in spiritualibus habeant potestatis.

Magister: Ista obieccio duobus modis repellitur. Primo quia si, secundum canones sacros, ubi canon non excipit aut diffinit aut determinat nec nos excipere nec diffinire nec determinare debemus (31^a, q. 1^a, *Quod si dormierit*; 2^a, q. 5^a, *Consuluisti*; dist. 55^a, *Si evangelica*), multo forcius ubi Dominus non excipit, diffinit vel determinat nec nos excipere, diffinire nec determinare debemus. Sed Christus, concedendo Petro potestatem super omnes, nichil excepit nec diffinivit nec determinavit, sed indistincte et generaliter dixit, “Quodcumque ligaveris”, et

24 sed] sicut Ed 25 Ut] sicut S 32 omni] omitted S 34 omnibus] esse added Ed 36 timore] tempore Ly 42 inferri] intelligi Ed 43 sunt] sint Ed 44 habeant] habeat Fr Pz 47 nos] Fr: omitted W 51 excepit] excipit MF | diffinivit] diffinit MF

25 ad Ephesios] 5:24 29 Gaudemus] X 4.19.8, col. 723 30 ad Colossenses] 3:20, 22 31 ad Ephesios] 6:5 32 1 ad Timotheum] 6:1 33 ad Titum] 2:9 34 1 Petri] 2:13, 18 37 1 ad Timotheum] 2:11 48 Quod si dormierit] C.31 q.1 c.13, col. 1112; cf. gloss, s.v. nec nos definitum est, col. 1586. Cf. AP, 6.142-8, p. 246. 49 Consuluisti] C.2 q.5 c.20, col. 462; cf. gloss, s.v. superstitiosa, col. 649 | Si evangelica] D.55 c.13, col. 218; cf. gloss, s.v. excepcisse, col. 290

cetera; igitur nec nos aliquid debemus ab eius potestate excipere aut eam aliquo modo diffinire vel determinare. Petrus igitur in omnibus temporalibus et spiritualibus accepit a Christo plenitudinem potestatis.

55

Amplius, beneficium principis largissime interpretandum est (Extra, *De simonia*, c. ultimo; Extra, *De decimis*, *Ex parte*). Igitur et potestas collata Petro a principe principum Christo largissime interpretanda est, ut ab eius potestate nec in spiritualibus nec in temporalibus aliquid penitus subtrahatur.

Secundo repellitur obieccio suprascripta auctoritate Innocentii 3ⁱⁱ, qui, ut legitur Extra, *De maiori et obediencia*, c. *Solite*, ait: “Dominus dixit ad Petrum, et eciam Petrus dixit ad successores: ‘Quodcumque ligaveris super terram erit ligatum et in celis’, et cetera, nichil excipiens qui dixit: ‘Quodcumque’”. Ex quibus verbis colligitur quod a potestate data a Christo beato Petro et successoribus eius neque in temporalibus neque in spiritualibus aliquid est excipiendum. Habet igitur papa talem plenitudinem potestatis a Christo.

60

65

Capitulum 3

Discipulus: Super premissam auctoritatem Salvatoris postea revertemur. Ideo alias allegaciones adducas.

Magister: Quod papa habet in temporalibus et spiritualibus talem plenitudinem potestatis probatur. Ille cui ex precepto divino est in omnibus obediendum et in nullo penitus resistendum habet immediate a deo huiusmodi plenitudinem potestatis. Pape autem ex precepto divino obediendum est in omnibus et in nullo resistendum penitus, teste Gregorio qui, ut habetur dist. 12^a, c. *Preceptis*, ait: “Preceptis apostolicis non dura superbia resistatur, et per obedienciam que a sancta Romana ecclesia et apostolica auctoritate iussa sunt salutifere impleantur”; et infra: “Cuius auctoritatis sancctionem omnes teneant sacerdotes qui nolunt ab apostolice petre, super quam Christus universalem ecclesiam fundavit, soliditate divelli”. Ex quibus verbis colligitur quod propter auctoritatem concessam a Christo Romane ecclesie est ei in omnibus obediendum et in nullo penitus resistendum.

5

10

15

57 decimis] dictis W 60 suprascripta] supradicta Ed 61 Solite] sane W (Solite 4.82) 62 eciam Petrus] in petro S | successores] ipsius added S 3.9 et] sed S 10 ecclesia] omitted S 11 auctoritatis] auctori Pz, auctoritate Ly 12 ab] omitted Ed 14 ei] omitted Ly

57 ultimo] X 5.3.46, col. 767; cf. gloss, s.v. abbates, col. 1646 | Ex parte] X 3.30.27, col. 565; cf. gloss, s.v. conceditur, col. 1229. 61 Solite] X 1.33.6, col. 198 3.8 Preceptis] D.12 c. 2, col. 27

Hoc eciam Stephanus papa, ut habetur dist. 19^a, c. *Enimvero*, videtur assere-
re cum ait: “Enimvero in speculum et exemplum sancta Romana ecclesia, cui
nos Christus preesse voluit, [posita est]; <ab> omnibus quicquid statuit et
quicquid ordinavit perpetuo et irrefragabiliter observandum est”, et cetera. Ex
20 quibus verbis colligitur quod propter ordinacionem Christi Romane ecclesie
obediendum est in omnibus.

Hinc Leo papa, ut habetur eadem distincione, c. *Ita dominus*, ait: “Huius
muneris sacramentum ita Dominus ad omnium apostolorum officium pertinere
voluit, ut in beatissimo Petro apostolorum omnium summo principaliter colloca-
25 ret, ut ab ipso quasi a quodam capite dona sua velut in corpus omne diffunde-
ret”; et infra: “Hanc petre istius sacratissimam firmitatem, Deo, ut diximus,
edificante constructam, nimis impia vult presumpcione violare, quisquis eius
potestatem temptat [infringere]”. Ex quibus verbis datur intelligi quod qui
potestati Petri et successorum eius aliquo modo inobediens invenitur dei
30 ordinacionem infringit; quare ex ordinacione Christi est quod pape obediendum
est in omnibus.

Quod eciam ratione probatur, quia illi ex ordinacione Christi obediendum
est in omnibus cuius omnia precepta accipienda sunt tamquam divina voce
prolata; sed omnia precepta pape, sicut et sanciones eius, accipienda sunt
35 tamquam divina voce prolata (dist. 19^a, *Sic omnes*). Ergo ex ordinacione dei est
ei obediendum in omnibus.

Amplius, illi ex precepto dei est in omnibus obediendum qui absque heresi
non potest esse scismaticus, et omnes alii possunt esse scismatici tamquam ab
illo divisi; sed papa non potest esse scismaticus nisi fiat hereticus; omnes autem
40 alii possunt esse scismatici, licet non statim sint heretici. Ergo pape ex precepto
dei est in omnibus obediendum.

Maior probatur per hoc, quod ille cui non est obediendum ex precepto dei in
omnibus potest multa precipere in quibus alii sibi obedire non tenentur. Quare
propter precepta huiusmodi, in quibus sibi non tenentur obedire, potest inter
45 precipientem et illos quibus fiunt precepta huiusmodi oriri discordia, divisio,
dissensio et scissura et, per consequens, scisma, quia scisma, quod Grecum
nomen est, scissuram notat (24^a, q. 1^a, c. *Scisma*). In illo igitur casu vel preci-

17 Enimvero] quia added S 18 posita est] S: ab W | ab] W: omitted S 26 firmitatem] fraternitatem
MF | Deo] domino S | diximus] duximus Pz 27 quisquis] quisque Ed 28 infringere] S: gap Mz,
contraire Ly, omitted Fr Pz 32 Christi] omitted Ly 34 omnia] omitted MF

16 Enimvero] D.19 c.4, col. 61 22 Ita dominus] D.19 c. 7, col. 62 35 Sic omnes] D. 19 c. 2, col.
60 47 Scisma] C.24 q.1 c. 34, col. 979

piens, vel illi quibus fiunt huiusmodi precepta, est scismaticus vel scismatici. Sed illi quibus fiunt precepta huiusmodi non sunt scismatici, cum non sint, non obediendo, aliquo crimine irretiti, ex quo nullatenus obedire tenentur. Quare 50
precipiens est scismaticus reputandus propter iniusta precepta, licet non fiat hereticus.

Minor quoad primam partem, scilicet quod papa absque heresi non possit esse scismaticus, probatur per hoc, quod scismaticus dicitur ille qui ab ecclesie universalis unitate recedit (24^a, q. 1^a, *Scisma*, et c. *Loquitur dominus*, et c. 55
Alienus, et c. *Quia ex sola*). Sed papa, nisi fiat hereticus, ab universalis ecclesie unitate non recedit, cum ab ipso, quamdiu manet in fide Petri, unitas universalis ecclesie incipiat (24^a, q. 1^a, *Loquitur dominus*). Ergo papa, nisi fiat hereticus, scismaticus esse non potest.

Secunda pars minoris patet, quia omnis alius a papa absque heresi, saltem in 60
principio, non obediendo universali ecclesie in hiis in quibus tenetur potest fieri scismaticus.

Ex hiis colligitur quod, ex precepto dei seu ex ordinatione Christi, Petro et successoribus eius est in omnibus obediendum et in nullo penitus resistendum. Igitur ex ordinatione Christi papa habet tam in temporalibus quam in spirituali- 65
bus plenitudinem potestatis, ut omnia possit que non sunt de se illicita, ita ut per solam humanam ordinationem vel voluntatem non possunt fieri illicita.

Discipulus: Priusquam ad alias allegaciones procedas, refer quare dicitur quod papa ex ordinatione Christi omnia potest “que non sunt de se illicita”, et cetera.

Magister: Hoc dicitur propter vota, iuramenta, promissiones, pacta et alia 70
quecumque per que homines se obligant ad illa ad que alias minime obligantur, quia per talia in nullo penitus derogatur potestati pape quin, talibus quibuscum- que non obstantibus, omnia possit et in omnibus sit obediendum ei, eo quod in omnibus talibus potestas et auctoritas pape intelligitur semper excepta (*Extra, De iureiurando, Veniens; Extra, De eleccione, Significasti*). 75

49 huiusmodi] *omitted* Ed 60 minoris] Fr: manifeste W | alius] *omitted* Ed 68 Priusquam] Frb
Ly: super quam W

55 *Scisma*] C.24 q.1 c. 34, col. 979 | *Loquitur dominus*] C.24 q.1 c.18, col. 971 56 *Alienus*] C.24
q.1 c.19, col. 972 | *Quia ex sola*] C.24 q.1 c.22, col. 974 58 *Loquitur dominus*] C.24 q.1 c.18, col.
971 75 *Veniens*] X 2.24.16, col. 364 | *Significasti*] X 1.6.4, col. 49; cf. gloss, s.v. excipiat
auctoritas, col. 112

Capitulum 4

Discipulus: De ista materia in speciali tangemus in diversis locis. Ideo alias allegaciones adducas.

Magister: Quod papa habeat ex ordinacione dei talem plenitudinem potestatis probatur. Quia ille qui omnibus legibus positivis est solutus habet talem plenitudinem potestatis, quia qui non habet talem plenitudinem potestatis aliqua lege humana potest constringi, eo quod non habet potestatem supra omnes leges humanas. Papa autem legibus est solutus ita quod est supra omnes leges humanas, cum eciam leges imperiales possit dissolvere, sicut plures canones videntur asserere (dist. 19^a, *Quicumque*). Ergo papa habet ex ordinacione dei talem plenitudinem potestatis.

Amplius, vicarius Christi habet plenitudinem potestatis ex ordinacione eiusdem Christi, cum Christus habuerit huiusmodi plenitudinem potestatis et, in committendo Petro vices suas, nichil in talibus sibi interdixit. Ergo papa habet talem plenitudinem potestatis ex ordinacione Christi, cum sit Christi vicarius.

Rursus, papa habet plenitudinem potestatis, et non habet aliquam potestatem ab homine; ergo ex sola ordinacione dei habet plenitudinem potestatis. Maior colligitur et habetur ex diversis canonibus sacris (2^a, q. 6^a, c. *Decreto*, et c. *Qui se scit*). Eciam diversi canones sacri videntur asserere [minorem]. Unde Innocencius 3us, ut habetur Extra, *De iudiciis*, *Novit*, ait: “Cum enim non humane constitutioni sed divine potius innitatur, quia potestas nostra non est ex homine sed ex deo, nullus qui sit sane mentis ignorat quin ad officium nostrum spectet de quocumque peccato mortali corripere quemlibet Christianum”. Et beatus Anacletus, ut habetur dist. 22^a, c. *Sacrosancta*, ait: “Hec vero apostolica sedes caput et cardo, ut prefatum est, a Domino et non ab alio constituta”, et cetera. Ex quibus verbis colligitur quod papa nullam potestatem habet ab homine. Quod eciam ratione videtur posse probari. Nam nullus est dicendus hereticus propter hoc, quod negat a quocumque potestatem quam a solo homine habere dinoscitur, quia talis, licet erret, non tamen errat contra scripturam sacram, que non est ab homine sed a deo. Sed qui negat a papa potestatem suam est hereticus reputandus, ut testatur Nicolaus papa secundum quod habetur dist. 22^a, c. 1°. Ergo papa a solo deo recipit potestatem.

4.5 ille] omitted Ly 15 plenitudinem] ordinacionem Ed 16 et] sed Ly 17 Maior] minor Ly 19 scit] in iure MF | asserere minorem] Kilcullen: asserere W

4.10 Quicumque] D.9 c.1 § 1 Quicumque, col. 16 18 Decreto] C.2 q.6 c.11, col. 469 | Qui se scit] C.2 q.6 c.12, col. 469 20 Novit] X 2.1.13, col. 243 24 Sacrosancta] D.22 c. 2, col. 74

Item, quod papa a deo habeat plenitudinem potestatis ostenditur. Nam ab eodem habet Romanus pontifex plenitudinem potestatis et potestatem concedendi indulgencias, ut innuitur Extra, *De penitenciis et remissionibus*, *Cum ex eo*, in fine. Sed Romanus pontifex habet a solo deo, et non ab homine, potestatem concedendi indulgencias. Ergo a solo deo habet plenitudinem potestatis. 35

Item, ille habet a deo plenitudinem potestatis de cuius iudicio et potestate non est licitum iudicare nec etiam disputare, in dubium revocando potestatem eiusdem. Quia de potestate eius qui non habet a deo plenitudinem potestatis licet hominibus disputare et inquirere, dubitando quam potestatem habet et quam non habet; de cuius etiam iudicio licet iudicare, si non secundum potestatem sibi concessam sed usurpatam presumpserit iudicare. Sed nemini licet iudicare vel etiam dubitando de iudicio et potestate summi pontificis disputare. Ergo a deo habet plenitudinem potestatis. 40 45

Maiores videtur evidens, minor per auctoritates diversas ostenditur. Ait enim Nicolaus papa, ut habetur 9^a, q. 3^a, *Patet*: “Patet profecto sedis apostolice, cuius auctoritate maius non est, iudicium a nemine fore retractandum; nec cuiquam de eius liceat iudicare iudicio”. Et Gelasius papa, ut habetur eadem causa et questione, c. *Ipsi*, ait: “Nec de eius umquam preceperunt iudicari iudicio, sententiamque eius constituerunt non oportere dissolvi, cuius potius sequenda decreta mandaverunt”. Et 17^a, q. 4^a, *Qui autem*, sic scribitur: “De iudicio summi pontificis alicui disputare non licet”; et ibidem sic legitur: “Committunt etiam sacrilegium qui contra divine legis sanctitatem aut nesciendo committunt aut negligendo violant et offendunt, aut qui de principali iudicio <certant et> disputant”. Et eadem causa et questione, c. *Nemini*, <ubi> dicit Nicolaus papa: “Nemini de sedis apostolice iudicio iudicare aut illius sententiam retractare permissum est, videlicet propter ecclesie Romane primatum Christi munere in beato Petro apostolo divinitus collocatum”. Ex hiis atque aliis multis colligitur quod propter potestatem concessam a Christo Romane ecclesie nemini licet iudicare aut disputare de eius iudicio aut potestate. Ergo habet a Christo plenitudinem potestatis. 50 55 60

33 a deo] omitted Pz 40 potestatis...42 habet] omitted Ed 44 disputare] omitted MF 46 evidens] Scott: eiusdem MF, esse eiusdem Ed 47 Patet¹] omitted Ed | profecto] perfeccio MF 55 certant et] omitted S 56 Nemini¹] Kilcullen: nemini ubi W 58 in] etiam MF 59 collocatum] collatum Ly | propter] papa Ed

35 Cum ex eo] X 5.38.14, col. 888 47 Patet¹] C.9 q.3 c.10, col. 609 50 Ipsi] C.9 q.3 c.16, col. 611 52 Qui autem] C.17 q. 4 d.p.c.29 § 2, col. 823 53 ibidem] § 1, col. 822 56 Nemini¹] C.17 q.4 c.30, col. 823

Quod adhuc tali ratione probatur. Ab eodem habet papa plenitudinem potestatis a quo habet claves regni celorum; sed claves regni celorum habet a Christo; ergo et plenitudinem potestatis habet a Christo. Minor ex verbis Christi, cum dixit Petro, Matthaei 16°, “Tibi dabo claves regni celorum”, habetur aperte. Maior probatur, quia omnis potestas quam habet papa spectat ad claves, eo quod omnis potestas pape aut est ordinis aut iurisdiccio-
 65 nis. Potestas autem quam habet ratione ordinis spectat ad claves secundum omnes. Potestas etiam quam
 70 habet ratione iurisdiccio-
 nis spectat ad claves, teste Augustino, qui scribens ad Bonifacium, ut habetur dist. 50^a, c. *Ut constitueretur*, ait: “Ut constitueretur in ecclesia ne quisquam post alicuius criminis penitentiam clericatum accipiat vel ad clericatum redeat vel in clericatu maneat, non desperatione indulgentie sed rigore factum est discipline. Alioquin contra claves datas ecclesie agitur, de
 75 quibus dictum est: ‘Quodcumque solveris super terram erit solutum et in celis’”. Ex quibus verbis colligitur quod potestas puniendi criminosos, que competit ecclesie ratione iurisdiccio-
 nis, non ordinis, spectat ad claves ecclesie. Ergo ratione consimili omnis alia potestas que competit ecclesie ratione iurisdiccio-
 nis spectat ad easdem claves.

Adhuc, quod papa habeat a Christo immediate plenitudinem potestatis probatur. Quia cui ab aliquo concessum est maius, ab eodem et minus concessum esse videtur (Extra, *De decimis*, *Ex parte*; 27^a, q. 2^a, *Sunt qui dicunt*). Sed maius est dispensare contra Dominum et contra Apostolum quam posse ea que nec sunt contra legem divinam nec contra ius nature. Papa autem habet a Christo
 80 potestatem dispensandi contra Dominum et contra Apostolum, teste glossa, que
 85 25^a, q. 1^a, super capitulum *Sunt quidam*, ait: “Satis potest sustineri quod papa contra Apostolum dispensat, non tamen in hiis que pertinent ad articulos fidei; et eodem modo dispensat in evangelio interpretando ipsum, ut Extra, *De testibus*, *Licet*, in fine”. Hoc etiam probat[ur] exemplis. Nam papa dispensat contra
 90 Dominum in iuramento et in voto. Nam dicit Dominus per prophetam, “Vovete et reddite”, et Matthaei 5°, “Redde autem Domino iuramenta tua”; et tamen in

63 probatur] probetur Ed 65 Minor] patet added Ed 66 cum] que Ed | habetur aperte] omitted Ly 74 agitur] disputabitur S 75 Quodcumque...celis] Quecumque solveritis in terra soluta erunt et in celo S 77 ratione] romane Ed 80 Adhuc] omitted Ly 82 esse] omitted Ed 83 Dominum] deum Ed 85 Dominum] deum Ed 88 ut] et Ed | testibus] foro competenti W 89 probatur] Gs: probat W 90 Dominum] deum Ed | dicit] Fr: omitted W 91 Redde] reddes S, redeant Ly | autem] omitted S Ly

66 Matthaei] 16:19 71 Ut constitueretur] D. 50 c.25, col. 187 82 Ex parte] X 3.30.27, col. 565 Sunt qui dicunt] C.27 q.2 c.19, col. 1067. The canon does not support the point. It says: “Qui minoram concessit, maiora non prohibuit”. 85 glossa] C.25 q.1 c.6, gloss s.v. apostoli, col. 1439 90 prophetam] Ps. 75(76):12 91 Matthaei] 5:33

hiis dispensat papa (15^a, q. 6^a, *Iuratos*; Extra, *De voto*, in multis capitulis). Ergo multo forcius papa potest omnia que non sunt contra legem dei nec contra ius nature.

Preterea, ille habet plenitudinem potestatis ut omnia possit cuius sententia 95
sive iusta sive iniusta est timenda. Quia cuius sententia sive iniusta sive iusta est timenda, eiusdem preceptum sive iustum sive iniustum est timendum et servandum; sed sententia pape sive iusta sive iniusta est timenda (11^a, q. 3^a, *Sententia*); ergo papa omnia potest.

Adhuc, ille qui a nemine debet reprehendi pro quocumque facto habet plenitudinem potestatis a Christo ut omnia possit. Quia si non haberet talem plenitudinem potestatis posset excedere potestatem suam et per consequens in talibus peccare. Quilibet autem peccator, eciam prelatus, potest et debet corripi et reprehendi de omni peccato, maxime si non timetur probabiliter quod ex correctione fiet deterior, iuxta illud evangelii: “Si peccaverit in te frater tuus, vade et corripe eum inter te et illum solum”, et cetera, quod ad omnes extenditur, ut ex sacris canonibus colligitur. Papa autem a nemine debet reprehendi seu corripi (dist. 40^a, *Si papa*). Ergo papa habet plenitudinem potestatis ut omnia possit; sed non habet talem plenitudinem potestatis ab homine; ergo habet eam a Christo. 100 105

Amplius, qui non potest contra fidem errare habet plenitudinem potestatis a deo ut omnia possit. Quia qui non potest contra fidem errare non potest errare contra bonos mores et, per consequens, quicquid fecerit irreprehensibile est et licite factum; et ita omnia potest que vult. Papa autem non potest errare contra fidem, ad quod probandum adducte sunt allegaciones plures in prima parte huius dialogi, libro 5°, c. 4°. Ergo papa habet a Christo plenitudinem potestatis. 110 115

Preterea, qui habet a Christo plenitudinem potestatis super concilium generale habet eciam multo forcius a Christo plenitudinem potestatis super omnes alios. Papa autem habet a Christo plenitudinem potestatis super concilium generale. Talem autem potestatem non habet a concilio generali, cum unum concilium non possit alii legem vel subieccionem imponere, quia non habet imperium par in parem. Ergo si habet eam, habet ipsam ab aliquo superiori concilio generali; superior autem non est nisi Christus. Ergo si papa habet talem plenitudinem potestatis super generale concilium habet ipsam a Christo. 120

92 in multis capitulis] c. in multis Ly 96 Quia...97 timenda] et Ed 103 peccare] peccaret Ed 116 Preterea...potestatis] omitted Mz Pz 118 omnes] omitted Ed

92 Iuratos] C.15 q.6 c.5, col. 756 | De voto] X 3.34, col. 589 98 Sententia] C.11 q.3 c.1, col. 642 105 illud evangelii] Mat. 18:15 108 Si papa] D.40 c.6, col. 146

Restat ergo probare quod papa habeat talem potestatem super concilium
 125 generale, quod per auctoritates manifestas videtur ostendi. Ait enim Pascasius
 papa, ut habetur Extra, *De electione, Significasti*: “Cum omnia concilia per
 ecclesie Romane auctoritatem et facta sint et robur acceperint, et in eorum
 statutis Romani pontificis patenter excipiatur auctoritas”. Et Gracianus, 25^a, q.
 1^a, *Si ergo*, ait: “Sacri canones ita aliquid constituunt, ut sue interpretationis
 130 auctoritatem sancte Romane ecclesie conservent. Ipsi namque soli canones
 valent interpretari qui ius habent condendi eos. Unde in nonnullis capitulis
 conciliorum, cum aliquid observandum determinetur, statim subinfertur ‘Nisi
 auctoritas Romane ecclesie [aliter imperaverit]’, vel ‘salva tamen in omnibus
 apostolica auctoritate’”. Ex quibus aliisque quam multis colligitur quod papa
 135 habet super generale concilium plenitudinem potestatis. Ergo multo forcius
 habet plenitudinem potestatis super omnes alios.

Preterea, qui habet potestatem a Christo super ista que sunt contra naturalem
 equitatem multo magis habet potestatem a Christo super omnia licita que natura-
 li non obviant equitati, quia, sicut prius tactum est, cui concessum est maius
 140 eciam minus concessum esse videtur. Sed papa habet potestatem super illa que
 naturali obviant equitati; ergo habet a Christo plenitudinem potestatis ut omnia
 possit que sunt licita et naturali equitati non obviant.

Maior videtur probacione minime indigere. Minor probatur, nam pueros qui
 seipsos nesciunt regere habere curam et regimen animarum naturali obviant
 145 equitati. Quia ratio naturalis dictat quod qui nescit se regere non debet alios
 gubernare – immo et veritas evangelica hoc insinuat, cum Christus dicat Matthei
 15°: “Cecus autem si ceco ducatum prestet, ambo in foveam cadunt”. Hoc eciam
 Alexander 3us, sequens dictamen rationis recte, ut habetur Extra, *De etate et*
qualitate preficiendorum, c. *Indecorum*, videtur innuere, dicens: “Indecorum est
 150 ut hii debeant ecclesias regere qui non noverunt gubernare se ipsos, cum ad
 ecclesiarum regimen tales persone sint admittende que discrecione preemineant
 et morum fulgeant honestate”. Cui Gregorius 9us, ut habetur Extra, *De electione*,
Cum in magistrum, concordare videtur dicens: “Cum in magistrum assumi non

124 talem] plenitudinem potestatis id est talem *added* Ed 128 statutis] status Ly 130 conservent]
 reservent S 132 determinetur] decernitur S 133 aliter imperaverit] S: obviet Ly, *omitted* W
 134 multis] plurimis Ed 137 contra] super Ed 139 prius] Kilcullen: primo MF | sicut...est¹
omitted Ed 140 eciam] et Ed 145 nescit] *omitted* Mz 149 Indecorum²] indecoris Ly

126 Significasti] X 1.6.4, col. 50 129 Si ergo] C.25 q.1 d.p.c.16 § 2, col. 1011 139 prius] above,
 this chapter, line 81 146 Matthei] 15:14 149 Indecorum¹] X 1.14.3, col. 126 153 Cum in
 magistrum¹] X 1.6.49, col. 91

debeat qui formam discipuli non assumpsit, nec sit preficiendus qui subesse non novit”, et cetera. Ex quibus aliisque quampluribus patet quod equitas naturalis 155
exigit quod pueri, qui nec se nec alios regere sciunt, ad regimen et curam animarum assumi non debeant. Et tamen contra hanc naturalem equitatem potest papa precipere, teste glossa, que, ut habetur Extra, *De etate et qualitate preficiendorum*, super capitulum *Eam te*, ait: “Si ex certa sciencia scriberet papa pro 160
minori, eius mandato esset obediendum, quia sacrilegii instar obtinet dubitare an is sit dignus quem princeps elegerit, 17^a, q. 4^a, § *Qui autem* et C., *De crimine sacrilegii*, l. 2^a”. Hoc eciam Alexander 3us mandasse videtur, ut habetur Extra, *De etate et qualitate preficiendorum*, *Ex racione*, qui pueros infra decennium constitutos non removet ab ecclesiis que erant eis concesse per episcopum 165
Conventrensem sed scienter tollerat eos et mandat ut tollerentur.

Capitulum 5

Discipulus: Pro predicta opinione allegaciones tetigisti, ut estimo, forciores; ideo pro ea ad presens alias non adducas, quia iste solventur patenter et ad alias posset forsitan leviter responderi. [Itaque explica quomodo ad istam opinionem potest responderi.] 5

Magister: Sunt nonnulli qui opinionem prescriptam falsam, periculosam, perniciosam ac hereticalem estimant, quod multipliciter probare conantur. Lex enim Christiana ex institutione Christi est lex libertatis respectu veteris legis, que respectu nove legis fuit lex servitutis. Sed si papa haberet a Christo talem plenitudinem potestatis ut omnia possit que non sunt contra legem divinam nec 10
contra legem nature, lex Christiana ex institutione Christi esset lex intollerabilis servitutis, et multo maioris servitutis quam fuerit lex vetus. Ergo papa non habet a Christo talem plenitudinem potestatis tam in spiritualibus quam in temporalibus.

Maior auctoritatibus apertissimis scripture divine videtur posse probari. 15
Beatus enim Iacobus in canonica sua, c. 1°, eam vocat legem perfecte libertatis dicens: “Quicumque perspexerit in lege perfecte libertatis et permanserit in ea, non auditor obliviosus factus sed factor operis, hic beatus erit in facto suo”. Et Apostolus ad Galatas ait: “Neque Titus, qui mecum erat, cum esset gentilis,

154 debeat] debet Ed | sit] omitted Ly 156 quod] ut MF 157 debeant] Mz: debent W 160 quia] Fr S: qui Mz Ed 161 is] hiis Pz 5.2 ut] et Ed 3 et] Kilcullen: sed W | alias²] in contrarium added Ly 4 responderi...5 responderi] Scott: responderi W 17 Quicumque] qui autem S perspexerit] Fr S: prospexerit Mz Ed | lege perfecte] legem perfectam Vulg Ma

158 glossa] X 1.14.4, s.v. litterarum, col. 266 163 Ex racione] X 1.14.2, col. 126 5.16 Iacobus] 1:25 19 ad Galatas] 2:3-5

20 compulsus est circumcidi; sed propter introductos falsos fratres, qui introierunt exploraturi libertatem nostram quam habemus in Christo Iesu, ut nos in servitum redigerent, quibus nec ad horam cessimus subiectioni ut veritas evangelica permaneat apud vos”. Ex quibus verbis datur intelligi quod lex evangelica est lex libertatis per quam Christiani a servitute sunt erepti, ultra in
 25 servitum minime reducendi. Quod etiam Apostolus c. 5° videtur asserere dicens: “Utinam et abscondantur qui vos conturbant. Vos enim in libertatem vocati estis, fratres, tantum ne libertatem in occasionem detis carnis, sed per caritatem succurrite invicem”.

Item, beatus Petrus, ut habetur Actuum 15°, ait: “Quid temptatis deum
 30 imponere iugum super cervices discipulorum quod neque patres nostri neque nos portare potuimus?” Ex quibus verbis colligitur quod Christianis non est tam grave iugum servitutis impositum sicut positum fuit super Iudeos. Unde et beatus Iacobus, ibidem post verba Petri, dixit, “Ego iudico non inquietari eos qui ex gentibus convertuntur ad deum, sed scribere ad eos ut abstineant se a
 35 contaminacionibus simulacrorum et fornicacione et suffocato et sanguine”; et hec sententia Iacobi ab apostolis et senioribus, immo a Spiritu sancto, extitit approbata. Unde et ibidem subiungitur: “Tunc placuit apostolis et senioribus cum omni ecclesia eligere viros ex eis et mittere Antiochiam cum Paulo et Barnaba, Iudam qui cognominabatur Barsabas, et [Silam], viros primos in fratri-
 40 bus, scribentes per manus eorum” epistolam continentem hec: “Apostoli et seniores fratres”; et post, “Visum est Spiritui sancto et nobis nichil ultra impo-
 45 nere vobis oneris quam hec necessaria: ut abstineatis vos ab immolatis simulacro-
 rum et sanguine et suffocato et fornicacione, a quibus custodientes vos bene agetis”. Ex quibus verbis colligitur quod Christiani per legem evangelicam sunt
 45 a servitute multiplici liberati, et quod lex evangelica est lex minoris servitutis quam fuerit lex vetus. Quod Augustinus ad inquisitiones Ianuarii, ut habetur dist. 12^a, c. *Omnia*, videtur innuere manifeste, dicens de quibusdam qui Christianam religionem servitute nimia oppresserunt: “Quamvis enim neque hoc inveni-
 50 ri possit quomodo contra fidem sint, ipsam tamen religionem, quam paucissimis et manifestissimis celebracionum sacramentis misericordia dei voluit esse

20 introductos] subintroductos S | introierunt] MF: introierant Ed, subintroierunt S 21 exploraturi] explorare S 22 redigerent] redigent Mz | nec] neque S | subieccioni] subieccione S 23 evangelica] evangelii S 28 succurrite] spiritus servite S 32 sicut] sed MF | et] omitted Ed 33 ibidem] idem Fr Pz 35 suffocato] suffocatis S | et] omitted Ed 39 Silam] S: gap Mz; omitted Fr Ed 42 oneris] onerum Ed | vos] omitted Ed 44 verbis] omitted Ed

25 c. 5] 5:12-13 29 Actuum] 15:10 33 ibidem] 15:19-20 37 ibidem] 15:22-23, 28-29 47 Omnia] D.12 c.12, col. 30

liberam, servilibus oneribus premunt, adeo ut tollerabilior sit condicio Iudeorum, qui, eciam si tempus liberacionis non agnoverint, legalibus tamen sacramentis, non humanis presumpcionibus, subiciuntur”.

Item, Apostolus ad Galatas 4°: “Non sumus ancille filii sed libere, qua libertate Christus nos liberavit. State et nolite iterum iugo servitutis contineri”. 55
Et Apostolus 2^a ad Corinthios 3°: “Ubi autem spiritus Domini, ibi libertas”. Ex quibus omnibus colligitur quod maioris libertatis est lex nova quam vetus.

Minor autem predictae allegacionis — quod scilicet lex nova sive evangelica esset intollerabilis servitutis, et maioris quam fuerit lex vetus, si papa haberet ex institutione Christi talem plenitudinem potestatis tam in spiritualibus quam in 60
temporalibus — videtur probacione nullatenus indigere. Si enim hoc esset, omnes Christiani essent servi, et nullus esset libere condicionis. Omnes enim essent servi summi pontificis, ut summus pontifex tantam potestatem in temporalibus haberet super imperatorem et reges et principes et laicos universos ac omnes omnino Christianos, et quantum ad personas et quantum ad res ipsorum, 65
quantam umquam aliquis dominus temporalis habuit, vel habere potuit, super quemcumque servum, ita quod papa libere posset privare reges et principes ac omnes alios Christianos regnis et omnibus rebus suis et retinere sibi vel alteri ferre, possetque reges et principes quibuscumque aliis subdere et constituere eos 70
servos ipsorum. Hec enim et similia non sunt contra legem divinam nec contra legem nature, quia si essent contra legem divinam vel contra legem nature ipsismet regibus et aliis Christianis essent illicita; et per consequens nulli liceret res suas alteri dare vel se alterius subicere potestati. Et ita constat quod lex Christiana esset maioris servitutis, quoad temporalia, quam lex vetus, si papa in 75
temporalibus haberet huiusmodi plenitudinem potestatis, quia illi qui erant sub lege Mosaica nulli mortali erant in temporalibus tali modo subiecti, quia tale dominium nec rex nec summus pontifex habebat; unde et Naboth Iezrahelite laudabiliter denegavit dare et vendere vineam suam regi cupienti emere ipsam.

Esset eciam lex evangelica maioris servitutis, quoad spiritualia sive quoad illa que pertinent vel pertinere possunt ad exteriorem cultum divinum, quam 80
fuerit lex Mosaica. Quia papa haberet talem plenitudinem potestatis in spirituali-

51 servilibus] quemlibet MF 52 eciam si] S: etsi ad MF, etsi iam Ed | liberacionis] libertatis S agnoverint] Mz: agnoverunt Fr Ed, cognoverint S 56 autem] Ed S: est MF 63 ut] et Ly 65 personas] personam Ly 66 aliquis] omitted Ed 68 suis...69 possetque] omitted Ed | alteri] Scott: alcius MF 72 nulli] nullis Ed 73 alteri] aliter Pz 77 habebat] habebant Ed | Iezrahelite] israelites W 79 evangelica] Frm: mosaica Mz, moysaica deleted Fr, moderna Ed 80 pertinent vel] omitted Mz 81 Quia] si added Ed | in...82 potestatis] omitted Ed

bus; ergo posset papa de plenitudine potestatis plures et graviores huiusmodi observancias corporales imponere regibus et principibus ac omnibus Christianis quam fuerint in lege veteri ordinate, nec cuicumque Christiano liceret in
 85 huiusmodi non obedire, si papa haberet talem plenitudinem potestatis.

Ex istis concluditur quod predicta opinio de plenitudine potestatis summi pontificis non solum falsa sed eciam hereticalis est habenda, cum sit manifeste contra scripturam sacram asserentem quod lex Christiana est lex libertatis, et per consequens Christiani non fiunt servi cuiuscumque mortalis per legem Christia-
 90 nam sed liberi sunt quantum est de ratione evangelice legis. Est eciam, ut dicunt, perniciosa et periculosa, quia, si papa uteretur tali potestate privando reges et alios Christianos regnis et rebus suis pro sue voluntatis arbitrio et eos subiciendo servituti vel operibus servilibus, orirentur scismata et dissensiones, bella ac guerre inter Christianos, eciam periculum et dispendium tocius Christia-
 95 nitatis.

Capitulum 6

Discipulus: Quia, ut puto, istud est principalius vel de principalioribus fundamentis et motivis quare quidam dicunt quod papa non habet talem plenitudinem potestatis, ideo contra ipsum volo obicere, ut responsionibus quas recitabis ad
 5 obiecciones contra ipsum quale sit magis appareat.

Videtur itaque quod lex Christiana non dicatur in scripturis sacris lex libertatis quia per eam Christiani fiant liberi ne sint subiecti in omnibus summo pontifici, quod innuit precedens motivum, sed dicitur lex libertatis quia per eam Christiani efficiuntur liberi a servitute peccati vel legis Mosaice. Unde et plures
 10 auctoritates adducte expresse loquuntur de libertate a servitute legis Mosaice, sicut illa ad Galatas 2° et 5° et illa Actuum 15° et illa ad Galatas 4°. Alie autem auctoritates intelligi possunt de libertate a servitute peccati. Igitur per ipsas probari non potest quod Christiani per legem Christianam efficiuntur liberi a servitute qua tenentur summo pontifici, ne scilicet in omnibus temporalibus et
 15 spiritualibus sint sibi subiecti que non sunt contra legem dei nec contra legem nature.

Unde et quod auctoritates scripture divine non debeant intelligi de libertate et subiectione qua subduntur Christiani summo pontifici ratione probatur. Nam, si lex Christiana esset taliter lex libertatis, nulli liceret se subdere summo pontifici vel alii cuicumque mortali [in hiis] que non sunt contra legem dei nec contra
 20

82 ergo] Scott: sed MF 83 imponere] imponeret Ed 6.2 principalioribus] principalibus Ed 7 summo pontifici] summi pontificis MF 20 mortali...hiis] Kilcullen: mortali W | que...21 Christianam] omitted Ed

legem nature, quia nulli licet agere contra legem Christianam; et ita, si, ut quidam dicunt, fratres minores per regulam suam tenentur in omnibus obedire summo pontifici, eorum regula esset hereticalis, quia esset contra legem Christianam, que est lex libertatis liberans Christianos ne homini sint subiecti.

Amplius, secundum beatum Iacobum, ut allegatum est, lex Christiana est lex perfecte libertatis; perfecta autem libertas omni servituti repugnat; ergo, si lex Christiana est lex libertatis liberans Christianos ne homini sint subiecti, sequitur quod nullus debet esse servus hominis cuiuscumque, et ita reges et principes et alii laici et eciam ecclesia nullos servos haberent, quod legibus civilibus et sacris canonibus obviat manifeste. 25 30

Propter ista videtur quod motivum prescriptum non probat quod papa non habeat plenitudinem potestatis tam in spiritualibus quam in temporalibus. Tu autem narra quomodo respondetur ad ista.

Capitulum 7

Magister: Ad primum istorum dicitur, quod quamvis alique auctoritates specialem faciant mencionem de libertate a servitute Mosaice legis, tamen omnes intelligi debent de libertate ab omni servitute tanta quanta fuit servitus Mosaice legis, et hoc, saltem quoad aliqua, negative, ut scilicet nullus per evangelicam legem obligetur ad tantam servitutem quanta fuit servitus veteris legis, licet aliqui Christiani, ratione delicti vel ex voluntate seu alia quacumque occasione (non per legem Christianam), tanta servitute vel maiori teneantur astricti. 5

Si enim Christiani quacumque servitute, quoad opera exteriora, tanta vel maiori quanta fuit servitus veteris legis per legem evangelicam tenerentur, non posset lex evangelica magis dici lex libertatis quam lex Mosaica, quantumcumque liberati essent a servitute Mosaice legis. Qui enim liberatur ab una servitute et premitur alia equali vel maiori non est magis liber quam prius extiterat, sicut qui liberatur ab uno vinculo corporali et alio equali vel forciori constringitur non est solutus, sed magis ligatus. Cum vero lex evangelica, secundum veritatem scripture divine, sit magis lex libertatis quam vetus lex, per legem evangelicam Christiani neque servituti legis Mosaice neque cuicumque alii servituti exteriori maiori vel tante quanta fuit servitus veteris legis subduntur. Quare eciam auctoritates ille que occasione servitutis veteris legis de libertate Christianorum loquuntur, de libertate ab omni servitute tanta quanta fuit servitus veteris legis 10 15 20

7.2 alique] *omitted* Ed 4 de libertate] *omitted* Ly 5 aliqua] Ly: aliquos W 8 non] tamen *added* Ly | astricti] afflicti MF

debent intelligi. Quare, cum servitus qua aliquis alteri obligatur in omnibus obedire que non sunt contra legem divinam nec contra legem nature sit maior quam fuerit servitus veteris legis, eciam de libertate ab illa servitute auctoritates prescripte debent intelligi. Et ita, ut dicunt isti, per ipsas probatur aperte quod
 25 memorata opinio de plenitudine potestatis summi pontificis est hereticalis, tamquam contraria scripture divine.

Discipulus: Antequam procedas, contra ista obicio, quia non videtur quod, quamvis papa haberet huiusmodi plenitudinem potestatis, Christiani essent pressi maiori servitute vel tanta quanta fuit servitus veteris legis. Nam talem
 30 potestatem habent aliqui prelati religiosi super fratres suos, vel possunt habere, quia possunt aliqui religiosi promittere in omnibus obedienciam prelatis suis; et tamen illi religiosi non premerentur tanta servitute quanta fuit servitus veteris legis, quia nec tales religiosi essent servi: non enim religiosi sunt servi prelato-
 rum suorum, nec prelati sunt domini fratrum suorum.

Magister: Huic respondetur quod, quamvis papa possit habere talem potestatem supra illum qui voluerit fieri servus pape et se in omnibus subdere potestati ipsius, tamen nec papa nec aliquis prelatus religiosus habet talem potestatem super quoscumque religiosos, qui scilicet vovent vel voverunt obedienciam, paupertatem et castitatem, quia religiosi tales quicumque regulam quam vovent
 40 servare tenentur. Propter quod nec papa nec alius habet talem plenitudinem potestatis super ipsos, nec ipsi sunt servi pape vel prelati alterius secundum quod nomen servorum in scienciis legalibus frequenter accipitur, quia nec papa nec alius potest eos occupare in operibus servilibus, dimissis illis que spectant ad substanciam regule sue, nec potest eis precipere ut habeant proprium vel
 45 contrahant matrimonium, que tamen sunt de se licita, licet facta sint illicita religiosi per votum sponte ab eis emissum.

Discipulus: De potestate pape super religiosos postea disseremus; ideo de hac materia amplius ad presens non loquaris. Sed narra an secundum istos non solum per hoc, quod auctoritates introducte affirmant legem Christianam esse
 50 legem libertatis, sed eciam per alia verba in auctoritatibus eisdem accepta possit probari quod Christiani per legem evangelicam tanta servitute minime constringuntur quanta fuit servitus veteris legis.

27 procedas] Scott: procedam W 30 possunt] possent Ed 32 fuit] fuerit Mz Pz 41 nec] ut Fr sunt] sint Fr 52 servitus] omitted Ed

47 postea] 7.136–142

Magister: Dicunt quod per omnes auctoritates predictas posset hoc probari, non tamen eque patenter per omnes.

Discipulus: Dic per quas dicunt isti hoc patencius posse probari.

55

Magister: Dicunt quod per auctoritatem acceptam de Actuum 15° c. patenter hoc probatur. Nam apostoli inspiracione Spiritus sancti nunciaverunt gentibus libertatem a iugo servitutis ad consolacionem ipsarum et ne dolerent se per servitutem onerosam inquietari. Unde Iacobus, ut allegatum est, dixit: “Ego iudico non inquietari eos qui ex gentibus convertuntur ad deum”; et de ipsis gentibus conversis ad deum, recepta epistola apostolorum [et] seniorum super predicta libertate, sic scribitur eodem capitulo: “Quam cum legissent, gavisunt super consolacione”. Sed si conversi ex gentibus liberati fuissent a servitute legis dei et maiori servituti Petri et successorum eius fuissent subiecti, et de inquietacione maiori non immerito doluissent et materiam consolacionis minime habuissent. Ab omni igitur servitute maiori et tanta quanta fuit servitus legis Mosaice liberati fuerunt. Quod in verbis apostolorum insinuat, cum dicitur: “Visum est Spiritui sancto et nobis nichil ultra imponere vobis oneris quam hec necessaria, ut abstinenceis”, et cetera. Si enim nichil ultra oneris voluerunt eis imponere, noluerunt eis imponere servitutem neque maiorem neque tantam quanta fuit servitus veteris legis.

60

65

70

Discipulus: Videtur quod ista verba “nichil ultra imponere vobis oneris” non debeant tam generaliter intelligi. Nam licet apostoli non imposuerint Christianis onera veteris legis, imposuerunt eis tamen multa preter illa que nominantur in verbis premissis. Multos enim canones condiderunt in quibus preceperunt multa preter illa que enumerantur in verbis predictis, sicut patet in decretis, dist. 16^a, c. *Propter*, et 12^a, q. 1^a, c. *Dilectissimis* et c. *Sint manifeste* et c. *Ex hiis*. Verba igitur premissa Actuum 15° solummodo debent intelligi de onere legis Mosaice.

75

Magister: Ad hoc respondetur quod, licet apostoli plures canones condiderint et preceperint multa preter illa que enumerantur Actuum 15°, nichil tamen preceperunt subditis minime requisitis et non consencientibus, nisi que erant de lege divina et iure naturali et que necessitas vel utilitas publica postulabat et quorum

80

53 omnes] *omitted* Ed 56 auctoritatem] *omitted* Ed 61 apostolorum et] Scott: apostolorum W 64 servituti] servitute Ed 65 inquietacione] inquietacioni Pz 73 imposuerint] imposuerunt MF 74 onera] *omitted* MF | nominantur] nominant Ed 78 solummodo] solum Ed 79 condiderint] condiderunt MF 80 preceperint] preceperunt MF 81 que] qui MF 82 que] *omitted* Ed

59 Iacobus] Acts 15:19 62 eodem capitulo] Acts 15:31 67 dicitur] Acts 15:28-29 77 Propter] D.16 c. 4, § 1, col. 42 | Dilectissimis] C.12 q.1 c.2, col. 676 | Sint manifeste] C.12 q.1 c.21, col. 684 | Ex hiis] C.12 q.1 c.22, col. 684

precepicio absque dispendio non poterat pretermitti, in quibus et qualibus nunc summus pontifex obtinet potestatem.

85 **Discipulus:** Istud ultimum dictum, ut puto, non potest ad intencionem dicendum verbis brevibus explicari. Ideo, ipso dimisso ad presens, quia de ipso post tractabimus, dic an per aliquam aliam auctoritatem prius adductam dicant isti patenter posse probari quod scriptura loquens de libertate legis evangelice debeat intelligi eciam de libertate ab alia servitute quam a servitute legis Mosai-

90 ce.

Magister: Hoc dicunt posse ostendi auctoritate Apostoli, cum dicit 2^a ad Corinthios 3°: “Ubi spiritus Domini, ibi libertas”. Ibi enim Apostolus non loquitur specialiter de libertate a servitute veteris legis, sed magis generaliter. Igitur intelligit Apostolus quod ubi spiritus Domini, ibi non solum est libertas a

95 servitute veteris legis, sed eciam ibi libertas est ab omni servitute, quoad opera exteriora, que est tanta quanta fuit servitus veteris legis.

Quod auctoritatibus sanctorum patrum ostenditur. Nam per illam auctoritatem Apostoli sancti patres probant quod licet clericis, invitis episcopis, monasteria monachorum intrare. Ait enim Urbanus papa, ut legitur 19^a, q. 2^a, c. *Due*:

100 “Qui spiritu dei aguntur lege dei ducuntur; et quis est qui possit Spiritui sancto digne resistere? Quisquis igitur hoc spiritu ducitur, eciam episcopo suo contradicente, eat liber nostra auctoritate. Iusto enim lex non est posita, sed ‘ubi spiritus dei est, ibi libertas’, et si spiritu dei ducimini, non estis sub lege”. Et Innocencius 3us, Extra, *De regularibus*, c. *Licet*, ait: “Licet quibusdam monachis;” et

105 infra: “Quia tamen ‘ubi spiritus dei est, ibi libertas’, et que spiritu dei aguntur non sunt sub lege, quia lex non est posita iusto, ea ratione hoc videtur illis fuisse concessum, ne quis ex temeritate vel levitate in iacturam vel iniuriam sui ordinis sub pretextu maioris religionis ad alium ordinem transvolaret”. Ex quibus colligitur quod per libertatem concessam Christianis probatur quod licet clericis ad

110 religionem, et religiosi ad arciolem, transire, quod tamen probari non posset si per libertatem Christianorum Apostolus intelligeret tantummodo libertatem a servitute Mosaice legis. Hoc eciam per auctoritatem Augustini superius allegatam videtur expresse posse probari. Nam Augustinus in verbis illis per libertatem quam Christiana religio ex misericordia dei consecuta est illos iudicat

115 arguendos qui eandem religionem diversis oneribus opprimebant adeo ut tollabilior sit condicio Iudeorum quam Christianorum, qui tamen oneribus legis

94 ubi] est added Ed 105 que] qui S 115 arguendos] arguendo Ed

86 post] 16.29–41 and 17.41–54 91 2 ad Corinthios] 3:17 99 Due] C.19 q.2 c.2, col. 840

104 Licet¹] X 3.31.18, col. 575 112 superius] 5.48–53

Mosaice Christianos minime deprimebant. Igitur intendit Augustinus ut Christiana religio non solum sit liberata ab oneribus veteris legis, sed etiam ab aliis oneribus quae equaliter vel magis premant quam onera Mosaice legis.

Discipulus: Dic quomodo respondetur ad rationes quibus supra c. 6° visus fui probare quod auctoritates adducte c. 5° non debent intelligi de libertate a subiectione qua Christiani, secundum primam sententiam, summo pontifici sunt subiecti. 120

Magister: Ad primam ipsarum respondetur, secundum quosdam, quod auctoritates de libertate evangelice legis non debent, quoad omnes, intelligi affirmative sed, quoad multos, negative, sicut tactum est prius, quemadmodum illa verba Apostoli, spiritus sit unus uxoris et viri, et illa Salvatoris, “In ore duorum vel trium stabit omne verbum”, et multe alie, debent intelligi negative. Non enim illi qui erant servi ante conversionem ad fidem per conversionem fiebant liberi, sed per legem evangelicam nullus ducebatur ad maiorem servitutem quam erat servitus veteris legis, et ideo per evangelicam legem nullus fiat servus pape. Absque tamen transgressione eiusdem legis potest quis, si sponte voluerit, se facere servum pape, vel, si ex alia iusta et licita causa fiat servus pape, in nullo derogatur evangelice legi; quia lex evangelica, licet non inducat huiusmodi servitutem, non tamen prohibet. 125 130 135

Quod autem ibidem accipitur quod fratres minores tenentur in omnibus obedire pape, dicunt isti falsum esse, licet quidam fratres minores, ut fertur, hoc non teneant, dicentes quod liceret eis, et tenerentur, etiam accipere uxores si sola voluntate hoc papa preciperet, de quibus postea in hoc tractatu et etiam in nono tractatu huius tercie partis nostri dialogi tractabimus. Fratres enim minores non tenentur obedire pape precipienti aliquid contra substantiam regule sue, et ideo regula eorum non hereticalis sed catholica est censenda. 140

Ad quartam rationem quam fecisti respondetur quod lex Christiana non dicitur lex libertatis quia liberat Christianos ab omni servitute, sed quia non premit Christianos tanta servitute quanta pressi fuere Iudei; et ideo licet regibus et aliis Christianis servos habere, licet per legem Christianam nullus Christianus 145

126 prius] Kilcullen: primo W 128 trium] testium added | stabit] stat Ed, stet S

129 conversionem²] conversacionem Ly 131 ideo] licet added Ed | legem nullus] Kilcullen: legem non Ed, legem MF 138 tenerentur] tenentur Ed 139 papa] pape Ly | preciperet] preciperetur Ly 143 quartam] secundam Ly

124 primam] 6.17, i.e. the first of the three arguments “from reason” 126 prius] 7.5 127 viri] Cf. 1 Cor. 6:16-17 (Knysh) | Salvatoris] Mat. 18:16 136 ibidem] 6.22 139 in hoc tractatu] not found 140 in nono tractatu] not extant 143 quartam rationem] 6.25–30

fiat servus cuiuscumque. Ad beatum Iacobum dicitur quod non intendit legem Christianam esse legem perfecte libertatis ut nullus Christianus cuicumque homini sit subiectus. Christiani enim pape sunt subiecti, et multi principibus et
 150 aliis Christianis subduntur. Sed ideo eam dicit esse legem perfecte libertatis quia per eam religio Christiana paucis sacramentis et sacramentalibus seu ceremonia- libus ex institutione divina subicitur, et per ipsam nullus Christianus servus cuiuscumque mortalis efficitur nec eciam, nisi in hiis que spectant ad necessita- tem vel utilitatem ipsius aut reipublice, alicuius hominis subditur potestati.
 155 Quare pro se et omnibus apostolis et universis prelatis ecclesie dicit Apostolus, 2^a ad Corinthios, ultimo: “Non enim possumus aliquid adversus veritatem, sed pro veritate”; et post: “Hec absens scribo ut non presens durius agam secundum potestatem quam Dominus dedit michi, in edificacionem et non in destruccio- nem” vestram. Ex quibus verbis colligitur quod apostoli nullam potestatem
 160 habuerunt a deo super fidelibus nisi ad utilitatem eorundem fidelium; quare lex Christiana, que nullam subieccionem nisi ad utilitatem subiecti vel communita- tis cuiuscumque inducit, eciam paucis divinis est supposita sacramentis. Merito debet dici lex perfecte libertatis, presertim respectu legis Mosaice, que quam- pluribus sacramentis et ceremoniis vix portabilibus subiectos involvit. Non
 165 tamen dicitur lex perfectissime libertatis. In perfeccione enim sunt gradus, quia non omne perfectum est perfectissimum reputandum. Perfectissima autem libertas in hac vita mortali nequaquam habebitur.

Capitulum 8

Discipulus: Adhuc ut intelligatur profundius quale sit motivum precedens, cupio audire aliquas allegaciones preter prescriptas ad probandum quod non omnes homines sunt servi summi pontificis, ex quo isti opinantes inferre nitun-
 5 tur quod papa non habet ex institutione Christi talem plenitudinem potestatis.

Magister: Quod non omnes Christiani sunt servi summi pontificis secundum strictissimam significacionem huius nominis servus, quod tamen secundum istos sequeretur si papa haberet tam in temporalibus quam in spiritualibus huiusmodi plenitudinem potestatis, multis modis ostenditur. Servus enim nullam propieta-
 10 tem seu dominium cuiuscumque rei temporalis, dum manet servus, potest habere, quia quicquid servus acquirit domino acquirit et ipsius domini est. Reges

147 cuiuscumque] et added Ed 149 multi] multis Ed 155 Quare] quia MF | apostolis] populis Ed | et universis] Kilcullen (cf. Brev. 2.5.2-3): universis et W 157 Hec] Mz S: hoc Fr Ed | ut non] S: non ut W 159 verbis] omitted Ed 160 nisi] que added Ed | eorundem...161 utilitatem] omitted Ed 162 eciam] quia added Ed 165 quia] quare Ed 8.3 prescriptas] scriptas Ed 6 sunt] sint Ed

147 Iacobum] above, 5.16–18 156 2 ad Corinthios] 13:8–10

autem et principes ac alii quamplurimi Christiani habent dominium et proprietatem quamplurium rerum temporalium. Ergo non omnes homines sunt servi pape, secundum illam significacionem nominis servi secundum quam dominus potest vendere, dare et alienare servum suum et ab eo omnem rem temporalem propria voluntate auferre, quod tamen sequeretur, si papa haberet in temporalibus talem plenitudinem potestatis. 15

Discipulus: Quomodo probatur quod reges et principes ac plures alii Christiani habent dominium et proprietatem rerum temporalium?

Magister: Hoc multis modis ostenditur. Nam illi habent dominium et proprietatem rerum temporalium per quorum iura temporalia possidentur. [Per iura autem imperatorum et regum temporalia possidentur] (dist. 8^a, *Quo iure*). Ergo imperatores et reges habent dominium et proprietatem rerum temporalium. 20

Amplius, illi habent proprietatem et dominium temporalium rerum quorum legibus eciam summi pontifices pro cursu temporalium rerum <legibus imperatorum et regum> utuntur. Sed summi pontifices pro cursu temporalium rerum legibus imperatorum et regum utuntur (dist. 10^a, *Quoniam idem*, et dist. 96^a, *Cum ad verum*). Ergo imperatores et reges habent proprietatem et dominium rerum temporalium. 25

Rursus, episcopi interdum preter res ecclesie habent res proprias (12^a, q. 1^a, c. *Episcopi* et c. *Manifesta* et c. *Certe* et c. *Sint manifeste*). Ergo alii quam papa possunt proprietatem et dominium rerum temporalium possidere. 30

Adhuc, reges et principes ac alii fideles laici donant res temporales ecclesiis; ergo habent proprietatem et dominium temporalium rerum.

Item, Iudei et infideles habent proprietatem temporalium rerum; ergo multo forcius reges et principes Christiani habent huiusmodi rerum proprietatem. 35

Discipulus: Istud est ita divulgatum, tam in legibus civilibus et canonicis quam in communi opinione hominum, quod non curo pro ipso plures allegaciones adduci. De quo tamen possem querere an sit hereticum dicere nullum Christianum habere proprietatem temporalium rerum, quod vero ad tractatum de iuribus 40

12 proprietatem] potestatem Ed 15 temporalem] in added MF 21 possidentur...22 possidentur] Kilcullen: possidentur W 25 rerum] Scott: rerum legibus imperatorum et regum W 36 rerum] temporalium added Ed 39 adduci] adducere Ed

8.22 Quo iure] D.8 c.1, col. 12 27 Quoniam idem] D.10 c.8, col. 21 28 Cum ad verum] D.96 c.6, col. 339 31 Episcopi] C.12 q.1 c.19, col. 684 | Manifesta] C.12 q.1 c.20, col. 684 | Certe] C.12 q.1 c.18, col. 683 | Sint manifeste] C.12 q.1 c.21, col. 684

Romani imperii reservare propono. Ideo revertere ad probandum quod non omnes Christiani sunt servi pape.

Magister: Hoc aliter sic probatur. Servus non potest habere alium servum, sed plures laici habent servos (dist. 54^a, c. 1° et 2° et c. *Quicumque*, et in multis aliis capitulis). Ergo non omnes homines sunt servi pape.

Amplius, multi ab ecclesia consequuntur libertatem (12^a, q. 2^a, *Si quos de servis ecclesie* et c. *Episcopus* et c. *Liberti* et in multis aliis capitulis); ergo non omnes homines sunt servi summi pontificis. Multi ergo homines sunt liberi. Quod Salvator testari videtur, dicens Matthei 17°: “Filii sunt liberi”; et Apostolus ad Galatas 4° ait: “Quanto tempore heres parvulus est, nichil differt a servo, cum sit dominus omnium, sed sub tutoribus et actoribus est unusquisque, usque ad prefinitum tempus a patre”. Ex quibus verbis colligitur quod cum venerit tempus prefinitum a patre differt a servo, et per consequens tunc nec pape nec alterius est servus.

Capitulum 9

Discipulus: Puto me advertere quomodo isti per libertatem Christianorum probare nituntur quod papa non habet talem plenitudinem potestatis, presertim in temporalibus. Ideo pro eadem opinione adhuc aliter allegare conare.

Magister: Hoc aliis modis videtur posse probari. Nam vicarius non habet maiorem potestatem, in quantum vicarius, quam ille cuius est vicarius. Ergo papa, in quantum vicarius Christi, non habet maiorem potestatem in temporalibus quam habuerit Christus in quantum homo passibilis et mortalis. Sed Christus in quantum homo passibilis et mortalis non habuit huiusmodi potestatem in temporalibus, cum non habuerit dominium omnium temporalium, nec alii fuerint servi eius, secundum strictam significacionem nominis servorum, ipso testante qui, ut habetur Iohannis 15°, dixit apostolis: “Iam non dicam vos servos, quia servus nescit quid faciat dominus eius”. Ergo papa non habet huiusmodi plenitudinem potestatis.

43 sic] omitted Ed 47 Liberti] libertati Ed | ergo] quod Pz, habetur quod Ly 51 unusquisque] omitted S 9.4 conare] coneris Ed 10 habuerit] habuit Pz

41 reservare] Not found in 3.2 Dial. as we have it. 44 Quicumque] D.54 c.5, col. 207 46 Si quos de servis ecclesie] C.12 q.2 c.57, col. 705 47 Episcopus] C.12 q.2 c. 58, col. 705 | Liberti] C.12 q.2 c.61, col. 706 49 Matthei] 17:25 50 ad Galatas] 4:1–2 9.12 Iohannis] 15:15

Discipulus: De fundamento istius allegacionis satis poterimus invenire in tractatu quarto secunde partis istius dialogi, ad quem pertinet exquisite disserere de paupertate Christi. Ideo, hac dimissa, adduc alias. 15

Magister: Aliter probatur idem sic. Qui non debet se secularibus negociis implicare non debet habere in secularibus talem plenitudinem potestatis. Papa autem non debet se secularibus negociis implicare; ergo non habet nec habere debet talem plenitudinem potestatis in secularibus. 20

Maiores probatur, quia frustra datur alicui potestas quam exercere non debet. Unde et reges accipientes a deo potestatem iudicandi ac iusticiam et iudicium faciendi, et non facientes, sepe in sacris litteris arguuntur. Sapientie 6° sic dicitur regibus perverse vel negligenter exercentibus officium regni: “Data est Domino potestas vobis et virtus ab altissimo, qui interrogabit opera vestra et cogitationes scrutabitur, quoniam cum essetis ministri regni illius, non recte iudicastis”, et cetera, ubi dicit glossa: “Nota quod quilibet debet facere ea que sue conditioni conveniunt”. Et per consequens illa potissime debet quis facere ad que facienda ex speciali ordinatione dei accepit potestatem. Qui igitur specialiter ex institutione et ordinatione Christi accepit in secularibus plenitudinem potestatis potissime etiam ultra omnes alios debet se secularibus implicare negociis, ne in commissa sibi potestate negligentem et desidem se ostendat. 25 30

Minor, quod papa scilicet non debet se negociis secularibus implicare, patenter videtur ostendi per Apostolum, 2^a ad Timotheum 2° c. dicentem: “Nemo militans deo implicat se negociis secularibus, ut ei placeat cui se probavit”. Cum igitur papa precipue inter omnes deo debeat militare ut ei placeat, ipse minus quam alii debet se negociis secularibus implicare. Hinc ex canone apostolorum, ut legitur dist. 88^a, c. *Episcopus*, sic habetur: “Episcopus aut sacerdos aut diaconus nequaquam seculares curas assumant; sin aliter, deiciantur”; et c. *Episcopus nullam* sic scribitur: “Episcopus nullam rei familiaris curam ad se revocet, sed lectioni et orationi et verbo predicationis tantummodo vacet”; et 21^a, q. 3^a, c. 2°, sic legitur: “Apostolorum statuta sunt que dicunt: ‘Nemo militans deo implicat se negociis secularibus’; proinde aut clerici sint sine accionibus domorum aut actores sine officio clericorum”. Ex quibus aliisque quamplu- 35 40 45

15 poterimus invenire] poterit inveniri Ed 16 secunde] tercie Ed | quem] quam Ed 18 Aliter] omitted Ed | se] in MF 20 negociis] omitted Ly 25 regni] regis MF 32 omnes] omitted Ed 46 domorum] dominorum Ed | actores] Ly S: actorum MF Pz

15 invenire] Not found in 2 Dial. as we have it. 24 Sapientie] 6:4-5 28 ubi] Rather, gloss on C.23 q. 5 c.24, s.v. conditioni, col. 1345. 36 2 ad Timotheum] 2:4 40 Episcopus] D.88 c.3, col. 307 42 Episcopus nullam] D.88 c.6, col. 307 44 legitur] C 21 q.3 c.2, col. 856

ribus canonibus sacris (qui habentur 16^a, q. 1^a, *Sunt nonnulli*, et dist. 88^a per totum, et 21^a, q. 3^a, c. *Placuit* et c. *Ciprianus* et c. *Mollicii* et c. *Hii qui* et c. *Sacerdotum*, et Extra, *Ne clerici vel monachi secularibus negociis se immisceant* per totum, et aliis locis quam multis) colligitur quod clerici [et] episcopi non debent se secularibus negociis implicare, et, per consequens, papa precipue debet a talibus abstinere, tum quia inter episcopos et clericos est precipuus atque primus et maxime debet in spiritualibus occupari, tum quia precipue tenet locum apostolorum et specialiter principis apostolorum, qui hoc docuerunt et fecerunt et quos debet potissime imitari.

Discipulus: Non oportet summum pontificem se in omnibus vite apostolice conformare, quia apostoli abdicaverunt proprietatem temporalium rerum (Extra, *De verborum significacione*, li. 6°, c. *Exiit*), et tamen papa potest habere proprium. Ergo similiter papa potest se implicare multis secularibus negociis quibus se minime implicaverunt apostoli.

Magister: Ad hoc respondent isti quod, licet papa non teneatur se in omnibus vite apostolorum conformare, tamen nichil est sibi specialiter iniunctum a Christo quod apostolice vite repugnet; et ideo, cum implicari secularibus negociis repugnet vite apostolice, inferunt isti quod hoc non est specialiter iniunctum pape a Christo. Quare nec sibi data specialiter est a Christo plenitudo potestatis in secularibus, cum teneatur exequi potestatem quam specialiter habet ex ordinatione et institutione Christi.

Discipulus: Aliter nitere allegare pro opinione prescripta.

Magister: Quod papa non habeat talem in spiritualibus et temporalibus plenitudinem potestatis ostenditur. Nam qui est minor et minister et servus aliorum, in quos non debet exercere potestatem, non habet super eos tam in spiritualibus quam in temporalibus plenitudinem potestatis. Nam qui habet super alios talem plenitudinem potestatis est dominus eorundem; nullus enim dominus maiorem potestatem quam plenitudinem potestatis potest habere super quoscumque. Nullus autem respectu eiusdem est servus et dominus. Qui eciam habet plenitudinem potestatis super alios precipue potest et debet exercere potestatem in eos. Papa autem est minor et minister et servus Christianorum, in quos non debet

47 qui] Ly: que W 50 clerici et] Scott: clerici W 61 hoc] hec Ed 67 institutione] constitutione Ly 68 nitere] nitaris Ed

47 Sunt nonnulli] C 16 q.1 c.25, col. 767 | dist 88] col. 306-310 48 Placuit] C.21 q.3 c.3, col. 856 Ciprianus] C.21 q.3 c.4, col. 856 | Mollicii] C.21 q.3 c.5, col. 857 | Hii qui] C.21 q.3 c.6, col. 857 49 Sacerdotum] C.21 q.3 c.7, col. 857 | Ne clerici] X 3.50, col. 657ff 58 Exiit] Sext. 5.12.3, col. 1109

exercere potestatem, teste Christo qui, ut legitur Matthei 20°, dixit apostolis: “Scitis quia principes gentium dominantur eorum, et qui maiores sunt potestatem exercent in eos. Non ita erit inter vos; sed quicumque voluerit inter vos maior fieri, sit vester minister; et qui voluerit inter vos primus esse, erit vester servus”. Et Matthei 23° dixit Christus: “Qui maior est vestrum erit vester minister”. Et Marci 9° dixit: “Si quis voluerit primus esse, erit omnium novissimus et omnium minister”, et 10° c.: “Scitis quia hii qui videntur principari gentibus dominantur eis, et principes eorum potestatem habent ipsorum. Non ita est autem in vobis; sed quicumque voluerit fieri maior, erit vester minister; et quicumque voluerit primus esse, erit omnium servus”. Et, ut habetur Luce 22°, Christus dixit apostolis: “Reges gentium dominantur eorum, et qui potestatem habent super eos benefici vocantur. Vos autem non sic; sed qui maior est in vobis, fiat sicut minor, et qui precessor est, sicut ministrator”. Ex quibus patet quod primus spiritualiter inter Christianos, scilicet papa, est minor et minister et servus aliorum, in quos potestatem exercere non debet. Igitur non habet talem plenitudinem potestatis.

Discipulus: Ista allegacio in simili tractata est aliquantulum diffuse libro 6° prime partis istius dialogi, c. 3°. Ideo, ipsa omissa, alias cures adducere.

Magister: Quod papa non habet talem plenitudinem potestatis sic probatur. Nam qui non est constitutus a Christo iudex secularium non habet in secularibus talem plenitudinem potestatis a Christo. Papa non est constitutus a Christo iudex secularium, teste beato Petro, qui, sicut legitur in epistola Clementis, ut habetur 11^a, q. 1^a, c. *Te quidem*, ait: “Te quidem oportet irreprehensibiliter vivere et summo studio niti ut omnes vite huius occupationes abicias, ne fideiussor existas, ne advocatus licium fias, neve in aliqua occupatione prorsus inveniariis mundialis negotii occasione perplexus. Neque enim iudicem neque cognitorem secularium negotiorum te hodie ordinare vult Christus”. Igitur papa non habet talem, presertim in secularibus, plenitudinem potestatis.

Item, qui non est dominus clericorum non habet super ipsos plenitudinem potestatis. Papa autem non est dominus clericorum, teste beato Petro, qui in canonica sua prima c. 5° ait: “Neque ut dominantes in clero”. Ergo papa non habet etiam super clerum talem plenitudinem potestatis.

83 voluerit] vult S | erit] quasi added Ed 97 secularium] secularis Ed 99 sicut] sic Ly 102 in] ulla added S | aliqua] alia MF | prorsus inveniariis] omitted MF 103 mundialis] mundani MF 107 in] omitted MF 108 clero] cleris S

78 Matthei] 20:25-7 82 Matthei] 23:11 83 Marci] 9:34 84 10 c.] Mk. 10:42-4 87 Luce] 22:25-6 100 Te quidem] C.11 q.1 c.29, col. 634 108 ait] 1 Pet. 5:3

110 Amplius, papa maiorem potestatem habet in terris sue temporalis iurisdictioni subiectis quam in aliis terris que non sunt sue temporalis iurisdictioni subiecte. Ergo non habet in omnibus talem plenitudinem potestatis.

Discipulus: Dicerent primi opinantes quod omnes terre temporalis iurisdictioni pape subiecte sunt.

115 **Magister:** Huic Innocencius 3us obviare videtur qui, ut habetur Extra, *De hereticis, Vergentis*, terras sue temporalis iurisdictioni subiectas distinguit ab aliis, dicens: “In terris vero temporalis nostre iurisdictioni subiectis bona hereticorum statuimus publicari, et in aliis idem precipimus fieri per potentes et principes seculares”.

120 **Discipulus:** Adhuc aliam allegacionem adducas.

Magister: Aliter probatur quod papa specialiter in temporalibus non habet talem plenitudinem potestatis. Nam omnis potestas in temporalibus est ab illo qui habet in temporalibus plenitudinem potestatis ut omnia possit in temporalibus que nec iuri divino nec iuri nature repugnant. Sed potestas imperialis et regalis
125 potestasque aliorum principum laicorum non est a papa. Unde et rex Francie superiorem in temporalibus non recognoscit (Extra, *Qui filii sint legitimi, Per venerabilem*). Ergo papa non habet in temporalibus talem plenitudinem potestatis.

Discipulus: De distincione potestatum spiritualis et secularis, et an potestas
130 secularis sit a papa, diffuse tractabimus in secundo tractatu istius tercie partis nostri dialogi. Ideo aliam allegacionem adducas.

Magister: Quod papa non habeat in temporalibus talem plenitudinem potestatis ostenditur. Nam contra illum qui habet in temporalibus talem plenitudinem potestatis nulla currit prescriptio. Contra papam autem currit prescriptio, saltem
135 centenaria (Extra, *De prescripcionibus, Si diligenti*). Ergo papa non habet in temporalibus huiusmodi plenitudinem potestatis.

110 Amplius] non added Ly 114 sunt] omitted MF 118 potentes] potestates S 123 in²] omitted Pz 124 nec²] et Pz 125 potestasque] omitted Ed | aliorum] aliorumque Ed 130 secularis] omitted Ly 132 non] omitted Pz | talem] omitted Ed | plenitudinem potestatis] plenitudinis potestatem MF 136 huiusmodi] talem Ed

116 Vergentis] X 5.7.10, col. 783 126 Per venerabilem] X 4.17.13, col. 714 131 dialogi] See 3.2 Dial. 1.18 and 2.4 135 Si diligenti] X 2.26.17, col. 388

Capitulum 10

Discipulus: Hec ad presens de prima sententia quam supra c. 1° recitasti sufficiant. Ideo ad secundam sententiam eodem capitulo recitatam te converte.

Magister: Sententia illa duas partes includit, unam scilicet affirmativam et aliam negativam. Prima est quod papa habet ex ordinacione Christi talem plenitudinem potestatis in spiritualibus. Secunda est quod non habet ex ordinacione Christi talem plenitudinem potestatis in temporalibus. 5

Discipulus: Allega primo pro prima parte.

Magister: Quod papa in spiritualibus talem habeat plenitudinem potestatis ex ordinacione Christi probatur. Quia, sicut ea que secularia sunt debent disponi per principem secularem, ita que spiritualia sunt sunt per summum pontificem ordinanda et disponenda. Sed princeps supremus secularis habet in secularibus plenitudinem potestatis. [Ergo papa habet in spiritualibus plenitudinem potestatis.] 10

Amplius, Christus dedit Petro plenitudinem potestatis cum dixit, “Quodcumque ligaveris super terram”, et cetera; sed non dedit sibi plenitudinem potestatis in temporalibus; ergo dedit sibi plenitudinem potestatis in spiritualibus. 15

Rursus, qui potest omnem hominem de quocumque peccato corripere et pena debita coercere, habet in spiritualibus plenitudinem potestatis. Papa autem potest omnem hominem de peccato corripere (Extra, *De iudiciis*, Novit). Ergo papa habet in spiritualibus plenitudinem potestatis. 20

Iterum, omnia spiritualia possunt ad causas dei reduci. Sed omnes cause dei spectant ad summum pontificem, quia spectant ad episcopos et clericos (dist. 96^a, *Si imperator*); inter episcopos autem papa est primus; ergo omnes cause dei spectant ad ipsum. Quare in spiritualibus habet plenitudinem potestatis. Hoc Iulius papa sentire videtur, qui, ut habetur dist. 11^a, c. *Nolite*, ait: “Satis enim indignum est quemquam vel pontificum vel ordinum subsequencium hanc regulam refutare quam beati Petri sedem et sequi viderit et docere. Multum 25
convenit ut totum corpus ecclesie in hac sibi observacione concordet, que inde

10.13 potestatis¹...potestatis²] Scott: potestatis W 16 sibi] omitted Ed 22 dei²] omitted Mz 26 enim] omitted MF 27 subsequencium] consequencium Ed 28 Multum] enim added Ly

10.3 secundam] 1.22. This is the opinion maintained in the *Allegaciones de potestate imperiali*; see Ockham, OP, vol. 4., p. 357ff, especially p. 368. (Ockham himself did not hold this opinion. See Offler's introduction to *Allegaciones*, pp. 360-1.) 20 Novit] X 2.1.13, col. 242; quoted above, 4.20 24 Si imperator] D.96 c.11, col. 341 26 Nolite] D.11 c.3, col. 23

30 auctoritatem habet ubi dominus tocius ecclesie posuit principatum". Et Nicolaus
 papa, eadem dist., c. *Consequens*, ait: "Consequens est ut quod ab huius sedis
 rectoribus plena auctoritate sancitur, nullius consuetudinis prepediente occasio-
 ne proprias tantum sequendo voluntates removeatur", ubi glossa super hoc verbo
 "plena" dicit: "Pape auctoritas dicitur plena, aliorum episcoporum est semiple-
 35 na". Ex quibus verbis colligitur quod papa habet a Christo, saltem in spirituali-
 bus, plenitudinem potestatis.

Capitulum 11

Discipulus: Si papa habet talem plenitudinem potestatis a Christo tam in tempo-
 ralibus quam in spiritualibus, non est dubium quin a Christo habeat in spirituali-
 bus plenitudinem potestatis. Quare allegaciones que supra c. [2º,] 3º et 4º pro
 5 prima sententia sunt adducte pro ista prima parte secunde sentencie eciam
 possunt adduci, et ideo pro ipsa nolo ad presens plures allegaciones audire.
 Similiter pro secunda parte eiusdem secunde sentencie possunt allegari plura
 que tacta sunt supra c. 5º, 7º, 8º et 9º. Quare, sententia ista dimissa, terciam que
 tacta est supra c. 1º nitamur discutere. Circa quam primo modum ponendi audire
 10 desidero.

Magister: Illa sententia ponit quod papa habet tam in temporalibus quam in
 spiritualibus talem plenitudinem potestatis, partim ex ordinacione Christi,
 partim ex ordinacione humana, dicens quod papa habet immediate a Christo
 plenam potestatem in foro penitenciali, iuxta illud Matthei 16º: "Quodcumque
 15 ligaveris super terram", et cetera. Habet eciam a Christo potestatem docendi
 totum populum Christianum, secundum illud Iohannis ultimo, "Pasce oves
 meas". Habet eciam a Christo potestatem distribuendi et conferendi ecclesiasticas
 dignitates, iuxta illud verbum Christi ad Petrum, Iohannis 1º, "Tu vocaberis
 Cephas", id est caput: ex hoc enim quod caput est, habet in membra influere, eis
 20 diversa officia conferendo. Habet eciam a Christo quod maiora negocia ecclesie
 sunt ad ipsum referenda, ex hoc ipso quod constituit ipsum caput aliorum. A
 conciliis autem generalibus habet potestatem quantum ad omnia que spectant ad
 regimen tocius populi Christiani quorum potestas non est sibi specialiter a
 Christo concessa.

30 dominus] Ly S: deus W 31 papa] ut habetur added Pz | Consequens est] Ly S: omitted W
 32 nullius] ullius MF | occasione] dictione Pz 33 tantum] tamen MF | removeatur] Ly S:
 removeat Mz, removerat Fr; omitted Pz 34 dicitur] omitted Ed 11.2 talem] omitted MF 3 quam]
 quod Ly 4 c. 2] Kilcullen: c. W | 3 et 4] primo Ed 5 prima²] secunda Ed 9 nitamur] nitantur Ly
 19 eis] omitted Ed

31 Consequens¹] D.11 c.2, col. 23 33 glossa] D.11 c.2, s.v. plena, col. 36 11.8 terciam] 1.24
 14 Matthei] 16:19 16 Iohannis ultimo] 21:17 18 Iohannis] 1:42

Discipulus: Circa istam sententiam essent multa tractanda, que, vel plura eorum, tacta sunt in hiis que dicta sunt circa primam sententiam, vel tanguntur cum discucietur ultima sententia que supra c. 1° extitit recitata. Unde unum tantummodo quod ista sententia ponit volo ut aliquibus allegacionibus fulcire coneris, quod videlicet papa aliquam acceperit a conciliis generalibus potestatem. Hoc enim illis auctoritatibus obviare videtur que dicunt quod concilia generalia robur habent et auctoritatem a Romana ecclesia.

Magister: Quod papa aliquam potestatem acceperit a generalibus conciliis videtur posse tali modo probari. Papa habet potestatem aliquam a canonibus, et non nisi a canonibus generalium conciliorum; ergo a conciliis generalibus habet aliquam potestatem.

Prima diversis auctoritatibus sanctorum videtur posse probari. Ait enim Iulius papa, scribens orientalibus episcopis, ut habetur dist. 17^a, c. *Regula*: “Regula vestra nullas habet vires, nec habere poterit, quoniam nec ab orthodoxis episcopis hoc concilium actum est, nec Romane ecclesie legacio interfuit, canonibus precipientibus sine eius auctoritate concilia fieri non debere”. Ex quibus verbis colligitur quod a canonibus est preceptum quod solus papa habeat auctoritatem congregandi concilia.

Item, Gelasius papa, ut habetur 9^a, q. 3^a, c. *Ipsi*, ait: “Ipsi sunt canones, qui appellationes totius ecclesie ad huius sancte sedis examen voluerunt deferre. Ab ipsa vero numquam appellare debere sanxerunt, ac per hoc illam de tota ecclesia iudicare, ipsam ad nullius commere iudicium, nec de eius umquam preceperunt iudicio iudicari sententiamque eius constituerunt non oportere dissolvi, cuius potius sequenda decreta mandaverunt”. Ex quibus verbis colligitur quod a canonibus, non a Christo immediate, habet papa ut omnibus liceat appellare ad ipsum, et quod ab ipso appellare non licet, et quod ipse potest de tota ecclesia iudicare, et quod ipse nullius subest iudicio, et quod eius sententia in omnibus est tenenda et, per consequens, quod eius preceptis est in omnibus et ab omnibus obediendum. Ex quo infertur quod papa a conciliis generalibus habet plenitudinem potestatis quantum ad omnia que non sunt sibi immediate concessa a Christo.

28 ponit] potest MF 29 acceperit] receperit Ly 36 Prima] pars assumpti added Fr 37 scribens] scribendo Ed 43 sunt] omitted MF 44 ecclesie...examen] omitted Ed 46 commere] remeare MF 47 iudicari] S: iudicare W 49 immediate] Ly: sic mediate W 51 iudicare] militare MF

27 unum tantummodo] However, a second, more general, point arises below, at 11.73. 37 Regula] D.17 c.2, col. 51 43 Ipsi¹] C.9 q.3 c.16, col. 611

Item, Gregorius, ut habetur 2^a, q. 6^a, c. *Decreto*, ait: “Liceat post audicionem primatum dioceseos, si necesse fuerit, nos appellare et nostra auctoritate, aut ante nos aut ante legatos de nostro latere missos, iuxta decreta patrum suas exercere atque diffinire acciones”. Ex quibus verbis datur intelligi quod a

60

Item, Pelagius papa, ut habetur dist. 17^a, c. *Multis*, ait: “Maiores vero ac difficiliore questiones, ut sancta synodus statuit et beata consuetudo exigit, ad sedem apostolicam semper deferantur”. Ex quibus verbis colligitur quod a synodo et consuetudine, et non immediate a Christo, habet papa ut maiores

65

Item, Nicolaus papa, ut habetur 2^a, q. 6^a, c. *Arguta*, ait: “Privilegia tamen apostolice sedis vos oblivioni tradere nullatenus debuistis, quibus venerandi canones iudicia tocus ecclesie ad hanc deferri iubent”. Ex quibus verbis videtur haberi quod papa a canonibus acceperit potestatem.

Item, beatus Petrus potestatem accepit a collegio apostolorum (dist. 21^a, *In novo*; dist. 17^a, *Hinc eciam* ; 3^a, q. 6^a, *Dudum*). Ergo et papa potestatem potest accipere a concilio generali.

70

Discipulus: Probare nunc niteris quod papa habet plenitudinem potestatis sive a Christo sive ab humana ordinatione.

Magister: Hoc videtur posse ostendi pluribus auctoritatibus sanctorum patrum. Hoc enim Gregorius testari videtur, 2^a, q. 6^a, c. *Decreto*, et Iulius papa eadem causa et questione, c. *Qui se*. Hoc eciam Innocencius 3us in concilio generali, ut habetur Extra, *De penitencia et remissione*, c. *Cum ex eo*, videtur asserere manifeste.

75

Quod eciam ratione probatur. Quia ille cui est obediendum in omnibus habet vel a Christi ordinatione vel ab ordinatione humana, aut partim ab una et partim ab alia, plenitudinem potestatis. Sed pape obediendum est in omnibus, teste Gregorio qui, ut habetur dist. 19^a, c. *Nulli*, ait: “Nulli fas est vel velle vel posse transgredi apostolice sedis precepta nec nostre dispensacionis ministerium”, et

80

58 nos] S: ius W | de nostro] nostros e S | patrum] S: patris MF 60 aliis] omitted Ed 63 semper] omitted MF 67 vos] omitted MF | debuistis] de added MF 83 Nulli] omitted Pz | velle] S: nolle W

56 Decreto] C.2 q.6 c.11, col. 469 61 Multis] D.17 c.5, col. 52 66 Arguta] C.2 q.6 c.13, col. 470 70 In novo] D.21 c.2, col. 69 71 Hinc eciam] D.17 d.p.c.6, col. 52; cf. gloss, s.v. iussione domini, col. 71. | Dudum] C.3 q.6 c.9, col. 521; cf. gloss, s.v. voluerunt, col. 739. 76 Decreto] C.2 q.6 c.11, col. 469 77 Qui se] C.2 q.6 c.12, col. 469 78 Cum ex eo] X 5.38.14, col. 888 83 Nulli] D.19 c.5, col. 61

infra: “Sitque alienus a divinis et a pontificalibus officiis qui noluerit preceptis 85
obtemperare apostolicis”. Hoc eciam Stephanus papa, ut habetur eadem dist.,
Enimvero, ut allegatum est prius, affirmare videtur. Et Iulius papa, ut habetur
25^a, q. 2^a, c. *Amputato*, ait: “Ea vero que sunt ab apostolis eorumque
successoribus instituta nulla desidia negligantur, nulla dissensione violentur,
nulla concertacione turbentur”. Ex quibus colligitur quod pape est obediendum 90
in omnibus. Ergo habet plenitudinem potestatis vel immediate ex institutione
Christi vel ab ordinacione humana, aut partim ab una et partim ab alia.

Capitulum 12

Discipulus: Contra istam sententiam nitere allegare.

Magister: Sunt quidam qui istam sententiam non reputant hereticalem sicut
primam, tamen ipsam falsam et irracionabilem ac perioculosam existimant.
Falsam quidem existimant quia ex ipsa, sicut ex prima, sequitur quod omnes 5
Christiani sunt servi summi pontificis, accipiendo nomen servi secundum stric-
tissimam significacionem eius secundum quam in scienciis legalibus accipitur et
vocatur. Qui enim habet — sive ex ordinacione divina sive ex ordinacione
humana, sive partim ab una et partim ab alia — plenitudinem potestatis tam in
spiritualibus quam in temporalibus super omnes Christianos ut omnia possit que 10
non sunt contra legem dei nec contra legem nature, ita ut ab eius potestate per
nullum actum humanum se posset quicumque, in quocumque quod non est
illicitum de se quantum ad genus operis, subtrahere, habet super omnes Christia-
nos tantum dominium temporale quantum habuit, vel habere potuit, quicumque
dominus super servum suum. Si igitur papa haberet super omnes Christianos 15
talem plenitudinem potestatis, papa haberet plenissimum dominium in tempora-
libus super omnes reges et principes ac alios universos, et omnes essent servi
eius, et posset de plenitudine potestatis, sine omni culpa et absque omni causa,
privare quemcumque regem regno et dare illud cuicumque pagano; posset
regem subicere cuicumque rustico ad sue arbitrium voluntatis, et, si faceret, de 20
facto teneret, nec posset rex quicumque in talibus vel consimilibus sibi licite
resistere — quod isti falsum reputant et absurdum.

85 alienus] alius Ed | noluerit] noluit S 86 habetur] legitur Mz 88 vero] omitted S

89 successoribus] ad huiusmodi sancte sedis examen cessoribus added Pz, ad huiusmodi sancte
sedis examen ab antecessoribus added Ly (see <http://www.britac.ac.uk/pubs/dialogus/31d1msr.html>
#PzLyLm) | violentur] violantur Pz 90 concertacione] S: contractacione W | quibus] verbis added
Ly 12.2 nitere] niteris Pz, nitaris Ly 7 scienciis] sentenciis Ed 9 ab¹] ex Ed 11 ut] et MF
12 nullum] illum MF 13 illicitum] licitum MF 17 et²] omitted Ed | omnes³] eciam added Ly
19 illud] omitted Ed 21 teneret] teneretur obedire Ly

87 Enimvero] D.19 c.4, col. 61 | prius] 3.17 88 Amputato] C.25 q.2 c.11, col. 1014

Discipulus: Dic quare isti non reputant istam opinionem hereticalem, cum ponat omnes Christianos esse servos, et scriptura divina asserat legem evangelicam esse legem libertatis, et per consequens illa opinio scripture divine repugnat; quare videtur quod illa opinio, sicut prima, secundum istos heretice debeat estimari.

Magister: Dicunt ad istam instanciam tuam esse respondendum per aliqua que dicta sunt prius. Nam auctoritates scripture divine approbantes legem Christianam esse legem libertatis negative debent intelligi, et ideo prima opinio secundum eos est hereticalis quia ex ipsa sequitur quod omnes Christiani per legem evangelicam facti sunt servi summi pontificis, et, per consequens, lex evangelica nec negative nec affirmative posset dici lex libertatis, sed esset lex horrendissime servitutis. Ista autem opinio tertia non ponit quod omnes Christiani sint effecti servi summi pontificis per legem evangelicam, sed ex ipsa solummodo sequitur quod omnes Christiani per voluntariam submissionem facti sunt servi summi pontificis. Tenet enim quod sponte et voluntarie omnes Christiani submiserunt se in omnibus potestati pape que non erant sibi concessa a Christo immediate. Et hoc quidem, saltem in aliquo casu, possent facere Christiani. Unde et rex aliquis posset se facere, saltem in casu, servum summi pontificis, cedendo regnum et subdendo se in omnibus potestati pape. Si essent etiam solummodo decem vel duodecim Christiani vel paulo plures, possent omnes se facere servos pape. Hoc tamen secundum istos numquam fuit factum, et ideo ista opinio non est hereticalis sed falsa. Quod enim hoc numquam fuerit factum et quod hec opinio sit falsa, probatur per leges innumeras, civiles et canonicas, asserentes quod quidam sunt servi et quidam liberi.

Discipulus: Quare dicunt isti prescriptam opinionem esse periculosam?

Magister: Hoc dicunt quia, si papa haberet huiusmodi potestatem, posset imminere periculum facilliter toti communitati Christianorum. Posset enim papa, si fieret occultus hereticus aut occulte zelaret pro secta Sarracenorum vel aliqua alia infidelium, leviter exponere totam Christianitatem periculo. Posset enim spoliare solo precepto suo omnes Christianos rebus suis, scilicet armis, munitionibus et aliis quibus deberent contra inimicos defendi. Quo facto, infideles vocati per papam, occulte primo zelantem pro eis et postea publice assencientem eis, possent leviter omnem terram fidelium occupare.

33 esset] etiam Ed 38 erant] erat Ed 39 hoc] hec Ed 41 regnum] Scott: regno W 43 et] omitted Ed 50 Sarracenorum] Knysh: paganorum Ly, christianorum W 51 leviter] leniter Pz

Capitulum 13

Discipulus: Nunc videamus de quarta sententia que tacta est supra, c. 1°.

Magister: Illa opinio tenet quod papa talem plenitudinem potestatis non habet, neque ab institutione Christi neque ex ordinatione humana, neque regulariter neque casualiter. Sed diversimode ponitur a diversis. Quidam enim dicunt quod 5
papa nullam potestatem habet a Christo ultra alios sacerdotes; habet tamen aliquam potestatem, sicut et alii sacerdotes, super alios, nullam tamen potestatem coactivam extra forum penitencie, sed habet potestatem docendi et informandi laicos, sicut alii sacerdotes. Potestatem autem coactivam aliqualem, non plenam, habet a communitate fidelium, qui sponte et non coacte Romano pontifici et nulli alii sacerdoti aliqualem tribuebant super totam communitatem fidelium potestatem. 10

Aliqui vero dicunt quod papa a Christo immediate habet aliqualem potestatem super omnes Christianos, non tamen plenam in omnibus, neque in spiritualibus neque in temporalibus. Ab hominibus vero fidelibus nullam recepit potestatem, neque plenam neque non plenam. 15

Nonnulli vero dicunt quod papa in spiritualibus habet potestatem, non tamen plenam, a solo Christo; in temporalibus vero nullam habet potestatem specialem a Christo, sed a solis fidelibus, non tamen plenam sed limitatam prout fideles limitare voluerunt. 20

Discipulus: Isti modi ponendi multa continent que, si discuteremus prolixè, oporteret nos forsitan tedium legentibus generare. Ideo breviter transeamus, presertim cum occasione danda omnia tangemus inferius in diversis locis. Dic igitur primo unde moventur primi dicentes quod papa nullam potestatem habet a Christo ultra alios sacerdotes. 25

Magister: Istud dicunt propter auctoritates [Ieronimi] que ponuntur, dist. 93^a, c. *Legimus* et dist. 95^a, c. *Olim*, quas recitavi supra, prima parte istius dialogi, libro 5°, c. 17°, in quibus Ieronimus asserere videtur expresse quod nullus sacerdos ex ordinatione seu institutione Christi est maior alio, neque in ordine neque in

13.5 casualiter] causaliter Mz 8 coactivam] habet added Ed 11 alii] omitted Ed 13 habet] omitted MF 18 specialem] spiritualement Ed 26 auctoritates Ieronimi] Kilcullen: auctoritates W; gap added Mz 28 17] Kilcullen: 18 W

13.2 quarta] 1.25 5 diversimode...diversis] The first opinion resembles that of Marsilius of Padua, but we do not recognise the authors of the other opinions. | Quidam] Cf. Marsilius of Padua, *Defensor*, II.xxiii.3-4, II.iv.3, II.x.2, II.xv.4-7, II.xxii.6-9. 27 Legimus] D.93 c.24, col. 327 | Olim] D.95 c.5, col. 332

30 administracione. Hoc eciam videtur posse probari per hoc, quod apostoli fuerunt pares in potestate beato Petro quantum fuit ex ordinacione Christi (dist. 21^a, c. *In novo*; 24^a, q. 1^a, c. *Loquitur*; 2^a, q. 7^a, *Paulus*), et apostoli a Christo super alios sacerdotes non habuerunt aliquam potestatem. Ergo omnes sacerdotes, quantum est ex speciali ordinacione Christi, sunt pares successoribus beati Petri.

Capitulum 14

Discipulus: Dic breviter an aliqui nitantur istam assercionem repellere.

Magister: Hoc quidam erroneum reputant et sacris canonibus apertissime obviare qui ponuntur dist. 21^a, c. *Quamvis*, et [dist. 22^a,] c. *Sacrosancta*, et 9^a,
 5 q. 3^a, c. *Cuncta*, et 24^a, q. 1^a, c. *Cum beatissimus*, quos eciam allegavi prima parte huius dialogi, libro 5°, c. 20°. Hec eciam assercio [opinion] Innocencii 3ⁱⁱ refragari videtur, qui, ut habetur Extra, *De maiortate et obediencia*, c. *Novit*, sicut allegatum est prius, dicit se non constitucioni humane sed potestati divine inniti. Ergo papa ex deo immediate habet aliquam potestatem super omnes
 10 Christianos.

Quod et ratione probatur, quia nulla communitas, precipue magna, est bene et convenienter ordinata que nullum caput habet, quia, teste Salomone, Proverbiorum 11°, “Ubi non est gubernator, populus corruet”. Sed communitas fidelium fuit optime et congruentissime ordinata a Christo; ergo Christus dedit caput
 15 communitati fidelium; sed non nisi beatum Petrum. Ergo Petrus fuit constitutus a Christo caput universorum fidelium.

Amplius, non minus congrue et utiliter est ordinatus a Christo populus Christianus quam fuerit populus Hebreorum. Sed ille populus ex ordinacione divina habuit caput, saltem in spiritualibus, scilicet summum sacerdotem, qui
 20 omnibus aliis sacerdotibus fuit superior. Ergo et populus Christianus ex ordinacione Christi habet unum caput, quod est superius omnibus aliis sacerdotibus Christianis. Quod eciam Marcellus papa, ut habetur 24^a, q. 1^a, c. *Rogamus*, et Innocencius 3us, Extra, *De translacione* [c. 1°], et omnes sancti patres tenere videntur.

33 habuerunt] haberent MF 14.4 et¹...22a] Kilcullen: et W 6 20] 10 W | assercio opinion] Scott: assercio W | Innocencii] Innocentio Ly 7 Novit] Kilcullen (cf. 4.20): solite W 8 sicut] et added Ed 14 congruentissime] congruissime Ed 23 translacione...1o] Kilcullen: translacione W

32 In novo] D.21 c.2, col. 69 | Loquitur] C.24 q.1 c.18, col. 971 | Paulus] C.2 q.7 c.33, col. 493
 14.4 Quamvis] D.21 c.3, col. 70 | Sacrosancta] D.22 c.2, col. 73 5 Cuncta] C.9 q.3 c.17, col. 611
 Cum beatissimus] C.24 q.1 c.16, col. 971 7 Novit] X 2.1.13, col. 242. 8 prius] 4.20 12 Proverbiorum] 11:14 22 Rogamus] C.24 q.1 c.15, col. 970 23 De translacione] X 1.7.1, col. 96

Capitulum 15

Discipulus: Dic nunc quare prefati opinantes dicunt papam nullam potestatem coactivam accepisse a Christo.

Magister: Hoc dicunt propter hoc quod, secundum eos, tota communitas fidelium debet uni soli iudici supremo qui potestatem habeat coactivam subesse, a quo omnes alii iudices potestatem coactivam accipiant. Ille autem non debet esse papa, quia tunc periret tota iurisdictio laicorum. Ergo papa a Christo nullam recepit potestatem coactivam. 5

Discipulus: Istam materiam conabor tecum discutere in tractatu de iuribus Romani imperii. Et ideo, isto et eciam quibusdam aliis pretermisiss, nitere breviter allegare pro ultimo dicto, quod scilicet papa in temporalibus nullam potestatem specialem habet immediate a Christo sed a suis fidelibus, non tamen plenam sed limitatam prout fideles limitare volebant. 10

Magister: Quod papa in temporalibus nullam potestatem habet immediate a Christo videtur diversimode posse probari. Nam sicut imperator se habet ad temporalia, ita papa se habet ad spiritualia inquantum recepit immediate potestatem a Christo; sed imperator nullam potestatem habet in spiritualibus; ergo papa in temporalibus nullam potestatem habet immediate a Christo. 15

Amplius, sicut allegatum est prius, 9° c., secundum scripturas sacras et canones papa non debet se secularibus negociis implicare, et per consequens non est sibi specialiter commissum a Christo ut se implicet secularibus negociis. Quare, ut videtur, a Christo immediate nullam recepit in temporalibus potestatem. 20

Discipulus: Quomodo probatur quod papa habet a fidelibus aliquam potestatem in temporalibus? 25

Magister: Hoc ponitur propter canones sacros, per quos habetur quod papa in multis casibus se de temporalibus intromittit: Extra, *De foro competenti*, c. *Licet*, et Extra, *De iudiciis*, c. *Novit*, et Extra, *Qui filii sint legitimi*, *Per venerabilem*, et in aliis locis innumeris, habetur quod papa iurisdictionem temporalem exercet, quam tamen non habet a Christo, sicut dicitur prius esse probatum; ergo habet eam a fidelibus. 30

15.10 et] omitted Mz | nitere] niteris Pz, nitaris Ly 11 breviter] omitted Ed 14 habet] Fr: habuerit Mz, habuit Ed 24 aliquam] omitted Ed 26 Hoc] hec Pz 29 in] multis added Ed

15.2 prefati opinantes] 13.5 ff 9 tractatu] 3.2 Dial. 19 prius] 9.35–55 28 Licet] X 2.2.10, col. 250 | Novit] X 2.1.13, col. 242 | Per venerabilem] X 4.17.13, col. 714

Quod tali ratione probatur. Nam papa non habet immediate a Christo maiorem iurisdictionem in una regione quam in alia; sed de facto et de iure maiorem iurisdictionem exercet in temporalibus in una regione quam in alia; ergo illam potestatem non habet immediate a Christo; habet ergo eam ab aliquo alio, et non nisi a fidelibus. Ergo ab ipsis fidelibus aliquam habet in temporalibus potestatem — non tamen plenam, sed limitatam, quia fideles tribuendo in temporalibus potestatem nullatenus se constituerunt servos eius; ergo sibi plenitudinem potestatis minime conferebant.

Capitulum 16

Discipulus: Ad sententiam quintam tactam supra, c. 1°, transeamus. Quam primo satagas explicare, et inde qualiter intelligi debeat explanare.

Magister: Illa sententia, sicut dixi, tenet quod papa talem plenitudinem potestatis habet in temporalibus et spiritualibus ut omnia, per potenciam ordinatam vel potenciam absolutam, possit que non sunt contra ius divinum nec contra ius naturale. Non habet regulariter et simpliciter, neque a iure divino neque humano, sed ex ordinatione Christi sive iure divino habet casualiter, sive in casu et secundum quid, huiusmodi plenitudinem potestatis, que sic secundum quosdam debet intelligi: papa a iure divino sive ex ordinatione Christi de temporalibus disponendis se intromittere minime debet quamdiu temporalia prout decet et expedit per laicos disponuntur, nisi accipiendo temporalia a laicis pro sua sustentacione et sui officii execucionem, et ideo non habet potestatem a Christo regulariter disponendi et ordinandi de temporalibus, que ad reges et principes et alios laicos spectare noscuntur. Casualiter tamen, sive in casu, quando scilicet temporalia per alios in periculum communitatis Christianorum vel ad subversionem fidei Christiane tractarentur, vel in casu consimili, converterentur ad malum, et non esset aliquis laicus qui vellet et posset huiusmodi periculis viam precludere, papa a iure divino haberet potestatem faciendi de temporalibus quicquid pro bono communi et salvacione fidei et ad occurrendum huiusmodi periculis necessario faciendum sibi ratio recta dictaret; et ita in tali casu haberet super temporalia, quodammodo et secundum quid, plenitudinem potestatis: non quia tunc temporalia efficerentur sua quoad dominium et proprietatem, nec quod posset ad libitum suum de eis disponere, sed quia nichil potest rex vel alius

38 sibi] *omitted* Ed 16.4 potestatis] *omitted* MF 5 habet] *omitted* Ly 6 potenciam] *omitted* Ed 11 decet] debet Ed 17 Christiane] *omitted* MF 18 posset] potest Ly 21 ratio] *omitted* Pz 24 posset] Ly: possit W | suum] super Ly | de] *omitted* Ed

16.2 quintam] 1.28. For this opinion compare Brev. 2.1–18, 20.20–28, p. 142ff. 8 casualiter] Cf. Brev. 4.4; CB p. 315.33–6; OQ 2.8.48–58; 3.3.34–9; 4.9.120–4, 145–8; 8.6.21–32, 50–7, 63–71.

laicus facere de quacumque re temporalis quin tunc idem posset facere papa, si 25
hoc fieri expediret et non esset alius per quem convenienter fieri posset; et ita
adhuc in tali casu non haberet plenitudinem potestatis in temporalibus simplici-
ter, sed tantummodo secundum quid.

Similiter in spiritualibus non habet a iure divino regulariter et simpliciter
huiusmodi plenitudinem potestatis, quia sine culpa et absque causa non potest 30
precipere fidelibus illa que supererogacionis sunt, immo etiam multa alia. Non
enim absque causa et sine culpa potest cogere laicum neque quod contrahat
matrimonium neque quod voveat virginitatem neque castitatem, et tamen
neutrum est contra ius divinum neque contra ius naturale, sed utrumque licite 35
fieri potest. Et sic est de multis aliis licitis que ad spiritualia spectant, super que
papa a iure divino regulariter et simpliciter non obtinet plenitudinem potestatis,
super que tamen casualiter obtinet plenitudinem potestatis secundum quid, quia
in casu vel ratione delicti aut propter aliquam notabilem necessitatem vel utilita-
tem, quando ex precepto eius nullum immineret periculum, potest precipere 40
cuicumque quicquid in spiritualibus non est contra legem dei nec contra legem
nature.

Et ita secundum istos papa casualiter a iure divino tam in temporalibus quam
in spiritualibus habet plenitudinem potestatis, non simpliciter sed secundum
quid, que, quamvis non sit plenissima potestas, est tamen grandis, singularis et 45
quam magna. Per ipsam enim potest in casu imperia et regna transferre, reges et
principes aliumque laicum quemcumque temporalibus, iuribus et rebus privare
aliisque conferre. In spiritualibus etiam omnia potest in casu. Exprimere autem
omnes casus [explicite] et in particulari in quibus predicta potest, vel aliquid
predictorum, non est facile; nec forte de ipsis potest dari doctrina universalis per
quam certitudinaliter et absque errore sciatur, maxime a simplicibus, quando 50
potest talia papa et quando non, et qualia potest in uno casu et qualia in alio;
plura enim talia potest in uno casu que in alio casu minime potest.

26 posset] Pz: possit MF, potest Ly 30 quia] quare Ed 33 quod] omitted Ed | neque²] et Ed
35 est] omitted Ly 39 immineret] imminet Ed 40 nec] aut Pz, vel Ly | contra legem³] omitted Ly
42 papa] potest added Ed 43 habet] habere Ed 48 casus explicite] Kilcullen (cf. Brev. 1.3.4-5):
casus W; gap added Mz 49 est] omitted MF 50 certitudinaliter et] omitted Ly 51 potest⁴] possit
Ed

30 quia...causa] Cf. OQ 1.7.56 and Offler's note; Bartholomeus Brixiensis, "Privari an quis possit
iure suo sine causa," *De brocardis*, in *Tractatus universi iuris* (Lyons, 1549), vol. 17, 25r.

Capitulum 17

Discipulus: Quamvis inter predicta aliqua sint michi obscura, que forsitan postea occasione habita lucidabis, tamen pro nunc prescriptam opinionem quoad illa obscura non cures amplius explanare. Sed cum dixeris breviter secundum

5 illam sententiam quam potestatem Christus non dederit beato Petro regulariter et successoribus eius et quam dederit ei casualiter sive in casu, nunc breviter narra secundum eandem opinionem quam potestatem aut iurisdiccionem Christus regulariter dederit beato Petro et in ipso successoribus eius.

Magister: Dicitur quod Christus constituit beatum Petrum caput, principem et prelatum aliorum apostolorum et universorum fidelium, dans ei regulariter in spiritualibus, quoad omnia que regimini communitatis fidelium quantum ad bonos mores et quascumque necessitates spirituales fidelium sunt de necessitate facienda vel de necessitate omittenda, omnem potestatem in talibus que non periculose sed provide et ad utilitatem communem committerentur uni homini,

15 ac libertatem et iurisdiccionem eciam coactivam absque omni detrimento ac dispendio notabili et enormi iurium temporalium imperatorum, regum, principum et aliorum quorumcumque laicorum vel clericorum que eis iure naturali, gencium aut civili, ante vel post institutionem legis evangelice, competebant. In temporalibus autem dedit ei regulariter solummodo ius petendi temporalia pro sua sustentacione et sui officii execucione. Et hanc potestatem, sive in temporalibus sive in spiritualibus, habent nunc regulariter ex iure divino successores beati Petri, scilicet Romani pontifices. Omnem autem potestatem quam regulariter ultra istam habuerunt vel habent summi pontifices ex humana ordinacione, concessione, spontanea submissione, vel ex consensu expresso vel tacito, aut

20 propter impotenciam, negligenciam aut maliciam hominum aliorum, vel ex consuetudine vel quomodocumque ex iure humano obtinuerunt et obtinent.

Discipulus: Ista narracio continet multa michi obscura, que, ut melius intelligam an sint vera vel falsa, michi studeas explicare et qualiter distinguitur ab aliis opinionibus declarare.

30 **Magister:** In hoc quod dicit Christum constituisse beatum Petrum “caput, principem et prelatum aliorum apostolorum ac universorum fidelium”, intendit elidere opinionem tenentem quod beatus Petrus non fuit caput ecclesie ex

17.6 dederit] dederat Pz | sive] omitted Ed 11 que] propter added Ly | regimini] Scott (cf. IPP 10.17); regimen Mz Ed, regime Fr 13 in...que] omitted MF | talibus] Scott (cf. 17.55); hiis Ed 16 enormi] enormium MF | temporalium imperatorum] imperialium Ed 19 ei] Kilcullen (cf. Petro, 17.118); eis W

institucione Christi sed solummodo ex eleccione seu institucione apostolorum seu aliorum fidelium.

Per spiritualia autem, de quibus facit mencionem, intelligit illa que ex institucione evangelice legis sunt propria evangelice legi, in nulla alia lege, saltem humana, vel secta reperta, sicut sunt dispensacio sacramentorum nove legis, ordinacio sacerdotum et clericorum, institucio vel promocio illorum qui debent regere et instruere populum Christianum, eciam in hiis que spectant ad fidem et cultum divinum, et consimilia. 35 40

Per hoc autem quod dicit Christum dedisse beato Petro potestatem quoad spiritualia que “sunt de necessitate facienda vel de necessitate omittenda”, intendit excludere a regulari potestate Petri illa spiritualia que supererogacionis sunt, que scilicet sunt consilii et non precepti, et universaliter omnia sine quibus convenienter regi potest populus Christianus et absque quibus, quamvis fiant vel omittantur, nec fides nec boni mores periclitantur. Et ideo non potest papa regulariter precipere Christiano quod servet virginitatem vel contrahat matrimonium aut paupertatem assumat vel divicias retineat et possideat vel, quando non tenetur ex precepto dei, eleemosynam faciat vel non faciat, licet in casu plura talia precipere posset; et si extra casum utilitatis vel multa talia preceperit, preceptum suum non tenet sed est nullum, nec ille cui fit tenetur ei obedire eciam si propter hoc eum excommunicaverit — talis sententia tamquam continens intollerabilem errorem esset nulla et minime formidanda nec de necessitate servanda. 45 50

Per hoc autem, quod dicit “dans ei omnem potestatem in talibus que non periculose sed provide et ad utilitatem communem committerentur uni homini”, intendit excludere a regulari potestate pape omnem potestatem que, si uni homini committeretur regulariter, posset faciliter periculum notabile toti communitati fidelium imminere, cui non posset absque miraculo vel cum maxima difficultate via precludi. Propter quod, quamvis de necessitate sit aliquis successurus summo pontifici, tamen papa non habet potestatem ordinandi quis debeat sibi succedere. Propter hoc eciam est quedam sententia tenens quod, quamvis eleccio summi pontificis sit de necessitate facienda, tamen papa non habet a Christo potestatem regulariter ordinandi quomodo et a quibus debeat eligi summus pontifex. Quia si talem potestatem haberet regulariter papa immediate a Christo — cum papa, tamquam homo peccabilis, sicut ceteri, erroribus, pravis affectionibus, negligenciis ac maliciis et nequiciis valeat irretiri — posset 55 60 65

35 facit] fecit Ed 39 in] omitted MF 48 et] omitted Ed

17.35 spiritualia] Cf. 3.2 Dial. 2.4

faciliter ex negligencia vel malicia relinquere totam Christianitatem absque potestate eligendi summum pontificem, per quod periclitaretur bonum commune: posset enim, ex causa vel propter culpam, privare cardinales potestate et iure eligendi summum pontificem; quo facto, vel negligendo vel ex malicia differendo, vel tempus sufficiens ordinandi non habendo, posset mori antequam de electoribus summi pontificis ordinaretur, et ita, in periculum et detrimentum boni communis, tota Christianitas sine potestate et iure eligendi summum pontificem remaneret. Et ideo, secundum istam sententiam, talis potestas non est regulariter concessa a Christo summo pontifici, nec etiam aliqua alia potestas que periculose concederetur uni persone. Propter quod, secundum eos, nullo modo est dominus omnium temporalium, quia tale dominium esset nimis periculosum fidelibus.

Per hoc autem, quod tenet Christum dedisse pape “libertatem absque omni notabili et enormi detrimento et dispendio iurium temporalium imperatorum”, et cetera, intendit asserere quod papa quicumque, quoad personam suam, est liber et nequaquam regulariter subiectus homini cuicumque, etiam si ante electionem suam fuisset servilis condicionis vel alio modo imperatori aut regi vel alii Christiano vel non Christiano subiectus, quia libertas unius hominis quoad personam suam non est notabiliter dampnosa imperatori vel alii. Et ideo papa, quantumcumque fuisset servus, eo ipso quod est papa, vel electus in papam, in libertatem eripitur. Casualiter tamen papa, puta si efficiatur hereticus vel in quocumque crimine appareat incorrigibilis et de eo scandalizatur ecclesia, humano iudicio est subiectus et debet per hominem iudicari et penam debitam sustinere de iure.

Per hoc autem, quod dicit Christum dedisse regulariter beato Petro quoad huiusmodi aliqualem “iurisdictionem etiam coactivam absque detrimento et dispendio notabili et enormi iurium temporalium imperatorum”, et cetera, intendit dicere quod papa habet a Christo regulariter potestatem puniendi crimina mere ecclesiastica, que scilicet directe committuntur in legem Christianam quoad illa que sunt propria legi Christiane et ab aliis sectis crimina minime reputantur, ita tamen quod talis punicio non sit in notabile dampnum et preiudicium aliorum qui minime peccaverunt. Et si servus alicuius committat crimen ecclesiasticum, papa potest ipsum punire, ita tamen quod dominus servi absque culpa sua notabile dampnum non incurrat.

73 in] *omitted* Ed 85 subiectus] *omitted* Ed 94 imperatorum] *omitted* Ed 97 et] *que non added* Ed 98 minime] *Frm: immediate W* 99 alicuius] *alienus* Ed 101 incurrat] *currat* Mz

Per hoc autem, quod dicit Christum dedisse beato Petro et successoribus eius libertatem et iurisdiccione[m] et potestatem huiusmodi “absque detrimento et dispendio notabili et enormi iurium temporalium imperatorum, regum et aliorum que eis iure naturali, gencium et civili, ante vel post institutionem legis evangelice, competebant”, intendit astruere quod, per hoc quod beatus Petrus et successores eius erant vel erunt ad summum sacerdocium sublimati, imperatores et reges et alii, sive fideles sive infideles, qui fuerunt ante vel post institutionem legis evangelice, suis iuribus temporalibus minime privabantur, sed ipsa retinebant, nec regulariter pape in temporalibus subiciebantur, sed veri imperatores et reges et domini suarum rerum temporalium ac servorum et subditorum sibi sicut antea remanebant, nec efficiebantur servi cuiuscumque, nec regulariter preceptis pape tenebantur quoad temporalia obedire. Nec sententia pape excommunicationis vel alia, si fuerit lata contra imperatorem vel alium quia preceptis huiusmodi non obedit aut iura sua defendit, regulariter tenet, sed tamquam continens intollerabilem errorem est nulla penitus reputanda et minime formidanda, quantumcumque non servetur.

Per hoc autem, quod dicit Christum dedisse beato Petro in temporalibus “solummodo ius petendi temporalia pro sua sustentacione et officii sui executione”, vult excludere omnem opinionem tenentem quod papa in temporalibus habet regulariter plenitudinem potestatis vel etiam potestatem de temporalibus disponendi vel quamcumque iurisdiccione[m] temporalem super imperium vel quamcumque aliam regionem, et etiam opinionem tenentem quod papa non habet aliquod ius exigendi quecumque temporalia.

Per hoc autem quod dicit ultimo quod “omnem potestatem quam regulariter ultra istam <quam> habuerunt vel habent summi pontifices ex humana ordinatione”, et cetera, intendit quod successores beati Petri, licet non excesserint beatum Petrum in potestate aliqua quam haberent ex sola ordinatione Christi et ex iure divino, tamen magnam potestatem tam in temporalibus quam in spiritualibus obtinuerunt ex iure humano quam non habuit beatus Petrus; et quod potestas pape ex iure humano potest augeri; et quod unus summus pontifex habet, vel habere potest, maiorem potestatem vel meliorem quam alius.

105 gencium] omitted Ed 108 sive infideles] omitted Ly 111 rerum] omitted Ed
 116 formidanda] gap Mz; omitted Fr 122 vel¹] in added MF 125 autem] enim Ed | ultimo]
 capitulo added Ed 126 istam] Scott: istam quam W 129 magnam] magna Pz | potestatem]
 omitted Ed 130 quam] Scott: quod MF, que Ed

LIBER 2

Capitulum 1

Discipulus: Quoniam ista quinta assertio, via media inter alias quatuor incedendo, cum qualibet illarum in quibusdam concordat et in aliquibus discrepare dinoscitur, ipsam quoad singulas partes eius exquisite discutere est, eciam alias
5 quodammodo pertractare. Ideo de ipsa diffuse aliquantulum inquiramus, incipientes a prima eius particula: an scilicet Christus constituerit beatum Petrum caput, principem et prelatum aliorum apostolorum et universorum fidelium. Ad cuius intelligenciam plenioram ante omnia conferendo scrutemur an expediat toti communitati fidelium uni capiti, principi et prelato fideli sub Christo subici et subesse. Primo autem pro parte affirmativa nitere allegare.

Magister: Quod toti congregacioni fidelium expediat uni capiti fideli sub Christo subesse videtur multis modis posse probari. Nam uni corpori expedit unum caput habere. Corpus enim sine capite imperfectum esse dinoscitur, cum principaliori membro sit orbatum; corpus vero habens capita duo vel plura
15 monstruosum esse videtur. Omnes autem fideles sunt unum corpus, teste Apostolo ad Romanos 12°: “Multi inquam unum corpus sumus in Christo”. Ergo cunctis fidelibus expedit uni capiti subesse. Illud autem caput non debet esse infidele, quia omnia alia membra, precipue in hiis que spectant ad salutem anime, conaretur inficere. Ergo debet esse fidele.

Discipulus: Ista allegacio videtur deficere, eo quod non probat quod illud caput debeat esse sub Christo. Immo per ipsam ostendi videtur quod universi fideles non debent uni capiti sub Christo subesse, cum Christus sit caput totius ecclesie, ut Apostolus ait ad Ephesios 1° et in pluribus aliis locis asserit manifeste; ex quo sequitur, cum corpus habens duo vel plura capita monstruosum debeat reputari
25 (ut innuit allegacio supradicta), quod tota congregacio fidelium non debet uni capiti sub Christo subesse, sed oportet ipsam solum Christum pro capite venerari.

Magister: Nonnullis apparet quod ista obieccio faciliter potest excludi. Quia, quamvis Christus sit caput ecclesie, tamen sub Christo oportet quod sit aliud
30 caput eiusdem ecclesie quod sub Christo curam eius gerat, eo quod ecclesie esse debet vicarius rector qui corporaliter sit presens eidem, qui eam visibiliter regat,

1.4 ipsam] ipsamque Mz | quoad] ad MF | singulas] alias Ed | est] omitted Ed 5 diffuse] omitted Ed 10 nitere] nitaris Ed 16 inquam] omitted S 17 capiti] in prelato added MF 25 debet] debeat Ed 30 esse debet] est MF

1.2 quinta assertio] 3.1 Dial., 1.16 16 ad Romanos] 12:5 23 ad Ephesios] 1:22

ad quem fideles, cum necesse fuerit, pro variis necessitatibus corporaliter possint accedere. Per quem modum Christus ecclesiam minime regit, quia solummodo invisibiliter regit, nisi aliquando in casu. Licet ergo Christus sit caput, tamen homo mortalis fidelis debet esse caput, quamvis sub capite. Nec tamen propter hoc monstruosum est putandum corpus. Constat enim quod episcopus est caput respectu sibi subiectorum et rex est caput sibi subditorum, et tamen omnes habent unum caput, deum. Quamvis ergo corpus naturale esset monstruosum si haberet duo capita corporalia vel plura, quia unum non est caput alterius, tamen unum corpus mysticum potest habere plura capita spiritualia quorum unum sit sub alio, nec hoc est monstruosum sed naturale, etiam multis expediens et decorum.

Discipulus: Alias allegaciones ad eandem conclusionem adducas.

Magister: Idem sic probatur. Expediit uni ovili ut ab uno pastore regatur et pascatur; quod salvator ipse insinuare videtur cum dicit, ut habetur Iohannis 10°, “Fiet unum ovile et unus pastor”. Tota autem congregacio fidelium est unum ovile, ipso pastore supremo testante, qui (ubi prius) dicit, “Alias oves habeo que non sunt ex hoc ovili, et illas oportet me adducere, et vocem meam audient, et fiet unum ovile”, et cetera. Ergo expediit quod tota congregacio fidelium uni subsit pastori: non solummodo Christo, qui invisibiliter pascit ecclesiam, sed etiam fideli — et non infideli, quia ille foret lupo et fur in dispergendo, maciando et perdendo oves Christi — qui sensibiliter pascit et gubernat universitatem fidelium.

Amplius, omni populo expediit uni rectori subesse, teste Salomone, qui Proverbiorum 11° ait, “Ubi non est gubernator populus corruiet”. Dicens “ubi non est gubernator”, non “ubi non sunt gubernatores”, videtur etiam innuere manifeste quod ubi non est unus gubernator populus corruiet. Tota autem congregacio fidelium est unus populus, licet plures populos parciales includat, teste beato Iohanne, qui Apocalypsis 21° c. ait, “Ecce tabernaculum dei cum hominibus, et habitabit cum eis, et ipsi populus eius erunt”. Ergo expediit toti universitati fidelium uni capiti et gubernatori subesse.

39 corporalia] naturalia Ed | quia] quorum Ed 41 nec hoc] non MF | etiam] et Ed
43 conclusionem] Kilcullen: questionem W 48 et] ut Fr Pz | audient] Ly S: audiant W 51 etiam]
visibili qui sensibiliter pascit immo etiam added Ly 52 qui...53 fidelium] omitted Ly
53 fidelium] infidelium Pz

45 Iohannis] 10:16 55 Proverbiorum] 11:14 59 Apocalypsis] 21:3

- Rursus, communitati illi que optime regi non potest absque multitudine iudicum, qui possunt inter se circa causas et negocia variari et eciam in tocius communitatis periculum discordare, expedit ut uno supremo rectori et capiti
 65 subsit, qui possit omnibus indicare veritatem iudicii. Quod deus ipse in populo suo ordinasse videtur, qui precepit, ut legitur Deuteronomii 17°, dicens: “Si difficile et ambiguum apud te iudicium esse perspexeris inter sanguinem et sanguinem, causam et causam, lepram et non lepram, et iudicum intra portas
 70 tuas videris verba variari, surge et ascende ad locum quem elegerit Dominus deus tuus. Veniesque ad sacerdotes Levitici generis et ad iudicem qui fuerit illo tempore, queresque ab eis, qui indicabunt tibi iudicii veritatem”. Sed communitas fidelium eciam, ad ea que sunt propria religioni Christiane et que ad infideles iudices et rectores minime spectant, absque multitudine iudicum, qui possunt circa causas et negocia huiusmodi in communitatis periculum discrepare, conve-
 75 nienter regi non potest, cum in diversis provinciis, diocesibus et civitatibus necesse sit distinctos constituere iudices et doctores. Ergo expedit toti communitati fidelium ut pro huiusmodi casibus subsit uni capiti et rectori fidei — et non infideli, qui in talibus iudicium omnino subverteret et nequaquam veritatem iudicii indicaret.
- 80 **Discipulus:** Videtur quod auctoritas in hac allegacione adducta contra opinionem militet ostendendam, quia ex ipsa colligitur quod in tali casu non est recurrendum ad unum caput vel iudicem sed ad plures, cum dicat expresse, “Veniesque ad sacerdotes levitici generis et ad iudicem”; ergo in veteri lege fuit recurrendum ad plures in huiusmodi casu. Quod ex verbis que sequuntur probari
 85 videtur, cum dicitur, “Facies quodcumque dixerint qui presunt loco quem elegerit Dominus”, et post, “Qui autem superbierit, nolens obedire sacerdotis imperio qui eo tempore ministrat Domino tuo et decreto iudicis, morte morietur homo ille”. Ex quibus verbis, ut videtur, datur intelligi quod in huiusmodi casu ultima decisio cause pertinebat ad plures.
- 90 **Magister:** Respondetur tibi quod de precepto dei unus debuit esse in populo Iudaico iudex supremus, caput omnium atque rector, sive sacerdos sive alius,

62 communitati illi] Kilcullen: communitas illa W | absque] *omitted* Ly 63 variari] contrariari Ed | in] *omitted* MF 66 ordinasse] ordinare Ed | qui...legitur] *omitted* Ed 67 perspexeris] S: prospexeris W 68 non] *omitted* S | iudicum] S: iudicem MF, iudicium Ed 69 verba] *omitted* Ed 70 Veniesque] venies Ed 71 qui] quod Mz 72 infideles] Kilcullen: fideles W 73 absque] *omitted* Ly 76 distinctos] districtos M 78 qui] quoniam infidelis Ly 80 auctoritas] Ly: auctoritates W 81 ostendendam] Kilcullen: ostendenda MF, *omitted* Ed 87 eo] eodem Pz | morte] *omitted* S 90 debuit] Kilcullen: debet W

qui tamen de consilio sacerdotum decidere debuit maiores causas; et ita recurrendum fuit tunc ad unum tamquam ad caput et iudicem supremum et ad plures tamquam ad consiliarios capitis et iudicis.

Discipulus: Adhuc alias allegaciones ad idem adducas.

95

Magister: Alia allegacio potest esse talis. Illis qui in una fide et quibusdam eisdem ritibus et observanciis concordare tenentur expedit unum habere caput quod, salvo aliorum iure, ad huiusmodi veritatem transgressores cogat, vel saltem inducat; quia absque tali capite faciliter dividerentur in diversas sectas et hereses atque in observancias et ritus illicitos. Sed tota communitas Christianorum in una fide ac quibusdam eisdem ritibus et observanciis concordare tenetur, quia, ut testatur Apostolus ad Ephesios 4°, “Una fides, unum baptisma”. Ergo toti communitati fidelium expedit unum caput habere fidele — non infidele, quod ad fidem contrariam ac observancias et ritus illicitos fideles induceret universos.

100

105

Adhuc, illis qui subsunt diversis iudicibus potentibus errare circa maiora negocia expedit unum caput habere, ad quod eadem maiora negocia referantur, per quod iudicentur iuste et rite. Quod Moyses de consilio Ietro cognati sui ex recta ratione moti sapienter fecisse in populo sibi commisso videtur, de quo Exodi 18° sic legitur: “Quibus auditis, Moyses fecit omnia que ille”, scilicet Ietro, “suggererat, et electis viris strenuis de cuncto Israelitico, constituit eos principes populi, tribunos et centuriones et quadragenarios et decanos, qui iudicabant populum omni tempore; quicquid autem gravius erat referebant ad eum, faciliora tantummodo iudicantes”. Qui etiam, ut habetur Deuteronomii 1°, dixit inferioribus iudicibus, “Si difficile vobis visum aliquid fuerit, referte ad me et ego audiam”. Fideles autem per latitudinem orbis dispersi subsunt in hiis que ad religionem pertinent Christianam diversis iudicibus et prelatis, quorum multi sepe sufficientem non habent maiorum negotiorum periciam. Ergo expedit toti communitati fidelium unum caput habere ad quod huiusmodi maiora negocia referantur.

110

115

120

Discipulus: Ad istas duas rationes simul potest dupliciter responderi: uno modo quod, tam pro transgressoribus seu nolentibus compellendis ad unitatem fidei et observanciarum ac rituum ecclesiasticorum quam pro maioribus negociis, recurrendum est ad concilium generale, non ad aliquam unam personam; aliter

98 aliorum] alio Ly 101 tenetur] videtur Ed 104 quod] quoniam infideles Ly | induceret] inducerent Ly 105 universos] omitted Ed 111 Israelitico] israel S 112 quadragenarios] quinquagenarios S 113 populum] plebem S

102 ad Ephesios] 4:5 110 Exodi] 18:24-6 114 Deuteronomii] 1:17

125 quod recurrendum est ad iudicem supremum secularem, qui habet tam de
spiritualibus quam de temporalibus iudicare.

Magister: Primam istarum responsionum quidam impugnant per hoc, quod,
cum fideles per provinciarum quamplurium latitudinem sint divisi, difficiliter et
in longo tempore generale concilium congregatur, et non absque gravissimis
130 laboribus et expensis; quare, cum tales casus omni anno eciam pluries possunt
contingere, non expedit communitati fidelium pro omni tali casu generale
concilium congregari. Quare, ad levius in huiusmodi casibus precavendum
periculis, expedit ut communitas fidelium habeat unum caput et prelatum qui in
huiusmodi habeat potestatem, ad quem, pro supremis prelatis (cum excesserint)
135 puniendis et aliis maioribus negociis ad que sufficit unius hominis pericia et
potencia terminandis, recurratur.

Secunda responsio per hoc repellitur, quod sicut ante ascensionem Christi, et
eciam aliquo tempore post, nullus erat fidelis, secularis et laicus qui potestatem
vel iurisdictionem secularem haberet, ita eciam posset adhuc contingere; et
140 tamen pro huiusmodi casibus expediret communitati fidelium provideri. Ergo
expedit communitati fidelium ut habeat unum caput, preter potestates et iudices
laicos, quod in huiusmodi habeat potestatem; quia imperator aut rex aut alius
princeps secularis non habet ex officio suo super fideles huiusmodi potestatem,
cum aliquando imperator ac omnes reges et principes seculares fuerint infideles,
145 et adhuc possent esse. Aliter autem infidelis in talibus posset habere potestatem
super fideles, qui in omnibus talibus perperam iudicaret.

Discipulus: Adhuc alias allegaciones adducas.

Magister: Alia allegacio potest esse talis. Non expedit communitati fidelium ut
multi inter eos, et precipue super alios potestatem habentes, absque omni timore
150 correccionis et pene temporalis delinquere valeant insolentes. Quia, ut habetur
6^a, q. 1^a, *Ex merito*, “Capite languescente, cetera membra inficiuntur”. Quare,
cum prelati fidelium, sicut et ceteri, proni sint ad malum, pro eo quod, ut ait
concilium Tolletanum, ut habetur 12^a, q. 1^a, c. 1°, “Omnis etas ab adolescencia
in malum prona est”, summe expediens est fidelibus ut prelatos “quos divinus
155 timor a malo non revocat, temporalis saltem pena cohibeat a peccato” (*Extra, De*

126 temporalibus] corporalibus MF 127 responsionum] omitted Ed 133 in] omitted Ed
134 quem] quam Ed 143 huiusmodi] omitted Ed 144 fuerint] fuerunt MF 145 posset] debet MF
146 qui] quia MF | talibus] omitted Ly 147 alias] Scott: aliquas W 151 cetera] corporis added S
152 sint] Mz: sunt W

151 Ex merito] C.6 q.1 c.13, col. 557 153 c. 1] C.12 q.1 c.1, col. 676

vita et honestate clericorum, c. Ut clericorum). Ergo expedit congregacioni fidelium ut habeat unum caput quod eciam universos prelatos valeat corrigere si in periculum religionis Christiane deliquerint. Nec valet dicere, ut quibusdam apparet, quod talis correccio spectat ad iudicem laicum, quia, sicut tactum est prius, ante ascensionem Domini non fuit laicus fidelis qui aliquam iurisdiccione[m] haberet super quoscumque, et adhuc esset possibile quod omnes laici fideles potestati infidelium subderentur. Ergo preter iudicem laicum expedit ut aliquis fidelis prelatus super alios prelatos habeat in huiusmodi potestatem. 160

Item, idem est expediens toti et parti, parvis et magnis, sicut idem iuris est in toto et in parte, parvis et magnis (Extra, *De appellacionibus, c. De appellacionibus*; Extra, *De prebendis, c. Maioribus*; 14^a, q. ultima, c. ultimo). Sed cuilibet populo fidei parciali expedit ut habeat unum episcopum qui sit caput omnium in spiritualibus et non plures (7^a, q. 1^a, *In apibus*, ubi dicit Ieronimus, “Ecclesiarum singuli episcopi, singuli archiepiscopi, diaconi, et omnis ordo ecclesiasticus suis rectoribus nititur”). Ergo toti communitati fidelium expedit unum caput habere. 170

Preterea, expedit communitati fidelium ut in hiis que ad religionem pertinent Christianam illo regimine gubernetur quod policie optime seculari maxime assimilatur. Policia autem optima secularis est regnum, teste Aristotele, qui 8° *Ethicorum* ait: “Policie autem sunt species tres, equales autem transgressionem, puta corrupciones harum. Sunt autem policie quidem regnum et aristocracia, tertia autem que a preciiis, quam timocraciam dicere conveniens videtur (policiam autem consueverunt ipsam plures vocare). Harum autem optima quidem regnum”. Et post, loquens de tyrannide, ait: “Manifestius in hac quoniam pessima; pessimum autem contrarium optimo”. Ex quibus verbis patenter habetur quod regnum inter omnes policias est optima. Unius autem regni est unus rex, qui omnibus preest. Ergo et toti multitudini fidelium expedit ut unus omnibus presit. 180

158 valet] valeat Ed 159 spectat] spectet Ed 160 ascensionem Domini] Fr (cf. 1.137): omitted W 166 De²...167 c'] omitted Ed 168 omnium] omitted Ed 170 archiepiscopi diaconi] archipresbyteri, singuli archidiaconi S 175 regnum] regimen MF, regnum Frm 178 videtur] Ly S: videntur MF Pz 180 Manifestus] manifestum Ed 182 regnum] regimen Mz

156 Ut clericorum] X 3.1.13, col. 452 166 De appellacionibus²] X 2.28.11, col. 413

167 Maioribus] X 3.5.8, col. 466 | ultimo] C.14 q.6 c.4, col. 744 169 In apibus] C.7 q.1 c.41, col. 582 175 Aristotele] *Nicomachean Ethics*, VIII.10, 1160a 31-35; trans. Grosseteste, p. 533

180 post] 1160b 9-10, p. 534

- 185 Adhuc, non minor unitas capitis requiritur in tota communitate fidelium quam in tota universitate mortalium. Sed expedit toti universitati mortalium ut unus omnibus principetur. Ergo etiam expedit toti communitati fidelium ut habeat unum caput quod presit fidelibus universis.

Capitulum 2

- Discipulus:** Ex ista ratione conicio quod ex hiis que potero invenire in secundo tractatu istius tercie partis dialogi, libro primo, ubi tractatur an expediat toti mundo uni principi seculari subesse, potest perpendi faciliter qualiter pro
5 utraque parte hoc valeat allegari; omnia enim illa, vel plura, possunt ad istam materiam applicari. Ideo pro assercione prescripta noli amplius allegare, sed levius ad assercionem contrariam studeas pertransire, pro ipsa paucas allegaciones, et breves, inducendo.

- Magister:** Quod communitati fidelium non expediat uni capiti sub Christo
10 subesse videtur sic posse probari. Nullum iniustum est expediens communitati fidelium. Sed unum esse caput et principari universis fidelibus est iniustum. Multi enim inter fideles sunt equales (vel nesciuntur esse inequales) in prudencia et virtute et in omnibus condicionibus que ad bonum caput et principem requiruntur. Sed iniustum est ut aliquis sibi similibus et equalibus
15 principetur, quod Aristoteles, 3° *Politicorum*, c. 15°, testari videtur cum dicit: “Similibus secundum naturam idem iustum necessarium et eandem dignitatem secundum naturam esse, quare siquidem inequales equale alimentum habere vel vestimentum nocivum corporibus, sic habent et que circa honores, similiter autem et inequale equales: propter quod quidem nichil magis principari quam
20 subici iustum”. Ex quibus verbis colligitur quod iniustum est ut aliquis sibi similibus et equalibus principetur. Quorum enim est eadem virtus et sufficiencia eorum debet esse equalis honor et dignitas, quemadmodum in naturalibus que non habent virtutem digestivam equalem non debent recipere alimentum equale. Ergo non expedit ut unus sit caput tocius communitatis fidelium.

- 25 Amplius, id quod est inutile non expedit congregacioni fidelium; sed unum caput preesse congregacioni fidelium est inutile. Quia caput quod non potest in operationem debitam est inutile reputandum; operacio autem debita capitis quod membris ceteris principatur est in iniquitates irrumpere, delinquentes penis

2.3 libro primo] Kilcullen: libri primi W 6 pro] ista *added* Ed 7 ad] contra MF 12 in] et Ed
14 aliquis] aliquibus MF 16 secundum naturam] enim natura S 18 honores] sunt *added* Ed
19 autem] *omitted* S | inequale] S: inequalem W | nichil] S: vel W 22 eorum] non *added* MF
que] qui MF 28 delinquentes] Scott: delinquentis MF, delinquentem Ed

2.15 dicit] *Politics* III.16, 1287a 12-17; ed. Susemihl, p. 227-8

congruis coercendo; igitur qui non potest impios coercere inutiliter principatur. Quod sapiens Ecclesiastici 7° videtur innuere dicens: “Noli querere fieri iudex, nisi virtute valeas irrumpere iniquitates, ne forte extimescas faciem potentis et ponas scandalum in equitate tua”. Qui autem preesset congregacioni fidelium non posset delinquentes debite castigare, cum talis castigacio seu punicio, precipue multitudinis et potentum, absque potencia temporali, que communiter sine diviciis copiosis non habetur, exerceri non possit. Hinc rex, ad quem spectat cohibere crimina (secundum quod testatur beatus Cyprianus, ut habetur 23^a, q. 5^a, c. *Rex debet*), potencia debet et diviciis abundare, teste Aristotele, qui 8° *Ethicorum* ait: “Non enim est rex qui non per se sufficiens et omnibus bonis superexcellens est; talis autem nullo indiget”. Qui autem preesset congregacioni fidelium non propter hoc diviciis abundaret. Tum quia tempore apostolorum, quando fuit congregacio fidelium optime gubernata, nullus fidelis prepositus aliis diviciis abundabat. Tum quia Christus nullas divicias pro quocumque prelato fidelium ordinavit, sed magis consuluisse videtur ut inter fideles precipui victu et vestitu essent contenti; hinc Apostolus, 1^a ad Timotheum 6°, pro se et aliis qui fidelibus preerant, ait, “Habentes alimenta et quibus tegamur, hiis contenti simus”. Tum quia si caput fidelium diviciis abundaret, cum imperatores et reges ac principes seculares diviciis affluent, inter ipsos et caput fidelium, cum invicem in multis communicent et insimul habitent, dissensiones et guerre periculosissime faciliter orirentur, quia inter divites qui insimul commorantur leviter nascuntur lites et iurgia, ex quibus ad pugnas et guerras proceditur. Cuius exemplum habemus Genesis 13°, ubi propter divicias facta est rixa inter pastores Abraham et Loth, et Abraham timuit ne inter se et Loth, quamvis essent sancti et propinqui, propter copiam facultatum, si manerent simul, periculosa dissensio oriretur. Ibidem enim sic legitur: “Erat quippe substantia eorum multa, et nequibant habitare communiter; unde et facta est rixa inter pastores gregum Abraham et Loth”; et post: “Dixit ergo Abraham ad Loth, ‘Ne, queso, sit iurgium inter me et te et inter pastores meos et pastores tuos; fratres enim sumus. Ecce, universa terra coram te est; recede a me, obsecro’”. Inter divites igitur de facili discordie suscitantur. Unde et nonnulli existimant omnes dissensiones et

31 irrumpere] disrumpere Pz 32 equitate] S; agilitate W 33 cum] est MF 34 que] Fr: quis Mz; omitted Ed 35 non habetur] omitted Ed | possit] potest MF 39 nullo] modo added Ly | preesset] preest Ed 43 inter] nunc Ed 45 alimenta] vestimenta Pz 46 simus] sumus Fr Ed 48 invicem] illegible Mz, gap Fr 59 omnes] omitted Ed

30 Ecclesiastici] 7:6 37 Rex debet] C.23 q.5 c.40, col. 941 38 ait] *Nicomachean Ethics*, VIII.10, 1160b 3-4; trans. Grosseteste, p. 533 44 1 ad Timotheum] 6:8 54 Ibidem] Gen. 13:6-9

59 nonnulli existimant] Cf. Brev. 2.19.80-4, p. 153; OQ 2.9.49-52, p. 85-6; IPP 7.1-23, pp. 292-3; Marsilius I.i.2, II.xxvi.19.

60 guerras et pugnas et prelia, ac civitatum et regionum destructiones et vastaciones, innumeraque alia mala, que in Italia multis retroactis temporibus (et adhuc non desinunt) acciderunt, ex divitiis Romane ecclesie processisse; fuissetque expediens toti ecclesie dei ut eadem Romana ecclesia paupertatem apostolorum et modum eorum vivendi (omnibus pompis quoad vasa, vestes et supellectilem
65 universam, ac scutiferos et alios quomodolibet servientes, atque quecumque alia procul motis) facto et opere imitata fuisset. Nullatenus igitur, ut nonnullis apparet, expedit communitati fidelium unum caput habere.

Rursus, expedit communitati fidelium ut regatur a pluribus; ergo non expedit sibi ut subsit uni capiti et prelato. Antecedens videtur posse probari per rationes
70 consimiles illis quas Aristoteles, 3° *Politicorum*, allegat ad ostendendum quod melius est civitatem regi optimis legibus quam optimis hominibus et pluribus optimis quam uno optimo viro, quarum aliquae ad propositum possunt taliter applicari. Per illum (vel illos) expedit regi totam congregacionem fidelium cuius (vel quorum) iudicium est cercius et melius in iudicando et discernendo que sunt
75 procuranda tamquam utilia toti communitati fidelium et que tamquam inutilia et nociva sunt penitus repellenda, et cuius (vel quorum) est plura talia perpendere et videre. Absque enim plenorum talium certa pericia nulla communitas potest commode gubernari, quia, ut ipse salvator testatur, Matthei 15°, si cecus cecum ducat, ambo in foveam cadunt. Sed plures melius et cercius in talibus iudicant et
80 discernunt ac plura talia perpendunt et vident quam unus solus. Unde et Aristoteles, 3° *Politicorum*, c. 13°, ait: “Convenientes disceptant et consiliantur et iudicant; hec autem sunt iudicia omnia de singularibus. Secundum unum quidem igitur comparatus quicumque forte deterior: sed est civitas ex multis, sicut concenacio comportata pulchrior una et simplici; propter hoc et iudicat melius
85 turba multa quam unus quicumque”. Et c. 14° ait: “Inconveniensque forte utique esse videbitur si melius percipiat quis duobus oculis et duabus auribus iudicans et agens duobus pedibus et manibus, quam multi multis”. Hoc enim inconveniens est dicere quod unus duobus oculis et duabus auribus melius aut plura percipiat quam multi multis oculis et multis auribus; similiter inconveniens est
90 quod unus melius aut plura operetur duobus pedibus et duabus manibus quam

74 sunt] sint Ed 75 utilia] communia Ed 77 plenorum] plena Ed | certa] certaue Ed 78 ut] omitted Ed | testatur] omitted Ed | 15] ait added Ed 82 unum quidem] unumquodque Ed 83 comparatus] S: oportet W | quicumque] S: quecumque W | forte deterior] fore deteriora Ly 84 comportata] S: comparata W 85 multa] una Ed 86 percipiat] S: participat MF, perciperet Ed iudicans] S: omitted W 87 agens] S: ageret Ly, agere W 88 auribus] Kilcullen: naribus W 89 percipiat] participat MF | quam...est] et Ed | auribus] Kilcullen: naribus MF

78 Matthei] 15:14 81 ait] *Politics* III.15, 1286a 26-31; Susemihl, p. 222 85 ait] *Politics* III.16, 1287b 26-29; ed. Susemihl, p. 232

multi multis pedibus et multis manibus. Multi ergo cercius et plura vident quam unus. Unde et Actuum 15° legitur quod “convenerunt apostoli et seniores videre de verbo hoc”, scilicet de questione que super circumcissione servanda inter beatos Paulum et Barnabam ac quosdam Christianos alios vertebatur. Apostolus eciam Paulus, ut ipse testatur ad Galatas, contulit cum aliis apostolis evangelium, ne forte in vacuum curreret ac cucurrisset. Ex quibus colligitur quod plura et cercius vident plures quam unus eciam optimus, teste Innocencio papa, qui, ut habetur dist. 20^a, c. *De quibus*, ait: “Facilius”, et eadem ratione cercius, “invenitur quod a pluribus senioribus queritur”. Hinc est quod pro difficilioribus et maioribus negociis ecclesiasticis, quando imminet, generale concilium congregatur. Ergo expedit toti congregacioni fidelium ut a pluribus quam ab uno regatur. 95 100

Amplius, ab illo (vel illis) expedit regi communitatem fidelium cuius (vel quorum) appetitus sive voluntas est minus pervertibilis et corruptibilis a malicia, concupiscenciis, affectionibus et passionibus pravis; oportet enim principem esse virtuosum et bonum, ac passionum minime sectatorem. Impii enim et qui sequuntur passiones et affectiones pravas non sunt digni aliquammodo principari, teste Salomone, qui Proverbiorum 28° ait, “Regnantibus impiis, ruine hominum”, et 29° ait, “Cum impii sumpserint principatum, gemet populus”. Hinc sapiens ille Ietro, rationi recte assensiciens, dedit consilium Moysi ut solummodo bonos viros preficeret populo, dicens, “Provide autem de omni plebe viros potentes et timentes deum, in quibus sit veritas et qui oderunt avariciam; et constitue ex eis tribunos”, et cetera. Et Aristoteles, 3° *Politicorum*, c. 2°, ait: “Epiices”, id est virtuosos, “principari oportet”. Plures autem sunt minus pervertibiles et corruptibiles a malicia, concupiscenciis, affectionibus et passionibus pravis quam unus. Igitur magis expedit communitatem fidelium regi a pluribus quam ab uno. 105 110 115

Maior istius rationis eciam innumeris auctoritatibus tam philosophorum quam fidelium posset ostendi, sed videtur tam nota quod non oportet eam plus probare. Minor videtur posse probari multis modis. Ait enim Aristoteles, 3° *Politicorum*, c. 8°, “Multos enim, quorum unusquisque est non studiosus vir, 120

91 quam unus] *omitted* Ed 96 quibus] verbis *added* Ed 97 eciam] et Ed 101 a] *omitted* Ed 102 regatur] regantur Ed 109 ait] *omitted* Ed 111 autem] tamen Ed 112 oderunt] oderint S 114 virtuosos] et *added* Pz 115 malicia] Kilcullen (cf. 2.104): maliciis W 116 communitatem] communitati Ly 121 vir] virtute Ly

92 Actuum] 15:6 95 ad Galatas] 2:2 98 De quibus] D.20 c.3, col. 66 108 Proverbiorum] 28:12 109 ait] Prov. 29:2 111 dicens] Exod. 18:21 113 ait] *Politics*, III.10, 1281a 28-9; ed. Susemihl, p. 190 120 Aristoteles] *Politics* III.11, 1281a 43-b 7; ed. Susemihl, pp. 191-2

- tamen contingit, cum convenerint, esse meliores illis”, scilicet paucis, et per consequens multo magis uno, “non ut singulum sed ut simul omnes, veluti comportate cene hiis que ex una expensa elargite sunt: multis enim existentibus
- 125 unumquemque partem habere virtutis et prudencie, et fieri congregatorum quasi unum hominem multitudinem multorum pedum et multarum manuum et multos sensus habentem, sic et que circa mores et circa intellectum”. Ex quibus verbis colligitur quod melius est totam multitudinem principari quam paucos eciam virtuosos. Ex quo infertur quod melius est plures regere quam unum solum.
- 130 Item, c. 14°, querit utrum unus princeps difficilius poterit perverti et corrumpi quam plures eciam boni viri, dicens, “Si plures sint boni viri et cives, utrum unus magis incorruptibilis princeps?”, et respondet dicens, “Sed magis plures quidem numero, boni autem viri”. Ex quibus verbis datur intelligi quod plures sunt magis incorruptibiles et impervertibiles a passionibus pravis quam unus.
- 135 Unde et videtur concludere quod melius est civitatem regi a pluribus quam ab uno, dicens, “Aut palam quod plures?”, scilicet melius regent quam unus. Unde et ibidem videtur concludere Aristoteles quod aristocracia, que est principatus plurium bonorum, est eligibilior et melior quam regnum, quod est unius, dicens: “Si itaque plurium principatum, bonorum autem virorum omnium aristocraciam
- 140 ponendum, eum autem qui unius regnum, eligibilior utique erit civitatibus aristocracia quam regnum et cum potencia et sine potencia existente principatu, si sit accipere plures”. Ex predictis omnibus concluditur quod melius est communitatem fidelium regi a pluribus quam ab uno qui sit omnium aliorum caput et princeps et prelatus.

Capitulum 3

- Discipulus:** Quia superius Aristotelem in politicis et ethicis allegasti, et es inferius forsitan allegaturus quampluries, qui pluribus vocabulis utitur Grecis quorum significaciones puris iuristis et aliis qui in philosophia morali minime
- 5 studuerunt sunt ignote, ideo, ut tractanda melius intelligantur ab illis, significaciones aliquorum huiusmodi vocabulorum studeas explicare, una cum hoc sub brevi compendio quis et qualiter secundum intencionem Aristotelis in politicis

123 singulum] S: gap Mz Pz; omitted Fr | ut² S: omitted W | singulum...ut² S: magis studiosus sed Ly 124 comportate] S: comportare W | cene] S: census W | que ex] S: qui W | elargite] elargiti Ly 125 unumquemque] S: unamquamque W | fieri] S: fini W 126 multitudinem] et added Ed | et²...127 sensus] S: prorsus W 127 et¹ sic added Ed 132 unus] S: omitted W incorruptibilis] sit added Ed | Sed] vel S 139 omnium] S: omniumque W 140 erit] est MF eligibilior...141 regnum] omitted Ed 141 et² eciam Mz 3.2 et¹ eciam added Ed 3 quampluries] compluries Ly | Grecis] omitted Ed

131 dicens] *Politics* III.15, 1286a 38-b 8; ed. Susemihl, p. 223

et ethicis debeat aliis principari, prout aliqui ipsum intelligunt, exponendo. Cum enim ipse de hac materia diffuse tractaverit et in multis rationabiliter processisse putetur, non modica occasio tribuetur studiosis intelligendi quis et qualiter inter catholicos debeat alios tam in spiritualibus quam in temporalibus gubernare. 10

Magister: Quamvis quod petis non reputem facile, tamen satisfacere voluntati tue conabor, et tibi intencionem Aristotelis in hoc secundum opinionem quorundam, cum quibus tamen non omnes concordant in omnibus, recitabo. Dicitur igitur quod Aristoteles, 1° *Politicorum*, ponit tres communitates in quibus aliquis (vel aliqui) debet (vel debent) aliis principari. Quarum prima secundum eum est domus, que tres combinaciones, communitates seu coniugaciones complectitur: scilicet eam que est viri ad uxorem, et illam que est patris ad filium, et illam que est domini ad servos. Prima autem combinacio vocatur ab Aristotele “nupcialis”. Secunda potest vocari “paterna”, et eam Aristoteles vocat “celmostinam”, id est factivam filiorum. Terciam vero Aristoteles vocat “despoticam”, id est dominativam; despotes enim est idem quod dominus, et principatus despoticus est principatus dominativus. 15 20

Ut tamen hec melius intelligantur, dicitur esse sciendum quod huiusmodi vocabula “dominus”, “dominans”, “dominari” et consimilia in significacione in diversis scripturis et scienciis accipiuntur equivoce; propter cuius equivocacionis ignoranciam sepe ignoratur intellectus auctorum utencium huiusmodi vocabulis secundum sensus contrarios. Omissis autem variis significacionibus huiusmodi vocabulorum “dominus”, “dominans”, “predominans”, “dominium”, “dominancium” et consimilium, quibus diversimode utuntur interdum philosophia naturalis et moralis et legales sciencie ac vulgaris locutio, qua sepe utuntur scripture divine, due sunt tantummodo que videntur ad propositum exponende. Est ergo sciendum, secundum istos, quod “dominus” uno modo dicitur respectu subiectorum liberorum quidem, quibus scilicet dominatur quis non principaliter propter utilitatem propriam sed principaliter propter utilitatem subditorum; et talis dominus non vocatur ab Aristotele despotes, nec principatus quo talis principatur vocatur ab eo despoticus. Aliter dicitur dominus respectu subiecto- 25 30 35

8 aliqui] alii qui Ed | exponendo] exponunt Ly 22 factivam] facturam Mz, futuram Fr 25 hec] hoc MF | intelligantur] intelligatur MF 26 dominari] dominator Ed | in'] non eadem Ed 27 accipiuntur] sed added Ed 28 huiusmodi] talibus Ed 29 secundum] omitted MF | contrarios] oriuntur added MF 32 legales] legalis Ly | qua] Kilcullen: que MF, quibus Pz, ille quibus Ly

3.8 aliqui] Thomas Aquinas and Peter of Auvergne. See Lambertini, *Povertà*, p. 269ff. 17 prima] *Politics* I.12, 1259a 37-39 22 celmostinam] Rather, teknofactiva, Moerbeke 1253b 10; Lambertini, *Povertà*, p 276.

rum non liberorum sed servorum, qui sunt possessio domini quemadmodum alie
 40 res temporales dicuntur possessio alicuius; et talis dominus vocatur ab Aristotele
 despotes, et principatus eius vocatur despoticus. Qui despotes, sicut possidet res
 alias temporales propter utilitatem propriam et non propter utilitatem earum, sic
 principatur servis principaliter propter utilitatem propriam et non principaliter
 45 propter utilitatem servorum (licet sepe, secundum Aristotelem, idem sit expe-
 diens servis et domino). Quare, licet inveniatur ab Aristotele in politicis quod
 rex sit dominus sibi subiectorum, tamen nusquam invenitur quod debet dici
 despotes, vel quod principatus regalis debeat despoticus appellari, licet quando-
 que principatus tyrannicus despoticus nominetur propter similitudinem magnam
 inter despoticum et tyrannicum principatum (quia proprie loquendo principatus
 50 despoticus non est tyrannicus). Sicut enim aliqui iuste sunt servi secundum
 Aristotelem — tam illi scilicet qui a ratione deficiunt ut nesciant regere seipsos,
 licet corpore sint robusti ut aliis valeant deservire (qui secundum Aristotelem
 dicuntur naturaliter servi), quam illi qui sunt servi secundum legem iustam, quia
 in bello iusto capiuntur vel aliter fiunt servi aliorum — sic principatus despoti-
 55 cus, qui est solummodo respectu talium servorum, est iustus et licitus atque
 bonus; principatus autem tyrannicus est iniustus, illicitus atque malus; unde et
 secundum Aristotelem tyrannis est pessima policia.

Preter principatum despoticum, quo paterfamilias principatur servis in domo,
 est principatus paternus, quo filiis tamquam liberis principatur, quibus secun-
 60 dum Aristotelem regaliter et non despotice principatur: non quod principatus
 paternus sit principatus regalis, quia principatus regalis non est nisi respectu
 civitatis vel regni (quod maius est civitate et ut plurimum plures civitates com-
 plectitur); sed pater dicitur filiis regaliter principari, non quidem quando domus
 in qua principatur est pars vici vel civitatis aut regni, sed quando principatur in
 65 domo que non est pars communitatis perfeccioris, qualiter Adam principabatur
 filiis suis et Noe filiis suis antequam filii illi diversas domos haberent. Talis
 autem principatus paternus, licet non dicatur regalis stricte loquendo, potest
 tamen dici regalis propter magnam similitudinem ad principatum regalem stricte
 sumptum. Sicut enim in regno habente regem qui propriissime et autentice
 70 dicitur rex, unus existens principatur omnibus liberis principaliter propter utilita-
 tem subiectorum secundum voluntatem suam, non secundum legem, secundum
 Aristotelem, 3° *Politicorum*, c. 15° (quod qualiter debeat intelligi postea exponi-

43 principaliter²] omitted Ly 51 nesciant] nesciunt Mz 53 iustam] omitted Ed 60 regaliter]
 regulariter MF (elsewhere also) | non¹] omitted MF 61 regalis¹...principatus²] omitted Fr, added
 Frm | regalis¹...regalis²] regat Mz 63 quando] quoniam Pz 64 quando principatur] omitted Ed

72 Aristotelem] Cf. *Politics* III.14ff, esp. 1285b 29-30, 1287a 1-3, 1288a 15ff. | postea] 6.18

tur), sic in domo que non est pars communis perfectioris, quodcumque est talis pater, principatur filiis principaliter propter utilitatem ipsorum secundum voluntatem suam, non secundum legem, ita ut filios delinquentes omni pena qua expedit valeat castigare, possitque de ipsis et ipsis facere quicumque redundant in utilitatem ipsorum, quibus, quia non principatur principaliter propter utilitatem propriam, non despotice sed quodammodo potest dici regaliter principari. In domo autem que est pars vici vel civitatis pater non principatur filiis regaliter, quia non habet tantam potestatem super filios ut principetur eis secundum voluntatem suam, non secundum legem, etiam in multis que essent ad utilitatem ipsorum, nec pro multis delictis potest eos pena qua expedit coercere, sed talis vindicta est illi qui principatur in vico vel in civitate aut in regno servanda.

Paterfamilias autem in domo principatur uxori neque despotice neque regaliter: non despotice, quia non est serva; nec regaliter, quia non debet principari ei secundum voluntatem suam sed secundum legem matrimonii. Neque enim tantam potestatem habet vir super uxorem quantam habet pater super filios. Quando domus eius non est pars perfectioris communis, principatur ergo vir uxori principatu politico. Hic enim principatus viri super uxorem assimilatur principatui politico, in hoc scilicet quod sicut in principatu politico principantes secundum virtutem et sapientiam antecellunt sibi subiectos, sic naturaliter vir excedit uxorem secundum sapientiam et virtutem — nisi aliquid accadat preter naturam, secundum Aristotelem, 1° *Politicorum*, c. 10°, sicut contingit in masculis effeminatis. (Per quem modum intelligenda sunt que dicta sunt superius de principatu despotico et paterno: quando scilicet natura non deficit in despote vel patre. Si enim natura ex aliqua causa deficeret in patre vel despote, non esset iustum naturale despote aut patrem servis vel filiis principari, quorum tamen principatus sunt naturales, id est ex ratione naturali, non ex institutione humana, provenientes, quando natura non deficit in patre vel despote.)

Tres autem predicti principatus ad “economiam”, id est ad gubernacionem domus, spectant; et sic accipitur economia ab Aristotele in philosophia morali, licet “economus” in iure vocetur ille cui res ecclesiastica gubernanda mandatur, ut qui administrat res canonicorum, qui in quibusdam ecclesiis appellatur prepositus.

81 essent] pertinent Ed 82 sed] secundum quam Ly 85 serva] Ly: sua W 88 domus eius] omitted Ed 90 sicut] omitted Ly 98 principatus] Ly: principales W 102 res] ratio Pz

93 Aristotelem] *Politics*, I.12, 1259b 1-3 94 superius] 3.49 102 economus] Cf. C.9 q.3 c.3, col. 607 (Miethke, *Texte*, p. 363, n.31)

Capitulum 4

Secunda communitas, que est perfeccior domo, vocatur vicus, quia ex multis domibus constat tamquam ex partibus, nec tamen ad tantam perfeccionem attingit ut civitas sit et debeat appellari. Ista autem communitas, si non sit pars
 5 perfeccioris communitatis (scilicet civitatis aut alterius comprehendentis multos vicos seu vicinias aut civitates) et in ipsa multitudo domorum processit ex uno parente superstite, rationabile est ut ab illo regatur secundum voluntatem, non secundum legem, quantum ad illos qui processerunt ab ipso, si in eo natura non deficit, quemadmodum filii reguntur a patre. Quantum ad uxores autem quarum
 10 non est parens, rationabile est ut politice principetur, quia ratio exigit ut legem matrimonii conservet, secundum quam vir et uxor in multis ad paria iudicantur. Si autem multitudo domorum vici non processit ab uno parente superstite, rationabile est ut aliquo regimine simili regimini quo regitur civitas gubernetur.

Capitulum 5

Tercia communitas, que ex pluribus vicis componitur, vocatur civitas, quam dicit Aristoteles, 1° *Politicorum*, esse principalissimam omnium communitatum. (Quod dicitur veritatem habere de communitatibus simul habitantium, non de
 5 communitate habitantium in distantibus locis et in pluribus civitatibus; qualis communitas est regnum vel ducatus, quod et qui potest communitas appellari, quia est illorum qui simul in multis communicant et ab uno principante reguntur; et multa que dicuntur de civitate proportionaliter intelligenda sunt de regno et quacumque communitate que plures complectitur civitates.) Civitas autem est
 10 multitudo civium habitantium civitatem, quorum ordo vocatur policia. Sine ordine enim nulla est civitas; nisi enim habeat principantem vel principantes et subiectos, non est civitas appellanda, in qua diversi et diversimode sunt subiecti, saltem sepe et in perfectissima civitate. Quidam enim reperiuntur subiecti tamquam servi vel mercenarii aut bannausi. (Dicuntur autem “bannausi” qui,
 15 manualiter seu corporaliter operantes, opere suo maculant corpus, et isti in civitate que temperata et rationabili utitur policia non sunt proprie cives.) Alii autem in civitate sic sunt subiecti quod aliquo modo participant principatu, quia, quamvis non principentur, tamen aliquo modo ad principatum attingunt, quia ad iudicium vocantur et consilium vel eligunt principantem aut electores principan-

4.10 legem] Kilcullen (cf. 3.86): leges W **13** est] *omitted* Pz | aliquo...simili] aliquod regimen simile MF **5.2** communitas] est *added* Ed **4** veritatem] virtutem MF **6** et qui] eciam Ed **15** manualiter] naturaliter Ly **17** principatu] principatum Ly

4.2 quia] Applies presumably to “perfeccior”, rather than to “vicus”. **5.3** dicit] *Politics* I.1, 1252a 5 **14** bannausi] *Politics* I.11, 1258b 37 (Miethke, *Texte*, p. 363, n. 32).

tis. Principans autem in civitate aliquando vocatur ab Aristotele “policernia”. 20
 Policernia autem secundum quosdam tres habet significaciones: primo enim
 significat impositionem ordinis policie; secundo impositorem ipsius; tercio
 significat ipsum ordinem impositum, qui est policia. Et ita policernia in una
 significacione idem est quod dominus et principans in civitate.

Capitulum 6

Policarium autem due sunt species prime, sicut et due sunt species prime princi-
 patuum sive prelacionum et principancium sive prelatorum seu rectorum. Omnis
 enim principatus aut ordinatur principaliter ad bonum seu conferens commune,
 bonum scilicet principantis vel principancium et eciam subiectorum, aut non 5
 ordinatur ad bonum commune. Si ordinetur ad bonum commune, sic est princi-
 patus temperatus et rectus. Si non ordinetur ad bonum commune est principatus
 viciatus et transgressus, quia est corruptio et transgressio principatus temperati
 et recti atque iusti. Policia ergo omnis aut est temperata et recta, vel est viciata et
 transgressa. 10

Policie autem temperate et recte tres sunt species principales et impermixte.
 Prima est quando principans est unus, et vocatur regalis monarchia, in qua
 dominatur unus solus propter commune bonum et non principaliter propter
 propriam voluntatem et conferens. Et huiusmodi policia, secundum Aristotelem,
 8° *Ethicorum*, est optima, secundum optimum modum ipsius. Sunt enim ipsius 15
 plures modi secundum ipsum, 3° *Politicorum*, c. 16°, sed potissimus modus
 ipsius videtur quando aliquis regnat et principatur in regno non secundum legem
 sed secundum voluntatem suam. Quod quidam sic intelligunt. Ille dicitur princi-
 pari et regnare secundum voluntatem suam et non secundum legem qui regnat
 propter commune bonum omnium et nullis legibus humanis pure positivis vel 20
 consuetudinibus alligatur sed est supra omnes huiusmodi leges, licet legibus
 naturalibus astringatur. Et ideo talis rex non habet iurare, nec eciam promittere,
 se servaturum quasumque leges vel consuetudines humanas introductas, licet
 expediens sit ipsum iurare quod leges naturales pro utilitate communi servabit et
 quod in omnibus que spectant ad principatum assumptum commune bonum 25
 intendet, non privatum. Talis rex potest dici habere plenitudinem potestatis,
 respectu scilicet eorum que bonum commune respiciunt non privatum. Talis

20 civitate] et dominans added MF | vocatur] vocantur MF 21 enim] Kilcullen: autem W
 6.5 vel] Kilcullen: et W 7 ordinetur] ordinatur Ed 8 transgressus] transgressio Ed 22 eciam]
 omitted Ed

20 vocatur] Cf. *Politics* III.6, 1278b 10-11 | policernia] Rather, politeuma. Cf. *Politics* III.6, 1278b
 10-11, ed. Susemihl, p. 173. 21 quosdam] Peter of Auvergne. See Lambertini, *Povertà*, p. 274.

6.14 Aristotelem] *Nicomachean Ethics*, VIII.10, 1160a 35-6 16 c. 16] *Politics*, III.14, 1285 a1-2

autem principatus differt a principatu tyrannico, quia ille est propter bonum commune; principatus autem tyrannicus non est propter bonum commune.

- 30 Differt etiam a principatu despotico, quia principatus despoticus est principaliter propter bonum proprium principantis, quemadmodum dominium bestiarum et aliarum rerum temporalium est propter bonum possidentis; principatus autem regalis est propter bonum commune, et ideo non nominatur proprie principatus despoticus. Et tamen rex talis est quodammodo dominus omnium, sed aliter
- 35 quam in principatu despotico, quia in principatu despotico principans habet tantum dominium quod potest uti servis suis et bonis aliis quibuscumque que ad suum pertinent principatum talem, non solum propter bonum commune sed etiam propter bonum proprium, dummodo contra legem divinam vel naturalem nichil attemptet; sed principans in principatu regali predicto potest uti subiectis
- 40 et bonis eorum qualitercumque sibi placet propter bonum commune, sed non potest uti eis ut sibi placet propter bonum proprium, et ideo sibi non sunt servi sed naturali libertate gaudent. Quia ad naturalem libertatem spectat ut nullus possit uti liberis propter voluntatem utentis, sed non est contra naturalem libertatem ut quis rationabiliter utatur liberis ad bonum commune, cum quilibet teneatur
- 45 bonum commune preferre privato.

Discipulus: Secundum ista, principatus despoticus esset maior et perfeccior tali principatu regali, quia maiorem potestatem includeret. Principans enim despotice potest uti servis et bonis eorum propter utilitatem tam communem quam privatam, rex autem [non]nisi propter utilitatem communem; ergo est maior et

50 perfeccior.

- Magister:** Respondetur quod principatus despoticus est quodammodo maior, quia ad plura quodammodo se extendit; sed ex hoc ipso est imperfeccior, seu quia bonum multorum est melius quam bonum unius, seu quia detrimentum boni multorum nullam perfeccionem sed imperfeccionem importat. In principatu
- 55 autem despotico est detrimentum multorum ex hoc ipso, quod despotes potest uti sibi subiectis et bonis eorum ad propriam utilitatem, et ideo talis potestas maior imperfeccionem boni melioris, scilicet boni multorum, includit. Propter quod principatus despoticus, non solum qui est unius patrisfamilias in una domo sed qui est unius regis in uno regno, et per consequens qui est unius imperatoris
- 60 in toto orbe, esset simpliciter imperfeccior principatu tali regali.

29 principatus...commune²] *omitted* Ed 33 nominatur] dicitur Ed | principatus] principaliter MF
 39 predicto] non *added* Ed 40 commune...41 bonum] *omitted* Ed 43 voluntatem] utilitatem Ed
 46 ista] istam MF 49 nonnisi] Kilcullen: nisi W 53 quia¹] *omitted* MF | seu quia] *omitted* MF
 59 est¹] Scott: esset W

Preter istum principatum regalem sunt alii principatus regales diversimode deficientes ab isto, convenientes tamen in hoc quod sunt monarchie quedam. Quidam enim principatus unius monarchie deficit ab isto quantum ad intencionem boni communis, quia scilicet non est institutus totaliter propter bonum commune sed etiam propter bonum proprium. Et talis principatus regalis aliquid 65 habet de principatu tyrannico vel despotico, et est quodammodo mixtus ex principatu despotico, tyrannico et regali. In quantum enim quoad aliqua intendit bonum proprium et non commune, habet aliquid de tyrannide vel despotico principatu; in quantum autem in multis intendit bonum commune, habet aliquid 70 de principatu temperato et recto, et ideo, cum unus solus principetur, habet aliquid de principatu regali. Et ideo est quodammodo mixtus ex principatibus illis. Unde et aliquis principatus regalis “tyrannicus” vocatur ab Aristotele. Principatus autem unius interdum deficit a sepedicto principatu regali quantum ad potestatem, quia scilicet non habet illam plenitudinem potestatis quam habet principatus regalis prefatus. Et talis principatus regalis dicitur “secundum 75 legem”, quia, licet unus principetur, non tamen principatur secundum voluntatem suam, sed quibusdam legibus et consuetudinibus humanitus introductis astringitur, quas tenetur servare et ipsas se servaturum iurare vel promittere obligatur; et quanto plures tales leges et consuetudines servare tenetur tanto magis recedit a memorato principatu regali — et ideo forte hiis diebus non est in 80 universo orbe talis principatus regalis.

Secundum Aristotelem nullus est dignus tali regno nisi sapiencia et virtute et bonis omnibus, tam corporis quam anime quam etiam exterioribus bonis, scilicet amicis et divitiis, superexcellat; aliter enim timendum est ne ad tyrannidem se convertat. Unde et propria bona debet habere, vel ex se vel ex assigna- 85 cione illorum quibus preest, ut bona liberorum nequaquam sibi appropriet nec etiam quoquomodo accipiat, nisi evidens utilitas vel manifesta necessitas hoc exposcat.

63 monarchie] Kilcullen: monarchie W **68** proprium...71 regali] MF: commune habet aliquid de principatu tyrannico et despotico et in quantum unus solus principetur habet aliquid de principatu regali Pz, commune et in quantum unus solus principatur habet aliquid de principatu regali in quantum vero bonum proprium etiam intendit habet aliquid de principatu tyrannico et despotico Ly habet] est et habet Fr | tyrannide] Mz: tyrannico Fr **70** principetur] princeps Fr **72** regalis] et added Ly | tyrannicus] tyrannus Mz **77** suam] omitted Ed **81** principatus] scilicet primus added Ly **85** assignacione] significacione MF **86** ut] et MF

78 iurare] For example, in the coronation oath taken in Ockham's time by Edward II, for which see R.S. Hoyt, “The Coronation Oath of 1308”, *English Historical Review* 71 (1956), p. 355ff. (Miethke, *Texte*, p. 363, n 35.)

Isti principatui regali, [directe] et summe, opponitur tyrannis, que est trans-
 90 gressio et corruptio eius, que est prima species et pessima policie viciate, quia
 tyrannus non intendit bonum subiectorum, nisi per accidens, sed principaliter
 intendit bonum proprium, sive bonum proprium sit bonum etiam aliorum sive
 sit malum ipsorum. Fiunt autem tyranni, secundum Aristotelem, 5° *Politicorum*,
 95 voluntatem suam de beneplacito populi, non tamquam reges aut domini vel
 tyranni, seu ius regendi populum aut imperandi ipsi habentes, sed quasi procur-
 atores et concionatores seu monitores instigant populum ad illa que populo
 placent, id est quibus populus credit; et ideo Aristoteles vocat eos, 4° *Politico-*
rum, c. 3°, “adulatores”. Tales enim sepe, postquam sibi unierint populum,
 100 incipiunt propter potenciam tyrannizare et etiam involuntariis dominari. Fiunt
 etiam tyranni nonnumquam ex regibus, quia, ut dicit Aristoteles, 8° *Ethicorum*,
 malus rex tyrannus fit. Sive enim aliquis sit primo rex secundum voluntatem
 suam sive secundum legem, si incipiat principari involuntariis propter bonum
 proprium fit tyrannus, si incipiat principari voluntariis propter bonum proprium
 105 fit proprie despotes, cuius principatus nonnumquam tyrannis ab Aristotele
 nuncupatur propter similitudinem magnam ad despoticam; non tamen tyrannis
 proprie est despotia, sicut ex supradictis patere potest.

Ex predictis colligi potest quod principatui regali, presertim potissimo, non
 solum tyrannis proprie dicta sed etiam principatus despoticus aliquo modo
 110 opponitur, vel est principatus ita disparatus ut nullus unus principatus possit esse
 regalis et despoticus respectu eorundem. Quod tamen aliquibus dominetur
 regaliter et aliquibus despotice inconueniens non videtur.

Capitulum 7

Secunda species policie temperate et recte atque iuste vocatur “aristocracia”, in
 qua scilicet aliqui pauci viri et optimi principantur propter bonum commune
 multitudinis et non propter bonum proprium. Quia licet habeat plures species, ut
 5 docet Aristoteles, 4° *Politicorum*, c. 5°, tamen prima et optima species eius est

89 regali directe] Kilcullen (cf. 7.10): regali W; gap added Mz | et] etiam Ed 91 tyrannus]
 tyrannis Ed 93 ipsorum] impiorum MF 96 ipsi] ipsis MF; omitted Ly | habentes] Ly: gap Mz;
 omitted Fr Pz 99 populum] Ly: omitted W 102 Sive] si Ly | aliquis...103 sive] omitted Ed
 103 si] omitted Ly 106 nuncupatur] vocatur Ed 110 ita] omitted MF 111 tamen] de added MF
 aliquibus] aliquis Ly 112 aliquibus] Kilcullen: aliquid Mz Pz, aliquid de Fr, aliquis Ly

93 Aristotelem] *Politics*, V.5, 1305a 9 and V.10, 1310b 15 98 vocat] *Politics* IV.4, 1292a 17
 101 Aristoteles] *Nicomachean Ethics*, VIII.10, 1160b 12 107 supradictis] 3.49 7.5 Aristoteles]
Politics IV.7, 1293b 14-21

quando in sublimando aliquos ad principatum aristocraticum potest haberi, et habetur, respectus solummodo ad virtutes, scilicet intellectuales et morales, non ad divicias nec ad potentiam nec ad amicos nec ad quicumque que possent absque bonitate et sapientia reperiri. Policia autem intemperata et viciata atque transgressa que aristocracie directe opponitur vocatur “oligarchia”, quando scilicet aliqui divites vel potentes vel qualitercumque insignes propter bonum proprium principantur, in tantum quod si etiam optimi viri principarentur propter bonum proprium et non principarentur propter bonum multitudinis, dicendi essent oligarchice principari, et principatus eorum esset oligarchicus reputandus. Et ideo quicquid fit in eleccione vel sublimacione principantium habendo respectum ad aliquam aliam prerogativam quam ad sapientiam et virtutem (puta ad divicias vel potentiam vel genus vel amicos vel dignitatem vel superioritatem seu maioritatem vel sequelam aut quamcumque aliam excellenciam) oligarchicum est habendum. Nec tamen est hoc semper reprehensibile reputandum, quia ex causa, propter bonum finem, licet in huiusmodi ad aliquam aliam prerogativam vel excellenciam habere respectum. Tam aristocracie quam oligarchie sunt diverse species, de quibus non est tractandum ad presens.

Capitulum 8

Tercia species policie temperate et recte atque iuste diversis nominibus appellatur. Uno nomine vocatur communi nomine “policia”, quod in una significacione est commune ad omnem policiam, rectam et non rectam. In alia significacione signat solummodo quamdam speciem policie, que alio nomine timocracia nominatur, de qua sunt diverse opiniones. Una est quod “timocracia”, sive policia communi nomine dicta, est illa in qua principantur multi propter bonum commune, sive sint optimi sive non optimi, sive sint divites sive pauperes, ita quod policia per se per multitudinem distinguitur ab aristocracia. Alia est quod policia est illa in qua principantur aliqui egeni virtuosus propter bonum commune. Alia est quod policia est illa in qua principantur aliqui, neque optimi neque mali sed mediocres, propter virtutem et bonum commune, ita quod per defectum virtutis et bonitatis distinguitur ab aristocracia. Sed quicumque policia debeat appellari timocracia, vel policia tamquam nomine communi, policia viciata et transgressa vocatur “democracia”, quando scilicet populus principatur vel ordinat et constituit principantem non propter bonum commune; que species diversas complectitur. Sicut autem omnium policiarum temperatarum optima est

7.6 ad] in Ed 13 principantur] Kilcullen: principantur MF, principentur Ed 14 et] quod added MF 15 fit] Fr: sit W 16 habendo] servando Ed] aliquam] omitted Ly 8.3 quod] Ly: policia enim Frm, omitted Mz Pz 8 sint²] sunt MF 11 aliqui] omitted MF

8.5 alio nomine] cf. *Nicomachean Ethics*, VIII.10, 1160a 34-6

regnum, et post eam aristocracia, et ultimo timocracia, sic policiarum intemperatarum sive viciatarum pessima est tyrannis, et post ipsam oligarchia; sed in
20 democratia minima perversitas reperitur, secundum Aristotelem, 8° *Ethicorum*.

Capitulum 9

- Discipulus:** Exposuisti, ut estimo, significaciones vocabulorum extraneorum, secundum quorundam opinionem, que frequencius in auctoritatibus Aristotelis allegatis et allegandis ponuntur. Ideo noli plura exponere, sed ad quesitum
5 principale revertere, et qualiter ad allegaciones supra 1° et 2° c. huius secundi pro opinionibus diversis et adversis inductas secundum ipsas respondere contingat studeas recitare. Verumptamen antequam ipsas responsiones enarres, peto ut aliquas allegaciones adducas ad probandum quod magis expediat toti communitati fidelium regi ab uno quam a pluribus.
- 10 **Magister:** Quod petis dupliciter intelligi potest, quia dupliciter contingit plures regere sibi subiectos: uno modo ut plures diversos habeant sibi subiectos, ita quod regimen plurium ad eosdem minime se extendat, quemadmodum plures archiepiscopi regunt omnes in aliqua regione diffusa existentes, et diversa regna a diversis regibus quorum nullus est sub alio (et quandoque ipsis nullus [imperator] preest) reguntur. Aliter plures regunt sibi subiectos sic, scilicet, quod omnes
15 eosdem habent subiectos, quibus communi consilio principantur, quemadmodum in aristocracia et policia stricte sumpta ac in policis viciatis et transgressis eisdem oppositis, scilicet in oligarchia et democratia, reperitur. Sive primo modo sive secundo modo intelligas, potes superius 1° c. huius secundi ad id quod petis allegaciones aliquas invenire. Quia alique earum non solum probant quod expedit communitati fidelium regi ab uno et non a pluribus primo modo, sed eciam videntur ostendere quod expedit ei gubernari ab uno et non a pluribus secundo modo. Quare non videtur necesse ad id quod petis plures allegaciones adducere.
- 25 **Discipulus:** Quamvis ad id quod peto possint allegaciones alique supra adducte allegari, et eciam plura circa consimilem materiam ex quibus potero plura advertere circa hoc petitum dicantur in secundo tractatu huius dialogi, libro 3°, tamen volo ut aliquas speciales allegaciones inducas ad probandum quod magis expedit communitatem fidelium regi ab uno quam a pluribus secundo modo.

9.3 Aristotelis] iam added Ly 7 antequam] ad MF 13 aliqua] una Ed 14 nullus imperator] Kilcullen: nullus W; gap added Mz 15 plures] plus Mz 25 possint] possunt Fr Ed | adducte] inducte Ed 26 eciam] vobis quedam added MF 27 petitum] que added Ly | dicantur] dicentur Ly

20 Aristotelem] *Nicomachean Ethics*, VIII.10, 1160b 20 9.27 dicantur] cf. 3.2 Dial., 1.1

Magister: Hoc videtur posse sic probari. Illo regimine expedit magis regi 30
 communitatem fidelium quod magis assimilatur regimini et principatui naturali;
 quia sicut ars, si est recta, imitatur naturam, ita principatus, si est rectus, imitatur
 et assimilatur principatui naturali; et per consequens principatus qui magis
 assimilatur principatui naturali est reccior et perfeccior, et per consequens magis
 expediens. Sed regimen sive principatus unius, quando scilicet unus solus regit 35
 multos et presidet eis, magis assimilatur principatui naturali quam regimen seu
 principatus plurium, quia tale regimen assimilatur principatui regali, qui est
 unius. Principatus autem regalis magis assimilatur principatui naturali quam
 principatus aristocraticus vel politicus stricte sumptus, quia magis assimilatur
 communitati que est domus, in qua principatur unus paterfamilias. Unde et 40
 principatus patrisfamilias regalis quodammodo esse videtur, teste Aristotele, qui
 1° *Politicorum*, c. 10°, ait patremfamilias principari natis regaliter, et eodem
 capitulo dicit: “Puerorum autem principatus regalis: quod enim genuit, et secun-
 dum amorem principans et secundum senectutem est, quod quidem est regalis
 species principatus”. Ex quibus verbis colligitur quod principatus regalis assimi- 45
 latur communitati que est domus, in qua principatur unus et non plures neque
 primo modo neque secundo. Communitas autem domus est naturalis, secundum
 Aristotelem, qui 1° *Politicorum* in prologo ait: “In omnem quidem igitur diem
 constituta communitas secundum naturam domus est”. Quibus verbis habetur 50
 quod communitas illa que est domus est secundum naturam et naturalis. Princi-
 patus ergo regalis magis assimilatur principatui naturali quam aristocraticus et
 politicus stricte sumptus, et per consequens principatus ille qui magis assimi-
 latur regali, scilicet in quo regit unus et non plures, magis assimilatur principatui
 naturali, et per consequens est perfeccior et melior atque magis expediens. Ex
 quo inferitur quod magis expedit communitatem fidelium ab uno regi quam a 55
 pluribus eciam secundo modo.

Discipulus: Videtur quod ista allegacio non concludit, quia principatus regalis
 non magis assimilatur communitati illi que est domus quam principatus politicus
 in quo principantur plures. Quia secundum Aristotelem, 1° *Politicorum*, c. 2° et
 10°, communitatis illius que domus est, que est communitas economica, sunt 60
 tres partes, quarum una est despotica, alia nupcialis, et tercia paterna; et ideo

31 quod] qui MF 37 quia] quare Ed 39 quia] omitted MF | magis] autem added MF Pz 42 ait]
 omitted Mz | patremfamilias] Kilcullen: paterfamilias W 55 regi] omitted MF 57 quia] quare Ed
 58 non] omitted Ly

42 ait] *Politics*, I.12, 1259b 1 43 dicit] *Politics*, I.12, 1259b 10-12; ed. Susemihl, p. 50 48 ait]
Politics I.1, 1252b 12-14; ed. Susemihl, p. 5 59 Aristotelem] *Politics*, I.3, 1253b 6-7, I.12, 1259a
 37-b 1

sunt ibi tres principatus specie differentes, scilicet despoticus, quo paterfamilias principatur servis, politicus, quo paterfamilias principatur uxori, et regalis, quo paterfamilias principatur liberis sive natis. Ait enim Aristoteles: “Quoniam
 65 autem tres partes economice erant, una quidem despotica, de qua dictum est prius, una autem paterna, tertia autem nupcialis: et enim mulieri preest et natis tamquam liberis quidem ambobus, non eodem autem modo principatur, sed mulieri quidem politice, natis autem regaliter”. Ex quibus verbis colligitur que dicta sunt, et infertur quod non magis assimilatur communitati domus principatus regalis quam politicus, quia sicut uni parti assimilatur principatus regalis, ita
 70 alteri parti assimilatur principatus politicus. Quare, ut videtur, non magis assimilatur principatus regalis principatui naturali quam principatus politicus, cum principatus quo paterfamilias in domo principatur uxori, cui assimilatur principatus politicus, sit naturalis, sicut principatus quo principatur natis, cui assimilatur principatus regalis. Quia teste Aristotele, eodem capitulo, dicente: “Masculus natura femella principalior, nisi aliquo constet preter naturam, et senius et perfectum est”, scilicet principalius, “iuniore et imperfecto”. Ex quo concluditur quod masculus naturaliter principatur uxori et pater natis. Quod de masculo respectu uxoris patenter dicit Aristoteles, 1° *Politicorum*, c. 3°, “Adhuc autem
 80 masculum ad feminam natura hoc quidem melius, hoc autem deterius, et hoc quidem principans, hoc autem principatum”. Ex istis infertur quod ex hoc quod principatus regalis assimilatur principatui naturali probari non potest quod sit melior et perfeccior principatu aristocratico et politico stricte sumpto.

Magister: Istam responsionem quidam evacuare nituntur, dicentes quod licet
 85 tam principatus regalis quam politicus, et eciam aristocraticus, immo omnis principatus rectus, assimiletur aliquo modo principatui naturali, tamen principatus regalis magis assimilatur principatui naturali perfecciori et meliori quam principatus politicus stricte sumptus. Principatus enim patrisfamilias respectu natorum principalior est et perfeccior atque melior quam principatus quo principatur uxori: Tum quia principatus respectu liberorum est melior quam principatus respectu uxoris, quia inter liberos sunt masculi, qui meliores sunt feminis, sicut supra per Aristotelem est probatum; principatus autem meliorum subiecto-
 90 rum semper est melior, secundum eundem, 1° *Politicorum*, c. 3°. Tum quia

65 autem] omitted Ed 66 preest] preesse S 67 principatur] principatus S 75 capitulo] et added MF 76 senius] S: scimus W 77 iuniore] S: minore W 80 masculum] masculinum S | feminam] femininum S 81 principatum] Ly S: principata W 84 evacuare] narrare Pz, negare Ly 88 patrisfamilias] paterfamilias MF

64 Ait] *Politics*, I.12, 1259a 37-b 1, Susemihl, p. 49 75 eodem capitulo] *Politics*, I.12, 1259b 1-4, Susemihl, p. 49 79 Aristoteles] *Politics* I.5, 1254b 13-14; ed. Susemihl, p. 19 93 eundem] *Politics*, I.5, 1254a 25-6

principatus quo paterfamilias principatur uxori est propter principatum quo
 principatur natis, quia propter prolem procreandam uxor principaliter est ducen- 95
 da. Tum quia pater naturaliter plus diligit filios quam uxorem, quia naturali
 coniunctione et perfectiori sunt sibi coniuncti quam uxor. Et ita in communitate
 domus principalissimus et aptissimus et naturalissimus principatus est ille quo
 paterfamilias principatur natis, cui assimilatur principatus regalis; ergo principa-
 tus regalis est perfectior aliis principatibus in communitate domus. 100

Adhuc, principatus regalis similior est principatui naturali quo paterfamilias
 principatur natis quam principatus politicus principatui quo paterfamilias princi-
 patur uxori. Nam regalis principatus assimilatur principatui paterno tam quoad
 unitatem principantis quam quoad plenitudinem potestatis, quia in utroque 105
 principatu est unus principans et uterque habet plenitudinem potestatis super sibi
 subiectos. Principatus autem politicus, licet assimiletur principatui quo pater-
 familias principatur uxori in hoc, quod neuter principans habet plenitudinem
 potestatis, tamen in hoc differt, quod in principatu politico principans non est
 unus sed plures. In principatu autem naturali quo paterfamilias principatur uxori
 principans est unus, sive habeat plures uxores sive unam. Et ita principatus 110
 regalis magis assimilatur principatui naturali quam principatus patrisfamilias
 respectu uxoris. Ex quo concluditur quod magis expedit communitatem fidelium
 regi ab uno quam a pluribus.

Capitulum 10

Discipulus: Hic possemus multa scrutari de principatu regali et plenitudine
 potestatis, tam patris respectu natorum quam regis respectu sibi subiectorum.
 Sed quia hec postea forte habebunt locum, ideo ipsis pertransitis aliam allega-
 tionem adducas ad probandum quod magis expedit communitati fidelium regi 5
 ab uno quam a pluribus.

Magister: Hoc iterum quidam sic probant. Illud regimen est maxime expediens
 communitati fidelium quo amicitia et concordia maxime conservatur et sedicio,
 que est cuiuslibet communitatis corruptio, devitatur, teste Aristotele, qui, 2°
Politicorum, c. 3°, ait: “Amiciciam putamus maximum esse bonorum 10
 communitatibus; sic enim utique minime sediciones faciunt”, et 8° *Ethicorum*, c.

103 Nam...principatus] gap Mz, omitted Fr | quoad...104 principantis] quo principantur MF

105 potestatis] quia in utroque principatu est unus principans added Ed 10.2 Hic] sic Pz
 7 iterum...sic] tamen michi quidem MF 10 esse] S: omnem W 11 communitatibus] civitatibus
 S | faciunt] facient S | 8 Ethicorum] Kilcullen: 8 MF, 8 eiusdem Ed

10.10 ait] *Politics* II.4, 1262b 7-9; ed. Susemihl, p. 69

- 1° ait: “Videtur autem et civitates continere amicitiam, et legis positores magis circa ipsam student quam iusticiam. Concordia enim simile aliquid amicitie videtur esse; hanc autem maxime appetunt”. Hoc etiam ipsa veritas Matthei 12°
- 15 insinuare videtur, cum dicit: “Omne regnum divisum contra se desolabitur, et omnis civitas vel domus divisa” per discordiam et odium “contra se non stabit”, et cetera.

Capitulum 13

Discipulus: Si aliquae alie allegaciones tibi occurrunt ad probandum quod nullus debet preesse cunctis fidelibus nisi omnes superet in sapiencia et virtute, adducas.

- 5 **Magister:** Hoc adhuc probatur sic. Non minor sapiencia neque virtus requiritur ad principantem in spiritualibus toti congregationi fidelium quam ad regem qui in temporalibus presidet sibi subiectis, ut Aristoteles, 7° *Politicorum*, c. 13°, velle videtur, cum secundum ipsum ibidem, non est iustum aliquos semper principari (qualiter principantur reges et etiam summi pontifices) et alios
- 10 semper subici nisi differant a subiectis sibi quantum dii et heroes differunt ab hominibus, qui sunt simpliciter, secundum ipsum, omnibus hominibus excellentes. Ait enim sic: “Si igitur fuerint tantum differentes alteri ab alteris quantum deos et heroes estimamus ab hominibus differre, confestim primo secundum corpus multam habentes excellenciam, demum secundum animam, ut indubitata
- 15 sit et manifesta excellencia principantium respectu subiectorum, palam quia melius semper” [ut principentur secundum totam] vitam suam. Illud enim quod est excellencius et perfeccius, quamdiu manet tale, natum est principari illis qui ab excellencia tanta deficiunt. Si autem non inveniuntur tales qui differunt ab aliis quemadmodum differunt dii et heroes ab hominibus, tunc non est iustum ut
- 20 aliqui eorum principentur aliis secundum totam vitam suam, sed iustum est ut omnes quodammodo communicent principatu, ut scilicet omnes qui sunt equales in sapiencia et virtute vicissim principentur, primo aliqui et postea alii, ut

13 aliquid] animi quid Ed 17 cetera] hic caret in parte suppleatur igitur etc added Mz, discipulus hic caret in parte suppleatur igitur etc added Fr, hic multa deficiunt scilicet residuum huius decimi undecimum et duodecimum ca added Pz 13.5 neque] et Ly | requiritur] acquiritur Mz 8 ibidem] inde Pz, omitted Ly 13 estimamus] existimamus S | differre] ut added Ed 14 demum] deinde S ut] S: et W 16 semper] omitted Ed | semper...totam] Scott (cf. line 20): semper W 18 Si] Fr: qui Mz Pz, quando Ly | differunt] differant Ed

12 ait] *Nicomachean Ethics*, VIII.1, 1155a 22-6; trans. Grosseteste, pp. 520-521 14 Matthei] 12:25 13.1 Cap. 13] Capitulum 11 and capitulum 12 are not found in Mz Fr Pz. In Ly these chapters seem to have been written by the editor. For his version, see Endnote 2. 12 Ait] *Politics* VII.14, 1332b 16-22; ed. Susemihl, p. 302

Aristoteles ibidem velle videtur, dicens: “Quoniam autem hoc non facile accipere, neque est, sicut inter Indos ait Scylax esse reges tantum differentes a subiectis, manifestum quod propter multas causas necessarium omnes similiter communicare eo quod est secundum partem principari et subici”, ut scilicet nullus principetur toto tempore vite sue, sed illi qui aliquando principantur, aliquando subiciantur. Cuius rationem assignat dicens, “Quod enim equale idem similibus”. Ex quibus verbis ratio talis elicitur. Iniustum est ut aliquis semper principetur sibi equalibus et similibus; ergo, quando aliqui sunt similes, iniustum est ut aliqui eorum semper principentur et alii semper subiciantur. Quare concluditur quod, si inter fideles sint multi similes inter se in sapientia et virtute, iniustum est ut unus eorum semper toto tempore vite sue principetur et alii semper subiciantur. Quare, cum papa toto tempore vite sue debeat preesse fidelibus universis, iniustum est ut aliquis efficiatur papa si alii inveniuntur sibi similes in sapientia et virtute. Iniustum est ergo ut aliquis fiat papa nisi sapientia et virtute fideles superet universos.

Amplius, principatus papalis est perfeccior principatu regali, teste Gregorio Nazianzeno, qui, ut legitur dist. 10^a, c. *Suscipitis*, ait, scribens imperatoribus Constantinopolitanis: “Dedit et nobis potestatem, dedit principatum multo perfeccior principatibus vestris”. Nullus autem est dignus principatu regali nisi superet alios sapientia et virtute — immo omnibus bonis, ut Aristoteles videtur asserere, 8° *Ethicorum*, sicut allegatum est supra, c. 2° huius secundi. Quod etiam probatur ex hoc, quod regnum est secundum aristocraciam institutum, secundum Aristotelem, 5° *Politicorum*, c. 8°. In aristocracia autem principantur illi qui sunt ceteris meliores, secundum eundem, 4° *Politicorum*, c. 5°. Ergo et in regno nullus debet principari regaliter nisi ceteros antecellat. Unde et deus, quando primo regem populo suo pretulit, optimum tocius populi elegit, teste Samuele, qui de ipso, scilicet Saule, pro tempore illo, dixit, 1° Regum 10°: “Certe videtis quem elegit Dominus, quoniam non sit similis illi in omni populo”. Ergo multo forcius nullus est dignus principatu papali nisi omnes precellat sapientia et virtute. Ergo quando non invenitur aliquis cuius excellencia tanta sit indubitata et manifesta (cum excellencia principantium debeat esse indubitata et manifesta, secundum Aristotelem, ut dictum est prius in [principio huius capituli-

23 autem hoc] ante hec Ed 24 est] S: omitted W | inter] S: apud Ed, omitted MF | Indos] S: vides MF 25 necessarium] S: necessarii MF, intrari Ed | similiter] S: omitted W 27 qui] omitted Ed 28 subiciantur] subiciuntur Ed | idem] omnibus added Ed 41 regali] omitted Pz 54 principio huius capituli] Kilcullen (cf. 13.14): primo c. W

23 dicens] *Politics* VII.14, 1332b 23-27; ed. Susemihl, p. 302 28 dicens] *Politics* VII.14, 1332b 27; ed. Susemihl, p. 302-3 39 *Suscipitis*] D.10 c.6, col. 20 43 supra] 2.37 45 Aristotelem] *Politics* V.10, 1310b 32 46 eundem] *Politics* IV.7, 1293b 3-5 49 Regum] 1 Sam. 10:24

55 li)), tunc nullus est ad summum pontificem eligendus, sed assumendi sunt plures excellenciores aliis, qui aristocratie vel politice omnes alios regant.

Capitulum 14

Discipulus: Ex rationibus istis michi dedisti occasionem cogitandi quamplura tam pro conclusione ad quam inducuntur quam contra, necnon etiam circa totam materiam quam in principio huius secundi cepimus pertractare, an scilicet
 5 expediat congregationi fidelium uni prelato subesse. Ideo exquisitius quam proposuerim ipsam et que prius tacta sunt intendo discutere, et quantam virtutem rationes pro una parte et pro alia allegata obtineant investigare. In primis autem aliquas allegaciones inducas ad probandum quod quamvis in toto populo Christiano nullus esset qui omnes alios virtute et sapientia superaret, melius
 10 esset populum Christianum regi ab uno quam a pluribus, secundum quod tenet secundus modus ponendi qui recitatus est superius, 11° c. huius secundi.

Magister: Hoc videtur sic posse probari. Tale regimen maxime expedit toti congregationi fidelium quali deus tam in veteri testamento quam in novo voluit populum suum gubernari, cum ipse omnis regiminis virtuosus et utilis sit optimus
 15 et sapientissimus institutor. Sed deus tam in veteri quam in novo testamento voluit totum populum suum gubernari ab uno qui per totam vitam suam esset omnium gubernator, quamvis non esset omnes alios in sapientia et virtute precellens. Nec enim invenitur quod aliquis iudex vel rex in veteri testamento omnes alios excelleret sapientia et virtute. Beatus etiam Petrus non videtur
 20 fuisse sancior et sapiencior universis apostolis et aliis orthodoxis; beatus enim Iohannes apostolus in amore Christi, et per consequens in sanctitate et virtute, ipsum precessisse videtur; beato etiam Paulo sapientia videtur fuisse inferior. Ergo, non obstante quod non inveniatur aliquis Christianus qui excellat omnes alios sapientia et virtute, est aliquis ad summum pontificium eligendus qui
 25 Christianorum omnium sit prelatus.

Capitulum 15

Discipulus: Ut michi et aliis detur occasio inveniendi circa predicta clarius veritatem, ad omnia que pro assercionibus contrariis sunt adducta responsiones

14.3 circa] contra MF 8 toto] omni Ed 13 quali] Fr: quale Mz, quo Ed 15 institutor] instructor Ed 19 Beatus] Kilcullen: sanctus Ly, dictus W 20 et sapiencior] omitted Ed | beatus] Kilcullen: sanctus Ly, dictus W 22 beato] Kilcullen: dicto MF, sancto Ed | Paulo] in added MF 24 est] tamen added Ly

14.11 superius] Cap. 11 has not come down to us. For a reconstruction by the editor of Ly, see Endnote 2, p. 360 below; in which see line 8 ff for the second mode.

aliquas studeas recitare. Primo autem narra quomodo respondetur ad illa que
[supra c. 2° recitantur, que] contra secundum modum ponendi [qui] supra c. 11° 5
recitatur, et pro quo nunc ultimo allegasti, militare videntur. Ille enim modus
ponendi aliquam apparenciam habere michi videtur.

Magister: Ille modus ponendi est bipartitus. Dicitur enim uno modo quod si
nullus in populo Christiano invenitur excellencior omnibus aliis, et tamen
invenitur idoneus atque bonus aliquis, talis est eligendus in papam, sed si nullus 10
invenitur bonus et idoneus, nullus est ad tantum officium sublimandus. Aliter
dicitur quod, sive inveniatur idoneus sive non, aliquis est ad summum pontifi-
cium eligendus, quia melius est qualemcumque in caput habere quam capite
omnino carere.

Discipulus: Primo narra quomodo secundum primum istorum modorum respon- 15
detur.

Magister: Ad primam allegacionem que inducitur supra c. 2° huius secundi, que
in auctoritate Aristotelis fundari videtur, qui videtur asserere iniustum esse ut
aliquis principetur sibi similibus et equalibus, respondetur quod si in aliqua
communitate omnes essent boni et nullatenus pervertibiles per maliciam in actu 20
vel potencia, iniustum esset ut aliquis principaretur sibi similibus et equalibus in
sapientia et virtute, quia tunc nulla ratio appareret quare plus deberet unus
quam alius principari; sed quando in aliqua communitate sunt multi aut plures
perversi, vel qui perverti possunt, et cum maior pars et potencior voluntarie
sustinet principatum unius ut a tali voluntate averti non possit, tunc expedit ut 25
unus super omnes recipiat principatum, dummodo inveniatur talis qui sit dignus
principari deterioribus (eo quod aliter non esset bonus vel idoneus reputandus).
Si autem est aliqua pars tam potens quod possit sedicionem periculosam toti
communitati suscitare que compesci non posset, et principatum unius vellet
nullatenus sustinere, tunc non esset aliquis omnibus sibi similibus et aliis prefe- 30
rendus, sed esset talis principantis institutio ad tempus aliud differenda. Quem-
admodum enim interdum propter maliciam subditorum episcopus licite deserit
ipsos, eciam penitus renunciando regimini (Extra, *De renunciacione*, *Nisi cum*

15.4 illa...6 videntur] Kilcullen (cf. 15.17): illa contra que secundum modum ponendi supra cap. 11
[Fr 2] recitatur, et pro quo nunc ultimo allegasti militare videtur [militare videtur *omitted* Fr] MF;
illa que contra secundum modum ponendi supra cap. 11 [Ly 2] recitantur, et que pro eo quod ultimo
allegasti militare videntur Ed 8 enim] *omitted* Ed 9 nullus] *omitted* Ed | Christiano] non *added*
Ed | invenitur] inveniatur Ed; aliquis *added* Ed 11 invenitur] inveniatur Ed | officium] beneficium
Ed 19 principetur] principatur Pz 22 appareret] apparet Ed 25 possit] possint Ly 26 recipiat]
accipiat Ed 30 aliquis] *omitted* MF

15.17 primam] 2.9 18 auctoritate Aristotelis] 2.16 33 Nisi cum pridem] X 1.9.10, col. 107

35 *pridem*; 7^a, q. 1^a, *Hoc tunc servandum*), sic propter maliciam aliquorum quando-
 que licet institutionem principantis differre. Et ideo, quamvis regulariter expe-
 diat toti communitati fidelium ut aliquis unus qui omnibus aliis presit ad sum-
 mum sacerdocium eligatur, tamen, si esset tanta malicia alicuius partis Christia-
 norum que posset exponere totam Christianitatem periculo et nullo modo vellet
 40 uni summo sacerdoti obedire, non esset tunc aliquis ad tale officium eligendus,
 sed esset eius electio differenda. Sicut enim sepe permittuntur minora mala ut
 maiora vitentur (dist. 3^a, c. *Omnis*), sic nonnumquam omittuntur bona quedam,
 eciam magna, ut maxima pericula declinentur. Aristoteles igitur intelligit quod
 iniustum est quod aliquis aliquibus sibi similibus in virtute et equalibus princi-
 petur nisi ex aliqua utilitate vel necessitate expediat ordinare ut aliquis eciam
 45 sibi similibus et equalibus, et non solum inequalibus et dissimilibus, principetur.

Ad rationem vero Aristotelis, qua absolute et sine distincione vel modifica-
 cione probare videtur quod iniustum est quod aliquis sibi similibus et equalibus
 principetur quia equalibus secundum virtutem debetur equalis honor et dignitas,
 respondetur quod quando convenienter et utiliter fieri potest ut equalibus equalis
 50 honor et dignitas tribuatur, hoc faciendum est, in quo casu loquitur Aristoteles;
 tamen quando non est possibile aut non est utile vel est minus utile, presertim
 communi bono, quod equalis honor et dignitas equalibus conferatur, tunc absque
 omni iniusticia, immo iuste, electione vel sorte aut quovis alio licito modo
 aliquis quoad dignitatem et honores potest similibus et equalibus sibi preferri. Et
 55 si alii in hoc turbarentur et ad sedicionem faciendam provocarentur, efficerentur
 dissimiles et inequales secundum virtutem alteri cui prius equales et similes
 extiterant, tamquam ambiciosi et invidi, preferentes honorem proprium bono
 communi: cum magis periclitari vellent bonum commune, vel minime procurari,
 quam aliquem eis cum utilitate communi preferri.

60 Exemplum autem Aristotelis de habentibus equalem vel inequalem virtutem
 digestivam, et de habentibus equale vel inequale corpus (quia equalibus secun-
 dum virtutem digestivam vel corpus expedit habere equale alimentum vel
 vestitum, quod nocet inequalibus secundum virtutem digestivam et corpus), non
 concludit quod universaliter absque omni excepcione equalibus et similibus
 65 secundum virtutem debeat dari idem honor et dignitas: quia in ministrando

34 sic] Ly: sit W 38 et] quod MF 42 igitur] omitted Ed 47 et equalibus] omitted Ed
 49 quando] quamvis ei MF | potest] possit Mz 50 hoc...est] omitted MF 53 iuste] iusta Ed
 54 honores] honoribus MF | sibi] omitted Ed 57 extiterant] extiterunt MF 64 excepcione]
 accepcione Mz

34 *Hoc tunc servandum*] C.7 q.1 d.p.c.48, col. 586 41 *Omnis*] D.3 c.4, col. 5 46 *rationem*] 2.18

60 *Exemplum*] 2.17

alimentum et vestitum equalibus vel inequalibus secundum virtutem digestivam corporis, solummodo attenditur propria virtus et proprium corpus uniuscuiusque ipsorum, quid scilicet expediat vel noceat unicuique ipsorum divisim. In distribuendo autem honores et dignitates quandoque solum attenditur meritum et dignitas illorum quibus debent distribui, quia tunc iniustum est ut equalibus 70 inequalis honor seu dignitas tribuatur, et tunc locum habet exemplum Aristotelis; quandoque autem non solum attenditur meritum et dignitas honorandorum, sed etiam attenditur utilitas publica, que melius procuratur principaliter per unum quam per plures, et tunc, quia maior respectus habendus est ad bonum commune quam ad meritum et dignitatem honorandorum, iustum est ut equalibus 75 et similibus secundum virtutem non equalis honor et dignitas tribuatur.

Capitulum 16

Discipulus: Quia contra istum modum videntur specialiter militare ea que allegata sunt prius, c. 12° et 13° (ibi enim ostenditur quod nullus debet preferri cunctis fidelibus nisi precellat virtute et sapientia universos, cuius contrarium tenet predictus modus ponendi), ideo narra qualiter respondetur ad ipsa. 5

Magister: Ad illa que 12° c. inducuntur respondetur quod, regulariter, quando invenitur aliquis qui virtute et sapientia omnes alios superet et excellat, ille preferendus est in summum pontificem, et regulariter peccant qui scienter talem dimittunt et essent merito potestate eligendi privandi; et in hoc casu loquuntur auctoritates inducte. Quando autem non invenitur aliquis talis sed multi sunt 10 similes et equales secundum virtutem et sapientiam, tunc non est eligendus talis (cum nullus sit talis), nec tamen propter hoc debet differri electio quousque inveniatur talis, sed sufficit tunc unus equalium vel similium in sapientia et virtute, habendo respectum ad aliquid aliud quod aliquo modo suffragetur eidem, ut eligatur. 15

Discipulus: Quamvis istam responsionem, ut puto, intelligam, tamen qualiter ista opinio auctoritates supra 12° c. allegatas, que fortiter contra ipsam militare videntur, exponit ignoro. Ideo breviter discurre per ipsas et dic quem intellectum habet de ipsis.

67 corporis] corpus MF | corpus] *omitted* Ed 71 locum] bonum Ed | habet] est Ly 76 dignitas] virtus Ed 16.2 militare] allegare Pz, allegari Ly 9 essent] quasi *added* Ed 11 et sapientiam] *omitted* Ed 15 ut] *omitted* MF 17 12] Ly: 8 W | fortiter] forte Ed 18 exponit] exponitur Mz 19 habet] habent Ed

16.17 supra...allegatas] Cap. 12 has not come down to us. For a reconstruction by the editor of Ly, see Endnote 2, p. 360 below;

20 **Magister:** Ad illam auctoritatem que dicit quod talis debet eligi respectu cuius
 ceteri grex dicantur, respondetur quod potest habere duplicem intellectum
 verum. Unus est quod quando aliquis eligitur, talis elegi debet respectu cuius
 ceteri, boni et mali, dici possint merito grex. Alius est quod, quia in ecclesia
 25 semper inveniuntur mali, semper debet eligi talis respectu cuius ceteri, id est
 mali, grex dicantur; non tamen est semper possibile ut eligatur talis respectu
 cuius eminentes in sapientia et virtute possint dici grex.

Ad aliam que ponitur 1^a, q. 1^a, c. *Vilissimus*, respondetur quod prelati
 vilissimus, id est valde vilis, est putandus nisi precellat malos et indignos tanto
 honore, scientia et sanctitate, sed non est vilissimus reputandus quamvis non
 30 precellat scientia et sanctitate eminentes secundum sapientiam et virtutem.

Ad terciam, que est Ieronimi, respondetur quod quando est aliquis prestan-
 cior, sancior, et cetera, ille ad sacerdotium eligendus est; quando autem non est
 talis, sufficit eligere prestanciolem, sanciolem, doctorem et in omni virtute
 eminentiorem omnibus malis et stultis in populo.

35 Ad auctoritatem Leonis pape consimiliter dicitur quod quando est aliquis
 optimus, ipse est eligendus, quando non est aliquis optimus, eligendus est bonus.

Ad auctoritatem Ambrosii dicitur quod presbyteri et diacones cunctum
 populum vitam ducentem in omnibus secularem debent conversatione et sermo-
 40 ne preire, sed non oportet quod preeant illos ex populo qui ducunt vitam singu-
 lariter sanctam.

Ad alias auctoritates per modum consimilem respondetur.

Discipulus: Puto me non ignorare qualiter ista opinio intelligat omnes sacros
 canones qui in hoc contra ipsam militare videntur. Sed dic an teneat electionem
 debere cassari si non eligitur optimus, quando optimus et excellencior omnibus
 45 invenitur.

20 auctoritatem] rationem Ly 22 eligitur...debet] omitted MF 23 grex] eligatur ille added MF
 24 semper²] omitted Ed 25 semper] omitted Ed 27 respondetur...28 vilissimus] omitted Ed
 29 non²] omitted Pz 31 quando] omitted MF 33 doctorem] doctorem MF 39 preire]
 conceditur added Ly 41 Ad...respondetur] omitted Ly 44 eligitur] eligatur Ed

20 illam] Cf. D.25 d.p.c.3, § 2, col. 92; cf. OQ 3.6, p. 108 27 aliam] C.1 q.1 c. 45, Vilissimus, col.
 376 29 non¹...30 virtutem] Cf. gloss to C.1 q.1 c.45, s.v. nisi precellat, col. 518 31 terciam] Cf.
 C.8 q.1 c.15, col. 594. See gloss,
 s.v. qui prestancior, col. 855. See also gloss to D. 23 c. 1, s.v. gremio, col. 105 35 auctoritatem
 Leonis] Cf. D.63
 c.36, col. 247 37 auctoritatem Ambrosii] Not found. But see Jerome, C.8 q.1 c.21, col. 597

Magister: Tenet quod quia propter scandala, turbaciones, dissensiones, sediciones eciam, sepe tollerantur minora mala ut maiora vitentur, ita potest eleccio boni, non optimi, quando invenitur optimus, licite non cassari, et sepe periculosissime cassaretur.

Discipulus: Numquid, non obstante quod talis eleccio cassari non debeat, tenetur electus bonus non consentire eleccioni de se facte, vel cedere si iam consenserit, quando aliquis optimus est dimissus? 50

Magister: Respondetur quod talis, quando alius optimus invenitur, si absque periculo vel turbacione notabili valeat non consentire, vel cedere si consenserit, de necessitate salutis tenetur non consentire vel cedere, maxime si cum bono exemplo et edificacione tocus communitatis fidelium hoc facere possit. Aliter enim dampnabiliter bonum vel honorem proprium bono communi preferret. 55

Capitulum 17

Discipulus: Dic nunc qualiter respondetur ad illa que supra 13° c. sunt adducta.

Magister: Omnia illa fundantur in hoc, ut videtur, quod nullus est dignus principatu regali nisi superet omnes alios sapiencia et virtute, secundum quod Aristoteles in politicis et eciam in ethicis sentire videtur, ut nullus debeat esse rex nisi sit optimus, et melior secundum sapienciam et virtutem omnibus sibi subiectis. Ad quod dicitur quod hoc non est, secundum Aristotelem, universaliter absque omni excepcione verum. Ad cuius evidenciam dicitur esse sciendum quod principatum regalem pluribus modis contingit adipisci, de quibus ad presens sufficit enumerare duos, quorum unus est quando aliquis a subditis voluntarie sublimatur in regem, alius quando quis voluntarie de principatu despotico quem iuste adeptus fuit ad principatum regalem se transfert. Si primo modo debeat quis ad principatum regalem regulariter assumi, assumendus est optimus secundum sapienciam et virtutem, si invenitur talis et nullum iustum impedimentum impedit promocionem eius, et si tale genus invenitur quod tali modo excedat omnes alios, iustum est regulariter ut tale genus regnet. Et sic intelligit Aristoteles, 3° *Politicorum*, c. 16°, cum dicit: “Cum igitur sit genus totum vel aliorum unum acciderit esse differentem secundum virtutem tantum ut excedat que illius eam que aliorum omnium, tunc iustum est genus hoc esse regale et dominans omnium et regem unum hunc, sicut et dictum est prius”. Si autem non invenitur, 20

46 dissensiones] *omitted* Ed 52 dimissus] divisus Pz 54 consenserit] consensit MF 17.7 hoc] *omitted* Ed 15 invenitur] inveniatur Ed 17 vel aliorum] S: et alios W 18 differentem] S: differentur Mz, differenter W 19 eam] ea Ed 20 et²] enim S

17.17 dicit] *Politics* III.17, 1288a 15-20; ed. Susemihl, p. 235

inveniuntur tamen multi boni, aliquis eorum assumendus est, cuius principatum alii ei similes et equales in sapientia et virtute propter commune bonum patienter et libenter ferre tenentur. Qualiter autem assumi debeat postea, si volueris, poteris inquirere.

- 25 Si autem secundo modo pervenerit quis ad principatum regalem (puta quia primo obtinuit dominium regionis totius et omnium habitantium in ea, sive per occupationem sive per emptionem sive per donationem sive per iustum bellum sive quoque alio modo iusto, et postea, renuens principatum despoticum, contentus est solo principatu regali, ut scilicet principaliter velit principari eis
30 propter bonum et conferens subditorum, non propter bonum proprium, qualiter principatur despotes), poterit iuste potiri principatu regali quamvis non sit optimus, quia ex hoc quod partem iuris sui dimittit et partem retinet non est iniustus censendus, licet non sit optimus.

- Ad Aristotelem autem qui innuit 7° *Politicorum*, c. 13°, quod non est iustum
35 aliquos semper principari nisi tantum differant a subditis quantum dii et heroes differunt ab hominibus, respondetur multis modis: uno modo quod hoc est verum si attendatur solummodo meritum et dignitas principantis, non autem si attendatur utilitas boni communis. Aliter dicitur quod hoc est verum de iusto naturali in particulari (puta quod non est iustum naturale ut isti principentur
40 omnibus aliis nisi tali modo differant ab omnibus illis quibus principantur; per quem modum iustum est ut ille vir principetur uxori sue vel uxoribus, et pater filiis, et iste dominus servis qui naturaliter sunt servi, secundum Aristotelem 1° *Politicorum*), sed non est verum de iusto positivo. Nam cum sepe sit iustum et naturale ut aliquis dominetur multis sibi similibus et equalibus in communitate
45 perfecta (quia <si> sunt tot similes et equales secundum virtutem quod non possunt utiliter omnes simul principari, et tamen talis communitas sine principante non potest consistere, secundum Aristotelem), et tamen non est iustum naturale ut magis principentur isti quam illi, necesse est quod per iustum positivum determinetur quod isti principentur, vel simpliciter secundum totam vitam
50 suam vel ad tempus. Et sic, non obstante quod non sit iustum naturale ut iste principetur secundum totam vitam suam sibi similibus et equalibus, qualiter intelligit Aristoteles, tamen potest ex causa fieri iustum positivum, quod Aristoteles negare non intendit.

22 ei] eis MF 31 poterit] Ly: poteris W 32 optimus] hominum added Ly 38 attendatur] attenditur Ed 40 omnibus²] omitted MF 42 servis] suis added Mz 43 cum] omitted Ly 45 quia] Kilcullen: quia si W 47 tamen] quia Ed 48 isti] omitted Pz | illi] quare added MF 50 sic] Kilcullen: sicut W

34 Aristotelem] above, 13.7

Discipulus: Quomodo potest esse iustum naturale quod aliquis principetur sibi similibus, et tamen non est iustum naturale quod ille principetur sibi similibus, nec est iustum naturale quod ille principetur sibi similibus, et sic de singulis? 55

Magister: Respondetur quod ista interrogacio tua procedit ex ignorancia primitivorum, scilicet logicalium, que nullus desudans cuique sciencie ignorare deberet; aliter enim procedet sophistice quando putabit se demonstrative procedere. Dicitur ergo quod, sicut sepe tam universalis quam particularis est necessaria et tamen quolibet singularis est contingens, ita possibile est quod particularis sit secundum iusticiam naturalem et tamen nulla singularis. Quare possibile est quod aliquem debere principari sibi similibus sit iustum naturale, et tamen non est iustum naturale istum principari debere sibi similibus, nec est iustum illum debere principari sibi similibus, et sic de singulis. Et sicut possibile est quod propositio cathgorica de disiuncto extremo in qua subiciuntur termini discreti contenti sub aliquo termino communi sit necessaria, et tamen quod disiunctiva correspondens cum modo necessitatis sit falsa, et ideo nulla singularium illarum sit necessaria, ita potest contingere quod talis sit vera, “Istum vel illum” (et sic de singulis) “principari sibi similibus est iustum naturale”, si fit cathgorica de disiuncto subiecto, et tamen quod disiunctiva sit falsa, et per consequens quolibet singularis est falsa. Ut igitur (secundum istos) absque omni deceptioe in talibus procedatur, diligentissime est cognoscenda differentia inter propositionem disiunctivam et de disiuncto extremo, et inter propositionem de eisdem terminis acceptam in sensu compositionis et in sensu divisionis (secundum quosdam), vel inter diversos sensus talium propositionum secundum amphibologiam (secundum nonnullos): quia sepe propter ignoranciam diversitatis inter tales propositiones et sensus, intellectus auctorum in pluribus ignoratur, dum putantur unum habuisse sensum et quandoque alium — immo quandoque contrarium — habuerunt, et variis modis sophismata fiunt in talibus (quamvis ignoranter a multis) dum unus sensus vel propositio equipollens sophistice infertur ex alio aut econverso, vel ex propositione in uno sensu accepta, vel ex uno sensu, inferuntur illa que non ex ipso sed ex alio sensu sequuntur, vel 60 65 70 75 80

55 sibi] *omitted* Ed 56 nec...similibus] *omitted* Ed 60 quod sicut] *omitted* Pz | sepe] *omitted* Ed 61 et] Fr: ut Mz, cuius Ed | tamen] cum Mz 62 singularis] erit secundum iusticiam naturalem *added* Ed 64 nec...65 similibus] *omitted* Ed 66 termini] termino Ed | discreti contenti] discreto contento Ly 70 fit] Mz: sit W 78 sensus] et *added* MF 79 putantur] putatur MF | et] *omitted* MF | quandoque¹ habent Ly 81 ignoranter] ignorantur Ly | equipollens] equivalens Ed 82 vel¹] *omitted* Ed

60 quod...61 contingens] Cf. Ockham, SL, II, 9.30-8 (p. 274), and III-3, 34.30-42 (pp. 717-8)

73 inter...74 extremo] Cf. SL, II, 37.11-18 (p. 355), and III-4, 5.136-143 (pp. 768-9) 76 amphibologiam] Cf. SL, III.4, 5.76-93 (pp. 766-7), 174-99 (p. 770), and 8.36-43 (pp. 787-8)

econverso unus sensus sophistice concluditur ex illis ex quibus alius sensus vero
 85 argumento potest inferri; pluribus eciam aliis modis fiunt sophismata in talibus
 propter ignoranciam distincionis huius sensus earumdem propositionum secun-
 dum vocem.

Discipulus: Recitasti duos modos respondendi ad Aristotelem. Nunc recita
 alium, si occurrerit.

90 **Magister:** Aliter dicitur quod non est iustum aliquos (vel aliquem) semper
 principari, nisi tantum differant (vel differat) a subiectis quantum differunt dii et
 heroes ab hominibus, si probabiliter timetur quod equales, si non equaliter
 honorentur, periculosas dissensiones et sediciones procurabunt.

Discipulus: Secundum ista discurre per auctoritates que allegatae sunt supra, c.
 95 13°.

Magister: Primam auctoritatem Aristotelis concedit ista opinio sicut sonat. Ad
 secundam dicitur quod quando sunt plures equales in aliqua communitate
 perfecta, vult Aristoteles quod expedit omnes participare principatu “secundum
 partem” (id est, quandoque principari, quandoque subici), quando probabiliter
 100 timetur quod aliter periculose sediciones orientur nisi quilibet qui est eque
 dignus aliquando principetur. Si autem de huiusmodi sedicione minime formida-
 tur, expedit, si aliquis invenitur idoneus, ut unus tamquam rex omnibus princi-
 petur, eciam secundum totam vitam suam, nisi presumatur quod velit principa-
 tum regalem in tyrannidem convertere vel timeatur de aliquo alio malo quod
 105 posset propter aliquam maliciam accidere.

Ad aliam autem per Aristotelem, “Quod enim equale idem similibus”,
 responsum est prius.

Ad aliam, cum accipitur ab Aristotele quod nullus est dignus principari
 regaliter nisi superet omnes alios omnibus bonis, respondetur quod hoc verum
 110 est si solummodo attendantur meritum et dignitas persone illius qui debet esse
 rex, non habendo respectum ad bonum commune.

Ad aliam, cum accipitur quod regnum est secundum aristocraciam institu-
 tum, in qua solummodo principantur qui sunt ceteris meliores, respondetur quod
 si in aliqua communitate volente aristocratrice regi inveniuntur aliqui pauci

98 principatu] principatum Ly 99 quando] quandoque MF 104 timeatur] timetur Ed
 109 regaliter] Pz: regulariter W

96 Primam] 13.12 97 secundam] 13.23 106 aliam] 13.28 107 prius] 15.17 108 aliam] 13.42
 and 2.38 112 aliam] 13.44

ceteris meliores, iustum est quod illi (nisi aliquid aliud impediatur) ceteris principi- 115
pentur. Si autem non inveniuntur aliqui pauci qui sunt ceteris meliores, sed sunt
multi in sapientia et virtute equales, et tot quod non esset expediens omnes
principari, tunc non potest fieri ut principantes aristocratice sint ceteris meliores,
et tamen principatus aristocraticus est toti communitati expediens, si principa- 120
tum regalem noluerit sustinere; et utilius tunc erit aliquos paucos de equalibus
ad principandum omnibus assumere quam principatum politicum, oligarchicum
vel democraticum instituere.

Ad illud quod dicitur deum elegisse optimum de toto populo in primum
regem Israel, scilicet Saulem, respondetur quod Saul non erat melior secundum 125
sapientiam et virtutem omnibus aliis; Samuel enim erat multo melior illo, et
forte quamplures alii ipsum virtute et sapientia excesserunt. Propter tamen
staturam proceram ipsius dicebatur quod non erat ei similis in omni populo, quia
(ut habetur ibidem) “alcior fuit omni populo ab humero et sursum”. Ex isto
colligunt multi quod non est necesse universaliter absque omni excepcone
semper eligere meliorem in regem, quia Samuel non fuit electus in regem et 130
tamen fuit multo melior Saule.

Discipulus: Dic breviter, applicando predicta ad papam, quomodo respondetur
ad prescripta inquantum probare videntur quod nullus tamquam papa preesse
debet cunctis fidelibus nisi omnes superet sapientia et virtute.

Magister: Dicitur quod si inveniretur aliquis catholicus cuius excellencia talis 135
esset nota, ille (nisi aliquid singulare specialiter impediret) deberet preesse toti
communitati fidelium, ita quod si aliquis alius eligeretur (vel etiam ante presi-
dens extitisset) minus perfectus, amore communis boni ei de necessitate salutis
cedere teneretur, nisi cessionem huiusmodi aliqua specialis ratio impediret. Si
autem non inveniretur aliquis qui taliter excederet, de equalibus esset aliquis 140
assumendus, quia quamvis non sit iustum naturale vel divinum ut iste assuma-
tur, tamen iustum naturale est ut aliquis assumatur. Et ideo, quia non omnes
equales debent presse, expedit ut si non possit rationabiliter aliter quam per
sortem, quod per sortem aliquis de equalibus preferatur, quemadmodum aposto-
li, propter omnimodam equalitatem quam perpenderunt inter Mathiam et Ioseph 145
qui vocabatur Barsabas, sortes eisdem dederunt et eum super quem sors cecidit
ad apostolatus officium assumpserunt. Si autem aliqui discernuntur in aliquibus

125 erat] fuit MF 126 quamplures] complures Ly 128 fuit] in added Ed | omni] universo S
136 preesse] preferri Ed 138 minus perfectus] unus vel alius MF 143 per] omitted MF
146 sortes] sortem Ed

123 illud] 13.50 128 ibidem] 1 Sam. 10:23 144 apostoli] Acts 1:23-6

inequales, quamvis non in sapiencia et virtute, tunc ad inequalia potest respectus
 haberi, pro temporis qualitate: quia in uno tempore posset haberi iuste respectus
 150 ad unum et in alio tempore ad contrarium; uno enim tempore posset iuste haberi
 respectus ad amicorum potenciam et alio tempore ad carenciam amicorum; et
 sic de aliis a sapiencia et virtute putant quidam consimiliter esse dicendum.

Capitulum 18

Discipulus: Audiui quomodo respondetur ad illa quibus videbatur probatum
 quod nullus deberet fieri summus pontifex et caput cunctorum fidelium nisi
 excelleret omnes alios sapiencia et virtute. Nunc narra quomodo respondetur ad
 5 illa quibus supra c. 2° huius secundi ostenditur, quod non expedit communitati
 fidelium subici uni capiti et prelato, quia expedit sibi quod regatur a pluribus.
 Ante omnia autem peto ut dicas propter quam utilitatem, secundum istos, magis
 expedit communitati fidelium regi ab uno quam a pluribus.

Magister: Huius dicunt esse utilitates plures, quarum una est quod facilius
 10 habetur accessus ad unum quam ad plures propter hoc, quod plures non semper
 reperiuntur in eodem loco; non modicum autem expedit subiectis pro diversis
 necessitatibus facilem posse habere accessum ad principantem, propter quod
 principes tam seculares quam ecclesiastici sunt reprehensibiles reputandi qui
 inaccessibiles exhibent se subiectis. Alia utilitas est quia unus principans facilius
 15 potest regulariter (quando occurrit necessitas) facere iudicium et iusticiam et
 pericula vitare quam plures. Si enim unus est principans, quandocumque oportet
 facere iudicium et iusticiam et periculum aliquod vitare, non est necesse quod
 alium preloletur. Si autem essent plures principantes, quamvis necesse esset
 20 celeriter talia expedire nec sine periculo differri valerent, oportet unum alium
 vel alios expectare. Tercia utilitas est quod facilius potest corrigi unus, si exor-
 bitaverit, quam plures, quia plures haberent plures defensores quam unus. Quar-
 ta est quod, cum sine consilio multorum nulla possit bene regi magna communi-
 tas (iuxta illud Salomonis, Proverbiorum 24°, “Erit salus ubi multa consilia”;
 unde et in laudem dicitur Romanorum, 1° Maccabeorum 8°, quod “quotidie
 25 consulebant trecentos viginti consilium agentes semper de multitudinem, ut que
 digna sunt gerant”), melius regetur eorundem communitas si unus aliis princepe-
 tur, qui de tempore et loco consilii et omnibus aliis (puta de consiliariis admit-
 tendis vel repellendis, et consimilibus), valeat ordinare, quam si principarentur

152 virtute] Ly: nec added W 18.5 quibus] que MF 7 autem] Kilcullen: enim W 9 dicunt] Ly:
 debent W | est] omitted Mz 10 quod] omitted Pz 12 accessum] excessum MF; changed to
 accessum Fr 19 valerent] valeret Ly 27 de¹] omitted Pz | aliis] omitted Ed

plures quorum unus alium, eciam si machinaretur in malum rei publice, non posset faciliter excludere a consilio et ceteris quibusque agendis. Quinta est quia plura negocia et pluribus modis et cum minori labore potest expedire unus quam plures, quia pluribus modis potest accidere impedimentum ne plures simul de eisdem negociis diffiniant.

Propter has et alias utilitates plures, dicunt isti quod magis expedit communitati fidelium regi ab uno optimo viro quam a pluribus optimis viris, et similiter magis expedit sibi regi ab uno bono et sapiente qui de consilio velit agere sapientum <qui aliter non est bonus> quam a pluribus bonis et sapientibus. Hinc, ubi prius, dicitur in laudem Romanorum, “Commitunt uni homini magistratum suum per singulos annos dominari universe terre sue, et omnes obediunt uni”, et tamen, ut allegatum est, trecenti viginti erant consilarii quotidie consulentes. Hinc Abimelech, ut habetur Iudicum 9°, astute suasit per fratres matris sue viris Sichen ut reciperent eum in dominum, pretendens id quod fuit eis utilius si ipse fuisset bonus, dicens: “Loquimini ad omnes viros Sichei: Quid vobis est melius, ut dominantur vestri septuaginta viri omnes filii Ierobaal, an ut dominetur vobis unus vir?”

Capitulum 19

Discipulus: Audiui utilitates aliquas propter quas isti dicunt quod magis expedit communitati fidelium regi ab uno fidei quam a pluribus. Nunc narra quomodo respondetur ad allegaciones que contrarium probare videntur que supra c. 2° huius secundi sunt inducte.

Magister: Ad primam illarum, cum adducitur quod per illum (vel illos) maxime expedit regi totam congregacionem fidelium cuius (vel quorum) iudicium est cercius et melius in iudicando et discernendo que sunt procuranda tamquam utilia et que tamquam inutilia et nociva sunt penitus repellenda, respondetur quod hoc non est universaliter verum, licet sit verum in casu. Constat enim quod iudicium concilii generalis, in quo convenire debent meliores et sapientiores de omnibus provinciis et regionibus Christianorum, est cercius et melius quam iudicium unius, vel paucorum qui in aliquo uno loco valent continue commode commorari, et tamen non expedit semper esse concilium generale pro communitate fidelium gubernanda; quamvis in casu eciam pro quibusdam

29 publice] vel added MF 35 viris] omitted MF 36 bono] omitted Ed 37 sapientum] Scott: sapientum qui aliter non est bonus W 38 in] ad Ly 41 consulentes] consiliantes Ed 42 reciperent] acciperent Ed 19.4 2] Ly: 1 W 6 primam] terciam Ly 8 et] vel Ed 15 in casu] omitted Ed | pro quibusdam] per quod MF

41 Iudicum] 9:1-2 19.6 primam] 2.68

negociis specialibus que per unum vel paucos non possunt congrue expediri sit expediens concilium generale convocari et ipsius sequi sententiam; pro negociis autem que per unum vel pauciores possunt utiliter expediri non expedit congregari concilium generale. Et ita regulariter magis expedit communitatem fidelium
 20 regi ab uno vel paucis quam a concilio generali. Sic etiam regulariter expedit magis communitati fidelium regi ab uno optimo vel bono utente consilio sufficienter bono quam a pluribus simul principantibus, quia melius est ut plures, absque quorum consilio non bene regeretur communitas fidelium, sint tantummodo consiliarii unius optimi aut boni, qui possit eos quando erit expediens
 25 invitare et omnes aut quosdam vocare et diversis diversa committere, quam quod huiusmodi omnes sint principantes sive rectores. Quia necesse esset sepe omnes convenire pro negociis que possent expediri per paucos. Alie etiam difficultates et incommoditates plures acciderent, que vitantur si unus optimus aut bonus, habens consiliarios sufficientes et eque bonos sicut essent plures
 30 principantes, regit. Principatus enim neque sapienciam neque bonitatem largitur.

Ad Aristotelem autem, qui probare videtur in politicis quod magis expedit communitatem regi a pluribus optimis quam ab uno quia turba melius iudicat quam quisque unus, respondetur quod plures melius et cercius sepe iudicant quam unus et turba melius quam unus, et ideo tunc requiritur disceptatio,
 35 consiliacio et iudicium plurium: non tamen tamquam principantium necessario, sed sepe sufficit ut adsint tamquam consiliarii solummodo. Ita enim disceptat, consiliatur et iudicat, discernendo inter bonum et malum, iustum et iniustum, ille qui solummodo est consiliarius habens intencionem bonam, sicut si esset principans. Sepe etiam pro agendis sufficit deliberacio et iudicium unius solius.
 40 Et ideo magis expedit toti communitati fidelium quod principetur unus supremus principans, qui negocia pro quibus ipse solus sufficit expediat per seipsum et alia pro quibus pericia ipsius solius non sufficit expediat de consilio aliorum, quam quod principentur tales plures, quos pro omnibus negociis, parvis et magnis, facilibus et difficilibus, oporteat convenire.

45 Ad aliam auctoritatem Aristotelis, que videtur asserere quod multi multis oculis et multis auribus plura percipiunt et melius quam unus duobus oculis et duabus auribus, et similiter multi plura possunt operari multis manibus et multis pedibus quam unus duabus manibus et duobus pedibus, et ita magis expedit

20 regulariter] Mz: *omitted* W 21 magis] Ly: *omitted* W | uno] sufficienter *added* Ed | sufficienter bono] *omitted* Ed 25 invitare] mutare Mz, mutari Fr 26 esset] erit MF 34 tunc] bene Ed 38 sicut] primo *added* MF 39 principans] et participans *added* Ly 43 plures] Ly: primo W | quos] *omitted* MF 45 que] *omitted* Pz

31 Aristotelem] 2.80 45 aliam] 2.85

regimen plurium quam unius, respondetur quod si unus bonus et sapiens regat
 communitatem fidelium, non solum utitur duobus oculis et duabus auribus ac
 etiam duabus manibus et duobus pedibus, sed interdum utitur multis huiusmodi
 organis. Et magis expedit quod interdum utatur solummodo duobus oculis et
 duabus manibus quam multis; interdum vero magis expedit quod utatur multis
 quam solum duobus. Et ideo magis expedit communitati fidelium quod regatur
 ab uno, qui aliquando, prout expedit, utatur sua sufficiencia propria, aliquando
 aliena, quam a pluribus qui absque necessitate ad omnia expedienda conveniant.

Ad illud quod ibidem accipitur, Actuum 15°, quod “convenerunt apostoli et
 seniores videre de verbo hoc”, quasi semper magis expediat negocia terminari et
 diffiniri per plures quam per unum, respondetur quod aliquando magis expedit
 negocia terminari per plures quam per unum, et aliquando magis expedit quod
 tractentur per unum, et ideo expedit communitati fidelium ut regatur ab uno
 optimo, vel saltem bono, qui solus aliqua negocia et questiones tractet et diffi-
 niat, aliqua vero tractet cum aliis, pluribus vel paucioribus, secundum quod erit
 expediens, et diffiniat. Et ideo in casu de quo fit mencio Actuum 15° erat expe-
 diens ut de verbo illo non unus solus sed plures conquirent, et convenerunt
 apostoli et seniores, non quidem omnes principantes communitati fidelium, sed
 tamquam necessarij et utiles uni principanti et capiti omnium pro favore vel
 consilio prestando. Quandoque enim vocantur aliqui ad aliquos tractatus in
 quibus sufficit sapiencia unius magis pro favore prestando contra resistentes vel
 inobedientes quam pro consilio requirendo.

Ad Innocencium vero papam, cum dicit quod facilius invenitur quod a
 pluribus senioribus queritur, respondetur quod hoc de multis dubiis continet
 veritatem; quando tamen ad alicuius invencionem sufficit unus solus qui tunc
 non indiget favore vel auxilio aut consilio plurium, melius est quod queratur et
 inveniatur ab uno quam a pluribus.

Ad aliam vero allegacionem, que fundatur in hoc, quod plures sunt minus
 pervertibiles et corruptibiles a maliciis et concupiscenciis et passionibus pravis
 quam unus, et per consequens magis expedit communitati fidelium a pluribus
 regi quam ab uno, quia magis expedit sibi regi ab illo (vel illis) cuius (vel quo-
 rum) voluntas est minus pervertibilis et corruptibilis a passionibus pravis,
 respondetur quod aliquo modo voluntas unius est minus pervertibilis et corrupti-

51 multis] modis added Ly 54 expedit] toti added Ed 59 respondetur...60 unum] omitted MF
 65 de...illo] omitted MF | conquirent] exquirent Ed | et] omitted MF 68 prestando] omitted Ed

57 illud] 2.92 | Actuum] 15:6 71 Innocencium] 2.97 76 aliam] 2.103

bilis a passionibus pravis et affectionibus quam voluntas plurium. Ad cuius evidenciam dicitur esse sciendum quod voluntatem plurium vel multitudinis esse pervertibilem dupliciter potest intelligi, vel quod sit pervertibilis secundum
 85 se totam (accipiendo totam syncategoreumatice) vel secundum partem. Primo modo voluntas plurium est minus pervertibilis quam voluntas unius. Secundo modo voluntas plurium est magis pervertibilis quam voluntas unius determinati, puta voluntas istius vel illius; cicius enim et facilius perverti potest et corrumpi aliqua multitudo secundum partem quam unus solus, quia ad corruptionem
 90 cuiuslibet de illa multitudine corrumpitur illo modo et pervertitur ipsa multitudo, quia quamvis non pervertantur singuli, tamen in multitudine ipsa aliqua perversio reperitur. Ad bonitatem et idoneitatem principantis requiritur quod nec eciam secundum partem sit perversus, et ideo magis expedit communitati fidelium regi ab illo qui eciam secundum partem est minus pervertibilis. Talis autem est unus
 95 et non plures, et ideo magis expedit communitatem fidelium regi ab uno quam a pluribus.

Ad auctoritatem autem Aristotelis que accipitur ex 3° *Politicorum* c. 8°, respondetur quod in casu, quando pauci non sufficiunt ad perfecte videndum quid est agendum et quid omittendum (quamvis aliquo modo hoc perpendant
 100 imperfecte), tunc expedit multitudinem convenire: non quidem ad principandum, sed ad deliberandum et inveniendum quid est toti communitati expediens et ad consulendum quid facere principans teneatur. Quod si principans nollet sequi eorum consilium et immineret periculum notabile, haberent corrigere ipsum. Ideo autem in tali casu expedit multitudinem
 105 convenire modo predicto, quia omnes simul sunt aliquid melius quam pauci, et tam circa mores quam circa intellectum possunt plura videre. Quando autem pauci sufficiunt ad videndum perfecte quid est agendum et quid omittendum, non expedit multitudinem convenire ad tractandum, sed melius est quod convenient pauci, sufficientes tamen. Et ideo quando unus sufficit, non oportet
 110 convenire multos; et si unus non sufficit ad inveniendum quid necesse est fieri, expedit ut quot sufficiant, multos vel paucos, valeat convocare et procedere de consilio eorundem, ita ut non principentur cum ipso.

Per predicta patet quomodo respondetur ad auctoritatem Aristotelis cum innuit quod plures sunt magis impervertibiles quam unus. Quia dicunt quod uno
 115 modo sunt magis impervertibiles, et alio modo sunt magis pervertibiles: non

82 voluntas] omitted Ed 92 reperitur] et quia added Ed 93 et] omitted Ly 95 expedit] omitted Mz 99 hoc] omitted Ed 103 immineret] immineat Ed 114 innuit] innuitur Ed

85 totam syncategoreumatice] cf. SL, II, 6.20-25 (p. 268) 97 auctoritatem] 2.121

113 auctoritatem] 2.130

quidem ut omnes simul pervertantur facilius quam aliquis unus determinatus, sed quia facilius invenitur perversitas inter eos quam in uno determinato, quia quocumque eorum perverso reperitur inter omnes perversitas, quamvis non oporteat quod in aliquo uno determinato reperiatur perversitas. Ad bonitatem autem et idoneitatem principantis requiritur quod nulla in ipso sit perversitas. Et 120 ideo, quandoque reperitur perversitas in aliqua multitudine, etiam in uno solo illius multitudinis, eo ipso illa multitudo non est idonea ad principandum, iuxta Apostolum, ad Galatas 5°, “Modicum fermentum totam massam corrumpit”. Quare magis expedit communitati fidelium ut regatur ab uno quam a pluribus simul principantibus et vicem unius gerentibus, quia non ita faciliter reperitur 125 perversitas in uno sicut in quacumque multitudine, quantumcumque parva, cuius ille unus sit pars et alius cum eo, qui ita perverti potest sicut ipse.

Discipulus: Secundum ista numquam essent vocandi plures, nec etiam multitudo, ad consilium, cuius oppositum non solum Aristoteles et alii, sed etiam ista opinio tenet. Quia facilius invenitur perversitas in multitudine et inter quosque 130 plures quam in uno solo; perversitas autem summe fugienda est.

Magister: Respondetur quod quandoque unus sufficit, ita quod nec consilio nec favore indiget aliorum, non sunt vocandi plures, quia frustra fit per plures quod eque bene fieri potest per unum. Sed quando unus non sufficit ad perfecte videndum vel agendum id quod agendum est, tunc expedit vocare plures, vel pro 135 consilio vel pro auxilio vel pro favore, quia sicut inter plures et in multitudine potest inveniri perversitas, ita inter plures et in multitudine maior sciencia et prudencia et bonitas reperitur. Et ideo quando unus non sufficit, convenire debent plures — quamvis hoc possit esse indifferens ad bonum et ad malum: plures enim convenientes interdum bene et interdum male procedunt, et ideo, 140 quando propter bonitatem eorum qui convenire habent probabiliter creditur quod recte consulunt et facient, agendum est ut convenient, si unus non sufficit; quando autem probabiliter invenitur quod a rectis itineribus deviabunt, impediendi sunt ne convenient, quia melius est nichil agere quam malum facere. Unde si probabiliter creditur quando aliqui ad generale concilium convocantur 145 quod non rite concilium celebrabunt, impediendi sunt ne convenient; si autem probabiliter creditur quod rite concilium celebrabunt, agendum est ut conve-

123 fermentum] fermenti Ed 126 quantumcumque parva] omitted Ed 127 unus] unius Ed 128 ista] sequitur quod similiter added Ly 130 tenet] patet consequencia added Ly 138 non] omitted MF, added Frb 142 consulunt] consulant Ly | facient] faciant Ed 147 est] omitted Pz

123 ad Galatas] 5:9

niant, nisi credatur quod minus utilitatis faciant quam sit incommoditas quam incurrent ex laboribus et expensis.

150 **Discipulus:** Nunc narra quomodo respondetur ad verba Aristotelis quibus videtur concludere quod aristocracia melior et eligibilior est quam regnum.

Magister: Respondetur quod non intendit Aristoteles concludere quod simpliciter et semper melior est et eligibilior aristocracia quam regnum, eciam si regitur ab uno optimo vel bono, sed intendit concludere quod interdum melior est et
155 eligibilior aristocracia quam regnum. Quia enim tota multitudo principantium in aristocracia non est secundum se totam ita pervertibilis sicut unusquisque qui esset de illa multitudine, et maior est prudencia et eciam virtus seu bonitas in tota multitudine quam in uno, ideo potest accidere quod melius sit ut plures principentur aristocratice quam unus regaliter, quia ille unus qui regaliter principaretur posset perverti aliis non perversis. Peius est autem quod aliquis pervertatur quando solus principatur quam quando principatur cum aliis; si enim pervertatur quando principatur cum aliis, minora et pauciora mala facere potest regulariter quam si solus principans pervertatur. Et ideo quandoque melior est et
160 eligibilior aristocracia quam regnum. Sepe tamen et communius, et ideo quodammodo simpliciter, melius est regnum quam aristocracia propter utilitates que dicte sunt prius c. 18° et propter alias plures. Et hinc est quod antiqui rationabiliter aliquando aristocraciam mutabant in regnum et aliquando regnum in aristocraciam, sicut de Romanis et aliis quampluribus gentibus possent poni exempla quamplura; aliquando enim principabantur reges et aliquando plures
165 simul, et plures tam Romani quam alie gentes huiusmodi transmutationes fecerunt.

Capitulum 20

Discipulus: Occasione eorum que ultimo recitasti interrogandum duxi an secundum istam opinionem expediat communitati fidelium ut habeant potestatem transmutandi principatum aristocraticum in principatum similem principatui
5 regali et econverso, ut habeant potestatem constituendi unum summum pontificem qui omnibus aliis presit, et eciam habeant potestatem constituendi seu

149 incurrent] incurrent Ly 153 et eligibilior] *omitted* MF | eciam si] Kilcullen: et MF, *omitted* Ed | regitur...155 regnum] *omitted* Ed 155 Quia] quando Ed 158 ideo] tunc Ed 159 unus regaliter] Kilcullen: unus regulariter MF; unus Ed | unus²] *omitted* Ed 160 posset] potest Ly 163 si] *omitted* Ed | pervertatur] pervertetur Mz, perverteretur Fr 167 aristocraciam] tantum *added* MF 20.2 an] scilicet *added* Ed 4 in] Ly; et W 5 econverso] ita *added* Ly

150 verba Aristotelis] 2.139

eligendi simul plures summos pontifices qui, equalem potestatem habentes, simul aristocratice regant et presint fidelibus aliis universis — ut unum principatum in alium indifferenter, sicut videbitur expedire, valeat transmutare, ad modum quo gentes principatum aristocraticum rationabiliter transmutaverint in regalem et econverso. 10

Magister: Circa hoc diverse sunt opiniones, et (stante opinione que ponit quod aliquibus aliquando melior est principatus aristocraticus principatu regali et aliquando eisdem precellit principatus regalis) una est quod expedit communitati fidelium ut habeat talem potestatem transmutandi principatum aristocraticum in principatum unius summi sacerdotis et econverso, secundum quod necessitas et qualitas temporis unum principatum vel alium exigit et requirit. 15

Discipulus: Pro ista opinione aliquas allegaciones adducas

Magister: Pro ipsa potest taliter allegari. Sicut expedit ut “secundum varietatem temporum statuta varientur humana” (Extra, *De consanguinitate et affinitate, Non debet reprehensibile*), sic expedit ut secundum varietatem temporum principatus varientur humani. Sed ecclesia Christi habet potestatem principaliter super humanos principatus quantum ad omnia que sibi expediunt. Ergo habet potestatem variandi huiusmodi principatus. 20

Discipulus: Dici posset quod principatus quo summus sacerdos principatur cunctis fidelibus non est humanus sed divinus, quia a solo deo institutus existit; ergo non decet, et per consequens non expedit, ut ecclesia super principatum papalem habeat potestatem. 25

Magister: Hec responsio impugnatur, quia licet principatus papalis sit quoad hoc divinus, quod Christus ordinavit ipsum debere esse in ecclesia, quantum ad multa tamen videtur esse humanus. Nam ad homines pertinet ordinare quis assumi debeat ad ipsum, et qui debeant eligere, et qui debeant assumptum corrigere si correccione indigeat, et consimilia. Ergo consimiliter quantum ad hoc erit humanus, quod per homines debeat ordinari an unus tantummodo vel plures, quando expedierit, ad talem assumi debeat principatum. 30 35

Amplius, communitati fidelium, quantum ad omnia que necessaria sunt pro hiis que sunt propria Christianis, optime est provisum, et non minus bene quam

7 simul plures] similes Mz 10 transmutaverint] transmutarent Ed 18 Pro...adducas] omitted Ly aliquas] alias Mz 23 principatus] omitted MF 27 ecclesia] eciam Ed 32 debeant] Scott: debent W | debeant] debent Ed 37 non] ideo MF

20.12 opinione] 19.163 17 qualitas temporis] See Miethke, *Texte*, p. 364, n. 37. 21 Non debet reprehensibile] X 4.14.8, col. 703

cuique alii communitati vel genti, ut in omnibus talibus, quantum ad omnia que expediunt, et ut expediunt, habeat potestatem. Sed si ecclesia haberet potestatem
 40 transmutandi principatum qui inciperet esse minus expediens in alium principatum magis expedientem, melius esset provisum quam si potestatem huiusmodi non haberet. Ergo cum in talibus sit optime provisum sibi, habet potestatem transmutandi principatum unius in principatum plurium, si adverterit quod sit magis expediens ut regatur a pluribus principatu aristocratico quam ab uno solo.

45 Rursum, non minus expedit communitati fidelium ut habeat potestatem tollendi principatus qui incipiunt esse onerosi vel minus utiles quam tollendi consuetudines onerosas, cum nichil possit plus nocere ecclesie quam principatus onerosus et inutilis, iuxta sententiam Augustini, qui, ut legitur dist. 83^a, *Nemo*, ait: “Nemo quippe in ecclesia amplius nocet quam qui perverse agens nomen vel
 50 ordinem sanctitatis et sacerdotis habet”. Ex quo colligitur quod nichil amplius nocet ecclesie quam princeps perversus et principatus perversus. Quare, si ecclesia animadvertat quod ecclesia perverse vel minus utiliter regitur ex hoc quod unus solus omnibus principatur, expedit ut habeat potestatem talem principatum in alium qui pro tempore erit utilior transmutare.

55 Adhuc, non expedit ecclesie illi principatui alligari qui potest in principatum pessimum transmutari. Sed principatus quo principatur unus solus potest in principatum pessimum transmutari, quemadmodum principatus regalis, non obstante quod sit optimus, quantum est ex natura principatus, potest in tyrannidem, qui est principatus pessimus, transmutari, secundum quod Aristoteles in
 60 ethicis et in politicis asserit et probat aperte. Ergo non expedit ecclesie ut principatui quo principatur unus solus taliter astringatur quod non possit illum in principatum alium, scilicet aristocraticum, utiliore pro tempore transmutare.

Preterea, ut etiam lex civilis testatur, “In rebus novis constituendis evidens debet esse utilitas ut recedatur ab eo iure quod diu equum visum est”, ex quo
 65 colligitur quod propter evidentem utilitatem est novitas facienda, ita etiam ut recedatur ab eo iure quod diu equum visum est. Sed non magis recedendum est a iure quam a principatu, quia in omni communitate nichil potest esse magis servandum quam ius. Quod enim iuri non congruit nullo modo est servandum. Ergo propter evidentem utilitatem est novitas facienda ut recedatur a principatu

38 cuique alii] cuicumque Ed 53 quod] omitted Ly | principatur] principetur Ed 55 expedit] impedit Ly | alligari] allegari Fr Ly 58 optimus] tamen added Ly 60 et'...politicis] omitted Ed 67 magis] maius MF

48 Nemo] D.83 c.2, col. 293. 59 Aristoteles] Cf. *Nicomachean Ethics* VIII.10, 1160b 9-12, and *Politics* III.7, 1279b 5. 63 lex civilis] *Digest*, 1.4.2, p. 35

qui diu rationabilis et equus apparuit. Quare, si appareat evidenter ecclesie pro aliquo tempore quod maior utilitas proveniret ecclesie ex principatu aristocratico quo plures simul regent communitatem fidelium quam ex principatu unius, est talis novitas facienda ut a principatu unius qui diu equus visus est et utilis recedatur. 70

Item, quod in favorem et utilitatem inductum est aliquorum non debet in eorum dampnum et dispendium retorqueri. Sed principatus cui debeant subdi universi fideles inductus est in favorem et utilitatem cunctorum fidelium. Ergo si aliqua species principatus incipit esse dispendiosa fidelibus vel minus utilis, expedit ut illa species principatus in aliam utiliore pro tempore transmutetur. Quare ecclesia habet potestatem constituendi principatum aristocraticum super cunctos fideles, si perpendunt quod principatus unius incipit esse dispendiosus fidelibus. 75 80

Amplius, secundum Leonem papam, ut legitur dist. 45^a, c. *Licet nonnumquam*, “Quod provisum sit ad concordiam” tendere non debet “ad noxam”. Ex quo concluditur quod quicquid provisum est ad concordiam tollendum est si tendit ad noxam. Sed principatus unius summi pontificis provisus est ad concordiam cunctorum fidelium, scilicet ut unus preesset aliis “ne fieret scisma”, secundum glossam, ibidem. Ergo si principatus unius summi pontificis tendit ad noxam, scilicet ad amorem dominandi seu tyrannice principandi, vel etiam ad scisma periculosum inter Christianos (si videlicet maior et potencior temporaliter aut equalis pars Christianorum nullo modo vult sustinere principatum unius summi pontificis, et tamen vult sustinere principatum aristocraticum multorum simul regencium quorum quilibet sit summus pontifex, quemadmodum aliquando fuerunt simul plures imperatores et aliquando in eadem causa sunt plures iudices equalem potestatem habentes), tollendus est, saltem ad tempus, principatus unius regali principatui similis, et instituendus est, saltem quousque predicta mala seu pericula et consimilia cessent, aristocraticus principatus. 85 90 95

Rursus, cessante causa cessare debet effectus (Extra, *De appellacionibus, Cum cessante*). Sed communis utilitas est causa quare unus summus pontifex debet preesse cunctis fidelibus. Ergo si ex principatu unius non provenit communis utilitas sed commune dispendium, talis principatus pro tunc cessare debet. Ergo communitas fidelium habet tunc potestatem instituendi alium principatum. 100

71 proveniret] proveniat Ed 75 aliquorum] omitted MF 90 Christianos] sicut added Ed

83 *Licet nonnumquam*] D.45 c.6, col. 162 88 glossam] D.45 c.6, s.v. concordiam, col. 215

99 *Cum cessante*] X 2.28.60, col. 437

Amplius, in cunctis ecclesiis servari debet quod maior pars iudicat observandum (Extra, *De hiis que fiunt a maiori parte capituli*, c. 1°; et dist. 65^a, c. 1° et 2° et 3°; Extra, *De eleccione, Licet*). Ergo si maior pars fidelium reputat instituendum principatum aristocraticum super totam communitatem fidelium, talis principatus instituendus est. Ex quo infertur quod ecclesia seu communitas fidelium habet potestatem instituendi huiusmodi principatum.

Discipulus: Ut notat glossa super allegatum c., Extra, *De hiis que fiunt a maiori parte capituli*: “Non semper statur maiori parti, nec pluralitati, ut hic et 31^a dist., *Nicena*, et supra, *De eleccione, Ecclesia vestra*”. Et infra: “Illud regulare est, ut semper stetur maiori parti. Sed maior pars est illa que maiori pietate et ratione nititur, 9^a dist., *Sana quippe*, et 40^a dist., *Multi*, in fine, et 4^a, q. 3^a, c. *Si testes*, § *Item Iurisiurandi*”. Hoc eciam glossa, dist. 40^a, super capitulum ultimum, sentire videtur, dicens: “Nullus gradus elegancior sed vite melioris accio comprobatur, 23^a, q. 4^a, *Sicut*, et 16^a, q. 1^a, *Sunt nonnulli*. Et est hic argumentum quod pars illa que iustiori ratione nititur maior dicitur, licet sit minor: dist. 31^a, *Nicena*; 19^a, *In canonicis*; et 4^a, q. 3^a, § 2°; et Extra, *De testibus, In nostra*”. Ex hiis habetur aperte quod non semper standum est maiori parti. Quare quamvis maior pars Christianorum iudicaret principatum unius transmutandum esse in aristocraticum principatum, non esset tamen hoc faciendum.

Magister: Ista responsio impugnatur, quia licet non sit semper standum maiori parti sed aliquando minori, tamen semper standum est maiori parti nisi a minori parte probetur aperte quod non est standum maiori parti. Hoc colligitur ex glossa super preallegato capitulo supra, *De hiis que fiunt a maiori parte capituli*, que ait, post preallegata verba: “Presumitur pro pluralitate, 61^a dist., *Nullus*, nisi in contrarium probetur, ut hic patet, et 23^a dist., *Illud*, et supra, *De eleccione, Dudum*”. Et ibidem super vocabulo “ostensum” ait: “Non sufficit obicere nisi probetur”. Cum ergo non possit probari quod non est standum maiori parti Christianorum si pro utilitate communi voluerint transmutare principatum unius summi pontificis in aristocraticum principatum, sequitur quod in hoc standum est maiori parti fidelium.

107 fidelium] habet tunc potestatem instituendi alium principatum et added Ed 114 nititur] utitur Ly 116 Nullus] non Ed 117 Et est hic] est enim hoc Pz, et enim hoc Ly 118 ratione] rationi Ed 121 transmutandum] transmutandi Pz | esse] omitted MF 127 Nullus] in fine added S | in] omitted S 128 23] S Ly: tenet W 131 Christianorum] omitted Ed | voluerint] voluerit Ly | transmutare] transmutari Ed

105 c. 1]X 3.11.1, col. 506 | c. 1... 3] D.65 c.1-3, col. 249-50 106 Licet] X 1.6.6, col. 51

110 glossa] X 3.11.1, s.v. racionabiliter, col. 1100 115 glossa] D.40 c.12, s.v. in honore, col. 198

125 glossa] X 3.11.1, s.v. racionabiliter, col. 1100

Discipulus: Videtur quod rationabiliter posset ostendi quod in hoc non est standum maiori parti Christianorum si decreverint instituere aristocraticum principatum super cunctos fideles, quia minor pars in contradicendo maiori iustiori niteretur ratione; nam minor pars tunc niteretur ordinacione Christi, que omni prevalet institucionem humane. 135

Magister: Nonnullis apparet, esto quod Christus ordinasset unum summum pontificem debere cunctis fidelibus principari, quod pro utilitate communi posset ecclesia alium instituere principatum, quod tali modo probatur. Necessitas et utilitas parificantur, ut Alexander 3us insinuare videtur, Extra, *De etate et qualitate preficiendorum, Queris*. Sed pro necessitate licet facere contra preceptum divinum, eciam expressum, in hiis que non sunt de se mala, sed solum sunt mala quia prohibita. Ergo eciam pro utilitate communi licet facere contra preceptum dei et ordinacionem Christi. Ergo, esto quod Christus ordinasset unum summum pontificem esse preficiendum cunctis fidelibus, liceret fidelibus pro communi utilitate alium instituere principatum, saltem ad tempus. Maior videtur manifeste probata, que eciam probatur ex hoc, quod necessitas et pietas parificantur, ut innuit Gregorius 9us, Extra, *De feriis*, c. ultimo. Pietas autem utilitatem includit. Ergo necessitas et utilitas parificantur, et per consequens quod necessitas facit licitum eciam utilitas facit licitum. Minor multis modis ostenditur. Hoc enim Beda super Marcum, et habetur Extra, *De regulis iuris*, c. *Quod non est*, patenter videtur asserere, dicens: “Quod non est licitum lege, necessitas licitum facit. Nam et sabbatum custodiri preceptum est; Maccabei autem sine culpa in sabbato pugnaverunt”. Ex quibus verbis aperte videtur haberi quod Maccabei ex necessitate licite fecerunt contra expressum mandatum divinum. Hoc eciam Christus ipse, Matthei 12° et Luce 6° expresse docere videtur, dicens quod David et qui cum eo erant contra preceptum divinum panes propositionis licite comederunt, eo quod explicite precepit deus ne quis nisi sacerdos dictos panes comederet. Ex quibus aliisque quampluribus colligitur quod regula illa, scilicet necessitas legem non habet, que ponitur Extra, *De consuetudine, Quanto*, et illa: Necessitas [legi] non subiacet, Extra, *De observancia ieiuniorum*, c. 2°, et illa: Necessitas in legibus excipitur, Extra, *De* 140 145 150 155 160

134 posset] potest Ly 135 decreverint] decreverit Ed 136 fideles] et added MF 137 iustiori] omitted MF | tunc] omitted Ed | niteretur²] inniteretur divine Ly | ordinacione] ordinacioni Fr Ly Christi] omitted Ly 138 institucionem] ordinacioni Ed 141 posset] potest Ly 145 quia] sunt added Ed 149 hoc] idem added Pz 152 quod] si added Ed 156 autem] tamen S | pugnaverunt] pugnant S 162 illa] omitted Ed 163 Necessitas legi] Kilcullen: necessitas W

141 Necessitas...142 parificantur] Cf. OQ 1.7.36, and Offler's note. 143 Queris] X 1.14.6, col. 127 150 ultimo] X 2.9.5, col. 272 154 Quod non est¹] X 5.41.4, col. 927 158 Matthei] 12:4 | Luce] 6:4 163 Quanto] X 1.4.4, col. 37 164 c. 2] X 3.46.2, col. 650

165 *iureiurando, Querelam*, et consimiles, non tantum de legibus humanis positivis sed etiam de legibus divinis positivis (nisi in eisdem legibus divinis contrarium caveatur expresse), debet intelligi, ut necessitas legi divine positive non subiaceat. Secus est de lege naturali <et de lege dei naturali>, quia legi illi necessitas subiacet, nec potest aliqua necessitas excusare.

170 Adhuc, quod non obstaret talis ordinatio Christi ostenditur. Nam non minorem potestatem super principatum sacerdotum mutandum habent Christiani in lege nova quam habuerunt illi qui erant sub lege veteri constituti. Sed non obstante precepto dei de uno summo pontifice constituendo, Exodi 29°, prout etiam habetur in decretis, dist. 21^a, § 1°, postea David constituit plures summos pontifices, ut colligitur ex 1° Paralipomenon, c. 24°. Unde et evangelista, Luce c. 3°, testari videtur quod tempore Christi erant simul plures principes sacerdotum. Ergo et Christiani habent potestatem constituendi plures summos pontifices, non obstante quod Christus ordinaverit aliquem unum esse in summum pontificem sublimandum.

Capitulum 21

Discipulus: Puto te adduxisse forciora motiva pro opinione prefata. Ideo pro opinione contraria nitere allegare.

Magister: Quod ecclesia non habeat potestatem transmutandi summum pontificium in aristocraticum principatum, vel quemcumque alium, videtur posse probari. Nam teste Christo, Matthaei 10°, “Non est discipulus supra magistrum, nec servus supra dominum suum”. Omnes autem Christiani discipuli sunt et servi Christi; ergo omnes Christiani non habent potestatem tollendi ordinacionem Christi. Christus autem ordinavit et voluit quod unus esset summus pontifex et caput omnium Christianorum, quod in facto ostendit cum ordinavit solum beatum Petrum in summum sacerdotem. Unde et Anacletus papa (qui fuit tempore apostolorum) hoc testatur, ut habetur dist. 21^a, c. *In novo*, dicens: “In

167 expresse] omitted Ed 168 naturali¹] Kilcullen: naturali et de lege dei naturali W 169 nec] tamen added Mz 170 Christi] ordinacioni added Ly 178 aliquem...in] ad Mz, unum ad Fr 21.3 nitere] niteris Ed 4 non] omitted Pz 6 magistrum] suum added Ed 8 ergo...Christi²] omitted Ed

165 Querelam] X 2.24.10, col. 362; cf. gloss, s.v. non necessitate, col. 803 | consimiles] Cf. gloss on X 5.41.4, s.v. necessitas, col. 1963 168 naturali¹] The witnesses all add at this point: “et de lege dei naturali”. Elsewhere (3.2 Dial. 3.6) the Master says that, according to some, the term “divine law” can cover natural law. On that view a contrast between “natural law” and “the natural law of God” would not make good sense. The relevant contrast is between natural law and positive law, including divine positive law; see below, 24.107 ff. 173 Exodi] 29:30 174 § 1] D.21 d.a.c.1, § 1, col. 67 175 Luce] 3:2 21.6 Matthaei] 10:24 12 In novo¹] D.21 c.2, col. 69 (cf. Hinschius, p. 79)

novo testamento post Christum a Petro sacerdotalis incepit ordo, quia ipsi primo pontificatus in ecclesia datus est, dicente Domino ad eum, ‘Tu es Petrus’, et cetera. Ergo omnes Christiani non habent potestatem tollendi summum sacerdotium et instituendi quemcumque alium principatum. 15

Amplius, nulli Christiani, nec maior pars nec minor, habent potestatem tollendi unitatem ecclesie, quia quicumque scindit ecclesiam est scismaticus reputandus; nulli autem multitudini Christianorum, quantumque magne, licet in ecclesiam scisma inducere. Unitas autem ecclesie in hoc videtur consistere, ut habeat unum caput sub Christo quod omnibus principetur, teste beato Cypriano, qui, ut habetur 24^a, q. 1^a, c. *Loquitur*, ait: “Loquitur Dominus ad Petrum, ‘Ego dico tibi quia tu es Petrus, et super hanc petram edificabo ecclesiam meam’. Super unum edificat ecclesiam. Et quamvis apostolis omnibus post resurrectionem suam parem potestatem tribuat, et dicat, ‘Sicut misit me Pater, et ego mitto vos; accipite Spiritum sanctum’, cum et unitatem manifestaret, unitatis eiusdem originem ab uno incipientem sua auctoritate disposuit. Hoc erant utique ceteri apostoli quod Petrus fuit, pari consorcio preediti et honoris et potestatis. Sed ab unitate exordium proficiscitur, ut ecclesia Christi una monstretur”. Et infra: “Quam unitatem tenere firmiter et vindicare debemus, maxime nos episcopi, qui in ecclesia dei presidemus, ut episcopatum quoque ipsum unum atque indivisum probemus. Nemo fraternitatem fallat. Nemo veritatem fidei prevaricatione perfida corrumpat. Episcopatus unus est, cuius singularis in solidum pars tenetur”. Ex quibus verbis colligitur quod unitas ecclesie, que firmiter est tenenda, ab uno procedit et unum episcopatum requirit. Ergo nulli multitudini Christianorum licet episcopatum unum in principatum aristocraticum vel alium transmutare. 20 25 30 35

Rursus, sicut nulla est nec esse potest vera ecclesia nisi apostolica, sic nullus est in ecclesia nec esse potest verus et licitus principatus primus, scilicet episcopatus seu pontificatus, nisi apostolicus. Quod Pelagius, allegans beatum Augustinum, clare testari videtur, dicens, 24^a, q. 1^a, c. *Pudenda*: “Nullam aliam”, scilicet ecclesiam, “esse constat nisi que in apostolica est radice fundata, a quibus”, scilicet apostolis, “ipsam fidem universo orbe propagatam esse non potest dubitari. Quod ut vobis licet notissimum sit, beati tamen Augustini testimonio comprobemus. Audi quid in quodam opere suo dicat preclarissimus 40 45

13 Christum] dominium added S | incepit] incipit Ed, cepit S | quia] S: qui W 17 habent] Ly: habet W 21 unum] omitted Ed 26 cum] tamen S | et] ut S 32 prevaricatione] privacione Pz 33 cuius] S: omitted W 38 nec...vera] vel potest esse Ed 44 vobis] nobis Ed | tamen] omitted Ed 45 comprobemus] Mz S: approbemus Fr Ed | quid] omitted Pz

22 Loquitur] C.24 q.1 c.18, col. 971 41 Pudenda] C.24 q.1 c.33, col. 979

doctor ecclesie. Ait enim: ‘Quod si nullo modo recte potest dici ecclesia in qua scisma est, restat ut, quoniam ecclesia nulla esse non potest, ea sit quam in sedis apostolice per successiones episcoporum radice constitutam, nullorum hominum malicia (eciamsi nota et excludi non possit sed pro temporum ratione tolleranda iudicetur) ullo modo valeat extinguere’”. Ex quibus verbis colligitur quod in

Preterea, papa in ecclesia dei habet plenitudinem potestatis. Quod ergo papa non potest, multo forcius nec aliqua multitudo Christianorum. Sed papa non posset ordinare seu statuere quod post decessum eius, vel eo consenciente et volente, alius principatus quam pontificatus summus esset in ecclesia dei, cum omnes Christianos regi ab uno summo pontifice spectet ad generalem statum ecclesie, contra quem papa dispensare non potest, ut testari videtur glossa, 25^a, q. 1^a, super capitulum *Que ad perpetuam*. Ergo nec aliqua multitudo potest instituere alium principatum.

Adhuc, illud non potest aliqua multitudo Christianorum per quod hereticam incurreret pravitatem. Sed si quecumque multitudo institueret alium principatum cui subderentur omnes Christiani, ipso facto hereticam pravitatem incurreret, quia privilegium Romane ecclesie conaretur auferre. “Qui autem”, ut testatur Nicolaus papa, dist. 22^a, c. 1°, “Romane ecclesie privilegium ab ipso summo ecclesiarum omnium capite traditum auferre conatur, hic procul dubio in heresim labitur”. Ergo nulla multitudo Christianorum potest instituere alium principatum primum quam principatum Romane ecclesie, qui in hoc consistit, ut unus summus pontifex omnibus Christianis principetur.

Preterea, in uno episcopatu non possunt esse duo episcopi, nec in uno archidiaconatu duo archidiaconi (7^a, q. 1^a, *In apibus*). Ergo multo forcius in ecclesia dei non possunt esse duo aut plures summi pontifices. Constat autem quod ecclesia dei non debet carere omni summo pontifice. Ergo ecclesia non habet potestatem instituendi alium principatum principalem quam summum pontificatum unius qui omnibus aliis principetur.

46 potest] possit Ed 47 ea sit quam] quam ea que sit Ed 48 constitutam] constituta Ed 49 et] S: omitted W 51 successiones] successionem Ed 54 episcoporum] omitted Ed 55 Preterea] omitted MF 57 statuere] constituere Ed 59 spectet] spectat Ed 68 traditum] omitted Ed 73 Ergo] et sunt verba Hieronymi igitur Ly 76 pontificatum] Kilcullen: pontificium MF, pontificem Ed

60 glossa] C.25 q.1 c.3, s.v. nulla commutacione, col. 1438 67 dist. 22, c. 1] col. 73 73 In apibus] C.7 q.1 c.41, col. 582

Amplius, non licet quibusque Christianis facere condicionem ecclesie deteriorē quoad temporalia, quamvis sit licitum meliorare ipsam (Extra, *De donationibus, Fraternitatem*; Extra, *De restitutione in integrum*, c. 1°); ergo multo magis non licet quibusque facere condicionem ecclesie deteriorē quoad spiritualia. Unum autem summum pontificem Christianis omnibus principari ad spiritualia spectat, quia principatus huiusmodi spiritualis est (dist. 10^a, *Suscipitis*). Ergo non licet quibusque Christianis principatum huiusmodi in deteriorē vel minus bonum quomodolibet transmutare. Principatus autem aristocraticus, et quilibet alius, est minus bonus quam principatus quo principatur unus solus, cum talis principatus sit regalis vel similis regali. Ergo non licet quibusque Christianis principatum aristocraticum, vel alium, loco principatus unius summi pontificis instituere quoquo modo.

Capitulum 22

Discipulus: Propter apparenciam magnam quam allegaciones pro opinione utraque inducte habere videntur, cupio eas magis discutere et audire quomodo secundum diversas opiniones respondetur ad ipsas. Unde primo refer quomodo opinio prima ad allegaciones ultimo adductas nititur respondere.

Magister: Ad primam, que fundatur in hoc, quod omnes Christiani non possunt contra ordinacionem Christi, respondetur per eam que condita fuit <probare> c. 20°, quod videlicet necessitas et utilitas faciunt licitum aliquod quod alias, tamquam ordinacioni Christi contrarium, esset illicitum. Et ideo, non obstante quod omnes Christiani sint discipuli et servi Christi et non sint supra ipsum, tamen ex necessitate vel utilitate possunt aliquid contra ordinacionem eius (hoc est, contra verba et facta eius secundum quod prima facie sonare videntur, non tamen contra intencionem), quia ipse vult quod in verbis eius urgens necessitas et evidens utilitas sint excepte ubi aliquid ordinat vel facit cuius contrarium legi naturali minime adversatur et ipse non explicat quod necessitas et utilitas nullatenus excipi deberent.

Quod aliter quam prius probare conatur. Nam Christus precepit apostolis, ut habetur Matthei 5°, non resistere malo, sed si quis percusserit eos in unam

81 facere] Kilcullen: habere W 85 quomodolibet] quemlibet Ed 22.3 utraque] prefata added MF 4 respondetur] respondere Pz | refer] refert Pz 7 eam] Mz: ea W | condita] MF: conata Ed | fuit] MF: sunt Ed | c. 20] Scott: probare c. 20 W 8 20] 10 Pz, 21 Ly 9 ideo] omitted Ed 10 sint] sunt MF 16 excipi] Kilcullen: recipi W 17 precepit] precipit Ly 18 si quis] Kilcullen (cf. Mt. 5:39): qui W

80 Fraternitatem] X 3.24.2, col. 533 | c. 1] X 1.41.1, col. 222 83 Suscipitis] D.10 c.6, col. 20 22.5 opinio prima] c. 20 6 primam] 21.6 7 per...probare] See on the website 31TextProblems.html | c. 20] cf. 20.141 18 Matthei] 5:39

maxillam preberent et aliam, et tamen apostolo Paulo percusso licuit dicere
 20 principi sacerdotum, “Percuciat te deus, paries dealbate”, ut testatur Augustinus
 in sermone de puero centurionis (et ponitur 23^a, q. 1^a, c. *Paratus*). Quemad-
 modum igitur, secundum Augustinum (ibidem), precepta illa Christi de pacien-
 cia “magis sunt ad preparacionem cordis quam ad opus quod in aperto fit, ut
 25 id teneatur in secreto animi paciencia cum animi benevolencia, in manifesto autem
 id fiat quod eis videatur prodesse quibus bene velle debemus”, sic circa ordina-
 tionem Christi de uno summo pontifice constituendo servandum est id quod
 magis prodest ecclesie sue, pro cuius utilitate ordinavit unum summum pon-
 tificem constituendum, ut scilicet quando expedit ecclesie quod sint plures, fiant
 plures qui aristocratice regant ecclesiam.

30 Hec responsio videtur taliter posse confirmari. Si licet facere contra verba
 precepti magis expressi, contra verba precepti minus expressi licebit facere. Sed
 precepta Christi de paciencia data apostolis, Matthei 5°, magis expressa fuerunt
 quam preceptum de uno summo pontifice constituendo post Petrum. Quia
 expresse dixit, absque omni condicione, modificacione et excepcione sive
 35 determinacione, “Ego autem dico vobis non resistere malo”, et cetera; nusquam
 autem invenitur quod dixerit, “Dico vobis quod constituatis summum pontifi-
 cem post Petrum”, vel consimilia verba. Ergo si contra verba expressa Christi de
 paciencia licet venire, non contra mentem — quemadmodum et ipsemet Chris-
 tus fecit, ut testatur Augustinus, ubi prius, dicens: “Liquido ostenditur quod ipse
 40 Dominus Iesus, exemplum singulare paciencie, cum percuteretur in faciem,
 respondit, ‘Si male locutus sum, exprobra de malo; si autem bene, quid me
 cedis?’ Nequaquam igitur preceptum suum, si verba sua intueamur, implevit;
 neque enim percipienti prebuit alteram partem, sed potius prohibuit ne faceret”
 — multo magis contra verba Christi non expressa de uno summo pontifice
 45 constituendo licet facere Christianis, ut scilicet non constituent unum sed plures
 summos pontifices, quando hoc expedit ecclesie Christi.

Christus expressis verbis, nullum casum excipiendo, precepit non iurare,
 dicens, Matthei 5°, “Ego autem dico vobis non iurare omnino, neque per ce-
 lum”, et cetera, et post, “Sit autem sermo vester est, est, non, non. Quod hiis
 50 amplius est a malo est”. Et tamen, non obstante isto precepto Christi expresso,

19 preberent] prebeant Ed 20 Percuciat] percuciet S | ut] Kilcullen: ubi W 22 Christi] omitted Ed
 24 animi²] omitted Ed 30 confirmari] quia added Ly 31 magis] Ly: minus W | contra...facere]
 omitted MF | minus] magis Pz 32 precepta] preceptum Ed | expressa] expressum Ly | fuerunt] fuit
 Ly 34 condicione] omitted Ed 36 invenitur] inveniri potest Ed 39 dicens] ubi dicit Ed
 40 Iesus] omitted Ed 45 licet] liceret Ed 50 amplius] abundantius S

19 dicere] Acts 23:3 21 Paratus] C.23 q.1 c.2, col. 891 48 Matthei] 5:34, 37

licet in casu iurare (Extra, *De electione, Significasti*; et Extra, *De iureiurando, Etsi Christus*; 22^a, q. 1^a, *Non est*, ubi asserit Augustinus quod iurare licet propter infirmitatem aut incredulitatem eorum qui non aliter ad fidem moventur). Ergo, multo magis, non obstante quod Christus fecerit beatum Petrum summum pontificem et caput omnium Christianorum, licet Christianis propter communem utilitatem totius ecclesie plures simul constituere summos pontifices, si hoc aliquando expediat. 55

Rursus, Christus expresse precepit apostolis, Matthei 10°, ne possiderent aurum vel argentum aut pecuniam et ne haberent duas tunicas vel portarent calciamenta. Et tamen manifesta necessitate cogente licebat eis contra ista venire, implendo scilicet mentem Christi, non verba. Quod ipse satis insinuare videtur, dicens apostolis, Luce 22°: “‘Quando misi vos sine sacculo et pera et calceamentis, numquid aliquid defuit vobis?’ At illi dixerunt, ‘Nichil’. Dixit ergo eis, ‘Sed nunc qui habet sacculum tollat, similiter et peram; et qui non habet, vendat tunicam suam et emat gladium’”. Ex quibus verbis Beda elicit quamdam regulam generalem, quod scilicet, non obstante precepto Christi, alia est regula vivendi tempore pacis, alia tempore persecucionis. Ex qua regula Bede potest quedam alia generalior colligi, quod scilicet propter necessitatem et utilitatem licet venire contra ordinacionem Christi: si enim, non obstante precepto Christi, alia est regula vivendi tempore pacis, alia tempore persecucionis, ratione consimili, non obstante precepto Christi, alia est regula vivendi in casu necessitatis et utilitatis, alia extra casum necessitatis et utilitatis, cum non nisi propter necessitatem et utilitatem sit alia regula vivendi tempore pacis, alia tempore persecucionis — si enim nulla apparet necessitas nec utilitas propter persecucionem, regula vivendi, presertim promissa, nullatenus est dimittenda. Propter necessitatem igitur et utilitatem licet non implere verba Christi. Ergo non obstante quacumque ordinacione Christi de uno summo pontifice constituendo, licebit, si evidens utilitas hoc exposcit, plures constituere summos pontifices qui aristocratrice gubernent universitatem fidelium. 70 75

Amplius, licet ex causa differre eleccionem summi pontificis; ergo licet pro tempore constituere alios qui gubernent communitatem fidelium. 80

58 expresse] *omitted* Ed 65 emat] sibi *added* MF 68 scilicet] *omitted* Ed 74 apparet] *appareret* MF 75 persecucionem] *persecuciones* Ly | promissa] *omitted* Ed | dimittenda] Fr: *illegible* Mz; imitanda Ed 79 gubernent] *totam added* Ed

51 Significasti] X 1.6.4, col. 49 52 Etsi Christus] X 2.24.26, col. 369 | Non est] C.22 q.1 c.2, col. 861 58 Matthei] 10:9-10 62 Luce] 22:35-7

Capitulum 23

Discipulus: Allegaciones prescripte et alique alie prius adducte fundantur in hoc, quod licet venire contra verba divini precepti et Christi, licet non contra mentem seu intencionem precipientis, que aliquam apparenciam habere videntur. Ideo contra fundamentum eorum obiciam, ut tam fundamentum quam dictas allegaciones et consimiles melius intelligam et advertere valeam an aliquid contineant veritatis.

Videtur ergo quod nullo modo licet venire contra verba divini precepti seu Christi, nec propter necessitatem nec propter utilitatem. Nam de similibus simile iudicium est habendum; ergo eodem modo censendum est de quoque precepto divino et de omnibus. Sed preceptum divinum de matrimonio inter virum et uxorem non solvendo sic obligat quod in nullo casu, excepto casu expresso a Christo (scilicet casu fornicacionis), propter quamcumque necessitatem vel utilitatem licet uxorem dimittere, ut testatur ipsemet Christus, Matthei 5° et 19° et Marci 10°. Ergo omne preceptum divinum et Christi sic obligat quod in nullo casu qui non sit expressus a deo vel a Christo propter necessitatem et utilitatem liceret venire contra preceptum divinum.

Preterea, si propter necessitatem et utilitatem liceret venire contra preceptum divinum, [omnia sacramenta mutare liceret propter necessitatem et utilitatem]. Quia nullus obligatur ad sacramenta queque nisi propter preceptum divinum: ergo propter necessitatem et utilitatem liceret non baptizare vel aliter baptizare quam institutum est a Christo, puta in vino vel alio liquore, si aqua haberi non posset et baptismus differri non posset; liceret eciam conficere corpus Christi de alio pane quam triticeo, quando panis triticeus haberi non posset; liceret eciam, quando vinum haberi non posset, conficere sanguinem Christi de aqua vel alio liquore. Et sic omnia sacramenta mutare liceret propter necessitatem et utilitatem.

Rursus, nulli licet venire contra verba alicuius precepti nisi qui habet potestatem dispensandi contra tale preceptum vel interpretandi idem preceptum. Sed

23.6 aliquid] quid Ed 11 divinum] omitted Ed 15 et²] omitted Ly | Christi] omitted Ed
 16 Christo] mutare added MF 18 Preterea...19 divinum] Frn: omitted W
 19 divinum...utilitatem] Kilcullen: divinum W 20 Quia...divinum] MFm: omitted Ed 21 ergo]
 alias Ed 22 alio] alio aliquo Ed 23 posset¹] possit Ed | non] omitted Pz | posset²] possit Ed | liceret]
 licet Mz 24 posset] possit Ed | liceret] licet Mz 25 posset] possit Ed | Christi] omitted MF
 29 contra] circa Ly

23.2 prius] 20.139 14 Matthei] 5:32, 19:9 15 Marci] 10:11

nullus potest dispensare contra precepta divina nec interpretari eadem precepta. 30
Ergo nulli licet venire contra verba precepti divini.

Ex hiis concluditur quod si Christus ordinavit unum summum pontificem
esse preficiendum cunctis fidelibus, nullo modo licebit Christianis quibusque
plures simul constituere summos pontifices.

Ista sunt que michi videntur efficacius improbare assercionem predictam. 35
Ideo narra quomodo respondetur ad ipsa, et incipias ab ultimo, quia forte alique
responsiones ad alia dependent ab illo.

Capitulum 24

Magister: Obieccio illa mencionem facit de duobus, scilicet de potestate
dispensandi contra preceptum dei sive Christi, et de potestate interpretandi
preceptum dei sive Christi. Quantum ad primum dicitur quod Christiani quicum- 5
que non habent potestatem dispensandi contra preceptum divinum seu Christi,
nisi “dispensacio” interpretacio sive iuris declaracio appelletur, qualiter glossa,
25^a, q. 1^a, super capitulum *Sunt quidem*, loqui videtur, dicens quod papa “di-
spensat in evangelio interpretando ipsum”. Cui concordare videtur assercio
quorundam iuristarum dicencium: “Dispensacio dicitur declaracio sive commu-
tacio. Sic potest dispensare”, scilicet papa, “de voto, et de hiis que fiunt de iure 10
divino et naturali, dummodo subsit necessitas vel utilitas et compensabilitas”.

De potestate autem interpretandi preceptum dei sive Christi, et per conse-
quens dispensandi predicto modo, quid dicendum sit secundum quamdam
opinionem ex prolixa nostra disputatione de potestate interpretandi dicta et
statuta aliorum, prima parte nostri dialogi, libro 6°, potest advertere studiosus. 15
De qua recitabo pauca, nonnulla addendo. Dicitur itaque quod non est necessaria
interpretacio alicuius dicti, precepti seu statuti divini, naturalis vel humani, nisi
propter ignoranciam alicuius cui necessaria est interpretacio; quia “ubi verba
non sunt ambigua, non est locus interpretacioni”, ut notat glossa, Extra, *De*
consuetudine, super capitulum *Cum dilectus*. Ad illum igitur pertinet interpreta- 20
cio qui scit verum intellectum illius quod interpretandum est, quando scilicet
aliquis alius dubitat de vero intellectu eius. Multi autem periti sciunt verum
intellectum preceptorum dei et Christi, et ideo precepta illa possunt interpretari

33 licebit] licet Ed 37 dependent] Ly: dependebant W | illo] illa MF 24.3 contra] circa Ly
17 naturalis] omitted Ed 21 verum] omitted Ed 23 et ideo] omitted MF

24.2 illa] 23.28 6 glossa] C.25 q.1 c.6, s.v. apostoli, col. 1439 9 dicencium] Not found. The
quotation marks are a guess. 15 libro 6] 1 Dial., 6.100 19 glossa] X 1.4.8, s.v. iuri communi, col.
94

illis qui nesciunt, quia huiusmodi interpretacio non est nisi expositio vel declaracio seu manifestacio veri intellectus preceptorum dei. Et ita Christiani habent potestatem interdum interpretandi preceptum divinum, quando scilicet sciunt verum intellectum illius. Si autem nesciretur verus intellectus alicuius precepti dei, quia nesciretur intencio dei in precipiendo, nec per rationem nec per scripturas alias sed solummodo per revelacionem dei posset sciri (sicut secundum quosdam verus intellectus litteralis multarum prophetiarum que ponuntur in libro Apocalypsis et aliis scripturis propheticis non potest sciri nisi per revelacionem novam), tunc interpretacio talis precepti expectanda est a solo deo. Sed intellectus preceptorum sive ordinationum dei de paciencia conservanda, iuramento non prestando, de non portando sacco sive pera et de summo pontifice constituendo, et multorum aliorum, scitur a pluribus Christianis et sciri potest per rationem et scripturas. Ideo interpretari possunt Christiani periti talia precepta sive ordinationes, et secundum veram interpretacionem ipsa servari debent. Nec est semper inherendum “verbis”, eciam Christi, “sed menti”, secundum glossam, 23^a, q. 1^a, super capitulum *Paratus*, que ibidem specialiter loquitur de verbis Christi.

Discipulus: Secundum ista non magis liceret pape interpretari verba dei et Christi quam alteri sapienti et in sacris litteris erudito, nec plus esset credendum pape in huiusmodi quam alteri sapienti.

Magister: Respondetur quod non aliter licet pape interpretari verba dei vel Christi quam alteri, nec est magis credendum sibi in huiusmodi quam alteri sapienti; immo in huiusmodi sunt magis periti quam papa ipsi pape preferendi, ut habetur dist. 20^a § 1°, ubi habetur quod divinarum scripturarum tractatores in sacrarum scripturarum expositionibus summis pontificibus preferuntur. Verumptamen si interpretacio seu expositio pape fuerit catholica, nullum habens errorem, est quodammodo magis autentica quam interpretacio alterius eruditi, quia extunc nulli licebit publice contrarium opinari et tenere scienter, quod non est verum de eadem interpretacione si esset solummodo alterius eruditi, quia, si non esset de aliquo quod quis teneretur explicite credere, liceret alii, non obstante huiusmodi interpretacione, publice opinando tenere contrarium, licet non pertinaciter. Si autem interpretacio pape esset erronea et non consona veritati, liceret cuilibet scienti eam non esse consonam veritati manifeste et publice reprobare, et quilibet hoc sciens, pro loco et tempore, de necessitate salutis, ipsam impugnare deberet.

29 posset] possit Ed 37 servari] Fr: servare W 57 et³] Ly: omitted W

39 glossam] C.23 q.1 c.2, s.v. si verba, col. 1285 47 § 1] D.20 d.a.c.1 § 1, col. 65

Discipulus: Secundum ista papa nullo modo posset dispensare contra Dominum vel Apostolum aut scripturam sacram, cuius contrarium tenere videtur glossa, 60
25^a, q. 1^a, super capitulum *Sunt quidam*, dicens: “Sustineri potest quod papa contra Apostolum dispensat; non tamen in hiis que pertinent ad articulos fidei”.

Magister: Dicitur quod glossa accipit ibi “dispensare” pro interpretari sive declarare intellectum Apostoli; quod papa potest.

Discipulus: Isto modo papa potest dispensare in hiis que pertinent ad articulos fidei, quod tamen negat glossa. Potest enim declarare verum intellectum illorum que pertinent ad articulos fidei, sicut et aliorum. 65

Magister: Respondetur quod articulos fidei qui ponuntur in symbolo, de quibus loquitur glossa, non potest aliter interpretari quam interpretati sunt, quia quoad sensum litteralem sufficienter interpretati sunt et declarati. Sed [sensus] multo- 70
rum aliorum que inveniuntur in scripturis sacris potest papa, si est peritus, nova interpretacione interpretari, quia in speciali non inveniuntur taliter interpretata a prioribus, quin pro multis simplicibus, immo peritis, nova et explicita interpreta-
cione indigeant, quam multi eciam literati ex omnibus scripturis summorum pontificum et tractatorum divinarum scripturarum nescirent colligere. Nec est 75
nec fuit aliquis doctorum aut summorum pontificum ita peritus quin potuit et posset continue et semper in intelligencia scripture divine proficere, eciam si viveret mille annis aut pluribus, inveniundo noviter sensus catholicos litterales (qui sunt aliorum sensuum fundamenta) studendo in scripturis sacris, et hoc propter difficultatem intelligendi scripturam sacram in diversis locis. 80

Discipulus: Satis dixisti de ista obieccione. Et modo narra qualiter respondetur ad primam obieccionem quam adduxi in capitulo precedenti.

Magister: Ad illam allegacionem dicitur quod de similibus simile iudicium est habendum quando non prohibetur, nec explicite nec implicite, simile haberi iudicium. Ubi autem prohibetur explicite vel implicite de similibus simile 85
habere iudicium, ibi non est habendum simile iudicium de similibus. Abraham enim, ex quo recepit mandatum de filio immolando, tenebatur parare se ad filium suum occidendum innocentem, et tamen ne occideret alios innocentes debuit sibi cavere, quia simpliciter erat sibi preceptum ut immolaret filium suum, et non alios, et ideo alium intellectum non potuit elicere ex verbis precep- 90

59 Dominum vel] *omitted* Ed 60 tenere] *omitted* Ed 65 papa] *omitted* Ed 70 Sed sensus] Kilcullen: sed W 71 que] Mz: articulos qui Ed | sacris] sanctis MF 76 et] aut Fr Ed 81 Et modo] nunc Ed 82 adduxi] adduxisti Ed

60 glossa] C.25 q.1 c.6, s.v. apostoli, col. 1439 83 illam] 23.8

ti nisi quem primo sonabant. Et ita erant expressa, omni ambiguitate carencia, quod non erat ibi locus interpretacioni, nec aliquem alium intellectum potuit elicere. Ex quibus verbis dei nec eciam per rationem potuit alium elicere intellectum, cum non ignoraverit deum esse dominum vite et mortis. Quamvis ergo
 95 esset simile de precepto dei super matrimonio non solvendo, sive super uxore non dimittenda, et quocumque alio precepto dei, tamen non sit nec esset simile iudicium quoad omnia habendum de precepto predicto et quocumque alio precepto dei, quia Christus excipiendo unum casum specialem in quo liceat
 100 dimittere uxorem alios casus prohibuit — quia “quod de uno conceditur de aliis negatur” (dist. 25^a, c. *Qualis*; 15^a, q. 3^a, *De crimine*; 45^a dist., c. *Disciplina*; 1^a, q. 1^a, *Per Isaiam*); que regule tenent ubi tenet argumentum a contrario sensu, quod fortissimum est in iure, ut leges dicunt. In multis autem aliis preceptis dei et Christi speciales casus non excipiuntur explicite. Ideo in eis non plus est intelligendus unus excipi quam alius. Quare ex aliis locis scripture divine colligendum est an aliquis casus debeat excipi licet non exprimatur, et an sit eadem
 105 ratio excipiendi talem casum in uno precepto et in alio, et an precepta sint consimilia quantum ad genus preceptorum, puta an precepta naturalia vel positiva, an aliquod naturale et aliquod positivum. Si enim sint simpliciter precepta iuris naturalis, nullus casus excipi debet propter quamque necessitatem
 110 vel utilitatem, nisi deus specialiter aliquem exciperet (quemadmodum, non obstante precepto iuris meri naturalis de nullo innocente scienter interficiendo, deus precipiendo Abrahe ut immolaret filium suum specialem exceptionem fecit). Si autem sint precepta mere positiva, casus necessitatis et utilitatis ita debet excipi in uno sicut in alio, nisi ex scripturis specialiter colligi possit quod
 115 in aliquo tali precepto non est excipiendus casus necessitatis et utilitatis. Et ita de preceptis similibus simile potest haberi iudicium.

Ad sequentem allegacionem respondetur quod non sequitur ex predictis quod liceat omnia sacramenta mutare, quia aliud est preceptum mutare et aliud preceptum ommittere, et consimiliter aliud est sacramenta mutare et aliud sacra-

93 quibus] quibusque MF 96 tamen] cum tamen MF | sit] est Ed 97 habendum] Ly: habendo MF, habendus Pz 101 sensu] argumento Ed 105 excipi] intelligi Ed

100 Qualis] D.25 c.4, col. 94. Cf. Gloss, s.v. negatur, col. 126, which gives two rules, “quod de uno negatur de alio conceditur”, referring to c. *De crimine*, and “quod de uno conceditur de alio negatur”, referring to c. *Disciplina* and c. *Per Isaiam*. This gloss is the source of the next three references. | *De crimine*] C.15 q.3 c.1, col. 751 | *Disciplina*] D.45 c.9, col. 163. Cf. gloss, s.v. meus non est, col. 218. 101 *Per Isaiam*] C.1 q.1 c.98, col. 396. Cf. gloss, s.v. non aliis, col. 547. | que regule] Only one rule has been stated in the text. Ockham means the two rules given in the gloss s.v. negatur, above. See also below, 4.4.44 ff. 102 leges] cf. gloss to *Digest*, 1.21.1, s.v. fortissimum, col. 114 117 sequentem] 23.18

menta omittre. Et ideo, quamvis nonnumquam liceat aliqua sacramenta omittre, non licet tamen illa mutare. Propter quod nulli licet baptizare in vino vel in alio liquore quam in aqua, nec licet conficere corpus Christi nisi in pane triticeo et in vino. In casu tamen propter necessitatem vel utilitatem licet omittre sacramenta aliqua. 120

Capitulum 25

Discipulus: Nunc expone quomodo sustinetur quod licet Christianis propter necessitatem vel utilitatem constituere plures summos pontifices, non obstante quod non liceat eis scindere unitatem ecclesie, que consistit in hoc, quod unum caput sub Christo omnibus principetur, in quo fundabatur secunda allegacio 5 inducta superius, c. 21°.

Magister: Respondetur quod nullis Christianis licet scindere unitatem ecclesie, sed absque unitate summi pontificis potest unitas ecclesie perdurare. Vacante enim apostolica sede manet unitas ecclesie, et ita non existente summo pontifice potest unitas ecclesie permanere. Nec scissa est ecclesia propter hoc quod 10 nullum habet summum pontificem; alioquin sepe scinderetur ecclesia, cum sepe nullus sit summus pontifex. Et ita omni scismate caret ecclesia absque uno summo pontifice. Et per consequens ex hoc, quod essent plures summi pontifices simul regentes ecclesiam, non posset inferri quod scissa esset ecclesia.

Ad auctoritatem autem beati Cypriani respondetur quod loquitur in casu in quo plures discordes gererent se taliter pro summo pontifice quod quilibet eorum diceret apud se solum esse pontificatum et ecclesiam, quemadmodum accidit tempore beati Cypriani de Cornelio et Novaciano, propter quorum discordiam dixit Cyprianus verba prescripta, sciens quod Cornelius erat verus summus pontifex et non Novacianus. Si autem propter necessitatem vel utilita- 20 tem, absque discordia, de consensu fidelium, plures simul sederent in apostolica sede et concorditer regerent ecclesiam dei, ex pluralitate huiusmodi summorum pontificum nullum periculum scismatis sequeretur, quia nec inter ipsos summos pontifices nec inter eis subiectos aliqua esset scissura, quemadmodum si in eodem episcopatu essent plures episcopi se mutuo adiuvantes, nulla propter hoc 25 in eodem episcopatu esset scissura.

Et ex isto sumitur argumentum ad probandum quod absque omni scismate et divisione unitatis ecclesie possent propter necessitatem vel utilitatem esse simul

122 nisi] *omitted* Ed 25.8 ecclesie] summi pontificis Ed 12 absque] *omitted* MF 21 sederent] haberentur Ed 26 esset] *omitted* Mz

25.6 inducta] 21.17 15 auctoritatem] 21.21

plures summi pontifices. Nam idem iuris est in parte quod in toto et in parvis
 30 quod in magnis. Sed in eodem episcopatu possunt simul esse duo episcopi (7^a, q.
 1^a, c. *Non autem*, et c. *Petisti*, et c. *Qui vero*); ergo consimiliter propter necessi-
 tatem vel utilitatem possent esse simul plures summi pontifices. Et quamvis
 numquam fuit factum, tamen fieri posset, quemadmodum nec ante tempora
 Augustini nec post legitur quod episcopo existente incolumi alius fuerit in
 35 eodem episcopatu episcopus ordinatus, et tamen de beato Augustino hoc legitur
 factum. Nam 7^a, q. 1^a, c. *Non autem*, sic habetur: “Non autem hoc tantum scrip-
 simus, sed quod dei gracia hanc curam meruerit Africana ecclesia, ut verba
 celestia Augustini ore perciperet, qui ad maiorem Dominici muneris gratiam
 novo more proventus, et consecratus est ut non succederet in cathedra episcopo,
 40 sed accedens ecclesiam incolumi Valerio Iponensis ecclesie episcopo
 coepiscopus Augustinus factus est”. Si igitur propter utilitatem ecclesie
 Iponensis plures fuerunt simul in Iponensi ecclesia episcopi, multo magis
 propter utilitatem universalis ecclesie plures esse possunt apostolici simul.

Discipulus: Contra hoc est glossa super eundem capitulum *Non autem*, que dicit
 45 in hec verba: “Numquid eodem modo possent esse duo apostolici? Argumentum
 quod non, supra, eadem, c. *Factus*; et Dominus tantum unum constituit, 24^a, q.
 1^a, *Ita loquitur*, et c. *Quicumque*, contra quod non potest dispensari, 25^a, q. 1^a,
Sunt quidam. Preterea, quia una est catholica ecclesia et unum caput. Tamen
 plures imperatores fuisse legimus. Sed hic non est ita, quia offenderetur illa
 50 regula, scilicet unam sanctam ecclesiam”. Ex quibus verbis colligitur quod
 articulo fidei obviat plures esse apostolicos simul, illi videlicet articulo, “unam
 sanctam ecclesiam catholicam”.

Magister: Respondetur quod glossa ibi non loquitur assertive sed solummodo
 allegando; unde dicit, “argumentum quod non”. Et ideo non determinat partem
 55 illam, sed tantummodo argumentatur pro ipsa. Que argumenta concludunt quod
 non possunt esse duo apostolici contrarii et discordes quorum uterque vel alter
 dicat et asserat se solum esse apostolicum et non alium, vel quorum alter non sit
 legitime apostolicus constitutus. In quo casu loquitur illud capitulum allegatum,

33 nec] licet Ed 36 tantum] totum MF 37 Africana ecclesia] W: africane ecclesie Friedberg.
 (Other editions of Gratian, and of Augustine, Ep. 32, have: “meruerint africane ecclesie...
 perciperent”.) 39 et] ita S | episcopo] episcopus Ed 40 accedens ecclesiam] accederet nam S
 Valerio] valerio S | Iponensis] sed added Pz | episcopo] episcopus Pz 41 factus] omitted S 45 duo]
 plures Ed 46 Factus] dicens et added Ly | Factus...Dominus] facto dicens Pz | et] omitted MF
 49 legimus] 21^a dist., c. Nunc autem added S 51 articulo] articulus MF 58 loquitur] legitur Ed

29 Nam...30 magnis] cf. 1.165 31 Non autem] C.7 q.1 c.12, col. 571 | Petisti] C.7 q.1 c.17, col.
 574 | Qui vero] C.7 q.1 d.p.c.42, col. 583 36 Non autem] C.7 q.1 c.12, col. 571 44 glossa] C.7
 q.1 c.12, s.v. ut non succederet, col. 823

Factus, quia loquitur de Cornelio et Novaciano, quorum Cornelius rite et legitime fuit electus, sicut idem capitulum asserit et testatur. Novacianus autem, non propter necessitatem vel utilitatem ecclesie, sed per ambitionem, cum scandalo et divisione ecclesie, gradum apostolicum usurpavit, testante sequenti capitulo, in quo sic habetur: “Novacianus episcopus non est, qui, Cornelio episcopo in ecclesia a sedecim episcopis facto, adulter atque extraneus episcopus fieri a desertoribus per ambitum nititur”. De quo in libro 6° *Ecclesiastice historie*, c. 35°, sic habetur: “Novatus ecclesie Romane presbyter, elacione quadam tumidus, spem penitus eis salutis adimebat, eciamsi digne penituissent. Ex quo et princeps hereseos extitit Novacianorum, qui, ab ecclesia separati, superbo nomine seipsos ‘catharos’, id est ‘mundos’, appellabant. Ob quam rem concilium sacerdotale celeberrimum in urbe Roma congregatum est episcoporum quidem sexaginta numero, presbyterorumque totidem cum diaconis plurimis. Preterea eciam per singulas quasque provincias, de hac re magna deliberacione habita, decretis signatur quid facto opus sit. Statuitur ergo Novatum quidem, cum hiis qui eum mentis elacione tumidum sequerentur quique ad inhumanam istam et nichil fraterne caritatis servantem sententiam declinarent, alienum esse ab ecclesia”. Et infra: “Extat autem et alia epistola Cornelii ad Fabianum Antiochie episcopum scripta, edocens singula queque de Novato, quis qualisque fuerit vel vita vel moribus et quomodo ab ecclesia declinaverit, in qua refert quod episcopatus cupiditate, quam intra latenter gerebat, in hec omnia mala deciderit”. Et infra: “Sidonius et Celerinus, qui valde clari in confessoribus habebantur, eo quod omnia tormentorum genera superaverant. ‘Sed isti’, inquit, ‘cum diligentius perspexissent agere eum’”, scilicet Novatum, “‘cuncta fraudibus et dolis, mendaciis atque periuriis et quia bonitatem ad hoc solum simularet ut deciperet ignorantes, relicto eo, vel potius execrato, ad ecclesiam cum magna festinacione reversi sunt, et, presentibus episcopis et presbyteris sed et laicis viris, primo quidem errorem suum, tunc deinde et illius fraudes ac fallacias confitentur’. Addidit preterea eciam hoc in hac epistola quod ‘cum semper fratribus iurare solitus sit episcopatum se

64 episcopis] coepiscopis S | facto] factus Ed 66 Novatus] novacianus Ed 69 seipsos] semetipsos S | appellabant] appellarunt S 70 Roma] romana Fr Ed 71 numero] S: omitted W presbyterorumque] presbyterorum quoque S 73 signatur] significatur S | sit] esset S | Statuitur] certamen inquit Ly 75 inhumanam] S: humanam W | caritatis] claritatis Ed 76 esse] S: eciam W infra] ita Ed | autem] eciam Ed 77 queque] quem Pz 79 intra] se added S 80 hec] hoc MF Celerinus] cornelius W 81 omnia] S: circa W 83 cuncta] a added MF 85 execrato] S: consecrato W | festinacione] satisfaccione S | reversi] reverterunt S 86 viris] omitted Ed | tunc] tum S 87 eciam] Mz S: et W | hoc] hec S 88 hac] omitted S | sit] S: erat Ly, erit W

63 capitulo] C.7 q.1 c.6, col. 568 66 c. 35] Eusebius, tr. Rufinus, pp. 613-621

omnino non cupere, subito et ex improvise, velut novum plasma, episcopus
 90 apparuit, scilicet qui disciplinam et instituta ecclesiastica vindicabat, episcopatum quem non a deo acceperat presumebat. Tribus namque episcopis, simplicissimis hominibus et omnium ignaris de remota Italie parte, adhibitis, immo potius subtili ab eo circumvencione deceptis, imaginariam magis quam legitimam ab eis extorqueret manus impositionem.” Et infra: “Addidit autem
 95 etiam hoc, quod idem ipse Novatus in iuventute spiritu immundo vexatus sit, et cum tempus aliquantulum consumpsisset apud exorcistas, egritudinem incurreret gravem ita ut desperaretur, et quod iacens in lecto pro necessitate perfusus sit, nec reliqua in eo que baptismum sequi solent sollempniter adimpleta sint, nec signaculo crismatis consummatus sit; unde nec Spiritum
 100 sanctum umquam potuit promereri”. Ex quibus verbis colligitur quod Novatus et summo episcopatu erat indignus, et non legitime sacerdotium usurpavit, ac multis fraudibus et fallaciis utebatur. Quare ecclesiam scindebat; sed si dignus existens de consensu unanimi catholicorum fuisset assumptus, non fuisset propter hoc scissa ecclesia.

105 Nec apostolicorum pluralitas concorditer gubernantium ecclesiam unitati ecclesie repugnat, quemadmodum episcoporum pluralitas non obviat unitati episcopatus, nec pluralitas principantium aristocratically in civitate civitatis destruit unitatem. Nec propter hoc offenderetur ille articulus fidei, “unam sanctam ecclesiam catholicam”, quia propter pluralitatem apostolicorum propter
 110 necessitatem vel utilitatem de unanimi consensu fidelium assumptorum non fierent plures ecclesie, sed remaneret una propter unitatem fidei et concordiam apostolicorum “eadem mente unoque consilio” ceteris principantium orthodoxis.

Cum igitur dicit Cyprianus, ut allegatum est, quod “ab unitate exordium
 115 proficiscitur, ut ecclesia Christi una monstraretur”, respondetur quod quando necessitas aut utilitas non requirit pluralitatem apostolicorum, in quo casu loquebatur Cyprianus, unus debet esse apostolicus, ut ecclesia Christi non solum per unitatem fidei, baptismi et ceterorum que enumerat Apostolus ad Ephesios 4°, sed etiam per unitatem apostolici in quem unanimiter consentiunt catholici,
 120 monstratur una. Quando autem necessitas vel utilitas apostolicos plures exposcit, sufficit quod ecclesia sit una per unitatem illorum que enumerat Apostolus ad Ephesios 4°, per quorum unitatem est una quando, vacante apostolica sede,

89 cupere] S: capere W **92** simplicissimis] simplicibus Ed **96** aliquantulum] aliquantum S
97 incurreret] incurrerit S **98** perfusus] S: confusus W | reliqua] aliqua Ly | sequi] subsequi S
100 potuit] potuerit S **109** catholicam] omitted Ed **122** sede] sed added MF

112 eadem...consilio] Judges 20:11; cf. 1 Cor. 1:10 **114** allegatum] 21.28

nec uni nec pluribus apostolicis subditur ecclesia. Inter que “unum apostolicum” minime ponit cum de unitate ecclesie loquitur, dicens: “Solliciti servare unitatem spiritus in vinculo pacis, unum corpus et unus spiritus, sicut vocati estis in una spe vocacionis vestre, unus Dominus, una fides, unum baptisma, unus deus et pater omnium, qui est super omnes et per omnia et in omnibus nobis”. In quibus oportet ut fideles unitatem servant, sive habeant aliquem apostolicum sive nullum, sive etiam habeant unum apostolicum sive plures. Quandoque tamen expedit, unum apostolicum ecclesia debet habere, nec unitas ecclesie monstraretur nisi, quando expediret et posset, ecclesia uni apostolico subderetur.

Et sic predicta verba intelligit Cyprianus, quod ex verbis eiusdem sequentibus, que etiam sunt superius allegata, ostenditur, cum dicit: “Quam unitatem tenere firmiter et vindicare debemus, maxime nos episcopi, qui in ecclesia dei presidemus, ut episcopatum quoque ipsum unum atque indivisum probemus”. Ex quibus verbis colligitur quod secundum beatum Cyprianum non solum apostolatus sed etiam episcopatus esse debet unus atque indivisus; et tamen, sicut probatum est prius, in eodem episcopatu ex necessitate vel utilitate simul plures possunt esse episcopi; et per consequens in apostolatu possunt esse plures apostolici. Aliter enim minus in necessariis esset provisum apostolatu quam episcopatu. Sicut ergo in eodem episcopatu possunt esse plures episcopi, ita in apostolatu possunt esse plures apostolici, et tamen propter unitatem voluntatum et ceterorum que enumerat Apostolus et episcopatus et apostolatus unus et indivisus manebit, quemadmodum propter unitatem voluntatum plurium aristocratie principantium in eadem civitate remanet civitas una, cuius unitas interdum melius servatur per plures quam si unus solus principaretur; licet si nichil singulare obsisteret melius regeretur ab uno.

Capitulum 26

Discipulus: Veritas te ad alias allegaciones que supra c. 21° sunt adducte, et narra breviter quomodo respondetur ad ipsas.

Magister: Ad illam que fundatur in hoc, quod nullus est verus in ecclesia principatus nisi apostolicus, qualis non esset principatus plurium presidencium orthodoxis, respondetur quod quamvis propter necessitatem vel utilitatem essent plures principantes catholicis, tamen principatus eorum esset apostolicus et quilibet eorum esset vere successor beati Petri et vicarius Christi, quemad-

128 ut] quod Ed 133 Quam] S: quomodo W 137 apostolatus] Ly: apostolicus W | etiam] omitted Ed 145 unitas] vera added Ed

124 dicens] Eph. 4:3-6 133 superius] 21.30 26.4 illam] 21.38

modum si essent plures imperatores, quilibet eorum esset verus imperator. Et ita
 10 quamvis essent simul plures apostolici, tamen ecclesia esset vere in apostolica
 radice fundata et esset principatus apostolicus vere per successiones episcopo-
 rum absque omni scismate continuatus, si unanimes, pro utilitate communi, de
 concordi voluntate fidelium, plures simul in apostolica sede sederent, quemad-
 15 modum imperium Romanorum fuit unum et idem per successiones imperatorum
 continuatum quando fuerunt simul plures imperatores et quando fuit unus solus.
 Sic etiam in diversis regnis simul aliquando fuerunt plures reges, scilicet pater
 et filius, et tamen idem fuit regnum et per successiones regum continuatum.

Discipulus: Si essent plures apostolici simul, ipsi aristocrate regerent universi-
 tatem fidelium, et principatus eorum esset aristocraticus reputandus. Sed princi-
 20 patus apostolicus non est principatus aristocraticus, sed magis regalis, iuxta
 illud, 1^a Petri, 2°, “Vos estis genus electum, regale sacerdotium”. Et in
 Apocalypsi dicit beatus Iohannes: “Fecit nos regnum sacerdotale”. Ergo si
 essent plures apostolici, principatus regalis esset in aristocraticum mutatus, et
 per consequens non esset apostolicus.

25 **Magister:** Respondetur quod principatus apostolicus non esset in alium trans-
 mutatus, quia in principatu nulla esset varietas potestatis, sed esset solummodo
 pluralitas principantium, non de necessitate principatus sed propter utilitatem
 aliam vel necessitatem. Differt autem aristocraticus principatus a principatu
 regali magis per diversam potestatem quam per unitatem et pluralitatem princi-
 30 pantis et principantium, quia in hoc saltem principatus aristocraticus differt a
 principatu regali, quod unus principantium aristocrate absque speciali com-
 missione alterius non potest exercere ea que ad aristocraticum pertinent princi-
 patum, quod non est in principatu regali, nec esset in principatu plurium aposto-
 licorum, si plures essent simul.

35 **Discipulus:** Dic qualiter ad sequentem allegacionem respondetur.

Magister: Multipliciter respondetur. Uno modo quod papa non habet potesta-
 tem preficiendi alium in summum pontificem quia summus pontifex a fidelibus
 prefici debet, et ideo papa non habet omnino plenitudinem potestatis. Aliter
 dicitur quod papa non habet regulariter, sed casualiter, potestatem preficiendi
 40 alium in summum pontificem, quando videlicet videret imminere periculum
 fidelium seu fidei nisi alius preficeretur, vel singularem utilitatem si alius

26.14 Romanorum] romanum Ly | idem] et added Mz 21 estis] omitted S 22 sacerdotale] et
 sacerdotes S 35 allegacionem] questionem Pz 37 a] Mz: de W

21 1 Petri] 2:9 22 Apocalypsi] 1:6 35 sequentem] 21.55

ordinaretur, et non posset convenienter requirere consensum fidelium et periculum esset in mora. Cum vero dicitur quod papa non potest dispensare contra statum generalem ecclesie, respondetur quod papa non potest regulariter dispensare contra illa que explicitely vel implicitely continentur in scripturis sacris, nec etiam contra ea que ad iura pertinent aliorum; tamen casualiter, ex causa iusta et rationabili, potest inducere novitates que fidei non repugnant. Et ideo ex causa rationabili posset alium constituere summum pontificem, qualiter secundum quosdam beatus Petrus alium fecit summum pontificem ipso vivente. Regulariter tamen hoc facere papa non potest, et si fecerit minime tenet.

Ad aliam allegacionem dicitur quod fideles ex causa instituendo plures summos pontifices nequaquam incurrerent hereticam pravitatem, quia privilegium Romane ecclesie traditum sibi a Christo non auferrent ab ea, quia remaneret eadem Romana ecclesia, habens potestatem preficiendi sibi et universitati fidelium unum summum pontificem, et etiam plures quando expedierit.

Ad aliam dicitur quod in uno episcopatu possunt esse duo episcopi, sicut accidit tempore beati Ieronimi de Augustino et Valerio, qui simul fuerunt episcopi Iponensis ecclesie, sicut ostensum est supra.

Discipulus: Glossa super illud capitulum 7^m, q. 1^a, *Non autem*, videtur dicere quod Valerius et Augustinus non regebant simul episcopatum eundem.

Magister: Dicitur quod talis glossa, si esset, manifeste corrumpere textum. Quia textus dicit expresse quod “incolumi Valerio Iponensis ecclesie episcopo, coepiscopus Augustinus factus est”; sed si Valerius cessisset, Augustinus non fuisset factus coepiscopus. Ergo eodem tempore regebant eundem episcopatum. Nec glossa asserit contrarium, sed dubitative loquitur, dicens “forte Valerius cessit administracioni Augustini”.

Ad Ieronimum autem dicitur quod ipse intendit quod, regulariter et absque causa iusta, non debent esse plures episcopi in eodem episcopatu; ex causa tamen possunt esse.

42 convenienter] faciliter Ed 53 Romane] ratione Ed | auferrent] auferentur Pz, auferretur Ly 63 factus] omitted S 66 administracioni Augustini] administracionem augustino S 67 absque] aliqua added Ed

49 quosdam] See Clement, *Epistola I ad Iacobum fratrem Domini*, translated by Rufinus, PG, vol. 1, col. 464. Cf. C.8 q.1 c.2, col. 590. The letter is not authentic. 51 aliam] 21.63 56 aliam] 21.72 58 supra] 25.35 59 Glossa] C.7 q.1 c.12, s.v. ut non succederet, col. 823 67 Ieronimum] 21.72

- 70 Ad ultimam respondetur quod fideles propter necessitatem vel utilitatem
sufficienter moventem et inducentem constituendo plures summos pontifices
non facerent condicionem ecclesie deteriore quoad spiritualia, sed meliorarent
eam, quia in tali casu magis expediret ecclesie regi a pluribus quam ab uno.
Cum autem dicitur quod principatus aristocraticus, et quilibet alius, est minus
75 bonus quam principatus regalis, respondetur quod quantum ad naturam principa-
tus est minus bonus, interdum tamen melior est quodammodo quam principatus
regalis, quemadmodum multe medicine in se deteriores sunt cibis qui competunt
sanis, et tamen nonnumquam meliores sunt quibusdam egris. Et ideo licet
quantum est de natura rei sit melius quod principetur unus solus (quia, ut dicit
80 glossa super sepe allegatum c. 7^m, q. 1^a, *Non autem*, “Facilius expeditur admini-
stracio per unum quam per plures, ff. *De administracione, Tutor*, l. 3^a, § ulti-
mo”, quod communiter habet veritatem), non tamen semper, quia in casu potest
esse melius quod principentur plures, et quandoque facilius expeditur admini-
stracio per plures quam per unum.

Capitulum 27

- Discipulus:** Recitasti quomodo respondetur, secundum unam opinionem, ad
allegaciones ostendentes quod fideles non possunt instituere plures apostolicos
simul. Nunc secundum opinionem contrariam narra qualiter respondetur ad
5 allegaciones contrarias adductas supra, c. 20° huius secundi, quibus ostenditur
quod <non> licet fidelibus plures constituere principantes communitati fidelium,
sive quod possint alium principatum quam apostolicum instituere, sive quod
solummodo possint ad statum apostolicum simul plures provehere.

- Magister:** Secundum tenentes quod nullo modo possunt simul esse plures
10 apostolici, respondetur ad primam allegacionem quod statuta humana que
divinis preceptis non obviant variari possunt; sic etiam principatus qui ordina-
cioni divine minime adversantur variare licet; sed non illos quorum aliquis
repugnaret ordinacioni divine. Plures autem simul esse apostolicos obviaret
ordinacioni Christi, qui unum constituit, et ideo non licet constituere simul
15 plures apostolicos.

Ad secundam dicitur quod in hoc communitati fidelium quantum ad omnia
necessaria optime est provisum, quod diligendo et obediendo deo fidelibus

73 a...uno] ab uno quam a pluribus Ed 79 quia] Ly: qui W 82 in] aliquo added Ly
27.4 qualiter] quomodo Ed 5 20]2 Pz 6 quod] Kilcullen: quod non W 7 sive quod] sicut MF
possint] Mz: possunt W | quod] omitted MF 8 plures] omitted Ly

70 ultimam] 21.78 80 glossa] C.7 q.1 c.12, s.v. ut non succederet, col. 823 27.10 primam] 20.19
16 secundam] 20.36

“omnia cooperantur in bonum”, secundum Apostolum, et ideo, licet quandoque esset melius et magis expediens plures apostolicos presidere quam unum si non esset contra ordinacionem Christi, tamen melius est et magis Christianis expediens, propter ordinacionem Christi, subesse et obedire uni apostolico quam pluribus. 20

Ad aliam respondetur quod consuetudines que sunt consone ordinacioni Christi, quantumque inciperent esse onerose, per Christianos tolli non possent, quemadmodum leges divine date populo Iudaico, quamvis fuerint onerose (iuxta 25 verba Petri que leguntur Actuum 15°), tamen per eundem populum tolli non poterant; sic quamvis principatus unius solius apostolici inciperet esse onerosus, tamen tolli non posset, sed tollerandus esset, quemadmodum sunt tollerandi mali prelati.

Ad aliam respondetur quod expedit ecclesie propter bonum obediencie, si est 30 voluntas dei, illi principatui obligari qui potest in pessimum transmutari, quemadmodum propter bonum obediencie expedit ecclesie propter preceptum dei prelato pessimo obedire. Et ideo licet principatus unius summi pontificis posset per maliciam eius transmutari in pessimum, quia potest effici tyrannus, tamen propter bonum obediencie expedit ecclesie sustinere eundem. 35

Ad aliam rationem respondetur quod propter evidentem utilitatem est novitas facienda ita ut recedatur ab eo iure humano quod diu equum visum est, sed propter nullam utilitatem recedendum est a iure divino quod diu equum visum est. Sic etiam a principatu humanitus instituto propter utilitatem evidentem recedendum est, sed non a principatu instituto a Christo, quemadmodum a 40 sacerdotio Levitico propter nullam utilitatem licebat Iudeis recedere. Principatus autem apostolicus sic est divinitus institutus ut unus solus debeat principari. Quare propter nullam utilitatem talis principatus in aristocraticum vel alium transmutandus est, nec aliquo modo licebit fidelibus plures apostolicos constituere. 45

Ad aliam respondetur quod principatus unius summi pontificis non potest esse dispendiosus Christianis nisi propter maliciam summi pontificis principantis vel propter maliciam subiectorum, et ideo principatus ille non est transmutandus in alium, sed corrigendi sunt illi propter quos tendit ad noxam vel accidit dispendium Christianis. 50

24 quantumque] quamvis Ed 44 est] omitted MF

18 Apostolum] Rom. 8:28 23 aliam] 20.45 26 Actuum] 15:10 30 aliam] 20.55 36 aliam] 20.63 46 aliam] 20.75

Per idem ad aliam respondetur quod interdum quando illud quod provisum est ad concordiam propter maliciam aliquorum tendit ad noxam, non ipsum est tollendum, sed corrigendi sunt illi propter quos tendit ad noxam.

Ad aliam dicitur quod non semper cessante causa cessat effectus, sicut in multis casibus patet.

Ad aliam respondetur, sicut responsum est, quod non semper est standum maiori parti nec pluralitati. Et ideo, licet maior pars Christianorum vellet constituere plures apostolicos simul, non esset standum eis, quia minor maiori ratione niteretur, scilicet ordinatione Christi, qui instituit unum solum apostolicum. Ad allegaciones in contrarium dicitur quod pro necessitate non licet facere contra preceptum divinum expressum, nisi quando potest colligi ex scripturis quod necessitas est excepta in legibus divinis. Non autem potest haberi ex scripturis quod in ordinatione Christi de uno apostolico constituendo aliqua necessitas sit excepta, et ideo nec propter necessitatem nec propter utilitatem sunt plures apostolici constituendi.

Ad ultimam respondetur quod David ex inspiratione divina fecit illam divisionem sacerdotum, et ideo, si deus ordinauerit, possent constitui plures apostolici; sed absque precepto divino hoc legitime minime fieri posset.

Capitulum 28

Discipulus: Narrasti secundum opinionem unam quod quando expediret liceret Christianis constituere plures apostolicos. Nunc indica an, secundum eandem opinionem, licet in aliquo casu plures constitui patriarchas seu primates nullum superiorem habentes, quorum nullus pro apostolico sit habendus.

Magister: Secundum unum modum ponendi opinionem prescriptam liceret, si communitati fidelium expediret, tales plures constituere patriarchas seu primates. Quod ponit propter plures condiciones que adducte sunt supra, 20° c. huius secundi, ad probandum quod liceret plures apostolicos simul habere. Secundum alium modum ponendi hoc nullo modo liceret.

Discipulus: Secundum primum modum ponendi explica aliquos casus possibiles in quibus liceret plures tales patriarchas seu primates habere.

51 ad aliam] *omitted* Ed | quod¹ | quia *added* Ly | quando] *omitted* Ed 52 non] ideo *added* Ly
58 standum] cum *added* Ed 59 ordinatione] Fr: ordinationi W 28.4 constitui] constituere Ly
8 20] Mz: 24 W 11 aliquos] Scott: alios W

51 aliam] 20.83 54 aliam] 20.98 56 aliam] 20.104 | responsum] 20.110 60 allegaciones]
20.139 66 ultimam] 20.170

Magister: Dicitur quod unus casus esset si papa et cardinales efficerentur heretici et Romani faverent eisdem aut nollent catholicum in summum pontificem eligere. Tunc enim liceret quibuscumque et quotque provinciis et regionibus que hoc concorditer vellent sibi unum primatem eligere qui in causis spiritualibus omnibus aliis presideret; et ideo, si aliquae provinciae concordarent in unum et aliae in alium, possent plures tales primates non habentes superiorem, quorum nullus esset apostolicus, preesse Christianis quousque de apostolico provideretur universitati fidelium. 15 20

Alius casus esset si, propter heresim pape vel discordiam eligencium, apostolica sedes diu vacaret, ita ut negocia communia ecclesiae per ipsam expediri non possent, quemadmodum aliquando vacavit sex annis. Tunc enim liceret provinciis que vellent sibi constituere primatem modo predicto qui negocia communia illarum provinciarum expedire valeret. 25

Alius casus esset si catholici omnes preter paucos, per bella intestina vel per infideles aut scismaticos aut aliter, taliter premerentur quod ad apostolicum verum non possent habere recursum, et tamen diverse provinciae possent convenire ad preficiendum sibi unum caput. Tunc enim liceret quibusque et quotque provinciis que possent et vellent sibi constituere unum primatem qui super omnes potestatem haberet. Et ita possent aliquae provinciae in una parte mundi unum, et aliae in alia parte mundi alium, constituere sibi primatem. Quare possent licite fieri plures tales patriarche seu primates. 30

Discipulus: Aliquas allegaciones adducas quod in predictis casibus, vel aliis, possent plures constitui huiusmodi patriarche seu primates. 35

Magister: Hoc videtur posse probari. Nam, ut habetur dist. 1^a, c. *Ius civile*, unaqueque civitas et populus potest sibi ius proprium “divina humanaque causa” constituere. Ubi dicit glossa super vocabulo “civitas”: “Sic aliqua ecclesia ius sibi statuit, ut infra 11^a dist., *Catholicam*, et *De consecratione*, dist. 3^a, *Pronunciandum*”. Et super vocabulo “humana” ait: “Id est contemplacione dei et hominum”, id est reverencia dei et utilitate hominum. Ex quibus colligitur quod quelibet ecclesia et quilibet populus Christianus potest sibi auctoritate propria ius proprium statuere pro utilitate sua. Ergo, a simili, vel multo forcius, potest sibi pro reverencia dei et utilitate hominum constituere caput et prelatum, quia 40

19 apostolico] alio Ed 28 tamen] tunc Ly 39 statuit] statuerit Pz 40 Id est] prima Ed

28.36 Ius civile] D.1 c.8, col. 2 38 civitas] D.1 c.8, s.v. vel queque civitas, col. 5 40 humana] ibid., s.v. divina humanaque

45 parum est ius esse in civitate nisi sint qui iura regere possint et reddere, ff. *De origine iuris*, l. 2^a.

Amplius, cui licet cedere iuri suo, eidem licet super se superiorem recipere. Sed patriarchis et primatibus pro utilitate communi licet cedere iuri suo, ergo multo magis licet eis super se superiorem recipere pro communi utilitate. Si
50 autem licet episcopis, patriarchis seu primatibus, multo magis hoc licet inferioribus, et per consequens possunt si volunt super se constituere unum caput cui omnes subsint.

Discipulus: Isti opinioni sacri canones obviare videntur, quibus statuitur et asseritur quod nova dignitas non potest constitui sine licencia pape (Extra, *De constitutionibus*, *Cum accessissent*; 22^a dist., c. 1°; Extra, *De consuetudine*, *Cum olim*).
55

Magister: Respondetur quod quando potest haberi recursus ad papam non est nova dignitas constituenda absque licencia pape, in quo casu loquuntur canones sacri. Sed quando non potest haberi recursus ad papam catholicum, tunc pro
60 utilitate communi licet aliquo modo novam constituere dignitatem duraturam saltem usque possit haberi ad papam recursus. Sicut enim difficultas aliquid admittit vel permittit quod alias prohiberetur, sicut notat glossa, Extra, *De ecclesiis edificandis*, super capitulum *Ad audienciam*, ita etiam impossibilitas aliquid admittit vel permittit quod alias prohiberetur. Quare propter impossibilitatem
65 recursus habendi ad papam licet tales constituere patriarchas vel primates, quamvis hoc prohibeatur de sacris canonibus, qui intelligendi sunt loqui quando potest haberi recursus ad papam. Quemadmodum canones prohibentes quosdam excommunicatos absolvi ab alio quam a papa intelligendi sunt quando excommunicatus potest ad papam recurrere, non quando ne recurat ad summum pontificem impeditur, (Extra, *De sentenciis excommunicationis*, *Quamvis*, et in aliis pluribus sacris canonibus idem habetur), sic etiam quando non potest
70 recursus haberi ad papam, vel non expedit, potest constitui novus primas sine licencia pape, si alicui nationi vel regioni aut regionibus vel provinciis fuerit expediens et necessarium, qui saltem auctoritatem et potestatem habebit quousque per papam fuerit aliter legitime et utiliter ordinatum.
75

50 seu] et Ly, omitted Pz 61 usque] quo added Ed | aliquid] aliud Ed

46 l. 2] *Digest*, 1.2.13, p. 30 55 *Cum accessissent*] X 1.2.8, col. 9 | c. 1] D.22 c.1, col. 73 56 *Cum olim*] X 1.4.6, col. 38 62 glossa] X 3.48.3, s.v. magna difficultate, col. 1400 70 *Quamvis*] X 5.39.58, col. 912

Capitulum 29

Discipulus: Ad plures allegaciones supra c. 2° huius secundi inductas ad probandum quod non expedit communitati fidelium uni capiti sub Christo subesse responsiones recitasti, occasione quarum aliqua alia annexa tractavimus, circa que quasdam opiniones et quosdam modos ponendi recitasti, quas et quos nolo ad presens amplius pertractari. Ideo, illis omissis ad aliud tempus, narra qualiter respondetur ad secundam allegacionem supradicto c. 2° huius secundi adductam: sed breviter, quia alias de fundamento ipsius intendo tecum exquisite conferre.

Magister: Illa allegacio in hoc fundari videtur, quod sine diviciis, quibus carere debet caput fidelium, nemo potest efficaciter et utiliter subditis principari. Ad quam respondetur quod potestas principandi Christianis in hiis que ad legem pertinent Christianam sic est instituta a solo deo quod per legem Christianam et solam ordinacionem Christi a potestate et iurisdiccione seculari Christiani minime sunt exempti; unde a tempore apostolorum, et multis post temporibus, Christiani potestati et iurisdiccioni eciam infidelium subiecti fuerunt in criminibus secularibus et aliis que specialiter ad legem Christianam nullatenus pertinebant. Propter quod caput Christianorum non habet regulariter potestatem puniendi seculares iniquitates pena capitis et aliis corporalibus penis, propter quas taliter puniendas principaliter potencia temporalis et divicie sunt necessarie, sed talis punicio potestati seculari principaliter et regulariter est concessa. Pena igitur spirituali solummodo potest papa regulariter corrigere delinquentes, et ideo non est necessarium quod temporali potencia precellat vel temporalibus abundet diviciis, sed sufficit quod Christiani sibi prompte obediant.

Capitulum 30

Discipulus: De hac materia tecum postea disputabo; ideo ipsam pertranseas, et qualiter, secundum opinionem que tenet quod non expedit communitati fidelium uni capiti sub Christo subesse, respondeatur ad allegaciones inductas superius 1° c. huius secundi cura referre.

Magister: Ad primam illarum respondetur, sicut tactum est ibidem, quod Christus est caput fidelium, ideo Christiani non subsunt uni capiti sub Christo. Ad rationem autem in contrarium respondetur quod non est necesse ut sub

29.4 alia] omitted Ed 12 principandi] precipiendi Pz 24 abundet] abundat Pz 30.4 respondeatur] omitted MF

29.4 responsiones] cf. c. 15 and c. 19 7 secundam] 2.25 30.2 postea] 3.2 Dial., 1.17 6 primam] 1.12 | ibidem] 1.20 8 rationem] 1.28

Christo sit unus rector tocius ecclesie, sed sufficit quod sint plures diversas
 10 regentes provincias, quemadmodum sunt plures reges gubernantes plura regna.

Ad aliam dicitur quod expedit uni ovili in quo oves simul morantur regi et
 pasci ab uno pastore mortali; uni autem ovili in quo omnes oves non simul
 morantur sufficit ut regatur a principe pastorum, scilicet Christo.

Ad terciam respondetur per idem, quod omni populo simul moranti expedit
 15 uni rectori mortali subesse, non autem uni populo comprehendenti plures popu-
 los in locis distantibus habitantes, sed tali populo sufficit subesse Christo.

Ad quartam respondetur quod non omni communitati que non potest regi
 absque multitudine iudicum qui possunt circa causas et negocia contrarias
 habere sentencias expedit uni rectori supremo subesse, quia communitas
 20 huiusmodi potest esse tanta quod nullus unus homo (mortalis, et in multis defi-
 ciens) sufficit ad ferendum et determinandum omnia negocia circa que possunt
 alii iudices discordare, et ideo, cum communitas fidelium sic possit esse tanta
 quod nemo mortalis possit omnia huiusmodi negocia sustinere, expedit commu-
 nitati fidelium ut regatur a pluribus, non ab uno.

Ad quintam consimiliter respondetur quod quia unus non sufficit ad cogen-
 dum universos fideles ad servandam unitatem fidei ac rituum et observanciarum
 quos omnes Christiani servare tenentur, ideo expedit communitati fidelium ut
 25 regatur a pluribus, qui ad huiusmodi unitatem omnes compellant.

Ad sextam respondetur quod potentibus errare circa maiora negocia expedit
 30 habere unum caput quando unus sufficit ad huiusmodi negocia omnia terminan-
 da. Sed nemo sufficit ad huiusmodi omnia negocia que possunt oriri inter
 Christicolas terminanda; ideo non expedit sibi unum habere caput sub Christo,
 sed plura.

Ad septimam respondetur quod non expedit communitati fidelium ut multi
 35 inter ipsos, et precipue prelati, valeant delinquere insolenter quando contra tale
 periculum potest remedium absque maiori periculo adhiberi. Sed maius pericu-
 lum immineret communitati fidelium si haberet unum caput quam habendo
 plura, quia, cum facilius per maliciam inficiatur unus quam plures, magis timen-
 dum est ne inficiatur per maliciam unus principans universis fidelibus quam
 40 plures principantes eisdem. Sed secundum sententiam sapientis, Ecclesiastici

12 non] *omitted* MF 13 regatur] regantur Ed 31 omnia] *omitted* Ed 37 immineret] potest
 imminere Ed 38 inficiatur] *omitted* MF

11 aliam] 1.44 14 terciam] 1.54 17 quartam] 1.62 25 quintam] 1.96 29 sextam] 1.106
 34 septimam] 1.148 40 Ecclesiastici] 10:2

10º, “Secundum iudicem populi, sic et ministri eius, et qualis rector est civitatis, tales et inhabitantes in ea”. Cui concordat Anterus papa, qui, ut habetur 6ª, q. 1ª, c. *Ex merito*, ait: “Capite languescente, cetera corporis membra inficiuntur”. Ubi dicit glossa: “Componitur orbis regis ad exemplum”, et, per consequens, corrupto capite quorumcumque Christianorum, de corruptione subditorum probabiliter est timendum. Ergo magis timendum est de generali, vel fere de generali, corruptione seu infeccione Christianorum si habuerint omnes unum caput quam si habuerint plura, licet magis esset timendum de aliqua particulari corruptione alterius partis Christianorum si Christiani habeant plura capita. Ergo maius periculum imminet Christianis si habeant omnes unum caput quod potest universaliter, vel fere omnes, Christianos inficere, quam si habeant plura quorum nullum potest omnes, vel fere omnes, inficere, sed tantummodo sibi subiectos; quia non est tantum timendum quod plura capita simul corrumpantur sicut unum solum.

Discipulus: Quare addit ista opinio “fere”, cum dicit quod magis est timendum de generali, vel fere generali, corruptione?

Magister: Additur “fere” propter promissionem Christi dicentis, Matthei ultimo, “Vobiscum sum omnibus diebus, usque ad consummationem seculi”, propter quam nullatenus est timendum quod umquam propter maliciam unius capitis erit generalis corruptio seu infeccio omnium Christianorum, quia talis corruptio Christianorum obviaret promissioni Christi prescripte. Sed fere generalis corruptio Christianorum promissioni illi nullatenus repugnaret. Staret enim eadem promissio Christi si sub uno perverso vel infecto capite omnium Christianorum inficerentur omnes preter duos vel tres. Quare non esset aliquantulum metuendum quod unum caput omnium Christianorum inficeret omnes Christianos, sed verendum esset, si inficeretur, quod inficeret fere omnes. Propter quod si papa efficeretur hereticus, presertim habens potenciam temporalem vel cui potentes temporaliter adhererent, formidandum esset ne fere omnes Christianos inficeret heretica pravitate. Sed si essent plura capita Christianorum, non ita faciliter omnia simul inficerentur, sed uno infecto in moribus vel heretica pravitate sepe aliud remaneret sanum in moribus et in fide cum sibi subiectis.

Discipulus: Alias allegationes sequentes proseguere.

41 ministri] minister Fr Ed 55 addit] additur MF 66 verendum] credendum Ed 68 adhererent] adherent Ed

43 Ex merito] C.6 q.1 c.13, col. 557 44 glossa] s.v. cadant, col. 801 57 Matthei] 28:20

Magister: Ad octavam respondetur quod non semper “idem est expediens toti et parti, magnis et parvis”, sicut nec universaliter sine omni excepcione “idem iuris est in toto et in parte, in magnis et in parvis”, licet hoc verum sit quando est
 75 eadem ratio de toto et parte, de magnis et parvis. Et ideo, licet sit expediens quod uni populo parciali fideli presit unus episcopus, non expedit tamen quod toto populo fideli presit unus solus: tum quia omnia negocia unius populi parcialis potest sustinere unus solus, nullus autem unus potest sustinere omnia nego-
 80 cia, eciam maiora, omnium Christianorum; tum quia minus malum est ut populus parcialis et parvus inficatur ab uno episcopo quam ut totus, vel fere totus, populus Christianus inficiatur ab uno capite quod omnibus presit.

Ad nonam dicitur quod quamvis regnum sit optima policia in una civitate secundum Aristotelem (qui solummodo loquitur de policiis que in civitatibus
 85 custodiuntur, ut ex verbis eius quampluribus in libris politicorum colligitur), tamen regnum non est optima policia in toto orbe nec in omni parte orbis, quia totus orbis et diversa regna melius reguntur a pluribus quorum nullus sit superior alio quam ab uno solo, propter rationes tactas superius.

Per hoc ad allegacionem ultimam respondetur, quod non expedit universitati
 90 mortalium ut regatur ab uno monarcha tocius orbis, sed regulariter expedit ut regatur a pluribus quorum nullus sit superior alio, quamvis in aliquo casu qui possit accidere magis expediret quod totus orbis regeretur ab uno quam a pluribus.

74 sicut] Kilcullen (cf. 1.165): sive MF; *omitted* Ed | sine omni] Kilcullen (cf. 17.7–8): sive cum MF, nec cum Ed 76 sit] erit MF 85 ex] in Ed 88 alio] aliquando MF | quam] *omitted* Pz | tactas] tractas Pz | superius] contra regnum est unius capitis omnium christianorum *added* MF
 90 monarcha] monarchia MF

73 octavam] 1.165 75 hoc...76 ratio] Cf. 3.2 Dial., 1.9 83 nonam] 1.173 89 ultimam] 1.185

LIBER 3

Capitulum 1

Discipulus: Quamvis regulariter minime expediret totam universitatem fidelium uni capiti fidei sub Christo subesse, tamen videtur quod nullus catholicus debeat dubitare quin — pro necessitate temporis, vel propter excellenciam beati
5 Petri, vel ex alia causa speciali nobis fortassis ignota, aut de potencia absoluta — Christus potuit constituere beatum Petrum caput, principem et prelatum aliorum apostolorum et universorum fidelium. Ideo specialiter nunc scrutemur an de facto Christus tantam beato Petro contulit dignitatem.

Verum quia istius inquisiti, et aliorum quamplurium discuciendorum infe-
10 rius, nec una pars nec alia aliter quam per scripturas vel auctoritates potest ostendi, circa scripturas autem recipiendas sunt diverse opiniones et adverse, quibusdam dicentibus quod solummodo scripture canonice et generalium conciliorum debent de necessitate salutis admitti, aliis aliter sencientibus. Ideo, licet qualis fides scripturis aliis quam canonicis debeat adhiberi in prima parte huius
15 dialogi, ubi quesivimus que assertio catholica que heretica est censenda, disseruimus aliquantulum exquisite, hic tamen, propter dicta quorundam que tunc non habuimus, non tedeat nos aliquialiter tangere de eodem. Circa hoc ergo diversas opiniones cum motivis earum non te pigeat recitare.

Magister: Una est opinio tenens quod

20 nullam scripturam irrevocabiliter veram credere vel fateri tenemur de necessitate salutis eterne nisi eas que canonice appellantur, vel eas que ad has ex necessitate sequuntur, aut scripturarum sanctarum sensum dubium habencium eas interpretaciones seu determinaciones, que per generale fidelium seu catholicorum concilium essent facte, in hiis presertim in
25 quibus error dampnacionem eternam induceret, quales sunt articuli fidei Christiane.

Quod enim interpretacionibus concilii generalis sit talis prestanda credulitas patet, quia pie tenendum est quod tales interpretaciones sunt nobis ab eodem

1.9 quamplurium] complurium Ly 14 parte] lib. 2 added Frm 15 ubi] in qua Ed 16 hic] sed Ed 19 est] omitted Ly 21 eas] eis S 22 ex] de Ly 23 eas...determinaciones] eis interpretacionibus seu determinacionibus S

1.15 ubi] See 1 Dial. 2.1-5 16 quorundam] Marsilius 20 nullam...26 Christiane] Marsilius, II.xix.1 We indent material taken verbatim, or nearly verbatim, from Marsilius but do not mean to imply that Ockham intended these passages to be recognised as quotations. He does not mention Marsilius by name and sometimes changes the wording of the quoted material. 28 eodem] That is, the same as the Spirit who revealed the Scriptures.

Spiritu revelate. Quod ex scriptura ostenditur. Nam veritas ipsa Matthei ultimo dicit,

30

“Et ecce ego vobiscum sum omnibus diebus, usque ad consummacionem seculi”. Unde Rabanus ait: “Ex hoc intelligitur quod usque in finem seculi non sunt defuturi in mundo qui divina mansione et inhabitacione sunt digni”, quibus scilicet ad fidei conservacionem Spiritum sanctum pie tenendum est semper adesse. Unde Ieronimus: “Qui ergo usque ad consummacionem seculi cum discipulis se esse promittit, et illos ostendit semper esse victuros, et se numquam a credentibus recessurum”. Idem aperte convincitur Actuum 15°, dicente apostolorum et fidelium congregacione post ambiguitatis illius determinacionem, “Visum est enim Spiritui sancto et nobis”. Asseruerunt enim et asserit scriptura ipsorum determinacionem, in dubietate illa circa fidem, factam esse a Spiritu sancto. Cum igitur fidelium congregacio seu concilium generale per successionem vere representet congregacionem apostolorum et seniorum ac reliquorum fidelium, in determinandis scripture dubie sensibus, in quibus maxime periculum eterne dampnacionis induceret error, verisimile, quinimo certum est, deliberacioni universalis concilii Spiritus sancti dirigentis et revelantis adesse virtutem.

35

40

45

Hoc autem deduccione infallibili (ut asserunt) ex scriptura vim sumente patere potest. Quoniam frustra dedisset Christus legem salutis eterne, si eius verum intellectum, et quem credere fidelibus est necessarium ad salutem, non aperiret eisdem hunc querentibus et pro ipso invocantibus simul, sed circa ipsum pluralitatem fidelium errare sineret; quinimo talis lex non solum ad salutem foret inutilis, sed in hominum eternam perniciem tradita videretur. Et ideo pie tenendum est, determinaciones conciliorum generalium in sensibus scripture dubiis a Spiritu sancto sue veritatis originem sumere.

50

55

Capitulum 2

Discipulus: Opinionem aliam recitare non differas.

Magister: Alia est assertio quod non solum scripturis canonicis et determinacionibus seu interpretacionibus conciliorum generalium est de necessitate salutis firma prestanda credulitas, sed eciam decretis et decretalibus epistolis summo-

5

32 Unde] ubi S 35 Qui] S: quod W 38 convincitur] ex added S 39 ambiguitatis] S: ambiguitatem W | determinacionem] et terminacionem Ed 44 reliquorum] tunc added S | dubie] dubiis S 46 deliberacioni] deliberacionis Mz 48 autem] eciam S 52 sed] si Ly | circa] contra Mz Pz 54 est] omitted S 55 sue veritatis] S (cf. 11.19): sue virtutis MF; omitted Ed

29 Matthei] 28:20 31 Et...47 virtutem] Marsilius, II.xix.2 32 Rabanus] Cf. *Catena Aurea*, on Matthew 28:20 (Previté-Orton) 35 Ieronimus] ibid. (Previté-Orton) 38 Actuum] 15:28 49 potest...56 sumere] Marsilius, II.xix.3

rum pontificum, nec non et apostolorum canonibus qui in biblia non habentur, et dictis doctorum ab ecclesia approbatorum est fides absque dubitatione aliqua adhibenda.

Quod enim apostolorum canonibus supradictis sit fides certissima adhibenda
 10 videtur asserere Zephernius papa, qui, ut habetur dist. 16^a, c. *Sexaginta*, ait, “Sexaginta sententias apostoli prescripserunt cum aliis quamplurimis episcopis, et servandas eas esse censuerunt”. Item Leo papa, ut habetur in eadem dist., c. *Clementis*, ait, “Clementis librum, id est Petri apostoli itinerarium, et canones apostolorum numerant patres inter apocrypha, exceptis quinquaginta capitulis
 15 que decreverunt orthodoxe fidei adiungenda”. Item, sexta synodus, ut legitur eadem dist., c. *Placuit*, ait, “Placuit huic sancte synodo ut amodo confirmata et rata sint canonum apostolorum 85 capitula”. Hoc idem testatur Isidorus, qui, ut ibidem habetur, ait, “Propter eorum auctoritatem ceteris conciliis preponimus canones qui dicuntur apostolorum, licet a quibusdam apocryphi dicantur, quoniam
 20 plures eos recipiunt, et sancti patres eorum sententias synodali auctoritate roboraverunt et inter canonicas posuerunt constitutiones”. Ex hiis colligitur quod saltem quibusdam canonibus apostolorum est credulitas adhibenda indubia.

Quod vero decretis et decretalibus summorum pontificum credulitatem ac
 25 reverentiam catholici debeant exhibere testantur et Nicolaus papa et Agatho papa, quorum asserciones habentur dist. 19^a, c. *Si Romanorum* et c. *Sic omnes*. Ad quod etiam probandum alie auctoritates sanctorum patrum possent adduci quamplurime, que abbreviacionis causa non allegantur ad presens.

Quod vero etiam dictis doctorum ab ecclesia approbatorum oporteat credere
 30 dist. 15^a affirmare videtur, ubi diversorum sanctorum patrum recipienda enumerantur opuscula.

Hoc etiam ratione probatur, quia asserciones summorum pontificum non solum in diffinitione causarum et negotiorum sunt recipiende sed etiam in expositione scripturarum sanctarum, quibus in expositione scripture preferuntur
 35 sancti patres tractatores divinarum scripturarum (dist. 20^a, § 1°); ergo expositio-

2.11 prescripserunt] Fr S: perscripserunt W | episcopis] epistolis Ed 12 eas] omitted S
 14 quinquaginta capitulis] S: 150 W 17 canonum] canones Ed 19 quoniam] quam Ly 20 plures] perplures S | recipiunt] receperunt Ed | sententias] sentenciam MF 28 quamplurime] omitted Ed
 29 etiam] Mz: omitted W 30 sanctorum] omitted Ed

2.6 apostolorum canonibus] For the Canons of the Apostles see Hinschius, pp. 27-30.

10 Sexaginta] D.16 c.2, col. 42 13 Clementis¹] D.16 c.3, col. 42 16 Placuit¹] D.16 c.4, col. 42

18 ibidem] D.16 c.4 § 1, col. 42 26 Si Romanorum] D.19 c.1, col. 58 | Sic omnes] D.19 c.2, col. 60

30 dist 15] D.15 c.3, col. 36 35 § 1] D.20 d.a.c.1, col. 65.

nes huiusmodi tractatorum recipiende sunt. Quod vero dicta summorum pontificum etiam in expositione seu interpretatione scripture sint recipienda Hormisdas papa videtur asserere, qui, ut habetur dist. 50^a, c. *Si ille*, ait, “Nemo michi alia quelibet contra auctoritatem sedis apostolice vel 318 episcoporum vel reliquorum canonum constituta obiciat, quia quicquid contra illorum diffinitionem, in quibus Spiritum sanctum credimus locutum, dictum fuerit recipere non solum temerarium sed etiam periculosum esse non dubito”. Huic consentire videtur Nicolaus papa, qui, ut legitur 25^a, q. 2^a, c. *Si quis*, ait: “Si quis dogmata, mandata, interdicta, sanctiones vel decreta pro catholica fide vel ecclesiastica disciplina, pro correptione imminencium vel futurorum malorum a sedis apostolice presule salubriter promulgata contempserit, anathema sit”. Hoc idem per alios canones quamplurimos affirmari videtur.

Capitulum 3

Discipulus: Estne alia opinio aliquid superaddens predicte?

Magister: Est quorundam opinio quod non solum Christiani tenentur predictis firmiter adherere: sed etiam doctoribus qui non sunt ab ecclesia approbati et qui se invicem reprobant, etiam circa illa que contingunt catholicam fidem, quantum ad ea in quibus omnes vel plures et precipue magis famosi concordant, alii credere constringuntur.

Discipulus: Scio plures qui hoc sentire videntur, sed non sum memor quod audierim vel viderim quemquam eorum hoc auctoritate vel ratione probare. Ideo tu ad hoc allegaciones aliquas nitere invenire.

Magister: Quod hoc pluribus modis probari possit apparet. Nam illis oportet adhibere fidem quibus non credere est iniquum. Sed non credere doctoribus est iniquum, teste Leone papa, qui, ut habetur 24^a, q. 3^a, c. *Quid autem*, ait, “Quid autem iniquius est quam impia sapere et sapiencibus doctoribusque non credere?” Ergo doctoribus est credendum, presertim quantum ad illa in quibus omnes vel plures et magis famosi consenciant.

Amplius, in intelligendis scripturis divinis illis est credendum a quibus scripture sunt discende, teste beato Clemente, qui, ut legitur dist. 37^a, c. *Relatum*, ait, “Oportet ab eo scienciam discere scripturarum qui eam a maioribus

39 vel¹] S: contra added Ly, cum added W | 318] 18 MF | vel¹] et Ed 40 quia] omitted MF | contra] quo MF 41 sanctum] omitted MF 3.6 ad] ab Ly | alii] scilicet Christiani added Ly 10 nitere] niteris Pz, nitaris Ly 14 sapiencibus] sapiencioribus S

38 Si ille] D.50 c.58, col. 199 43 Si quis] C.25 q.2 c.18, col. 1016 3.13 Quid autem¹] C.24 q.3 c.30, col. 998 18 Relatum] D.37 c.14, col. 140

20 secundum veritatem sibi traditam servat”. Ergo maioribus est credendum. Doctores autem sunt maiores. Ergo oportet doctoribus credere.

Item, presumendum est pro multitudine, et maxime sapientum (dist. 19^a, *In canonicis*, et dist. 61^a, *Nullus invitus*). Sed illis credendum est pro quibus presumitur. Ergo credendum est multitudini doctorum, cum inter sapientes
25 debeant computari.

Rursus, ille prudencie sue innititur qui ea que sibi credenda seu tenenda videntur doctorum assercionibus presumit preponere, ut colligitur ex verbis Ieronimi que ponuntur Extra, *De constitutionibus*, *Ne innitaris*. Nemo autem sue prudencie debet inniti, Salomone hortante, Proverbiorum 3°, qui ait, “Ne
30 innitaris prudencie tue”. Ergo assercionibus in quibus concordant doctores nullus debet sententiam suam preponere, et per consequens omnes alii doctoribus in huiusmodi credere constringuntur.

Preterea, fide dignorum testimonio est credendum. Doctores autem qui fide digni sunt censendi testes sunt assercionum suarum, quemadmodum apostoli
35 appellantur testes Christi, quia evangelicam ausi fuerunt asserere veritatem. Ergo quando doctores concordant, et presertim famosi, alii credere tenentur eisdem.

Adhuc, unicuique experto et perito in aliqua sciencia, arte vel facultate est credendum. Doctores autem theologie sunt experti et periti in theologica facultate.
40 te. Ergo credendum est eisdem.

Capitulum 4

Discipulus: Si est aliqua opinio que omnibus obviet supradictis, ipsam audire desidero, ut michi detur occasio intelligendi profundius veritatem.

Magister: Est quedam opinio que, viam eligens mediam, predictis omnibus in
5 aliquo adversatur, tenens quod scripture divine contente in biblia, et eiusdem sacre scripture scriptoribus, et universali ecclesie, atque apostolis, absque ulla dubitatione in omnibus est credendum. Nullis aliis, quantacumque doctrina vel sanctitate prepolleant, est in omnibus absque omni excepcione fides necessario adhibenda, ita quod nec concilio generali, nisi esset congregata universalis

30 tue] S Frm: omitted W | in] omitted Ed 31 preponere] Gs: proponere W | doctoribus] Ly: doctores W 36 et] omitted Ly 37 eisdem] eidem Ly 38 sciencia] omitted Mz | arte... facultate] omitted Ed 4.9 nec] in added Ly | nisi] si Ed

22 In canonicis] D.19 c.6, col. 61 23 Nullus invitus] D.61 c.13, col. 231 28 Ne innitaris] X 1.2.5, col. 8 29 Proverbiorum] 3:5

ecclesia, nec decretis aut decretalibus vel assercionibus summorum pontificum, 10
nec doctorum dictis, sive fuerint ab ecclesia approbati sive non fuerint approba-
ti, est necessario credulitas in omni dicto et casu absque omni excepcone
prestanda, licet in multis negari non debeant et quoad multa Christiani ipsis
credere teneantur.

Discipulus: Istam opinionem alias non audiui nec legi. Ideo, ut cognoscam an 15
aliquid apparencie vel veritatis contineat, ipsam intendo aliquialiter tecum
discutere. Videtur primo quod sibi ipsi repugnet. Nam sicut qui in uno crimino-
sus ostenditur in nullo negocio admittendus est tamquam testis veritatis sed
suspectus est habendus, ita qui in uno errat vel errare potest in nullo sibi neces-
sario est credendum sed merito potest haberi suspectus, quod sicut errat in uno 20
ita errat in alio. Quod de intencione Augustini videtur esse aperte, secundum
quem si in scripturis divinis aliquod mendacium, eciam minimum, reperiretur,
eis fides esset minime adhibenda. Unde dicit in prima epistola ad Ieronimum, et
habetur dist. 9^a, c. *Si ad scripturas*: “Si ad scripturas sanctas admissa fuerint vel
officiosa mendacia, quid eis remanebit auctoritatis?”, quasi diceret, “Nichil”. Si 25
ergo concilio generali, summis pontificibus et quibuscumque doctoribus non est
necesse in omnibus credere, sequitur quod in nullo est eis fides necessario
adhibenda: cuius oppositum opinio predicta tenere videtur. Videtur ergo quod
sibimet repugnet. Tu vero narra quomodo ad hoc opinio eadem respondere
conatur. 30

Magister: Respondet quod secus est de criminoso et de errante vel potente
errare absque omni crimine et peccato. Criminoso enim in nullo credendum est;
unde nec ad testimonium debet admitti. Ex quo enim dampnabiliter a regula
rationis recessit non est firmiter presumendum quod rationem et veritatem velit
in quocumque tenere, nisi forte in aliquo quod ad concupiscenciam vel commo- 35
dum eius absque omni contrario sue voluntati pertineat. Sed de errante aut
potente errare absque omni crimine et peccato (nisi forte veniali) non est
presumendum quod velit scienter aliquid asserere contrarium veritati. Unde et
errantes in quibusdam, et opiniones falsas — non scienter nec culpabiliter,
absque assercione, adhesionem vel defensione temeraria vel pertinaci aut dampna- 40
bili — tenentes, ad perhibendum testimonium veritati, in iudicio et extra, debent
admitti, et in multis debet adhiberi fides eisdem. Et ideo, quamvis secundum
istam opinionem non sit necessarium in omni dicto et casu absque omni excep-

11 fuerint²] fuerunt Mz 15 an] quod Ed 19 habendus] admittendus Pz 22 quem] quam Ly
aliquod] ad Mz, sic ad Fr 23 eis] Scott: ei W | et] ut Ed 24 Si ad scripturas³] omitted Ly
25 quid] in added S 29 hoc] hec Ly 31 Respondet] respondetur Ed 36 Sed] si added MF

4.24 Si ad scripturas¹] D.9 c.7, col. 17

cione credere concilio generali, Romanis pontificibus et doctoribus quibuscum-
 45 que, tamen in multis est credendum eisdem, quemadmodum eorum testimonia
 sunt eciam in iudicio admittenda. Sed si generale concilium quodcumque vel
 Romanus pontifex aut quicumque doctor scienter vel culpabiliter aliquod falsum
 assereret vel defenderet vel quomodolibet adhereret, nulli assercioni eius (nisi
 aliter de eius veritate constaret) esset fides vel credulitas firmiter adhibenda.

50 **Discipulus:** Contra ista auctoritas Augustini militare videtur. Ideo dic quomodo
 isti respondent ad istam.

Magister: Respondetur quod Augustinus loquitur de scripturis quarum omnibus
 partibus est eadem ratio prestandi fidem, et de omnibus talibus verum est quod
 si una sola pars inveniretur falsa, nulli parti talis scripture esset credendum
 55 propter hoc quod ibi sic scribitur. Talis autem est scriptura divina, quia cuilibet
 assercioni contente in ipsa ideo fides prestanda est quia instinctu Spiritus sancti
 ibidem est scripta et asserta. Sed quando est aliqua scriptura totalis et non eadem
 ratio prebendi credulitatem cuilibet parti eius, quamvis una pars admittatur, alia
 potest non admitti, quemadmodum libri philosophorum et poetarum et aliorum
 60 gentilium ac eciam secularium pro parte admittuntur et pro parte repelluntur
 (dist. 37^a, § *Sed econtra* et c. *Turbat* et c. *Si quid veri*). A quo capitulo *Si quid*
veri dicit glossa accipi “argumentum quod testes et instrumenta possunt pro
 parte rata haberi, pro parte non”; sic eciam “donacio pro parte est valida, pro
 parte non” argumentum, 17^a, q. 4^a, *Questi*; et “utor pro me quo non utor contra
 65 me”, ut notat glossa dist. 9^a, c. 1^a. Sic dicitur quod generali concilio et aliis in
 uno casu est credendum et in alio non, quia non est eadem ratio credendi sibi in
 omnibus.

Capitulum 5

Discipulus: Quod recitasti de differencia inter criminosum et errantem seu
 errare potentem absque peccato, quantum ad hoc quod non criminoso sed alii est
 sepe credendum, apparenciam videtur michi habere, ex quo plura cogitandi est
 5 michi data occasio. Nunc autem dic quare tenet predicta opinio quod non est
 credendum in omnibus absque omni excepcione generali concilio et aliis qui

60 repelluntur] reperiuntur Mz 61 econtra] contra MF | quid¹] qui Ly | A...62 veri] omitted Ed
 62 pro] S: in W 66 sibi] omitted Ed 5.2 et] omitted Ly

61 Sed econtra] D.37 d.p.c.7, § 2, col. 137 | Turbat] D.37 c.8, col. 137 | Si quid veri¹] D.37 c.13,
 col. 139 62 glossa] s. v. si quid veri, col. 186 64 Questi] C.17 q.4 c.41, s.v. revertantur, col. 1193
 65 glossa] Rather, dist. 10 c. 1, s.v. contra hereticos, col. 31. On whether the rejection of part
 requires the rejection of the whole see gloss on D.9 c.7, s.v. quid in eis, col. 28 5.5 predicta] 4.4

non fuerunt scriptores scripture divine neque soli ecclesiam universalem constituunt.

Magister: Hoc dicit propter hoc quod concilium generale et omnes alii supradicti possunt errare, etiam culpabiliter, contra veritatem orthodoxam et aliam. 10

Discipulus: Si concilium generale potest errare, multo forcius et Romanus pontifex, et quelibet alia congregacio partialis, ac quilibet doctor et scriptor qui non fuit scriptor sacre scripture, errare valebit, et si non in omnibus absque omni excepcione est concilio generali credendum, multo magis aliis in omnibus absque omni excepcione minime est credendum. Quare sufficiat nobis ad presens hoc de concilio generali tractare secundum opinionem prescriptam. Sane de hiis, et aliis que spectant ad ipsam, prima parte nostri dialogi, libro 5°, c. 25° et 26° et 27° et 28°, aliquantulum diffuse tractavimus. Ideo circa hec noli hic diu morari, sed aliqua motiva breviter tange absque deduccione proluxa. 15

Magister: Motiva ibi tractata fundantur principaliter in hoc, quod una sola est ecclesia, scilicet militans universalis et tota, cuius concilium generale est solummodo pars, que non potest errare contra fidem; et in hoc, quod illa congregacio que valet ex voluntate humana dissolvi et cessat, cuiusmodi est concilium generale, potest contra fidem errare; et in hoc, quod omnes ille persone que existentes in diversis locis possunt contra fidem errare, etiam si ad eundem locum convenirint poterunt contra fidem errare; et in hoc, quod nulla vocacio humana certarum personarum, et paucarum, nec commissio humana facta pluribus personis, presertim paucis, potest eas confirmare in fide; et in hoc, quod congregati in concilio generali non sunt dicendi non posse errare, neque propter sapienciam eorundem, neque propter sanctitatem, neque propter auctoritatem vel potestatem, neque propter promissionem factam a Christo, que salvari potest si fides in aliis extra concilium generale remaneat. 20 25 30

Quibus additur allegacio talis. Omnis congregacio illorum qui pauci sunt respectu aliorum catholicorum, etiam prelatorum, potest contra fidem errare, quia non est tenendum necessario quod quidam pauci sint in fide confirmati, quantumcumque insimul congregentur. Quamvis enim sepe legatur quod presumendum est pro multitudine, ut notat glossa, dist. 19^a, *In canonicis*, non tamen ita legitur quod presumendum sit pro paucitate. Cum ergo non sit taliter 35

7 neque] qui nec Ly 16 secundum] scilicet Ly 17 prima parte] Kilcullen: primam partem W 18 c. 25... 28] Kilcullen: c. 26 et 27 et 28 et 29 W | hec] hoc Ly 19 hic] hoc Ly 25 errare] possunt added Ly 26 convenirint] convenerunt Ed | poterunt...errare] omitted Ly 27 certarum...humana²] omitted Ed 34 aliorum] Frb: aliquorum W 38 legitur] legit Mz

37 glossa] D.19 c.6, s.v. preponat, col. 83

pro multitudine presumendum quin liceat credere multitudinem posse errare,
 40 dicente Domino, Exodi 23°, “Non sequeris turbam ad faciendum malum”, multo
 minus presumendum est pro paucitate. Et per consequens non est necesse
 credere quoscumque paucos quorum nullus est confirmatus in fide non posse
 errare. Sed pauci Christiani, eciam respectu episcoporum, possent sufficere ad
 celebrandum concilium generale, sicut sepe respectu multitudinis prelatorum
 45 pauci ad generale concilium convenerunt. Nam, ut legitur in decretis, dist. 16^a,
 c. *Sexta synodus*, in generali concilio Anquiritano fuerunt solummodo 18 patres,
 qui valde pauci fuerunt respectu totius multitudinis patrum. In concilio eciam
 Gangrensi fuerunt 18 patres, in Antiocheno fuerunt patres 30, in Arelatensi
 fuerunt 19, in quodam alio Arelatensi fuerunt 11 patres. In alio Arelatensi
 50 fuerunt 18, in concilio Aurasicensi fuerunt 16, in Empanensi fuerunt 16, in
 Aureliensi fuerunt 31, in Aruernensi fuerunt 15, in Maticensi fuerunt 21, in
 Lugdunensi fuerunt 17, in alio Lugdunensi 20. Ergo concilium generale potest
 errare contra fidem.

Amplius, illa congregacio potest errare contra fidem que ad hoc quod auten-
 55 tica sit censenda indiget ab homine confirmari qui valet contra fidem errare,
 quia non magis confirmatur in fide indigens confirmatione quam confirmans.
 Sed concilium generale, ut sit autenticum et ut eius assertio vel diffinicio sit
 reputanda autentica et ut auctoritatem obtineat, indiget confirmari a papa, qui
 potest contra fidem errare, teste Gelasio papa, qui, ut habetur 25^a, q. 1^a, c. 1°, ait,
 60 loquens de sede prima (per quam papam intelligit), quod “unamquamque syno-
 dum sua auctoritate confirmavit et continuata moderacione custodit”. Cui
 concordare videtur Pascasius papa, qui, ut habetur Extra, *De eleccione*, c. *Signi-
 ficasti*, ait, “Cum omnia concilia per ecclesie Romane auctoritatem et facta sint
 et robur acceperint”. Hiis consentit Iulius papa, qui, ut habetur dist. 17^a, c.
 65 *Regula*, ait, “Nec ullum ratum est aut erit umquam concilium quod eius”,
 scilicet Romane ecclesie, “non fuerit fulcitum auctoritate”. Hinc Gracianus, 25^a,
 q. 1^a, § *Quamquam*, loquens de sacris canonibus eciam generalium conciliorum,
 ait, “Sacri quidem canones ita aliquid constituunt ut sue interpretacionis
 auctoritatem sancte Romane ecclesie reservent”. Ex hiis aliisque quampluribus
 70 colligitur quod concilium generale papa confirmat et ei auctoritatem prestat.

45 16] 18 Ed 47 qui...48 patres¹] omitted Ed 55 censenda] non added Mz Pz 60 papam] papa
 Pz 64 acceperint] acceperunt Ed 66 fulcitum] fultum S 67 Quamquam] Hiis ita respondetur W
 68 quidem] siquidem S 69 reservent] conservent MF

40 Exodi] 23:2 46 Sexta synodus] D.16 c.11, col. 47. There are minor discrepancies between the
 numbers given in the text above and in the text of Friedberg. 59 c. 1] C.25 q.1 c.1, col. 1007

62 Significasti] X 1.6.4, col. 50 65 Regula] D.17 c.2, col. 51 67 Quamquam] C.25 q.1 d.p.c.16 §
 2, col. 1011

Papa autem potest errare contra fidem. Ergo etiam concilium generale potest errare contra fidem, et ita non est necessarium in omnibus absque omni exceptione credere concilio generali, presertim cum secundum quosdam aliquando erraverit, ut eis apparet et in prima parte istius dialogi, libro 5°, existit probatum.

Capitulum 6

Discipulus: Sicut superius recitasti, c. 4°, quamvis secundum istam opinionem non sit simpliciter necessarium credere in omnibus absque omni exceptione concilio generali, tamen secundum eandem in multis negari non debet, et quoad multa Christiani tenentur eidem credulitatem prestare. Ideo ista duo ultima nunc 5
secundum opinionem sepe dictam declara.

Magister: Ad evidenciam istorum dicitur esse sciendum quod eorum que asseruntur per concilium generale quedam consistunt in facto, quia videlicet concilium generale narrat et asserit illa que facti sunt, quemadmodum historia scripture divine narrat rem gestam. Quedam autem non consistunt in facto sed in 10
ipsa natura rei de qua loquitur, sicut cum narrat et asserit ea que spectant ad naturam dei et creaturarum, sive simplicium sive compositarum, vel etiam illarum que unitatem solummodo aggregacionis vel ordinis habere noscuntur.

Per istam distincionem conatur ista opinio declarare prescripta, dicens quod si concilium generale erraret, sive circa illa que consistunt in facto sive circa 15
alia, ille cui hoc constaret ei credere non deberet, et eidem liceret in hoc contradicere et negare concilium generale. Ille autem cui hoc non constaret, quantum ad illa que facti sunt, deberet credere assercioni et testimonio concilii generalis, presumendo quod concilium generale quantum ad illa que facti sunt nichil assereret nisi que essent sibi certa, quemadmodum etiam iudex tenetur credere 20
testibus quos non potest repellere sed reputat, et reputare debet, idoneos et veraces, licet in rei veritate deponant falsum. Nec iudex ignoranter credendo falsis testibus peccat; immo peccaret si non crederet, ex quo nichil habet contra ipsos unde suspicari possit quod falsum dicant. Sic fideles ignoranter credentes concilio generali erranti non peccant in huiusmodi; immo si nollent adhibere 25
fidem peccarent, ex quo nichil habent contra concilium generale. Si autem concilium generale erraret circa alia quam circa ea que facti sunt, puta circa illa que de deo vel creaturis in sacris literis asseruntur, nulli Christiano cui hoc non constaret liceret assercionem concilii generalis negare nec de ea publice disputare, nisi aliqui periti et opinionis laudabilis impugnarent eandem, et hoc propter 30
scandalum evitandum et ut concilio generali a quolibet qui nescit ipsum errare

74 et] *omitted* MF 6.2 4] 6 Ly 9 facti] facta Ed 17 cui] *omitted* Mz 18 facti] facta Pz
19 facti] facta Pz 21 testibus] etiam *added* Ed | sed reputat] *omitted* Ed 27 facti] facta Pz

circa huiusmodi honor et reverencia debita deferantur; debentque singuli, eciam qui assercionem contrariam antea tenuissent (non tamen fuissent certi), explicite pro assercione concilii generalis presumere et quasi condicionaliter adherere (si
 35 scilicet non est contraria catholice veritati), ita ut publice non teneant opinionem contrariam <eciam opinando in mente>; tamen possunt opinari contrarium et sollicitè scrutando scripturas querere veritatem. Si autem concilium generale non errat circa huiusmodi que non consistunt in facto, nulli licet, maxime publica assercione, ipsum negare nec contrarium opinari aut quomodolibet,
 40 eciam dubitando, publice defensare, eciam si prius opinatus fuisset contrarium, cum de contrario, et ex quo est falsum, nemo possit esse certus, licet quis deceptus possit putare se esse certum. Si autem non errat circa ea que in facto consistunt, ei omnes Christiani sine dubitatione credere debent, quia, cum non erret, non possunt Christiani probabiliter suspicari quod aliquo decipiatur errore in
 45 asserendo vel narrando veritatem rei geste.

Capitulum 7

Discipulus: Ista opinio multa tenet que magna discussione indigere videntur. De quibus forsan postea conferam tecum, sed, omissis ad presens aliis, solummodo dicas quare dicit aut innuit quod aliter se possunt et debent habere Christiani in
 5 adherendo concilio generali cum aliquid asserit circa ea que facti sunt et cum aliquid asserit circa alia (illa scilicet que sciencie sunt et non facti).

Magister: Ut hoc melius intelligas, scire debes quod ea que facti sunt in multiplici differencia sunt. Quedam enim explicite in scripturis divinis habentur, sicut quod apostoli circuibant cum Christo, quod Paulus fuit Rome, et huiusmodi que
 10 in libris historialibus biblie affirmantur. Quedam vero non reperiuntur in biblia, sed ab aliis quam a scriptoribus biblie eorum accipitur certitudo, qui ea explicite in suis inseruerunt historiis. Quedam autem in huiusmodi libris solum habentur implicite, ita quod absque subtili deduccione ex illis minime elici possunt. Quedam autem in libris huiusmodi non habentur, sed ipsis narrantibus per se
 15 ipsos sunt nota. Et de istis principaliter intelligit opinio suprascripta. Rursus, non solum eorum que facti sunt sed eciam aliorum, quedam continentur in scripturis divinis explicite et quedam implicite, ita quod nisi a doctis cum magno labore et studio ex illis que in scripturis habentur explicite inferri non possunt. Et de istis eciam locuta est memorata opinio.

32 deferantur] deferuntur Fr, deferatur Ed 36 contrariam] Scott: contrariam eciam opinando in mente W (inconsistent with the context.) 39 publica] Ly: publice Mz Pz | assercione] assercioni Mz Pz 41 et] eciam Ed 42 possit] posset Fr Ed 43 erret] errat Ed 44 non] nec Mz 7.11 qui] que Fr Pz | ea] ex ea Pz, ipsa Ly 12 libris] omitted Ed 18 explicite] implicite Fr; omitted Ed

Ex hiis dicitur quod quia pauciores homines et rarius decipiuntur, vel decipi
possunt, in factis et gestis que per se ipsos cognoscunt quam in hiis que solum-
modo ex aliis subtili et multis incognita ratiocinatione eliciunt. Ideo magis
creditur hominibus in hiis que asserunt se vidisse, vel audivisse aut aliquo sensu
alio percepisse, quam in hiis que ex dictis aliorum, vel etiam ex sibi notis,
arguendo concludunt. Unde et sepe doctori theologie de aliquo facto testimo-
nium perhibenti multi absque dubio credunt, qui tamen opinionibus suis,
quantumcumque firmissime immo pertinaciter adhereat eis, non credunt, immo
ipsum errare et falsa dicere et asserere firmissime putant, quia tenent quod
scienter non diceret falsum et arbitrantur quod de illo quod facti est est certus,
quem deceptum circa alia arbitrantur.

Sic dicunt de concilio generali, quod cum asserit aliquid quod facti est, quod
dicit per se ipsum cognoscere, vel invenisse explicite in scripturis divinis, vel in
libris illorum quibus, quantum ad illa que asserunt se cognoscere per se ipsos,
est credendum ab omnibus qui de contrario non sunt vel non possunt esse certi,
semper est adhibenda fides concilio generali, nisi possit probari contrarium.

Quoad alia autem que taliter minime cognoscuntur sed solummodo arguendo
ex aliis quorum accipitur noticia a peritis scientibus argumenta sophistica a veris
discernere, non est necessarium tantam credulitatem prestare concilio generali,
eo quod notum est et certum plures literatos et qui periti putantur, quantumcum-
que sint in concilio generali, nescire in multis sophismata a veris argumentis
discernere. Quia tamen plurimi, fallaciarum naturam ignorantes, etiam qui
memoriam literarum supra alios habere noscuntur, non solum in theologia et
philosophia sed etiam in scienciis legalibus paralogisant, credentes demonstra-
cionem et infallibile facere argumentum quando, quamvis ignoranter, sophistice
omnino procedunt, quando igitur in generali concilio congregati, presertim si
pauci sint (sicut aliquando fuerunt solummodo undecim, quemadmodum proba-
tum est prius) et in sciencia discernendi sophisticas rationes a veris sunt minime
eruditi (vel non sunt notabiliter excellentes), non est tanta fides adhibenda
eisdem quando ratiocinando ex aliis (quamvis indubiis) aliquam assercionem

20 et] *omitted* Ly 26 credunt] crederent MF | suis] eius Ly 27 quantumcumque] quamvis Pz,
quantum ad ea que sunt sciencie et iuris quamvis Ly 29 arbitrantur] arbitraretur Pz 30 alia]
scilicet sciencie et iuris *added* Ly 33 asserunt] Scott: asseruntur W 37 quorum accipitur]
Kilcullen: accipitur eorum W | peritis] apertis Pz, petitis et Ly | scientibus] scienciis Pz 39 et¹] per
Ly 41 tamen] cum MF | plurimi] plurium MF | ignorantes] *omitted* MF 43 paralogisant]
paralogisantur Ed 45 procedunt] procedant ideo Ed | igitur] *omitted* Ed 46 fuerunt] fuerint Pz

7.41 Quia tamen] The syntax of this paragraph seems confused. See on the website
31TextProblems.html

- 50 determinant quanta adhibenda esset eis si aliquid quod facti est assertive proferrent, firmiter affirmando hoc vel per se ipsos evidenter cognoscere vel per illos quibus omnino in huiusmodi est credendum.

Capitulum 8

- Discipulus:** Reor me advertere intellectum opinionis predicte, que quoad multa fundatur in hoc, quod concilium generale potest contra fidem errare, cuius contrarium tenet et probare conatur prima opinio superius 1° c. recitata. Ad
5 cuius allegaciones narra qualiter ista opinio ultima nititur respondere.

- Magister:** Ad primam, cum innuit quod pie tenendum est interpretationes concilii generalis esse nobis revelatas ab eodem Spiritu a quo revelate sunt divine scripture, respondetur quod non est necesse, nec semper oportet omnes
10 Christianos hoc credere, quia concilium generale sepe innititur, vel inniti potest, sapientie humane, que deviare potest a vero. Et ideo non oportet de necessitate salutis credere quod quicquid concilium generale diffinit circa fidem tenendum, <quod illud> diffiniat tamquam sibi revelatum a deo et quod tunc spirituali revelacioni innititur.

- Quod pluribus modis videtur posse probari. Nam ubi aliquid speratur revelandum a deo, non studio et meditacioni humane, sed solummodo oracioni vel
15 aliis bonis operibus oportet insistere, vel saltem minus oportet insistere studio quam aliis operibus bonis. Hinc est quod cum Daniel speraret sompnium Nabugodonozor et interpretationem eius sibi revelandam a deo, socios suos hortabatur ut non per studium, quamvis essent docti, sed per oracionem et
20 supplicacionem a deo tantum quererent sacramentum. Quod postea per oracionem se asseruit Daniel consecutum, cum dicat, c. 2°, “Tibi, deus patrum nostrorum, confiteor, teque laudo, quia sapientiam et fortitudinem dedisti michi, et nunc ostendisti michi que rogavimus te, quia sermonem regis aperuisti nobis”. Hinc eciam Christus, quia promisit apostolis se revelaturum eisdem que oporteret
25 eos loqui cum ducendi essent ante reges et presides, ipsis inhibuit ne studio tunc vacarent, dicens eis, ut habetur Matthei 10°, “Cum autem tradent vos, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini. Dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. Non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris mei qui loquitur in vobis.” Quando igitur per revelacionem aliquid solummodo est sperandum,
30 non est studio et meditacioni humane sed oracioni vacandum. Sed cum in

8.11 tenendum] Kilcullen: tenendum quod illud W 14 posse] omitted Ly 16 minus] magis MF
22 nostrorum] Ly S: meorum MF Pz | michi] S: omitted W 28 mei] mei S

8.2 predicte] 4.4 6 primam] 1.27 19 hortabatur] Cf. Dan. 2:18 21 c. 2] Dan. 2:23 26 Matthei] 10:19-20

concilio generali est questio fidei terminanda, meditationi scripturarum insistitur. Ergo non per revelacionem est necessario questio fidei in concilio generali terminanda, sed per sapienciam, que habetur et haberi potest per studium et meditationem humanam, poterit eadem questio terminari; licet deus de gracia speciali ipsam valeat revelare, non est tamen tenendum certitudinaliter quod per revelacionem habeatur, nisi deus hoc miraculose et aperte revelet. 35

Amplius, quando certitudinaliter tenendum est aliquid per revelacionem habendum, pro eodem adipiscendo non ad sapientiores sed ad meliores (sive sint literati sive illiterati, sive clerici sive laici, sive sint viri sive femine) vel ad prophetas est racionabiliter recurrendum, quia non sapientioribus sed melioribus deus communiter sua secreta revelat. Quod veritas ipsa testari videtur, cum dicit, 40
Matthei 11°, “Confiteor tibi, pater, Domine celi et terre, quia abscondisti hec a sapientibus et prudentibus et revelasti ea parvulis”. Hinc sanctus ille rex Iosias, ut habetur 4° Regum 22°, cum vellet per revelacionem scire voluntatem dei de verbis voluminis reperti in templo, misit ad Holdam prophetam, uxorem Sellum, 45
eciam ipsos sacerdotes et peritos legis divine, et ab ipsis sacerdotibus et peritis legis veritatem minime requisivit, licet Malachie 2° dicatur, “Labia sacerdotis custodiunt scienciam, et legem requirunt ex ore eius”. Quia ex ore sacerdotis, qui scienciam et legem dei explicite scire tenetur, requirenda est lex dei, quantum ad illa que per exercitacionem et meditationem in lege haberi possunt; 50
quantum ad illa autem que per revelacionem sunt habenda, ad habentes spiritum prophecie, si qui sint, et ad sanciores, quorum oraciones sunt deo magis accepte, est principaliter recurrendum, nec quantum ad huiusmodi est necessario magis lex requirenda ex ore sacerdotis et summi pontificis quam ex ore vidue vel laici literas nescientis. Sed pro questione fidei terminanda in concilio 55
generali, ad sapientiores magis literatos, sive sint meliores sive non, eciam secundum communem opinionem hominum, recurritur. Ergo non est tenendum necessario quod semper per revelacionem divinam questio fidei terminetur.

Ex hiis colligitur quod non est necesse tenere semper questionem fidei per revelacionem in generali concilio terminari, sed tenendum est, nisi contrarium 60
reveletur miraculose a deo, quod deus permittit ut congregati in concilio generali in diffiniendo questionem fidei et in aliis secundum proprium sensum procedant, assistente sibi divina influencia generali. Et ideo conceditur quod non est impossibile concilium generale errare.

32 necessario] necessaria Ly 42 hec] hoc Ly 45 Holdam...Sellum] elchiam sacerdotem magnum
Ed 47 dicatur] dicantur Ly 48 custodiunt] custodient S | requirunt] requirent S

42 Matthei] 11:25 44 4 Regum] 22:14 47 Malachie] 2:7

65 Quod adhuc iuxta predicta tali modo probatur. Existentes in concilio generali tractantes et deliberantes ac diffinientes questionem fidei aut innituntur precise revelacioni divine aut innituntur sapiencie et virtuti humane. Primum non potest dici, quia tunc, iuxta predicta, pro questione fidei terminanda non oporteret consulere in sacra scriptura peritos nec volumina divina mente revolvere, nec
70 opus esset cogitare quomodo esset questio fidei terminanda, sed totum esset committendum deo, solummodo per oracionem invocando ipsum, qui solus potest revelare quamlibet catholicam veritatem: quod tamen non fit quando questio fidei est in generali concilio terminanda, quia sapientes in concilio generali de ipsa deliberant et veritatem ex literis sacris nituntur elicere, ut iuxta
75 scripturas divinas de ipsa diffiniant. Quod concilia generalia fecisse hactenus dinoscuntur, quia per scripturas sacras diffinierunt subortas ex scripturis fidei questiones. Ergo existentes in concilio generali volentes questionem fidei terminare non committunt totum deo, ab ipso per solam oracionem diffiniciones questionis fidei postulantes, sed innituntur sapiencie et virtuti humane, quia
80 pericie quam habent de scripturis et per meditacionem sollicitam habere possunt. Sed in omnibus que innituntur sapiencie et virtuti humane error poterit reperiri. Ergo existentes in concilio generali circa questionem fidei terminandam possunt errare.

Nec est necesse tenere quod congregati in concilio generali semper et in
85 omnibus tractatibus suis, eciam quando tractatur de questione fidei terminanda, aliter dirigantur a Spiritu sancto quam papa quando tractat negocia cum cardinalibus in consistorio suo, vel quam patriarche seu primates aut archiepiscopi vel metropolitani quando celebrant concilia provincialia, aut aliter quam episcopi et alii prelati quando de ecclesiasticis disponunt negociis, licet aliquando accidit, et
90 adhuc poterit accidere, quod ad concilium generale venientes specialiter a Spiritu sancto dirigantur, et quod eis miraculose veritates alique revelentur, et quod deus eos miraculose ab omni errore preservet ac diffinicionem eorum circa fidem et alia ordinata per ipsos manifestis confirmet miraculis. Sed absque
95 operatione miraculi non est necesse tenere quod aliter aliquid reveletur a Spiritu sancto vocatis ad concilium generale quam conciliis provincialibus et aliis congregacionibus Christianorum, de quibus constat quod non sic diriguntur a Spiritu sancto quin possint errare tam in moribus quam in fide. Ergo non est necesse asserere contrarium de omni concilio generali.

68 oporteret] oportet Ed 73 terminanda...74 generali] quoniam Ly; omitted Pz 75 generalia] de ipsa added Ed 79 sed] ergo Ly 80 pericie] innituntur added Ly | et] quam added Ly 81 Sed] cum added Ly 91 revelentur] revelantur Ed 96 diriguntur] dirigantur Ed

Item, illa congregacio potest errare contra fidem que potest in negociis male
 procedere et malo exitu terminari. Sed hec de concilio generali possunt contin- 100
 gere. Nam, ut habetur 1^a, q. 1^a, c. *Principatus*, “Difficile sit ut bono peragantur
 exitu que malo sunt incohata principio”; ex quo patet quod omnis congregacio
 que malo potest incohari principio poterit non bono exitu terminari. Concilium
 autem generale potest incohari malo principio. Concilium enim generale congre- 105
 gandum est per papam, ut habetur dist. 17^a, per totum; papa autem, cum possit
 peccare et dampnari ac contra fidem errare, mala intencione et corrupta —
 immo intencione aliquid diffiniendi contra catholicam veritatem — potest
 congregare generale concilium. Igitur concilium generale malo principio et
 corrupta intencione congregatum malo exitu peragi potest, et per consequens
 poterit contra fidem errare. 110

Capitulum 9

Discipulus: Indica quomodo antedicta opinio ad alias allegaciones supra c. 1°
 huius tercii adductas respondere conatur.

Magister: Ad illam que in promissione Christi Matthei ultimo est fundata,
 respondetur quod Christus futurus est cum ecclesia universali usque ad consum- 5
 macionem seculi, et ideo, ut dicit Rabanus (sicut allegatum est), “Usque in
 finem seculi non sunt defuturi in mundo qui divina mansione et inhabitatione
 sunt digni”. Ex quibus verbis Rabani colligitur quod dicta promissio Christi non
 debet intelligi de concilio generali, tum quia dicit “non sunt defuturi in mundo”,
 et non dicit non sunt defuturi in concilio generali; tum quia raro concilium 10
 generale est in mundo, universalis autem ecclesia semper usque ad consumma-
 cionem seculi erit in mundo. Ergo secundum Rabanum illa promissio Christi
 non de concilio generali sed de universali ecclesia debet intelligi, ut pie et
 absque dubio sit tenendum semper Spiritum sanctum adesse universali ecclesie.
 Sic etiam Ieronimus de universali ecclesia intelligit cum dicit Christum “num- 15
 quam a credentibus recessurum”, quia semper erunt usque ad consummacionem
 seculi aliqui Christo credentes, sive concilium generale sit sive non sit.

Ad illam allegacionem que in Actuum 15° est fundata respondetur dupliciter.
 Uno modo quod determinacio facta per apostolos et seniores de qua fit mencio
 Actuum 15° facta fuit per revelacionem Spiritus sancti miraculosam, qualis 20

102 ex...quod] omitted MF 103 poterit] potest Ed 9.9 dicit...10 generali] Mz Frm: dicit non sunt
 defuturi in concilio generali Pz; non dicit non sunt defuturi in concilio generali sed dicit in mundo
 Ly 14 sit] est Ed 18 Actuum] actibus Ly

101 Principatus] C.1 q.1 c.25, col. 369 105 dist. 17] col. 50 9.2 antedicta] 4.4 4 illam] 1.29
 6 allegatum] 1.32 15 cum dicit] 1.35 18 illam] 1.37

adhuc fieri possit in concilio generali; sed non est necesse quod fiat, nec semper fuit facta, nec forte semper fiet, quandocumque celebrabitur concilium generale, nec est inconueniens dicere aliquas revelaciones fuisse factas apostolis et tamen tales non fieri in omni concilio generali. Aliter dicitur quod apostoli et seniores, absque revelacione Spiritus sancti tunc facta eis, ex verbis Christi que ab ore eius audierant et ex factis eius que viderant collegerunt determinacionem illam. Viderant enim ipsum non servasse legalia multa et ceremonialia, qui et docuerat eos non esse necessarium servare eadem. Quare absque revelacione speciali poterant scire quod credentes conversi ex gentibus ad huiusmodi servanda minime tenebantur. Unde et apostolus Paulus ante congregacionem illam hoc constanter asseruit, quod non fecisset nisi certus de hoc antea extitisset. Et quamvis sibi omnes alii contradixissent, ipse tamen a sua sententia minime recessisset, ipso attestante, cum ait, ad Galatas 1°, “Licet nos aut angelus de celo”, et cetera. Nec tamen pertinax extitisset licet hominibus aliis restitisset, quia circa verum scienter assertum non potest pertinacia inveniri. Cum ergo dixerunt apostoli et seniores, “Visum est enim Spiritui sancto et nobis”, et cetera, sub tali intellectu dixerunt sub quali dixit Apostolus 1^a ad Corinthios 12°, “Nemo potest dicere ‘Dominus Iesus’ nisi in Spiritu sancto”, quia omnia bona sunt a Spiritu sancto, quamvis deus in omni tali sermone non faciat novum miraculum.

Et eodem modo respondetur ad auctoritates plurimas asserentes sententialiter quod sancti patres in conciliis generalibus congregati illa que diffinierunt, statuerunt et egerunt a Spiritu sancto inspirati fecerunt, et per consequens interpretaciones quas fecerunt circa dubia fidei diffinienda eis revelate fuerunt. Quia non ideo dicuntur a Spiritu sancto fuisse inspirati quia ipsis tunc Spiritus sanctus, ultra influenciam Spiritus sancti que ad omne opus placens deo requiritur, aliquid modo speciali et non solito inspiravit, sed quia Spiritus sanctus ipsos movit ad rectam diffinicionem fidei faciendam sicut omnes movet ad quecumque opera meritoria exercenda. Propter quod, iuxta sanctorum patrum sententiam, concilia generalia que rite, iuste, sancte, canonice et catholice celebrata fuerunt sunt ab omnibus catholicis devotissime suscipienda, amplectenda et veneranda. Si tamen non fuissent catholice celebrata, quamvis omnes episcopi orbis terre presentes adfuissent, non essent a fidelibus recipienda sed penitus

21 possit] posset Ed 23 et] omitted Ly 24 non] possunt added Pz; posse added Ly 27 Viderant] viderunt Ed 34 hominibus] omnibus Ly | restitisset] et added Ly 36 enim] omitted Ed 44 revelate] revelata Ed 48 movit] Fr: monuit W | movet] Fr: monet W 50 sancte] et added Ly canonice] canonico Mz | et catholice] omitted Ed

33 ad Galatas] 1:8 37 1 ad Corinthios] 12:3

respuenda. Et si queratur quis habet iudicare an fuerint catholice celebrata, respondetur quod, quia non diffinierunt aliquid nisi quod potest elici ex scripturis divinis, ideo periti in scripturis, et habentes aliarum sufficientem intelligentiam scripturarum, habent iudicare per modum firme assercionis quod diffinita ab eis sunt catholice diffinita. Summi autem pontifices, si non fuerint presentes sed tantummodo auctoritate eorum, presentibus legatis ipsorum, celebrata fuerint, autentice iudicare habent quod catholice extiterint celebrata; si autem summus pontifex presens fuerit, sufficit quod autenticet ipsa. 60

Discipulus: Numquid secundum istam opinionem licet alicui cui non constat concilium generale rite et catholice celebratum fuisse negare illud quod est per idem concilium diffinitum, vel saltem dubitare?

Magister: Respondetur per distincionem, quia tua interrogacio est generalis, non specificans an concilium generale catholice diffiniat vel erronee. Quia aut concilium generale catholice diffinit aliquid esse credendum, aut erronee. Si catholice, nulli licet publice negare, vel eciam publice dubitare, taliter diffinitum; nulli eciam licet pertinaciter occulte, vel eciam mentaliter, de tali eciam diffinito dubitare. Sed non tenetur quis, eciam cui constat generale concilium catholice diffinisse, explicite et absolute, absque omni contradiccione, explicita vel implicita sive subintellecta, credere taliter diffinitum, sed sufficit quod credat implicite. Si vero aliquid diffinitur erronee per generale concilium sive per congregacionem que a multitudine fidelium generale concilium estimatur, ille qui nescit generale concilium sive talem congregacionem errare presumere debet pro tali concilio vel congregacione, non tamen presumptione tam violenta quin probacio sit in contrarium admittenda, sicut presumendum est pro sententia iudicis, quamvis in rei veritate iniusta fuerit et iniqua, donec probetur vel constet contrarium. Et ideo, postquam per sacras scripturas constitit tale concilium generale errasse, sive approbetur sive reprobetur a papa, tali generali concilio nullatenus est credendum, sed est, ab omnibus scientibus, eciam publice pro loco et tempore, reprobandum. 70 75 80

Discipulus: Dic quomodo respondetur ad allegacionem sequentem.

Magister: Ad illam, que constitit in hoc, quod congregacio fidelium seu concilium generale per successionem vere representat congregacionem apostolorum et seniorum ac reliquorum fidelium, respondetur quod sola ecclesia universalis 85

60 fuerint] fuerunt Ed 70 Sed non] non tamen Ly | eciam] non MF 72 vel] Scott: et W
80 generale] omitted Ed 81 est] omitted Ed 86 et] omitted Ed

76 presumpcione] A final judgment can be based on a "violent" presumption. See gloss to X 2.23.2, s.v. date huic, col. 786. 84 illam] 1.42

illam congregacionem perfectissime representat, et illa sola sibi succedit proprie et primo, et ideo illa sola errare non potest. Concilium autem generale nequam perfectissime representat eam, nec ipsum illi primo succedit, neque
 90 successio illa quam Christus promisit cesset ex quo sepe cessat concilium generale. Imperfecte tamen et aliquo modo concedi potest quod concilium generale illam congregacionem apostolorum et aliorum representat et quodammodo sibi succedit, quemadmodum papa cum collegio cardinalium aliquo modo representant congregacionem eandem et aliquo modo succedunt, qui tamen, tam
 95 in pertinentibus ad fidem quam in moribus, possunt errare: et ita per representationem et successionem huiusmodi probari non potest quod concilium generale errare nequit.

Capitulum 10

Discipulus: Narra quomodo respondetur ad ultimam allegacionem adductam ad probandum quod concilium non potest errare, que consistit in hoc, quod frustra dedisset Christus legem salutis eterne si eius verum intellectum querentibus
 5 minime revelaret.

Magister: Respondetur per duplicem distinccionem. Quarum prima est quod eorum que in conciliis generalibus determinantur et determinari possunt, et similiter que possunt esse dubia circa fidem, quedam sunt que ex scripturis divinis deduccione infallibili possunt inferri — ita quod, quamvis nec illud quod
 10 infertur nec illud (vel illa) ex quo (vel ex quibus) infertur possit (vel possint) naturali ratione esse notum (vel nota), tamen illacio potest naturaliter esse nota, cum eciam illacio falsi ex falso et falsis possit naturaliter et infallibiliter esse nota. Quedam sunt que ex scripturis divinis infallibili deduccione inferri non possunt — quemadmodum per beatum Ieronimum beatam virginem esse corporaliter in celo ex scripturis certitudinaliter haberi non potest, sicut eciam nec
 15 quod illi de quibus dicitur Matthei 27°, “Multa corpora sanctorum surrexerunt” cum eo, et cetera, corporaliter ascenderint in celum, nec quod corporaliter non ascenderint, infallibiliter deduci non potest ex scripturis divinis.

Secunda est quod dubium circa fidem sive circa divina et ea que spectant ad salutem potest esse duplex, quia aliquod est cuius noticia explicita est necessaria ad salutem et aliquod cuius noticia explicita non est necessaria ad salutem.

91 Imperfecte...92 generale] *omitted* Ed 92 illam] tamen *added* Ly 94 representant] Scott: representat W 10.10 possint] possunt Ed 14 per] *omitted* Ly | Ieronimum] et *added* Ly 18 ascenderint] Mz: ascenderunt W

10.2 ultimam] 1.49 14 Ieronimum] Ps.-Jerome, *Epistola IX ad Paulam et Eustochium de assumptione b. Mariae virginis*, PL, vol. 30, col. 123D-124B. 16 Matthei] 27:52

Per hoc respondetur ad allegacionem predictam. Quia aut in concilio generali proponitur aliquod dubium terminandum quod ex scripturis divinis deduccione infallibili et naturaliter nota, saltem sapientibus et peritis, potest inferri, aut proponitur aliquod terminandum quod taliter ex scripturis divinis inferri non potest, sed per solam revelacionem divinam potest haberi. Rursus, aut necessaria est fidelibus noticia illius quod proponitur in generali concilio determinandum, aut non est necessaria fidelibus. Si illud quod proponitur diffiniendum in concilio generali potest infallibili deduccione ex scripturis divinis inferri et noticia eius est necessaria fidelibus, non exclusa oracione et aliis operibus bonis, debent sapientes in concilio generali congregati diligentissime scrutari scripturas sacras, exemplo illorum de quibus dicitur Actuum 17°, “Susceperunt verbum cum aviditate, quotidie scrutantes scripturas si hec ita se habeant”. Quia concilium generale et quilibet catholicus, ne temptare Dominum videatur, cum aliquod sibi incumbit agendum, debet facere quicquid racionabiliter et provide potest, exemplo Abrahe, qui, secundum Augustinum in questionibus Genesis, et habetur 22^a, q. 2^a, c. *Queritur*, cum ingrederetur Egyptum, timens propter pulchritudinem uxoris Egyptios, “quod potuit fecit, quod non potuit deo commisit, in quem speravit”.

Capitulum 11

Discipulus: Per predicta narra quomodo respondetur ad allegacionem contrarium opinancium.

Magister: Respondetur quod cum accipiunt “frustra dedisset Christus legem salutis eterne si eius verum intellectum, et quem credere fidelibus est necessarium ad salutem, non aperiret eisdem hunc querentibus et pro ipso invocantibus simul, sed circa ipsum fidelium pluralitatem errare sineret”, si per “pluralitatem” fidelium (hoc est Christianorum recte credencium) intelligant totam ecclesiam seu congregacionem fidelium, loquendo de vero intellectu cuiuscumque contenti in lege divina qui est necessarius ad salutem (secundum quod verba eorum pretendunt) et de apercione talis intellectus per scripturas vel revelacionem congregatis in concilio generali sive aliis qui essent extra concilium generale (nam et quando celebratur concilium generale, et quando non celebratur, multa

22 aut] *omitted* Ed 25 taliter] *omitted* Ed 28 diffiniendum] *omitted* Ed 32 cum] *omni added* S 33 scripturas] *omitted* Ly | si] *enim added* Ed | Quia] *ne* Ed 34 ne] *omitted* Ed 38 fecit...39 speravit] deficit residuum istius decimi capituli et cetera MF 11.7 sineret] respondetur quod *added* W 12 sive...generale] *omitted* Ed; concedo antecedens *added* Ly

32 Actuum] 17:11 37 Queritur] C.22 q.2 c.22, col. 874 39 speravit] According to a note in Mz Fr, this chapter is incomplete. 11.2 allegacionem] 1.49 4 Respondetur] On the text of this chapter see on the website 31TextProblems.html

necessaria ad salutem aperiuntur, vel aperiri possunt, tam per scripturas quam
 15 per revelacionem miraculosam, illis qui non sunt in concilio generali, per quos
 ad existentes in concilio generali poterunt pervenire, si digni extiterint vel fuerint
 necessarium Christiano populo ad salutem), <et> ita ex hoc probari non potest
 quod necesse sit credere “determinaciones conciliorum generalium in sensibus
 20 scripture dubiis a Spiritu sancto sue veritatis originem sumere” illo modo quo
 scripture divine eius sunt scriptoribus inspirate: Tum quia intellectus legis
 necessarius ad salutem potest aliis aperiri, vel per scripturas vel per miraculo-
 sam operacionem. Quod non debet mirabile vel incredibile reputari, cum plures
 sepe sapientiores et meliores non conveniant ad concilium generale quam sint
 ibi congregati, possitque generale concilium intencione corrupta vocari, et,
 25 eciam quamvis intencione recta fuerit congregatum, poterit tamen non rite
 postea celebrari, cum ibi congregati non sint nec in fide nec in gracia et bonis
 moribus confirmati, sed forte aliquando vel omnes vel plures fuerint aut esse
 poterint peccatis gravibus involuti. Et ideo lex Christi non est inutilis nec in
 hominum tradita perniciem, quia, sive verus intellectus ipsius reveletur vel aliter
 30 manifestetur existentibus in concilio generali sive non venientibus ad idem
 concilium generale, utilis poterit esse ad salutem eternam ipsam pie querentibus
 atque recte. Multa enim quoad intellectum legis divine revelavit deus et in
 modis aliis manifestavit peritis viris et sanctis — et imperitis — qui ad generale
 concilium minime convenerunt, et non solum quia non celebrabatur generale
 35 concilium, sed in tempore concilii generalis, et adhuc potens est deus facere
 idem. Tum quia intellectus legis ad multa potest aperiri per consideracionem
 scripturarum, absque hoc quod Spiritus sanctus modo speciali aperiat quibus-
 cumque intellectum ipsarum. Tum quia in concilio generali multa dubia circa
 fidem declarari possunt que non sunt necessaria ad salutem. Tum quia ostensum
 40 est prius quod concilium generale, seu quod concilium generale a maiori parte
 Christianorum putatur, potest errare contra fidem.

Si vero taliter opinantes per “pluralitatem” fidelium intelligant maiorem
 partem fidelium sive Christianorum, et per intellectum legis intelligant absque
 omni excepcione intellectum cuiuscumque contenti in lege divina, et intelligant

16 digni] digne Ed | extiterint] extiterit Pz, extiterit celebratum Ly 17 salutem] Kilcullen: salutem
 et W 19 sumere] omitted Pz; habere Ly 27 fuerint] fuerunt MF 28 poterint] poterunt MF
 34 convenerunt] convenerant Ed | non²] omitted Ed | celebrabatur] Kilcullen: celebratur W
 36 legis] hec added MF Pz 40 quod²] Ly: omitted W 43 intelligant] Ly: intelligentem W

18 determinaciones...19 sumere] cf. 1.54 28 inutilis...29 perniciem] cf. 1.53 40 prius] above,
 c. 5

loqui de querentibus intellectum ipsum pro omni tempore, [quociusque] quesie- 45
 rint huiusmodi intellectum et pro ipso invocaverint, multipliciter errant. Primo,
 quia non frustra esset lex salutis eterne data a Christo quamvis maior pars
 fidelium, immo omnes preter paucissimos vel preter unum, errarent, non damp-
 nabiliter sed execrabiliter, circa ipsam, eciam circa intellectum qui est necessa-
 rius ad salutem. Nec esset frustra data lex licet omnes Christiani preter paucos 50
 vel unum dampnabiliter errarent circa ipsam, quia tota fides Christiana absque
 hoc, quod frustra esset data lex salutis eterne, in uno solo posset salvari, quem-
 admodum in triduo tota fides in sola matre redemptoris nostri permansit. Secun-
 do, quia multa sunt contenta in scripturis divinis quorum verus intellectus
 primus et literalis non est omni tempore necessarius ad salutem, quamvis ab 55
 existentibus in concilio generali queratur solucio, tam per meditationem vehe-
 mentem in scripturis quam per oracionem, ita ut ipsum omnino diffinire propo-
 nant. Non est necessarium credere quod deus aperiat ipsis per scripturas vel per
 revelacionem miraculosam huiusmodi verum intellectum, quia, quamvis deus
 non deficiat ecclesie sue, scilicet congregacioni fidelium, in necessariis, tamen 60
 non semper prebet se ad illa que non sunt necessaria ad salutem, sine quibus
 potest esse salus, quamvis ipsa nitantur precibus continuis impetrare.

Capitulum 12

Discipulus: Contra predicta obiciam aliqua, ut cum audiero responsiones ad
 ipsa clarius intelligam an prescripta aliquid contineant veritatis. Hoc itaque
 videtur, quod nullo modo sit credendum quod concilium generale possit aliquid 5
 diffinire contra catholicam veritatem. Nam, sicut sepe accipiunt illi qui opinan-
 tur predicta, deus numquam deficiet in necessariis congregacioni fidelium que
 est ecclesia dei. Sed concilium generale non diffinire aliquid contra fidem est
 necessarium ecclesie sue:

Tum quia totam ecclesiam dei non exponi periculo heresis et erroris est
 necessarium ecclesie dei; si autem concilium generale aliquid diffiniret contra 10
 fidem, tota ecclesia dei exponeretur periculo heresis et erroris, quia nemo tunc
 inveniretur qui posset aut sciret defendere fidem contra concilium generale.

45 tempore] nego antecedens added Ly | quociusque] Kilcullen: item si Ly, item quia W | quesie-
 rint] Ly: quesierit Pz, quesivit Mz, sunt Fr 46 invocaverint] invocaverit Pz | errant] erraret Pz;
 errare possunt nihilominus tamen antecedens non haberet veritatem quod patet Ly 47 a] omitted
 Ly 48 non] solum added Ly 49 ipsam] Scott: ipsum W 51 ipsam] Scott: ipsum W 54 quia]
 omitted Ed 58 est] igitur added Ly 59 verum intellectum] omitted Ed 12.4 aliquid] omitted Ed
 6 deus] dicitur MF | congregacioni] congregacio MF 9 erroris] errorem Pz, errorum Ly
 11 nemo] non MF

Tum quia non induci in temptacionem est necessarium ecclesie dei. In oracione enim quam Christus fideles docuit universos hoc petitur; Christus
 15 autem non docuit in oracione Dominica petere nisi necessaria; ergo non induci in temptacionem est necessarium ecclesie dei. Tota autem ecclesia dei inducetur in temptacionem gravissimam si concilium generale aliquid diffiniret contra fidem. Ergo ipsum non diffinire aliquid contra fidem est necessarium ecclesie dei, ex quo infertur quod credendum est concilium generale non posse errare
 20 contra fidem.

Tum quia illud concilium quod suscipiendum est sicut sanctum evangelium non potest errare contra fidem. Concilium autem generale recipiendum est sicut sanctum evangelium, teste Gregorio, qui, ut habetur dist. 15^a, *Sicut*, ait, “Sicut sancti evangelii quatuor libros, sic quatuor concilia recipere et venerari me
 25 fateor”. Ergo concilium generale errare contra fidem non potest.

Tum quia universalis ecclesia errare non potest. Diffinicio autem et iudicium generalis concilii tamquam diffinicio universalis ecclesie debet haberi, quia universali consensu constituta videtur, ut Gregorius (ubi prius) videtur asserere, dicens, “Cunctas vero quas prefata veneranda concilia personas respuunt,
 30 respuo, et quas venerantur, complector, quia dum universali sunt consensu constituta, se et non illa destruet, quisquis presumit absolvere quos religant aut ligare quos absolvunt”. Huic Gelasius papa concordare videtur, qui, ut habetur 25^a, q. 1^a, c. *Confidimus*, ait, “Confidimus quia nullus iam veraciter Christianus ignoret uniuscuiusque synodi constitutum quod universalis ecclesie probavit
 35 assensus nullam magis exequi sedem pre ceteris oportere quam primam”. Ex quibus colligitur quod id quod facit concilium generale ab universali fit ecclesia. Et per consequens concilium generale errare non potest.

Secundo contra predicta specialiter quoad hoc quod dicit non omnium contentorum in lege divina verum intellectum esse omni tempore necessarium
 40 ad salutem obici potest. Nam si alicuius contenti in lege divina verus intellectus et primus non esset omni tempore necessarius ad salutem, frustra illud fuisset positum in lege divina, cum lex divina non nisi propter salutem electorum sit data, sed posset dici de eo, “Ut quid membranas occupat?” (dist. 19^a, *Si Roma-*

18 ipsum] omitted Ed 21 quod] istis added MF 24 sic] sicut Pz | recipere] concipere MF 29 respuunt] respiciunt MF 30 complector] amplector S 31 destruet] destruit S | presumit] aut added S 33 iam veraciter] S: causa veneracionis W 34 probavit] S: probetur W 35 assensus] assensu Ed 36 facit] fecit Ed 38 dicit] quod added Ed 42 in] ipsa added Ed | cum] ipsa added Ed | sit] fuit Ed

12.23 Sicut¹] D.15 c.2, col. 35 29 dicens] ibid. 33 Confidimus¹] C.25 q.1 c.1, col. 1007 38 dicit] cf. 11.53 43 Si Romanorum] D.19 c.1, col. 59

norum), ubi dicit glossa, ex hoc accipitur “argumentum quod nullum verbum positum in aliqua scriptura debet vacare nec superflue poni”. Verus ergo intellectus et primus omnium contentorum in lege divina est necessarius ad salutem. 45

Amplius, verus intellectus eorum que in nova lege traduntur fuit necessarius ad salutem illis qui fuerunt summi in veteri testamento. Nam necesse fuit maiores in veteri testamento trinitatis et incarnationis mysterium explicite, et non solum implicite, credere. Ergo cuiuslibet expresse scripti in lege divina, tam nova quam veteri, verus intellectus est necessarius ad salutem, ut saltem aliqui primum explicite credant et non ignorent. 50

Hec sunt inter alia que possunt obici contra predicta, ad que aliquas responsiones audire desidero.

Capitulum 13

Discipulus: Ad primum respondetur per distinctionem de necessario, quia aliquid esse necessarium ecclesie Christi dupliciter potest intelligi: vel quia est utile, vel quia sine illo non est nec umquam erit salus. Primo modo accipiendo necessarium, concilium generale non diffinire aliquid contra catholicam veritatem est necessarium ecclesie dei, sicut papam non errare nec diffinire aliquid contra fidem est necessarium, id est utile, ecclesie dei. Sed quantum ad omnia talia necessaria Christus non semper adest ecclesie, quinimo contraria permittit, vel potest permittere, evenire; unde et plures summi pontifices erraverunt pertinaciter contra fidem. Secundo modo accipiendo necessarium, concilium generale non errare contra fidem non est necesse ecclesie, quia, quamvis concilium generale erraret, in multitudine fidelium posset tamen per veram et catholicam fidem salvari; quinimo haberet scripturas sacras per quas errorem concilii generalis posset convincere manifeste, si diffiniret aliquid contra ipsas. Si autem diffiniret aliquid esse tenendum tamquam de necessitate fidei quod tamen non esset necesse credere, per easdem scripturas possent alii Christiani aperte ostendere quod taliter diffinitum ad fidem minime pertineret. 5 10 15

Cum autem accipitur quod, si concilium generale diffiniret aliquid contra fidem, tota ecclesia dei exponeretur periculo heresis et erroris, respondetur per distinctionem de periculo. Est enim quoddam periculum tantummodo imminens seu circumstans, et est periculum involvens seu prosternens. Periculo imminenti 20

44 quod] Ly S: omitted MF Pz 46 in] ipsa added Ed 48 summi] simul MF 13.6 sicut] in added MF 7 id est] et MF | ecclesie dei] omitted Ed 12 erraret] erret Ed | tamen] omitted MF 13 per quas] quibus Ed 15 diffiniret] diffinire Pz | non] omitted Mz 18 quod] omitted Ed

44 glossa] s.v. membranas, col. 80 13.2 primum] 12.3 18 accipitur] 12.10

seu circumstanti totam ecclesiam dei exponi negari non debet sed concedi. Hoc enim fatetur ecclesia ipsa cum in quadam collecta dicit, “Deus qui nos in tantis periculis constitutos” et cetera, a quibus liberari deposcit cum alibi dicit, “A
 25 cunctis nos mentis et corporis defende periculis”. Talibus periculis expositus fuit apostolus Paulus, sicut ipse fatetur, 2^a ad Corinthios 2°, et a quolibet se liberatum fuisse dicit c. 1°, cum ait, “De tantis periculis nos eripuit”. In tali periculo eciam aliquando fuit tota ecclesia dei que erat sub veteri testamento, Deuteronomii 20°: “Dominus deus vester in medio vestri est, et pro vobis contra adversarios dimicabit, ut eruat vos de periculis”. Tali eciam periculo se exponere ex causa rationabili est laudabile iudicandum. Unde eciam in laudem preliancium contra infideles dixit Debbora, ut habetur Iudicum 5°, “Sponte obtulistis de Israel animas vestras ad periculum”. Periculum involvens seu prosternens est duplex, scilicet corporale et spirituale, sed neutri umquam exponetur tota eccle-
 30 sia dei, licet corporaliter multi ex fidelibus involvantur non numquam. Spirituale autem finaliter nullus electus incurreret, et de tali periculo videtur intelligere sapiens cum Ecclesiastici 3° ait, “Qui amat periculum in illo peribit”.

Si itaque concilium generale diffiniret aliquid contra fidem, poterit tota ecclesia dei exponi periculo heresis et erroris primo modo accipiendo periculum,
 40 quemadmodum aliquando, quia non potuit generale concilium convocari, Christianitas quoad multos fuit periculo heresis involuta et quoad alios impug-
 nata, teste Isidoro, qui, ut legitur dist. 15^a, c. 1°, ait, “In precedentibus namque annis persecucione fervente docendarum plebium minime dabatur facultas. Inde Christianitas in diversas hereses scissa est”. Posset tamen contingere quod
 45 quamvis concilium generale diffiniret aliquid contra fidem ecclesia dei non exponeretur periculo, quia posset contingere quod congregati in concilio generali essent pauci et viles, tam in re quam in hominum reputatione, respectu illorum qui ad illud concilium minime convenissent; et tunc illorum error leviter extirparetur per multitudinem meliorum et sapienciorum et famosiorum illis,
 50 quibus eciam multitudo simplicium adhereret, magis quam scilicet decem vel duodecim aut quindecim per quos posset generale concilium celebrari —

23 ipsa] *omitted* MF 25 Talibus periculis] *omitted* Pz 26 et] *omitted* MF | quolibet] qualibet MF
 30 ut] et Ed | eruat] eruet Ly | periculis] periculo S | eciam] enim Ly 34 umquam] *omitted* Ed
 36 incurreret] incurreret Ly 40 convocari] convocare MF 41 Christianitas] christianos MF
 involuta] convoluta Ed 42 ait] enim *added* Fr Ed 43 annis] S: donis W 45 non] *omitted* MF
 48 concilium] generale *added* Ed 49 famosiorum] Ly: famosorum W 51 posset] possit Ed

23 dicit] *Missale Romanum* (Turin, 1906), p. 44 (Oratio, Dominica 4^a post Epiphaniam); cf. PL, vol. 78, col. 48 24 dicit] *ibid.*, p. 47 (Oratio, Dominica in Septuagesima); cf. PL, vol. 217, col. 917 26 2 ad Corinthios] 2:4 27 c. 1] 2 Cor. 1:10 28 Deuteronomii] 20:4 32 Iudicum] 5:2 37 Ecclesiastici] 3:27 42 c. 1] C.15 c.1, col. 34

quemadmodum aliquando, scilicet in concilio Arelatensi, tantummodo undecim patres fuerunt (dist. 16^a, *Sexta*), quamvis tunc multiplicati fuerunt Christiani et plures occupaverunt provincias quam diebus nostris. Periculo autem involventi seu prosternenti nequaquam exponeretur tota ecclesia dei, quamvis concilium generale diffiniret aliquid contra fidem, quia remanerent aliqui, vel multi vel pauci, qui tali diffinicioni erronee minime consentirent, sed pro loco et tempore contradicerent manifeste. 55

Discipulus: Saltem multitudo Christianorum, maxime laicorum et simplicium, prosternenti exponeretur periculo, potissime si papa esset presens in tali concilio vel errori huiusmodi consentiret, et papa cum consencientibus sibi potencior esset aliis; quod tamen pro inconvenienti debet haberi. 60

Magister: Respondetur quod in tali casu magis timendum esset de periculo clericorum, in sacris literis peritorum et aliorum, quam de multitudine laicorum, id est simplicium, presertim quando multitudo clericorum, per avariciam, ambitionem, simoniam et alias vias pravas, ad ordines, dignitates et beneficia ecclesiastica pervenisset, et aliis esset criminibus irretita. Quia plura et maiora temporalia amitteret quam simplices laici si pape temporaliter prevalenti perseveranter resisteret, et ab obtinendis dignitatibus et beneficiis ecclesiasticis clericos repelleret papa, non laicos. Propter quod procliviores essent clerici ad assendiendum errori pape et concilii generalis, quia, ut testatur Iohannes papa, prout legitur 16^a, q. 2^a, c. 1°, “Humani moris est illum vereri cuius iudicio et voluntate nunc erigitur, nunc deprimitur”. Clerici eciam, propter maiorem literarum sacrarum noticiam quam habent, vel habere tenentur, et quia questio fidei, licet spectet ad laicos (dist. 96^a, c. *Ubinam*), principalius tamen pertinet ad clericos, magis peccarent et gravius quam laici; et ideo magis verendum esset ne deus eos permitteret ruere in errorem. Multitudo insuper Christianorum, dum tamen aliqui vel saltem unus fidelis remaneat, potest involventi periculo heresis et erroris, aliis exigentibus peccatis, ipsorum exponi; quibus in hereticam pravitatem labentibus, valeret ille qui de lapidibus potest suscitare filios Abrahe, vel de aliquibus ipsorum aut de aliis, quando voluerit numerum Christianorum augere. 70 75 80

52 aliquando scilicet] *omitted* Ed 54 occupaverunt] Ly: occupantes Mz, ocupaciones Pz 55 seu] eciam *added* Ed 61 vel] atque Ly 63 esset] est Ed 69 resisteret] Fr: resisterent W 78 tamen] cum MF | aliqui] Scott: alio MF, alii Ed 80 valeret] Fr: valent Mz, valet Ed

53 Sexta] D.16 c.11, col. 48 72 c. 1] C.16 q.2 c.1, col. 786 75 Ubinam] D.96 c.4, col. 338 80 ille...Abrahe] Cf. Mat. 3:9

Discipulus: Indica breviter qualiter respondetur ad allegaciones sequentes, quibus probatur concilium generale non posse errare contra fidem.

- 85 **Magister:** Ad istam qua accipitur quod ecclesia dei induceretur in temptacionem gravissimam si concilium generale aliquid contra fidem diffiniret, respondetur quod totam ecclesiam dei induci in temptacionem dupliciter intelligi potest: vel ut temptacioni succumbat — et ne hoc accadat petitur in oracione Dominica, et numquam eveniet, nec eveniret quamvis generale concilium contra
- 90 fidem erraret — vel ut temptacione impugnetur qua graviter infestetur. Hoc poterit evenire, teste beato Iacobo, qui c. 1° sue canonice ait, “Omne gaudium existimate fratres mei, cum in temptaciones varias incideritis”.

Ad allegacionem sequentem, tenentem quod generale concilium recipiendum est sicut sanctum evangelium secundum Gregorium, respondetur quod hoc

95 intelligendum est de generali concilio rite, iuste et catholice celebrato, secundum quod dicitur omnes apostolice sedis sancciones debere accipi sicut si voce Petri essent firmate, secundum Gracianum, dist. 19^a. Hoc autem intelligi debet de illis sanccionibus vel decretalibus epistolis in quibus nec precedencium patrum decretis nec evangelicis preceptis aliquid contrarium invenitur, ita tamen

100 quod hoc vocabulum “sicut” omnimodam similitudinem nequaquam importet, sicut nec Matthei 5°, cum dicit Christus, “Estote perfecti, sicut et pater vester celestis perfectus est”, nec illud c. 22°, “Diliges proximum tuum sicut teipsum”, nec illud Iohannis 20°, “Sicut misit me Pater, et ego mitto vos”. Quamvis enim generale concilium aliquid rite ac catholice diffiniat et determinet, et ideo sit

105 sicut sanctum evangelium suscipiendum, sanctum tamen evangelium cum maiori reverencia et devocione suscipiendum est quam concilium generale quodcumque.

Ad aliam autem allegacionem, accipientem quod diffinicio generalis concilii tamquam diffinicio universalis ecclesie debet haberi, respondetur quod generale

110 concilium non debet regulariter occulte seu secrete aut paucis scientibus celebrari, sed vulgandum est per universalem ecclesiam — hoc est, per omnes regiones in provincia [seu provinciis] in qua (seu in quibus) catholici commorantur — generale concilium congregari debere, quatenus omnes catholici tacite vel expresse consenciant et quasi auctoritatem tribuant, ut ad concilium profec-

85 istam qua] Kilcullen: ista quibus W | accipitur] Scott: accipit W 90 erraret] errare Pz infestetur] et added Ed 92 mei] charissimi Ed | temptaciones varias] temptacionibus variis Ed 95 secundum] sicut MF 100 importet] reportet MF 112 provincia...provinciis] Scott: provincia W 113 congregari] convocari Ed

85 istam] 12.16 91 Iacobo] 1:2 93 allegacionem sequentem] 12.21 97 dist. 19] D.19 c.2, col. 60 101 Matthei] 5:48 102 c. 22] Mat. 22:39 103 Iohannis] 20:21 108 aliam] 12.26

turi eorum nomine circa ordinanda et diffinienda in generali concilio canonice et 115
 catholice atque rite procedant, ut merito quicquid licite et catholice statuerint vel
 diffinierint universali statuatur et diffiniatur assensu. At vero si quid indigne aut
 illicite et non canonice vel non catholice statuerint vel diffinierint, universalis
 ecclesie nullatenus statutum vel diffinitum probetur assensu. Talis enim
 assensus ad nichil illicitum potest extendi, quia talis assensus universalis 120
 ecclesie est secundum intencionem assenciencium interpretandus, quemadmo-
 dum iuramentum secundum intencionem iurantis interpretari debet, ut notat
 glossa, Extra, *De iureiurando*, super capitulum *Quintavallis*. Quando igitur
 concilium generale rite convocatur et in omnibus catholice et sancte procedit,
 quicquid fecerit ab universali ecclesia fieri est putandum, et ideo de tali concilio 125
 generali loquuntur Gregorius et Gelasius. Si autem aliquid fecerit illicite et non
 catholice, minime universalis ecclesie probatur assensu, quia universalis eccle-
 sia, quamvis consenserit quod convocaretur concilium generale, non tamen
 putanda est, nec expresse nec tacite, in aliquod illicitum consentire.

Aliter respondetur quod postquam acta generalis concilii per universos 130
 populos catholicos fuerunt promulgata, si nullus contradicens aut impugnans
 apparet, sunt putanda ab universali ecclesia approbata, et de talibus conciliis
 generalibus loquuntur Gregorius et Gelasius. Si autem acta generalis concilii
 non fuerint apud omnes populos catholicos diligenter exposita, non est dicen-
 dum quod tale concilium sit explicite ab universali ecclesia approbatum, licet, si 135
 sancte et catholice fuerit celebratum, possit dici implicite ab universali ecclesia
 approbatum.

Discipulus: Istud est calumpniabile, ut videtur, nam non minus ligat quicquid
 statuitur vel diffinitur per concilium generale quam statutum apostolice sedis,
 sed illud universalem ligat ecclesiam (Extra, *De constitutionibus*, *Quoniam*), 140
 nec oportet ad hoc ut liget quod omnium auribus inculcetur (Extra, *De postula-
 cione*, *Ad hec*). Ergo et quicquid statuitur vel diffinitur a concilio generali
 universalem ligat ecclesiam, et per consequens pro approbato ab universali
 ecclesia est habendum.

115 concilio] ac added MF Pz 117 At...aut] atque non indigne universalis ecclesie probetur
 assensus aut aliquid MF 126 loquuntur] loquitur Ed 127 assensu] assensus MF 129 in] omitted
 Ed 131 promulgata] provulgata Pz 133 generalibus] omitted Ed 134 fuerint] fuerunt Ed
 135 concilium] generale added Ed

120 illicitum] See gloss to c. *Quintavallis*, X 2.24.23, casus, col. 816: "cum aliquis simpliter iurat
 stare mandato alicuius, licitum debet esse mandatum, alioquin mandatum non ligat".

123 *Quintavallis*] Rather, see gloss to X 2.24.16, s.v. prescivisset, col. 808. 140 *Quoniam*] X
 1.2.13, col. 16 142 *Ad hec*] X 1.5.1, col. 43

145 **Magister:** Respondetur quod statutum apostolice sedis eciam post duos menses non ligat nisi illos ad quos ipsius noticia poterat pervenire, quia ignorantes, presertim ignorancia invincibili, minime ligat, (*Extra, De constitutionibus, Cognoscentes*). Sic eciam quod statuitur vel diffinitur in concilio generali non
 150 ligat universalem ecclesiam nisi per universalem ecclesiam fuerit legitime divulgatum, et ideo non est censendum explicite approbatum ab universali ecclesia antequam taliter publicetur. Non oportet autem taliter diffinitum singulorum auribus inculcare, sed sufficit taliter publicare quod nullus se possit, si in contrarium venerit, per ignoranciam excusare.

Capitulum 14

Discipulus: Nunc superest tractare ista que obiecta sunt contra dicta superius, c. 12º, quibus videtur ostensum quod omnium contentorum in scripturis divinis verus intellectus et primus est omni tempore necessarius ad salutem. Narra igitur
 5 quomodo opinantes illi respondent ad ipsa.

Magister: Ad primum illorum, cum dicitur quod frustra esset positum in scriptura illud cuius verus intellectus non est omni tempore necessarius ad salutem, respondetur quod falsum assumitur, quia ad hoc, quod aliquid non frustra ponatur in scriptura divina, sufficit quod aliquando, licet non omni
 10 tempore, eius verus intellectus et primus sit necessarius ad salutem, quemadmodum Veritas ipsa multa dixit et protulit, nequaquam frustra, quorum tamen verus intellectus non erat tunc necessarius ad salutem. Mater enim sua sanctissima numquam aliquo necessario ad salutem extitit destituta, et tamen quando Christus dixit sibi et patri putativo, Luce 2º, “Quid est quod me querebatis?”
 15 Nesciebatis quia in hiis que patris mei sunt oportet me esse?”, ipsa verum intellectum et primum illorum verborum Christi non concepit, cum immediate subiungatur ibidem, “Et ipsi non intellexerunt verbum quod locutus est ad illos”. Que tamen, sicut ([ubi] prius) habetur, mater eius conservabat in corde suo, verum intellectum ipsorum postea habitura. Christus eciam dixit apostolis, ut
 20 legitur Luce 18º: “Ecce ascendimus Ierosolimam et consummabuntur omnia que scripta sunt per prophetas de filio hominis. Tradetur enim gentibus, et illudetur, et flagellabitur, et conspuetur, et postquam flagellaverint, occident eum, et tertia die resurget”. Quorum tamen verborum verum intellectum tunc minime habue-

14.2 que] secundo added Ly 4 est] omitted Ly 18 sicut ubi] Kilcullen: sicut W 23 tamen] omitted Ed

148 Cognoscentes] X 1.2.2, col. 8. Cf. gloss, s.v. Ante prohibitionem, col. 16: “Nisi probaret se extra provinciam tunc fuisse, vel alias impeditum”. 14.6 primum] 12.40 14 Luce] 2:49-51 18 habetur] Lk. 2:51 20 Luce] 18:31-4

runt, quia immediate subiungitur, “Et ipsi nichil horum intellexerunt. Erat enim
 verbum istud absconditum ab eis et non intelligebant que dicebantur”. Eisdem 25
 etiam dixit Christus, ut habetur Iohannis 16°, “Modicum et iam non videbitis
 me, et iterum modicum et videbitis me, quia vado ad Patrem”. Quorum tamen
 verborum verum intellectum non habuerunt, quia de ipsis scribitur ibidem,
 “Dixerunt ergo ex discipulis eius ad invicem, ‘Quid est hoc quod dicit nobis:
 Modicum et non videbitis me’”, et post, “‘Nescimus quid loquitur’”. Ex quibus 30
 aliisque quampluribus colligitur manifeste quod plura dixit Christus apostolis
 quorum tamen verum intellectum minime tunc habuerunt. Ex quo concluditur
 quod verus intellectus illorum tunc non erat apostolis necessarius ad salutem.
 Cum igitur tunc essent in statu salutis, nichil defuit eis quod tunc erat eis neces-
 sarium ad salutem. Et tamen constat quod tunc Christus non dixit talia frustra. 35
 Ergo, a simili, poterunt in scripturis divinis aliqua contineri quamvis eorum
 verus intellectus et primus non sit omni tempore necessarius ad salutem.

Discipulus: Forte diceretur ad ista quod non est inconveniens aliqua in scriptu-
 ris divinis haberi quorum verus intellectus non est omni tempore omnibus 40
 catholicis necessarius ad salutem, quemadmodum illa que dixit matri et aposto-
 lis non erant eis necessaria ad salutem. Verus tamen intellectus omnium que in
 scripturis divinis habentur semper est aliquibus, etsi non omnibus, necessarius
 ad salutem.

Magister: Ut videtur aliis hoc non valet, quia qua ratione plurimum que dixit 45
 Christus matri sue et apostolis tunc nulli fideli eorum erat intellectus necessarius
 ad salutem, ratione consimili non est inconveniens aliqua reperiri in scripturis
 divinis quorum verus intellectus nulli pro aliquo tempore est necessarius ad
 salutem; et tamen illa non sunt frustra posita in scripturis, nec frustra membra-
 nas occupant, quia verus intellectus ipsorum pro aliquo tempore erit aliquibus 50
 necessarius ad salutem, quo tempore idem intellectus aliquibus aperietur, vel per
 investigacionem humanam ex scripturis, vel per miraculosam revelacionem, si
 verus intellectus ipsorum humana invencione vel erudicione haberi non potest.
 Propter idem etiam nullum verbum in scriptura divina vacat nec aliquid est
 superflue positum, quia quamvis multa sint in ea quorum verus intellectus non
 est semper necessarius ad salutem, aliquibus tamen aliquando necessarius erit. 55

24 Erat enim] et erat S 31 quod] omitted Mz 32 tamen] omitted Ed 35 dixit] dixisset Ed
 36 quamvis] quantum Mz, quamquam Fr 38 diceretur] dicerent Ed 42 divinis] non added Pz
 44 plurium] intellectus added Ed 45 fideli] fidelium Ly | eorum] omitted Ly | intellectus] ullatenus
 Ed 47 divinis] omitted MF 49 occupant] Ly: occupat W 51 miraculosam] omitted Ed
 52 invencione] intencione Ly 53 idem] quod Ed 54 sint] sunt Fr Ed

26 Iohannis] 16:16-18 48 membranas occupant] cf. 12.43 53 vacat...54 positum] cf. 12.45

Cum autem postea accipitur quod verus intellectus eorum que in lege nova traduntur fuit necessarius ad salutem illis qui fuerunt sub veteri testamento, respondetur quod aliquorum, puta incarnationis et trinitatis, et non omnium, erat verus intellectus literalis explicitus necessarius ad salutem, quia multa continentur in lege nova quorum verus intellectus literalis nulli in veteri testamento extitit revelatus. Quod Veritas ipsa videtur asserere, cum dicit, ut habetur Matthei 13°, “Multi prophete et iusti cupierunt videre que videtis, et non viderunt, et audire que auditis, et non audierunt”, et sententia eadem habetur Luce 10°.

Capitulum 15

Discipulus: Unum in premissis invenitur quod improbable omnino videtur, quod scilicet aliqua in sacris literis continentur quorum verus intellectus et primus solummodo per revelacionem divinam haberi potest. Quia quamvis posset alicui videri quod aliqua in scripturis divinis non essent superflue posita quorum verus intellectus per studium et meditacionem in scripturis haberi possit, omnino tamen improbable videtur quod ea in scripturis non essent superflue posita quorum verus intellectus per studium et meditacionem in scripturis haberi non possit, sed per solam revelacionem divinam, quia ita posset deus revelare verum intellectum ipsorum si non essent scripta sicut postquam sunt scripta. Cum igitur ex scripturis nulla capiatur utilitas nisi intelligantur, sequitur quod illa quorum intellectus per solam revelacionem valet haberi prius inutiliter omnino scribuntur.

Rursus, non solum talia inutiliter sed etiam periculose essent scripta, quia ista scriptura que non potest intelligi, ad cuius tamen intellectum capiendum possunt niti legentes et circa quam si non intelligatur periculose contingit errare, videtur esse periculosa legentibus. Sed ad capiendum intellectum quorumcumque que in scripturis divinis habentur possunt niti legentes, circa que, si erraverint, periculose errabunt, quia, ut ait Ieronimus, et habetur 24^a, q. 3^a, c. *Heresis*, “Quicumque aliter scripturam intelligit quam sensus Spiritus sancti flagitat, a quo scripta est, licet ab ecclesia non recesserit, tamen hereticus appellari potest”. Ergo periculose talia essent scripta. Volentes enim ad verum intellectum ipsorum pervenire, et non valentes, laberentur facilliter in errorem.

56 postea] *omitted* Ed 15.2 Unum] utrum Mz] invenitur] innuitur Ed; scilicet c. 14 *added* Ly improbable] probabile Ed | omnino] non *added* Ly 3 continentur] habentur Ed 7 possit...9 haberi] Frm: *omitted* W 9 sed] quod *added* Ly | divinam] haberi possit tamen hoc [tamen hoc *omitted* Pz] non videtur probabile *added* Ed 16 contingit] contigit Mz 21 scripta] S: scriptura W recesserit] recessit Ed

56 postea] 12.47 61 Matthei] 13:17 63 Luce] 10:24 15.2 invenitur] Above, 14.51 19 Heresis] C.24 q.3 c.27, col. 998

Hec inter alia sunt quibus predicta assertio posse improbari videtur. Tu narra quomodo respondetur ad ipsa. Primo tamen nitere pro opinione illa allegare.

25

Capitulum 16

Magister: Quod plura contineantur in scripturis divinis quorum verus intellectus et primus virtute humani ingenii ex scripturis sacris colligi nequeat, sed per revelacionem divinam solummodo possit haberi, videtur posse probari. Nam verus intellectus et primus proferentis oracionem ambiguam habentem multos 5 sensus haberi non potest nisi proferens oracionem eandem quem intellectum habeat aperte declaret. Si quis dixerit, “Iohannes cantat missam”, cum plures appellentur hoc nomine, audiens non sciet de quo loquens intelligit nisi ipse sibi revelet. Unde et propter hoc videtur ut nititur declarare quedam opinio quam tractavimus prima parte istius dialogi, libro 7°, quod quando lex aliqua vel 10 constitutio habet plures sensus, a conditore est interpretacio requirenda. Nemo enim alius potest scire intellectum quem habuit legis conditor in condendo. Plures autem oraciones ambigue in scripturis divinis habentur, nam secundum doctrinam sanctorum patrum non solum voces que in oracionibus ponuntur sunt signa, sed eciam res significate per voces sunt signa aliarum rerum. Unde et 15 Veritas ipsa, ut refert Gregorius in omelia super parabolam seminantis, insinuat aperte quod “semen” verbum, “ager” mundum, “volucres” demonia, “spine” divicias signant. Una autem res et eadem plures alias res, eciam contrarias, in scripturis sacris signat. “Leo” enim aliquando signat Verbum, ut ibi, “Vicit leo de tribu Iuda”, aliquando diabolus, ut ibi, “tamquam leo rugiens”, et cetera, 20 aliquando virum fortem, aliquando crudelem. Ergo oracionum ambiguarum, quarum non parva invenitur in sacris literis multitudo, cum res signant, verus et primus intellectus haberi non potest nisi ipse revelet, scilicet deus, qui oraciones huiusmodi revelavit.

Hec allegacio et conclusio principalis declaratur et confirmatur per aliam in 25 exemplis fundatam apertis. Nam plura revelata fuerunt prophetis ac viris contemplativis in sapiencia sublimissimis divinorum, vel aliis per quos ad prophetas et viros illuminatos a deo pervenerunt, ad quorum intellectum verum et primum ipsi prophete, antequam fuit revelatus eisdem, non poterant pervenire. Ergo, racione consimili et multo maiori, intellectus verus et primus illorum 30

25 nitere] niteris Pz, nitaris Ly | allegare] omitted MF 16.3 scripturis] literis Ed 6 quem] quod MF 8 appellantur] appellantur Ed | sciet] sciendum Mz 16 refert] testatur Ed 18 eciam] omitted Mz 19 signat] significat Ed | enim] Kilcullen: etiam W 22 signant] significant Ed 28 pervenerunt] pervenerint Pz 29 fuit] fuerit Ed

16.10 tractavimus] 1 Dial., 7.4 16 Gregorius] *Homilae in evangelia*, XV, CCSL, vol. 141, p. 104 19 ibi] Apoc. 5:5 20 ibi] 1 Pet. 5:8

que solummodo enigmatische et sub similitudinibus et figuracionibus rerum in scripturis divinis revelata sunt a deo haberi non potest nisi deus revelet eundem. Consequencia aperta videtur. Antecedens multis probatur exemplis.

Iohannes enim evangelista, singulariter illuminatus a deo, plura sibi in
 35 Apocalypsi revelata minime intellexit antequam intellectus eorum sibi revelaretur a deo, unde et exposicione multorum indiguit. Postquam enim vidit, ut legitur Apocalypsis 17°, “mulierem sedentem super bestiam... ebriam de sanguine sanctorum”, dixit ei angelus, “Quare miraris? Ego dicam tibi sacramentum mulieris et bestie”. Minime tamen intellexit antequam angelus ei dixit, et ita
 40 ad verum intellectum et primum illius revelacionis ante aliam non pervenit. Sic etiam mysterium septem stellarum et septem candelaborum, de quo legitur c. 1°, antequam Christus revelavit sibi, ipse Iohannes minime intellexit. Unde et Christus dixit eidem post visionem predictam, “Scribe ergo que vidisti, et que sunt, et que oportet fieri post hec. Mysterium septem stellarum quas vidisti in
 45 dextera mea et septem candelabra aurea, septem stelle, angeli sunt septem ecclesiarum, et candelabra septem, septem ecclesie sunt”. Idem etiam Iohannes cum, ut habetur 7° c., interrogaretur ab uno de senioribus, “Hii qui amicti sunt stolis albis, qui sunt? et unde venerunt?”, respondit, “Domine mi, tu scis”, quasi diceret, “Quamvis ego viderim eos, tamen nescio qui sunt et unde venerunt, sed
 50 tu scis”. Et ita ad verum et primum intellectum visionis illius Iohannes antequam sibi ille senior revelavit non pervenit.

Ioseph etiam, de quo habetur Genesis 41°, verum et primum intellectum sompni quod sibi Pharaon enarravit per revelacionem accepit. Unde et Pharaon dixit eidem, “Ostendit tibi deus omnia que locutus es”. Sic etiam interpretacionem veram sompniorum pincerne et pistoris Pharaonis per revelacionem accepit. Nequaquam enim virtute humani ingenii poterat scire quod tres propagines et tria canistra in sompniis illis plus signabant tres dies quam tres ebdomadas vel tres menses vel tres annos. Per revelacionem ergo solummodo, postquam fuerunt sibi predicta sompna recitata, interpretacionem veram agnovit. Unde et
 60 ipse, ut habetur 40° c., dixit, “Numquid non dei est interpretacio?”, quasi dicat, “Ille qui vos fecit sompniare, et quid vera significarent sompna vobis minime indicavit, michi interpretacionem poterit revelare”.

31 et²] *omitted* MF | figuracionibus] signacionibus Mz, significacionibus Fr 44 Mysterium] sacramentum S 45 aurea] et *added* MF Pz 47 cum] *omitted* Ly | interrogaretur] interrogavit Ed 48 albis] S: *omitted* W 56 quod] que Mz 59 recitata] *omitted* Ed 61 vos] *omitted* Mz

37 Apocalypsis] 17:3-7 42 c. 1] Apoc. 1:12-16 43 dixit] Apoc. 1:19-20 47 7 c.] Apoc. 7:13-14 54 dixit] Genesis 41:39 | interpretacionem] Cf. Gen. 40:9-19 60 40 c.] Gen. 40:8

Item, Daniel plurium visionum quas viderat verum et primum intellectum antequam doceretur non accepit. Capitulo enim 7°, post visionem quatuor ventorum et quatuor bestiarum, subiungitur: “Horruit spiritus meus; ego Daniel 65 territus sum in hiis, et visiones capitis mei conturbaverunt me. Accessi ad unum de assistantibus, et veritatem querebam ab eo de omnibus hiis. Qui dixit michi interpretationem sermonum et docuit me”. Capitulo eciam 8°, post aliam visionem, subiungitur: “Cum ego Daniel quererem intelligenciam, ecce stetit in conspectu meo quasi species viri. Et audivi vocem viri inter Ulai; et clamavit, et ait: 70 Gabriel, fac intelligere istam visionem”.

Ex hiis aliisque quampluribus evidenter colligitur, ut videtur, quod prophetis et illuminatissimis viris, omnique sapientia divina et humana peritis, plura revelata fuerunt que tamen, antequam docerentur a revelante, non intellexerunt. Unde et sepe prophetis plures visiones ostense fuerunt quarum postea interpreta- 75 tio extitit revelata, sicut Ieremie 1° et 13° et Ezechielis 17° et Isaie 5° et aliis locis quampluribus, sicut eciam Christus parabolas quas loquebatur turbis apostolos docebat, ut legitur Marci 4°. Si ergo prophete et viri illuminatissimi plurium que viderunt non poterant nisi per novam revelacionem verum ac primum accipere intellectum, multo magis alii enigmaticarum visionum non 80 possent ad verum et primum intellectum pertingere nisi reveletur alicui qui aliis manifestet eundem. Cum igitur in scripturis divinis quamplures visiones et parabole enigmatice et obscure — immo obscuriores quam sint quedam per revelaciones exposite — que adhuc nequaquam sunt exposite habeantur, sequitur quod plura in scripturis divinis habentur ad quorum verum et primum intel- 85 lectum nemo valet absque revelacione pertingere.

Amplius, sensus verus et primus oracionis habentis plures sensus catholicos, quam ad quemlibet illorum potest quilibet trahere sicut vult, haberi non potest nisi indicaverit ille qui protulit eam, quia, ex quo trahi potest ad diversos sensus maxime vocis, non potest sciri quem illorum intenderet proferens nisi ipse 90 exprimat, presertim si non potest elici aliquis sensus nec ex verbis antecedentibus nec consequentibus proferentis. Multa autem verba plurium visionum et parabolarum et enigmaticarum locucionum in sacris literis conscriptarum habere possunt diversos sensus catholicos, ad quorum quemlibet potest quilibet prout

69 querem] S: inquirem W 70 Ulai] S Ly: gap Mz, omitted W 71 Gabriel] daniel Ed intelligere] virum added MF 78 docebat] dicebat MF 79 verum] Kilcullen: illegible MF, novum Ed 81 possent] posset MF 84 que...exposite] omitted Ed 86 valet] valeat Ed 87 plures] omitted Ed 88 vult] voluit Mz 92 proferentis] verba added Ed

64 7] Dan. 7:15-16 68 8] Dan. 8:15-17 76 Ieremie] 1:14-16, 13:9-11 | Ezechielis] 17:12-18 Isaie] 5:7 78 Marci] 4:10 ff

95 voluerit trahere ea. Unde et diversi sancti talia verba quamplura diversimode
exponunt. Alii eciam absque omni periculo eadem verba aliter quam sancti ad
diversos sensus traxerunt, et adhuc alii ad alios trahent. Quod eciam patet ex hoc
quod secundum beatum Clementem, ut habetur 37^a dist., c. *Relatum*, “Multa
100 verba sunt in divinis scripturis que possunt trahi ad eum sensum quem sibi
unusquisque elegerit”; ergo multo magis possunt trahi ad diversos sensus
catholicos. Ex quo concluditur quod de ipsis verus et primus intellectus dei
revelantis absque nova revelacione haberi non potest.

Amplius, multa sunt in scripturis divinis que mystice solummodo debent
intelligi, sicut docet Gregorius in *Moralibus* in diversis locis; immo, secundum
105 eundem, plura, si intelligerentur literaliter, generarent errorem. Sensus autem
misticus qui potest accipi ex verbis divinis virtute ingenii humani absque revela-
cione speciali non est ita approbandus a catholicis ut coequetur illis que habentur
in biblia, vel recipiatur ad aliquid in fide catholica confirmandum, nisi alibi
in scripturis divinis habeatur expresse. Quod Augustinus, eciam Ieronimus et
110 Gregorius, sentire videntur. Nam secundum Augustinum, ut habetur dist. 9^a, in
diversis capitulis, scriptura divina est literis et exposicionibus omnium episco-
porum et aliorum preponenda, ita ut solis scriptoribus biblie deferendus sit hic
timor et honor ut non credentur errare in aliquo. Qualis honor et timor nulli
deferendus est post ipsos. Secundum Ieronimum eciam in prologo in libris
115 Proverbiorum et Gregorium in *Moralibus*, liber Iudith, Tobie et Maccabeorum
ac Ecclesiastici atque liber Sapientie non sunt recipiendi ad confirmandum
aliquid in fide. Dicit enim Ieronimus, sicut Gregorius, “Sicut Iudith et Tobie et
Maccabeorum libros legit quidem ecclesia, sed inter canonicas scripturas non
recepit, sic et hec duo volumina”, scilicet Ecclesiastici et Sapientie, “legit ad
120 edificacionem plebis, non ad auctoritatem ecclesiasticorum dogmatum confir-
mandam”. Sed exposiciones episcoporum et aliorum qui fuerunt post scriptores
canonicarum scripturarum non sunt maioris auctoritatis quam libri predicti; ergo
sensus quicumque quem colligunt ex scripturis divinis, nisi alibi habeatur ex
scripturis divinis, non est cum illa reverencia suscipiendus ut debeat allegari ad

95 voluerit] voluit Mz 96 exponunt] exponuntur MF 100 unusquisque] unusquique Pz | elegerit]
sponte presumit S 102 haberi] sciri Ed 108 recipiatur] recipiantur Ed 113 credentur] credantur
Ed 115 et¹] 8 MF, c. Pz 116 ac] omitted Ly 117 Sicut] S: omitted W 118 legit] leget Pz
quidem] eos added W 119 recepit] recipit S 120 confirmandam] confirmanda MF 121 post] pre
MF 124 ut debeat] omitted MF

98 Relatum] D.37 c.14, col. 139; the writer comments: sed non oportet. 105 plura...errorem] Cf.
Gregory, *Moralia*, CCSL, vol. 143, pp. 4, 341 111 diversis capitulis] Cf. D.9 c.5 and c.8, col. 17
115 Gregorium] Not found. 117 Ieronimus] *Praefatio Hieronymi in libros Salomonis, Biblia Sacra*,
vol. 11 (Rome, 1957), p. 5

confirmandum aliquid in catholica fide. Sensus autem verus et primus cuius- 125
cumque revelati a deo in scripturis valet ad auctoritatem ecclesiasticorum dog-
matum confirmandam. Ergo multorum in scripturis divinis sensus verus et
primus absque revelacione divina haberi non potest.

Adhuc, non magis virtute ingenii humani potest haberi sensus verus et 130
primus aliquorum mysticorum divinorum quam parabolarum humanarum. Sed
multarum parabolarum et locucionum mysticarum seu enigmaticarum humana-
rum primus sensus proferentis virtute ingenii humani sepe haberi non potest nisi
proferens manifestet. Quomodo enim uxor Sampsonis, quamvis subtilissima
extitisset, pervenisset ad sensum primum sui problematis, nisi forte a casu, 135
quando dixit, “De comedente exivit cibus, et de forti egressa est dulcedo”, nisi
ipse revelasset eidem? Ita enim potest per “comedentem” et etiam per “fortem”
significari ursus vel elephas aut draco vel cete maris aut alia bestia forcior leone,
vel minus fortis, sicut leo. Per “cibum” etiam et per “dulcedinem” non solum
mel sed etiam alie res dulces comestibiles significari possunt. Alia etiam res per 140
“comedentem” et alia per “fortem”, et rursus alia res per “cibum” et alia per
“dulcedinem” convenienter significari potest. Cum igitur, ut testatur Apostolus,
1^a ad Corinthios 2°, nemo sciat hominum “que sunt hominis nisi spiritus homi-
nis qui in ipso est”, nullo modo uxor Sampsonis virtute humani ingenii, quan-
tumcumque fuisset instructa, scivisset quod Sampson intelligebat per “comeden- 145
tem” et “fortem” leonem, et per “cibum” atque “dulcedinem” mel, nisi ipse sibi
dixisset. Ergo multo forcius verus et primus intellectus visionum et revelacio-
num divinarum haberi non potest virtute humani ingenii, quia, sicut dicit Apo-
stolus, 1^a ad Corinthios 2°, “Que dei sunt nemo cognovit nisi spiritus dei”.

Preterea, primus intellectus minus obscuri non potest haberi virtute ingenii 150
humani, ergo multo forcius primus intellectus illorum que sunt magis obscura
virtute humani ingenii haberi non potest. Consequencia videtur probacione
minime indigere. Antecedens videtur posse probari auctoritate beati Gregorii,
secundum quem, ut videtur, primus intellectus quem habuit Christus in parabola
seminantis, que est minus obscura et minus enigmatica quam multe visiones et 155
revelaciones que non sunt exposite per revelacionem in scripturis, virtute ingenii
humani haberi non potuit. Dicit enim super parabolam illam, “Quis michi um-
quam crederet si ‘spinas’ divicias interpretari voluissent?”, quasi diceret,
“Nullus”. Et tamen absque illa interpretacione primus intellectus parabole haberi

127 confirmandam] confirmandum MF Ly 131 enigmaticarum] enigmaticus Mz 137 ursus]
visus Mz 139 etiam] omitted MF

135 dixit] Jud. 14:14 142 1 ad Corinthios] 2:11 148 1 ad Corinthios] 2.11 156 Dicit] Gregory,
Homilae in Evangelia, XV, CCSL, vol. 141, p.104

non potuit, quia Christus exponendo predictam parabolam sic interpretatus est.
 160 Ergo primus intellectus aliarum parabolarum, visionum et revelacionum que per
 deum revelantem non sunt exposite virtute humani ingenii haberi non potest.

Capitulum 17

Discipulus: Deduxisti ratiocinaciones fundatas in scripturis ad probandum
 conclusionem predictam. Nunc ipsam per auctoritates nitere confirmare.

Magister: Nonnullis apparet quod auctoritatibus tam scripturarum canonicarum
 5 quam aliarum potest ostendi, de quibus adducam paucas. Hoc enim videtur
 Daniel dixisse, c. 12°, ubi sic legitur: “Tu autem, Daniel, claude sermones et
 signa librum usque ad tempus statutum”. Ex quibus verbis potest colligi, ut
 videtur, quod quidam sermones revelati Danieli ita sunt clausi ut nemo possit
 absque revelacione ad primum eorum intellectum pertingere.

10 Item, ut legitur Actuum 8°, dixit Philippus eunuchus legenti Isaiam prophe-
 tam, “‘Putasne intelligis que legis?’ Qui ait, ‘Quomodo possum, si non aliquis
 ostenderit michi?’”, quasi diceret, “Nullo modo”. Ex quibus verbis habetur quod
 ex verbis illis scripture que legit eunuchus non potest aliquis primum intellec-
 tum ipsorum colligere nisi ab alio doceatur. Ergo ratione consimili aliorum que
 15 eque vel magis obscura sunt non potest primus intellectus haberi nisi revelatus
 appareat.

Item, psalmista ait, “Da michi intellectum”, et cetera, quasi diceret: “Ad
 primum intellectum multorum legis tue scrutando pervenire non potero nisi tu
 reveles, ideo da michi intellectum primum illorum”. Plura enim sunt in lege
 20 antiqua statuta quorum nulla ratio potest per hominem assignari quare precepit
 illa deus filiis Israel, sicut illa “Non arabis in bove et asino. Non indueris
 vestimento quod ex lana linoque contextum est”, et similia. Et per consequens
 primus intellectus talium contentorum in lege absque revelacione haberi non
 potest. Hinc Ieronimus in prologo biblie ait, c. 7°, “Quis enim digne exprimit
 25 tria et quatuor scelera Damasci, Gaze et Tiri et Idumee”? et cetera. Ex quibus
 verbis colligitur quod propheta Amos prophete digne explicari non potest nisi
 per revelacionem divinam. Hoc etiam beatus Gregorius, super Ezechielem,

17.5 Hoc] Scott: hec W 6 sermones] S: sermonem W 7 colligi] intelligi Ly 11 intelligis]
 intelliges MF 13 illis] omitted Ed 21 bove] simul added S 24 exprimit] exprimat

17.3 predictam] 16.1 6 c. 12] Dan. 12:4 10 Actuum] 8:30-1 17 psalmista] 118(119):34 21 illa²]
 Deut. 22:10-11 24 ait] Jerome, *Synopsis Divinae Bibliothecae*, PL, vol. 28, col. 143-4, taken from
Epistula LIII, CSEL, vol. 54, p. 457-8

omelia 15^a, videtur asserere, dicens, “scriptura sacra tota quidem propter nos scripta est, sed non tota intelligitur a nobis. Multa quippe in illa ita aperte scripta sunt ut pascant parvulos, quedam vero obscurioribus sententiis ut exerceant 30 fortes, quatenus cum labore intellecta plus grata sint. Nonnulla autem ita in ea clausa sunt ut, dum ea non intelligimus, agnoscentes infirma nostre cecitatis, ad humilitatem magis quam ad intelligenciam proficiamus”. Ex quibus verbis habetur aperte quod aliqua sunt in scripturis sacris que intelligere non valemus; loquitur enim beatus Gregorius in persona omnium viatorum, et forcium qui 35 obscuriores noverunt elucidare sentencias. Constat quod per revelacionem quecumque scripta sunt possunt intelligi et eorum potest primus intellectus haberi. Idem eciam Gregorius, pro se et pro omnibus aliis catholicis, 3° libro *Moralium* c. 17°, loquens de amicis Iob, ait, “Utrum continuis septem diebus et septem noctibus cum afflicto Iob sederint, an certe diebus septem et noctibus 40 totidem instancia ei crebre visitacionis adhererent, ignoramus. Sepe enim rem quamlibet tot diebus agere dicimur, quamvis non eisdem diebus ad eam continue vacemus. Sepe vero scriptura sacra sic totum pro parte sicut pro toto partem ponere consuevit”. Ex quibus verbis colligitur quod, cum scriptor libri Iob determinate intenderit loqui de septem diebus et septem noctibus continuis 45 vel non continuis, quia de hiis vel de illis scriptura illa fuerit vera et non de utrisque, sequitur quod nos ad primum intellectum verborum illorum determinate non possumus pervenire.

Capitulum 18

Discipulus: Nolo plures allegaciones audire pro assercione prescripta, sed cupio scire quomodo respondetur ad allegaciones in contrarium superius c. 15° inductas. Ideo narra aliquas responsiones ad ipsas.

Magister: Ad primam, que consistit in hoc, quod talia essent superflue posita in 5 scripturis divinis si primus intellectus ipsorum (antequam essent impleta) absque revelacione divina haberi non posset, respondetur quod non superflue posita sunt, quia scripta sunt ad exercitacionem, quia in talibus verbis multiplices latent sensus preter primum sensum revelantis, quos dum illi qui in exponendis scripturis divinis allegorice [et] tropologice delectant ex huiusmodi enigmatice 10

28 nos] vos Ed 29 nobis] vobis Ed 31 sint] sunt MF 32 ea] S: omitted W | non] omitted Ed agnoscentes] S: agnoscentis W 34 aperte] omitted Ly 35 omnium] omniumque MF 38 et pro] in Mz Pz 40 septem²] omitted S 41 adhererent] adhererint S 45 intenderit] intendit Pz | septem²] omitted Mz 46 vel²] nichil Mz 47 utrisque] utriusque Pz 48 pervenire] provenire Pz 18.10 allegorice et] Scott: allegorice W | delectant] omitted Ly

28 dicens] *Homiliae in Hiezechielem Prophetam*, II.v, CCSL, vol. 142, p. 277 39 ait] CCSL, vol. 143, III.xiii.22, p. 128 18.5 primam] 15.2

revelatis eliciunt, utiliter occupantur, quemadmodum beatus Gregorius in *Moralibus* sibi profecit et aliis verba beati Iob diversimode exponendo, et tamen ad illum intellectum quem habuit Iob in pluribus verbis absque revelacione (nisi forte a casu) non potuit pervenire. Verba enim plura Iob modis innumeris a
 15 beato Gregorio et aliis poterant exponi, quibus tamen modis beatus Gregorius ipsa nequaquam exposuit. Et ita verba Iob plures sensus possunt habere preter illum quem habuit Iob. Quis ergo scit si beatus Gregorius sensum quem actualiter in mente Iob habuit in proferendo verba illa expressit? Non videtur quod ipsemet beatus Gregorius hoc scivit, et ideo forte aliquando beatus Gregorius ad
 20 illum sensum quem actualiter Iob intendebat verba Iob exposuit et tamen ipse hoc nescivit. Sic etiam verba Iohannis in Apocalypsi et aliorum prophetarum multos sensus possunt habere, teste beato Ieronimo, qui in prologo biblie ait: “In verbis singulis”, scilicet Apocalypsis, “multiplices latent intelligencie”. Sed quem intellectum habuit beatus Iohannes in eis vel Christus revelans, hoc nullus
 25 exponens Apocalypsin certitudinaliter scit, nisi cui deus revelavit.

Discipulus: Contra istud obici potest, quia verba scripture divine eodem Spiritu, scilicet Spiritu sancto, exposita sunt quo sunt scripta. Ergo eundem sensum quem habuit revelans habuerunt et exponentes. Quare exponentes verba divine scripture ad primum intellectum ipsorum pervenerunt.

30 Amplius, omnes sensus catholici eorundem verborum sunt eque primi, quia non est ratio quod unus sit primus magis quam alius. Sed omnes sensus secundum quos beatus Gregorius exposuit verba queque Iob sunt catholici. Ergo quilibet eorum est eque primus, et ita beatus Gregorius pervenit ad primum intellectum omnium verborum Iob. Et consimili ratione alii sancti exponentes
 35 Apocalypsin et alias prophetias atque queque obscura scripture divine ad primum intellectum pervenerunt.

Magister: Ad primum istorum respondetur quod, quia omne verbum est a Spiritu sancto et “omnis sapientia a domino deo est”, ut legitur Ecclesiastici 1°, ideo scripture divine, quando non erronee exponuntur, aliquo modo eodem
 40 Spiritu exponuntur quo sunt tradite; tamen quando fuerunt tradite, a solo deo fuerunt, et nequaquam virtute ingenii humani invente fuerunt. Expositiones autem non erronee sanctorum, saltem sepe, virtute ingenii humani, assistente

17 Iob] *omitted* Ly | si] Fr: quod W | sensum] Fr: sensit W | quem²] Fr: quam Mz Pz, quod Ly
 18 expressit] *expresse* Ed 22 biblie] ita *added* Ly 24 in eis] *omitted* Ed 25 scit] *scivit* Ly;
omitted Pz 27 quo] *que* MF 39 aliquo...40 exponuntur] *omitted* Ly 40 tamen] Fr: sed Ly, tum
 W | quando] Kilcullen: quia Ly, quia quando W | fuerunt] *omitted* Ly 41 fuerunt²] sunt Ed

22 ait] Jerome, *Synopsis Divinae Bibliothecae*, PL, vol. 28, col. 145–6, taken from *Epistula* LIII, CSEL, vol. 54, p. 463. 26 Contra...27 scripta] Cf. 1.27 37 primum] 18.26 38 Ecclesiastici] 1:1

divina influencia generali, ex scripturis et ratione infallibili fuerunt invente. Ideo non omnino eodem modo verba scripture divine eodem Spiritu sancto sunt scripta et a viris sanctis exposita. Propter quod expositiones sanctorum non sunt tante auctoritatis quante sunt illa que scripta sunt in scripturis canonicis. Si tamen expositiones huiusmodi etiam per certitudinem primum exprimerent intellectum verborum scripture divine, eiusdem essent auctoritatis, non quia ab expositoribus sunt expresse, sed quia in canone biblie reperiuntur. Sic etiam, si plures, puta 10 vel 20, magistri, lectores vel predicatorum verbi dei, aut alii, hiis temporibus sacras literas exponentes, eandem auctoritatem enigmaticam et obscuram in Apocalypsi vel prophetia alia scriptam secundum diversum exponerent intellectum non erroneum sed verum et sanum, posset aliquo modo concedi quod quilibet istorum eodem Spiritu eandem auctoritatem exponeret, quia omnis sensus verus et sanus est a Spiritu sancto, a quo inspirati locuti sunt scriptores literarum sanctarum; [non tamen] eodem modo esset quilibet expositionum huiusmodi a Spiritu sancto quo ab ipso scripture divine sunt tradite. Si etiam quilibet sensuum predictorum inveniretur sentencialiter in biblia, quamvis unus eorum in uno loco et alius in alio, quilibet eorum esset tante auctoritatis quante sunt alia que scripta sunt in biblia, non quia ab aliquo istorum exprimitur, sed quia sentencialiter in biblia reperitur; et tamen non omnis, immo forte nullus, talium sensuum esset primus intellectus et verus illius textus quem tales exponentes exponerent. Si autem nullus istorum reperiretur sentencialiter, nec implicite nec explicite, in canone biblie, tamen quilibet illorum esset verus et sanus; certum esset quod nullus esset primus sensus auctoritatis exposite a quolibet istorum, vel hoc non constaret, et tamen quilibet illorum esset aliquo modo a Spiritu sancto, cum omnis doctrina sana et que secundum pietatem est sit aliquo modo a Spiritu sancto.

Ad secundum dicitur quod primus intellectus verborum scripture divine quantum ad illa que a solo deo revelata fuerunt est ille propter quem fuerunt principaliter revelata: sicut illorum verborum que angelus dixit Danieli vel beato Iohanni vel aliis prophetis, et que etiam in prophetiis inspirata fuerunt, et que

43 influencia] affluencia MF | invente] omitted MF 44 omnino] cum MF 47 etiam] omitted Ed primum] omitted Ed 49 sunt] simpliciter added Ed 50 dei] divini Ed 52 exponerent] exponent Pz 55 omnis] enim added MF 56 sanctarum...tamen] Kilcullen: sanctarum gap Mz; sanctarum W 57 quo] modo added Ed 60 ab] Ly: omitted W 62 textus] Ly: sensus W 64 et] omitted MF 65 sanus] Ly: et primus added Mz Pz; et purus et primus [et primus deleted] added Fr 66 vel] saltem added Ly 72 et] Ly: omitted W

52 secundum...53 intellectum] This must mean "to a variety of different understandings", i.e. in the plural —as "quolibet istorum" in the next line implies. Cf. *Oxford Latin Dictionary*, "diuersus" 4b.

69 secundum] 18.30

Christus dixit discipulis suis, primus sensus est ille propter quem inspirata vel prolata fuerunt. Unde primus sensus parabolarum Christi est ille quem Christus
 75 postea discipulis suis expressit, quia propter illum principaliter protulit eas; et tamen multos alios sensus possunt habere. Quantum autem ad illa verba scripture divine que homines, sive boni sive mali, dixerunt, primus intellectus est ille quem in mente habuit ille qui protulit, sicut primus intellectus probleumatis Sampsonis fuit ille quem actualiter cogitavit. Quod tamen probleuma sub
 80 eisdem verbis potuisset, et adhuc posset, alius proponere et alium intellectum habere, qui intellectus esset primus intellectus eiusdem proferentis. Et ita alius esset intellectus probleumatis Sampsonis in quantum prolatum fuit ab ipso, et alius esset intellectus eorundem verborum si alius eadem verba sub alio intellectu proferret: quemadmodum istorum verborum non variatorum, “Rex precepit
 85 fures suspendi”, alius communiter est intellectus primus eorum qui proferunt ea in Francia, et illorum qui proferunt ea vel scribunt in Anglia, et illorum qui proferunt ipsa in Castella, quia Franci communiter intelligunt ipsa de rege Francie, Anglici de rege Anglie, et alii de rege Castelle, et audientes ipsa in diversis regnis diversum ex eis capiunt intellectum. Si autem eadem verba
 90 proferuntur in civitate vel patria que, secundum veritatem vel secundum opinionem hominum, nulli regi est subiecta, audiens ipsa ex ipsis verbis precise ad primum intellectum proferentis pervenire non posset, quia non posset scire an intelligeret de rege Castelle vel alio, propter hoc quod ista verba proferens potest intelligere de uno rege vel de alio secundum quod sue fuerit placitum voluntati,
 95 cuius voluntas ab alio sciri non potest nisi deus vel ipsemet sibi voluerit revelare. Et si duo vel plures proferant verba predicta et de diversis regibus ipsa intelligant, alius erit intellectus primus istorum verborum in quantum proferuntur ab uno et in quantum proferuntur ab alio.

Capitulum 19

Discipulus: Adhuc dupliciter obiciam contra predicta. Non enim videtur bene dictum quod beatus Gregorius non pervenerit ad primum intellectum verborum beati Iob, quia de multis verbis Iob que non debent ad literam sed mystice
 5 dumtaxat intelligi — sicut de illis, “Pereat dies in qua natus sum”, et de multis aliis — asserit manifeste quod Iob ipsa intellexit sicut ipse exponit, quod non fecisset nisi scivisset illum fuisse primum intellectum Iob, quia secundum predicta ille est primus intellectus verborum alicuius quem proferens actu habet in mente.

87 intelligunt] intellexerunt Pz, intelligerent Ly 94 sue] omitted Ly 19.2 predicta] predictam Pz

19.3 dictum] 18.11 5 illis] Job 3:3 8 predicta] 16.4 ff.

Rursus, secundum predicta multa essent verba in scriptura divina que — 10
 quamvis legi possint et debeant ad edificacionem plebis et convertendo ipsa in
 sensus morales et alios qui ab eis ab ingeniosis hominibus accipi valent, quem-
 admodum fabule poetarum et aliorum fingencium bruta fuisse locuta et multa
 tractasse, atque alie, utiliter applicari possunt ad mores informandos — tamen 15
 ad auctoritatem ecclesiasticorum dogmatum confirmandam, et ad roboranda illa
 que in contencionem veniunt et ad firmandam fidem in re dubia essent nulla-
 tenus alleganda, cum primus intellectus ipsorum haberi non possit, et alii intel-
 lectus eorum authentici minime sint putandi nisi per alias scripturas vel assercio-
 nes que refelli non debeant valeant demonstrari. Cuius tamen contrarium sanctos 20
 patres fecisse cognovimus. Augustinus enim ad Bonifacium, et habetur 23^a, q.
 6^a, c. *Scismatici*, per “vias et sepes”, de quibus loquitur Christus Luce 14°,
 intelligit hereses et scismata, volens per eadem verba probare quod heretici et
 scismatici intrare ecclesiam sunt cogendi. Et tamen per vias et sepes ita possunt
 intelligi alia crimina sicut hereses et scismata; unde et alii criminosi sunt per 25
 severitatem ecclesiasticam coercendi. Nec habetur quod Christus ibi per vias et
 sepes intellexerit hereses et scismata. Innocencius eciam tercius, ut habetur
 Extra, *De maiortate et obediencia*, *Solite*, et alii plures, per illa verba dicta
 Ieremie, 1°, “Ecce constitui te hodie super gentes et super regna”, probant quod
 imperium sacerdocio est subiectum, et tamen quod illa verba Ieremie, 1°, de
 papa respectu imperii debeant intelligi nequaquam revelatum est a deo. 30

Magister: Ad primum istorum respondent quidam dicentes quod quemad-
 modum literatus quidam in libro quem de prestigiis fortune composuit sepe tali
 expositione et modo loquendi usus est, “contigit”, id est contingere potuit,
 “quandoque eveniet”, id est si quando evenire contigerit, sic eciam beatus
 Gregorius, cum sepe sentencialiter dixit “Iob dixit”, “intellexit” vel “dicere 35
 voluit”, nichil aliud dicere intendebat nisi quod Iob sic intelligere potuit, sed
 quod actualiter Iob sic intellexerit non intendebat asserere. Et ad hoc
 designandum sepe tali modo utitur beatus Gregorius, “Aliter possint verba Iob
 intelligi”, per hoc insinuans quod sepe non intendebat asserere cum dixit “Sic
 intellexit Iob” quod tunc Iob in mente talem habuit intellectum, sed quod talem 40
 habere poterat intellectum. Sic eciam multi predicantes et exponentes sacras

11 et¹] in Fr 12 ab¹] Scott: absque W 14 possunt] Fr: possint W 20 et] ut Ed 21 sepes]
 scismaticos intelligit added Ed | quibus] Scott: huiusmodi W 22 intelligit] Kilcullen: inter W | et
 scismatici] omitted Ed 27 dicta] omitted MF 31 respondent] respondetur MF 32 quem] omitted
 MF 34 sic] si MF 38 modo] loquendi added Ly | possint] possunt Ed

21 Scismatici] C.23 q.6 c.1, §5, col. 948 | Luce] 14:23 27 Solite] X 1.33.6, §3, col. 198

28 Ieremie] 1:10 31 primum] 19.2 32 literatus...34 contigerit] Peter of Blois, PL vol. 207, col.
 12B (Knysh).

scripturas de diversis sanctis viris et feminis vel alia determinata materia tali modo loquendi utuntur, “De hoc sancto prophetavit vel locutus est Isaías” vel Ieremias vel alius propheta aut alius scriptor alicuius partis scripture canonice, et tamen, si recte sapiunt, non intendunt quia tunc propheta vel alius in mente de tali sancto vel materia loqui volebat, sed quod intelligere poterat aut quod de tali materia talia verba possunt intelligi. Et ad hoc designandum intelligentes frequenter talibus verbis utuntur, “Talia verba scripture divine de hoc vel de hoc possunt exponi”.

Discipulus: Possuntne adduci aliqua exempla ex scripturis pro tali modo loquendi?

Magister: Videtur quibusdam quod sic. Unde Exodi 8° dicitur de magis Pharaonis, “Feceruntque similiter malefici incantacionibus suis, ut educerent sciniphes”, id est facere conati fuerunt. In Iob eciam dicitur, “Quis restitit” deo, id est resistere voluit, “et pacem habuit?” Si enim “restitit” ponitur pro “resistere voluit” et “fecerunt” ponitur pro “facere conati” fuerunt, videtur quod “intellexit” possit poni pro “intelligere potuit”.

Discipulus: Dic quomodo respondetur ad secundam obieccionem quam adduxi.

Magister: Nonnulli concedunt quod verba scripture de quorum primo intellectu per certitudinem non constat adduci ad probandum per illa sola que in contentionem veniunt <aliorum> non debent. Ad manuducendum tamen, et ad persuadendum vel aliquo modo declarandum aliquid de quo est contencio, sub aliquo sensu sano non erroneo adduci possunt, quemadmodum ad persuadendum aliquo modo articulos fidei et eciam ea que per solam revelacionem possunt cognosci rationes et argumenta a sanctis et aliis adducuntur, que tamen ad probandum huiusmodi sufficienter allegari non debent. Et ideo, quemadmodum sancti similitudines et naturales rationes assumunt ad declarandum quomodo tres persone sunt unus deus, et quomodo corpus Christi vere est in sacramento altaris, et similia, sic eciam sanctus Augustinus per verba Salvatoris de viis et sepibus voluit declarare quod heretici et scismatici intrare ecclesiam sunt cogendi. Si tamen de hoc esset apparens contencio, per illam solam auctoritatem Christi sufficienter probari non posset. Sic eciam per verba divina dicta Ieremie, ut allegatum est supra, declarari potest quod imperium est aliquo modo indignius sacerdocio et summo pontificatu, quod tamen per verba illa ostendi non

54 id est¹] idem Ed 60 non] *omitted* MF | adduci] *omitted* MF | per²] *omitted* Ed 61 veniunt] Scott: veniunt aliorum W 67 sancti] sunt MF | et] *omitted* MF | assumunt] indigent MF 72 Sic] si MF

52 Exodi] 8:18 54 Iob] 9:4 58 secundam] 19.10 73 supra] 19.28

posset nisi aliunde constaret, quemadmodum per quasque similitudines et rationes naturales a sancto Augustino et aliis quibusque adductas sufficienter declarari non posset quod tres persone sunt unus deus, eciam apud Christianos, nisi per alium modum certitudinem ipsius acciperent. Propter quod, ut quidam putant, per illa verba Ieremie non potest ostendi quod imperium est a papa vel quod imperator aut alius rex quicumque est vasallus pape, nec aliquid aliud, nisi quod per alias vias potest sufficienter ostendi. Sic generaliter aliqui arbitrantur quod per nullum sensum misticum cuiuscumque auctoritatis scripture divine potest aliquid sufficienter ostendi nisi constet quod idem sensus misticus est primus intellectus scribentis aut revelantis vel docentis, vel nisi alibi in scriptura sacra tamquam sensus primus sentencialiter habeatur, aut per viam aliam manifestam irrefragabiliter possit ostendi. Ex quo videtur posse concludi quod de stulta temeritate excusari non possint qui per solos sensus misticos scripture divine, quos nec ex aliis locis scripture possunt argumento evidenti inferre, nec per rationem irrefragabilem possunt concludere, nec per certam et specialem ac miraculosam revelacionem certificati sunt de ipsis, aliqua futura contingencia audent predicere, vel quando futura evenient que absque determinacione temporis in sacris literis sunt predicta asserere non formidant, vel queque alia non metuunt affirmare que per aliam viam indubiam et apertam manifestare non possunt. Cuilibet enim tali videtur Iohannes Apocalypsis ultimo comminari cum dicit, “Si quis apposuerit ad hec, apponet deus super illum plagas”. Cui Salomon videtur alludere cum ait, Proverbiorum 30°, “Ne addas quidquam verbis illius, et arguaris inveniariisque mendax”. Tales enim, temerarii et pravitati heretice propinqui, credentes se ad omnium contentorum in scripturis sacris primum posse pertingere intellectum, minime imitantur humilitatem beati Augustini, qui, quamvis fuerit in scripturis supra alios eruditus, fatetur se non omnia intelligere que in scripturis diligentissime legit. Unde pertractans, 20° *De civitate dei*, verba beati Pauli Apostoli 2^a ad Thessalonicenses 2°, ubi dicitur, “Et nunc quid detineat scitis, ut reveletur in suo tempore” et cetera, ait: “Quid autem ait, ‘Et nunc quid detineat scitis’, id est quid sit in mora, que causa sit dilacionis eius, ‘ut reveletur in suo tempore’, scitis: quoniam hoc scire illos dixit, aperte hoc dicere noluit. Et ideo nos, qui nescimus quod illi sciebant, pervenire cum labore ad id

75 quasque] quasdam Ed | et] *omitted* MF 77 apud] *omitted* MF 87 possint] Scott: possit W 90 certificati] specificati Mz 95 super] semper Pz 96 Ne] nec Ly | addas] cadas Pz | quidquam] Ly S: quicquid W 103 Quid] quod S 104 scitis] Ly S: scies W | in mora] S: *omitted* W; *gap added* Mz | dilacionis] dileccionis Pz 105 hoc] *omitted* S 106 noluit] S: voluit W

81 aliqui arbitrantur] Cf. Brev. 5.3, p. 223 ff; Thomas Aquinas, Summa, 1 q.1 a.10 ad 1; John of Paris, c. 14, p. 144.25-7, c. 18, p. 167.19-23. 94 Apocalypsis] 22:18 96 Proverbiorum] 30:6 102 2 ad Thessalonicenses] 2:6-8 103 ait] *De civitate dei* XX.xix, CCSL, vol. 48, p. 731

quod sensit Apostolus, cupimus non valemus; presertim quia et illa que addidit hunc sensum faciunt obscuriorem. Nam quid est, ‘Tam enim mysterium iniquitatis operatur. Tantum qui modo tenet teneat, donec de medio fiat; et tunc
 110 revelabitur iniquus’? Ego prorsus quid dixerit me fateor ignorare”. Quod in epistola ad Ieronimum, et habetur dist. 9^a, c. *Ego solis*, insinuare videtur dicens, “Si aliquid in eis”, scilicet scripturis canonicis, “offendero quod videatur contrarium veritati, nichil aliud <existimo> quam mendosum esse codicem, vel non
 115 esse assecutum interpretem quod dictum est, vel me minime intellexisse, non ambigam”.

Discipulus: Verba predicta de apponentibus et addentibus aliqua contraria verbis scripture divine debent intelligi, non de apponentibus et addentibus que ex aliis locis scripture nequeant extrahi evidenter. Aliter enim sancti patres
 120 quamplura verba scripture mystice exponendo graviter deliquissent. Immo videtur quod per verba Salvatoris possit ostendi quod verba huius[modi] scripture aliter quam per revelacionem miraculosam possint intelligi, cum ait discipulis suis, Matthei 24°, “Cum videritis abominacionem desolacionis, que dicta est a Daniele propheta, stantem in loco sancto: qui legit, intelligat”. Ex quibus verbis colligitur quod Christus insinuavit aperte intellectum primum prophetie Danielis
 125 de qua ibi fit mencio aliter quam per revelacionem miraculosam posse haberi.

Magister: Ad hoc respondetur quod quadrupliciter potest aliquid addi scripturis divinis. Quia potest addi aliquod falsum; potest etiam eis apponi verum, non tamen tamquam primus intellectus scripture; potest etiam eis addi verum
 130 tamquam primus intellectus ipsarum possibilis haberi ex sola meditatione scripturarum, supposita influencia divina; potest etiam eis addi verum tamquam primus intellectus haberi possibilis per revelacionem vel per alicuius facti novi exhibicionem apertam.

Qui primo modo aliquid apponit vel addit scripturis divinis quandoque pertinax hereticus est censendus, quandoque vero errans solummodo, est
 135 putandus, secundum diversitatem falsi quod additur et etiam secundum varietatem adhesionis addentis.

107 non] nec S 110 Quod] quid Ed 111 ad Ieronimum] Scott: ad romanos Ed, contra ad solum MF | et] ut Ed 112 offendero] S: ostendere MF, ostenderetur Ed 113 existimo] omitted S | quam] vel added S | codicem] comitem MF 114 vel] S: quod W 117 que] omitted MF 119 quamplura] complura Ly 120 huiusmodi] Scott: huius W 123 stantem] S: stante W 124 prophetie] Scott: prophete W 125 qua] quo Ly 127 potest¹] Ly: aliquid added W 133 apponit] apponet Mz Pz

111 Ego solis] D.9 c.5, col. 17 116 predicta] 19.95 ff. 122 Matthei] 24:15; cf. Dan. 9:27, 12:11

Si vero apponatur eis aliquod verum quod non est primus intellectus scripture, non tamquam primus intellectus sed solummodo tamquam verum, nequaquam scripture contrarium sed tamquam edificans ad salutem vel aliquo modo ad declaracionem catholice veritatis, laudabiliter addi potest, et sic sancti veritates plurimas sacris literis addiderunt. 140

Tercio modo potest addi aliquid scripturis tamquam primus intellectus possibilis haberi ex meditatione scripturarum. Et si vere sic potest haberi, laudabiliter addi potest, quia sic addere non est aliud quam dicere explicite et aperte quod scriptura dicit implicite et latenter. Si autem talis intellectus vere ex scripturis haberi non potest et tamen apponitur tamquam primus intellectus, falso apponitur et aliquando apponens tantummodo errans, aliquando hereticus est censendus. Asserere enim pertinaciter aliquod verum esse primum intellectum scripture divine qui non est, sapit heresim manifestam, quia, quamvis verum quod apponitur non sit falsum nec contrarium catholice veritati, tamen assercio qua dicitur esse primus intellectus scripture est erronea atque falsa. 145 150

Quarto modo potest aliquid addi scripturis tamquam primus intellectus dummodo habeatur per revelacionem vel per exhibicionem apertam novi facti, ut sancti apostoli per revelacionem novam plurium parabolarum Christi a Christo exponente ipsas acceperunt primum intellectum. Sic etiam discipuli videndo statuum Cesaris poni in templo poterant accipere primum intellectum prophetie Danielis. Sic etiam discipuli, ut habetur Iohannis 2°, videntes Christum resurrexisse a mortuis, ceperunt intellectum illorum verborum Christi, “Solvite templum hoc, et in tribus diebus excitabo illud”. Post hec enim verba ibidem subiungitur, “Ille autem dicebat de templo corporis sui. Cum ergo resurrexisset a mortuis, recordati sunt discipuli eius quia hoc dicebat, et crediderunt scripture et sermoni quem dixit Iesus”. 155 160

Capitulum 20

Discipulus: Ut expediamus nos de ista materia, narra quomodo respondetur ad secundam obieccionem quam c. 15° induxi.

Magister: Respondetur ad ipsam quod, sicut scriptura sacra, et in locis planis et aliis obscurioribus (quorum tamen primus virtute ingenii humani potest accipi 5

143 potest haberi] omitted Pz 144 potest] ad ea added Ed 147 apponens] est added Ed
148 pertinaciter] Ly: est added W | aliquod verum] aliquid Ed 149 qui] quod Ly | est] omitted
Pz | sapit] sapere Mz 154 ut] et Mz, etiam Fr 159 verba] verbis MF 160 Cum] dum Ly
161 resurrexisset] S: resurrexit W

156 videndo...157 Danielis] Cf. 19.122 157 Iohannis] 2:19 160 ibidem] 2:21-2 20.3 secundam] 15.14

intellectus), pie legentibus fructuosa existit, licet aliis occasio sit errandi (unde et communiter omnes heretici hereses suas in scripturis divinis fundare conati sunt), sic etiam illa quorum primus intellectus absque revelacione haberi non potest salubria sunt et utilia legentibus ea non ad capiendum primum intellectum
 10 ipsorum sed ad humilitatem et alios sensus mysticos capiendos, licet periculosa et mortifera sunt superbis atque stultis, qui alciora se querunt et temere investigant que minime apprehendere valent.

Capitulum 21

Discipulus: Quia opinio supra 1° c. huius tercii recitata, quamvis concedat quod scripturis canonicis et determinacionibus generalium conciliorum sit certa credulitas adhibenda, tamen hoc generaliter negat de scripturis aliis quibuscumque, ideo videamus an illa sit consona veritati. Primo autem pone opinionem
 5 cum motivis eiusdem.

Magister: Opinio predicta ponitur et probatur in hec verba:

Quod autem scripturis aliis, que scilicet humano spiritu revelate sunt et tradite, nemo certam credulitatem aut veritatis confessionem prebere
 10 teneatur, apparet. Quoniam nulli scripture falsum signare potenti tenetur quis firmiter credere aut ipsam tamquam veram simpliciter confiteri. Hoc autem paciuntur scripture innitentes humane invencioni singularis persone aut collegii partialis. Possunt enim a veritate deficere, ut experientia palam, et habetur in Psalmo 115°, “Ego autem dixi in excessu meo: omnis homo mendax”. Scripture vero canonice non sic, quia non
 15 sunt ab humana invencionem, sed immediata dei tradite inspiracione, qui non potest falli nec fallere vult.

Hanc autem sententiam et differenciam humanarum et divinarum scripturarum aperte confirmat Augustinus, 13^a epistolarum ad Ieronimum, cum dixit, “Ego enim fateor caritati tue, solum omnium
 20 scripturarum libris que iam canonice appellantur didici hunc honorem timoremque deferre, ut nullum earum auctorem scribendo aliquid errasse firmissime credam. Ac si aliquid in eis offeratur literis quod videatur

20.11 temere] *omitted* Ed 21.2 huius tercii] *omitted* Ed 4 tamen] cum MF 5 illa] necessaria added MF 7 Opinio predicta] *omitted* MF 8 revelate] revelante Ed | et] S: *omitted* W 10 apparet] aperiet MF | signare] Mz Pz: significari Fr, signari Ly, significare 14 experientia] experienciam Ly | palam] est added Ed | et] S: *omitted* W | habetur] etiam added Ed 16 immediata] S: immediata W | qui] Ly S: que MF Pz 17 non] nec S 18 autem] S: enim W; quam diximus added S 20 Ieronimum] S: iohannem W | tue] omnino added Ed | solum] solis eis Augustine; ex added Ed | omnium] enim S 21 canonice] canonici Augustine 22 earum] eorum Augustine | auctorem] auctorum Augustine 23 aliquid] *omitted* Ed | offeratur] offendero Augustine

11 alciora...querunt] Cf. Ecclesiasticus 3:22 21.2 supra] 1.19 8 Quod...51 ibidem] Marsilius, II.xix.4-7 14 Psalmo] 115(116):11 20 dixit] Augustine, *Epistola lxxxii*, CSEL, vol. 34, p. 354

contrarium veritati, nichil aliud quam vel mendosum esse codicem vel
interpretem non assecutum esse quod dictum est vel me minime
intellexisse non ambigam. Alios autem ita lego ut, quantacumque
sanctitate doctrinaque prepolleant, non ideo verum putem quia ipsi ita
senserunt, sed quia michi vel per illos auctores canonicos vel probabili
ratione quod a vero non aberret persuadere potuerunt”. Hoc idem replicat
et admonet in prologo 3ⁱⁱ *De Trinitate*, cum dixit, “Noli”, lector scilicet,
“meis literis quasi scripturis canonicis inservire; sed in illis et quod non
credis, cum inveneris, incunctanter crede. In istis autem quod certum non
habeas, nisi certum intellexeris, noli firmiter tenere”. Idem quoque dixit
in epistola ad Fortunacianum et aliis plerisque libris. Id quoque videtur
sensisse Ieronimus in *Exposicione Catholice Fidei* cum dixit, “Novum et
vetus testamentum recipimus in eo librorum numero quem sancte catholi-
ce ecclesie tradidit auctoritas”.

Augustinus ergo scripturas proprias a canonicis separavit; nec ipse, qui
tante fuit sanctitatis, auctoritatis et sciencie, suas tradiciones canonicas
appellare presumpsit. Hoc enim impium est et sacrilegii modus quidam,
quoniam in humana tradicionem dicta vel scripta error et falsum contingere
potest, quod in canone secundum veritatem dicto aut eiusmodi, quam per
generale concilium canonicè scripture interpretationem factam diximus,
nullatenus evenire contingit.

Propter quod eciam ex concilio Carthaginensi 3° prohibitum reperitur
racionabiliter valde, ne sub nomine harum, canonicarum scilicet, alie
quevis scripture legantur. Unde legitur ibidem, et in Isidori codice
continetur series hec: “Item placuit ut preter scripturas canonicas nichil
in ecclesia legatur sub nomine divinarum scripturarum. Sunt autem
canonicæ scripture: Genesis” et cetera que de volumine biblie numerantur
ibidem.

Capitulum 22

Discipulus: Primo contra istam assercionem nitere allegare.

26 quantacumque] quanta libet Augustine 27 verum] verbum MF | putem] prime Fr Mz? | ipsi] S:
ipsum MF, omitted Ed 28 senserunt] Ly S: censerunt W 29 aberret] S: haberent Mz, habuerunt
Fr, abhorrent Ed, abhorreat Augustine | potuerunt] poterant sed Ed 30 3] S: libri Ly, libro W
scilicet] sic Ly 31 illis] id est canonicis added S 32 credis] credebis Augustine | quod] scilicet
meis added Ly 33 habeas] habebas Augustine 36 quem] S: quod MF Pz, quot Ly 38 scripturas]
sacras added Pz 40 et] omitted Pz 41 in] S: omitted MF; circa Ed 42 aut eiusmodi] et eadem
modi MF | aut...43 diximus] omitted Ed 46 racionabiliter] S: gap Mz, omitted Fr Ed

30 dixit] *De Trinitate*, III Prooem., CCSL, vol. 50, p. 128 33 dixit] Cf. D. 9 c. 10, col. 18, and
Augustine, CSEL, vol. 44, p. 344-5 35 Ieronimus] Ps.-Hieronymi *Symboli explanatio ad
Damasum*, Opera, vol. 5, c. 122 (Paris 1706) (Previté-Orton) 47 Isidori] Ps-Isidore, *Decretals*, ed.
Hinschius, pp. 297, 301 (Previté-Orton)

Magister: Nonnullis apparet quod ex ipsa possint plures absurditates inferri, quarum prima est quod ex quo scriptores scripture canonice de hoc seculo
 5 migraverunt, nullorum mortalium scripturis credulitas est prebenda, et ita nulli mortales essent ad ferendum testimonium admittendi in quocumque casu. Quante autem et quot absurditates ex ista sequuntur nullus sane mentis ignorat. Quod autem ista absurditas ex assercione prescripta sequatur manifestum apparet, nam quorum scripturis quibuscumque non est prestanda certa credulitas,
 10 ipsoꝝ in verbis minime est credendum, quia qui potest falsum asserere in scripto, in solo verbo falsum asserere potest.

Secunda absurditas: quod nulli historie, nulli legende cuiuscumque sancti, nullis gestis de summis pontificibus, aliis clericis, imperatoribus, regibus et aliis hominibus, fidelibus vel infidelibus, que non in scripturis canonicis sed in aliis
 15 scripturis habentur est credendum. Ex quo ulterius concludetur quod dubitare licet an (preter episcopos, imperatores et reges in quibuscumque partibus orbis terrarum de quibus in scriptura divina et conciliis generalibus fit mencio, et preter illos quos scimus nunc et vidimus presidere) umquam fuerint alii quemcumque fidelem vel infidelem populum gubernantes; vel saltem dubitare de
 20 quolibet in speciali non erit illicitum, cum de aliquibus ipsoꝝ validiori testimonio quam per scripturam non canonicam constare non possit. Sequitur eciam quod nulli esset illicitum credere quod, postquam scripta est scriptura canonica, deus nullum fecit miraculum quod ipse non vidit vel non cognoverit per se ipsum, quia forciori testimonio quam per scripturas sanctorum patrum, que
 25 tamen non sunt canonice, sibi liquere non potest. Ex quo concluditur ulterius quod dubitare licet an quicumque canonizati per Romanam ecclesiam sint legitime propter vitam et miracula cathalogo sanctorum adscripti, quia potissime de hoc liquet per legendas ipsoꝝ.

Alia absurditas sequitur, quod videlicet libris antiquis, instrumentis productis
 30 ex archivis publicis, et scripturis que facte sunt calumpniis et aliis quibuscumque que non reperiuntur in biblia, fides esset nullatenus adhibenda, cuius contrarium in sacris canonibus et legibus imperialibus reperitur expresse. Ex hac enim absurditate infertur aperte quod per huiusmodi libros, instrumenta et scripturas numquam esset ferenda sententia, quia per illas scripturas quibus non est
 35 adhibenda fides sententia ferri non debet, sicut nec est ferenda sententia per testes quibus credere non oportet.

22.5 mortalium] moralium MF | scripturis] omitted MF | credulitas] incredulitas MF 6 mortales] morales MF 8 manifestum] manifeste Ed 12 quod] que MF 14 canonicis] continentur added Ed 15 habentur] omitted Ed 20 quolibet] Fr: alio added W | de aliquibus] aliquis MF | ipsoꝝ] fuerit added MF 21 non] omitted Ed 22 canonica] divina Ed 24 quia] nec Ed 25 non] omitted Ed | ulterius] omitted Ed

Capitulum 23

Discipulus: Iste allegaciones contra prescriptam assercionem ad presens sufficiant. Nunc dic quomodo respondetur ad motiva eius.

Magister: Ad primum, cum dicitur quod nulli scripture falsum significare
potenti tenetur quis firmiter credere aut ipsam tamquam veram simpliciter
confiteri, respondetur quod si ista propositio intelligeretur de scriptura <vel de
scriptore> posset concedi aliquo modo, quia scripture false, presertim postquam
constiterit quod ipsa est falsa, adhibere fidem non debet hoc sciens. Sed multe
sunt scripture non canonice que hoc minime paciuntur, nec quod hoc paciantur
per experientiam constare potest. Multe enim sunt scripture non solum sancto-
rum patrum sed infidelium philosophorum et aliorum, immo et hereticorum, in
quibus nullum falsum poterit reperiri. Quamvis enim heretici in quibusdam
scripturis erraverint, quidam tamen eorum in quibusdam aliis nullatenus er-
raverunt. Unde et Origines, licet (ut fertur) turpissime erraverit, sicut recitat
beatus Augustinus, 11° *De civitate dei*, tamen in multis scripturis eius nullus
error apparet. Et ideo multis scripturis infidelium licet adhibere fidem.

Sed si intelligatur de scriptore — ut videlicet quamvis alicui scripture
alicuius non scriptoris scripture canonice adhibenda sit fides, non quia a tali
scriptore est scripta, sed quia per scripturas canonicas aut per rationem natura-
lem potest ostendi quia nullam contineat falsitatem, tamen ipsi scriptori potenti
falsum asserere seu significare non tenetur quis firmiter credere, et ideo scriptu-
ram eius non est necesse tamquam veram simpliciter confiteri nisi possit aperte
probari quod est consona scripturis canonicis vel rationi evidenti naturali —
maiolem apparenciam habere videtur. Et tamen sic intellecta a veritate aliena
videtur.

Ad cuius declaracionem dicitur esse sciendum quod, sicut secundum iura
canonica et alia, alia est presumptio in cuius contrarium est aliqua probacio
admittenda, et alia in cuius contrarium nulla probacio est admittenda, ita potest
aliquis alii homini vel assercioni credere et ipsam confiteri tamquam veram
dupliciter, quia vel credulitate tam certa ut nullam velit in contrarium probacio-
nem admittere vel audire, aut credulitate firma non tamen tam certa quin reputet

23.4 significare] significari Ed 6 scriptura] Kilcullen: scriptura vel de scriptore W 7 false] aliquo modo added Ed 8 ipsa est] potest esse MF 9 hoc²] minime added Ed 18 alicuius] scilicet added Ly 21 scripturam] scriptura MF 22 eius] Ly: quamquam added W | possit] posset MF 27 alia²] aliqua Ed

23.4 primum] 21.10 15 Augustinus] *De civitate dei*, XI.xxiii, CCSL, vol. 48, pp. 341-2
27 presumptio] On presumption see above, 9.76.

quod sit probacio in contrarium audienda, si quis fide dignus offerat se contrarium probaturum.

Primo modo nulli scriptori cuiuscumque scripture non canonice in omnibus dictis aut scriptis eius est credendum. Alicui tamen assercioni eius taliter credere licet et oportet in quatuor casibus: puta, si assercio eius patenter et aperte per scripturas canonicas, per assercionem universalis ecclesie, per rationem naturalem evidentem (presertim consonam catholice fidei vel bonis moribus), aut per apertum miraculum possit ostendi.

Secundo modo pluribus aliis quam scriptoribus scripture canonice in multis aliis quam in predictis quatuor casibus est credendum, quia summis pontificibus, conciliis generalibus, et aliis sanctis episcopis et doctoribus atque fide dignis viris et ab ecclesia probatis, quantum ad ea que facti sunt — que videlicet per se ipsos vel per alios fide dignos quibus credere tenebantur potuerunt cognoscere.

Et peccat qui eis non credit, quia reverenciam quam deus tantis viris adhibuit denegare presumit; qui enim eis et huiusmodi non crederet dubitaret an scienter in huiusmodi mentirentur, et ita sine causa ipsos non crederet esse veraces. In huiusmodi ergo credendum est eis. Propter quod non solum per testes sed etiam per libros antiquos et instrumenta que de falsitate convinci non possunt et per scripturas antiquorum licite iudex fert sententiam, et peccaret si non ferret. Quantum autem ad illa que pure sunt sciencie et non facti, scripturis sanctorum patrum et auctorum ac consiliorum est reverencia exhibenda, quia doctrina eorum minime est spernenda sed sollicite attendenda et cum diligencia audienda, presertim cum de aliquo pertinente ad fidem vel mores queritur veritas de quo in scripturis suis tradiderunt quod senserunt; et qui doctrinam eorum (cum posset) negligeret legere, si erraret de temeritate plectibili esset merito arguendus, quia, contra preceptum Salomonis, prudencie seu pericie proprie convinceretur inniti. Doctrina insuper eorundem, si in aliqua sui parte videatur contraria veritati, pie et sane exponenda est, si potest, et ad verum intellectum trahenda. Et quamvis ad sanum intellectum trahi non possit, non sunt statim de heretica pravitate notandi, licet errantes debeant reputari.

Nonnullis apparet tamen quod, quantum ad decretales et constitutiones ac diffinitiones sollempnes summorum pontificum et aliorum episcoporum ac generalium provincialium et episcopalium conciliorum, et etiam capitulorum et collegiorum quorumcumque, intendencium alios ad suam assercionem firmiter

35 scriptis] scripturis Ed 47 mentirentur] mentiretur MF 49 que de] de qua Mz 56 erraret] et added MF

57 preceptum] Cf. Prov. 3:5

defensandam cogere et artare, et quantum ad alias scripturas eorundem et aliorum, est discrecio facienda. Quia si in primis scripturis invenitur aliquid catholice veritati contrarium, statim auctores eorum sunt heretici reputandi, quia de pertinacia ex hoc ipso quod cogunt alios suo errori pertinaciter adherere possunt manifeste convinci. Si in aliis error aliquis reperitur cuius contrarium tenens vel scribens eundem errorem non tenetur explicite credere, non est statim auctor huiusmodi scripture erronee hereticus iudicandus, sed est de pravitate heretica excusandus, nisi per alios modos, de quibus multa diximus in prima parte istius dialogi, libro 4°, de pertinacia convinci valeat apertissimis documentis. 70

Porro licet viri huiusmodi venerabiles in aliquo aperte convincantur errare, et ideo liceat eis qui de hoc sunt certi ipsos quantum ad hoc negare et improbare, in aliis tamen quibuscumque de quibus non est certum ipsos errare presumendum est pro dictis eorum, ita ut absque temeritate culpari non possint, neque in genere neque in specie, et quanto plures virorum huiusmodi in aliqua sententia concordaverint tanto magis presumendum est pro eadem, non tamen sic quin in contrarium valeat audiri probacio. Et quamvis in hiis que pure sunt sciencie seu pericie presumendum sit pro huiusmodi scripturis ipsorum, tamen forcius presumendum est pro scripturis eorundem quantum ad illa que facti sunt, quia forcius presumendum est ipsos nolle mentiri quam per racionaciones non esse deceptos. Et ideo in hiis que facti sunt, presertim de hiis que per se ipsos se insinuant cognoscere, tenetur quilibet credere ipsis, nisi per fide digniores de contrario certus existat. 80 85

Discipulus: Contra predicta obici potest, quia non est necesse credere alicui testimonio per quod infallibilis certitudo haberi non potest. Sed per humanum testimonium non potest haberi infallibilis certitudo, eciam cum de aliquo testimonium perhibet multitudo, teste Moyse, immo deo per Moysen, Exodi 23°, qui ait, “Non sequeris turbam ad faciendum malum, nec in iudicio plurimorum acquiesces sentencie, ut a vero devies”. Ergo non est necesse credere humano testimonio cuicumque, et per consequens non est necesse credere quibuscumque scripturis illorum quorum testimonium est humanum tantummodo reputandum, cuiusmodi sunt scriptores omnes preter illos qui scripturas scripsere divinas. 90 95

Magister: Ad hoc respondetur quod sepe necesse est credere testimonio quamvis per ipsum infallibilis certitudo haberi non possit, saltem credulitate illa contra quam, non obstante quod dubitatione careat, debeat aut possit admitti

70 aliis] illis Ed 74 documentis] ostendi added Mzb Fr 82 sit] est Ly 98 credulitate] credulitas MF

91 Exodi] 23:2

100 probacio. Alioquin in nullo negotio quibuscumque testibus qui non sunt confir-
mati in gracia universalis ecclesie esset credendum. Quare propter testimonium
huiusmodi numquam esset a iudice contra aliquem ferenda sententia. Sepe
igitur testimonio fide dignorum omni exceptione maiorum, qui reprobati aut
105 convinci de falsitate non possunt, est credendum, quamvis per ipsum certitudo
infallibilis haberi non possit. In huiusmodi enim sufficit certitudo possibilis et
sufficiens quamvis non sit infallibilis. Cum autem accipitur quod per testimo-
nium humanum certitudo infallibilis haberi non potest, respondetur quod
quamvis per humanum testimonium precise, excluso omni testimonio speciali
110 divino, infallibilis certitudo haberi non possit, tamen concurrente divino testimo-
nio per humanum testimonium certitudo infallibilis potest haberi, et nonnum-
quam per divinum testimonium possumus esse certi quod humanum testimo-
nium debet infallibile reputari. Si enim humanum testimonium per divinum
miraculum approbetur, de infallibilitate eius debemus esse certi. De quo etiam
infalibiler possumus esse certi si ab universali ecclesia, presertim in hiis que
115 sunt necessaria ad salutem, fuerit approbatum, propter promissionem Christi, ex
qua colligitur quod Christus numquam deficiet ecclesie in hiis que sunt necessa-
ria ad salutem.

Capitulum 24

Discipulus: Sufficiant ista ad presens de allegacione prescripta. Ideo dic qualiter
ad auctoritates sequentes opinio memorata respondet.

Magister: Quantum ad auctoritates Augustini et Ieronimi, primo respondet
5 quoad hominem, dicens quod contrarium opinantes ipsos nequaquam allegare
deberent, cum teneant quod non est necesse credere aliis scripturis quam canoni-
cis que in biblia continentur. Quare vel frustra predictas auctoritates allegant, vel
opinionem propriam facto negant, cum allegando Augustinum et Ieronimum pro
opinionem sua firmanda facto ostendant quod auctoritatibus Augustini et Ieroni-
10 mi, qui non fuerunt scriptores alicuius partis biblie, est credendum.

Ad rem autem respondet dicens primo ad auctoritatem Augustini ad Ieroni-
mum quod intencio Augustini ibidem est quod universaliter, absque omni

100 probacio] etiam added MF 101 gracia] plus quam added Ly 102 numquam] non Ed
103 qui] Ly: que Mz Pz, que qui Fr 104 possunt] potest Mz Pz 107 infallibilis] omitted Ed
109 tamen] cum MF 110 per...testimonium] omitted Ly 24.4 respondet] respondetur Ly 8 et]
omitted MF 9 et Ieronimi] omitted Ed 11 respondet] respondetur Ly | dicens] omitted Ed | ad²]
aut Ly | Ieronimum] hieronymi Ly

101 universali ecclesie] Dative of agent? 103 omni...maiorum] For a discussion of the meaning of
this expression see on the website 31TextProblems.html 115 promissionem Christi] cf. Mat. 28:20
24.3 opinio memorata] i.e. that of c. 4 4 auctoritates] 21.19–37

excepcione, solis scriptoribus biblie ille timor deferatur et honor ut, eo ipso quod ibi aliquid invenitur, credatur, absque omni probacione in contrarium audienda, esse verum. Alii autem multi ita legendi sunt ut quamvis in multis, precipue in hiis que facti sunt, debeant esse creditum, tamen non in omnibus que facti sunt vel sciencie seu pericie eo ipso debeat aliquid reputari verum tam certitudinaliter quod nulla probacio in contrarium possit admitti quia ipsi ita senserunt, cum errare potuerunt, licet non semper erraverunt et aliqui eorum in nulla scriptura aliquod falsum protulerunt assertive. Et ideo asserciones eorum in hiis que sunt sciencie seu pericie nec sunt taliter necessario recipiende a legentibus nisi <eadem> — vel per scripturas sacras vel per irrefragabilem rationem vel approbacionem universalis ecclesie vel per operacionem miraculi — possint ostendere quod sint consone veritati. In hiis autem que facti sunt que asserunt vel per se ipsos vel fide dignorum relacione legitima cognovisse, ipsis tamquam fide dignis est credendum, nisi per alios credibiliores possit contrarium probari (quia in huiusmodi non est inconueniens quod plus credatur uni quam alteri, quemadmodum secundum quosdam in historiis et translacionibus plus credendum est Ieronimo quam Augustino). Verumptamen dicitur, sicut tactum est supra, quod pro assercionibus omnibus doctorum approbatorum ab ecclesia presumendum est quousque de contrario constet, quemadmodum presumitur pro assercione iudicis et eciam multitudinis antequam constiterit contrarium. Notatur autem quod Augustinus in auctoritate illa, loquens de scriptoribus aliis a scriptoribus canonis biblie, inter hos scriptores et illos non distinguit. Et ideo sive fuerint summi pontifices sive alii, sive scripserint aliquid in concilio generali sive extra, consimile de eis iudicium est habendum, ut in hiis que sciencie sunt vel iuris non ideo aliquid putetur certitudinaliter modo predicto esse verum quia ipsi ita scripserunt, nisi id aliquo predictorum modorum — scilicet per scripturas canonicas vel rationes irrefragabiles aut operacionem miraculi aut per approbacionem universalis ecclesie — persuadere valuerint.

Consimiliter ad aliam auctoritatem Augustini dicitur quod scripture sue non sunt tante auctoritatis quante sunt divine. Cum hoc tamen stat quod in quibus-

14 aliquid] *omitted* MF 15 Alii] aliquando MF 16 debeant] Scott: debeat W | esse creditum] eis credi Ed | tamen] *omitted* MF 19 erraverunt] erraverint Ed 22 nisi] Scott: nisi eadem W 23 universalis] universalem Pz | per operacionem] participacionem MF 26 possit] Ly: posset W 27 credatur] cedatur Pz 33 Notatur] notandum Ly 34 canonis] canonum Ly | hos] homines MF 36 ut] et Pz 39 scripturas] scripturam Ly | canonicas] divinas Pz, divinam Ly

22 nisi eadem] See on the website 31TextProblems.html 30 supra] 23.75 42 aliam] 21.30

dam sit ei credendum et quod non est negandus nisi ab illo qui certus est ipsum
 45 a veritate recedere.

Et eodem modo dicitur ad auctoritatem Ieronimi quod solum novum et vetus testamentum recipi debent inter scripturas canonicas, et tamen pluribus scripturis aliis quoad multa est credendum et in multis negari non debent.

50 Et eodem modo respondetur ad concilium Carthaginense, quod ipsum solummodo prohibet, preter scripturas canonicas que sunt Genesis et cetera que de biblia numerantur, alias legi “sub nomine divinarum scripturarum”, cum quo stat quod legende sunt et quod alicuius auctoritatis sunt, ita ut quoad multa negari non debeant et in multis sit credendum eisdem.

Capitulum 25

Discipulus: Nunc secundum prescriptam opinionem supra c. 4° recitatam narra quomodo respondetur ad illa que supra 2° c. ostenduntur, quod decretis et decretalibus summorum pontificum et canonibus apostolorum, qui in biblia non
 5 habentur, et dictis doctorum ab ecclesia approbatorum est fides absque dubitatione aliqua adhibenda.

Magister: Opinio illa concedit quod canonibus apostolorum, quamvis non inserantur in biblia, est adhibenda certa credulitas, quia quamvis non sint inserti in scripturis canonicis, scriptores tamen scripturarum canonicarum fuerunt
 10 auctores earum, et ideo recipi debent cum reverencia et credulitate firma, ita ut non liceat credere quod aliquid contentum in eis sit falsum aut perversum.

Discipulus: Licet teneamur credere quod nullus scriptorum biblie in scribendo quamcumque partem biblie errare potuerit, sicut nec potuit errare predicando vel verbis asserendo aliquid quod tunc fuit scriptum vel post fuit scribendum in
 15 quacumque parte biblie, tamen non artamur credere quod nullus eorum potuerit errare in scripturis aliis a biblia, sicut nec cogimur credere nullum eorum potuisse errare alia asserendo que non erant scripta nec scribenda in biblia. Cum ergo nequaquam credere astringamur quod semper quilibet eorum in verbis et factis tenuerit veritatem (nam et beatus Petrus princeps aliorum apostolorum aliquan-
 20 do ad veritatem minime ambulavit), non tenemur ergo credere quod in aliis scripturis a canone biblie numquam dimiserit veritatem.

44 ei] eis Pz 50 cetera] ceteris Pz 25.9 fuerunt] et added Ly 12 Licet] omitted MF (gap Mz, licet Frn) 20 credere] credere Pz 21 dimiserit] dimiserint Pz

46 auctoritatem Ieronimi] 21.35 49 concilium Carthaginense] 21.45 25.7 concedit] 2.6

Magister: Ad hoc respondetur dupliciter, uno modo quod quamvis quilibet apostolorum per se a veritate deviare potuerit, sicut et Petrus, tamen collegium apostolorum errare non potuit. Unde et quando Petrus erravit, nequaquam erravit collegium apostolorum, sed unus eorum, scilicet Paulus, ipsum correxit. 25 Unde videtur quod illa promissio Christi Matthei ultimo, “Vobiscum sum usque ad consummacionem seculi”, non tantum debeat intelligi de universali ecclesia sed etiam de collegio apostolorum pro tempore eorundem, quia ipsis immediate fuit dicta promissio et in ipsis fuit facta universali ecclesie. Cum igitur canones apostolorum dicuntur fuisse tocus collegii apostolorum, videtur quod non sit 30 dubitandum quin quicquid continetur in eis nullo modo sit falsum aut perversum. Aliter dicitur quod canones apostolorum per universalem ecclesiam, que tunc parvi numeri fuit, approbati fuerunt. Ecclesia autem universalis errare non potest, et ideo nichil erroneum aut iniquum continetur in eis.

Discipulus: Quomodo respondetur ad allegaciones quibus ostenditur quod decretis et decretalibus summorum pontificum adhibenda est fides? 35

Magister: Ad illas datur responsio Graciani dist. 19^a, *Hoc autem*, quod videlicet illis adhibenda est fides in quibus nec precedencium patrum decretis nec evangelicis preceptis aliquid contrarium invenitur. Si autem aliquid illicite et non canonice scripserint, repudiandum est ab illo qui hoc cognoscit. De illis que sunt 40 consona veritati intelligunt Nicolaus papa et Agatho papa et alii sancti patres qui de hoc loquuntur.

Discipulus: Quid faciendum esset de decretalibus summorum pontificum que continerent aliquid erroneum aut perversum si catholici hoc nescirent?

Magister: Pro hac materia potes recurrere ad librum septimum prime partis istius dialogi, ubi de hoc multa discussimus. 45

Discipulus: Hoc non obstante, dic breviter quid de hoc sentit opinio supra c. 4° recitata.

Magister: Illa opinio tenet quod si aliqua decretalis summi pontificis in rei veritate est contraria fidei aut bonis moribus, illi qui hoc ignorant presumere 50 debent pro ipsa, non tamen sic quin possint, et in casu teneantur, probationem in contrarium admittere. Si vero aliqui, precipue literati et sciencie excellentis vel etiam mediocris, se offerant probatueros decretalem summi pontificis esse

31 continetur] contineatur Ed 33 fuit] sunt Pz 37 illas] illos Ed 40 scripserint] scripserit MF, scripserunt Ly | illis] vero added Ly 41 et] Ly: aut W 43 que] Scott: qui W 47 4] 2 W

26 Matthei] 28:20 35 allegaciones] 2.24 37 Hoc autem] D.19 d.p.c.7, col. 62

41 Nicolaus...Agatho] cf. 2.24 51 probationem...52 admittere] See above, 9.76

contrariam fidei vel bonis moribus aut non esse recipiendam inter scripturas
 55 authenticas, alii eorum probationes audire tenentur, presertim si periculum fidei
 aut morum aut eciam personarum immineat, quia in hoc casu quilibet Christia-
 nus salutem fidei, bonorum morum et personarum catholicarum erronee decreta-
 li summi pontificis et honori temporali ipsius preferre tenetur, et quicumque
 60 commode potest audire rationes monstrantes decretalem pape esse erroneam seu
 hereticalem, et noluerit, si ipsam defenderit vel eciam pro ipsa presumpserit,
 credens et fautor pravitatis heretice est censendus, quia ignorancia talem non
 excusat, eo quod talis ignorancia est affectata vel crassa et supina, que non
 excusat.

Discipulus: Videtur quod probationes contra decretales summorum pontificum
 65 sunt minime audiende, quia ratione consimili audiende essent probationes
 contra sacram scripturam, et ita doctor vel literatus alius qui commode posset et
 non legeret libros hereticorum et philosophorum contra scripturam sacram
 peccaret, quod tamquam inconveniens est habendum.

Magister: Ad hoc respondetur quod non est simile de sacra scriptura et de
 70 decretali summi pontificis, quia firmiter est tenendum quod scriptura sacra
 errare non potest; ideo, nisi aliqua causa moveat specialis, non oportet legere vel
 audire aliquam probationem contra ipsam, qualescumque et quotque affirmant
 se posse probare aliquid contra eam. Sed de papa firmiter catholici — literati
 75 precipue et intelligentes ac ratione vigentes — credere obligantur quod potest
 errare, et per consequens quod contra quamcumque scripturam ipsius, presertim
 in hiis que sciencie seu pericie sunt, de qua in speciali non constat quod est
 consona scripture sacre vel rationi evidenti vel assercioni universalis ecclesie
 vel per divinum miraculum confirmata, debet audiri probacio. Et ideo nolentes
 80 audire probationes contra decretales pape cum possunt, si errant, per
 ignoranciam nullatenus excusantur, sed de quolibet illorum verificaretur illud
 Apostoli, ignorans ignorabitur.

Discipulus: Qualiter respondetur ad allegaciones quibus ostenditur quod dictis
 doctorum ab ecclesia approbatorum est credendum?

Magister: Respondetur ad eas quod dictis doctorum ab ecclesia approbatorum
 85 taliter est credendum et presumendum pro ipsis si non constet aperte quod

58 tenetur] Scott: tenentur W 68 tamquam] omitted MF 72 quotque] quodcumque Fr Pz
 74 vigentes] vigente Ed 80 verificaretur] verificabatur Mz, verificantur Fr 84 ab...approbatorum]
 omitted Ed

62 ignorancia] On supine, crass and affected ignorance see *Digest* 22.6.6, p. 329, and Thomas
 Aquinas, *Summa*, 1-2 q.6 a.8 80 illud Apostoli] 1 Cor. 14:38 82 allegaciones] 2.29

obviant veritati. Et ideo opuscula eorum recipienda sunt cum reverencia, non tamen sic quin liceat credere quod aliquid poterat reperiri in eis contrarium veritati, quia de facto unus contrariatur alteri et per consequens aliquis eorum erravit, quia contraria non possunt simul esse vera. Iste tamen honor deferendus est eis ut nullus credatur fuisse pertinax in assercione false sentencie, et ideo nullus eorum de pravitare heretica est notandus, sed presumendum est de quolibet quod tanta sollicitudine quanta potuit quesiverit veritatem, quamvis non semper invenerit. 90

Ad illud quod accipitur quod assercionibus summorum pontificum, et in expositione scripturarum sanctarum, est credendum, quibus tamen preferuntur expositiones doctorum, respondetur quod assercionibus huiusmodi summorum pontificum credendum est modo preexposito. Et ideo eodem modo credendum est dictis doctorum ab ecclesia approbatorum. 95

Ad illud autem Hormisde pape respondetur quod intelligit de illis que a sede apostolica sunt catholice constituta seu diffinita, pro quibus presumendum est nisi probacio evidens in contrarium asseratur. 100

Et eodem modo dicitur ad canonem Nicolai pape.

Capitulum 26

Discipulus: Restat secundum opinionem sepe dictam ut narres quomodo respondetur ad allegaciones inductas c. 3°, quibus ostenditur quod eciam doctoribus ab ecclesia minime approbatis, quoad ea in quibus omnes vel plures eorum et precipue magis famosi concordant, alii fidem adhibere tenentur. 5

Magister: Ad primam illarum allegacionum, cum accipitur quod, teste Leone papa, non credere doctoribus est iniquum, respondetur quod intencio Leonis ibidem est quod non credere doctoribus ab ecclesia approbatis quoad ea que sunt consona pietati est iniquum, impia sapiendo. Et ideo premitit ibidem, “Quid est iniquius quam impia sapere”, et cetera. Sed non credere doctoribus qui se mutuo reprobant, eis qui non sunt ab ecclesia approbati, non est iniquum. 10

Discipulus: Secundum hoc non aliter credendum est doctoribus approbatis ab ecclesia quam non approbatis, quia sicut iniquum est, impia sapiendo, non

92 quanta potuit] *omitted* MF | quesiverit] que fuerunt MF 101 asseratur] affirmetur Ed
 26.3 ostenditur] *omitted* Ly 4 omnes] Ly (cf. 3.6): unus Fr; *omitted* Mz Pz 9 sapiendo]
 sapiendum MF 10 impia] ipsa MF 11 eis...approbati] *omitted* Ed 12 Discipulus Secundum]
omitted MF; discipulus sequitur ex Frm | hoc] quod *added* Frb 13 sapiendo] sapiendum MF

94 illud] 2.32 99 illud] 2.37 102 canonem] 2.43 26.2 opinionem] cf. c. 4 6 primam] 3.11

credere doctoribus ab ecclesia approbatis, ita iniquum est, impia sapiendo, non
 15 credere aliis doctoribus qui sunt ab ecclesia minime approbati. Et ita non aliter
 credendum est istis quam illis.

Magister: Respondetur quod impia sapere contingit dupliciter, scilicet impie
 seu pertinaciter, vel non impie et non pertinaciter, quemadmodum etiam in hiis
 que fidei sunt contingit errare pertinaciter et non pertinaciter, et ita contingit
 20 errare impie et non impie. Numquam autem vel raro discredetur doctoribus ab
 ecclesia approbatis, quando dicta eorum possunt haberi, impia sapiendo, nisi
 impie, quia raro, et eorum quidam in nullis penitus, erraverunt. Sed sepe contin-
 git impia sapiendo, non impie tamen, non credere doctoribus ab ecclesia minime
 approbatis: cum etiam, sapiendo impia, contingat in multis non credere eis, cum
 25 in multis errent, quod ex contrarietate inter ipsos perpenditur evidenter, propter
 quam contrarietatem tam crebram et fantasticorum assercionem pro assercioni-
 bus eorum est minime presumendum. Et ideo aliter credendum est doctoribus ab
 ecclesia approbatis quam aliis. Propter sanctitatem enim et veritatem ac utilita-
 tem doctrine doctorum ab ecclesia approbatorum reverencia tanto merito
 30 debetur eisdem ut nemo qui non est certus eos (vel eorum aliquem) defecisse
 debeat quodcumque dictum eorum (vel alicuius ipsorum) negare, contrarium
 sapiendo, aut aliquam assercionem alicuius eorum ad falsum aut perversum
 trahere intellectum antequam mentem et motiva eorum (vel alicuius eorum), si
 potest, viderit diligenter. Sed tantam reverenciam non tenemur doctoribus ab
 35 ecclesia minime approbatis necessario exhibere, presertim cum studere in libris
 eorum, propter diversas opiniones inutiles et fantasticas ac vix opinabiles asser-
 tive vel opinative insertas in eis, impedimentum maximum prestat sciencie
 necessarie et utili ecclesie dei.

Discipulus: Dic qualiter respondetur ad allegacionem sequentem.

40 **Magister:** Respondetur quod scripture divine principaliter discende sunt a
 doctoribus ab ecclesia approbatis et ab illis qui sunt veritatis et non propriarum
 opinionum amatores, qui in docendo in divinis literis et aliis scripturis authenti-
 cis ac rationibus irrefragabilibus, solam veritatem — non inanem gloriam aut
 favorem cuiuscumque — querentes, se fundare nituntur, parati opiniones pro-
 prias revocare, si eas per se vel per alios doctores vel discipulos (excellentes vel
 45

14 doctoribus...15 credere] *omitted* Ed | sapiendo] Kilcullen: sapiendum MF 17 scilicet] sed Mz
 21 sapiendo] sapiendi Fr; sapiendum Mz 23 sapiendo] sapiendum MF 24 sapiendo] sapiendum
 MF, sapiendi Pz 25 perpenditur] Ly: propenditur W 36 inutiles] indociles Ed 40 discende]
 docende Ed 44 querentes] querentis Ly

17 impia sapere] See on the website 31TextProblems.html 39 sequentem] 3.17

parum intelligentes) cognoverunt veritati quomodolibet adversari: non autem ab illis qui opiniones vel asserciones proprias vel sui ordinis, collegii, nacionis, amicorum vel adherencium aut favencium vel cuiusque persone qualitercumque coniuncte, relictis aut spretis opinionibus seu assercionibus aliorum verioribus vel probabilioribus, tenent aut defendunt, vel teneri cupiunt aut defendi.

50

Discipulus: Quid si aliquis superior vel prelatus voluerit cogere sibi subiectos approbare et tenere opiniones seu doctrinam alicuius doctoris ab ecclesia minime approbati?

Magister: Dicitur quod talis prelatus peccaret mortaliter et omnes consencientes sibi et faventes.

55

Discipulus: Numquid secundum opinionem istam artantes sibi subiectos ad defendendum opiniones doctoris vel doctorum huiusmodi sunt inter hereticos computandi, si inter opiniones illas aliqua in rei veritate scripture divine repugnat, quamvis non patenter sed latenter?

Magister: Respondetur quod tales sunt heretici reputandi, licet doctor tales opiniones inveniens possit a pravitate heretica excusari — quia deceptus absque pertinacia opinionem suam, que est in rei veritate heretica, quamvis hoc nesciat, poterit divulgare. Sed penis et statutis aut minis vel terroribus aut persecucionibus quibuscumque artantes seu cogentes sibi subiectos ad tenendum opinionem huiusmodi, et tali artacioni seu coaccioni consencientes, de pertinacia excusari non valent. De taliter enim artantibus seu consencientibus intelligi debet illud Urbani pape, quod habetur 24^a, q. 3^a, c. *Qui aliorum*, cum ait, “Qui aliorum errorem defendit multo amplius est dampnabilior illis qui errant, quia non solum ille errat sed eciam aliis offendicula erroris preparat et confirmat”, quantum in eo est cogendo alios per huiusmodi artacionem seu obligacionem errori pertinaciter adherere; “unde quia magister erroris est”, per compulsionem huiusmodi, “non tantum hereticus sed eciam heresiarcha dicendus est”.

60

65

70

Discipulus: Alias allegaciones proseguere.

Magister: Ad aliam, que accipit quod pro multitudine et maxime sapientum presumendum est, respondetur quod non est semper pro multitudine sapientum taliter presumendum ut in illis que sciencie sunt aliquis multitudini insipientium qui non sunt ab ecclesia approbati credere teneatur antequam invenerit (per

75

46 cognoverunt] cognoverint Ed 57 inter hereticos] heretici Ed 58 repugnat] Mz: repugnant Ed 64 artantes] arcentes Fr Ed 67 pape] omitted Ed 68 amplius] omitted S 69 eciam] in MF 76 insipientium] sapientum Ly 77 per] quia MF

67 Qui aliorum¹] C.24 q.3 c.32, col. 999 74 aliam] 3.22

scripturas sacras aut rationem evidentem vel operationem miraculi aut per
assercionem universalis ecclesie) quod eorum assertio sit consona veritati, licet
80 pro eis taliter presumere liceat ut eorum assertio minime reprobetur aut negetur
nisi constiterit quod obviat veritati.

Ad aliam, cum accipitur quod ille prudencie sue innititur qui ea que sibi
credenda vel tenenda videntur doctorum assercionibus presumit preponere,
secundum quod innuit Ieronimus, Extra, *De constitutionibus*, c. *Ne innitaris*,
85 respondetur quod Ieronimus ibidem loquitur de decretis patrum qui fuerunt
scriptores scripture divine et de pluribus ab ecclesia approbatis, non autem de
aliis qui se invicem reprehendunt et reprobant, quia ad illos non oportet regulari-
ter recurrere — licet in casu aliquis teneatur quid senserint indagare: si enim
dicant se opiniones suas a scripturis accepisse divinis, non sunt opiniones
90 huiusmodi reprobande seu spernande vel negande ab eo qui non est certus eas
esse contrarias veritati, antequam motiva earum viderit diligenter; si enim
opiniones eorum fuerint catholice et in sacris fundate scripturis, qui eas negave-
rit, presertim assertores earum persequendo vel persequentibus in hoc favendo,
nolens motiva eorum catholica, quamvis commode possit, legere vel audire
95 attente, non potest de pravitate heretica excusari, quia talis errans non querit
cauta sollicitudine veritatem quando tenetur; quare est inter hereticos computan-
dus, prout insinuat Augustinus, ut habetur 24^a, q. 3^a, c. *Dixit Apostolus*. Et ita in
casu non solum illi “in insipientiam” dampnabilem “cadunt” — secundum
Leonem papam, ut habetur 24^a, q. 3^a, c. *Quid autem iniquius* — “qui, cum ad
100 cognoscendam veritatem aliquo impediuntur obscuro, non ad propheticas voces,
non ad apostolicas literas, nec ad evangelicas auctoritates, sed ad semetipsos
recurrunt”, sed etiam illi qui ad dicta aliorum, qui etiam non sunt ab ecclesia
approbati vel etiam sunt ab ecclesiasticis et clericis reprobatum erronee et iniuste,
non recurrunt, et in casu qui sic ad alios non recurrunt, eorum motiva legere
105 negligentes, sue prudencie, vel forsitan aliorum prudencie, erronee innituntur.
Non autem illi qui scripturas sacras et doctrinam sanctorum patrum et aliorum
opinionum scrutantur solliciti, cum eas possunt habere, sue prudencie reprehensi-
biliter innituntur, licet invenciones proprias validis rationibus quorum-

88 teneatur] tenetur Ed 93 earum] eorum Ed 94 motiva] noticiam Ed | catholica] catholicam Ed
95 attente] attendere Ly | errans] qui added Ed 96 quare] querere Ed 99 iniquius] quam added
Ed | cum] omitted Ed 100 cognoscendam] cognoscendum MF | impediuntur] impeditur Ed | non]
nec MF 101 non] nec MF | nec] non Ed 104 et...recurrunt] omitted Ed 105 innituntur] Ly:
nituntur MF, innitantur Pz

82 aliam] 3.26 97 Dixit Apostolus] C.24 q.3 c.29, col. 998 99 Quid autem] C.24 q.3 c.30, col.
998

cumque et quocumque doctorum aliorum opinionibus qui non sunt ab universali ecclesia approbati preponant.

110

Ad aliam allegacionem, cum accipitur quod fide dignorum testimonio est credendum, respondetur quod fide dignorum testimonio in hiis que facti sunt omnes credere debent, nisi sint aliqui qui sciant eos a veritate declinare. Sed in hiis que sciencie sunt aut iuris aut pericie non est necesse omnes credere testimonio fide dignorum, eciam qui nesciunt eos errare, nec quoad omnia in quibus non errant: et hoc quia notum est quod vacantes scienciis, eciam doctiores, qui nullum falsum scienter assererent, errant in hiis que sciencie sunt et arcium, cum eciam peritissimi erraverint et multa in huiusmodi ignoraverint.

115

Ad ultimam dicitur per predicta quod non omni experto in aliqua arte est credendum in omnibus, eo quod multorum non habet experienciam neque periciam que tamen spectant ad artem, et ideo potest in multis errare et sophisticis rationibus decipi.

110 preponant] proponant Pz **117** errant] erant Pz **118** in] omitted Ed **119** experto] experimento MF

111 aliam] 3.33 **119** ultimam] 3.38

LIBER 4

Capitulum 1

Discipulus: Postquam conferendo quesivimus que scripture recipiende sunt ad ecclesiastica dogmata confirmanda, ad principale revertamur intentum, an videlicet Christus de facto constituerit beatum Petrum principem et prelatum aliorum apostolorum et universorum fidelium. Circa quod diversas opiniones studeas recitare.

Magister: Una est opinio quod Christus de facto beatum Petrum non constituit principem et prelatum aliorum apostolorum et universorum fidelium, quod multis modis videtur posse probari.

Et primo quidem ostenditur quod nullus apostolus ex Christi ordinatione ceteris apostolis, nec quantum ad dignitatem sacerdotalem essencialem nec quantum ad aliquam aliam potestatem, fuit superior. Quod videtur convinci ex Luce 22° c.

Nam tribuens Christus apostolis potestatem ad eucharistie sacramentum, inquit ad eos, “Hoc est enim corpus meum, quod pro vobis datur; hoc facite in meam commemoracionem”, id est, hoc faciendi potestatem habete, proferendo tamen verba consimilia, quando actum hunc exercere debetis, videlicet, “Hoc est enim corpus meum”. Nec dixit hec verba plus ad beatum Petrum quam ad alios. Non enim dixit ei Christus, “Fac et aliis apostolis sic faciendi potestatem tribuas”, sed dixit “Facite” in plurali et omnibus indifferenter.

Item, idem quoque per omnia sciendum de clavium potestate, sive hiis eisdem verbis tradita fuerit apostolis sive aliis aut alio tempore, ut hiis que habentur Iohannis 20°. Postquam enim Christus dixit apostolis, “Sicut misit me Pater, et ego mitto vos”, insufflavit, et dixit eis, ‘Accipite Spiritum sanctum; quorum remiseritis peccata, remittuntur eis, et quorum retinueritis, retenta sunt’. Dixit ergo Christus, “Mitto vos, sicut Pater me misit”. Nec dixit Petro aut alteri apostolo singulariter, “Mitto te sicut Pater, et cetera, et tu alios mitte”. Nec rursum dicitur, Christus insufflavit “ei”, sed dixit “eis”, non uni per alterum. Nec dixit Christus ad Petrum, “Accipe Spiritum sanctum et aliis postmodum tribue”, sed dixit “accipite” in plurali ut indifferenter omnibus loquens.

1.14 ad] *omitted* Ed | sacramentum] S: consecrande Ly, *omitted* W 18 enim] *omitted* Ed 19 ad¹] *omitted* Pz | ei] *omitted* S 22 idem] quod hoc MF | sciendum] S: sciendum MF, faciendum est Ed 23 tradita] tradite Ly | fuerit] fuerint Ed | ut] de *added* Ed 32 ut] et S

1.14 Nam...32 loquens] cf. Marsilius, II.xvi.2 (On the meaning of indentation, see above, note to 3.20–26.) 15 inquit] Lk. 22:19 24 Iohannis] 20:21-3

Item, Apostolus ad hanc questionem diffiniendam, ut videlicet nemo credat aliquem apostolorum habuisse prerogativam seu auctoritatem super alios, eam expresse removet Petro (e quo fortasse videbatur hoc magis propter aliqua sibi a Christo singulariter dicta, et quia senior ceteris erat). Unde 2° ad Galatas inquit sic: “Michi enim qui videbantur esse aliquid, nichil contulerunt, sed econtra, cum vidissent quod creditum est michi evangelium prepucii, sicut Petro circumcisionis (qui enim operatus est Petro in apostolatam circumcisionis, operatus est et michi inter gentes), et cum cognovissent gratiam que data est michi, Iacobus et Cephas et Iohannes, qui videbantur columpne esse, dexteram dederunt michi et Barnabe societatis”, et cetera. Qui ergo operatus fuit Petro in apostolatam, operatus fuit et Paulo; hic autem fuit Christus; ergo huiusmodi officium non suscepit a Petro, et similiter nec apostoli reliqui. Ubi etiam glossa secundum Augustinum hoc amplius exprimens, inquit: “Illi ‘qui videbantur esse aliquid’, scilicet Petrus et alii qui fuerunt cum Domino, ‘nichil contulerunt’, id est, addiderunt, ‘michi’. In quo patet quod non illis inferior sum, quia a Domino adeo perfectus sum ut nichil esset quod in collacione perfeccioni mee adderent”. Ecce quod Paulus non fuit inferior Petro nec aliis. Consequenter ad hanc intencionem subiungit glossa, “Cum vidissent quod evangelium prepucii creditum est michi’ ut fideli, ‘sicut Petro circumcisionis’”. Ecce quod eque principaliter missus fuit Paulus quemadmodum et Petrus, et non a Petro aut apostolorum aliquo sed a Christo immediate. Quod amplius exprimens Apostolus, eadem, 1° c., sic ait, “Paulus apostolus non ab hominibus neque per hominem sed per Iesum Christum et deum patrem”. Ubi glossa secundum Ambrosium: “Paulus apostolus non’ electus vel missus ‘ab hominibus’, scilicet ab Anania, ut quidam dicebant, vel ab aliis, ut quidam ab apostolis electi et missi fuerunt”. Denique parum infra subdit secundum Augustinum: “Ceteri enim apostoli videbantur esse maiores quia priores, iste minimus quia novissimus. Sed inde apparet dignior, quia priores constituti sunt per Christum adhuc ex parte hominem, id est mortalem, novissimus vero Paulus per Christum iam totum deum, id est ex omni parte immortalem, et deum patrem qui hoc fecit per Filium. Atque ut aperiret cur dixerit ‘neque per hominem’,

34 credat] crederet S | apostolorum] hanc added S 35 removet] removens S 37 Unde] omitted S 40 est²] omitted Mz | et] omitted Fr Ed 42 columpne] alumpni MF 45 suscepit] suscepit Mz 47 scilicet] sed Mz Pz 48 est] omitted Ly | patet] S: omitted W 49 quia] qui S | adeo] S: deo W nichil] michi Mz Pz 50 mee] omitted Ed 51 aliis] Ly S: alius W 53 fideli] ita principaliter added S | sicut] et added S | Petro] evangelium added S 56 eadem] eodem Ed 58 vel] neque Ed 64 Paulus] omitted Ed 65 et] ut Pz, ut added Ly 66 cur] S: cum W

33 Apostolus...68 mortalem] cf. Marsilius, II.xvi.3 37 ad Galatas] 2:6-9 46 glossa] *Collectanea*, vol. 192, col. 107D (Previté-Orton) 52 glossa] *ibid.*, col. 108 56 ait] Gal. 1:1 58 glossa] *Collectanea*, PL, vol. 192, col. 95B (Previté-Orton) 61 subdit] *ibid.*, col. 95C; attributed to Ambrose (Previté-Orton)

subdit ‘qui suscitavit eum a mortuis’. Et ita dignius constituit me per
immortalem Christum quam alios per mortalem”.

Rursum, confirmans hoc, Apostolus eodem c. ait: “Notum enim vobis
facio evangelium, fratres, quod evangelizatum est a me, quia non est
secundum hominem; neque enim ego ab homine accepi illud neque
didici, sed per revelacionem Iesu Christi”. Ubi glossa secundum Augusti-
num: “Notum enim vobis facio evangelium, fratres, quod evangelizatum
est a me, quia non est secundum hominem’ docentem me vel mittentem.
Et vere non est ab homine. ‘Neque enim accepi illud ab homine neque
didici ab homine’, ut homo eligeret me ad evangelizandum vel michi
iniungeret, ‘neque didici’ ab homine docente me, ‘sed per revelacionem
Iesu Christi’”. Ecce quod neque Petrus neque alius apostolorum aut
homo quisquam elegit, misit aut iniunxit Paulo ministerium evangelii.
Idem quoque iudicandum est de apostolis reliquis. Nullam ergo
potestatem, eoque minus coactivam iurisdiccione, habuit Petrus a deo
immediate super apostolos reliquos, neque instituendi eos in officio
sacerdotali, neque segregandi eos seu mittendi ad officium predicationis;
nisi quod hoc sane concedi potest, ipsum fuisse priorem aliis etate vel
officio, fortasse secundum tempus aut apostolorum eleccione, qui eum
propterea reverebantur merito, quamvis hanc eleccionem ex scriptura
nemo convincere possit.

Adhuc ergo per signum ostenditur, quia beatum Petrum nullam sibi as-
sumpsisse singulariter auctoritatem supra reliquos apostolos invenimus
ex scriptura, sed magis cum ipsis equalitatem servasse. Non enim sibi
assumpsit auctoritatem determinandi que dubia erant circa evangelii
predicationem, quod pertinet ad doctrinam; sed que dubia fuerunt in hoc,
ex communi deliberacione apostolorum et aliorum fidelium magis
doctorum determinabantur, non Petri aut alterius apostoli seorsum
determinacione. Unde Actuum 15°, dissensione orta inter predicationes
evangelii an oporteret circumcidere incircumcisos fideles ad salutem
eternam consequendam, quibusdam dicentibus oportere, Paulo vero et
Barnaba reclamantibus contra hoc, “convenerunt apostoli et seniores
videre de verbo hoc”. Super quo locuti sunt Petrus et Iacobus non oportere,
quorum sentencie seniores et reliqui consenserunt apostoli. Unde

70 quod] S: omitted W | est¹...74 est¹] S: omitted W 74 secundum] S: per W 75 ab homine²] omitted S 76 ut] S: ubi W 77 neque] S: non W 78 neque¹] W: omitted S | apostolorum] omitted Ed 79 ministerium] S: mysterium W 80 iudicandum] S: videndum W 85 aut] in added Ly 88 beatum Petrum] W: beatum Petrus S 90 equalitatem] equalem MF 91 circa] S: omitted W 92 predicationem] predicatione Ed 94 determinabantur] S: determinabant W 96 fideles] Ly S: fide W 97 oportere] oporteret Fr Pz 99 quo] quod Ed

69 Rursum...87 possit] cf. Marsilius, II.xvi.4 | ait] Gal. 1:11–12 72 glossa] *Collectanea*, PL, vol. 192, col. 99CD; attributed to Ambrose (Previté-Orton) 88 beatum...110 potestatis] cf. Marsilius, II.xvi.5 95 Actuum] 15:6–28

subditur infra: “Tunc placuit apostolis et senioribus cum omni ecclesia eligere viros et mittere Antiochiam”, et cetera, “scribentes per manus eorum”. Et fuit modus scribendi modo deliberandi conformis, et talis: “Apostoli et seniores fratres hiis qui sunt Antiochie et Sirie et Cilicie fratribus ex gentibus, salutem”, et cetera. Simile etiam habetur infra
 105 continuata sententia, cum dicitur: “Placuit ergo nobis collectis in unum eligere viros et mittere ad vos”. Et parum infra: “Visum est enim Spiritui sancto et nobis nichil ultra imponere vobis oneris”. Non ergo determinavit Petrus supradicta dubia circa fidem de plenitudine potestatis.
 110

Deliberavit ergo, dubium determinavit, elegit et scripsit fidelium doctorum congregatio; et hac auctoritate validum fuit sic determinatum atque mandatum. Congregatio enim apostolorum amplioris fuit auctoritatis quam solus Petrus aut alter apostolus. Unde ab ipsa Petrum legimus missum in Samariam, ut apparet Actuum 8°: “Cum igitur audivissent apostoli quia recepit Samaria verbum dei, miserunt ad eos Petrum et Iohannem”. Petrus ergo servavit equalitatem cum ceteris apostolis iuxta preceptum Christi, dicentis (Matthei 23°), “Nolite vocari rabbi. Unus est enim magister vester”, Christus, “omnes autem vos fratres estis”. Confirmatur autem sententia hec per Apostolum ad Galatas 2°, ubi ait, “Ascendi autem secundum revelacionem, et contuli cum illis evangelium quod predico in gentibus”. Ubi glossa secundum Augustinum: “Et non didici ab illis tamquam maioribus”, a Petro scilicet, nec aliis principalioribus apostolorum, de quibus infra dicitur, “sed ‘contuli cum eis’ tamquam amicis et paribus”. Idem rursus infra eodem, cum dixit Apostolus: “Cum
 115 autem venisset Cephas Antiochiam, in faciem ei restiti, quia reprehensibilis erat”, et cetera. Ubi glossa secundum Ieronimum: “Ipsi nichil michi contulerunt, sed ego contuli Petro”; et subiungit consequenter, “Ego restiti ei tamquam par. Hoc enim non auderet facere nisi sciret se non imparem fore”. Ecce ergo quod Paulus fuit par officio et dignitate Petro,
 120 non inferior, licet Petrus fuerit etate senior et tempore prior pastor.
 125
 130

102 cetera] etiam MF 103 modo] modus MF | talis] Ly S: tales W 105 Simile] similiter Ed etiam] omitted Ly | habetur] hoc added Ly | infra] eodem added S 106 in] ex Ed | unum] S: nobis W 107 parum] post added Ed 111 determinavit] S: omitted W 116 apostoli] qui erant Ierosolymis added Mz 119 vos] omitted Ly 120 autem] omitted Ed 124 dicitur] dicitur MF tamquam] cum added Ed 125 et paribus] S: operibus MF, omitted Ed 127 nichil] omitted MF 130 par] pari MF

115 Actuum] 8:14 118 Matthei] 23:8 | Deliberavit...131 pastor] cf. Marsilius, II.xvi.6 120 ad Galatas] 2:2 122 glossa] Collectanea, PL, vol. 192, col. 103C (Previté-Orton) 125 dixit] Gal. 2:11 127 glossa] Collectanea, PL, vol. 192, col. 108D (Previté-Orton)

Item Augustinus, *De questionibus novi et veteris testamenti*, q. 94^a, ait, “Eodem die, id est Pentecosten, lex lata est quo et Spiritus sanctus decidit in discipulos, ut auctoritatem caperent, ac scirent evangelicum ius predicare”.

Amplius, sicut Petrus Antiochie legitur electus in episcopum per multitudinem, aliorum apostolorum confirmatione vel consecratione non indigens, sic et apostolorum reliqui prefuerunt in aliis provinciis absque Petri sciencia, institutione vel consecratione aliqua; fuerant enim per Christum consecrati sufficienter. Propter quod similiter opinandum, horum apostolorum successores non indiguissse aliqua confirmatione successorum Petri; quinimo multi successores aliorum apostolorum fuerint electi et instituti episcopi rite, ipsorumque provincias sancte rexerunt, absque institutione vel confirmatione de ipsis facta per successores Petri. Et extitit hoc sic legitime observatum usque quasi ad tempora Constantini imperatoris, qui quamdam preeminenciam et potestatem tribuit episcopis et ecclesie Romanorum super ceteras mundi ecclesias.

Item equalitatem Petri et apostolorum signavit Apostolus ad Galatas 2°, cum dixit: “Dexteram dederunt michi”, et cetera, Iacobus, Petrus atque Iohannes “ut nos in gentes, ipsi autem in circumcisionem”. Dexteram societatis, ergo et equalitatis, ut ex glossa secundum Augustinum satis ostensum est supra, quamvis in hoc dictum Apostoli sic sit apertum ut glossa non egeat. Quod etiam ex epistola Ieronimi ad Evandrum patet cum dicit omnes episcopos “sive Rome sive” alibi “eiusdem sacerdotii atque meriti” seu potestatis a Christo collate immediate.

Si autem beatus Petrus a quibusdam sanctorum princeps apostolorum scribatur, dictum est large ac improprie sumendo vocabulum principis, et, nisi sic, aperte contra Christi sententiam et oraculum, ubi Matthei 20° et Luce 22° inquit, “Principes gentium dominantur eorum”, “vos autem non sic”. Ideoque dicendum, sic sanctos locutos fuisse, non propter potestatem aliquam a Christo super apostolos sibi datam immediate, sed

133 lata] data Augustine 136 per] fidelium added S 138 prefuerunt] profuerunt MF 139 fuerant] fuerunt Ed 143 provincias] rite et added Ed 144 absque] aliqua added S 145 quasi] omitted Ly 149 signavit] significavit S 152 ut] omitted Ed 153 in] omitted Ed 154 etiam] cum MF 159 sic] Ly: sit W | oraculum] est added Ly | ubi] S: ut W 161 dicendum] est added Ly | sic²] sit MF | fuisse] S: omitted W

132 Augustinus] Ps-Augustine, *Quaestiones veteris et novi testamenti*, q. 95, CSEL, vol. 50, p. 168 Augustinus...135 predicare] cf. Marsilius, II.xvi.8 136 Amplius...148 ecclesias] Marsilius II.xvi.9 | legitur] Ps-Clement, *Recognitiones*, X.71, PG, vol. 1, col. 1473 (Previté-Orton, p. 503) [rather, col. 1453]. Cf. OQ, 4.8.44, with Offler's note. 146 Constantini] Donation of Constantine, D.96 c.14, col.343 149 equalitatem...156 immediate] cf. Marsilius, II.xvi.9 | ad Galatas] 2:9 153 supra] 1.122 157 beatus...169 fuerunt] cf. Marsilius, II.xvi.10 159 Matthei] 20:25-6 160 Luce] 22:25-6

fortasse quia etate senior, aut quia Christum prius confessus est fuisse
verum dei consubstantiali filium, vel quia fortasse fuit in fide ferven-
tior atque constancior, aut quia cum Christo conversatus et frequencius
vocatus in consiliis et secretis. Unde Apostolus ad Galatas 2°: “Iacobus et
Cephas”, id est Petrus, “et Iohannes videbantur columpne esse”, ubi
glossa secundum Ambrosium: “Quia honoraciores erant in apostolis, quia
semper in secretis cum Domino fuerunt”.

165

Item, quod Petrus super apostolos nullam a Christo habuerit potestatem
probatur auctoritate Christi potestatem huiusmodi interdicentis, et dicen-
tis Matthei 23°: “Vos autem nolite vocari rabbi. Unus est enim magister
vester, vos autem fratres estis omnes”.

170

Capitulum 2

Preter predictas allegaciones occurrunt alie ad probandum quod Petrus non erat
caput princeps et prelatus aliorum apostolorum. Eusebius enim Cesariensis
talem superioritatem videtur negare a Petro et asserere quod fuerit inferior
Iacobo fratre Domini. Dicit enim in *Ecclesiastica historia*, lib. 2°, c. 1°, “Iaco-
bum, qui et Iustus cognominatus est ab antiquis, virtutum merito et insignis vite
privilegio, primum historie tradiderunt suscepisse ecclesie que in Ierosolimis est
sedem, sicut Clemens in sexto *Disposicionum* libro asserit dicens, ‘Petrus enim
et Iacobus et Iohannes post assumptionem Salvatoris, quamvis ab ipso fuerint
pene omnibus prelati, tamen non sibi vindicant primatus gloriam, sed Iacobum
qui dicebatur Iustus episcopum apostolorum statuerunt’”. Ex quibus verbis colli-
guntur duo. Primum est quod Petrus non fuit prelatus a deo omnibus aliis
apostolis, cum in verbis contineatur <et scripturis> quod Petrus et Iacobus et
Iohannes prelati fuerunt a Domino “pene omnibus”; ergo saltem Petrus non fuit
prelatus Iacobo et Iohanni. Secundum est quod Iacobus per electionem Petri et
Iohannis fuit prelatus factus aliorum apostolorum, et per consequens Iacobus
fuit superior Petro tamquam episcopus Petri et aliorum apostolorum.

5

10

15

Item, in eadem *Ecclesiastica historia*, lib. 3°, c. 21°, sic habetur: “In urbe
Roma Clemens quoque tercius post Paulum et Petrum pontificatum tenebat”. Ex

2.2 Preter] magister preter Fr, discipulus preter Ed | allegaciones] si added Ly | occurrunt]
occurrent Ly 3 apostolorum] recita magister added Ly | enim] omitted Ly 7 historie] Ly S:
historiam W | ecclesie] ecclesiam Ly | in] S: eciam W 8 sedem] S: gap Mz, omitted Fr Ed
Disposicionum] S: disputacionum W 9 fuerint] fuerit Pz 11 statuerunt] statuunt S
13 contineatur] Scott: contineatur et scripturis W 14 Iohannes] post assumptionem salvatoris
added Ed 19 Roma] S: romana Ed

166 ad Galatas] 2:9 168 glossa] *Collectanea*, PL, vol. 192, col. 108B; attributed to Augustine
(Previté-Orton) 172 Matthei] 23:8 | Vos...173 omnes] cf. Marsilius, II.xvi.10 2.5 Dicit]
Eusebius, tr. Rufinus, p. 105 18 c. 21] Eusebius, tr. Rufinus, p. 237

20 quibus verbis videtur haberi quod non plus erat pontifex in Roma Petrus quam Paulus. Idem videtur haberi lib. 4°, c. 5°, ubi sic dicitur: “Rome autem duodecimo anno memorati principatus, Xysto duodecim annis ecclesie gubernaculis functo, Thelesforus septimus ab apostolis subrogatur”. Et lib. 5°, c. 11°, sic habetur: “Effloruit apud Alexandriam Clemens eodem vocabulo, quo et ille in
25 urbe Roma apostolorum et successor et discipulus vocitatus”. Clemens ergo fuit successor apostolorum, et per consequens uterque apostolus eodem fungebatur officio quo et Clemens. Ergo et Paulus fuit summus pontifex in urbe Roma.

Item, beatus Anacletus hoc sentire videtur, qui, ut legitur dist. 21^a, c. *In novo*, ait: “Hic ergo”, scilicet Petrus, “ligandi atque solvendi potestatem primus
30 accepit a Domino, primumque ad fidem virtute sue predicacionis populum adduxit. Ceteri vero apostoli cum eodem pari consorcio honorem et potestatem acceperunt, ipsumque eorum principem esse voluerunt”. Item, beatus Cyprianus, ut habetur 24^a, q. 1^a, c. *Loquitur*, ait: “Hoc erant utique ceteri apostoli quod Petrus fuit, pari consorcio prediti et honoris et potestatis”. Ex quibus verbis tam
35 Anacleti quam Cypriani videtur quod ceteri apostoli tam quantum ad honorem quam quantum ad potestatem pares fuerunt beato Petro. Ergo non fuit princeps eorum nec superior eis quoad officium et potestatem.

Capitulum 3

Discipulus: Si alia est opinio circa istam materiam, ipsam cum suis motivis non differas pertractare.

5 **Magister:** Alia est opinio tenens quod Christus constituerit beatum Petrum caput, principem et prelatum aliorum apostolorum et quod Petrus fuit ipsis superior, quod multis modis ostenditur. Hoc enim ex verbis Christi que recitantur Iohannis ultimo videtur posse probari.

10 Ad Petrum enim Christus singulariter dixit, “Pasce oves meas”, “Pasce agnos meos”, ter replicans eandem sententiam, et per consequens, cum Christus non distinxerit inter has oves et illas, primus et universalis omnium pastor, eciam apostolorum, immediate a Christo beatus Petrus

21 duodecimo] S: vicesimo primo W 22 duodecim] S: 21 W 25 successor] successorum MF 27 et² Ly: omitted W 29 atque] S: omitted W 30 accepit] illa added Pz, ille added Ly | a] omitted Pz | primumque] primusque S 31 adduxit] verboque instituit added MF, verbo instituit added Ed | Ceteri vero] ceterique Ed | apostoli] apostolici Ed | cum eodem] S: omitted W 3.9 ter] S: omitted W | eandem sententiam] idem verbum S 11 omnium] S: omitted W | eciam apostolorum] omitted S

21 c. 5] Eusebius, tr. Rufinus, p. 307 23 c.11] Eusebius, tr. Rufinus, p. 453 28 In novo] D.21 c.2, col. 69 (cf. Hinschius, p. 79) 33 Loquitur] C.24 q.1 c.18, col. 972 3.7 Iohannis] 21:15–17

8 Christus...15 fratrum] cf. Marsilius, II.xxvii.2

institutus fuisse videtur. Quod ibidem Chrysostomus expresse videtur asserere cum ait, “Eximius enim apostolorum erat Petrus, et os discipulorum, et vertex collegii. Unde et negacione deleta, committit ei prelationem fratrum”.

15

Discipulus: Ex hiis que legi tam in historiis authenticis quam eciam in scripturis sanctorum patrum, quorum nonnullae sententiae in decretis habentur, michi videtur quod omnium Christianorum, presertim obediencium Romane ecclesie, fuerit communis sententia beatum Petrum fuisse institutum a Christo caput et principem apostolorum et eciam omnium fidelium. Que tamen sententia hiis temporibus impugnatur, et ad motiva que in scriptura divina fundari videntur ex intencione serius respondetur. Ideo ut michi et aliis prebeatur occasio subtilius intuendi an priores fuerunt in hoc decepti, motiva precedencium cum responsionibus modernorum quorundam propono tecum discutere diligenter. Responsiones eorum non truncate sed integre recitabo, et tunc indicabis quomodo vere et realiter aut apparenter seu sophistice valeant reprobari.

20

25

Dicitur igitur ad motivum prescriptum quod sensus secundum glossam preallegatorum verborum Christi, scilicet “Pascere oves meas”, et cetera, est quod

“‘pascere oves’ est credentes ne deficiant confirmare, terrena subsidia, si necesse est, subditis providere, exempla virtutum prebere, adversariis obsistere”, fide scilicet, “peccantes corrigere”. Et subditur in glossa, “Et cum tercio audit a Petro se diligi, iubet pascere oves. Trine negacioni redditur trina confessio, ne minus amoris lingua serviat quam timori.” Ex hoc autem non aliud convincitur nisi quod ipsum pastorem ovium Christus instituit. Non tamen ex hoc sequitur quod ipsum super reliquos apostolos pretulit ad auctoritatem vel dignitatem priorem; nec rursus sequitur ex hoc alios apostolos non fuisse institutos pastores. Oppositum enim utriusque consequentis iam dicti stat cum antecedente, videlicet cum sermone Christi predicto. Testatur autem dictis quod ecclesia catholica cantat de omnibus apostolis indifferenter: “Vere dignum et iustum est, equum et salutare, te Domine suppliciter exorare ut gregem tuum,

30

35

40

13 Eximius] S: ex MF Pz, rex Frm; gap added Mz Pz; ex numero Ly 14 deleta] S: debita W committit] S: mittit W 20 apostolorum...eciam] omitted Ed 21 que in] Kilcullen: in quibus W videtur] Kilcullen: videtur W 23 fuerunt] fuerint Ed 24 quorundam] quorum Ed 25 indicabis] recitabis Ed 26 valeant] Scott: valeat W 27 Dicitur] magister dicitur Ly 29 confirmare] confortare S 31 fide] fidei S 32 Trine] terne Fr Ed 34 ovium] Ly S: omnium W 36 pretulit ad] MF (cf. 5.35): pretulerit quoad Ed; omitted S 39 dictis] predictis Ly 41 Domine] quidem omni tempore S

12 Chrysostomus] Cf. *Catena Aurea*, on John 21:15–17 (Previté-Orton) 21 que...videtur] See on the website 31TextProblems.html 27 glossam] Cf. *Catena Aurea*, on John 21:17 (Alcuin) (Previté-Orton) 29 pascere...47 Christum] cf. Marsilius, II.xxviii.8 40 cantat] Roman Missal, Preface de apostolis (Previté-Orton)

pastor eterne, non deseras, sed per beatos apostolos tuos continua
proteccione custodias, ut eisdem rectoribus gubernetur, quos operis tui
vicarios eidem contulisti presse pastores". Ecce "apostolos" in plurali,
"rectores", "vicarios" et "pastores" per Christi collacionem immediatam;
non autem solum aliquem rectorem, vicarium aut pastorem constitutum
per Christum.

Interroganti vero cur Christus hoc Petro singulariter dixerit, dicendum
utique quod Christus quandoque sermonem dirigebat ad hominem in
persona propria, ut in remissione peccatorum, sanacione infirmorum et
suscitacione mortuorum. Quandoque dirigebat sermonem ad alterum in
persona omnium aut plurium, ut in Iohannis 5º, "Vade et amplius noli
peccare", "ne deterius tibi contingat." Unde id officium Christus commit-
tendo Petro, illi loquebatur in persona omnium apostolorum, sicut met
testatur hunc modum loquendi suum Marci 13º, cum dixit, "quod uni"
(vel "vobis") "dico, omnibus dico". Specialiter tamen ad Petrum
sermonem direxit quia senior erat, vel quia caritate ardencior, vel ut
significaret ecclesie future quales debeant pastores institui, quoniam etate
maturi, ex qua signatur prudencia seu sciencia, et caritate pleni, ex qua
significatur cura et diligencia quas debent habere pastores; aut fortasse ne
videretur abieccior relinqui, quia Christum negaverat, quod sapere
videtur glossa cum dixit, "Trine negacioni redditur trina confessio, ne
minus amoris lingua serviat quam timori". Hoc enim certissime constat
quod omnibus Matthei ultimo dictum est indifferenter, "Euntes ergo
docete omnes gentes", nec dixit Petro, "Vade et alios mitte"; in quo
signat omnibus auctoritatis equalitatem, sicut eciam ex Marci 13º
predicto induximus, dum ad eos inquit Christus, "Nolite vocari rabbi",
supple invicem aut unus super reliquum vel reliquos, "Unus enim est
magister vester, vos autem omnes fratres estis".

Aut dicendum est valde probabiliter, atque secundum veritatem michi
videtur, quod pro tanto dixit Petro, "Pasce oves meas", ut sibi specialiter
propter sui constanciam committeret populum Israel, qui "dure cervicis
populus" fuit versus deum, ut apparet Exodi 33º, et inducit Apostolus per
Isaiam, Actuum ultimo, et quoniam propter hunc populum convertendum

44 eidem] eisdem Pz 49 ad hominem] S: omitted W 50 persona propria] personam propriam Ly
52 persona] S: personam W 53 id] S: idem W 54 illi] ille Ly | met] ipsemet Fr Ed 55 Marci] S:
mathei W, also Marsilius MS H. | quod] autem added S 56 vel] S: ex W 59 signatur] significatur S
61 videretur] tamquam added Ed | abieccior] S: abieccioni Mz | relinqui] omitted S 66 signat]
significavit S | ex] omitted Fr Ed | Marci] Kilcullen: Mathei S, W 67 predicto] pridem S 70 Aut
dicendum] audiendum Ed 71 specialiter] S: simpliciter W; sicut et Moysi added Ly 73 et] ut Ly

48 Interroganti...69 estis] Marsilius, II.xxviii.9 52 Iohannis 5] 8:11, 5.14 55 Marci] 13:37
62 glossa] above, this chapter, line 31 64 Matthei] 28:19 66 Marci] 13:37. Some manuscripts of
the Vulgate read "uni", others "vobis": see below 21.22 67 inquit] Mat. 23:8 70 Aut...93 eo]
Marsilius, II.xxviii.9 | michi] i.e. Marsilius 73 Exodi] 33:5 74 Actuum] 28:25-8

et salvandum principaliter venerat Christus. Unde Matthei 15: “Non sum missus nisi ad oves que perierunt domus Israel”: “non sum missus” principaliter, supple. Ideoque huius populi curam beato Petro specialiter commisisse videtur cum dixit, “Pasce oves meas”. Et videtur hec fuisse Apostoli aperta sententia, cum ad Galatas 2° dixit, “Cum vidissent quod creditum est michi evangelium prepuccii, sicut Petro circumcisionis”, et cetera, ubi glossa secundum Augustinum: “Cum vidissent quod evangelium prepuccii” a Domino ‘creditum est michi’ ut fidei, ita principaliter ‘sicut et Petro’ evangelium ‘circumcisionis’. Christus enim dedit Paulo ut ministraret gentibus, qui etiam Petro dederat ut ministraret Iudeis. Ita tamen dispensatio distributa est illis ut etiam Petrus gentibus predicaret, si causa fecisset, et Paulus Iudeis”. Nec video quod aliunde Paulus vel alter sanctus assumere potuerit populum Iudaicum specialiter et principaliter fuisse Petro commissum nisi ex eo quod Christus illi dixit, “Pasce oves meas”, cum dicat Paulus ad Galatas 2° sibi “creditum evangelium prepuccii” quemadmodum “Petro circumcisionis”. Si namque creditum erat evangelium universaliter Petro plus quam Paulo vel aliis apostolis, inconvenienter utique dixisset Paulus verba predicta; quinimo totus eius sermo predictus fuisset inanis et comparatio quam etiam fecit in eo.

Ad glossam autem ex Chrysostomo sumptam datur una responsio que generalis est ad illam et ad plures alias que idem sonant. Dicitur igitur quod

auctoritatem nullam essencialem (quam sacerdotalem isti vocant), neque accidentalem aliquam pastoratus preexcellenciam super reliquos apostolos Christus immediate beato Petro tradidit, sed ab illo et ceteris in invicem removit, ut alibi conantur ostendere per scripturas et expositiones sanctorum doctorum. Propter quod, ut dicunt, Christum et Apostolum et ipsorum quorundam (scilicet glossatorum) alibi dicta sequentes, declinant sententiam quam super inducta scripture loca et alia quecumque similia dicere videntur de tali primatu seu principalitate, aliter quam alibi dicunt, scilicet 16° et 22° secunde diccionis sui operis, quoniam talis sententia nec est canonica nec canonicam sequitur; quinimo ipsorum aliqui oppositum dixerunt alibi exponendo scripturam. Hic autem talia

75 Christus] *omitted* Ly 76 perierunt] S: perierant W 77 Ideoque] *ideo* Ly | huius] S: huiusmodi W 78 hec] S: hic W 81 glossa] *omitted* Ly 84 ministraret] S: ministret Mz Ed 86 si] sic *added* Ly, sic ex *added* W | causa fecisset] causam exegisset Ly 87 potuerit] poterit Ed 94 datur] *omitted* Pz 95 illam] Kilcullen: illas W 97 accidentalem] S: auctoritatem Ly, actualem W 98 in] S: *omitted* W 101 scilicet] et Ed | sequentes] sequens S 102 declinant] declino S 104 diccionis] edicionis Ly 106 Hic...107 scripturam] S: *omitted* W; also *omitted* by MSS T and H of Marsilius

75 Matthei] 15:24 79 ad Galatas] 2:7 81 glossa] *Collectanea*, PL, vol. 192, col. 108A (Privité-Orton) 94 glossam] 3.12 96 auctoritatem...108 scripture] Marsilius, II.xxviii.25, not entirely verbatim. | isti] i.e. Marsilius. The third person plural statements in this paragraph refer to Marsilius.

proferunt extra scripturam ex propria sententia, sequentes consuetudinem et magis attendentes quedam dicta famosa quam verba scripture.

110 Quis enim non admirabitur, contententibus apostolis quis eorum esset maior, Christum respondisse semper inter ipsos equalitatem et prioritatem auctoritatis ab ipsorum quocumque negasse, si intendebat beatum Petrum constituisse inter ipsos principaliores et caput? Quid eciam
115 Christus non dabat reliquis mandatum ut Petro subessent in officio pastoralis, ne tantum ministerium lateret eos et ipsorum successores quantum erat caput ecclesie? Nusquam enim legitur in scriptura tale mandatum fuisse datum apostolis. Quomodo eciam dexteram dedit Petrus Paulo societatis? Immo mandatum dare debuit tamquam superior. Tota scriptura, ubi tangitur materia hec, huiusmodi sentencie oppositum clamat aperte.

Capitulum 4

Magister: In verbis prescriptis non solum habetur quomodo ad preadductam allegacionem tenentes sententiam contrariam satagunt respondere, sed eciam plures allegaciones pro sententia contraria continentur. Et ideo si vis nunc
5 omnia discuti, oportet me non solum opponentis seu improbantis sed eciam respondentis personam assumere.

Discipulus: Et tu utrumque facias. Sic forsitan magnam partem istius materie disseremus.

Magister: In verbis istorum due responsiones principales habentur, quarum
10 prima in hoc principaliter videtur consistere, quod Christus illa verba, “Pasc oves meas”, dirigebat ad Petrum in persona omnium apostolorum, licet aliqua alia quasi incidentaliter videatur adiungere. Ideo primo ante omnia aliquas allegaciones adducam quibus videtur posse probari quod Christus verba predicta dirigebat ad Petrum in persona propria et non in persona omnium apostolorum.

15 Quod ostenditur primo sic. Verba per que aliquis promovetur ad aliquam dignitatem vel officium ad illum cui dicuntur in propria persona, non in persona aliorum, diriguntur. Alioquin cum per verba aliqua aliquis instituitur in seculari vel ecclesiastica dignitate, omnes alii, presertim eiusdem condicionis vel meriti,

107 sequentes] S Ly: sequentis W 109 non...quis] S: omitted W 110 maior] S: inter se discipulis querentibus added Ly | equalitatem] esse debere added Ly 112 inter ipsos] S: ipsis W | Quid eciam] S: denique Ly, quod enim W 114 ministerium] S: mysterium W 115 quantum] S: quando tunc W 117 superior] quare added Ly | Tota...118 tangitur] S: omitted W 118 huiusmodi] W: huius S 4.5 solum] Ly: omitted W 8 disseremus] diceremus MF

109 Quis...119 aperte] Marsilius, II.xxviii.26 4.10 prima] The second answer is discussed below, c. 8.

intelligerentur in eadem dignitate instituti; et ita si imperator [aliquem instituit] per literas vel ore proprio talibus verbis vel consimilibus, “Instituo aut facio te ducem, comitem, iudicem aut advocatum talis vel talis regionis aut civitatis”, omnes alii intelligerentur instituti in eadem dignitate, et eadem ratione sic esset de institutione rectorum plebanorum et aliorum quorumcumque prelatorum ecclesie sciendum: quod quam sit absurdum nulli debet existere dubium, ut videtur. Sed per predicta verba fuit in dignitate et officio pastoralis constitutus, sicut et predicti opinantes concedunt, cum dicunt quod ipsum pastorem omnium Christus instituit. Ergo illa verba dirigebantur ad beatum Petrum in persona propria et non in persona quorumcumque aliorum.

Amplius, si verba predicta dirigebantur ad beatum Petrum in persona aliorum, aut ergo dirigebantur ad beatum Petrum in persona omnium aliorum fidelium, aut omnium aliorum presbyterorum, aut omnium aliorum apostolorum, aut omnium aliorum solummodo qui erant presentes cum Christo et beato Petro. Primum non potest dici, quia tunc quilibet fidelis fuisset constitutus pastor ecclesie. Nec isti possunt dicere secundum, cum dicunt quod ista verba dirigebantur ad beatum Petrum in persona omnium apostolorum, de aliis presbyteris nullam facientes ibidem penitus mencionem. Nec possunt dicere tertium, quod tunc fuisset data aliqua auctoritas beato Petro et ceteris apostolis super alios presbyteros, quod isti negant. Nec possunt dicere quartum, tum quia tunc non fuisset data eadem potestas sive auctoritas omnibus apostolis, cum non omnes fuerunt tunc presentes (quia de apostolis solummodo erant presentes Petrus et Thomas et duo filii Zebedei), tum quia tunc fuisset data maior potestas aliquibus aliis quam quibusdam apostolis, quia tunc erant alii presentes, scilicet Nathanel et duo alii ex discipulis Christi, ut patet Iohannis 21°.

Rursus, quod de uno conceditur de alio negatur (dist. 45^a, *Disciplina*; 1^a, q. 1^a, c. *Per Isaiam*), sicut quod de uno negatur de aliis conceditur (dist. 25^a, *Qualis*; 15^a, q. 3^a, *De crimine*). Ergo, consimiliter, verba que dicuntur uni ad alios minime diriguntur. Sed verba premissa dixit Christus soli Petro. Ergo ad

19 imperator...instituit] Kilcullen: imperator W 22 instituti] institui Ed | et] sic idem added Ed sic] omitted Ed 25 officio] et added Ly 31 fidelium...aliorum²] omitted Pz; Christianorum aut in persona apostolorum et omnium presbyterorum aut tantummodo Ly 38 tum] omitted Ed 40 fuerunt] fuerint Ed 45 sicut] Ly: sic W | negatur] conceditur Pz | conceditur] negatur Pz 46 De crimine] Scott (cf. above, 2.24.100): decime W

43 Iohannis] 21:2 44 Disciplina] D.45 c.9, col. 163; cf gloss, s.v. meus non est, col. 218 45 Per Isaiam] C.1 q.1 c.98, col. 396; cf. gloss, s.v. non aliis, col. 547 46 Qualis] D.25 c.4, col. 94; cf. gloss, s.v. negatur, col. 126 | De crimine] C.15 q.3 c.1, col. 751. Cf. gloss to 15 q. 3 c. 2, s.v. colligitur, col. 1074

alios minime diriguntur, et per consequens non dirigebantur ad Petrum in persona aliorum apostolorum.

- 50 **Discipulus:** Ista allegacio efficax non apparet, quia non est universaliter verum quod illud quod dicitur de uno de aliis negatur, cum secundum asserciones sanctorum patrum quod uni dicitur vel conceditur ad omnes extenditur (dist. 5^a, *Ad eius*; dist. 38^a, *Ignorancia*; 16^a, q. 1^a, *Predicator*). Ergo illa verba memorata a beato Petro ad alios debent extendi.
- 55 **Magister:** Respondetur quod verum est regulas predictas non esse universaliter veras quin aliquando fallant, tamen illa regula, “Quod de uno dicitur de aliis negatur” in casu isto de beato Petro non fallit sed tenet. Cuius ratio assignatur, quia sicut quando conceditur unum, conceduntur omnia consimilia, ut innuit beatus Gregorius prout habetur dist. 4^a, *Denique*, et notat glossa ibidem, et
- 60 consimiliter omnia conceduntur que sunt eiusdem censure (Extra, *De exceptio-nibus*, *Cum inter*), tamen uno concesso non conceduntur dissimilia nec illa que non sunt eiusdem censure: sic quod uni dicitur ad alios extenditur qui sunt eiusdem condicionis, et est eadem ratio dicendi uni et aliis, et ita expedit ut dicatur aliis sicut uni, et ubi ad hoc quod aliquid intelligatur aliquibus dici non
- 65 oportet ut illis explicite et nominatim aut equipollenter dicatur. Sed in proposito non fuit expediens ut in eadem dignitate constituerentur alii apostoli per illa verba Christi dicta beato Petro in qua constituebatur beatus Petrus, quia non fuit expediens ut essent plura capita universalis ecclesie. Ergo illa verba Christi nominatim dicta beato Petro non extendebantur ad alios.
- 70 Rursus, nullus (sicut tactum est supra) promovetur per verba aliqua ad aliquam dignitatem, nisi de ipso per ea fiat mencio specialis aut equipollens speciali quoad ipsum, quemadmodum, licet quod de iure communi conceditur uni intelligatur alii eiusdem condicionis esse concessum, tamen quod ex privilegio conceditur uni non intelligitur alii, eciam eiusdem condicionis et meriti, esse
- 75 concessum nisi explicite hoc dicatur vel mencio eciam privilegii fiat de ipso (7^a, q. 1^a, *Petisti*, et 16^a, q. 1^a, *Hinc*). Sed per illa verba Christi tamquam per privilegium speciale fuit beatus Petrus ad dignitatem sublimatus. In ipsis autem nulla fit mencio de aliis apostolis. Ergo ad alios apostolos minime debent extendi. Ista

53 verba] omitted MF 56 aliis] alio Ed 61 conceduntur] omnia added Ed 65 aut] et Ly dicatur] dicantur Ed 66 per] ideo Ed 67 Petro] omitted Mz | in...69 Petro] omitted Ed

53 Ad eius] D.5 c.4, col. 8; cf. gloss, s.v. quod uni persone, col. 15 | Ignorancia] D.38 c.1, col. 141; cf. gloss, s.v. ad Timotheum, col. 188 | Predicator] C.16 q.1 c.64, col. 782; cf. gloss, s.v. multitudini, col. 1123 59 Denique] D.4 c.6, col. 6; gloss, s.v. alioqui, col. 13 61 Cum inter] X 2.25.5, col. 376; cf. gloss, s.v. legitima, col. 840 70 supra] 3.15 76 Petisti] C.7 q.1 c.17, col. 574 | Hinc] C.16 q.1 c.39, col. 771; cf. gloss, s.v. sigillatim, col. 1107

responsio colligi potest ex glossa, dist. 5^a, super capitulum *Ad eius vero concubitum*, que ait in hiis verbis, super verbo “uni”: “Argumentum quod uni conceditur per consequens aliis videtur esse concessum, sicut supra dist. 4^a, c. *Denique*, et hoc verum est ubi de iure communi aliquid conceditur; secus est si ex privilegio, ut 16^a, q. 1^a, *Hinc* et 7^a, q. 1^a, c. *Petisti*”. Ex predictis convincitur quod sancti, tractantes verba Christi premissa et sentencialiter et verbaliter asserentes per eadem verba specialiter soli Petro commissam esse Dominicanum ovium curam, rectum intellectum eorum et catholicum expresserunt, et quod alius intellectus ipsorum — nisi patenter distorqueantur, non solum contra ipsa sed etiam contra precedencia et sequencia, si inspiciantur omnia diligenter — haberi non potest.

Sed ut liquido pateat, quod nonnullis apparet, quod ista fuit sanctorum sententia, de multis paucas eorum auctoritates adducam. Ait itaque sanctus Maximus episcopus in sermone de Petro et Paulo qui incipit “Gloriosissimos”: “Iam necessarium, carissimi, reor ut proprias eorum,” scilicet apostolorum Petri et Pauli, “specialesque virtutes, prout ariditas nostre lingue ingeniique tenuitas patitur, immo ut misericors deus annuit, proloquamur.” Et infra: “Hic est Petrus, cui Christus, ascensurus ad Patrem, pascendas oviculas suas agnosque commendat, ut quos ille pietatis miseratione redemerat hic fidei sue virtute servaret. Et recte sane ei arbiter occultorum, dei filius, pascendas oves suas tuendasque commisit, cui noverat in nutriendo grege Dominico nec studium deesse nec fidem”. Ex quibus verbis datur intelligi quod, cum sanctus ille primo dicat se velle proloqui proprias specialesque virtutes apostolorum, et postea in speciali de beato Petro prescripta subiungat, ipse voluit quod oves Christi generaliter soli Petro pascende essent commisse per verba Christi premissa.

Item, Gregorius super illud Iohannis 21°, “Manifestavit se iterum Iesus ad mare Tiberiadis”, ait: “Iam credo quod caritas vestra advertat quid est quod Petrus rete ad terram trahit. Ipsi quippe sancta ecclesia est commissa, ipsi specialiter dicitur, ‘Simon Iohannis, amas me? Pasce oves meas’”. Ex quibus

80 que] Ly: qui W | hiis verbis] Kilcullen: hec verba W | Argumentum] S: ergo W 81 dist. 4] S: omitted W 83 ut] et Ed 86 expresserunt] excesserunt Pz 89 potest] ut liquido pateat added MF 90 ut...pateat] omitted MF 93 carissimi] S: terminum W | scilicet] et Ed 95 annuit] annuerit S 96 Patrem] omitted MF | agnosque] S: ovesque W 97 pietatis] pietate Ed | miseratione] miserationeque Ed 98 sane] omitted Ed 99 nutriendo] mittendo MF 100 verbis] omitted Ed 105 advertat] advertit S 106 trahit] S: omitted W

79 glossa] gloss to D.5 c.4, s.v. quod uni persone, col. 15 92 Maximus] PL, vol. 57, cols. 392, 394. (Not by Maximus, according to Mutzenbecher, CCSL, vol. 23.) 104 Gregorius] *Homelie in Evangelia*, XXIV, CCSL, vol. 141, p. 199 | Iohannis] 21:1

verbis colligitur quod Petro in propria persona, non aliorum, dixit Christus, “Pasce oves meas”.

110 Item, sanctus Leo papa in quodam sermone de ascensione Domini qui incipit “Post beatam et gloriosam” ait: “Beato Petro apostolo supra ceteros, post regni claves, ovilis Dominici cura mandatur”. Ex quibus verbis datur intelligi quod per illa verba, “Pasce oves meas”, Petro erat commissa cura totius Dominici gregis.

115 Item, Ambrosius in sermone qui legitur in festo sancti Petri ad vincula ait: “Cum tercio interrogaretur a Domino, ‘Simon amas me?’, respondit, ‘Domine, tu scis quia diligo te’, et ait Dominus, ‘Pasce oves meas’, et hoc tercio. Quod quidem dictum ad compensacionem prioris profecit erroris. Qui enim Dominum tercio negaverat tercio confitetur, et quociens culpam delinquendo contraxerat, 120 tociens gratiam diligendo conquirit. Videte ergo qualiter fletus profuerit Petro. Antequam fleret lapsus est, et postquam flevit electus est, et qui ante lachrimas prevaricator extitit, post lachrimas pastor assumptus est, et alios regendos accepit qui prius seipsum non rexit”. Ex quibus verbis colligitur quod illa verba “pasce oves meas” dirigebantur ad beatum Petrum in persona propria, non 125 aliorum, cum per ipsa ad regimen ecclesie assumptus est et rector aliorum effectus: nemo autem per verba que dicuntur alteri eligitur neque assumitur neque rector aliorum efficitur.

Predictis beatus Gregorius super illud Marci 16°, “Maria Magdalene, Maria Iacobi”, et cetera, concordare videtur, prout habetur dist. 50^a, c. *Considerandum*, 130 cum dicit, “Considerandum nobis est cur omnipotens deus eum quem cuncte ecclesie preferre disposuerat ancille vocem pertimescere et seipsum negare permisit. Quod nimirum magne actum esse pietatis dispensacione cognoscimus, ut is qui futurus erat pastor ecclesie in sua culpa disceret qualiter aliis misereri debuisset. Prius itaque ostendit eum sibi, et tunc preposuit ceteris”. Ex quibus 135 verbis colligitur quod Petrus post passionem Domini cuncte ecclesie preferebatur a deo, cum constet deum illud quod de eo disposuerat implevisse. Non

112 Ex...datur] omitted Ed 115 Petri] omitted Mz 116 respondit] tercio added S 118 quidem] S: ut added W | dictum] S: est added W | compensacionem] S: operacionem W 119 contraxerat] S: negaverat MF, incurrat Ed 120 conquirit] conquerit Pz | qualiter] quantum S | profuerit] S: profuit W 121 et postquam] posteaquam S 122 pastor] S: omitted W 125 ipsa...ecclesie] gap Mz 132 esse] omitted S 134 ostendit] S: preposuit W 136 a] omitted MF

110 Leo] *Tractatus* 73, CCSL, vol. 138A, p. 451 115 Ambrosius] Maximus, *Sermo* LXXVI, CCSL, vol. 23, p. 318 (ascribed to Ambrose in some MSS) 128 Marci] Mk. 16:1 129 Considerandum] D.50 c.53, col. 198

autem legitur quod deus pretulerit eum cuncte ecclesie nisi cum dixit ei Christus, “Pasce oves meas”. Ergo illa verba dirigebat ad eum Christus in propria persona, et non in persona aliorum apostolorum.

Item, hoc Ambrosius, ut habetur dist. 50^a, c. *Fidelior*, testari videtur, cum dicit: “Fidelior factus est Petrus postquam se fidem perdidisse deflevit, atque 140 ideo maiorem graciam reperit quam prius amisit. Tamquam bonus enim pastor tuendum gregem accepit”. Ex quibus verbis colligitur quod Petrus, postquam perdidit fidem, pastor gregis Dominici fuit effectus, sed non nisi tunc, vel tunc potissime, quando dixit sibi Christus, “Pasce oves meas”. Ergo tunc factus fuit 145 pastor. Nemo autem fit pastor aut prelatus per verba que in singulari dicuntur alteri. Ergo esto quod Christus fecisset alios apostolos pastores equales Petro, saltem per illa verba que in singulari dixit Petro dicens, “Pasce” — et non “pascete” — “oves meas”, nullus alius apostolus fuit factus pastor ecclesie, neque equalis neque inferior Petro. Ergo illa verba dirigebat Christus ad Petrum 150 in propria persona, non in persona aliorum.

Hoc etiam Bernardus ad Eugenium Papam affirmat aperte, sicut postea apparebit. Qui etiam idem sentire videtur in quodam sermone “De septem panibus”, dicens: “Testis est et Petrus, cui post trinam negacionem tocius ecclesie pastoralis cura commissa est”. Sed nonnisi quando dixit sibi Christus, “Pasce 155 oves meas”. Ergo illa verba dirigebat ad eum Christus in persona propria, non in persona aliorum.

Quod ex canonibus Paschasii pape, Extra, *De eleccione*, c. *Significasti*, et Innocencii 3ⁱⁱ, Extra, *De maiortate et obediencia*, c. *Solite*, patenter habetur.

Capitulum 5

Discipulus: Allegasti contra illud in quo prima responsio supra c. 3° recitata fundari videtur. Ideo nunc tracta alia que opinantes illi videntur asserere respondendo, per que argumentum adductum evacuare et suam responsionem declarare nituntur. Et primo incipias ab illo quod dicitur quod Christus tali modo loquendi 5 usus est, quod scilicet aliquando aliqua verba dixit uni et tamen dirigebat ipsa ad

137 nisi] *omitted* MF | Christus] *omitted* Ed 142 prius] *omitted* S | amisit] et *added* MF | enim] S: *omitted* W 148 illa] *omitted* Fr Ed | et...149 pascete] Mz: *omitted* W 153 apparebit] patebit Ed 154 et] *omitted* Ed 156 verba] Christi *added* Ed | dirigebat] dirigebantur Ed | Christus] *omitted* Ed 5.3 videntur] videtur Mz 4 que] *omitted* MF

140 Fidelior] D.50 c.54, col. 198 153 De septem panibus] PL, vol. 183, col. 342D

158 Significasti] X 1.6.4, col. 49 159 Solite] X 1.33.6, col. 196 5.2 supra] 3.33 5 illo] 3.51

illum cui loquebatur in persona aliorum, quod ipse testatur cum dicit, Marci 13º, “Quod vobis dico, omnibus dico”.

- Magister:** Nonnullis apparet quod, per illa que dicta sunt in precedenti capitulo, intelligentibus patet aperte quomodo illud ad propositum nichil facit, quia verum est quod Christus aliquando tali modo loquendi usus est, quia interdum loquendo uni dirigebat sermonem ad alios, sed hoc non fuit nisi quando fuit eadem ratio dicendi aliquid uni et aliis. Quod accidit quando aliquis inducitur ad agendum vel non agendum aliquid, sive ad credendum vel non credendum
- 15 aliquid, quod alii ita tenentur agere vel non agere, credere vel non credere, sicut ille cui dicitur in singulari et universaliter, ubi ille cui aliquid dicitur et alii consimiliter se habent, et habere debent sive tenentur se habere, ad illud quod dicitur. Quod veritatem habet in illo de quo precesserat sermo Christi cum postea dixit Marci 13º, “Quod autem uni dico, omnibus dico: vigilate”. Ita enim
- 20 indiguerunt et indigent alii viatores vigilare quando nesciunt quando Dominus veniet sicut apostoli. Sed quando alii non consimiliter se habent, vel non tenentur consimiliter se habere, ad illud de quo est sermo, tunc quod dicitur uni non propter hoc intelligitur aliis esse dictum. Non enim quando Dominus dixit Petro, “Vade ad mare et mitte hamum”, et cetera, omnes alii discipuli et apostoli qui
- 25 hoc audierunt currere cum Petro tenebantur ad mare. Sic quando Christus dixit Petro, Iohannis ultimo, “Sequere me”, noluit ut Petrus intelligeret illud eodem modo esse dictum aliis sicut sibi. Propter quod interroganti Petro de Iohanne, “Domine, hic autem quid?” respondit <ei> Iesus, “Sic eum volo manere donec veniam, quid ad te? Tu me sequere”. Sic dico non semper quod dicitur uni
- 30 intelligitur aliis esse dictum. Quod non videtur veritatem habere quando aliquid dicitur uni ut preficiatur aliis, sicut in proposito fuit.

- Per predicta patet, ut videtur quibusdam, falsum esse, quod tamen post recitationem verborum Christi et glosse dicunt opinantes prefati, quod “ex hoc non aliud convincitur nisi quod ipsum pastorem Christus instituit. Non tamen ex
- 35 hoc sequitur quod ipsum super reliquos apostolos ad auctoritatem vel dignitatem priorem pretulit. Nec rursum sequitur ex hoc alios apostolos non fuisse institutos pastores”. Errant aperte, quia etiam sequitur quod Christus Petrum pastorem instituit et quod constituit eum priorem auctoritate et dignitate apostolis aliis,

7 ipse] solus added Ed | Marci] mathei W 8 vobis] uni Ed 13 dicendi] docendi Ed | uni...aliis] unum et alios Ly 17 sive] cum MF 19 enim] omitted Ed 23 esse] omitted Ed 28 autem] Frb Ly S: omitted W | respondit] Scott: respondit ei W | Sic] si Ly 30 Quod] etiam added Ed 31 aliis] alteri Ed 32 falsum esse] omitted MF 33 quod] omitted MF 37 Errant] enim added Ed

7 Marci] 13:37 19 Marci] 13:37. 23 dixit] Mat. 17:26 26 Iohannis] 21.22 27 interroganti Petro] Jn. 21:21-2 33 dicunt] 3.33

quia per verba illa Christus non constituit aliquem alium quam Petrum pastorem, sicut videtur aliquibus demonstrative probatum. Et etiam non distinxit inter oves has Christi et illas, ergo etiam super alios apostolos, qui erant oves Christi, constitutus fuit per illa verba beatus Petrus. Cum autem dicitur “nec rursum sequitur ex hoc alios apostolos non fuisse institutos pastores”, non errant si intelligantur verba sicut prima facie sonant, quia, non obstantibus verbis illis Christi, apostoli fuerunt constituti pastores per alia verba Christi; sed postea per illa verba dicta Petro singulariter, “Pasce oves meas”, subiciebantur Petro, retenta auctoritate et dignitate aliis apostolis ante concessa a Christo.

Capitulum 6

Discipulus: Narrasti quomodo improbatur responsio antescrita. Nunc narra qualiter respondetur ad illa que in responsione eadem allegantur ad probandum equalitatem aliorum apostolorum Petri.

Magister: Ad evidenciam illarum allegacionum et multarum aliarum primo dicitur esse notandum quod Christus non sic commisit curam pastorem Petro super apostolos omnes et cunctos fideles ut ea que ipse fecerat circa apostolos revocaret, vel potestatem revocandi, presertim absque causa iusta, Petro concederet, nec sic ut ab omni regimine et cura apostolorum et aliorum fidelium, etiam innotescente fidelibus, abstineret; quinimo voluit quod illa que fecerat servarentur, et fidelibus sepe innotuit ipsum, post ascensionem suam, et postquam fecit Petrum vicarium suum, plura fecisse miraculose et potestative erat fidelis per hoc.

Dicitur ad illud quod allegatur de prefacione que de apostolis legitur et cantatur, quod Christus apostolos in plurali rectores, vicarios et pastores constituit, non tamen per illa verba “Pasce oves meas” sed per alia: omnes tamen subdidit rectori, vicario et pastori supremo, scilicet Petro, quamvis hoc non dicatur in prefacione illa sed ex scriptura canonica, que maioris auctoritatis habetur. Aliter dicitur quod deus multa dicitur facere que tamen facit mediantibus aliis. Et ideo cum in prefacione prescripta non dicatur quod Christus nullo modo mediate apostolos constituerit operis sui vicarios, ex ipsa inferri non potest quod non constituerit eos mediante Petro, et per consequens multo minus

40 videtur] omitted Ed | probatum] videtur added Ly | non] omitted MF 42 verba] id est added MF 6.6 curam] etiam Ly 7 circa...8 vel] omitted Ed 8 presertim] omitted Ly 11 suam] suum esse vicarium added Ly 12 erat fidelis] omitted Ed 13 hoc] quod added MF 21 mediate] mediante MF

42 dicitur] 3.36 6.3 eadem] 3.33 5 Ad...13 hoc] See on the website 31TextProblems.html
14 allegatur] 3.40

potest ex ea concludi quod non constituerit eos rectores, vicarios et pastores sub supremo pastore, vicario et rectore, scilicet Petro.

- 25 Ad aliam cum dicitur quod “omnibus Matthei ultimo indifferenter dictum est, ‘Euntes ergo docete omnes gentes’, non dixit Petro, ‘Vade et alios mitte’”, respondetur quod auctoritas docendi data fuit omnibus apostolis immediate a Christo, nec alii apostoli eam habuerunt a Petro; sed ex hoc non sequitur quod non fuerint inferiores Petro. Constat enim quod in potestatibus secularibus multi
30 inferiores imperatore aut rege dignitates obtinent seculares quas tamen ab isto imperatore aut rege minime habuerunt, sed a predecessore receperunt; quo tamen non obstante, isto imperatore aut rege sunt inferiores et eidem sunt subiecti. Sic etiam prelati inferiores nonnulli veras habent ecclesiasticas dignitates, et tamen non a superiori superstite sed a predecessore instituti fuerunt, nec
35 alia institutione postea indiguerunt. Ergo multo forcius poterant apostoli alii auctoritatem docendi habere a Christo et non a Petro et tamen esse inferiores Petro. Et ideo, quamvis per illa verba que dixit Iesus apostolis, “Euntes ergo docete”, et cetera, non possit probari quod Petrus fuit superior aliis apostolis, tamen ex hoc non sequitur quod Petrus non fuit superior sed par, quia superioritas eius ex aliis ostenditur, sicut probatum est. Quamvis ergo Christus non
40 dixerit Petro, “Vade et mitte alios”, scilicet quando dixit apostolis, “Euntes ergo docete”, et cetera, tamen quando dixit sibi, “Pasce oves meas”, implicite dixit, “Mitte saltem alios” quos non misit specialiter Christus, quia, concedendo sive imponendo sibi curam omnium generalem, iniunxit simul ea sine quibus eadem
45 cura salubriter geri non potest, quemadmodum concesso principali omnia accessoria conceduntur, Extra, *De officio et potestate iudicis delegati, Preterea*. Non ergo cum dixit Christus, “Euntes ergo docete omnes gentes”, significavit in omnibus auctoritatis equalitatem, sed solummodo docendi iniunxit officium, quod equalitatem auctoritatis inter doctores non requirit.
- 50 Ad aliam vero, cum dixit Christus apostolis, “Nolite vocari rabbi”, et cetera, multipliciter respondetur. Uno modo quod hoc dixit apostolis et aliis antequam aliquem ex eis preficeret aliis in prelatum, quia hoc dixit ante passionem suam dum ipse et non alius erat prelatus fidelium. Aliter dicitur quod Christus verba sua ibidem de supremo et primo rabbi et magistro volebat intelligi, ut scilicet
55 preter deum seu Christum nullus primus et supremus rabbi, pater et magister

30 aut] et Ly 32 imperatore...rege] imperatori aut regi Ly 33 ecclesiasticas] ecclesias et Ed
40 non dixerit] omitted MF 41 scilicet] omitted MF 46 accessoria] antecessoria Pz 49 quod]
quia MF 55 et] seu Ed

25 aliam] 3.63 | Matthei] 28:19 46 Preterea] X 1.29.5, col. 159; cf. gloss, s.v. ex eo quod causa,
col. 330 50 aliam] 3.67

fidelium putaretur. Neque enim Christus voluit ut quilibet fidelium eum qui
 genuit ipsum non haberet pro patre vel ipsum recusaret vocare patrem, sed
 voluit ut deum superiorem patre carnali pro patre superiori et principaliori
 haberet. Sic proportionaliter de rabbi et magistro dicendum videtur. Ad cuius
 evidenciam dicitur esse sciendum quod sepe moris est scripture aliquid negare
 ab aliquo cui primo et principalissime seu antonomastice non convenit, licet
 secundo et non principaliter [seu] antonomastice de ipso dicatur. Sic enim
 dixit apostolis, Matthei 10º, “Cum autem tradent vos, nolite cogitare quomodo
 aut quid loquamini”, et post, “Non enim vos estis qui loquimini sed spiritus
 patris mei qui loquitur in vobis”, scilicet primo et principaliter, qui tamen
 secundo tamquam moti a principali erant qui loquebantur. Sic etiam dixit
 Christus, ut habetur Luce 18º, “Nemo bonus nisi solus deus”, scilicet essentiali-
 ter et primo, et tamen angeli boni et beati in celo atque iusti omnes sunt boni.
 Sic dicitur in proposito quod Christus in verbis istis solummodo voluit ut deus et
 Christus principaliter et quasi antonomastice haberetur pro patre, rabbi et magi-
 stro et nullus alius.

Capitulum 7

Discipulus: Numquid potest probari quod verba illa Christi non debent intelligi sicut ipsa predicti opinantes intelligunt?

Magister: Videtur quibusdam quod sic. Dicunt enim quod ista allegacio et
 consimiles sunt similes illi allegacioni in qua se fundant quidam heretici, dicen-
 tes quod nulla ex causa licet iurare propter hoc, quod Christus dixit Matthei 5º,
 “Ego autem dico vobis, non iurare omnino”. Quia sicut illi dixerunt quod nulli
 in quocumque casu licet iurare propter predictum preceptum Christi, sic isti
 videntur dicere quod nullo modo est concedendum Christum instituisse aliquem
 apostolum superiorem aliis propter predicta verba, quibus eis videtur equalita-
 tem iniungere. Sed sicut, non obstantibus verbis Christi premissis de iuramento,
 licet in casu iurare, ita, non obstantibus verbis Christi illis quibus equalitatem
 quamdam fidelibus videtur imponere, licet vocari rabbi et magister et pater.

Primo igitur ostenditur quod intellectus quem predicti opinantes videntur
 habere de prefatis verbis Christi non potest stare. Secundo explicabitur verus et
 catholicus intellectus illorum verborum, ut nonnullis apparet. Quod igitur
 Christus non intenderit illis quibus loquebatur per illa verba sic equalitatem

60 aliquid] aliquod Ly 62 principaliter seu] Scott: principaliter W 65 mei] vestri S 66 qui
 loquebantur] omitted MF 67 scilicet] sed Mz 68 omnes] gap Mz, omitted Fr 69 ut] quod Ed
 7.12 Christi] omitted Ed 15 potest] possit Ed

iniungere ut ab eis, presertim pro futuris temporibus, omnem superioritatem excluderet multis apparet modis. Nam Christus dirigebat verba illa non solum ad
 20 apostolos sed etiam ad omnes suos discipulos, immo etiam ad turbas. Sic enim ibidem premittitur, “Tunc locutus est Iesus ad turbas et ad discipulos suos dicens, ‘Super cathedram’”, et cetera; sed non intendebat ab omnibus, saltem pro futuris temporibus, omnem inequalitatem excludere: tunc enim numquam ex
 25 ordinacione Christi aliquis inter fideles fuisset superior aliis, et per consequens Petrus per ordinacionem Christi numquam fuisset superior quibuscumque, et ita non fuisset pastor quorumcumque constitutus a Christo, quod etiam opinantes predicti negant. Et ita Christus equalitatem omnimodam auctoritatis nec apostolis nec aliis tunc iniunxit.

Amplius, si Christus tunc apostolis equalitatem auctoritatis iniunxit, ergo
 30 non licuit apostolis postea, contra idem preceptum Christi, nec Petrum nec alium per se superiorem constituere, quod tamen isti negant, dicentes quod apostoli elegerunt et constituerunt Petrum superiorem se. Immo sequitur quod nec quibuscumque Christianis liceret aliquem super se eligere superiorem, cum Christus ibidem non ad solos apostolos sed etiam ad alios discipulos, presentes
 35 et futuros, intenderit verba predicta dirigere et utrosque instruere: tunc enim poterat Christus dicere illud quod dixit, Marci 13º, “Quod vobis dico, omnibus dico”.

Discipulus: Forte dicerent isti quod, licet Christus tunc apostolis iniunxerit equalitatem auctoritatis, non tamen interdixit eis quin ex iusta causa possent
 40 postea aliquem super se constituere.

Magister: Istud quibusdam non placet. Nam si Christus non interdixit apostolis, et per consequens nec aliis, quin ex causa iusta possent supra se constituere superiorem, multo magis sibi ipsi non imposuit legem quin postea posset unum apostolum preferre aliis. Ergo per illa verba que dixit Matthei 23º non potest
 45 ostendi quod postea Christus non pretulit aliis apostolis beatum Petrum, licet posset ostendi quod per illa verba que recitat Matthei 23º non pretulerit eum aliis apostolis, quod conceditur a quibusdam.

Rursus, apostoli verba illa Christi sicut prima facie sonant non servabant quia sentencialiter et vocaliter se vocabant et reputabant se magistros et patres et

19 apparet] *omitted* MF 21 premittitur] promittitur Ed 23 inequalitatem] Frn Ly: equalitatem W; et superioritatem *added* Ly 25 et...26 quorumcumque] *omitted* Ly 38 tunc] sic Ly 42 possent] posset Ly; postea aliquem *added* Ed 44 23] Kilcullen: 13 W 46 23] 13 Ed 49 reputabant] Fr: reputaverunt W

21 ibidem] Mat. 23:1 36 Marci] 13:37 44 Matthei] 23:8

rabbi. Ait enim Apostolus 1^a ad Timotheum 2°, “Veritatem dico, non mencior, 50
 doctor gentium”: si autem doctor et magister (unde et 2^a ad Timotheum 1° ait,
 “Ego predicator et apostolus et magister gentium”). Et in eadem epistola vocat
 Timotheum dilectum filium: si autem Timotheus fuerit filius, ipse reputavit se
 patrem. Et eidem scribit c. 5°, “Seniorem ne increpaveris sed obsecra ut pa- 55
 trem”: ex quibus verbis colligitur quod licebat Timotheo vocare seniores patres,
 et tamen Christus dicit, “Patrem nolite vocare vobis super terram”. Et beatus
 Iohannes, 1^a epistola sua, c. 2°, ait, “Scribo vobis, filioli”, et infra, “Et nunc
 filioli manete in eo”: ex quibus verbis colligitur quod licuit illis quibus scribebat
 beatus Iohannes vocare eum patrem. Sentencialiter ergo apostoli vocaverunt se 60
 magistros et rabbi, quod nequaquam fecissent si Christus interdixisset eis talibus
 vocabulis se vocare, quia, si “non dubium est committere in legem eum qui
 verba legis amplexus contra legis nititur voluntatem” (C. de legibus, 1°) , non
 dubium multo magis committit in legem qui tam mentem quam verba legis
 transgreditur. Nequaquam igitur Christus omnimodam equalitatem auctoritatis
 tunc apostolis pro temporibus futuris iniunxit. 65

Oportet ergo alium quam predictum premissorum verborum Christi querere
 intellectum. Ad quorum evidenciam dicitur esse notandum quod Christus omnia
 verba illa, “Nolite vocari rabbi”, “Patrem nolite vobis vocare super terram”,
 “Nec vocemini magistri”, dixit propter Phariseos et Scribas, qui ambiciosi
 dignitatum erant et honorum et vehementes inanis glorie amatores, qui propter 70
 huiusmodi omnia opera sua fecerunt. De quibus Salvator dicit ibidem, “Omnia
 vero opera sua faciunt ut videantur ab hominibus”, ubi eos de inani gloria aperte
 notavit. Quos etiam de ambitione notavit cum dixit, “Amant autem primos
 recubitus in cenis, et primas cathedras in synagogis, et salutationes in foro, et
 vocari ab hominibus rabbi”. Dicitur igitur quod cum Christus, occasione vicio- 75
 rum Phariseorum et Scribarum, scilicet inanis glorie et ambitionis, post verba
 premissa de Phariseis et Scribis subiunxit, dicens discipulis suis omnibus, “Vos
 autem nolite vocari rabbi”, et cetera, non equalitatem auctoritatis discipulis suis
 iniunxit, nec etiam tunc interdixit omnem superioritatem, sed ipsos volens ad
 humilitatem inducere ambitionem et inanem gloriam dissuasit, prohibendo vel 80
 consulendo ne extra casum necessitatis (que etiam utilitatem includit, ut notat

61 si] omitted Ed | eum] omitted Ed 62 verba...63 qui] omitted Ed 69 magistri] magister Fr Pz
 70 honorum] bonorum Pz | vehementes] vehementis Pz 72 hominibus] omnibus MF
 73 ambitione] ambulacione Pz | primos] primus MF 75 ab] ob Ed | hominibus] omnibus Ed
 77 dicens] dicit Ly

50 1 ad Timotheum] 2:7 51 2 ad Timotheum] 1:11 52 eadem epistola] 1 Tim. 1:2 54 c. 5] 1 Tim.
 5:1 56 dicit] Mat. 23:9 57 epistola sua] 1 Jn. 2:1, 2:28 62 de legibus] Code, 1.14.5, p. 68
 68 verba illa] Mat. 23:8-10 71 ibidem] Mat. 23:5 73 dixit] Mat. 23:6-7

glossa Extra, *De iureiurando, Et si Christus*), magisterium, immo quamcumque prela-
 tionem et superioritatem aut maioritatem, appeterent, vel etiam nominibus
 85 importantibus dignitatem aut superioritatem vocari gestirent. Quod non tantum
 per precedencia in eadem serie sed etiam per sequencia potest patencius decla-
 rari, quia non magis interdixit cuilibet eorum omnem auctoritatem et superiorita-
 tem per illas negativas, “Nolite vocari rabbi... nec vocemini magistri”, quam
 interdixerit eis subieccionem que est respectu superioris auctoritate per verba
 90 sequencia cum dixit, “Qui maior est vestrum erit minister vester”. Sed per illa
 verba noluit indicare quod maior inter eos deberet esse subiectus aliis tamquam
 prelatis. Ergo per alia verba, scilicet per negativas, noluit eis omnimodam
 equalitatem auctoritatis iniungere, sed ipsos ad humilitatem contra ambicionem
 et inanem gloriam incitare. Propter quod post omnia verba prescripta subiunxit,
 “Qui autem se exaltaverit humiliabitur”.

Capitulum 8

Discipulus: Discute secundam responsionem quam sepe dicti asserunt opinantes.

Magister: Illa responsio consistit in hoc quod per illa verba, “Pasce oves meas”,
 5 specialiter beato Petro, propter sui constanciam, commissus fuit populus Israel,
 qui dure cervicis fuit versus deum. Sed nonnullis videtur quod hec responsio
 oppositum illius quod tenet patenter concludit. Nam si per illa verba, “Pasce
 oves meas”, commissa fuit Petro cura populi Israel, et Christus in illis verbis
 inter has oves et illas de populo Israel non distinxit nec aliquas oves excepit,
 10 ergo omnium ovium Israel fuit cura commissa beato Petro. Inter oves autem
 Israel precipue fuerunt apostoli. Ergo per illa verba fuit commissa cura reliquo-
 rum apostolorum beato Petro.

Discipulus: Forte responderent opinantes predicti quod, licet Christus in illis
 verbis, “Pasce oves meas”, non distinxerit inter has oves et illas nec aliquas tunc
 15 exceperit, tamen alibi distinxit et aliquas, scilicet apostolos, manifeste excepit.
 Tunc enim videtur apostolos excepisse quando eos misit sicut Petrum et eandem
 potestatem dedit eis quam dedit Petro, cum dixit omnibus, ut habetur Matthei
 18°, “Quecumque alligaveritis super terram”, et cetera; et cum dixit eis, ut
 habetur Iohannis 20°, “Sicut misit me Pater, et ego mitto vos”, et post, “Accipite

82 quamcumque] quantumque Pz 85 patencius] patentibus MF 88 superioris] superiorum Ed
 90 tamquam] omitted Ly 91 negativas] negativa Ly 8.9 excepit] accepit Ed 16 excepisse]
 accepisse Pz 18 cum] Scott: tamen W 19 et post] omitted Ed

82 glossa] X 2.23.26, s.v. necessitas, col. 822 89 dixit] Mat. 23:11 93 subiunxit] Mat. 23:12
 8.2 secundam] 3.70 4 illa verba] Jn. 21:17 17 Matthei] 18:18 19 Iohannis] 20:21-3

Spiritum sanctum: quorum remiseritis peccata, remittuntur eis, et quorum 20
retinueritis, retenta sunt”; et cum omnibus dixit Matthei ultimo, “Euntes ergo
docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris”, et cetera ; et cum
omnibus dixit, ut legitur Marci ultimo, “Euntes in mundum universum predicate
evangelium omni creature. Qui crediderit et baptizatus fuerit salvus erit”, et 25
cetera. In omnibus hiis videtur Christus apostolos ab aliis fidelibus ovibus
distinxisse et eos a potestate Petri penitus exemisse, quia cum verba illa,
“Pasce”, et cetera, dicta Petro fuerint generalia et generali deroget speciale,
Extra, *De rescriptis*, c. 1°, sequitur quod illis verbis generalibus dictis Petro
derogatum est specialiter quoad apostolos, quibus Christus dedit specialiter 30
potestatem eandem quam Petro, sicut per predicta patet, ut videtur.

Magister: Hec responsio impugnatur, quod licet Christus dederit ceteris aposto-
lis aliquam potestatem specialem, numquam tamen concessit eis potestatem
generalem vel equalem potestati Petri. Verbo enim generaliori usus est in prefi-
ciendo Petrum, scilicet verbo pascendi, quod communius est quam verbum 35
docendi vel baptizandi aut aliud tale, qualibus verbis usus est in concedendo
potestatem aliis apostolis. Et ideo quamvis aliquando distinxerit Christus inter
apostolos et alias oves suas ac ipsos quoad aliquid exemerit aliquo modo a
potestate Petri, tamen quando dixit Petro, “Pasce”, et cetera, ipsum preficiendo
omnibus, non distinxit inter ipsos et alios. Et ideo ipsos non exemit nec manere 40
exemptos voluit seu liberos a potestate Petri, nisi quantum ad illa que expressit
in concedendo eis potestatem specialem. Propter quod non fuerunt exempti a
potestate Petri, nisi quantum ad officium predicacionis, baptizandi, ligandi et
solvendi a peccatis, et si qua alia Christus expressit quando eis contulit aliquam
potestatem. Cum ergo dicis quod mandatum speciale derogat generali, concedi-
tur quantum ad ista que exprimuntur in speciali mandato, non quantum ad alia. 45
Et ideo mandatum datum apostolis de baptizando, predicando, docendo, solven-
do et ligando derogabat mandato illi dato Petro, “Pasce oves meas”, quantum ad
illa solummodo que Christus iniunxit apostolis. (Et tamen non in casu omni,
quia si in huiusmodi excessissent, ratione delicti eciam quoad illa fuissent
subiecti Petro, quia exempti ratione delicti sorciuntur forum, et “privilegium 50

21 ergo] *omitted* Ed 27 generali] generale Fr Ly | speciale] speciali Ly 31 ceteris] *omitted* Ed
33 potestati] potestate Pz 35 qualibus] Fr: qualibet Mz, quibus Ed 36 potestatem] in *added* Ed
37 quoad] ad MF 41 Propter quod] propterea Ed 44 generali] hinc quod MF | conceditur] in
generali *added* MF 49 in] *omitted* Ed

21 Matthei] 28:19 23 Marci] 16:15-16 28 c. 1] X 1.3.1, col. 16

meretur amittere qui permissa sibi abutitur potestate”, Extra, *De regularibus*, c. *Licet*, et 11^a, q. 3^a, *Privilegium*.)

Discipulus: Ista impugnatio contra veritatem militare videtur, quia apostoli non solum fuerunt predicatorum et doctores habentes potestatem baptizandi, ligandi et solvendi, sed etiam fuerunt a deo constituti pastores, teste Apostolo, qui ad Ephesios 4°, loquens de Christo, ait, “Et ipse dedit quosdam quidem apostolos, quosdam autem prophetas, alios vero evangelistas, alios autem pastores et doctores”. Ex quibus verbis colligitur quod Christus ita constituit alios apostolos pastores sicut Petrum, et per consequens vocaliter vel sentencialiter ita dixit cuilibet alii apostolo, “Pasce oves meas”, sicut Petro. Ex quo concluditur quod omnem potestatem importatam per verbum pascendi dedit aliis sicut Petro, quia talem potestatem nullis magis dedit quam apostolis. Ergo apostoli eandem auctoritatem habuerunt in omnibus cum Petro.

Magister: Huic obiectioni tue respondetur quod Christus, qui etiam nunc ecclesiam non desinit invisibiliter gubernare secundum Apostolum, quosdam mediante Petro constituit pastores. Nec apostolus dicit quod Christus dedit absque ministerio Petri quosdam pastores, sed quod dedit pastores, quia dedit eos mediante ministerio et auctoritate Petri, quod verum est.

Capitulum 9

Discipulus: Dic nunc breviter quomodo respondetur ad auctoritatem Apostoli et glosse que adducuntur ad probandum equalitatem specialiter beati Pauli ad Petrum.

Magister: Ad omnes illas auctoritates respondetur per ea que dicta sunt prius, quia licet alii apostoli a beato Petro non fuerint constituti a Christo pastores universalis ecclesie nec super universalem ecclesiam habuerint potestatem eandem quam habuit Petrus, tamen beatus Paulus officium predicationis habuit immediate a Christo. Quod officium antequam vidisset Petrum vel Petrus sciret ipsum fuisse conversum exercuit, quia de ipso scribitur Actuum 9°, “Surgens baptizatus est, et cum accepisset cibum confortatus est. Fuit autem cum discipulis qui erant Damasci per dies aliquot. Et continuo ingressus Paulus in synagogis predicabat Iesum, quoniam hic est filius dei”. Et quod tunc nullam auctoritatem

51 permissa] concessa S 52 et] omitted MF 54 solum] solummodo Ed 55 qui] omitted Ed 57 alios autem] et alios Ed 66 mediante] immediate MF, mediate Frb 9.7 habuerint] habuerunt MF 12 ingressus Paulus] omitted S

52 Licet] X 3.31.18, col. 576 | Privilegium] C.11 q.3 c.63, col. 660 55 ad Ephesios] 4:11 9.3 adducuntur] 3.79 5 prius] cf. 6.27 ff. 10 Actuum] 9:18-20

habuerit predicandi a Petro videtur per illa que sequuntur cum dicitur, “Cum autem venisset in Ierusalem tentabat se iungere discipulis, et omnes timebant eum, non credentes quod esset discipulus. Barnabas autem apprehensum illum duxit ad apostolos, et narravit illis quomodo in via vidisset Dominum, et quia locutus est ei, et quomodo in Damasco fiducialiter egerit in nomine Iesu”. 15

Quod autem dixit Apostolus sibi creditum esse evangelium prepuccii sicut Petro circumcisionis, dicunt quidam hoc non esse dictum ab Apostolo quia Paulus fuerit tantum doctor et predicator gentium, Petrus solummodo Iudeorum, cum hoc scripture canonice repugnare apertissime videatur. Uterque enim auctoritatem et potestatem habuit predicandi tam prepuccio quam circumcisioni, hoc est tam gentibus quam Iudeis, et aliquando uterque predicavit utrisque. Et de Paulo quidem manifeste patet Actuum 9° et 13° et 14° quod predicavit Iudeis; quod autem fuerit etiam doctor gentium ipse in epistolis suis asserit, quod etiam de ipso apostolica testatur historia. De Petro etiam patet idem: predicavit enim Iudeis, ut ex multis locis liquet, qui gentibus, scilicet Cornelio et aliis, sicut patet Actuum 10°, predicavit. Sed ideo dicit apostolus sibi creditum esse evangelium prepuccii et Petro circumcisionis quia Paulus magis erat intentus conversioni gentium et Petrus conversioni Iudeorum. Ita ut sepe et in diversis provinciis predicaverit dumtaxat Iudeis teste Eusebio in *Ecclesiastica historia*, qui libro 3°, c. 2°, ait: “Petrus Pontum et Galatiam, Bithyniam, Cappadociam ceterasque confines provincias Iudeis dumtaxat predicans circumnisse deprehenditur”. Et tamen sibi licebat gentibus predicare quemadmodum Paulo fuit licitum predicare Iudeis, quod glossa quam predicti opinantes in responsione nunc tractata adducunt asserit manifeste, dicens: “Ita tamen dispensacio distributa est illis ut etiam Petrus gentibus predicaret si causa fecisset et Paulus Iudeis”, quod etiam ex *Ecclesiastica historia* asserente quod Petrus et Paulus Romanam fundaverunt ecclesiam, sicut postea dicitur, colligitur evidenter. Cum autem dicit glossa ista evangelium prepuccii “ita principaliter” esse creditum Paulo sicut evangelium circumcisionis Petro, respondetur quod hoc dicit glossa propter hoc, quod Christus immediate credidit Paulo officium predicandi et sine Petro, ita quod officium predicandi non habuit a Petro; et tamen Paulus 20 25 30 35 40

22 videatur] videantur Fr Pz 25 et¹ Knysh: 7 W 27 de ipso] ipse de Ed 28 qui] in added MF gentibus] omitted Ed 34 ceterasque] cetera sed Ly 35 tamen] cum MF 38 fecisset] exegisset Ed 40 postea] post Ed | dicitur] diceretur MF 43 credidit] tradidit Ly

14 dicitur] Acts 9:26-27 19 dixit] 3.79 25 Actuum] 9:20, 13:5, 14:1 26 asserit] cf. 1 Tim. 2:7 29 Actuum] 10:34 ff 33 ait] Eusebius, tr. Rufinus, p. 189 37 adducunt] 3.84 39 Ecclesiastica historia] II.xxv.7-8, tr. Rufinus, p. 179 40 postea] Possibly 18.61, though the passage quoted there does not say that Peter and Paul founded the Roman Church. 41 dicit] 3.82

45 quodammodo erat subiectus Petro, eciam quantum ad predicacionis officium, quia si in officio sibi a Christo commissio excessisset fuisset corrigendus a Petro.

Cum autem accipitur in responsione prefata quod nec Paulus nec alter sanctus potuerit aliunde assumere populum Iudaicum specialiter et principaliter fuisse Petro commissum nisi ex eo quod Christus illi dixit, “Pasce oves meas”,
 50 respondetur quod Paulus plura dixit de Christo et apostolis que ex canonicis novi testamenti scripturis non accepit. Dixit enim 1^a ad Corinthios 15°, “Deinde visus est”, scilicet Christus, “plus quam quingentis simul”, et ut legitur Actuum 20°, “Beacius est magis dare quam accipere”, et tamen ista in scripturis novi testamenti prioribus non habentur. Sic eciam potuit dicere de beato Petro,
 55 tamquam ille qui gestorum Petri pro magna parte habebat noticiam, quod sibi erat creditum evangelium circumcisionis, quamvis nec ex illo verbo, “Pasce oves meas”, nec ex aliquo alio quod aliquis scripserit ante eum, acceperit.

Capitulum 10

Discipulus: Quia sicut antea dixi, multi vel omnes tenentes Christum constituisse beatum Petrum caput et principem aliorum apostolorum per illa verba Christi, “Pasce oves meas”, hoc principaliter probare conantur, ideo illa verba volo
 5 adhuc amplius discuti, ut melius intelligam veritatem eorum. Videtur igitur primo quod, sicut alii innuunt, per illa verba probari non potest quod beatus Petrus fuerit constitutus princeps et prelatus quorumcumque, quia verbis et exemplis et eciam subsidio corporali potest quis pascere alios quamvis super eos nullam habeat auctoritatem omnino. Ergo per hoc quod dixit Christus Petro,
 10 “Pasce”, et cetera, nullam ei auctoritatem super alios pascendos commisit omnino.

Magister: Videtur quampluribus quod ista responsio minime satisfacit. Nam sicut in concessione beneficii vel privilegii concessio indefinite et simpliciter facta intelligitur generaliter (Extra, *De privilegiis, Quia circa*), sic eciam commissio potestatis vel officii indefinite et simpliciter facta debet intelligi universaliter — ut scilicet omnia intelligantur esse concessa seu commissa que non
 15 sunt prohibita, et de quibus est eadem committendi vel concedendi ratio, et de quibus non est verisimile seu probabile quod committens seu concedens ea in

47 responsione] racione Ly 52 quingentis] fratribus added S 53 Beacius] beatus Pz 56 nec] omitted MF 57 scripserit] Scott: acceperit W | acceperit] Scott: scripserit W 10.10 pascendos] pascendo Ed 13 vel] omitted Ed 15 universaliter] omitted MF 17 ratio] omitted MF

46 corrigendus] cf. 8.48 47 accipitur] 3.86 51 1 ad Corinthios] 15:6 52 Actuum] 20:35 10.2 antea] c. 3 6 innuunt] cf. 3.29 14 Quia circa] X 5.33.22, col. 865; cf. gloss, *Casus*, col. 1825

speciali minime commisisset seu concessisset; quia qui nichil excipit et potuit
excipere totum concessisse seu commisisse videtur, ut sacri canones protestan- 20
tur. Sed Christus in verbis illis, “Pasce oves meas”, aliquid importatum per
verbum pascendi commisit beato Petro et iniunxit. Ista autem commissio seu
iniunctio indefinite et simpliciter facta fuit. Ergo omnia intelliguntur esse
commissa que non inveniuntur prohibita, et de quibus est eadem ratio commit-
tendi, de quibus non est verisimile seu probabile quod ipsa committens in 25
speciali minime commisisset.

Sed per verbum pascendi non solum importatur pascere alios verbo et
exemplo ac subsidio corporali, sed etiam potestative et cum auctoritate, preser-
tim secundum quod verbum pascendi in scripturis sacris et exposicionibus
sanctorum patrum accipitur. Quod copiose posset ostendi, sed sufficiat pauca 30
adducere. Ait itaque Ezechiel, immo Dominus per Ezechielem prophetam, 34°
c., dicens: “Ve pastoribus Israel, qui pascebant semetipsos”, et post, “Quod
infirmum fuit non consolidastis, et quod egrotum non sanastis, quod confractum
non alligastis, et quod abiectum est non reduxistis, et quod perierat non que-
sistis”. Errantes autem oves ad gregem reducere, perditas querere et reportare 35
inventas spectat ad potestatem habentem super oves. Et veritas ipsa, ut habetur
Iohannis 10°, ait: “Qui autem intrat per ostium, pastor est ovium. Huic enim
ostarius aperit, et oves vocem eius audiunt, et proprias oves vocat nominatim, et
educit eas. Et cum proprias oves emisit, ante eas vadit: et oves illum
sequuntur”. Ex quibus verbis Christi ac aliis que sequuntur, colligitur quod 40
pastor fidelium Christi pastori ovium irrationabilium quantum ad officium
assimilatur. Sed ille ex officio aliquam habet superioritatem et potestatem super
oves domini sui. Ergo etiam pastor ovium Christi, que sunt fideles, ex officio
potestatem et auctoritatem habet super easdem. Quod in exposicionibus et
assercionibus sanctorum patrum tam patenter invenitur quod hoc probare per 45
ipsos videtur omnino superfluum.

Ergo Christus <sibi> per verba illa, “Pasce oves meas”, aliquam potestatem
super oves suas beato Petro commisit: presertim cum non inveniatur prohibuisse
sibi omnem penitus potestatem et auctoritatem; fuit etiam eadem ratio conce-
dendi sibi auctoritatem aliquam et potestatem super oves et committendi sibi 50

19 qui] quia Mz, *omitted* Pz 24 committendi] committenda Mz 28 auctoritate] pertinent
importantur *added* MF 30 posset] possit MF 35 ad...perditas] *omitted* Ed 37 enim] *omitted* S
38 et³] *omitted* Pz 41 ovium] omnium Mz 45 patenter] et evidenter *added* Ed 47 Ergo] *omitted*
MF | Christus] Scott: Christus sibi W 50 oves] Fr: omnes W

20 sacri canones] See gloss, X 1.7.2, s.v. non invenitur, col. 215 31 Ezechiel] 34:2, 4 37 Iohannis]
10:2-4

pascere oves Christi bonis verbis et exemplis, quia ita indigebant rectore et potestatem habente super ipsas sicut indigebant edificando eas bonis verbis et exemplis; et ideo non est verisimile nec probabile quod talem potestatem sibi in speciali minime concessisset. Ex quibus relinquitur quod Christus aliquam
 55 potestatem per illa verba concessit et commisit beato Petro.

Capitulum 11

Discipulus: Hic possem allegando ex dictis infirmare quod Christus omnem eciam potestatem, ac plenitudinem potestatis talem qualem pape attribuit prima sententia supra, primo huius 1° c., recitata, super oves suas commisit Petro, ex
 5 quo illa commissio fuit indefinite et simpliciter facta; sed de hoc postea conferam tecum. Ideo ad aliam allegacionem ad probandum quod per illa verba, “Pasce”, et cetera, Christus non constituit Petrum superiorem aliis apostolis me converto. Videtur itaque quod sepe indefinita non equipollet universali, sed potest verificari eciam pro uno singulari. Cum ergo Christus indefinite dixerit,
 10 “Pasce”, et cetera, hoc potest intelligi de aliquibus ovibus, absque hoc quod intelligatur de omnibus, et per consequens absque hoc quod intelligatur de apostolis. Non ergo per illa verba potest ostendi quod beatus Petrus fuit superior reliquis apostolis.

Magister: Putant quidam quod huic allegacioni potest faciliter responderi. Nam
 15 licet tam in iudicativis quam in aliis [scripturis] non semper verbum indefinite prolatum generaliter debeat intelligi, tamen quando alicui committitur potestas super aliquos, verbum indefinite prolatum generaliter debet intelligi, ut nullus tunc intelligatur exceptus nisi per alia possit probari exceptus. Cuius ratio assignatur, quia, sicut iudices non debent esse incerti, quia de similibus simile
 20 iudicium est habendum, ergo quando committitur potestas seu prelacio alicui super aliquos per verbum indifinite prolatum, quemadmodum nec procuratores nec tutores nec arbitri (sicut testantur leges tam canonice quam civiles, et ratio hoc suadet), ita et prelati et subditi non debent esse incerti; immo omnes quibus idem est commune debent intelligi, nisi aliunde possit ostendi quod aliqui sint
 25 excipiendi. Aliter enim subditi in illo casu essent incerti. Ergo per illa verba, “Pasce oves meas”, omnes fideles Christi debent intelligi ne oves pascende a Petro sint incerte, nisi de aliquibus aliunde ostendatur quod sint excepte. Quod

52 indigebant] pastore qui added Ed | eas] omitted Ed 53 exemplis] Christi oves pavisset added Ed
 11.2 Hic] sic Pz 4 supra] omitted Ed 5 fuit] omitted Ed | facta] est added Ed 10 ovibus] et
 added Pz, eciam added Ly 15 iudicativis] Scott: iudicatis W | aliis scripturis] Scott: aliis gap Mz,
 aliis W 21 indifinite] omitted Ly | prolatum] tantum indefinite debet intelligi added Ly

11.11 de apostolis] cf. 8.10 15 indefinite] See above, 1.2.12 22 testantur] cf. gloss to X 1.43.12,
 s.v. legali, col. 517

de apostolis ostendi non potest, sicut dicunt multi respondentes ad omnes allegaciones quibus ostenditur quod apostoli erant a potestate Petri excepti.

Capitulum 12

Discipulus: Allegacionem qua probatur quod Petrus fuit superior ceteris apostolis per hoc quod Christus sibi dixit, “Pasce oves meas”, diffuse tractavimus. Ideo ad allegacionem aliam pro assercione eadem te converte.

Magister: Hoc tali modo probatur.

5

Christus singulariter dixit Petro, “Et ego dico tibi quia tu es Petrus, et super hanc petram edificabo ecclesiam meam, et porte inferi non prevalebunt adversus eam; et tibi dabo claves regni celorum”, et cetera. Per que verba Christus expresse videtur pronunciassse beatum Petrum futurum caput et fundamentum ecclesie, presertim mortuo Christo.

10

Discipulus: Quidam precedens motivum nituntur repellere eciam ad hoc; tali modo respondent, dicentes

caput et fundamentum ecclesie unicum esse et fuisse ordinatione immediata dei, et hoc Christum, apostolorum vero neminem, eciam in absencia Christi, quemadmodum per scripturam indubie (ut dicunt) convincunt, prout recitatum est supra primo huius c. 3°. Cum igitur dicitur, “Super hanc petram”, et cetera, dicunt secundum glossam et asserunt, “Super hanc petram”, id est super Christum, in quem credis”. Ubi glossa interlinearis addit, “‘Tu es Petrus’, id est, a me petra, ita tamen ut michi retineam fundamenti dignitatem”. Petrum autem vocavit eum Christus, id est constantem in fide. Quod isti non negant, qui et dicunt quod esto quod aliis constancior et merito perfeccior, non propter hoc dignitate prior, nisi tempore forte. Quod confirmatur per Augustinum dicentem in libro *Retractacionum*: “Dixi in quodam loco de apostolo Petro quod in illo tamquam in petra edificata sit ecclesia. Sed scio me postea sepissime sic exposuisse quod a Domino dictum est, ‘Tu es Petrus, et super hanc petram edificabo ecclesiam meam’, ut super hunc intelligeretur quem confessus est Petrus, dicens, ‘Tu es Christus, filius dei vivi’, ac si Petrus

15

20

25

12.9 expresse...pronunciassse] expressisse videtur S 11 Quidam] quod MF 15 convincunt] coniungunt MF 16 huius] huiusmodi MF 18 interlinearis] S (cf. 19.4): nichil W 20 eum] S: omitted W 21 fide] fidem MF 22 constancior] fuerit added Ed 24 in¹] S W: omitted Augustine 25 edificata] S W: fundata Augustine 27 ut] et Ed 28 si] S W: sic Augustine

12.6 Christus...10 Christo] Marsilius, II.xxvii.2 | dixit] Mat. 16:18-19 13 caput...40 Iesus] cf. Marsilius, II.xxviii.5. Ockham has changed first person singular to third person plural. 16 primo huius c. 3] The text of Marsilius reads “16 et 22 huius”, i.e. *Defensor* II.xvi and xxii. 17 glossam] *Glossa interlinearis* to Matthew 16:18 (Previté-Orton) 18 glossa interlinearis] Rather, *Glossa ordinaria* to Mat. 16:18 (Previté-Orton) 23 Augustinum] *Retractationum* I.20, CCSL, vol. 57, p. 62; cf. *Catena aurea*, on Matthew 16:18 (Previté-Orton)

ab hac petra appellatus personam ecclesie figuraret que super hanc
 30 petram edificatur. Non enim dictum est illi, ‘Tu es petra’, sed ‘Tu es
 Petrus’. Petra autem erat Christus, quem confessus est Simon, sicut ei,”
 Christo scilicet, “tota ecclesia confitetur, dictus est Petrus”. Et potest
 huius ratio assignari secundum scripturam, quoniam Petrus, quamdiu
 viator extitit, errare potuit et peccare per sui arbitrii libertatem; unde
 35 Christum negasse legitur et quandoque ad veritatem evangelii ambulasse
 non recte. Tale autem non poterat esse fundamentum ecclesie, sed ille
 solus fuit Christus, ut apparet 1^a ad Corinthios 3°, qui aberrare non potuit,
 eo quod ab instanti sue conceptionis impeccabilis fuerit confirmatus.
 Unde Apostolus, ubi supra: “Fundamentum enim aliud nemo ponere
 40 potest preter id quod positum est, quod est Christus Iesus”.

Et quod addebatur, “Tibi dabo claves regni celorum”, nullam Petro super
 reliquos apostolos auctoritatem tribuit, quoniam hanc eandem iudicia-
 riam potestatem ceteris apostolis tribuit secundum Ieronimum et Raba-
 num, quorum glossas alibi inducunt; amplius, quoniam Christus potesta-
 45 tem clavium illi non videtur tradidisse per hec verba. Inquit enim, “Tibi
 dabo”, quod sonat futurum, non dixit, “do”. Sed Iohannis 20°
 indifferenter omnibus dixit, “Accipite Spiritum sanctum, et quorum
 remiseritis peccata”, et cetera. Esto tamen quod Petrus hiis verbis
 potestatem hanc recepisset, non concluditur ex hoc nisi quod tempore
 50 prius fuerit pastor institutus. Et quod illi singulariter has tradidit Christus
 claves, signare voluit ecclesie unitatem in fide, ad quam fideles invitavit
 Christus per singularem clavium tradicionem sive promissionem, ut
 glossa dicit. Vel fortasse quia Christum dei filium esse primum
 constanter et manifeste confessus est, primum tempore dotatur clavibus
 55 et honoratur, aut honorari promittitur, ut sic etiam confitendi Christum
 palam et constanter per huius premium vel promissum ceteris preberetur
 exemplum. Non tamen propter hoc vincitur ipsum fuisse ceteris
 dignitate seu auctoritate priorem, quamvis hoc plures glossatorum dicere
 videantur a se, non habentes hoc ex scriptura. Significat autem
 60 infallibiliter (ut dicunt) eos verum dicere evangelii series, que habetur
 Matthei 20° et Luce 22°, ubi Christus, quesitum hoc aperte diffiniens,
 dixit nullum ipsorum esse superiorem aliis (facta enim erat contencio
 inter eos quis eorum esset maior). Et idem Matthei 23°, ad quos sic inquit

31 est] *omitted* S | ei] enim Ed, eum Augustine 32 potest] *de added* Ed 33 huius] S: hec M, hoc
 Fr Ed 37 potuit] S: potest W 38 impeccabilis] Fr S: etiam peccabilis Mz, etiam Ed
 44 quoniam] *omitted* Ly 50 tradidit] tradiderit S 55 promittitur] permittitur W 59 Significat]
 signat MF 60 dicere] sequens *added* S | habetur] eiusdem *added* S 63 idem] idemque S

37 1 ad Corinthios] 3:11 41 Et... Galatas 2] cf. Marsilius, II.xxviii.6 | addebatur] Mat. 16:19
 44 alibi] Marsilius, II.vi.3 46 Iohannis] 20:22 53 glossa] cf. *Catena aurea*, on Matthew 16:18
 (Previté-Orton); quoted Marsilius, II.xxvii.2 61 Matthei] 20:24–8 | Luce] 22:24–30 63 Matthei]
 23:8

Christus: “Vos autem”, invicem supple, “nolite vocari rabbi; unus est enim magister vester; omnes autem vos fratres estis”. “Omnes autem fratres”, id est equales; non ergo excepit aliquem. Et est mirandum si magis credere debeamus auctoritati glossatoris quam Christi, quicumque fuerit ille glossator, etiam sanctus, et maxime cum hoc non dicat tamquam glossator sed proprio sensu. Series enim scripture tam manifesta est quod glossa non eget in hoc. Amplius, ipsi glossatores oppositum dicunt, exponentes apostolum ad Galatas 2°. 65 70

Hec est priorum responsio. Quam incipe improbare, et qualiter ad motiva que pro se adducit valeat responderi, secundum aliquorum opinionem, studeas enarrare.

Capitulum 13

Magister: Sunt quidam qui predicta opinantes, quoad totam interpretationem seu expositionem prescriptorum verborum Christi, specialiter de temeritate et presumptione nituntur arguere, quia esto (ut dicunt) quod precise per illa verba, “Tu es Petrus”, et cetera, nude intellecta, non posset patenter contra protervos ostendi quod Petrus erat superior aliis apostolis, tamen per ipsa et alia verba scripture canonice et expositiones seu asserciones probatorum virorum probari potest quod illa verba Christi sic debent intelligi ut credatur per ipsa tunc primatus super omnes fideles fuisse Petro promissus. Et esto quod non esset necesse credere viris, quantumcumque probatis, post scriptores scripture canonice in hiis que pure sunt sciencie seu pericie, tamen omnino esset temerarium reputandum tam probatis viris, presertim illis qui discipuli apostolorum fuerunt a quibus intellectum scripture canonicum audierunt vel vicini apostolorum operibus extiterunt, absque infallibili probacione contradicere, quoquomodo intellectum contrarium affirmando. Quamvis enim, ut leges civiles astruunt et glossa 24^a, q. 1^a, super capitulum *Pudenda*, notat, “Nichil est ita indubitatum quin sollicitam recipiat dubitacionem” et etiam contradiccione, et ideo contra multorum verborum scripture sacre catholicum sensum multa possunt obici et adduci etiam apparenter (nam secundum beatum Clementem, ut recitatur dist. 37^a, c. *Relatum*, “Sunt multa verba in scripturis divinis que possunt trahi ad eum sensum quem sibi unusquisque presumpserit”), tamen hoc fieri minime debet, 5 10 15 20

66 excepit] excedit Ed | mirandum] S: miraculum Mz, mirum Fr, ridiculum Ed | si] quod Ed
67 glossatoris] S: glosse W 70 glossa] glossatore S | Amplius] quoniam et added S 72 Hec] hoc Ed | priorum] prior Ed | incipe] niteris Pz, nitaris Ly 13.15 Quamvis] Kilcullen: quam MF, quia Ed 16 sollicitam] solitam MF 17 ideo] non MF 19 ut] Ly: etiam W 20 possunt] possent Ed
21 presumpserit] sponte presumit S

71 dicunt] above, 1.122 13.15 Quamvis...25 asserere²] See on the website 31TextProblems.html
glossa] gloss to C.24 q.1 c.33, s.v. notissimum, col. 1401 20 Relatum] D.37 c.14, col. 139

quia, ut dicit ibidem beatus Clemens, “Ex ipsis scripturis sensum capere veritatis oportet. Et ideo oportet ab eo scienciam discere scripturarum, qui eam a maioribus secundum veritatem sibi traditam servat, ut et ipse possit eam quam
 25 recte suscepit competenter asserere”. [Oportet ergo asserere] intellectum verborum Christi cum dixit, “Tu es Petrus”, et cetera, qui accipi ex scripturis potest ut eas intelligunt precipue viri probati qui eum a maioribus, et precipue ab apostolis, didicerunt. Et esto, sicut tactum est, quod non esset simpliciter necessarium credere eis, tamen horribilis et omnino stulta esset temeritas contradicere ipsis,
 30 maxime absque infallibili ratione que eciam adversarios et viros intelligentes aperte convinceret. Cum autem predicti opinantes contra intellectum memoratorum verborum Christi a viris probatis, eciam aliquibus qui apostolorum discipuli extiterunt et ab eis in scripturis divinis edocti fuerunt.

Capitulum 14

Discipulus: Circa responsionem predictam, quam allegando esse temerariam ostendisti, nitaris nunc probare circa intellectum illorum verborum Christi, “Tu es Petrus”, et cetera, quod credere teneamur aliis quam scriptoribus scripture
 5 canonice.

Magister: Hoc ut quibusdam apparet tali modo probatur. Fide dignis viris omni excepcione maioribus est credendum in hiis que, vocaliter seu sentencialiter, cognovisse se asserunt per se ipsos vel per alios quibus credere tenebantur, seu que dicuntur tamquam a se cognita altero modorum illorum. Talia enim taliter
 10 cognita, quamvis ad ea que sciencie sunt valeant pertinere, tamen aliquo modo eciam spectare possunt ad ea que facti sunt, vel saltem cognicio qua asseruntur cognosci inter ea que facti sunt computari potest. In hiis autem que facti sunt fide dignis viris est credendum, ut probatum est 3° huius c. 23°. Aliter enim pro veracibus et fide dignis minime haberentur, quod irreverencia dampnabili non careret. Sed fide digni viri omni excepcione maiores sentencialiter asserunt se,
 15 non per raciocinacionem vel studium seu meditacionis virtutem sed per seipsos vel alios quibus credere tenebantur, cognovisse predicta verba Christi, “Tu es Petrus”, et cetera, sic debere intelligi ut per ea intelligatur primatus super

23 oportet¹] *omitted* Friedberg (but see Friedberg's variants) | scripturarum] S: *omitted* W 24 et] S: *omitted* W 25 suscepit] suscipit Ed | asserere¹] et *added* Ed | asserere¹...asserere²] Scott: asserere W 26 qui] que MF | ut] et MF 27 eum] eam MF 29 tamen] ?cum Mz Pz 31 Cum...33 fuerunt] *omitted* Ly 32 a] *omitted* MF | eciam] et Pz 33 fuerunt] hic deficit aliqua pars huius capituli *added* MF 14.2 Circa] contra MF 4 quod] *omitted* MF | teneamur] tenemur Ed 8 se²] *omitted* Ed 9 cognita] tamquam *added* MF 11 eciam] Kilcullen: autem MF; *omitted* Ed 13 23] 22 W 15 excepcione] accepcione Mz

14.2 predictam] 12.12 ff 13 c. 22] Above, 3.23.40

apostolos et omnes alios fideles fuisse beato Petro datus vel commissus a Christo. Plures enim fide digni et probatissimi viri qui fuerunt apostolorum discipuli, vel per apostolorum discipulos in literis sacris instructi, predictum intellectum illorum verborum Christi asseruerunt expresse. Omni autem probabilitate carere videtur quod viri studiosi et literati, sacrarum scripturarum indagatores solertissimi, cum beato Petro et aliis apostolis et apostolorum discipulis fuerunt conversati et predictorum verborum Christi verum ab ipsis non didicerunt intellectum, presertim cum verus intellectus ipsorum ad sciendum cui (vel quibus) tamquam prelado (vel prelatis) fideles obedire deberent, et cui tamquam prelado summo instituto a Christo parere tenerentur, fuerit necessarius toti ecclesie Christi. Non enim sunt oves extra periculum ignorantes quem tamquam verum pastorem debeant sequi. Multo autem improbabilius videtur quod huiusmodi viri, apostolorum vel discipulorum ipsorum discipuli, falsum circa predicta verba Christi docuerint intellectum. Et ita debent tenere fideles quod ille est verus intellectus predictorum verborum Christi quem apostolorum discipuli et a discipulis apostolorum edocti firmiter asserebant, quia illum intellectum non acceperunt solummodo per raciocinacionem, ipsum ex verbis illis tantummodo concludendo, sed acceperunt eum ab apostolis, qui eos verum intellectum ipsorum sollicitate docuerunt tamquam necessarium toti ecclesie dei. Et ideo dixerunt eum, non tamquam notum eis per viam sciencie seu raciocinacionis, sed tamquam expressum eis et doctum ab apostolis, quibus credere tenebantur, quia apostoli verum intellectum eorundem verborum certissime agnoscebant. Propter quod dicere viros fide dignos et probatos, apostolorum discipulos vel a discipulis apostolorum edoctos, docuisse falsum intellectum illorum verborum est dicere ipsos, non per raciocinacionem sophisticam deceptos, sed scienter fuisse mentitos, quia scienter dixissent intellectum contrarium illi quem ab apostolis didicerunt: quod non est vacuum irreverencia et blasphemia detestanda.

Capitulum 15

Discipulus: Aliquorum fide dignorum et probatorum testimonia qui fuerunt apostolorum discipuli, vel ab eorum discipulis saltem mediate instructi, asserencium sepe dicta verba Christi, “Tu es Petrus”, et cetera, premissum debere intellectum habere audire desidero.

28 tenerentur] Fr: minime tenerentur W | necessarius] necessarium MF 31 vel] et Ed 37 dixerunt] didicerunt Ed 39 doctum] Kilcullen: dictum W 42 illorum] omitted Ed | non] omitted MF 15.2 fuerunt] fuerint Ed

15.4 premissum] c. 14

Magister: <Hoc> Anacletus papa — qui fuit apostolorum discipulus et ab ipsis apostolis, immo a beato Petro, in divinis scripturis instructus, de quo improbabile omnino videtur quod nesciret an Petrus reputaret se super alios apostolos superioritatem habere et qualiter Petrus intellexerit verba Christi premissa, et de quo nullatenus est credendum quod falsum intellectum eorundem verborum scienter docuerit et in scripturis reliquerit — eundem intellectum verborum illorum patenter astruit et expresse. Qui, ut habetur in decretis, dist. 22^a, c. *Sacrosancta*, ait: “Sacrosancta Romana et apostolica ecclesia non ab apostolis sed ab ipso Domino salvatore nostro primatum obtinuit, sicut beato Petro apostolo dixit, ‘Tu es Petrus’ et reliqua usque ‘soluta sunt in celo’. Adhibita est societas in eadem Romana urbe beatissimi Pauli apostoli, vasis electionis, qui uno die unoque tempore cum Petro gloriosa morte coronatus est, et ambo sanctam Romanam ecclesiam consecraverunt, atque aliis urbibus omnibus in universo mundo tam sua presencia quam venerando triumpho pretulerunt”. Et infra, “Inter beatos apostolos quedam fuit discrecio potestatis, et post licet omnes essent apostoli, Petro tamen a Domino concessum est (et ipsi inter se voluerunt id ipsum), ut reliquis omnibus preesset apostolis, et Cephas, id est, caput et principium, teneret apostolatus”. Ex quibus, ut videtur, patenter habetur quod secundum Anacletum, qui fuit papa ante Clementem, ut testatur *Ecclesiastica historia*, lib. 2° c. 14°, et qui fuit cum Petro apostolo conversatus, Christus illis verbis, “Tu es Petrus”, et cetera, promisit Petro, vel dedit, primatum. Et quod dederit sibi, vel promiserit, primatum non solum super alios fideles sed etiam super apostolos patet cum dicat quod inter apostolos erat “discrecio potestatis”, et quod preerat aliis apostolis non solum de voluntate apostolorum sed etiam de concessione seu ordinatione Domini, cum dicat, “Licet omnes essent apostoli, Petro tamen a Domino concessum est”, et cetera.

Ex prescriptis etiam verbis Anacleti potest accipi alia ratio principalis ad probandum quod Petrus de ordinatione Christi prefuit aliis apostolis. Nam sub quo intellectu Christus dixerit Petro, ut habetur Iohannis 1°, “Tu vocaberis Cephas”, Anacletus <hoc> exprimit manifeste cum asserit Petrum fuisse Cephas quia “caput et principium” tenuit “apostolatus”. Cum itaque Anacletus vir fuerit

6 Magister] Scott: Magister hoc W 7 apostolis] discipulis Ed 9 et²] omitted Ly 13 et] id est MF 17 unoque] eodemque S 18 consecraverunt] omitted MF 19 presencia] precepta Mz 20 beatos] Fr S: beatissimos Mz Ed | potestatis] omitted Friedberg, but see Editio Romana in Friedberg, col. 73-4 23 principium] primatum Ed 27 dederit] dedit MF 28 dicat] dicit Ed | erat] omitted MF, added Frm 35 Anacletus] Scott: Anacletus hoc W 36 principium] primatum Ed

13 Sacrosancta¹] D.22 c.2, col.73 25 c. 14] Not 2.14 but 3.15; see Eusebius, tr. Rufinus, p. 229.

34 Iohannis] 1:42

eruditus et sanctus et cum Petro apostolo conversatus, verisimile non videtur quod ignoraverit quomodo Petrus intellexerit illa verba que dixit sibi Christus, “Tu vocaberis Cephass”. Nec est aliquo modo credendum quod mentiretur scien- 40 ter, et, in hoc quod per seipsum cognoverit, falsum astrueret, licet crederetur quod in hiis que pure sunt sciencie seu rationis decipi posset. Ergo Anacletus illorum verborum intellectum, “Tu vocaberis Cephass”, quem habuit Petrus expressit. Petrus autem illorum verborum verum habuit intellectum. Ergo Ana- cletus in verbis prescriptis illorum verborum verum protulit intellectum, et per consequens Christus intendebat quod Petrus vocandus erat Cephass, id est caput 45 et principium aliorum apostolorum, et per consequens tunc erat futurus pastor et prelatas eorum.

Allegacio suprascripta taliter confirmatur. Moris erat apostolorum et discipu- lorum ipsorum mox, cum contra veritatem aliqui insurrexerunt errores, ipsos comprimere et publice confutare, ita ut cuicumque in hoc parcendum minime 50 reputarent: unde et beatus Paulus Petrum, cum non ambulare recte ad evangelii veritatem, reprehendit, ut legitur ad Galatas 2°. Sed in nulla invenitur historia vel cronica que a catholicis habeatur quod aliquis apostolus vel discipulus apostolorum super predicta assercione reprehenderit Anacletum, quorum tamen tunc temporis plurimi erant heresum et errorum oriencium vigilantissimi et 55 acutissimi correctores et correptores, quorum gesta et scripta ad nostra tempora pervenerunt. Ergo omni versimilitudine caret quod beatus Anacletus in hoc erraverit et errare induxerit orthodoxos.

Capitulum 16

Discipulus: Aliquorum aliorum, sed paucorum, testimonia adducas ad proban- dum quod predictus fuerit intellectus illorum verborum Christi, “Tu es Petrus” et cetera.

Magister: Hoc sentit Marcellus, papa et martyr, qui propter propinquitatem 5 temporis apostolorum vel discipulorum ipsorum absque omni dubitacionis scrupulo poterat scire quomodo apostoli et ipsorum discipuli intellexerunt verba illa Christi. Ait enim, ut habetur in decretis, 24^a, q. 1^a, c. *Rogamus*: “Rogamus vos, fratres dilectissimi, ut non aliud doceatis neque senciatas quam quod a beato

37 apostolo] *omitted* Ed 41 sciencie] consciencie Mz 44 verum] *omitted* MF 45 id est] et Ed 46 principium] princeps omnium Ed 55 heresum] heresim Ed | et acutissimi] *omitted* Ly 58 errare] animal in errorem Pz, animas in errorem Ly | orthodoxos] *omitted* Ed 16.2 Aliquorum] orthodoxos aliquorum Pz, orthodoxorum aliquorum Ly

52 Galatas] 2:11, 14 16.3 predictus] c. 14 8 Rogamus] C.24 q.1 c.15, col. 970 (cf. Hinschius, p. 223)

- 10 Petro apostolo et reliquis apostolis et patribus accepistis. Ipse enim est caput
tocius ecclesie, cui ait Dominus, ‘Tu es Petrus, et super hanc petram edificabo
ecclesiam meam’”.

- Idem etiam videtur sentire Cyprianus, martyr, qui etiam propter similem
propinquitatem ad tempora apostolorum non videtur ignorasse quomodo apostoli
15 intellexerunt verba illa Christi. Ait enim, ut habetur 24^a, q. 1^a, c. *Loquitur*,
“Loquitur Dominus ad Petrum, ‘Ego dico tibi quia tu es Petrus, et super hanc
petram edificabo ecclesiam meam’. Super unum edificat ecclesiam, et quamvis
apostolis omnibus post resurrectionem suam parem potestatem tribuat, et dicat,
‘Sicut misit me Pater, et ego mitto vos. Accipite Spiritum sanctum’, tamen ut
20 unitatem manifestaret unitatis eiusdem originem ab uno incipientem sua auctori-
tate disposuit”.

- Ex hiis aliisque quampluribus colligitur quod probatissimi et literatissimi
viri, de vero intellectu scripture sacre maximam curam habentes, qui per dicta
aut scripta apostolorum aut discipulorum ipsorum verum intellectum predicto-
25 rum verborum Christi certitudinaliter accipere potuerunt, eadem verba Christi
intellexerunt modo predicto. Quare absque temeritate idem intellectus negari
non potest, presertim cum nullus inveniatur apostolorum discipulus, aut qui
vicinus fuerit eorum temporibus, qui intellectum illum neget aut affirmet contra-
rium.

Capitulum 17

Discipulus: Antequam procedas ulterius dic secundum aliquam opinionem per
que verba inter illa que dixit Christus Petro cum dixit, “Tu es Petrus”, et cetera,
sibi primatum super apostolos et omnes fideles promisit.

- 5 **Magister:** Una est opinio dicens quod Petrus, sicut et quilibet successor, dupli-
cem habuit potestatem, unam scilicet ratione ordinis et aliam ratione admini-
stracionis. Hanc duplicem potestatem ponit glossa dist. 21^a, super capitulum *In*
novo. Prima potestas promissa fuit Petro per illa verba, “Tibi dabo claves regni
celorum, et quodcumque ligaveris”, et cetera. Secunda promissa fuit sibi per illa
10 verba, “Super hanc petram edificabo ecclesiam meam”. Primam autem recepit

10 apostolo...apostolis] S: apostolo W 13 similem] similitudinem Pz

20 manifestaret...incipientem] S (cf. 2.21.26): manifestaret ab uno W | sua auctoritate] suam
auctoritatem Ed 26 Quare] qualiter Pz 17.5 successor] successorum Ed

15 Loquitur] C.24 q.1 c.18, col. 971 26 predicto] c. 14 17.5 opinio] The opinion that the
pontificate was *promised* in Mat. 16:19 and *given* in Jn. 21:15-17 is found in the gloss to D. 21 c.2,
s.v. Tu es Petrus, col. 94-5. 7 glossa] gloss to D.21 c.2, s.v. pari, col. 95 8 illa verba] Mat. 16:19
9 illa verba] Mat. 16:18

ante secundam, quia primam recepit simul cum aliis apostolis, quando Christus dixit sibi et aliis apostolis, “Accipite Spiritum sanctum; quorum remiseritis peccata”, et cetera; tunc enim omnes illi potestatem ligandi atque solvendi receperunt, quia potestas retinendi vel remittendi peccata est potestas ligandi et solvendi. Secundam autem potestatem recepit quando Christus dixit sibi, “Pasce oves meas”, et licet ista potestas pascendi fuerit data Petro post potestatem ligandi atque solvendi, tamen absque ipsa potest inveniri. Istam enim potestatem habet quilibet electus in summum pontificem quamvis non sit sacerdos (qui solus habet potestatem ligandi et solvendi), et est tunc verus papa quantum ad hanc potestatem (dist. 23^a, *In nomine*). Et per istam potestatem, quam ultimo percepit Petrus, factus fuit Petrus ceteris omnibus superior et prelatus; et ideo per illa verba, “Super hanc petram edificabo ecclesiam meam”, fuit primatus Petro promissus.

Capitulum 18

Discipulus: Intellexi quomodo improbatur responsio suprascripta. Nunc indica qualiter responderetur ad motiva quibus se munire conatur.

Magister: Ad primum, cum accipiunt ut adductum est supra, c. 12°, “caput et fundamentum ecclesie unicum esse et fuisse ordinatione immediata dei, et hoc Christum, apostolorum vero neminem”, et cetera, responderetur quod hoc tam scripture canonice quam expositoribus approbatis scripturarum sanctarum aperte repugnat. Apocalypsis vero 21° sic habetur, “Murus civitatis habens fundamenta duodecim, et in ipsis duodecim nomina duodecim apostolorum”. Ex quibus verbis colligitur quod apostoli fuerunt aut sunt fundamenta militantis ecclesie vel triumphantis: civitas enim illa vel est ecclesia militans vel triumphans, et si quidem est militans, habetur intentum; si quidem est triumphans, sequitur quod apostoli multo forcius fuerunt fundamenta ecclesie militantis, quia non magis est solus Christus fundamentum ecclesie militantis quam triumphantis. Dicere ergo quod nullo modo fuit aliquis apostolus fundamentum ecclesie aperte sacre scripture repugnat. Hoc eciam assercionibus sanctorum patrum asserencium beatum Petrum fuisse fundamentum ecclesie et ecclesiam super ipsum fuisse fundatam et edificatam obviat manifeste. Ait enim Augustinus in sermone “De cathedra sancti Petri”: “Recte ergo ecclesie natalem sedis illius colunt quam

16 fuerit] fuerat MF 21 percepit] precepit Mz 18.3 responderetur] respondeatur Ed 8 vero] enim Ly 9 et...duodecim³] S: nomina W 16 eciam] in Mz 19 colunt] coluit Ed

12 dixit] Jn. 20:22-23 15 dixit] Jn. 21:17 20 In nomine] D.23 c.1 (see § 6), col. 78

18.2 suprascripta] 12.12 4 c. 12] cf. 12.12 8 Apocalypsis] 21:14 18 Augustinus] PL, vol. 39, col. 2100 (not now considered authentic)

20 apostolus pro ecclesiarum salute suscepit, dicente Domino, ‘Tu es Petrus et
super hanc petram edificabo ecclesiam meam.’ Petrum itaque fundamentum
ecclesie Dominus nominavit. Et ideo digne hoc fundamentum ecclesia colit
supra quod ecclesiastici edificiū altitudo consurgit. Unde convenienter psalmus
qui lectus est dicit, ‘Exaltent eum in ecclesia plebis, et in cathedra seniorum
25 laudent eum’. Bene autem eum Dominus in ecclesia exaltari precepit, quia
dignum est ut fundamentum hoc in ecclesia honoretur per quod ad celum
ascenditur”. Ecce quod tribus vicibus Augustinus nominat Petrum fundamentum
ecclesie.

Item, Ieronimus super illud Matthei 16°, “Venit Iesus in partes Cesaree
30 Philippi”: “Quid est hoc quod ait: ‘Et ego dico tibi’? Quia tu michi dixisti, ‘Tu
es Christus filius dei vivi, et ego dico tibi’, non sermone casso et nullum habente
opus, sed ‘dico tibi’ quia meum dixisse fecisse est. ‘Quia tu es Petrus, et super
hanc petram edificabo ecclesiam meam’. Sicut ipse lumen apostolis donavit ut
lumen mundi appellarentur, et cetera que ex Domino sortiti vocabula sunt; ita et
35 Simoni, qui credebat in petram Christum, Petri largitus est nomen, ac secundum
metaphoram petre recte dicitur ei, ‘edificabo ecclesiam meam’ super te”. Ecce
quod secundum Ieronimum Christus dixit Petro, “edificabo ecclesiam meam”
super te. Ergo ecclesia Christi fuit edificata super Petrum. Ille autem super quem
edificatum erat edificium ecclesie potest fundamentum ecclesie appellari, quia
40 fundamentum est illud super quod erigitur edificium.

Item, beatus Leo papa, in sermone de festo apostolorum qui incipit, “Om-
nium quidem sanctorum”, ait, loquens de beato Petro, “Iam Anthiochenam
ecclesiam, ubi primum Christiani nominis dignitas est exorta, fundaveras”. Fuit
igitur beatus Petrus fundamentum ecclesie Anthiochene, et eadem ratione
45 Romane.

Item, beatus Maximus in sermone qui incipit “Gloriosissimos” ait, “Hic est
Petrus, cui Christus Dominus communionem sui nominis libenter indulsit. Ut
enim, sicut Apostolus docuit, petra erat Christus, ita per Christum Petrus factus
est petra, dicente ei Domino, ‘Tu es Petrus, et super hanc petram edificabo
50 ecclesiam meam’. Nam sicut in deserto, Dominico sicienti populo, aqua fluxit e

22 Dominus] S: *omitted* W 23 quod] S: quam W 25 Bene autem] S: dum W | Dominus] deus S
26 ad] S: *omitted* W 27 Ecce] ubi dicunt notandum esse Ed 30 hoc] *omitted* S 31 nullum] S:
nullo W 36 petre] *omitted* Ly 39 edificium ecclesie] *omitted* MF 43 exorta] orta S | fundaveras]
fundaverat Ly 47 Ut] S: ubi W 48 Apostolus] paulus *added* S | docuit] edocuit S | ita] quod
added MF Pz 50 sicienti] S: siciente W

29 Ieronimus] *In Matheum* III, CCSL, vol. 77, p. 141 41 Leo] *Tractatus* 82, CCSL, vol. 138A, p.
514 46 Gloriosissimos] PL, vol. 57, col. 394 (see above, 4.92)

petra, ita, universo mundo perfidie ariditate lassanti, de ore Petri fons salutifere confessionis emerit”. Ex quibus verbis colligitur quod non solum Christus, sed etiam Petrus, erat petra illa super quam Christus suam erat fundaturus ecclesiam. Quare aliquo modo concedi debet quod Petrus erat fundamentum ecclesie.

55

Item, hoc dicit Gregorius qui, ut habetur dist. 12^a, c. *Preceptis*, ait: “Cuius auctoritatis sanctionem omnes teneant sacerdotes qui nolunt ab apostolice petre, supra quam Christus universalem ecclesiam fundavit, soliditate divelli”. Super apostolicam ergo petram, id est super Petrum apostolum, fundata est universalis ecclesia.

60

Item, Eusebius Cesariensis, in *Ecclesiastica historia*, lib. 3°, c. 4°, asserit manifeste apostolos fundasse ecclesias, dicens: “Si qui constantes in fide et emulatores verbi dei reperti sunt, etiam regendas ecclesias quas apostoli fundaverunt susceperunt”.

Item, Nicolaus papa, ut habetur Extra, *De verborum significacione*, c. *Exiit*, hoc idem asserit manifeste cum dicit, volens de apostolis facere mencionem: “Primi fundatores militantis ecclesie, prout ab ipso fonte”, scilicet Christo, “hauserant, in volentes perfecte vivere, per doctrine in ipsorum alveos derivarunt”. Fuerunt ergo apostoli et non solum Petrus fundamenta ecclesie et etiam fundatores.

70

Capitulum 19

Discipulus: Qualiter respondetur ad motiva opinancium predictorum quibus probare nituntur quod solus Christus erat fundamentum ecclesie?

Magister: Ad primum eorum, cum adducitur glossa interlinearis qua videtur quod Christus sibi videtur retinuisse fundamenti dignitatem, respondetur per 5
distinctionem de fundamento: quod quoddam est fundamentum ecclesie primarium et principale, absque quo nulla potest fundari ecclesia, et illud fundamentum est solus deus sive Christus; aliud est fundamentum ecclesie secundarium, sine quo poterat fundari ecclesia, sine quo tamen non fuit de facto fundata, et tale fundamentum non est solus deus nec solus Petrus — immo omnes apostoli 10
sic fuerunt fundamenta ecclesie, inter quos tamen quodammodo principalius et

51 lassanti] lascente Fr, lassatim S 58 universalem] universaliter Ed 62 constantes] constans Ly 63 dei] omitted Ed | etiam] qui added Ed 68 in¹] omitted S | in²...alveos] in eos Friedberg (but see variant) 19.4 adducitur] adducit MF | videtur] probatur Ly

56 Preceptis] D.12 c.2, col. 27 61 c. 4] Eusebius, tr. Rufinus, p. 193 65 Exiit] Sext. 5.12.3, col. 1112 19.4 adducitur] 12.18

universalius fundamentum fuit beatus Petrus. Glossa autem loquitur de fundamento primo modo dicto et non de fundamento secundo modo dicto.

Consimiliter dicitur ad auctoritatem Augustini sumptam ex libro *Retractionum* quod Augustinus non reprobatur dictum suum de apostolo Petro quo asseruit quod in illo tamquam in petra edificata fuit ecclesia, sed dicit se aliter sepe exposuisse, ut scilicet per petram intelligatur Christus; et utrumque istorum est verum, quia et per petram ibi cum dicitur, “Super hanc petram edificabo ecclesiam meam”, intelligitur Christus tamquam petra principalis, super quem principaliter edificata est ecclesia. Non enim in fundamento edificiū materialis ponitur semper unica petra, sed sepe plures et una super aliam. Et ita per distinctionem talem petre concordantur auctoritates sanctorum patrum que repugnare videntur. Nequaquam igitur Augustinus dictum suum reprobatur aut revocat vel corrigit, sed declarat et asserit quod locus scripture quem volebat exponere alium potest habere sensum qui priori sensui minime contradicit. Sed per distinctionem predictam unus est cum alio concordandus. Non enim Augustinus semper reprobatur aut corrigit que retractat, sed aliqua dicitur retractare quia iterum ipsa tractat, declarando ipsa et cum aliis concordando.

Ad rationem qua sepe dicti opinantes probare nituntur quod beatus Petrus non fuit fundamentum ecclesie quia fundamentum ecclesie non potest errare nec peccare, respondetur quod principale fundamentum ecclesie, sine quo totum edificium rueret, immo sine quo nullo modo construi posset, nec peccare nec errare potest aut potuit, et illud fuit Christus non Petrus. Sed secundarium fundamentum, sine quo poterat erigi totum edificium ecclesie, potuit errare et peccare, quamvis inquantum fuit fundamentum actualiter fundando non potuerit errare nec peccare. Quando enim Petrus negavit Christum, et quando postea ad veritatem evangelii non recte ambulavit, non actu fundavit ecclesiam, sed quando primo post Christum predicando veritatem populos ad veram fidem convertit, tunc novellam fundavit ecclesiam.

Ad auctoritatem autem Apostoli 1^a ad Corinthios 3°, respondetur quod Apostolus ibi locutus est de principali fundamento ecclesie non de secundario. Et certe fundamentum principale nemo aliud ponere potest preter id quod positum est, quod est Christus Iesus. Est autem sciendum, secundum quosdam, sicut dictum est prius, quod modus scripture sepe est negare aliquid ab illis quibus non competit principaliter quamvis secundario competat. Sic enim dixit

16 fuit ecclesia] Fr: sit W; sit edificata Mz 17 et...19 Christus] omitted Ed 19 quem] quam Ed 29 qua] contra MF [dicti] dictos MF 33 secundarium] secularium Ly 38 populos] apostolos Ed

14 auctoritatem Augustini] 12.23 29 rationem] 12.32 40 auctoritatem] 12.37 44 prius] 6.59

Christus Luce 18°, “Nemo bonus nisi solus deus”. Sic etiam de Iohanne Baptista dicitur, “Non erat ille lux”, Iohannis 1°, et tamen sicut apostoli erant lux, dicente eis Christo, Matthei 5°, “Vos estis lux mundi”, sic et Iohannes Baptista fuit lux: fuit enim “lucerna ardens et lucens” (Iohannis 5°).

Cum vero dicitur quod Christus potestatem clavium non videtur Petro tradidisse per hec verba, “Tu es Petrus”, et cetera, respondetur quod tunc Christus non tradidit Petro potestatem clavium, sed promisit. Nec etiam tunc prefecit eum reliquis apostolis, sed promisit. Et ideo qualiter et quibus prefecit eum ex istis verbis, “Tu es Petrus”, ultimate nequaquam colligi potest nisi referendo ad ipsa verba quibus postea prefecit eum, scilicet illa, “Pasce oves meas”. Et tamen ex istis verbis, “Super hanc petram edificabo ecclesiam meam”, potest ostendi aliquo modo quod promisit sibi primatum super omnes, ex quo indefinite dixit ‘ecclesiam meam’, non distinguendo inter hanc ecclesiam particularem et illam. An autem Christus eandem potestatem clavium tribuerit aliis apostolis postea poteris, si tibi placebit, inquirere.

Cum autem dicitur quod Christus potestatem clavium non tradidit per hec verba, “Tu es Petrus”, sed Iohannis 20°, quando indifferenter omnibus dixit, “Accipite Spiritum sanctum et quorum remisistis”, et cetera, respondetur iuxta premissa supra c. 17°, quod potestatem clavium que competit ratione ordinis accepit Petrus simul cum aliis apostolis per verba prescripta Iohannis 20°, aliam tamen potestatem accepit super apostolos cum Christus sibi dixit, “Pasce oves meas”.

Cum vero dicitur, “Esto quod Petrus hiis verbis potestatem hanc recepisset, non concluditur ex hoc nisi quod tempore prius fuerit pastor institutus”, respondetur quod si Petrus illis verbis, “Tu es Petrus”, et cetera, potestatem aliquam recepisset, illam potestatem recepisset super omnes qui erant de ecclesia Christi. Quia, sicut tactum est prius, in collatione potestatis super aliquos certi debent esse super quos confertur potestas, quia sicut prelatus debet esse certus ita subditi debent esse certi. Cum ergo nec per illa verba nec per quecumque precedencia vel subsequencia appareat quod Christus aliquos de ecclesia sua specialiter exceperit seu exemerit, si Petrus per illa verba recepisset super aliquos de ecclesia Christi, eandem recepisset super omnes potestatem. Et ideo Christus per illa verba non solum “signare voluit ecclesie unitatem in fide”, sed

50 vero] ergo Ed 55 quibus] scilicet added Ed 68 recepisset] accepisset Ed 76 verba] omitted Ly 78 signare] significare Fr Ed

46 Luce] 18:19 47 dicitur] Jn. 1:8 48 Matthei] 5:14 49 Iohannis] 5:35 50 dicitur] 12.44 61 dicitur] 12.47 68 dicitur] 12.48 72 prius] 11.16 78 signare...fide] cf. 12.51

eciam unitatem capitis preficiendi ecclesie universe. Nec tantummodo tempore
 80 prius “dotatur clavibus et honoratur, aut honorari promittitur” (ut isti dicunt,
 sibimet ipsis in hoc eciam contradicendo, quia secundum eos simul tempore
 omnibus apostolis Christus contulit clavium potestatem), sed per illa verba, “Tu
 es Petrus”, et cetera, ultra clavium potestatem communem sibi et aliis apostolis,
 85 que eis ratione ordinis competebant, alia fuit sibi promissa potestas super
 omnes. Et ideo per illa verba, “Tu es Petrus”, et cetera, intellecta ut ea intel-
 lexerunt apostoli et eorum discipuli, aperte “convincitur Petrum fuisse ceteris
 dignitate sive auctoritate superiorem”. Et ideo glossatores hoc dicentes non
 acceperunt hoc “a se” sed a scriptura intellecta ut eam intellexerunt apostoli: qui
 intellectus ab ipsis apostolis usque ad ipsos serie tractatorum et scriptorum
 90 catholicorum sibimet succedencium et asserencium ipsum pervenit.

Capitulum 20

Discipulus: Narra qualiter respondetur ad allegacionem sequentem.

Magister:: Ad illam allegacionem, cum accipitur quod series evangelii que
 habetur Matthei 20° et Luce 22°, ubi Christus hanc questionem diffinivit, cum
 5 contencio esset inter eos quis eorum esset maior, et Matthei 23°, cum dixit
 Christus, “Nolite vocari rabbi”, ostendit nullum fuisse superiorem aliis, respon-
 detur dupliciter. Uno modo, quod omnia illa verba Christi intelligenda sunt pro
 tempore illo quo dicta fuerunt a Christo et pro tempore ante exaltacionem Petri
 super reliquos apostolos; tunc enim solus Christus fuit prelatus omnium et
 10 nullus apostolus fuit tunc prelatus sed solummodo apostolus. Aliter dicitur quod
 Christus non intendebat imponere eis equalitatem excludentem superioritatem
 prelacionis, saltem pro tempore futuro, sed, ipsos ad humilitatem exhortans,
 imponebat eis omnem equalitatem excludentem omnem superioritatem superbie,
 iniuste, aspere et tyrannice potestatis, quemadmodum sapiens Ecclesiastici 32°
 15 rectori superioritatem concedit et quamdam equalitatem iniungit, cum dicit,
 “Rectorem te posuerunt? Noli extolli. Esto in illis quasi unus ex ipsis”, sicut
 eciam 3° c. maiori non solum equalitatem sed eciam quamdam inferioritatem
 inducit dicens, “Quanto magnus es, humilia te in omnibus” — humilitas enim
 quamdam inferioritatem importat. Sic eciam Christus exemplo sui, qui maior
 20 existens se minorem exhibuit, maioribus non solum equalitatem sed eciam

79 preficiendi] preferendi Ed 81 in] omitted MF 87 hoc] omitted Ed 20.4 diffinivit] diffinit Fr
 Ed 13 superbie] superbe Ly 19 inferioritatem] Kilcullen: infirmitatem W

79 tempore...80 promittitur] cf. 12.54 86 convincitur...87 superiorem] cf. 12.57

87 glossatores] cf. 12.58 20.2 sequentem] 12.60 14 Ecclesiastici] 32:1 18 dicens] Ecclesiasticus
 3:20

minoritatem quamdam suasit, dicens Luce 22°, “Qui maior est in vobis, fiat sicut minor, et qui precessor est, sicut ministrator. Nam quis maior est, qui recumbit, an qui ministrat? Nonne qui recumbit? Ego autem in medio vestrum sum, sicut qui ministrat”. Christus igitur nec Matthei 20° nec Luce 22° nec Matthei 23° omnem superioritatem prelacionis apostolis interdixit, sed, ipsos ad humilitatem inducens, omnem superioritatem iniustam et illicitam ac modum regendi fastuosum et iniquum amovit. Nec movere debet quod Christus dixit Matthei 23°, “Omnes autem vos fratres estis”, quasi omnem equalitatem inter eos esse tenendam insinuans: nam nec eciam inter fratres est omnimoda equalitas observanda, sed sepiissime expedit ut unus aliis preferatur, quemadmodum sepe a deo et sanctis viris in scripturis divinis legimus fuisse factum. 25 30

Cum vero accipitur quod “mirandum est si magis credere debeamus auctoritati glosse quam Christi”, respondetur quod nemo magis debet credere cuiquam glosse vel sancto quam Christo, tamen sepe per viros sanctos qui glossas vel scripta alia ediderunt, et precipue per illos qui ab apostolis instructi fuerunt vel vicini apostolorum temporibus extiterunt, quis sit catholicus intellectus verborum Christi addiscimus. Et ideo, quandoque verba Christi possunt esse ambigua, plectenda est temeritas ab assercionibus et exposicionibus huiusmodi virorum recedere et interpretacioni seu exposicioni proprie adherere. 35

Discipulus: Forte dicerent isti quod verba Christi que adducunt non possunt esse ambigua; “ubi autem verba non sunt ambigua non est locus interpretacioni”, ut notat glossa, Extra, *De consuetudine*, *Cum dilectus*. 40

Magister: Multis apparet quod istud sit irracionabiliter dictum. Nam multa verba Christi que aperciora videntur possunt esse ambigua, ergo et ista possunt esse ambigua. Et per predicta constat quod possunt esse ambigua, cum predicti opinantes aliter ipsa intelligant quam multi alii literati viri et intelligentes et qui exposicionem per similia et multos alios modos ostendunt. 45

Discipulus: Quid dicitur ad hoc quod isti dicunt multos glossatores dicere oppositum?

Magister: Respondetur quod glossatores nusquam dicunt oppositum, si intelligantur sane. 50

26 fastuosum] fatuosum Ed 35 vel...36 extiterunt] omitted Ed 41 autem] enim S 45 per predicta] de predictis Ed 50 intelligantur] Ly: intelligant W

21 Luce] 22:26-7 27 Matthei] 23:8 32 accipitur] 12.66 42 glossa] X 1.4.8, s.v. iuri communi, col. 94 48 dicunt] 12.70

Capitulum 21

Discipulus: Aliam allegacionem pro prelacione Petri adducas.

Magister: Hoc ostenditur Luce 22°,

5 cum ad ipsum specialiter Christus dixit: “Ego autem rogavi pro te, Petre,
ut non deficiat fides tua, et tu aliquando conversus confirma fratres tuos”.
Apostolorum ergo et aliorum fidelium prima cura pastoralis et confirma-
cio beato Petro commissa fuit propter sue fidei firmitatem, pro qua, ne
deficeret, specialiter Christus orasse videtur, ne deficeret in ipso neque in
10 ipsius aliquo successore. Ubi glossa: ““Confirma fratres tuos”, cum te
principem apostolorum constituerim. Hoc autem non solum intelligen-
dum de apostolis qui tunc erant, ut roborarentur a Petro, sed et de omni-
bus fidelibus”. Et parum infra subdit: “Per penitenciam obtinuit”, Petrus
scilicet, “ut esset antistes mundi”.

Discipulus: Responsionem precedencium opinancium ad istam allegacionem
15 recitabo. Dicunt itaque quod ex verbis Christi inferri non potest quod Christus
Petrum reliquorum apostolorum prelatum fecerit. Quod probatur per scripturam,
quia Paulus contulit Petro in evangelio, non econtra. Hoc autem per glossam
probatur, ibidem, que ait,

20 “Sicut ego te orando protexi ne deficeres, sic tu infirmiores fratres
confirma, ne de venia desperent”, intelligens per “fratres” indifferenter
fideles. Quod eciam dicens Petro fecit alios apostolos intelligere facturos.
Unde Marci 13°: “Quod uni dico”, vel secundum aliam literam, sensum
tamen eundem, “quod vobis dico, omnibus dico”. Aut fortasse id Petro
singulariter dixit, sicut eciam glossa sentire videtur, quoniam presciebat
25 Christus Petrum se negaturum. Unde: “Tu conversus aliquando”, id est
“exemplo tue penitencie”, eo quod verbo et sui exemplo, qui veniam
meruerat, infirmos in fide singularius confortare seu confirmare valebat.

Hec est eorum responsio, de qua cupio scire an omnibus opinantibus contrarium
appareat non valere.

30 **Magister:** Videtur quibusdam apparencia non carere, quia (ut videtur) per illa
verba Christi precise non posset ostendi quod Christus fecerit beatum Petrum

21.8 specialiter] singulariter S 9 Ubi glossa] omitted Ed | Confirma] inquit added Ly
11 roborarentur] roborentur Pz | Petro] petra Ly 19 fratres] exemplo tue penitencie added S
20 confirma] conforta S 21 eciam] omitted Ed | fecit] voluit Ly 23 Aut] S: an W | fortasse]
forsitan Ed | id] illud Ed 24 sicut] S: omitted W | glossa] S: id added MF, hoc added Ed
27 valebat] valeat Ed

21.3 Luce] 22:32 4 cum...13 mundi] Marsilius, II.xxvii.2 9 glossa] *Catena aurea*, on Lk. 22:32
(Theophylact) (Previté-Orton) 18 probatur] *Glossa interlinearis* to Lk. 22:32 (Previté-Orton)
19 Sicut...27 valebat] Marsilius, II.xxviii.7 22 Marci] 13:37

prelatum et principem aliorum. Et ideo si inveniantur sancti exponere verba illa de primatu Petri, tenendum est quidem quod sensus ille est verus, non tamen tamquam sensus literalis verborum illorum Christi sed tamquam sensus mysticus, cuius veritas ex aliis verbis Christi literaliter intellectis potest sufficienter ostendi. 35

Capitulum 22

Discipulus: Adhuc aliquas, sed paucas, allegaciones adducas ad probandum superioritatem Petri respectu aliorum apostolorum.

Magister: Hoc tali modo probatur. Quod a temporibus apostolorum usque ad tempora nostra prelati et doctores ecclesie sibi continua serie succedentes et populi eis subiecti senserunt ab omnibus catholicis est tenendum firmiter. Hec auctoritate Augustini in libro contra Manicheos, et habetur in decretis dist. 11^a, c. *Palam*, videtur aperte posse probari, cum dicit: “Palam est quod in re dubia ad fidem valeat auctoritas ecclesie catholice, que ab ipsis fundatissimis sedibus apostolorum usque ad hodiernum diem succedencium sibimet episcoporum serie et tot populorum consensione confirmatur”. 10

Que nichilominus, quia quidam dicunt, ut patet supra, auctoritates aliorum quam scriptorum scripture canonice et generalium conciliorum non esse recipiendas, ratione probatur. Nam eciam secundum contrarios universalis ecclesia errare non potest; quare quod sensit et sentit universalis ecclesia firmiter est tenendum. Universalis autem ecclesia solummodo comprehendit prelatos ecclesie et populos sibi subiectos; quare quod prelati ecclesie sibi continua serie succedentes et populi sibi subiecti a temporibus apostolorum usque ad tempora nostra senserunt firmiter est credendum. 15

Sed prelati ecclesie ab ipsis apostolis usque ad hec tempora cum populis sibi subiectis tenuerunt et senserunt Petrum fuisse superiorem aliis apostolis. Hoc tenuit Anacletus papa, ut allegatum est supra, qui in hoc veritatem non potuit ignorare. Beatus eciam Clemens papa, apostolorum discipulus, idem sensit, qui, ut habetur dist. 80^a, c. *In illis*, ait: “Nec inter ipsos apostolos par fuit institutio, sed unus prefuit omnibus”, et non alius quam Petrus. Hoc eciam sentit Eusebius Cesariensis, qui, quia in doctrinis, tradicionibus et scripturis illorum qui fuerunt discipuli apostolorum et a discipulis eisdem edocti fuit imbutus, quid preceden- 20

22.6 eis] eius Fr Ed | Hec] scilicet maior added Ly 7 auctoritate] Ly: auctoritas W
11 confirmatur] firmatur S 20 apostolis] omitted Ed

22.8 Palam¹] D.11 c.9, col. 25 12 supra] 3.1 and 3.21 14 secundum contrarios] above, 3.1.31
22 supra] 15.6 24 In illis] D.80 c.2, col. 280 (cf. Hinschius, p. 39)

tes senserint minime ignoravit, de quo nullo modo presumendum est quod falsum scienter docuerit, cui nullus prelatorum ecclesie aut doctorum postea
 30 contradixit, et per consequens omnes tacendo consenserunt eidem. Ait itaque in *Ecclesiastica historia*, quam transtulit beatus Ieronimus, lib. 2°, c. 14°, “Claudii temporibus clemencia divine providencie probatissimum omnium apostolorum et maximum, fidei magnificencia et virtutum merito primorum principem, Petrum, ad urbem Romam, velut adversum humani generis communem perniciem repugnaturum, deducit: ducem quemdam et magistrum milicie sue, scientem divina prelia gerere et virtutum castra ductare”. Hoc sentit beatus Ieronimus, beatus Ambrosius, beatus Augustinus, beatus Marcellus papa, beatus Cyprianus, sicut per auctoritates ipsorum in locis diversis superius allegatas patet expresse. Ab omni autem verisimilitudine alienum videtur quod predicti
 40 viri — scripturarum canonicarum, historiarum, cronicarum, gestorum, consuetudinum et tradicionum universalis ecclesie diligentissimi scrutatores — nescierint quid circa rem tam necessariam toti ecclesie Christi senserint apostoli et discipuli eorundem, de quibus eciam est nullatenus presumendum quod scienter falsum docuerint. Quare tenendum est quod assertio supradicta ab ipsis apostolis per
 45 cronicas et historias fide dignas, quarum nos fortassis aliquas non habemus, et per tradicionem et consuetudinem universalis ecclesie usque ad ipsos continuatam ad eosdem pervenit. Assertionem autem suprascriptam tenuerunt omnes alii prelati et doctores ecclesie a tempore beati Silvestri usque ad tempora nostra, sicut multipliciter posset ostendi. Premissis autem prelati et doctoribus in
 50 eadem assertione catholici populi consenserunt, quia nullus inventus est populus catholicus qui contradiceret eis. Ergo hec assertio est universali ecclesie ascribenda, et per consequens firmiter est tenenda.

Discipulus: Forte dicent aliqui quod non omnes populi Christiani hoc senserunt. Nam fertur quod Greci, qui fuerunt Christiani et catholici antequam Romani,
 55 hoc non tenent, et ita non omnes populi Christiani hoc usque ad tempora nostra crediderunt.

Magister: Hec responsio ab aliis impugnatur. Nam Greci, dum erant catholici, doctorum catholicorum sequentes doctrinam, in hoc consenserunt. Non enim legitur, nec videtur probabile, quod populus Grecorum antequam divideretur a
 60 Romana ecclesia secutus non fuerit doctrinam catholicorum doctorum greco-

33 virtutum] virtutis S 34 Romam] S: omitted W 35 ducem] omitted Ed 38 allegatas] allegatis Ly 41 nescierint] Mz: nescierunt Ed 44 docuerint] Mz: tenuerint Ed 48 tempore] temporibus Ly 52 ascribenda] tribuenda Ed 59 divideretur] Scott: dividerentur W 60 grecorum] omitted Ed

31 Ieronimus] Rather, Rufinus | c. 14] Eusebius, tr. Rufinus, p. 139 38 superius] 18.29 (Jerome), 4.140 (Ambrose), 18.18 (Augustine), 16.5 (Marcellus), 16.13 (Cyprian)

rum. Doctores autem ipsorum assercionem predictam publice docuerunt et reliquerunt in scriptis. Eusebius enim Cesariensis, qui Grecus fuit et in scriptis omnium doctorum Grecorum peritus, ut ex *Ecclesiastica historia* quam composuit liquido patet, hoc docuit et scripsit, ut ex supradictis patet. Ergo Greci dum erant Catholici predictam sententiam tenuerunt. Errores autem ipsorum postquam se a Romana ecclesia diviserunt allegacionem predictam nullo modo impediunt. Quare secundum Latinos tenendum est quod Petrus omnibus aliis erat superior. 65

Discipulus: Aliter forte aliqui responderent ad allegacionem predictam dicentes quod, quamvis omnes populi Christiani consenserint prelati et doctoribus in assercione prescripta, non tamen omnes de populo; potest autem veritas fidei salvari in paucis de populo; ergo allegacio antescrita non procedit. 70

Magister: Ista responsio per hoc refellitur, quia secundum Apostolum ad Romanos 10°, “Corde creditur ad iusticiam, ore autem confessio fit ad salutem”, quando scilicet periclitatur fides. Non suffecisset aliquibus paucis de populo corde tenuisse assercionem contrariam, si esset catholica, nisi etiam ipsam ore publice contradicendo errantibus confessi fuissent. Cum ergo non legatur quod a temporibus apostolorum vel discipulorum eorundem usque ad tempora patrum nostrorum quicumque, etiam pauci, de populis Christianis assercioni publice contradixerunt memorate, tenendum est quod eadem assercio universali ecclesie debet ascribi. Universalis autem ecclesia nullo tempore etiam parvo errare potest contra fidem et in hiis que iuris sunt pertinencia ad fidem vel bonos mores, licet secundum quosdam in hiis que facti sunt (scilicet habendo aliquem pro papa vel bono viro licet non sit et in consimilibus) possit errare. Ergo predicta assercio firmiter est credenda. 80 85

Capitulum 23

Discipulus: Adhuc per rationem, fundatam tamen in hiis que sunt fidei et morum, conare probare quod Petrus fuit ceteris apostolis ex ordinacione Christi superior.

Magister: Videtur quibusdam quod hoc potest tali modo ratione probari. Christus ab apostolis et ecclesia corporaliter recessurus instituit caput et rectorem ecclesie universalis, qui secundum optimum modum regiminis ecclesiam 5

70 doctoribus] fidei added Ed 71 potest...72 populo] omitted Ed 75 suffecisset] igitur added Ed | populo] qui totum populum christianum added MF 23.5 quod] omitted Ly | potest] omitted Ly | ratione] posse Ed

64 supradictis] Above, this chapter, line 33 73 ad Romanos] 10:10

gubernaret. Christus enim, qui ecclesie sue in necessariis non defecit, ecclesiam suam acephalam non reliquit, nam habere caput est inter cetera maxime necessarium ecclesie; ergo Christus aliquod caput dedit ecclesie. Non autem instituit caput ecclesie seu rectorem secundum debiliorem seu minus perfectum modum regiminis, ne facto videretur precepisse ecclesie quod caput secundum optimum modum regiminis minime sustineret, cum omnis Christi accio sit nostra instructio. Optimus autem modus regiminis est regimen unius, ut unus omnes alios regat, quia talis modus regendi maxime principatui regali, qui est optimus secundum philosophos, in hoc non errantes, et principatui paterno, qui est naturalis, assimilatur; ergo Christus unum caput dedit universali ecclesie, et non plura — non autem alium quam Petrum, quia numquam aliquis catholicus tenuit quod aliquis alius apostolus vel non apostolus fuit caput et princeps aliorum apostolorum. Petrus ergo fuit institutus a Christo caput universalis ecclesie, et per consequens aliorum apostolorum.

Hec allegacio confirmatur, quia Christus fecit apostolos capita, pastores et rectores aliorum fidelium, et secundum adversarios, sicut per prefacionem apostolorum quam allegant aperte patet. Aut ergo prefecit aliquod caput collegio apostolorum, et habetur intentum, quia nullum alium prefecit illi quam Petrum; aut nullum caput prefecit apostolorum collegio, quod absurdum videtur, quia ex hoc plures absurditates sequerentur. Quarum prima est quod Christus collegium apostolorum reliquisset acephalum. Secunda est quod universalem ecclesiam non secundum dispositionem optimam ordinasset, quia tunc solummodo est aliqua societas seu communitas optime ordinata quando habet unum caput et regitur ab uno et non a pluribus, eo quod simpliciter melius est regi ab uno quam a pluribus etiam optimis, quemadmodum principatus regalis secundum philosophum est principatui aristocratico preferendus. Tercia est quod Christus ex hoc docuisset ecclesiam nec uni prelato nec uni collegio debere subesse, quia Christus non prefecit apostolos aliis fidelibus tamquam collegium sed tamquam singulares personas: dispergendi enim erant apostoli in universum orbem, ad regendum fideles minime congregandi, et ideo tamquam collegium non regerant; quando enim aliqui aliquid faciunt tamquam collegium, simul esse debent. Si ergo Christus Petrum non prefecit universali ecclesie, et multominus aliquem alium apostolum, sed solummodo prefecit apostolos tamquam singulares personas, exemplum dedit ecclesie ut nec uni prelato nec uni collegio obediret.

8 defecit] deficit Ed; et added Pz 9 cetera] omitted MF 13 sustineret] Scott: sustinerent W 17 caput] omitted Mz 20 Petrus...21 apostolorum] omitted Ed 23 et] etiam Ed 33 hoc] Ly: quo W 38 quando] cum Ed 39 universali] universe Mz

23.24 allegant] 3.40

Capitulum 24

Discipulus: Predicta forte aliqui impugnarent. Primo quia, licet regimen unius de se sit optimum, tamen aliquando per accidens et in casu non est optimum, quia quando sunt plures equales, vel nullus omnes alios meritis et sapientia excedit, non expedit ut unus omnibus aliis presit. Hoc, ut quibusdam videtur, ex multis que allegata sunt secundo huius potest aperte probari. Petrus autem meritis et sapientia omnes alios nullatenus precellebat. Sapientia enim videtur minor fuisse Paulo, meritis autem Iohanne videtur fuisse inferior. Ergo communitas fidelium non fuerit optime ordinata si Petrus fuisset a Christo caput ceterorum apostolorum et omnium fidelium institutus.

Amplius, Christus, recedens corporaliter ab ecclesia, ipsam in optima condicione reliquit quantum permittit hec vita; sed melius est ut ecclesia habeat potestatem mutandi modum regendi quandoque expedit quam quod alligetur determinato modo regendi, eo quod quilibet modus regendi in pluribus casibus potest esse nocivus vel minus utilis, quemadmodum principatus regalis, qui est unius, quamvis de se sit optimus, tamen in multis casibus magis expedit quod plures principentur aristocratice quam unus regaliter. Christus ergo non dedit unum caput ecclesie, nec Petrum, nec alium, sed dedit ecclesie potestatem instituendi sibi unum caput vel plura secundum quod ei expedire videtur.

Magister: Ad primum istorum respondetur quod, licet regulariter non expediat ut unus principetur pro tota vita sua sibi equalibus, nec principatus unius in tali casu sit regulariter optimus, tamen casualiter potest principatus unius esse optimus, in tali casu, scilicet, si equales sint tales quod de eis probabiliter presumatur quod prompte ac sponte seu voluntarie in omnibus iustis et licitis, prout expedit, velint obedire uni, licet etiam sit meritis et sapientia minor. Causa enim secundum aliquos quare non expedit ut aliquis principetur sibi similibus et equalibus est ne subiecti valeant dicere colorate iniustum est equalem eis dominari et ipsos subesse; hec autem causa locum non habet si equales vel maiores, ex humilitate vel obediencia aut amore rei publice vel communis utilitatis, prompte et sponte velint subesse. Apostoli autem, scientes ordinacionem Christi, ex humilitate et obediencia promptissimi erant obedire Petro pro toto tempore vite sue. Et ideo, licet apostoli, etiam omnes, fuissent equales vel maiores Petro, melius fuit ut ipse preesset aliis apostolis et universis fidelibus

24.4 nullus] omitted MF | sapientia] non added MF 6 probari] quod added Ed | autem] omitted Ed 9 fuerit] Scott: fuit W 13 quam quod] ut MF 14 determinato] determinate Mz 16 unius] unus MF 20 expediat] expedit Ed 23 equales] inequales Ed

24.6 secundo huius] 3.1 Dial., 2.12-13 | Petrus...8 inferior] cf. 3.1 Dial., 2.14.19

quam ut preessent plures. De aliis enim ab apostolis, et maxime illis qui proni
 35 erant ad dissensionem et inobedienciam, planum apparet quod Petrus meritis et
 sapiencia precessit eos, et ideo debuerunt racionabiliter esse subiecti.

Ad secundum respondetur quod Christus, instituendo Petrum caput omnium
 fidelium, ecclesiam suam in optima dispositione quoad genus regendi reliquit,
 quia, eligendo et preficiendo unum cunctis fidelibus, facto docuit ecclesiam
 40 quod optimum genus regendi, ut scilicet unus sit caput et rector omnium, debet
 omnino servare, si potest absque detrimento boni communis. Plus autem profuit
 ecclesie quod Christus, qui scivit certissime quis esset magis idoneus ad regen-
 dum, prefecit Petrum quam si ecclesia, que non nisi per coniecturam scire potuit
 maiorem idoneitatem ipsius, elegisset eundem. Christus itaque, secundum
 45 quosdam, preficiendo unum alligavit ecclesiam suam optimo generi regiminis
 extra casum manifeste necessitatis vel utilitatis. Preficiendo autem non quem-
 cumque unum sed Petrum, qui vel erat simpliciter optimus inter omnes vel
 optimus et maxime idoneus ad regendum, innuit facto quod non taliter eccle-
 siam suam optimo generi regiminis obligavit quin in casu manifeste necessitatis
 50 vel utilitatis posset modum illum regendi omittere vel mutare, nullum scilicet
 eligendo vel eligendo plures, si unum vel alterum manifeste communitati
 fidelium expediret, vel aliquod illorum facere cogeretur, sicut aliquando oportuit
 fideles permittere per plures annos vacare apostolicam sedem (unde, sicut
 legitur in legenda sancti Marcellini pape et martyris, temporibus Diocleciani et
 55 Maximiniani imperatorum, post mortem predicti Marcellini pape, propter
 severitatem persecucionis per prefatos imperatores in Christianos agitate, vaca-
 vit sedes apostolica annis septem mensibus sex diebus viginti quinque). Cessan-
 te tamen necessitate vel utilitate, ad optimum modum regendi, ut scilicet unus
 sit caput universalis et rector, redire tenentur. Et ideo Christus, preficiendo
 60 Petrum omnibus, ecclesiam suam quoad genus regiminis in optima dispositione
 reliquit.

Capitulum 25

Discipulus: Puto quod si predicta quibus ostenditur quod Petrus fuisset superior
 aliis apostolis possent solvi, omnia alia que pro eodem allegari possunt de facili
 refelli valerent; ideo, causa brevitatis omissis aliis, qualiter ista assertio ad
 5 allegaciones que supra 1° c. huius quarti sunt inducte respondeat non differas
 indicare.

40 unus sit] sit unum Ed 47 erat] in ecclesia Ed 48 idoneus] est added Ly | taliter] totaliter Ed
 49 regiminis] omitted Ly 51 unum vel] id Ed | alterum] Scott: alicuius MF, omitted Ed
 53 permittere] Scott: dimittere W 55 propter] Frm: omitted W 56 severitatem] severitate Ed
 agitate] agitante Ed 58 scilicet] omitted Ed

Magister: Ad primam illarum, que de potestate conficiendi corpus Christi procedit, respondetur quod potestas conficiendi corpus Christi omnibus apostolis quos Christus ante passionem suam elegit data fuit immediate a Christo, quia ipse eos sacerdotes ordinaverit, et quantum ad hanc potestatem omnes apostoli erant pares, quemadmodum nunc omnes sacerdotes in hoc sunt apostolico pares, licet ex causa valeat apostolicus sacerdotibus interdicere execucionem huius potestatis. 10

Ad aliam, de potestate clavium, dicitur a quibusdam quod apostoli omnes ex speciali privilegio Christi fuerunt pares beato Petro, inquantum claves peccata specialiter in foro penitentiali respiciunt. In aliis autem fuerunt inferiores eo. Christus, igitur, quando dixit omnibus apostolis, “Sicut misit me Pater”, et cetera, tamquam prelatus et superior Petro, omnes eciam misit et omnibus potestatem dedit super peccata; quos tamen postea beato Petro subiecit, absque tamen revocatione illorum que eis in speciali concesserat. Et ideo, quamvis tunc non dixerit Petro, “Mitto te et tu alios mitte”, quia tunc non fecit eum prelatum aliorum, tamen postea, quando dixit, “Pasce oves meas”, dedit ei potestatem mittendi alios qui non erant specialiter missi a Christo, quos tamen ex causa iusta et necessaria posset certis provinciis deputare. 15 20

Ad aliam allegacionem, sumptam ex verbis Pauli ad Galatas 2°, respondetur quod intencio Pauli cum dicit, “Michi enim qui videbantur aliquid esse nichil contulerunt”, et cetera, fuit quod Paulus quantum ad doctrinam non fuit inferior Petro, quia doctrinam suam non habuit neque a Petro neque a reliquis apostolis, nec fuit primo missus ad predicandum a Petro, quia antea predicavit tamquam immediate missus a Christo; cum quo tamen stat quod in aliis fuit inferior Petro. Et ideo conceditur quod officium predicandi sive apostolatus Paulus non suscepit a Petro, sed ex hoc non sequitur quod Petrus non fuit prelatus eius, sicut multi religiosi predicatorum verbi dei tempore Clementis pape 5ⁱ vel Bonifacii 8ⁱ non habuerunt officium predicandi a Bonifacio papa vel Clemente, et tamen Bonifacius papa aut Clemens fuit prelatus eorum, quia habuerunt officium predicandi a predecessore vel predecessoribus. Sic Paulus recepit officium predicandi a predecessore Petri, scilicet Christo. 25 30 35

Ad auctoritatem ibidem adductam secundum Augustinum, respondetur quia secundum Augustinum Petrus et alii apostoli qui fuerunt cum Domino nichil

25.9 elegit] eliget Pz 10 ordinaverit] ordinaverat Ly 18 misit] iussit MF 22 quando] cum Ly 28 quia...Petro] omitted Fr Ed

25.7 primam] 1.10 14 aliam] 1.22 17 dixit] Jn. 20:21 22 dixit] Jn. 21:17 25 aliam] 1.33 Galatas] 2:6 38 ibidem] 1.45

40 contulerunt, id est addiderunt, Paulo quantum ad doctrinam evangelicam, et ideo
in doctrina non fuit inferior Petro et aliis apostolis, quia a Domino fuit ita
perfectus in doctrina quod perfectioni sue doctrine nichil addere potuerunt: qui
tamen quoad multa alia sibi addere valuerunt, sicut et de facto addiderunt cum
45 dederunt sibi dextras et Barnabe societatis. Inferioritas ergo quam negat Augu-
stinus a Paulo est solummodo inferioritas doctrine evangelice, de qua loquitur
ibi Paulus. Et ideo conceditur illud quod isti concludunt, quod quodammodo
“eque principaliter missus fuit Paulus quemadmodum et Petrus,” scilicet ad
predicandum, quia quando primo fuit missus ad predicandum non fuit missus
neque a Petro neque ab aliquo alio homine. Et hoc intendit Apostolus cum dicit
50 1° c., “Paulus apostolus, non ab hominibus neque per hominem”, et cetera.

Et sic dicitur intelligenda glossa Ambrosii ibidem allegata, quia tunc Apo-
stolus non fuit missus ab Anania nec ab aliquo alio puro homine. Ex qua glossa
notatur quod Apostolus loquitur ibidem de sua prima missione, quando aliqui
poterant putare eum missum fuisse ab Anania, a quo tunc extitit baptizatus. Et
55 sic etiam de prima missione dicitur intelligenda glossa que ibidem secundum
Augustinum consequenter adducitur, quia Paulus tunc non fuit missus ab aliquo
homine mortali sicut ceteri apostoli, sed a Christo, qui tunc extitit immortalis, et
secundum hoc habuit quamdam prerogativam supra alios apostolos, quorum
tamen non erat prelatus. Et ideo, sicut ex verbis Augustini non potest ostendi
60 quod Paulus auctoritate fuit superior Petro, quamvis dicat quod Paulus fuerat
dignior, ita ex eodem non potest ostendi quod non fuerit inferior auctoritate.
Quare, a simili, licet inveniatur dictum a sanctis quod Paulus fuerit par Petro,
non potest tamen inveniri quod Paulus fuerit par Petro quantum ad prelacionem,
quia sufficit quod fuerit par quantum ad aliqua alia, puta quantum ad doctrinam
65 et auctoritatem predicandi (in hoc quod non habuit primo auctoritatem predican-
di a Petro nec mediate nec immediate sed a Christo) et quoad alia plura: quia,
sicut non omnes qui dicuntur similes sunt similes in omnibus, sic nec omnes qui
dicuntur pares sunt pares in omnibus.

Et eodem modo respondetur ad aliam auctoritatem Apostoli cum dicit,
70 “Notum vobis facio evangelium”, et cetera, quia ex hoc sequitur quod Paulus
fuit immediate missus a Christo, quem nec Petrus nec alius apostolus tunc
elegit, nam Christus tantum misit aut iniunxit Paulo ministerium evangelii. Sed

42 perfectioni] perfeccione Ed 43 valuerunt] valuerint Mz | addiderunt] addiderint Pz
55 ibidem] idem Ly 58 apostolos] omitted Ed 59 sicut] omitted Ed 60 fuerat] fuerit Ly
63 tamen] omitted MF | fuerit] fuerat MF | Petro] omitted Ed 65 habuit] habuerit Mz 67 sic]
sicut MF 72 nam Christus] nisi MF

47 eque...Petrus] cf. 1.53 49 dicit] Gal. 1:1 51 ibidem] 1.58 55 ibidem] 1.60 69 aliam] 1.69

ex hoc non sequitur quod non fuit subiectus Petro, quemadmodum ex hoc quod deus immediate sepe misit Esaïam et alios prophetas ad predicandum et increpandum idolatras et alios impios inferri non potest quod non fuerint auctoritate inferiores summo pontifice aut supremo rectore populi Israelitici. Qualem autem potestatem et in quibus habuerit Petrus super Paulum et alios apostolos postea valebis inquirere. 75

Ad aliam allegacionem, que in hoc consistit quod non invenitur in scriptura Petrum sibi assumpsisse aliquam potestatem super ceteros apostolos sed magis cum ipsis equalitatem servasse, respondetur quod multa fecerunt apostoli que non reperiuntur in biblia, quorum tamen multa, licet non omnia, ad nos per scripturas discipulorum apostolorum et aliorum fidelium pervenerunt. Et ideo, licet ex scripturis canonicis vel contra protervos, vel veraciter, non posset convinci quod Petrus usus fuit auctoritate sibi concessa super apostolos, sed magis de facto equalitatem servavit, non tamen propter hoc esset dicendum ipsum non fuisse usum huiusmodi potestate. Nec ex hoc quod legitur aliquando ipsum servasse equalitatem cum aliis potest inferri quod numquam sua fuerit usus auctoritate seu potestate, quia sancti prelati sepe, exemplo Christi, qui prelatus existens venit ministrare, suam potestatem nequaquam exercent, sed tamquam servos, vel eciam inferiores, se exhibent sibi subiectis. An autem assumpserit sibi auctoritatem determinandi illa que erant dubia circa evangelium vel voluerit in hoc deferre Iacobo aut toti collegio cuius erat pars, postea investigare poterimus: quod enim saltem toti collegio fidelium potuerit in hoc deferre, aut eciam tenebatur, multi tenentes prelatum fuisse universorum concedunt, quia, ut multi dicunt, in causa fidei summus prelatus fidelium est inferior 90
95
universali ecclesia et eciam concilio generali.

Capitulum 26

Discipulus: Dic an videatur aliquibus quod in aliquo authentico valeat reperiri quod Petrus aliquando fuerit usus potestate sua super alios apostolos.

Magister: Nonnullis apparet quod hoc ex verbis beati Clementis, qui gesta beati Petri minime ignoravit, colligitur evidenter, qui, ut habetur dist. 80^a, c. *In illis*, ait: “In illis civitatibus vero in quibus olim apud ethnicos primi flamines eorum atque primi legis doctores erant, episcoporum primates vel patriarchas poni beatus Petrus precepit, qui reliquorum episcoporum causas et maiora

80 aliquam] aliqualem Ed 83 et] omitted Ly 84 vel veraciter] efficaciter Ly 86 servavit] servaverit MF 91 servos] suos MF 94 potuerit] poterit Ed 26.6 ait] omitted Mz 7 primi] prime Pz

79 aliam] 1.88 26.5 In illis] D.80 c.2, col. 280 (cf. Hinschius, p. 39)

negocia in fide agitare. In illis autem, in quibus dudum apud ethnicos predictos erant eorum archiflamine, quos tamen minores tenebant quam memoratos primates, archiepiscopos institui precepit. In singulis vero reliquis civitatibus singulos, et non plures, episcopos constitui precepit, qui episcoporum tantum vocabula potirentur. Ex quibus verbis habetur quod beatus Petrus de facto disposuit non solum de episcopis et archiepiscopis sed etiam de supremis primatibus et patriarchis qui erant in ecclesia dei. Supremi autem et primi primates seu patriarche (quibus vocabulis idem importatur, ut eodem loco habetur) successores sunt apostolorum. Nam, ut ait Lucius papa, et recitatur eadem dist. 80^a, c. *Urbes*, “In ipsis vero urbibus apostoli et eorum successores patriarchas et primates posuerunt”. In quibus verbis Lucius papa patriarchas et primates apostolorum successores appellat. Patet igitur ex supradictis quod beatus Petrus aliquando fuit usus sua auctoritate in alios apostolos.

11 In...12 precepit] *omitted* Ed **13** potirentur] S: sortirentur W **16** quibus...23] hic deficit aliqualis copia huius partis MF | ut] et Pz **18** et] *omitted* Ed

18 dist] D. 80 c.1, col. 279 (cf. Hinschius, p. 185)

ENDNOTES TO 3.1 DIALOGUS

John Kilcullen

Endnote 1: What power does the pope have?

Ockham's opinion as to what power the pope does and does not have from Christ, expressed variously in various places,¹ is that Christ made to Peter and his successors a general grant of power in spiritual matters subject to various limits and exceptions, and in addition some power in temporal matters in exceptional circumstances. The general grant is of power to do whatever is necessary to rule the faithful for obtaining eternal life. This power includes some (mild) coercive power not granted by the emperor or people but by Christ.² The limitations include: (1) a prohibition upon severe coercion, (2) and a regular prohibition on involvement in secular affairs. The exceptions include (3) the rights, and also the freedoms,³ of Christians and others—that is, those rights and freedoms that were enjoyed before the coming of Christ, provided they were morally legitimate and not explicitly abolished by Christ (if any were), and in addition (4) the freedom Christians should have from any burdens as great as were the burdens imposed by the laws of Moses. The power for exceptional circumstances is the power to intervene in temporal matters if this is necessary or very useful (not merely somewhat useful) from the viewpoint of the Christian religion, and if laypeople will not take action.

In 3.2 Dial. 2.26-28 there is a discussion of the question whether the emperor has fullness of power. It seems that no one had applied the term to the emperor's power, but there were certain legal maxims that seemed to imply that imperial power in temporal matters is unlimited. The starting point of the discussion is the equivalent of the version Ockham always rejects of papal fullness of power, i.e. that the Emperor has power to do anything not contrary to divine or natural law. Against this the Master reports arguments like those deployed elsewhere against the papalist theory—for example, that such power would make everyone

1. AP 2.1-2 (p. 230), 4.71-104 (pp. 241-2), 5.50-104, 109-119 (pp. 244-5), 6.148-181 (pp. 250-1); Brev. 2.16-20 (p. 142-55); OQ 1.7.30-87 (pp. 34-6), 8.6.42-62 (pp. 200-1), 8.6.147-155 (p. 204); 3.1 Dial. 1.16 and 17; 3.2 Dial. 3.7; IPP i2-5, 8-10, 13 (pp. 284-305). 2. On the Church's possession of some independent coercive power see 1 Dial. 6.10, AP 4.97-108 (p. 242), OQ 8.6.147-155 (p. 204), 3.2 Dial., 2.13. See George Knysh, *Political Ockhamism* (Winnipeg, 1996), p. 156. 3. This exception differentiates Ockham's own opinion from another that might easily be mistaken for it; see OQ 2.2.12-68 (pp. 70-1), 2.6.1-4 (p. 76), and 3.1.54-65 (p. 97).

else the emperor's slaves. The emperor's true power is limited by the common good of the community. Thus Ockham envisaged a society ruled by two mutually independent rulers with limited coercive powers, leaving a sphere of freedom.

Endnote 2: 3.1 Dial. 2.11, 12

The following two chapters of Book 2 are found in Ly but not in any other witness. They seem to have been supplied by the editor of Ly, under the guidance of later passages in which arguments that would have been in these chapters are answered. (For a discussion of his reconstruction, see Endnote 3.)

Capitulum 11

Discipulus: Satis quidem modo allegacionibus plurimis, quamquam multo plures adducere posses, probasti quod unus in principatu ecclesie esse debeat, quia maius bonum et maior unitas et concordia ex hoc generatur et nutritur. Qualis tamen ille debeat esse libenter scire vellem.

5

Magister: Circa id quod petis tibi explanari duo sunt modi dicendi. Quidam enim dicunt quod nullus debet ceteris omnibus principari nisi reliquos omnes sapientia et virtute precellat. Alii vero dicunt quod aliquis potest reliquis omnibus principari quamvis non prestat omnibus sapientia et virtute; et iste modus iterum diversificatur, quoniam quidam dicunt quod si in populo Christiano nullus invenitur excellencior ceteris, si tamen aliquis bonus inveniatur, talis erit eligendus in papam, sed si nullus inveniatur bonus et idoneus, nullus est ad tantum beneficium sublimandus; secundum alios vero, sive inveniatur aliquis bonus sive non, tamen aliquis est in summum pontificem eligendus, et ad hoc probandum tali innituntur rationi, quoniam melius est qualecumque caput habere quam capite omnino carere.

10

15

Capitulum 12

Discipulus: Quoniam secundum modum dicencium quod aliquando ecclesia deberet esse sine principe et pastore satis irrationabilem reputem cum hoc totam policiam destruat et hierarchicum, quare ut pro ipso aliquas alleges rationes non curo; ipsum tamquam vanum relinquamus. Alius vero modus eiusdem secundi modi dicencium, quod qualitercumque aliquis sit, si alius non invenitur melior et dignior, in summum pontificem possit eligi, primo modo dicendi omnino repugnat. Quare aliquas rationes et auctoritates in contrarium adducas, nam per eas primus modus magis confirmabitur.

5

10 **Magister:** Contra illum modum dicendi et pro primi confirmatione arguitur primo ab aliis sic. Ille debet eligi in pastorem respectu cuius ceteri possunt dici et appellari grex; sed respectu nullius dicuntur grex nisi eius qui singulos precellit sciencia et sanctitate; igitur nullus talis debet eligi in summum pontificem qui sit equalis ceteris. Maior videtur probacione non indigere.

15 Minor vero probatur: quoniam pastor debet singulis prestare ducatum sciencia, ut habetur dist. 63^a, *Ephesios*, et 8^a, q. 1^a, *Audacter* in fine, similiter et vite sanctitate, ut scribitur 11^a, q. 3^a, *Precipue*, et per consequens in huiusmodi precellere singulos debet.

Item, idem patet auctoritate Simachi pape, que scribitur 1^a, q. 1^a, *Ubi sit*, 20 inquit: “Vilissimus computandus est nisi pracellat sciencia et sanctitate qui est honore prestancior”.

Preterea, prestancior et sancior est ad sacerdocium eligendus et singulis preferendus, ut inquit Ieronimus.

Et Leo papa, qui, ut habetur dist. 63^a, *Si forte*, sic inquit: “Is metropolitani 25 iudicio preferatur qui maioribus iuvatur studiis et meritis”.

Et Ambrosius: Diaconi et presbyteri “cunctum populum” vitam secularem in omnibus ducentem “debent conversacione et sermone” preire. Igitur et quantumcumque sanctos debet vita et conversacione preire qui singulis debet preesse. Plures alie possent adduci rationes et auctoritates quas gracia brevitatis 30 transire oportet.

Endnote 3: Structure of 3.1 Dial. 2

We do not know how much of Chapter 10 is missing, or how long Chapters 11 and 12 would have been. The amount supplied by the editor of Ly is equivalent to about one side of one folio. While it is easy enough to understand how a manuscript can lose a gathering, or even a single folio, or can have its folios transposed, it is not easy to see how an amount of less than a folio can have been lost. That might suggest that the missing chapters were never written, but

Capitulum 12.11 Ille...12 grex¹] Cf. D.25 d.p.c.3, § 2, col. 92; cf. OQ 3.6, p. 108 **16** Ephesios] There is no c. Ephesios. Perhaps D. 43 c.4, *Ephesiis*, col. 156 | *Audacter*] C.8 q.1 c.18, col. 596 **17** *Precipue*] C.11 q.3 c.3, col. 642 **19** *Ubi sit*] Rather, C.1 q.1 c. 45, *Vilissimus*, col. 376; cf. 3.1 Dial., Liber 2, c.16 **22** *prestancior...23 preferendus*] Cf. C.8 q.1 c.15, col. 594. See gloss, s.v. qui prestancior, col. 855. See also gloss to D. 23 c. 1, s.v. gremio, col. 105 **24** *Si forte*] D.63 c.36, col. 247 **26** Ambrosius] Not found. Cf. Jerome, C.8 q.1 c.21, col. 597

this seems unlikely, since there are somewhat detailed back-references to the contents of those chapters.

The Master's paragraph in the Ly version of Chapter 12, apart from some confusions in references to canon law, seems very plausible, being based closely on Chapter 16. The Master's paragraph in Chapter 11 and the Student's paragraphs in Chapters 11 and 12 are less plausible, and it is those paragraphs that link the material to the general argument of Book 2 and influence the reader's sense of how Book 2 is organized.

In the Ly version of Chapter 11 the Student abruptly introduces a new question, What sort of person should the single ruler be? The introduction of this question seems implausible. The chapter must rather have introduced a discussion of the first argument of Chapter 2, Aristotle's argument that it is unjust for someone to rule his similars and equals. This is the focus of discussions in Chapters 15-18 which grow out of whatever was in Chapter 11.

A reconstruction different from that of Ly would run as follows: In Chapter [11] the Student introduces a discussion of argument 1 of Chapter 2. The Master replies by distinguishing two assertions: (1) that one person should rule, but only if he is better than all his subjects (which is Aristotle's position), and (2) that one person should rule even if he is not better. These were apparently referred to as two modes of asserting that one person should rule — mode (1), with the proviso that the ruler is better than his subjects, and mode (2), without that proviso. Chapters [12] and 13 support Aristotle's position, i.e. mode (1); Chapter 14 argues for mode (2). Chapter 15 answers the argument of Chapter 2 in accordance with mode (2), and Chapters 16 and 17 answer the arguments of Chapters [12] and 13. This completes the discussion of the first argument of Chapter 2, and Chapter 18 moves on to other arguments of Chapter 2.

In the Master's first speech of Chapter 15 a distinction is drawn between sub-modes of mode (2), namely (a) if no one person is better than all the others but there are a number who are good and fit to rule, then one of them should be appointed as single ruler (but if no one is fit to rule then no one should be appointed as single ruler); and (b) even if there is no one good and fit to rule, someone should be appointed as single ruler. The argument of Chapter 2 is then answered in accordance with (a). No answer is ever given in accordance with (b); this sub-mode is not pursued.

The reconstruction by the editor of Ly puts this distinction of sub-modes into Chapter [11].⁴ But chapter 15 reads as if this distinction is being made for the first time, since there is nothing equivalent to “as was said before”, so it seems more likely that Chapter [11] would have simply distinguished modes (1) and (2), and Chapter [12] would have argued for mode (1). It would therefore be better to delete the Student’s paragraphs in Chapters [11] and [12], replacing them with minimal linking passages, and to replace the Master’s paragraph in Chapter [11] with a simple distinction between two ways of asserting that the Church should have a single ruler, namely modes (1) and (2).

The organisation of Book 2 could then be represented thus:

Chapter 1 Question: Would it be beneficial for Church government to be a monarchy? Affirmative arguments.

Chapter 2 Negative arguments.

(**Chapters 3-8** Digression: Outline of aspects of Aristotle’s political theory, in preparation for further argument.)

Chapters 9, 10 More affirmative arguments.

Chapters 11-18 Answer to first negative argument.

Chapter 19 Answer to third and fourth negative arguments.

(**Chapters 20-28** Digression: If the Church is a monarchy, could it nevertheless be governed aristocratically under some circumstances?)⁵

Chapter 29 Answer to second negative argument.⁶

Chapter 30 Answer to affirmative arguments of Chapter 1. [The arguments of Chapters 9 and 10 are not answered.]⁷

4. In Chapter [12] of the reconstruction by the editor of Ly, the Student dismisses the option of appointing no one because then there would be no hierarchy. This begs the whole question whether the Church should be a monarchy. The alternative is not to have no ruler but to have some kind of polyarchy. 5. Perhaps this digression is relevant to the case for monarchy, in that monarchy will be more acceptable as the norm if it can be set aside in exceptional circumstances. 6. It is not clear why the arguments of Chapter 2 are answered in the order 1, 3, 4, 2. The order in which they are presented in Chapter 2 could easily have been altered. 7. For a more detailed analysis see the web site, 31Analysis.html#zq19.

Endnote 4: Ockham and Marsilius

Although the only verbatim quotations from Marsilius anywhere in Ockham's writings are contained in 3.1 Dial. 3 and 4, elsewhere there are many positions and arguments more or less reminiscent of the *Defensor pacis*. It is as if Marsilius's text was available to Ockham only briefly, while he was working on 3.1 Dial. 3 and 4, but at other times he had some information at least by hearsay. Thus at the beginning of 3.1 Dial. 3 the Student proposes to re-treat a topic already discussed in 1 Dial. "on account of the remarks of some people that were not available to us at the time". Some of the apparently Marsilian material may come from other writers besides Marsilius, some may have been in oral circulation, some may have been independently invented by Ockham himself. It is not an easy matter to trace the development of Ockham's knowledge of and response to Marsilius.⁸ In this note I will survey the passages (referred to below in bold type) that may possibly refer to Marsilius and try to assess the likelihood that Ockham did have Marsilius in mind.

Offler has suggested tentatively that at two points in *Opus nonaginta dierum* Ockham may echo Marsilius.⁹ (1) At **OND 77.408-9**¹⁰ Ockham mentions the position of those who pertinaciously deny that the pope and clergy in some way have ownership of Church property. Marsilius made this denial, but so did many others, for example the Waldenses.¹¹ (2) At **OND 93.740-2** Ockham mentions that some say that the pope transfers the Roman Empire not as the successor of blessed Peter but by the authority of the Romans. Again, this is the opinion of Marsilius but also of others.¹²

More striking is the general resemblance between the position Ockham argues in OND and Marsilius's arguments on poverty in *Defensor pacis* II.xi-xiv. Whereas the Franciscans maintained that the state of perfect poverty belonged to their order alone, Marsilius seems to say that all the clergy, including bishops and all the secular clergy, ought to live in perfect poverty. Otherwise, however, there is a strong similarity. Like Ockham, Marsilius defines the highest state of poverty as one in which one has none of the legally-enforceable rights of an owner but can legitimately make use of things necessary for life and work, and he argues that one can legitimately consume another person's proper-

8. See Georges de Lagarde, "Marsile de Padoue et Guillaume d'Ockham", *Revue des sciences religieuses* 17 (1937), pp. 168-185, 428-454. See also Léon Baudry, *Guillaume d'Occam, Sa vie, ses oeuvres, ses idées sociales et politiques*, Paris, 1949, pp. 163-9, 217-8. 9. "It is just possible that he had already met the ideas of Marsilius of Padua" (OP vol. 2, p. xix). 10. References in **bold** are to passages by Ockham that may relate to Marsilius. 11. See John of Paris, Proem., p. 69 lines 16-19. 12. John of Paris, c. 15, p. 150.28-151. 5.

ty with the owner's consent. But religious poverty had been an intensely controversial matter since the 1250s, and Marsilius and Ockham were both drawing on earlier ideas; the similarity of their views on this subject does not show that Ockham was acquainted with the work of Marsilius.

In the first part of the *Dialogus* there are a number of parallels with Marsilius. In **1 Dial. 2.1-5, 16, 17** there is a discussion that anticipates 3.1 Dial. 3. The first opinion discussed (1 Dial. 2.1) is similar to the opinion of Marsilius. In support of this opinion the Master quotes several of the same texts of Augustine as Marsilius uses, drawing them from Gratian, *Decretum*, dist. 9 (whereas Marsilius apparently quotes from other sources¹³), but otherwise he does not use the arguments we find in *Defensor pacis*. He gives several arguments that Marsilius himself does not use (everything necessary is in the Bible, the Jews were not required to believe anything besides the Old Testament, Jerome says that everything except Scripture is "as readily despised as approved"), and quotes several Bible texts forbidding the addition of anything to the Bible (Prov. 30:5-6, Deut. 4:2 and Apoc. 22:18-19), which Marsilius does not quote. When in 1 Dial. 2.3 the Master reports arguments for the opposite opinion, there is no mention of the text of Augustine that Marsilius had seen as a possible objection (II.xix.8-10), and other arguments are given that were not discussed by Marsilius. These include what seems to be offered as a *reductio ad absurdum* of the first opinion, that if it were correct a Catholic could deny that Peter was Roman Pontiff, that Peter's see was transferred from Antioch to Rome, that the Roman Pontiffs succeed Peter and that the Roman Church has primacy, none of which Marsilius would have regarded as absurd — indeed they are conclusions Marsilius wished to maintain. In short, although it is possible Ockham had Marsilius in mind, the array of arguments and counter arguments is different. Similarly, when in **1 Dial. 5.27** Ockham discusses the opinion that a general council cannot err, which Marsilius held, the arguments do not include any of those given by Marsilius in *Defensor pacis* II.xix. The opinion was held not only by Marsilius but also by many canonists of the time and by Duns Scotus.¹⁴

In **1 Dial. 5.14-21**, in the middle of a discussion of the question whether the Roman Church can become heretical, there is a lengthy digression on the question how the Roman Church acquired primacy. The Master reports that some say that (1) Peter did not have rule over the other apostles by Christ's decree and (2) was never bishop of Rome; (3) he acquired primacy over the other apostles

13. See Scholz, p. 387, n. 1. 14. See B. Tierney, *Origins of Papal Infallibility, 1150-1350: A Study on the Concepts of Infallibility, Sovereignty and Tradition in the Middle Ages* (Leyden, 1972), pp. 231, 143.

by decree of the apostles. Indeed (4) no priest has any power over other priests by Christ's decree. (5) Before Constantine the church of Rome did not have rule over other churches but acquired it from Constantine. We recognize these propositions as a summary of Marsilius's opinion on the subject.¹⁵ However, as de Lagarde remarks, "On retrouve presque tous les arguments du *Defensor pacis*, mais dans un ordre souvent très dispersé. Le *Defensor* n'est jamais cité textuellement, les références scripturaires sont souvent complétées ou enrichies. L'auteur ne copie pas; il expose une thèse qu'il a remarquablement assimilée."¹⁶ Or perhaps he has heard of Marsilius's general position and himself supplied some arguments to support it — a competent scholastic could construct arguments for a position he knew someone wanted to maintain. Others besides Marsilius had disputed Peter's primacy (or at least debated its nature),¹⁷ so there may have been a stock of such arguments in circulation. But whether or not Ockham at this time had a detailed knowledge of Marsilius's arguments, it is probable that in 1 Dial. 5.14-21 Ockham had Marsilius in mind, since in 1 Dial. 6.92 the Master gives crossreferences to 1 Dial. 5.15 and 1 Dial. 6.3-5, strongly suggesting that these three places relate to the same opinion, and an analysis of book 6 makes it very probable that it was the opinion of Marsilius.

Book 6 discusses the investigation of accusations that a pope is a heretic and the punishment of a heretic pope (and related matters). Three (and more) strands of opinion are represented. One might be called a "papalist" viewpoint, that there is no one on earth capable of deciding whether a canonically elected pope has become a heretic and no one with a right under any circumstances to coerce such a pope. Another is an opinion recognisably akin to the position of Marsilius (though he is not named or quoted), namely that when a pope is accused of heresy the secular ruler is the ordinary judge capable of deciding whether he is and of punishing him if he is, just as the secular ruler is the ordinary judge of crimes of all sorts and the source of all coercive power. The third strand includes Ockham's own position mixed in (at first) with several others. Clarification can be obtained, perhaps, from Brev. 2.20:¹⁸ the first, second and third of the opinions listed there are represented in 1 Dial. 6.8-9, often alongside Ockham's own, with some distinctions made but not as clearly as in *Breviloquium*.

15. de Lagarde, "Marsile", pp. 176-7, n. 2, sets out the parallels. Carlo Pincin's attempt to demonstrate textual dependence, *Marsilio* (Turin, 1967), pp. 183-4, seems unconvincing.

16. "Marsile", p. 176. Cf. de Lagarde, *La naissance de l'esprit laïque au déclin du moyen âge*, vol. 5 (2nd edn., Louvain, 1963), pp. 93-6. 17. de Lagarde, *Naissance*, vol. 5, p. 90. 18. See Brev. 2.20, p. 154. Here five (non-"papalist") opinions are distinguished, those of Marsilius and Ockham being respectively the fourth and fifth. The first was held by some of the other Michaelists. See Offler, *OP* vol. 4, pp. 362-3.

The discussion of 1 Dial. 6.1-13 is aporetic, using a mixed collection of arguments to lead up to the Student's expression of impatience at the beginning of c. 14. From there to the end of Book 6 the Master presents Ockham's own answer to the various questions discussed, with some opposition from papalist and Marsilian viewpoints. That the theses and arguments that predominate in 1 Dial. 6.14-100 are Ockham's own can be verified from *Contra Benedictum*, Book 7.

1 Dial. 6.2-9 includes many arguments and authorities reminiscent of *Defensor pacis* II.iv and v,¹⁹ though there is no verbal dependence and a great deal of Marsilius's argument is not reproduced. Most of the authorities Marsilius used were available in such collections as Thomas Aquinas's *Catena aurea* and Peter Lombard's *Collectanea* and in the glosses and perhaps elsewhere, and as they are used in the *Dialogus* they are not fitted into the same framework of argument as in *Defensor pacis*, they are not in the same order, and they are not accompanied by the comments that Marsilius makes.

1 Dial. 6.92 contains a discussion of the opinion that the coercion of a heretic pope is principally the business of secular rulers and laypeople. In support of this opinion the Master gives a backreference to the arguments of 1 Dial. 6.3-5 and 1 Dial. 5.15 and gives an argument that rests on the Marsilian premise that there should not be two coercive powers in the same community. There seems little doubt that Ockham had Marsilius in mind, but no need to suppose that he had read the relevant parts of *Defensor pacis*.

In book 7 we find Ockham's first²⁰ discussion of the doctrine of fullness of power, the doctrine that Marsilius wrote the *Defensor pacis* mainly to refute. Perhaps knowledge of Marsilius's book drew Ockham's attention to the importance of this topic, or at least reinforced his sense of its importance,²¹ but "fullness of power" was already a prominent topic in the writings of exponents of papal power and the Franciscans were well acquainted with it (their order had often relied on it); it seems quite possible that Ockham would have become concerned with papal "fullness of power" even if Marsilius had never existed. In this first discussion, in **1 Dial. 7.67**, there is nothing that suggests that Ockham had read Marsilius or that he had Marsilius in mind. Whereas Marsilius denied papal fullness of power in every sense he could think of, the Master here says

19. See de Lagarde, "Marsile", pp. 178-9. 20. There is a passing reference to fullness of power at OND 77.141-2. It is odd that in 1 Dial., 7.67, Ockham refers fullness of power to the *Church*, whereas normally it was ascribed to the pope. 21. "Ob diese Thematik aber aus der inneren Entwicklung der Ockhamschen Reflexion oder aus einer intensiveren Beschäftigung mit Marsilius' Thesen erwachsen ist, ist keine disjunctive Alternative: diese Antworten schliessen einander nicht aus; wir würden beides vermuten;" J. Miethke, *Ockhams Weg*, p. 107, n. 399.

that some say that the Church's fullness of power extends to everything that does not contradict divine or natural law, while others say that it does not extend to lay properties or to acts of supererogation or onerous acts — he does not mention that anyone wishes to deny that the pope or Church has fullness of power in any sense at all. It is implied, though not stated explicitly, that the Church and the pope do have fullness of power in some sense.²² The argument against the rejected version of the doctrine of fullness of power is that it conflicts with certain traditional views on the extent of Church power — that “chastity may be advocated, but cannot be ordered” (Gratian, C. 32 q. 1 c. 13), that individuals cannot be forced to become monks, that “according to Sacred Scripture even non-believers possess lordship and property of temporal goods” (which fullness of power in the rejected sense would enable the Church to take away at will), and that there are limitations on any obligation the Church can impose of avoiding excommunicated persons. There is no trace of the arguments Marsilius deploys against fullness of power.

The conclusion of this survey of Part 1 of the *Dialogus* is that Ockham surely had Marsilius's views in mind (1) in his discussion of the way in which the Roman Church acquired primacy (1 Dial. 5.14-21) and (2) in his discussion of the judgment and coercion of a heretic pope (1 Dial. 6.2-8, 92).²³ On the other topics — which writings Christians must believe, whether a general council can err, and whether the pope has fullness of power — it is possible that Ockham had Marsilius in mind, but by no means certain.²⁴ And there is no need to suppose that Ockham had seen, or even heard described in detail, the relevant parts of the *Defensor pacis*.

22. For Marsilius's distinction of the various senses of fullness of power, see *Defensor pacis* II.xxiii.3. Neither the version of the doctrine that Ockham rejects, nor the one he eventually works out as his own, will fit easily into Marsilius's typology. Neither version postulates a power “que nulla sit determinata lege” (II.xxiii.3, Scholz, p. 443.20-1), since in both versions papal power is constrained by natural law and divine positive law, and in the version Ockham accepts the pope must (regularly) obey human laws as well. What Ockham calls fullness of power Marsilius would call “non plena... que foret determinata per leges (!) humanam aut divinam, sub qua eciam recta ratio potest convenienter comprehendi” (p. 443.21-3). Ockham would agree with Marsilius that the pope does not have fullness of power in any of the senses Marsilius distinguishes. 23. These are points condemned in *Licet iuxta doctrinam*, 23 Oct. 1327, which Ockham may have known. See H. Denzinger, *Enchiridion Symbolorum* (Rome, 1957), nn. 495-500. 24. At this stage, according to de Lagarde, “Marsile”, p. 180, “Il [Ockham] croit, lui aussi [like Marsilius], nécessaire d'unifier *in radice* le pouvoir juridictionnel, en posant la suprématie de principe de l'autorité civile... Sur tous ces points, il apparaît séduit, sinon ébranlé, par les arguments marsiliens”. There is no basis for this conclusion; the Master has reported some of Marsilius's opinions, but (in accordance with the plan of the *Dialogus*) has not given any assessment of their strength.

In other works Ockham continues his treatment of the topic of fullness of power, namely in 3.1 Dial. 1, in several “assertive” works, namely *Contra Benedictum*, *An princeps*, *Breviloquium*, and *De imperatorum et pontificum potestate*, and also in the “recitative” work, *Octo quaestiones*. The main target of criticism in these works is the same version of the doctrine criticized in 1 Dial. 7.67, viz. that the pope can do anything not forbidden by divine or natural law.²⁵ The objection to it first introduced in CB, that the Christian law is a law of liberty, continues to figure prominently in the later discussions, and a repertory of other objections, and of answers to the arguments supporting this version of the doctrine, rapidly builds up.²⁶ None of this seems to owe anything to Marsilius.

Ockham also develops a repertory of other opinions on the extent of papal power and refines his own conception of the sense in which the pope can legitimately be said to have fullness of power. The other opinions in some places include that of Marsilius (though he is not referred to by name and not quoted), which Ockham uses to clarify his own by contrast. For example, in **Brev. 2.20** there is a list of five positions on the question what power the pope does have. The first seems to be the opinion of many of the Michaelists, the fourth is that of Marsilius, and the fifth Ockham’s own. Another discussion that includes Marsilius’s position is in **OQ, 1.7.19-77** (pp. 34-6), where Ockham suggests that a greatly restricted view of papal power (similar to that proposed by Marsilius) is “not free from peril”. The full discussion of papal power in **3.1 Dial. 1** includes Marsilius’s opinion (chapter 13), and Ockham’s own position (chapters 16, 17). In these writings it is clear that Ockham knew of Marsilius’s opinion, but there is nothing to suggest knowledge in detail.

In **OQ 3** Ockham discusses the question whether the pope is the source of the jurisdiction of secular rulers. Among the arguments for an affirmative answer is a papalist mirror-image of Marsilius’s position, according to which there can in a well-ordered society be but one ruler, who should be the pope.²⁷ Both Marsilius and the papalists share the belief that in any well-ordered society there must be absolute unity of sovereignty, an opinion that comes under heavy criticism in OQ 3.3-12. These chapters argue that it is dangerous to concentrate

25. See CB 4.12, p. 262.11-24, 6.2, p. 273.28-31; AP 1.18-30, p. 229; OQ 1.1.7-17, p. 17, 1.1.6.5-10, p. 29; OQ 3.7.3-5, p. 109; Brev. 2.1.21-26, p. 111; 3.1 Dial. 1.2-9; 3.2 Dial. 1.23; IPP 1.16-18, pp. 282-3. 26. For a tabulation of the arguments Ockham used in various works against this version of fullness of power, see Knysh, *op. cit.*, pp. 279-286. For the arguments he criticizes that favour this doctrine, see *ibid.*, pp. 271-7. 27. OQ 3.1.54-136, pp. 97-99. The opinion stated at OQ 3.1.54-60, p. 97 resembles the opinion stated at OQ 2.2.13-22, p. 70. It should not be mistaken for Ockham’s own. See OQ 2.2.48-68, p. 71.

all power in one person, that as long as wrongdoing can be corrected in some way it does not matter if there are people who are exempt from the authority of a supreme ruler or exercise power in their own right and not as a delegation from the supreme ruler. “No community of persons able to have discords among themselves would be best ordered if it *were* subject regularly and in every case to one supreme judge” (OQ 3.3). Although OQ is “recitative”, it seems unlikely that Ockham himself did not subscribe to the original and sophisticated theory he expounds here.²⁸

The second tract of part 3 of *Dialogus* may have been written after 3.1 Dial., or perhaps simultaneously. Although there are direct quotations from Marsilius in 3.1 Dial., there are none in 3.2 Dial. However, there are places in which Ockham seems clearly to have Marsilius in view. The first of these is **3.2 Dial. 3.17-23**. The thesis discussed in these chapters is that “by reason of his imperial dignity, the emperor has the power to judge any crime, ecclesiastical as much as secular, and to depose the pope himself”. For argument we are referred first to 1 Dial. 6.2-5, an earlier discussion in which Ockham clearly had Marsilius’s views in mind (see above). Additional arguments are given. The first uses the Marsilian premise: “every kingdom, every city, every college and every community should have one single judge who is plainly supreme, or many who are supreme and hold or manage the same office in place of that one, and all others should be judged by this one or by these.”²⁹ The discussion moves on to discuss a number of versions of the opposite view, i.e. that there need not be one supreme judge of all crimes, ecclesiastical and secular. Five versions are distinguished, of which versions 2-5 suppose that in one way or other there might be several independent judges within the same kingdom or province. Against version 2 a number of objections are brought, of which at least the first, second and seventh are clearly inspired by the views of Marsilius. The conclusion:

We conclude from all of the above that if in a community of believers there are many supreme judges or many simply first [i.e. absolutely supreme] heads, who have the power to coerce the same people for the same crimes and to command the same things of the same people, it manifestly follows that that same community of believers will always be exposed to discords, dissension, seditions, fighting and wars both between the heads themselves, with each trying to put himself ahead of the other, and among the subjects, some of whom will adhere to one and some to the other. And so there will be few people or none that will not hate one and love the other. And consequently they will uphold one and, if they can, attack the other and so it will always be something to be

28. For confirmation see IPP 12.3-9, p. 304. 29. Cf. *Defensor pacis*, I.xvii.2.

feared that there will not be peace in the community or congregation of believers.

The comparison with Marsilius is obvious. Objections parallel to those against version 2 are brought in succession against versions 3–5.³⁰ It is conceded that not all of the objections are equally telling against all versions, but the general impression remains that all versions of the opinion that there need not be one supreme judge of all crimes have been refuted. Chapter 22 argues, again, the contrary view, akin to that of Marsilius, that the unity of a community requires one head, and argues again that the one head cannot be the pope but must be a layman; it also argues against the view (elsewhere apparently Ockham's own) that at least on occasion the pope may intervene in secular affairs — if this is ever licit, it must be by virtue of power given by the emperor or the people, not by Christ. Chapter 23 gives two further arguments for the opinion that the emperor is the pope's judge and that the pope is the emperor's inferior with respect to coercive jurisdiction. Part way through the chapter the *Dialogus* breaks off, unfinished.³¹

Thus the last seven chapters of 3.2 Dial. as it has come down to us may leave the impression that Marsilius's position has prevailed — that Ockham himself has been converted to the opinion that a well-ordered society must have a single head, the source of all coercive jurisdiction, a layman not a cleric. This was de Lagarde's interpretation. However it is probable, even certain, that if Ockham had continued the treatise, some other position, rivaling Marsilius's, would have been put forward.³² The clearest evidence of this is to be found in 3.2 Dial. 3.17, where this topic is first introduced. Chapter 16 has discussed the opinion that the emperor is never the pope's regular judge by virtue of his imperial dignity (“quod imperator ratione imperatoriae dignitatis non est iudex ordinarius in quocunque casu summi pontificis”). At the beginning of Chapter 17 the Student asks the Master to turn to the opposite assertion. The Master replies that “there are various ways of putting the opposite assertion”. The first way of putting it (the Marsilian opinion) is then introduced and discussed to the end of the treatise as we have it. If there are “various ways”, then there was going to be at least one other way of putting the opinion that it is *not* the case that “the emperor is never the pope's regular judge by virtue of his imperial dignity”. One possible position, intermediate between the papalist and Marsilian positions, is

30. With some supplementary objections, some of which also use premises Marsilius would have endorsed; see, for example, the last argument in Chapter 19. 31. The witnesses end at different points. See <http://www.britac.ac.uk/pubs/dialogus/sigla.html#last> 32. See Knysh, *op. cit.*, p. 255–61.

that on *some* occasions the emperor can judge and depose the pope.³³ This is the opinion recited in OQ 3.12,³⁴ so we can turn to that text to see how Ockham might have argued this intermediate opinion. His answer to the Marsilian arguments, so troublesome to the various versions considered in 3.2 Dial. 17ff of the opinion that a community need not have just one head, would presumably have been along the lines of OQ 3.

To sum up, it is clear that Ockham was acquainted with Marsilius's ideas and for the most part rejected them. But apart from 3.1 Dial. 3 and 4,³⁵ there is no clear evidence that he ever read the *Defensor pacis*.

Marsilius's response to Ockham

Marsilius completed *Defensor pacis* on 24 June 1324,³⁶ four years before Ockham left Avignon and some more years before he began to work on his "political" writings. *Defensor pacis* therefore contains nothing occasioned by Ockham's political writings. In the rest of his life Marsilius did not publish much, but in one of his later writings, the *Defensor minor*, Marsilius seems in some places to be replying to Ockham.³⁷ As has often been noted, *Defensor minor* consists of at least two segments, Chapters 1-12 (or perhaps 1-11, with c. 12 tacked on³⁸), and the rest. Chapters 1-11 constitute a coherent unit, the main purpose of which (it seems to me) is not to answer Ockham but to modify what Marsilius himself had said in *Defensor pacis*.³⁹ In *Defensor pacis* II.vi Marsilius

33. Several other positions opposed to Marsilius's are possible, depending on which component or components of the Marsilian position is or are negated: (1) "by reason of the imperial dignity", (2) "for every" (type of) "crime", (3) "in every case"; it is also possible that an emperor might be able (in some sense) to judge a pope but not depose him. 34. Also relevant are CB vi, IPP xii.10-25, and the discussion of the fullness of power of the Emperor, 3.2 Dial., 2.26-

28. 35. Discussed in the Introduction, above, pp. 106-7. One other point of contact between

Ockham and Marsilius should be mentioned: both wrote advisory memos to Ludwig concerning the Maultausch dispute. See Offler, OP, vol. 1, pp. 271-2. There is no indication that they had any knowledge of one another's positions or arguments. 36. Miethke, *De potestate papae*, p.

210. 37. See de Lagarde, "Marsile", p. 449-52; C. Dolcini, "Marsilio contro Ockham", reprinted in *Crisi di poteri e politologia in crisi* (Bologna, 1988), p. 269-91 (see also "Addendum", pp. 398-411, especially p. 411); and Dolcini, *Introduzione a Marsilio da Padova* (1995), pp. 49-70. The passages Dolcini suggests refer to Ockham are *Defensor minor* 1.1, 2.6, 3.5, 11.3 and 12.5. Dolcini has

suggested that Ockham and Marsilius may have collaborated in writing the memorandum *Quoniam scriptura testante divina* (*Crisi di poteri*, pp. 291-427, and *Introduzione*, p. 46). However, it seems possible that *Quoniam scriptura* may have been composed by someone else with knowledge of the opinions of Marsilius and Ockham. 38. "Quoniam de concilio generali sermo factus est nobis" (*Defensor minor* 12.1, p. 254) seems to link c. 12 to c. 11. The answer to Ockham in c. 11

introduced the topic of the general council, and in c. 12 Marsilius answers Ockham on that subject. 39. Chapters 1-4 are introductory, recapitulating ideas familiar from *Defensor pacis*, preliminary to the rejection of a number of conclusions that some draw from the power of the keys, chapters 5-11.

had followed the Master of the Sentences (Peter Lombard) in dealing with the priestly power of the keys.⁴⁰ But afterwards, perhaps, it seemed to Marsilius that he should have challenged some of the things said by Peter Lombard,⁴¹ namely, the necessity of having a “firm intention” of confession to a priest (which Marsilius had accepted in *Defensor pacis* II.vi.7), the power of the clergy to commute punishment in purgatory to penance in this life (which he had accepted in II.vi.8 and II.vii.1), and the power of the Church to hand an incorrigible sinner over to Satan and to exclude him from the suffrages of the Church (accepted in II.vi.13, Scholz edn. p. 214.18-21). In *Defensor minor* Marsilius rejects these points on which in *Defensor pacis* he had allowed Peter Lombard’s views to stand, adds some discussion of indulgences (not discussed in *Defensor pacis*), and on the subject of confession takes the radical new step⁴² of arguing that a confessor who perceives that his “penitent” is incorrigible must denounce him publicly. In re-treating these matters Marsilius took the opportunity to reinforce some of the other points he had already made in *Defensor pacis* II.vi, namely that excommunication requires the concurrence of the secular ruler (II.vi.12), and that the power of the keys does not give the pope “fullness of power” (II.vi.1, Scholz p. 198.25).

The passages of *Defensor minor* that probably do refer to Ockham are at 2.6-7 (p. 180-1, on the occasional intervention in temporal matters when the laity fail), 11.3 (p. 248, on the primacy of Peter), and 12. 5 (p. 260, on the infallibility of general councils).⁴³ Marsilius’s rejection of “occasional” temporal intervention by the clergy (which Ockham had approved in 3.1 Dial. 1.16 and in other places) is backed by the familiar scripture texts forbidding the clergy to involve themselves in secular affairs (e.g. 2 Tim. 2:4, “No one on active service for God involves himself in secular affairs”). Ockham had also quoted these texts (in 3.1 Dial. 1.9 and often elsewhere) and could gloss any of them with the qualification, “regularly — but on occasion the clergy may involve themselves in secular affairs”. Marsilius also objects that the correction of the ruler belongs “solely” to the human legislator, i.e. to the whole community, or, if to some part of it, to tanners and other mechanics sooner than to priests, who are by Scripture

40. See II.vi.5. 41. There is a reference to Peter Lombard in the first line of the book, and again at the end of chapter 4, which refers also to *Defensor pacis* II.vi. 42. Preceded by an awkwardly placed “protestatio” (*Defensor minor* 5.13, p. 202.6-8). Marsilius was conscious that it was a radical step to reject the “seal of the confessional”. 43. Other places at which it has been suggested that Marsilius has Ockham in view are 1.1 (p. 172, on jurisdiction) and 3.5 (p. 186, on poverty). The first could refer to anyone, since it was commonplace to attribute jurisdiction in some sense to the clergy, and the second could refer to others of the many Franciscans who wrote on poverty.

forbidden to intervene in secular affairs.⁴⁴ Ockham would agree that intervention by *any* layperson is preferable, but if all the laity fail and the Christian community is endangered the clergy should act. Marsilius's reply does not really address the complexity of Ockham's position.

Marsilius's comments on the primacy of Peter seem like a reply to Ockham's argument in 3.1 Dial. 4.22. Marsilius remarks that besides texts of Scripture, discussed elsewhere, certain persons advance the argument that the universal Church cannot err, and since the Church has always held the doctrine of the primacy of Peter that doctrine must be true. Marsilius answers that some doctrines generally accepted among Christians need not be believed of necessity for salvation and may not be true. It is necessary to believe only those proved from Scripture or approved by a general council as an interpretation of Scripture, but other beliefs commonly held among Christians, even if they have been held by fathers of the Church, need not be believed. Like Ockham Marsilius believed that God will not allow the universal Church to err, but in his view the Church has not erred, even if many Christians have believed something that is not true, as long as a general council has not erred.

On the inerrancy of councils, Marsilius suggests that his opponent is guilty of a fallacy, in arguing that since every individual member of a general council can err, therefore the council can err.⁴⁵ This argument is not to be found in Ockham's treatments of the claim that a general council cannot err (1 Dial. 5, 3.1 Dial. 3.5), and in 1 Dial. 5.5 the Master characterises the argument, "Any Christian can err against faith, therefore the whole community of Christians can err against faith" as a fallacy (*figurae dictionis*).⁴⁶ It might seem unlikely that Marsilius could honestly believe that Ockham's position rests on an argument Ockham does not use and elsewhere rejects as a fallacy. However, the Master relates the same argument at 1 Dial. 5.35, this time without directly characteris-

44. "... viris prudentibus aut scribis, quinimmo potius [than to priests] fabris aut pellificibus vel mechanicis reliquis", *Defensor minor* 2.7, p. 182. This does not mean that tanners are the best people to do it, better than prudent and learned men, but that *even* tanners and other mechanics would be more suitable than priests. 45. "Nec obstat paralogismus quoad compositionem et divisionem, quo quidam inferunt inducendo: hic et ille potest errare in dubiis circa fidem, et sic de singulis, ergo et omnes. Deficit enim hec illatio secundum formam, ut diximus, quoniam licet in sensu diviso sit certa in singulis, tamen [in sensu] composite pronunciata sit falsa"; *Defensor minor* 12.5, p. 260, amended in accordance with the suggestion of J. Miethke, "Die kleinen politischen Schriften des Marsilius von Padua in neuer Präsentation", in *Mittelateinisches Jahrbuch* 17 (1982), p. 203, but reading "compositionem et divisionem" rather than "compositiones et divisiones", following R. Lambertini, "Ockham and Marsilius on an ecclesiological fallacy", *Franciscan Studies* 46 (1986), p. 304. 46. See Dolcini, "Marsilio contro Ockham", pp. 287-8, Lambertini, *art. cit.*, p. 306.

ing it as a fallacy (though at the beginning of the chapter there is a general warning that the arguments following may be fallacious). It may be that this chapter, on a hasty reading, led Marsilius to think that this fallacious argument lay behind Ockham's rejection of the claim that a general council cannot err; or perhaps he had not read *Dialogus* at all and was guessing at what the argument might be. At all events, it is in fact not Ockham's argument and Marsilius's answer is not to the point. Marsilius goes on to say that if fallible individuals meet and discuss, their conclusion is more likely to be right. This of course does not show that their conclusion cannot be wrong.

Inerrancy, the impossibility (not mere unlikelihood) of error, supposes a guarantee of miraculous divine intervention. Marsilius and Ockham both believe that God has promised that the Church will not err and that he will, to "save" this promise, under some circumstances guide individually fallible Christians to the truth, intervening miraculously if necessary. But they differ about the point at which miraculous intervention becomes necessary to "save" the promise. According to Marsilius, God will intervene to prevent a council, which represents the Church, from erring, whereas according to Ockham the promise does not guarantee that God will intervene to prevent error on the part of a representative person or body or that he will intervene at all until the last individual Christian is on the point of succumbing.

It seems likely, then, that in *Defensor minor* Marsilius at some points intended to criticise Ockham's opinions, but the criticism is not so detailed and accurate as to prove that Marsilius had actually read any of Ockham's writings.